

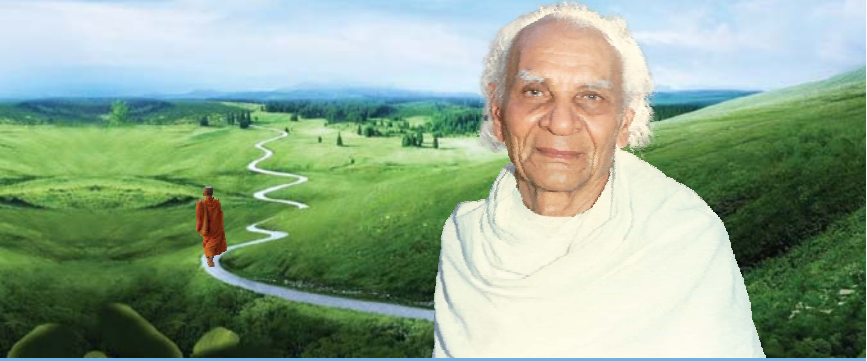
॥ હરિ:ૐ ॥

પૂજ્ય શ્રીમોટાના વહાલા 'ભાઈ' શ્રી નંદુભાઈની
સંક્ષિપ્ત જીવનવિકાસગાથા

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ

ભાગ-૨

ઉત્તરાર્ધ

હરિ:ૐ આશ્રમ પ્રકાશન, સુરત

॥ હરિ:ૐ ॥

પૂજ્ય શ્રીમોટાના વહાલા 'ભાઈ'
શ્રી નંદુભાઈની
સંક્ષિપ્ત જીવનવિકાસગાથા

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ

ભાગ-૨

ઉત્તરાર્ધ

સંકલન
એક સ્વજનશ્રી

હરિ:ૐ આશ્રમ પ્રકાશન, સુરત.

- પ્રકાશક : ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ઠું આશ્રમ, (સ્થાપના વર્ષ ૧૯૫૬)
કુરુક્ષેત્ર મહાદેવના મંદિરની બાજુમાં,
જહાંગીરપુરા, રાંદેર, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫.
ફોન : (૦૨૬૧) ૨૭૬૫૫૬૪ / ૨૭૭૧૦૪૬
મો. : ૯૭૨૭૭ ૩૩૪૦૦
Website : www.hariommota.org
Email : hariommota1@gmail.com

© હરિ:ઠું આશ્રમ, સુરત - નડિયાદ.

- આવૃત્તિ વર્ષ પ્રત
પહેલી ૨૦૨૦ ૧૦૦૦
- પૃષ્ઠ : ૨૬+૪૨૨=૪૪૮
- કિંમત : રૂ. ૧૫૦/- (ભાગ-૧ અને ભાગ-૨)
- પ્રાપ્તિસ્થાન : હરિ:ઠું આશ્રમ, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫
હરિ:ઠું આશ્રમ, નડિયાદ-૩૮૭ ૦૦૧
- મુદ્રણશુદ્ધિ : જયંતીભાઈ જાની, ફોન : (૦૭૯) ૨૬૬૧૨૭૨૮
- ડિઝાઈનર : મયૂર જાની, મો. : ૯૪૨૮૪ ૦૪૪૪૩
- ટાઈપસેટિંગ : અર્થ કોમ્પ્યુટર,
૨૦૩, મૌર્ય કોમ્પ્લેક્સ, સી. યુ. શાહ કોલેજ સામે,
ઈન્કમટેક્સ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૪, મો. : ૯૩૨૭૦ ૩૬૪૧૪
Email : kanubhai.arth@gmail.com
- મુદ્રક : સાહિત્ય મુદ્રણાલય પ્રા. લિ.
સિટી મિલ કંપાઉંડ, કાંકરિયા રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૨
ફોન : (૦૭૯) ૨૫૪૬૯૧૦૧

સમર્પણાંજલિ

સદ્ભાવી અને ધાર્મિક કુટુંબના ઉચ્ચતમ સંસ્કારબળ થકી પૂજ્ય શ્રીમોટાના હરિ:ૐ આશ્રમના સંપર્કમાં આવી યુવાન વયે જ આશ્રમમાં અનેકવાર મૌનમંદિરનો લાભ લેનાર અને શ્રી નંદુભાઈનું સૂક્ષ્મ અનુશાસન સ્વીકારીને પોતાના જીવનના અધ્યાયો ઉકેલનાર, નિષ્ઠાવાન તેમ જ જેમનામાં નિષ્કાલસતા, નિર્મળતા, પવિત્રતા, સરળતા, તેજસ્વિતા જેવા અનેરા ગુણોનો ભંડાર ભર્યો પડ્યો છે, નમ્રતાની રમ્ય મૂર્તિસમા મૂદ્ધભાષી, દક્ષતાને વરેલાં પવિત્ર જીવ જેઓ સાંપ્રત સમયની યથાર્થ ધર્મભાવનાના ઉપાસક છે તથા જેઓ તપ, ત્યાગ અને પરમાર્થ-ત્રણેયના ત્રિવેણી સંગમતીર્થ સમાન છે, એવાં સદાયે પ્રસન્ન, અલ્પભાષી, જેમને જોતાં જ નમન કરવાનું દિલ થઈ આવે એવાં સરળ સ્વભાવવાળાં, જેઓની ભૂમિકા પૂજ્ય શ્રીમોટા વિરચિત ‘શ્રીસદ્ગુરુ’ પુસ્તકના :-

‘જેને સદ્ગુરુ સામે ને સામે નિત્ય રહ્યા કરે,
તેમનામાં સદા જેનો જીવ મસ્ત રમ્યા કરે.
તેવાને ભાવ ઉછાળો કેવો ઊછળતો સ્ફુરે !
સદ્ભાગી જીવ એવો જે સદ્ગુરુતત્વ પ્રીછશે.’

(શ્રીસદ્ગુરુ ખંડ-૨, શ્લોક ૧૧૬-૧૧૭, પૃ. ૧૭, ત્રીજી આ.)
શ્લોકને યથાયોગ્ય છે, જેઓ સક્રિયપણે શિક્ષણ જગત તથા સમાજ ઉત્થાનમાં વિવિધ સેવાકાર્યોમાં સદાય પ્રવૃત્ત છે, જેમનું પ્રત્યેક કાર્ય ચિંતન, સુયોજન અને શ્રદ્ધાવિશ્વાસથી પ્રેરિત છે એવાં, અપેક્ષા રહિત, આજ્ઞાંકિત, આદર્શ કાર્યકર, આશ્રમનાં તમામ કાર્યોમાં મદદરૂપ થવા

સદાય તત્પર, જેમણે અનાસક્તભાવે પ્રેમભક્તિપૂર્વક શ્રી નંદુભાઈનાં સેવાકર્મમાં જ પોતાના જીવનની ધન્યતા અનુભવી છે એવાં, અનુપમ ચારિત્ર્યના સ્વામીની, અનેક સંતમહાત્માઓ સવિશેષ પૂજ્ય પાદ શ્રીધૂણીવાળા દાદાના શિષ્ય શ્રીકેવલાનંદજી મહારાજ અને પૂજ્ય પાદ શ્રીયોગીબાપાના શિષ્ય અને અનુપમ મિશનના આદ્યસ્થાપક વંદનીય પૂજ્ય શ્રીસાહેબજીનાં લાડીલાં અને પરમ કૃપાપાત્ર, પોતાના જીવનવિકાસ પ્રત્યે જાગૃત ઊંડી સમજ ધરાવનાર અને તે મુજબ સતત મથનાર, જેઓ પૂજ્ય શ્રીમોટા પ્રત્યેના અનન્ય ભક્તિભાવ, શ્રદ્ધા અને શરણાગતથી અને પરમ આદરણીય શ્રી નંદુભાઈ અને શ્રી ઝીણાકાકા પ્રત્યેના અનન્ય ભાવ અને સ્મૃતિમાં શાંતિપૂર્ણ શેષ જીવન જીવી રહ્યાં છે એવાં,

આદરણીય સુ.શ્રી ચંદનબહેન પટેલ

તથા તેમનાં સર્વે કુટુંબીજનો

તથા સેવક શ્રી ગણપતભાઈ અને શ્રી અશોકભાઈ

તથા જેમણે જેમણે શ્રી નંદુભાઈની દિનરાત અવિરત સેવા કરી છે, તેઓ સર્વેને શ્રી નંદુભાઈની જીવનવિકાસગાથાનું આલેખન

‘જીવન સાર્થકતાની કેડીએ’

ગ્રંથ ભાગ-૨ની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન સમર્પણ કરતાં અમો આનંદ અને ધન્યતા અનુભવીએ છીએ.

તા.૫-૭-૨૦૨૦

ગુરુપૂર્ણિમા, સંવત ૨૦૭૬

ટ્રસ્ટીમંડળ,

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત.

આવકાર....

પૂજ્ય ભાઈનો મારા જીવનમાં પ્રવેશ થવો એ ઘટના અલૌકિક રીતે ઘટી અને જાદૂઈ ઘટના બની રહી. ઘણા ટૂંક સમયના ગાળામાં સહજ રીતે આત્મિયતાભરી રીતે તેઓએ મને સ્વીકારી તેમની દિવ્યતાનો લાભ આપતા રહ્યા. અમારી વચ્ચે તાદાત્મ્યભર્યા સંબંધનો વિકાસ અદૃશ્યપણે થતો અનુભવાયો. પૂજ્ય ભાઈનો સંપર્ક થયો તે ઘટના દૈવીકૃપાનો - પૂજ્ય શ્રીમોટાનો પ્રસાદ છે. તે હું કેવી રીતે વર્ણવી શકું ? પૂજ્ય ભાઈ વિશે તો શું લખું ? કલમ અટકી જાય છે.

પ્રથમ પરિચયે મને તેમના વ્યક્તિત્વમાં હિમાલય જેવી અડગતા અને વિરાટતાનાં દર્શન થયાં. તેમનામાં રહેલી દિવ્ય શક્તિ સ્પર્શી ગઈ !! આરપાર સ્પષ્ટ વ્યક્તિત્વ ધરાવતી આ વિભૂતિનાં દર્શનથી અલૌકિક આનંદ તથા શાંતિ અનુભવાયાં.

ઈ.સ. ૧૯૭૮થી ૨૦૦૪ (લગભગ ૨૫ વર્ષ) સુધી તેઓશ્રીના દિવ્ય સાંનિધ્યની અમીવર્ષા વરસતી રહી એ પૂજ્ય શ્રીમોટાની કેટલી અને કેવી કૃપા !! પૂજ્ય શ્રીમોટા કોણ છે ? પૂજ્ય ભાઈ કોણ છે ? હરિ:ૐ આશ્રમ ક્યાં આવ્યો ? તે કંઈ જ ખબર ન હતી. હરિ જ્યારે કૃપા કરે છે ત્યારે હિસાબનાં લેખાં-જોખાં બાજુએ રાખી દે છે. સ્વપ્નવત્ બધું ગોઠવાઈ ગયું અને અમારો સંપર્ક કૃપામાં ફેરવાઈ ગયો.

ઘણાં વર્ષોથી પૂજ્ય ભાઈ સદેહે હાજર હતા, તે સમયગાળાથી સ્વજનોની પૂજ્ય ભાઈ વિશે હું પુસ્તક લખું તે માટેની ઈચ્છા

પ્રગટ થતી રહેતી. ડૉ. રમેશભાઈ ભટ્ટે પણ તેવી ઈચ્છા દર્શાવેલ અને મારા સહકારથી તેઓશ્રી પુસ્તક લખશે તેમ પણ વ્યક્ત કરેલું. પૂજ્ય ભાઈની મને સ્પષ્ટ આજ્ઞા હતી કે મારે પુસ્તક લખવું નહિ. મારા માટે તો એ આદેશ હતો. જેથી, પૂજ્ય ભાઈના દેહવિલય બાદ પણ હું ચૂપ જ રહી હતી. મારા મગજમાં આ અંગે મેં તાળું મારી દીધું હતું. તે બદલ સૌ સ્વજનોની ક્ષમા ચાહું છું.

સ્વ. શ્રી બાબુભાઈ રામીએ સૌ પ્રથમ પુસ્તક લખવા મને વિનંતી કરી હતી. તેમની ઈચ્છા હતી કે હું પૂજ્ય ભાઈ વિશે પુસ્તક લખું. મારી મર્યાદા જણાવી મેં ક્ષમા કરવા જણાવ્યું હતું. તેઓશ્રીએ તરત જ પૂછ્યું કે તેઓ લખે તો ? આમ, લખવા સંમતિ માગી. મારી સંમતિનો તો પ્રશ્ન જ ન હતો, તેમ જણાવી મેં તેમને જે મદદની અપેક્ષા મારા તરફની હોય તે મળશે તેમ જણાવેલ.

શ્રી બાબુભાઈ તથા પ્રિય ભાઈ સમીરભાઈએ ઘણી મહેનત લઈ પુસ્તક માટેની માહિતી એકત્રિત કરી કાચું મેટર પુસ્તકના રૂપે પ્રેસકોપી તૈયાર પણ કરી, પરંતુ ફાઈનલ સ્તરે પહોંચી ન શક્યું અને તે કામ ક્યાંક અટકી ગયું.

આખરે સુરત આશ્રમના મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી આદરણીય શ્રી ધીમંતભાઈ તથા ટ્રસ્ટીમંડળે નિર્ણય લઈને એક સ્વજનભાઈને આ કામ સોંપ્યું. તે સ્વજનભાઈએ ખૂબ ચીવટથી, ઝીણવટભરી મહેનતથી, ખૂબ ઊંડા ભાવથી રસ લઈ ઘણી બધી માહિતી ફોટા વગેરે એકત્રિત કરી આ ગ્રંથનું સર્જન કર્યું છે.

પૂજ્ય ભાઈએ જણાવેલ ‘મારું કશું છપાવવું નહિ. મારું બધું જ પૂજ્ય શ્રીમોટામાં સમાઈ ગયું છે. કૃપા કરી આ અંગે શ્રમ ના લેશો.’ આ સ્પષ્ટ આદેશના કારણે ઘણી આનાકાની – ગડમથલ પછી આ પુસ્તક આપણી સમક્ષ આકાર પામી રહ્યું છે.

પુસ્તકની રજૂઆત, ભાષા, માહિતી વગેરે ખૂબ પ્રશંસનીય રીતે કંડારાયેલ છે. કદાચ હું આટલી સુંદર રીતે પ્રગટ ન કરી શકત.

સ્વજનભાઈને હૃદયથી ભાવસભર અભિનંદન ! આપણે સૌ પ્રેમથી, ઉલ્લાસથી પૂજ્ય શ્રીમોટા તથા પૂજ્ય ભાઈને પ્રણામી આ પુસ્તકને પૂરા અંતઃકરણથી આવકારીએ.

‘આશીર્વાદ’

- ચંદનના હરિ:ૐ

રઘુવીર ચેમ્બર્સની ગલી,
અમીકૃપા ગર્લ્સ હોસ્ટેલની બાજુમાં,
વલ્લભ વિદ્યાનગર ૩૮૮૧૨૦

તા.૫-૭-૨૦૨૦

ગુરુપૂર્ણિમા, સંવત ૨૦૭૬

બે બોલ

મરહૂમ શ્રી કિશોરલાલભાઈ મશરૂવાળા મરનારાંની પાછળ તેમનાં સ્મારકો, જીવનચરિત્રો વગેરે કરવાની વિરુદ્ધ હતા. મરણ પૂર્વે થોડાં વર્ષ અગાઉ ‘મરણવિધિ’ નામના એમના એક લેખે જબ્બર પ્રસિદ્ધિ મેળવેલી, પણ એમના અવસાન પછી આ (‘શ્રેયાર્થીની સાધના’) જીવનચરિત્ર લખવા અંગેની ચર્ચામાં એક શ્રદ્ધેય મુરબ્બીની દલીલે ચુસ્ત વલણવાળા મિત્રોને નિરુત્તર કર્યા હતા. ‘પોતાના દેશકાળ અને સમકાલીન સમાજને પોતાના પ્રખર વિચારબળ, અવિરત કર્મયોગ અને નિર્મળ ચારિત્ર્યગુણોથી પ્રભાવિત કરનાર વ્યક્તિઓ અને વિભૂતિઓનાં જીવનચરિત્રો ન લખવાં તો શું વ્યસની, દુરાચારી, સટોડિયા, કાળાબજારિયા કે સિનેમા સ્ટારનાં જ ચરિત્રો લખીલખાવીને પ્રજાને ઊંચે ચડાવવાની આશા રાખવી ?’ (‘શ્રેયાર્થીની સાધના’ પુસ્તકમાંથી)

કિશોરલાલ મશરૂવાળાએ તેમની જીવનકથા લખવાની મનાઈ ફરમાવી હતી અને કોઈ મુરબ્બીએ ઉપર મુજબની દલીલ કરી પછી શ્રી નરહરિભાઈ પરીખે શ્રી કિશોરલાલ મશરૂવાળાની જીવનકથા લખવાની હિંમત કરી હતી. આ જ પ્રકારનો નિર્દેષ હાલમાં જ પૂજ્ય શ્રીમોટાની વાણીમાંથી જડી આવ્યો છે.

‘મેં નડિયાદમાં નદીમાં પાંચ છોકરાઓને ડૂબતાં જોયા અને મેં ૧૫ હજાર રૂપિયા એક સ્વિમિંગ પુલ કરવાને માટે મારા આશ્રમના દરેક ખાતામાંથી ભેગા કરીને આપી દીધા. ભક્ત, સંગ્રહ કરે છતાં એ અસંગ્રહી છે. સમાજનો વિકાસ આવા જીવોના જીવનચરિત્રથી થાય છે, તે વખતે મેં વિચારેલું પણ નહિ કે અમારું શું થશે ? જ્યારે સમાજ અત્યંત નીચી દશામાં ગરકાવ થઈ જાય

છે ત્યારે એક ઉચ્ચ આદર્શની છબી જોઈને કે ઉચ્ચ ચારિત્ર્ય જોઈને એ ઊંચે આવે છે અને જ્ઞાની અને ભક્તની ભાવના જોઈને સમાજ ઊંચો આવે છે અને ભક્તિની અને ધર્મની ભાવના સમાજમાં ન પ્રગટે, ત્યાં સુધી સમાજ ઊંચો ન આવશે. ધર્મ એટલે માનવીમાત્રની સાથે પ્રેમથી, સદ્ભાવથી વર્તવું તે. આવો ધર્મ ન ઊગે ત્યાં સુધી સમાજનું ઉત્થાન ન થાય.’

(શ્રી બાબુભાઈ તમાકુવાળા દ્વારા લખાયેલ પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં પ્રવચનોની અપ્રગટ નોંધોમાંથી-પ્રવચન તા. ૧૦-૯-૧૯૬૩, નોટબુક - ૨, પાન નં. ૯૦, ૯૧ તા. ૧૨-૩-૧૯૬૩ થી ૧૯-૧૧-૧૯૬૩નાં પ્રવચનો.

આવું જ કંઈક શ્રી નંદુભાઈની જીવનવિકાસગાથા લખાવામાં બન્યું છે. અને ઉપરની શીખ મુજબ આપણે પણ આ શ્રી નંદુભાઈની સંક્ષિપ્ત જીવનવિકાસગાથા પ્રગટ કરી રહ્યા છીએ.

શ્રી નંદુભાઈએ પણ આ બાબતે મનાઈ ફરમાવતાં કહ્યું હતું કે :

‘મારી મોટાઈ શૂન્ય છે,
મોટાઈ છે તે મને ઘડનારાંઓની છે.

હું શા માટે આનો વિરોધ કરું છું, તે હું સમજાવી શકતો નથી,
પણ આ અંગે મક્કમ છું.’

‘કીર્તિકરાં કોટડાં, રાખ્યાં નવ રહંત’ આ મારું દેઢ મંતવ્ય છે.
અને કીર્તિ !!! કીર્તિનું શું મહત્ત્વ ? શૂન્ય !

કૃપા કરી આ અંગે શ્રમ ન લેશો.

સમય ના ખર્ચશો-ના આપશો.’

પૂજ્ય શ્રી નંદુભાઈના તા.૨૦-૧૦-૨૦૦૪ના દેહાવસાન પછી માત્ર પોણા બે મહિના પછી તા. ૧૩-૧૨-૨૦૦૪માં પૂજ્ય શ્રી ઝીણાકાકાનું દેહાવસાન થયું હતું. શ્રી નંદુભાઈના અંતરંગ

વર્તુળમાં પણ એમનું જીવનવૃત્તાંત લખાય એવી ચર્ચા થઈ હતી. શ્રી નંદુભાઈએ એમની હયાતીમાં આવું કંઈ લખાય એ માટે અનિચ્છા દર્શાવી અને નજીકનાં સ્વજનોને મનાઈ ફરમાવી હતી. એટલે આવું કંઈ પ્રસિદ્ધ કરવું કે ના કરવું તે માટે બે પક્ષ પડી ગયા હતા. તેમાંથી શ્રી બાબુભાઈ રામી અને શ્રી સમીરભાઈ પટેલે ઈ. સ. ૨૦૧૨માં ‘સમર્થનો સ્પર્શ - પૂજ્ય શ્રીમોટાના અંતેવાસી ભાઈ શ્રી નંદુભાઈ’ એ ટાઈટલથી પ્રથમ પ્રયત્ન અને ઈ. સ. ૨૦૧૬માં ‘પૂજ્ય ભાઈશ્રી નંદુભાઈ’ એ ટાઈટલથી બીજો પ્રયત્ન સંકલિત પુસ્તક પ્રગટ કરવાનો કરી જોયો, પરંતુ અગમ્ય કારણોસર એ કામ થઈ ના શક્યું.

ઈ. સ. ૨૦૧૭માં આ શુભ કાર્ય સુરત આશ્રમના વહીવટીય ટ્રસ્ટી શ્રી ધીમંતભાઈએ હાથમાં લીધું. એમની નિષ્ઠા અને ભાવના આજે ફળીભૂત થતી જણાય છે. આ કાર્યમાં મને તો પૂજ્ય શ્રીમોટાનો અદૃશ્ય હાથ જણાયો છે. પહેલાં શ્રી બાબુભાઈ રામી અને શ્રી સમીરભાઈની ખૂબ જ મહેનતથી તૈયાર કરેલું સંકલન હાથવગુ હતું, પણ એટલાથી સંતોષ થાય એવું ન હતું. થોડો કાળ મને પણ નિરાશા થઈ હતી, પણ એ જ નિરાશાના કાળમાં મને શ્રી નંદુભાઈના પુત્ર પૂજ્ય શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈ તથા તેમનાં પત્ની શ્રીમતી ઈલાબહેન તરફથી ઈ. સ. ૧૯૪૭, મે મહિનામાં શ્રી નંદુભાઈના વ્યાસબેટમાં કરેલાં અનુષ્ઠાનનાં નિવેદનોની હસ્તપ્રત નોટબુક આપવામાં આવી. આ જ અરસામાં હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરતના ટ્રસ્ટીમંડળે પૂજ્ય શ્રીમોટા અને શ્રી નંદુભાઈ તથા કાંતાબાના પત્રવહેવારની ૧૭ ફાઈલો હતી, તેમાં આશરે ૧૯૫૦ પત્રોનાં ૬૦૦૦ પાનાં હતાં, તે અભ્યાસાર્થે મને આપી. પૂજ્ય શ્રીમોટાના આ પત્રોનું પ્રકાશન થયું છે કે કેમ તેની ચકાસણી કરવાની થઈ. અભ્યાસ કરતાં જણાયું કે આ તમામ પત્રો પૂજ્ય શ્રીમોટાએ, શ્રી નંદુભાઈ તથા શ્રીમતી કાંતાબાને ઈ. સ. ૧૯૪૫

થી ઈ.સ. ૧૯૫૫ દરમિયાન લખ્યા છે અને અપ્રકાશિત છે. આ ઉપરાંત, શ્રી નંદુભાઈના ઈ. સ. ૧૯૪૭-૪૯-૫૦-૫૧-૫૩નાં મૌનઅનુષ્ઠાનોનાં આત્મનિવેદનો પણ આ ફાઈલોમાં હતાં. આમ, પૂજ્ય શ્રીમોટાએ માહિતીનો ધોધ વરસાવ્યો ! અને શ્રી નંદુભાઈની જીવનવિકાસગાથાના નિર્માણની ભૂમિકાનું આયોજન શ્રીપ્રભુએ કરાવ્યું. તેમાંથી મહત્વની માહિતી આ પુસ્તકમાં લેવામાં આવી છે.

આ ઉપરાંત, હરિ:ૐ આશ્રમે પ્રગટ કરેલાં પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં ૨૪ પુસ્તકોમાં જ્યાં જ્યાં શ્રી નંદુભાઈ સંબંધિત ઉલ્લેખો થયા હોય તે બધા લેવામાં આવ્યા છે.

આ બધું સાહિત્ય ના મળ્યું હોત તો શ્રી નંદુભાઈને આ જગત તેઓના ખરા સ્વરૂપમાં જાણી શક્યું ના હોત અને એ બધું કાળના ગર્તમાં વહી ગયું હોત. ‘મારા નંદુને દુનિયા ઓળખે !’ એવી ઈચ્છાથી જ પૂજ્ય શ્રીમોટાએ આ સાહિત્ય હાથવગુ કરાવ્યું એમ મારા દિલને દિલથી ખાતરી છે. ‘નંદુ’ પૂજ્ય શ્રીમોટાનો કોણ હતો ? એ રહસ્ય ખુલ્લું થયું. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ મને આ કાર્યમાં નિમિત્ત બનાવ્યો એનાથી મોટું મારું કયું સદ્ભાગ્ય હોઈ શકે ? ખરેખર તો મને જ સૌથી વધારે લાભ થયો છે. હું પોતે શ્રી નંદુભાઈને દિલથી ઓળખતો ન હતો. વર્ષમાં બેત્રણ વાર અમે - સંજય, હરિલાલ, ખુશાલભાઈ, પ્રવીણભાઈ, નવીનભાઈ વગેરે પૂજ્ય શ્રી ઝીણાકાકા સાથે વડોદરા, નડિયાદ અને વિદ્યાનગર પૂજ્ય શ્રી નંદુભાઈ પાસે જતા. તેમને મેં મારી બુદ્ધિથી જ ઓળખ્યા હતા. હવે, આ બધું વાંચ્યા પછી તેમની મહત્તા અને મહાનતાની જાણ થઈ. મારી આ ભૂલ સુધારવા જ પૂજ્ય શ્રીમોટાએ મને આ તક આપી છે અને મારું કલ્યાણ કર્યું છે. એ રીતે મારા ઉપર કૃપા કરી છે.

આ ગ્રંથમાં મહત્તમ વિગત પત્રોમાંથી મળી છે. શ્રી નંદુભાઈએ મૌનનિવેદનોમાં પોતાના જીવનના અમુક પ્રસંગો ટૂંકમાં આલેખ્યા છે

તે, તથા તેમના જીવનની ઘણી તવારીખોનો ઉલ્લેખ તેઓએ કરેલો છે. તે બધી જ વિશ્વસનીય માહિતી આ પુસ્તકમાં છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ તેમના પત્રોમાં તો તેમના પૂર્વજીવનોના શ્રી નંદુભાઈ સાથેના નિમિત્ત સંબંધોનાં રહસ્યો ખુલ્લાં કરી દીધાં છે. પૂજ્ય શ્રીમોટા અને શ્રી નંદુભાઈના સંબંધો અત્મૂતપૂર્વ પ્રેમની સાંકળે બંધાયેલા હતા. પૂજ્ય શ્રીમોટાના પત્રોથી જ શ્રી નંદુભાઈની મહત્તા અને મહાનતાનો ખ્યાલ આપણને આવી શકે છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાના પત્રો એમણે શ્રી નંદુભાઈને આપેલાં પ્રમાણપત્રો સમાન છે. જેને વિશ્વના મહાન સંતનું પ્રમાણપત્ર મળી જાય એને બીજું શું જોઈએ ?

આ રચનામાં વધારે ભાર એની વિશ્વસનીયતા- (Authenticity) ઉપર રાખ્યો છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાના મૂળ શબ્દોની અસર જળવાઈ રહે એટલે આ એક જાતની પત્ર સાહિત્યવાળી જીવનકથા જેમ છે તેમ રાખી છે.

શ્રી નંદુભાઈના પુત્ર પૂજ્ય સિદ્ધાર્થભાઈએ તેમના વિશે લખાયેલા વિદ્યાર્થીકાળ અને યુવાવસ્થાકાળના પત્રો જેમ છે તેમ છાપવા સહમતિ દર્શાવી છે, તે તેમની ઉદારતા અને મહાનતા દર્શાવે છે. યુવાવસ્થા સહજ નબળાઈઓ સામાન્ય રીતે બધાંમાં હોય છે, પરંતુ પોતાની એ નબળાઈઓને વિશાળ વાયકવર્ગ સામે મૂકવી એ ગાંધીજીની આત્મકથા ‘સત્યના પ્રયોગો’ સમાન છે. એવું જ કંઈક પૂજ્ય શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈએ આ અંગે સહમતિ દર્શાવીને કર્યું છે, એ જેવી તેવી વાત નથી ! તેમનો તથા શ્રીમતી ઈલાબહેન અને તેમના કુટુંબનો હું દિલથી આભાર માનું છું.

પૂજ્ય સિદ્ધાર્થભાઈ અને શ્રીમતી ઈલાબહેને ખૂબ જ જહેમતથી અને પ્રેમથી તેમની પાસેના ફોટાઓ આપીને આ પુસ્તકને કૃતકૃત્ય કર્યું છે. એમના સહકાર વગર આ કાર્ય અધૂરું જ રહ્યું હોત. એમનો ખૂબ ખૂબ આભાર.

મારા પરમ મિત્ર અને પૂજ્ય શ્રી ઝીણાકાકાના મૂક સેવક એવા નવીનભાઈ પટેલે આ ફાઈલોમાંના પત્રોને સ્કેન કરવામાં ઘણી મદદ કરી છે, તે બદલ તેમનો દિલથી આભારી છું.

સાબરમતી આશ્રમમાં પૂજ્ય નંદુભાઈના નિવાસસ્થાનનો ફોટો કોઈ જગ્યાએ પ્રાપ્ત ન હતો. અમદાવાદ નિવાસી શ્રીમતી વંદના કોમિલ ભાવસારને મેં આ કામ સોંપ્યું હતું. તેમણે અનેક વાર સાબરમતી આશ્રમના સંચાલકોની ઓફિસમાં જઈને તે ઘરનો ફોટો મેળવી આપ્યો છે, જે એક ઐતિહાસિક દસ્તાવેજ છે અને આ પુસ્તકમાં લેવામાં આવેલ છે. તે મારે મન બહુ અમૂલ્ય વાત છે. તે બદલ તેમનો હું ખૂબ ખૂબ આભારી છું.

શ્રી ધીમંતભાઈએ આ ગ્રંથને આખરી ઓપ આપવાની જે જહેમત લીધી છે, તે અતુલ્ય છે. આ પુસ્તક પ્રકાશનમાં પોતાના અતિવ્યસ્ત જીવનમાંથી સમય ફાળવીને તેમણે સિંહફાળો આપ્યો છે, એ બદલ તેમનો આભારી છું.

અત્રે મને સંકલન બાબત હંમેશાં પ્રોત્સાહિત કરનાર અમદાવાદ નિવાસી પરમ પૂજ્યશ્રી વી.પી. માલવણિયા સાહેબ અને પૂજ્ય બહેન હંસાબહેન માલવણિયાનો આભાર માનું છું. તેઓ એકમાત્ર વ્યક્તિઓ છે કે જેમણે મારા સંકલનને શબ્દોથી નવાજ્યું છે. આ પહેલાં પ્રગટ થયેલ મારી પુસ્તક રચનામાં પણ એમણે જ મને પ્રોત્સાહિત કર્યો હતો.

અને છેલ્લે આ સંસારમાં પત્નીના સહકાર વિના કંઈ પણ આનંદપૂર્વક બનવું શક્ય નથી ! આ ગ્રંથ રચનામાં મારાં પત્નીના સહકાર બદલ તેમનો આભાર માનું છું.

તા.૫-૭-૨૦૨૦

ગુરુપૂર્ણિમા, સંવત ૨૦૭૬

- એક સ્વજનશ્રીના

હરિ:ૐ

निवेदन

(प्रथम आवृत्ति)

चैत्य पुरुष पूज्य श्रीमोटाना अंतेवासी अने अध्यात्मना परम
उपासक श्री नंदुत्माईना जवन विशे पूज्य श्रीमोटाना हृदयोद्गार
हता, 'मारो नंदु, मारा नंदुने दुनिया ओणजे.' श्री नंदुत्माईने
संबोधन करतां पूज्यश्री विविध वाते व्यक्त थया छे -

'तारे निमित्ते मारे जवनमां आगण आववानुं छे.'

'तमे मारा पूर्व परंपराथी मणेली प्रभुकृपाना स्वजन छे.'

'तमारा जीवात्मानी मने ખबर छे.'

'मने आवा जवनमां व्यक्त थवा अंगे तमारुं जवन
निमित्तरूपे छे.'

'तमने हुं 'मारा सरकार' तरीके संबोधुं छुं. साये ज तमे
मारा सरकार छे.'

'हुं तमारी गेरहाजरीनो विरहभाव अनुभवुं छुं.'

'तमने मारा बनाव्या विना मने येन पडवानुं नथी.'

'वलाला त्माई ! तमे मारुं जे कछो ते छे अने मारा जवननो
आधार तमारा पर छे. तमे मने देवना दीधेला छे.'

पूज्य श्रीमोटानी वाणीनुं साकार स्वरूप अटले श्री नंदुत्माईनी
जवनयात्रानुं वर्णन करतो आ ग्रंथ

'जवन सार्थकतानी डेडीअ'.

आ जवनकथनना अभ्यासे समजाय छे डे - श्रीसद्गुरु
हणवे हणवे, प्रेमपूर्वक, जवनपथीकने आंगणी जालीने साधना
पथे दोरी जाय छे ! भगवान् भक्तने दोरे छे अने समय आव्ये

ભગવાન પોતે પણ ભક્તને અનુસરે છે ! કેટલી બધી સરળતા-સહૃદયતા, કરુણા, હૃદય નીગળતો શુદ્ધ પ્રેમ, ધીરજ, ઉદારતા અને વિશેષ તો પૂજ્ય શ્રીમોટાએ, શ્રી નંદુભાઈને ઘણી બધી સ્વતંત્રતા આપી છે. નાનકડા બાળકને જેમ સંભાળવામાં આવે છે, તેથીયે કાંઈ અનેકગણી વિશેષ કાળજી રાખીને શ્રી નંદુભાઈને સાચવ્યા છે, સાધનામાર્ગે દોર્યા છે, ચલાવ્યા છે અને જીવનવિકાસની શ્રેષ્ઠતમ અવસ્થાએ પ્રસ્થાપિત કર્યા છે. અહીં શ્રીસદ્ગુરુની વિશાળતાનાં અને સામર્થ્યનાં દર્શન થાય છે. એક એક પત્ર - એક એક ડગલા જેટલો મહત્વનો છે. શ્રી નંદુભાઈના જીવનમાંથી માર્ગદર્શન અને પ્રેરણા મેળવી શકાય તેવી અનેક હકીકતો આ ગ્રંથમાં ઉપલબ્ધ છે. વ્યક્તિ ઈચ્છે તો પોતાના આદર્શ પ્રતિ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ કેળવીને ધ્યેયની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. ભૂમિકા કેળવાય એટલે શ્રીસદ્ગુરુ સાક્ષાત્ સામેથી આવીને કૃપા વરસાવે છે, તેવી સ્પષ્ટ સમજણની અહીં પ્રતીતિ થાય છે.

પૂર્વાશ્રમના જીવનમાં વર્ષ ૧૯૪૫ થી ૧૯૫૭ સુધીના ગાળા દરમિયાનનો શ્રી નંદુભાઈ, આદરણીય શ્રીમતી કાંતાબા, પુત્ર સિદ્ધાર્થ સાથેનો પૂજ્ય શ્રીમોટાનો પ્રેમભાવભર્યો પત્રવહેવાર તેમ જ શ્રી નંદુભાઈનાં મૌનનાં નિવેદનો અને પૂજ્ય શ્રીમોટાના પ્રતિભાવો, આ તમામ આજ દિનપર્યંત અપ્રકાશિત રહ્યાં હતાં.

આ તમામ પત્રોનો વિસ્તૃત અભ્યાસ કરીને શ્રી નંદુભાઈના જન્મથી જે તે કાળની પ્રવૃત્તિઓ અને ભૂમિકાને અનુરૂપ યથાયોગ્ય સંકલન કરવામાં આવ્યું છે. ભાઈ શ્રી નંદુભાઈ, પૂજ્ય શ્રીમોટાના સંપર્કમાં આવ્યા બાદનો પત્રવહેવાર અને તેમનાં મૌનનિવેદનો તથા તેની સામે પૂજ્યશ્રીના પ્રતિભાવોની ઉત્તરોત્તર ક્રમમાં ગોઠવણી

કરવામાં આવી છે. સાથોસાથ જે તે પત્રને અનુરૂપ જ્યાં જ્યાં જરૂરી હતું ત્યાં ત્યાં પૂજ્યશ્રીનાં પ્રકાશિત થયેલાં પુસ્તકોમાંથી યથાયોગ્ય ટાંચણો વીણીવીણીને રજૂ કરવામાં આવ્યાં છે. આ પ્રકારે યોગ્ય રસાળ સંકલન થવાથી સુજ્ઞ વાચકની એકસૂત્રતા જરૂર જળવાઈ રહેશે. આથી, આ ગ્રંથ અત્યંત દળદાર અને જ્ઞાનભોગ્ય બન્યો છે. સમર્થ શ્રીસદ્ગુરુ મહારાજના પ્રેમસ્પર્શ અને સથવારે શ્રી નંદુભાઈ જીવપણામાંથી ક્રમશઃ શિવપણામાં સ્થાપિત થયા, એ રૂપાંતરની સંપૂર્ણ ગાથા આ ગ્રંથમાં છે. સંસ્કારોનાં પરિવર્તનનું પારદર્શક શુદ્ધ દર્શન છે. ભક્ત કવિ દયારામે ગાયું છે તે જ સનાતન સત્ય છે -

‘નિશ્ચયના મહેલમાં વસે મારો વહાલમો’

આત્મકલ્યાણ અર્થે શ્રી નંદુભાઈએ સાધનાનો ભેખ ધારણ કરીને ગુરુમહારાજની કૃપાથી પોતાનો દૃઢ નિશ્ચય પૂરો કર્યો અને ગુરુમહારાજનો રાજીપો મેળવીને ધન્ય બન્યા.

સંસ્કાર સંપન્ન પરિવારમાં જન્મ અને ભણતર, અર્થ-ઉપાર્જન અર્થે પેરીસ ગયા અને સખત મહેનત, પ્રામાણિકતા, કુશાગ્ર બુદ્ધિ, વેપારી સૂઝબૂજ અને ઉદ્યમી પ્રકૃતિને પ્રતાપે વેપારનો વિકાસ કર્યો. તેઓ હીરા, મોતી, ઝવેરાતના વેપારમાં સંકળાયેલ. પેરીસથી ભારત પરત આવ્યા અને તામિલનાડુના ત્રિચિમાં પોતાના મામા શ્રી ગોપાલદાસ સાથે પેઢીમાં જોડાઈને એક સફળ વેપારી તરીકે પોતાની આગવી શાખ ઊભી કરી તેમ જ પેઢીનો વિકાસ કુંભકોણમ્માં પણ કર્યો. લગ્ન બાદ આદરણીય શ્રી કાંતાબહેન સાથે હિંદુસ્તાનનો તેમ જ વિવિધ દેશોનો પ્રવાસ કરેલ. સર્વાંગી રીતે કુશળ વ્યક્તિત્વના સ્વામી, સૂટબૂટમાં સજ્જ, ભૌતિક

સુવિધાઓ સાથે સુખસગવડોવાળું જીવન જીવનાર જ્યારે પરદેશની સમૃદ્ધ અને મોહમયી ભૂમિનો ત્યાગ કરી ગાંધીજી સાથે લોકકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં જોડાવા સ્વદેશમાં આવ્યા અને સાબરમતી આશ્રમમાં સ્થાયી થયા, ત્યારે આપણે એવું સ્વીકાર્યું જ રહ્યું કે - આખરે તો મનુષ્યના જીવનમાં જગતનિયંતા પરમાત્માનું આયોજન જ સાકાર થાય છે. પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજી તેમના પ્રથમ ગુરુ. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ગાંધીજીની હાકલથી દેશસેવામાં ઝંપલાવ્યું અને જીવનવિકાસ થકી પરમ પદની અનુભૂતિ પામ્યા. તે જ માર્ગે શ્રી નંદુભાઈ પણ ગાંધીજીનાં કાર્યોથી પ્રેરાઈને સ્વયં તેમની સાથે જોડાયા અને ત્યારથી જ પરમ પદની પ્રાપ્તિના માર્ગે જીવનનું વહેણ બદલાયું, તેની સંપૂર્ણ ગાથાનું વર્ણન આ ગ્રંથમાં છે. પૂર્વેના નિમિત્તયોગે શ્રીઅરવિંદના પ્રબળ આકર્ષણથી જીવનવિકાસની ઝંખના જાગૃત થઈ.

એ મધ્યમાં શ્રી હેમંતદાદાના નિમિત્તે હરિજન આશ્રમ, સાબરમતી, અમદાવાદમાં તેમને ‘શ્રીમોટા’ મળી ગયા અને જીવન ધન્ય થઈ ગયું. આવું સુખમય જીવન જીવનાર માનવીનું શ્રેયસાધક અને ભક્તની ભૂમિકામાં પરિવર્તન થઈ જવું, સંપૂર્ણ સાદગીભર્યું, તિતિક્ષાપૂર્ણ જીવન જીવવું, એ કોઈ અલગારી જીવનું જ કામ છે. ગુણ અને ભાવવાળું ખોળિયું લઈને આવેલ કોઈ ઉચ્ચ કોટીનો જીવ જ આમ કરી શકે. તેમણે જાગૃતિપૂર્વક પોતાનું અંતઃકરણ આત્માની ઉન્નતિ માટે અધ્યાત્મમાર્ગે વાળી લીધું. હવે પછી તેઓની એકમાત્ર અભિલાષા ભાગવતી ચેતનાના અનુભવ કાજેની હતી. પૂજ્યશ્રીના અનુગત બન્યા પછી તેઓ જીવનપર્યંત એક નિરાડંબર, મૂક સેવક બની રહ્યા. તેઓશ્રીની સરળતા, નિખાલસતા, પવિત્રતા, નિર્મળતા અને નિર્ભયપણાનાં દર્શન, તેમનાં મૌનનિવેદનો તથા

પત્રવહેવારમાં સ્પષ્ટ થાય છે. શ્રી નંદુભાઈનો નિશ્ચય તેમની જન્મજન્માંતરની સાધના, ઊર્ધ્વ ભૂમિકા અને મક્કમ મનોબળનો પરિચય કરાવે છે.

યુગ્મ જીવનમાં પતિપત્ની એકબીજાના પૂરક છે, એ માત્ર દુન્યવી હકીકત નથી, આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે પણ એટલું જ સત્ય છે. શ્રી કાંતાબા એનું જ્વલંત ઉદાહરણ છે. સમર્પણ અને ત્યાગની મૂર્તિ એટલે શ્રી કાંતાબા. પત્ની તરીકે શ્રી કાંતાબાએ પતિના નિર્ણયને આધીન જીવન સ્વીકાર્યું અને પતિવ્રતા ભારતીય નારી બની રહ્યાં. તેમનું જીવન એટલે ભારતીય નારી સંસ્કૃતિનું પારદર્શક પ્રતિબિંબ. નરસિંહ મહેતાએ ગાયું છે -

‘પતિવ્રતા નારીએ કંથને પૂછવું, કંથ કહે તે તો ચિત્ત ધરવું.’

પતિને સઘળી વાતે સહકાર આપ્યો અને પૂજ્ય શ્રીમોટામાં શ્રદ્ધા રાખીને જીવનના તમામ સંજોગો સ્વીકાર્યા. શ્રી નંદુભાઈને સાધનામાં ટેકો આપ્યો, તેમની સેવા કરી, સંપૂર્ણ સરળતા કરી આપી અને કૌટુંબિક જવાબદારીઓમાંથી પણ મુક્ત કર્યા. પોતે પણ અનેક વાર મૌનઅનુષ્ઠાનો કર્યા. શ્રીસદ્ગુરુનો સાચા હૃદયભાવથી સંગ થઈ જાય એટલે સ્વયં સાધનાની શરૂઆત થઈ જાય એનું જીવતુંજાગતું દૃષ્ટાંત છે શ્રી કાંતાબા. શ્રી નંદુભાઈના વિકાસમાં કાંતાબાનો અનન્ય ફાળો રહ્યો છે, એ હકીકત છે. એ આત્માને કોટિ કોટિ વંદન.

બચપણમાં શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈનો પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથેનો પત્રવહેવાર બાળકો અને માબાપ બન્ને માટે દીવાદાંડીરૂપ છે. માબાપ અને બાળકોમાં પરસ્પર માનઆદરની ભાવના જળવાઈ રહે એવાં અનેક સૂચનો સમાજને પથદર્શક બનશે. બાળકેળવણીના

અનેક પાઠો શ્રી નંદુભાઈની જીવનકથનીમાંથી શીખવા મળશે. ભાઈ શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈ તથા તેમનાં કુટુંબીજનો તરફથી અમોને શ્રી નંદુભાઈનાં મૌનઅનુષ્ઠાનોની અસલ હસ્તપ્રતો, નોંધ, મૌનગાળાનાં નિવેદનો અને પૂજ્ય શ્રીમોટાએ આપેલ તેના પ્રત્યુત્તરો વગેરે અદ્ભુત સાહિત્ય પ્રાપ્ત થયું છે. તથા ભાઈશ્રી સિદ્ધાર્થભાઈએ પોતાના અનુભવોની વાતો કહી છે, એ બદલ અમો શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈના ઘણા ઋણી છીએ.

આ ઉપરાંત, શ્રી નંદુભાઈએ પુત્ર સિદ્ધાર્થ વિશે પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે કરેલ પત્રવહેવાર તથા તે અંગે પૂજ્યશ્રીના પ્રત્યુત્તરો - આ બધું તેઓનું ‘અંગત’ કહેવાય. એવા અંગત પત્રો પુસ્તકમાં નહિ છાપવા અંગે અમે શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈને વિનવણી કરી હતી, પરંતુ શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈએ પોતાનાં માન-પ્રતિષ્ઠાને કોરાણે મૂકીને એવું કહ્યું કે, ‘આ પત્રો તો છપાવા જ જોઈએ.’ પછી અમોએ તેઓશ્રીની મરજીનો સહર્ષ સ્વીકાર કર્યો. આ પ્રસંગમાં શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈની તટસ્થતા તેમ જ એક પુત્રનો પિતા પ્રત્યેનો ભાવ અને ઉદાર માનસનાં દર્શન થાય છે. આ થકી તેમનો હેતુ માત્ર ને માત્ર પૂજ્ય શ્રીમોટા અને શ્રી નંદુભાઈને ઉજાગર કરવાનો છે, પણ પોતાના વિશે કશું નહિ. શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈની વાતમાં સહમતિ પાઠવીને તેમનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી ઈલાબહેન અને તેઓનાં બાળકોએ પોતાની હાર્દિક ઉદારતાનાં દર્શન કરાવ્યાં છે. અમો શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈ તથા તેઓના સમગ્ર પરિવારના ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

આ ગ્રંથના સર્જક સંકલનકર્તા સ્વજનશ્રી પૂજ્ય શ્રીમોટાના અક્ષરદેહના ઊંડા ગહન અભ્યાસુ છે. તેઓશ્રી એક આત્મનિષ્ઠ પુરુષના પરમ કૃપાપાત્ર જીવ છે, તેમ જ શ્રી નંદુભાઈનો પણ

પ્રેમભાવ મેળવેલો છે. કેટલું ઊંડાણ, કેટલી બધી હૈયાસૂઝ અને શ્રીસદ્ગુરુની કૃપાથી થયેલ અંતઃસ્ફુરણા. એની ઝાંખી વારંવાર આ ગ્રંથમાં થાય છે. શ્રી નંદુભાઈની જીવનવિકાસગાથાના નિર્માણ જેવું ભગીરથ કાર્ય પૂર્ણ કરવાનું સામર્થ્ય કોઈ વિશિષ્ટ જીવમાં જ હોઈ શકે. એમણે કરેલા પરિશ્રમના અમો સાક્ષી છીએ. ‘હરિવાણી ટ્રસ્ટ’, અમદાવાદ તરફથી મળેલા તમામ પત્રોને કોમ્પ્યુટર સ્કેન કરી તેમાંથી પુસ્તકને અનુરૂપ પત્રોને અલગ અલગ તારવી તારીખવાર નહિ પરંતુ સાધકની ભૂમિકાને અનુરૂપ ચઢતા ક્રમવાર તથા સાથોસાથ જે તે પત્રને અનુરૂપ જ્યાં જ્યાં જરૂરી લાગ્યું ત્યાં ત્યાં પૂજ્યશ્રીનાં પ્રકાશન પામેલાં પુસ્તકોમાંથી યથાયોગ્ય ટાંચણોને વીણી વીણીને તેની યથાસ્થાને ગોઠવણી કરી છે. એ પણ ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે કે - પૂજ્ય શ્રીમોટા અને શ્રી નંદુભાઈના પત્ર-વહેવારના સંપૂર્ણ પત્રો લેવામાં આવ્યા નથી, પરંતુ તે સંગ્રહમાંથી જીવનકવનને અનુરૂપ, જે તે સમયની શ્રી નંદુભાઈની ભૂમિકાને અનુરૂપ, જે તે પત્રના હાર્દસમા ફકરાઓ જ લેવામાં આવ્યા છે. હજી યુનંદા પત્રોની અન્ય વિગતો અપ્રકાશિત છે તેમજ અન્ય વિશાળ સાહિત્ય પણ પ્રકાશિત છે. પુસ્તકના સંકલનમાં કેટલીક જગ્યાએ પૂજ્ય શ્રીમોટાના પત્રો તથા શ્રી નંદુભાઈના પત્રોનું પુનરાવર્તન થયેલું છે. જે સંકલનકર્તાએ શ્રી નંદુભાઈની જે તે સમયની ભૂમિકા અને શ્રીસદ્ગુરુના માર્ગદર્શનને લક્ષ્યમાં રાખીને હેતુપૂર્વકનું આ પુનરાવર્તન કર્યું છે. સમગ્ર ગ્રંથમાં જે તે વર્ષનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે તમામ વર્ષ ઈ.સ. વર્ષ સમજવાનાં છે. ગ્રંથમાં ઘણી જગ્યાએ વ્યક્તિ વિશેષના સંબોધન માટે પૂજ્ય અને ટૂંકમાં પૂ. એવો ઉલ્લેખ છે જે બન્નેનો અર્થ માનવાચક એકસરખો જ છે.

સંકલનકર્તાએ આ ઉપરાંત, શ્રી નંદુભાઈનાં જીવન સાથે સંકળાયેલ સ્થાનોની રૂબરૂ મુલાકાત લઈ ફોટોગ્રાફી કરી, શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈના પરિવારની રૂબરૂ મુલાકાત લઈને શ્રી નંદુભાઈ, શ્રી કાંતાબા, શ્રી હેમંતદાદા અને પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથેના ભૂતકાળના સંસ્મરણો જાણ્યા, તેમની પાસેથી શ્રી નંદુભાઈની ડાયરીઓ અને જૂના ફોટાઓ મેળવી - એ તમામ આ પુસ્તકમાં યથાસ્થાને રજૂ કર્યા છે. છતાંય પોતાનું નામ ક્યાંયે પ્રગટ નહિ કરવું એવો તેમનો અનાસક્ત ભાવ અને મક્કમ નિર્ધાર હતો. તેમની કુનેહ અને લાગણીઓને અમો ભાવપૂર્વક વંદન કરીએ છીએ. ટ્રસ્ટીમંડળ તેઓની લાગણીનો સ્વીકાર કરે છે અને પુસ્તકના સંકલન અંગેની જવાબદારી સ્વીકારે છે.

શ્રી નંદુભાઈએ સંકલનકર્તાને પત્ર લખ્યો હતો, તે અત્રે અર્પણ કરીને અમો સંકલનકર્તા સ્વજનશ્રીનો અંતઃકરણપૂર્વક ખૂબ ખૂબ આભાર માનીએ છીએ.

હરિ:ૐ

તા. ૯-૫-૧૯૯૧

વિદ્યાનગર

પ્રિયભાઈ,

તમો સાથે ભલે મારે ઝાઝી વાતચીત ના થઈ હોય, પરંતુ તમારી સાથે આત્મિય નિકટનો સંબંધ સૂક્ષ્મપણે છે જ છે. હરિ:ૐ આશ્રમના ઉપયોગમાં શ્રી ઝીણાભાઈના નિમિત્તે તમે જે સતત એકનિષ્ઠપણે આર્થિક, શારીરિક અને માનસિક - એમ બધી રીતે પ્રેમભાવે સેવા આપ્યા કરો છો, તે મારે મન મારા હૃદય સાથે ઘનિષ્ઠ સંબંધ સ્થપાયા સમાન છે. આવું સાતત્ય સર્વ પ્રકારે ઉપયોગમાં આવવાની ખેવના ખૂબ ખૂબ જૂજમાં અનુભવી છે.

દાક્તરી વ્યવસાયમાં વ્યસ્ત તમારું હોવાપણું હોય, છતાં તે રીતે પણ તમે સેવા આશ્રમની કરી રહ્યા છો એટલે કે પૂજ્યશ્રીની સેવા જ કરો છો. પ્રભુ તમોને આનો બદલો આપશે જ. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ કોઈનું ઋણ ઊભું - બાકી નથી રાખ્યું. પ્રભુના તમો ઉપર અધિકાધિક આશીર્વાદ ઊતરો.

ભાઈનાં ઘણાં વહાલ.

આ દળદાર ગ્રંથ બે ભાગમાં વહેંચાયેલો છે અને તેમાં ત્રણ ખંડ પાડવામાં આવ્યા છે :-

પૂર્વાધ

સંક્રાંતિકાળ

ઉત્તરાર્ધ

પ્રથમ ખંડમાં પૂર્વાધ અને સંક્રાંતિકાળની કથા છે અને બીજા ખંડમાં ઉત્તરાર્ધની કથા છે. જેઓ શ્રી નંદુભાઈના સ્પર્શે જીવનમાં ઘણું પામ્યા તથા તેમની પ્રેરણાથી નિમિત્ત યુક્ત ઉચ્ચાત્માઓનો સંગ પામનાર અને તેના વડે સમાજોત્થાનનાં કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત એવા સ્વજન શ્રી અતુલભાઈ લેખડિયા પરિવાર તથા જેમની વાતોમાં સતત શ્રી નંદુભાઈ અને શ્રી ઝીણાકાકાનું સ્મરણ છે, તેવા વિશાળ દિલના શ્રી જયંતીભાઈ મહેતા (ઝાંબિયાવાળા) તથા તેમના પરિવારને સંયુક્તપણે આ ગ્રંથનો પહેલો ભાગ સમર્પણ કરવામાં આવ્યો છે. આ ગ્રંથનો બીજો ભાગ સુ. શ્રી ચંદનબહેન પટેલને સમર્પણ કરતાં પહેલાં અમોએ તેમની પરવાનગી માંગેલ, પરંતુ અમારી વિનંતીનો સ્વીકાર થઈ શક્યો ન હતો અને તેમણે સ્પષ્ટ ના પાડેલ. શ્રી નંદુભાઈની દીર્ઘકાળપર્યંત સેવા શુશ્રૂષા કરવામાં તેમના જીવનનો અમૂલ્ય ગાળો પસાર થયો છે અને એ સાંનિધ્યથી

તેમનું જીવન ધન્ય બન્યું છે. આમ, ટ્રસ્ટીમંડળની ભાવના હતી કે સુ. શ્રી ચંદનબહેન પ્રતિ આદરભાવ વ્યક્ત કરવા માટે આ ગ્રંથ તેઓશ્રીને સમર્પણ કરવો, એ જ એકમાત્ર શ્રેષ્ઠ માધ્યમ છે. આ બાબતે અંતે - ‘ટ્રસ્ટીમંડળ જે કરશે તે પોતાને સ્વીકાર્ય રહેશે.’ હૃદયના એવા ઊંડા ભાવથી તેમણે અમારી ઉપર નિર્ણય છોડી દીધો હતો. આમ, ટ્રસ્ટીમંડળે સ્વતંત્ર નિર્ણય લઈને આ ગ્રંથનો બીજો ભાગ સુ. શ્રી ચંદનબહેન તથા શ્રી નંદુભાઈની સેવામાં સાથે રહેલાં તેઓનાં સર્વે કુટુંબીજનો અને સેવક ભાઈઓને સમર્પણ કર્યો છે.

‘હરિવાણી ટ્રસ્ટ’, અમદાવાદ દ્વારા પ્રકાશિત ‘હરિભાવ’ સામયિકના તંત્રી શ્રી પ્રભુદાસ જાની, સુરત રૂબરૂ આવીને પૂજ્ય શ્રીમોટાના શ્રી નંદુભાઈ પરિવાર સાથેના પત્રવહેવારની તથા તેમની અંગત નોંધોની ૧૭ (સત્તર) ફાઈલો અમોને સોંપી ગયા હતા. આ તમામ અપ્રકાશિત પત્રોનો અભ્યાસ કરતાં જણાયું કે - આ પત્રોમાં તો પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે શ્રી નંદુભાઈના જોડાણનો ઈતિહાસ, શ્રી નંદુભાઈનું સાધનામાર્ગે પ્રયાણ, આદરણીય કાંતાબા સાથેનો તેઓનો સંબંધ, શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈનું જીવન, દરેક નિમિત્તોની ભૂમિકા પ્રમાણેનું માર્ગદર્શન, નાજુક ક્ષણોએ પૂજ્ય શ્રીમોટાએ જે રીતે સૌની કાળજી રાખી છે, રક્ષા કરી છે તેવા અનેક ભાવવાહી પત્રો સમાયેલા છે. આ વિશાળ સંગ્રહમાંથી શ્રી નંદુભાઈના જીવનકવનને અનુરૂપ પત્રોનો સમાવેશ કરીને આ ગ્રંથ બનાવવામાં આવ્યો છે. હજી ઘણા પત્રોનું પ્રકાશન બાકી છે. જેમાંથી વિષયવાર તારવણી કરીને હવે પછી ભવિષ્યમાં પ્રકાશન કરવાનું આયોજન છે. આ સંગ્રહ અમોને પૂરો પાડવા બદલ અમો ‘હરિવાણી ટ્રસ્ટ’, અમદાવાદનો અંતઃકરણપૂર્વક ખૂબ ખૂબ આભાર માનીએ છીએ.

‘હરિભાવ’ સામયિકના તંત્રી શ્રી પ્રભુદાસ જાનીએ પ્રકાશનના તબક્કે જે તે સંકલનનું વાંચન કરી અમોને જરૂરી સૂચનો અને માર્ગદર્શન પૂરાં પાડેલ છે, તે બદલ અમો તેમના ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

સદ્ગતશ્રી બાબુભાઈ રામી તથા શ્રી સમીરભાઈ પટેલે, આ અગાઉ શ્રી નંદુભાઈ વિશે ‘સમર્થનો સ્પર્શ’ નામથી જે સંકલન તૈયાર કરેલ તેમાંથી યથાયોગ્ય ટાંચણો આ ગ્રંથમાં લેવામાં આવ્યા છે. અમો સદ્ગતશ્રી બાબુભાઈ રામી તથા શ્રી સમીરભાઈ પટેલનો આભાર માનીએ છીએ.

સુ. શ્રી ચંદનબહેન પટેલ અત્યંત પ્રેમથી, લાગણીભીના હૃદયે આ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં અમોને મદદરૂપ થયાં છે. તેઓશ્રીએ, શ્રી નંદુભાઈના પત્રો અને પોતાની નોંધ અમોને પૂરી પાડી છે. અમો સુ. શ્રી ચંદનબહેન પટેલને વંદન કરતાં અંતઃકરણપૂર્વક તેઓશ્રીનો ખૂબ ખૂબ આભાર માનીએ છીએ. સાથોસાથ સુરત આશ્રમના ટ્રસ્ટીશ્રી રજનીભાઈ બર્માવાળા તથા ડૉ. મનસુખભાઈ પટેલ ઉપરાંત, કેટલાંક સ્વજનો પણ અમોને મદદરૂપ થયાં છે, અમારાં માર્ગદર્શક બન્યાં છે. તેઓ સૌનાં મહત્વનાં સૂચનોથી આ પુસ્તકની ગરિમા વધી છે. અમો તે સૌનો નમ્રભાવે હૃદયપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

શ્રી જયંતીભાઈ જાની ઘણાં વર્ષોથી પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં પુસ્તકોનું પ્રૂફ રીડિંગ કરી રહ્યા છે. શ્રી નંદુભાઈ બન્ને આશ્રમના મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી હતા ત્યારથી જ શ્રી જયંતીભાઈની નિઃસ્વાર્થ સેવાઓ આશ્રમને મળતી રહી છે. તેમની નજર હેઠળ આશ્રમનાં પુસ્તકો મહદ અંશે ક્ષતિહીન બન્યાં છે. શ્રી નંદુભાઈ બન્ને જાની બંધુઓ - શ્રી પ્રભુદાસ જાની અને શ્રી જયંતીભાઈ જાનીને આશ્રમની Asset

(અસ્કામત - મિલકત) તરીકે સંબોધન કરતા. ગુજરાતી ભાષા, વ્યાકરણ અને પ્રૂફરીડિંગ વિશે શ્રી જયંતીભાઈ જાની ઊંડી સમજ ધરાવે છે. આ વિષયે તેઓ અમારા માર્ગદર્શક છે. જે તેમનું અપ્રગટ પાસું છે. પૂજ્ય શ્રીમોટા પ્રત્યેના ઊંડા ભક્તિભાવથી તેઓએ સામેથી ચાલીને આ કાર્ય માથે ઉપાડી લીધું છે અને આ જવાબદારી સ્વતંત્રપણે સંભાળી છે. હંમેશની માફક આ ગ્રંથની મુદ્રણશુદ્ધિનું કાર્ય પણ શ્રી જયંતીભાઈ જાનીએ સદ્ભાવપૂર્વક ત્વરિત ગતિથી, ઝીણવટથી અને ચોકસાઈપૂર્વક પાર પાડ્યું છે, તે બદલ અમો તેમના ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

સાહિત્ય મુદ્રણાલય પ્રા. લિ., અમદાવાદના શ્રી શ્રેયસભાઈ વિષ્ણુપ્રસાદ પંડ્યાએ પૂજ્ય શ્રીમોટા પ્રત્યેના ભક્તિભાવથી આ ગ્રંથનું મુદ્રણ પણ અન્ય પુસ્તકોની જેમ નિ:શુલ્કભાવે કરી આપ્યું છે. હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરતનાં તમામ પ્રકાશનોનું મુદ્રણકાર્ય સાહિત્ય મુદ્રણાલય પ્રા.લિ. અમદાવાદ સંભાળે છે. તેઓશ્રીના આવા અમૂલ્ય અને ઉદારતાભર્યા સહયોગના કારણે જ અમો આ ગ્રંથ ઘણી ઓછી કિંમતે સમાજચરણે મૂકી શકીએ છીએ. શ્રી શ્રેયસભાઈ પંડ્યાના અમો ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

ભૌતિકતાનાં તમામ સંસાધનો મનુષ્યને ઉદ્દેગ મુક્ત કરવાને અસમર્થ છે. માનવીને ઈશ્વરરૂપ થયા વિના સુખ મળતું નથી, શાંતિ થતી નથી. આત્માની જાગૃતિ થયે જ અનંત શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ આતમની પ્રાપ્તિ અર્થે સાધનાપથનું જીવન જીવવું પડે અને એવું જીવન જીવવા માટે જીવનને ઘડવું પડે. તેવું જીવન ઘડવા માટે કઈ રીતે વર્તવું જોઈએ એની કૂચી આ ગ્રંથમાં હાથવગી છે. બ્રહ્મરૂપ થવાના શ્રી નંદુભાઈના પ્રયત્નો અને પુરુષાર્થની આ વર્ણનકથા છે. પોતાના અનુભવો અને પ્રકૃતિ વિશેની સમજ, એ

જ વ્યક્તિમાત્રના જીવનવિકાસનું સ્વતઃ પ્રમાણ છે. આ ગ્રંથમાં સત્યધર્મી, કર્મવીર, સાધક શ્રી નંદુભાઈનું પારમાર્થિક જીવનદર્શન થાય છે. તેમના પત્રોમાંથી એક અડગ જીવનવીરની જીવનદષ્ટિ પ્રતિબિંબિત થાય છે.

શ્રીમદ રાજચંદ્રની વાણીમાં કહીએ તો - ‘આ દૂષિત કાળમાં ટકી રહેવાને માટે સત્પુરુષનું જીવન જ લોકોને સહારો બનશે.’ શ્રી નંદુભાઈની આ જીવનવિકાસગાથા, દૂષિત કાળની સમસ્યાઓથી ઘેરાયેલા સમાજ માટે ઊર્ધ્વ જીવનની પ્રેરણારૂપ ગાથા છે. આ ગ્રંથ જાગૃત જીવોને પ્રાણવાન મનોબળ તથા શ્રદ્ધાનો ટેકો પૂરો પાડશે, આત્મમાર્ગના પથિકોને માટે આ પ્રકાશન દીવાદાંડી સમાન અચળ બની રહેશે. આ ગ્રંથના વાંચન થકી અંતઃસ્ફુરણા અને વૈચારિક જાગૃતિનો સ્ફોટ થાય છે, એવો અનુભવ સાધકને જરૂરથી થશે અને એ સમજણ થકી સાધક પોતાના જીવનનું યથાર્થ મૂલ્યાંકન કરી શકશે તેમ જ પોતાની મનોસ્થિતિ, પોતાના ગુણો - અવગુણો, પોતાની ભૂમિકાનું જીવનદર્શન પામી શકશે. અંતમાં સર્વે ભવન્તુ સુખિનઃની શુભભાવના સાથે નમ્રભાવે અમો શ્રી નંદુભાઈની જીવનવિકાસગાથા સમાજને ચરણે અર્પણ કરીએ છીએ.

‘જે કંઈ થયા સહુ કરે, તવ શક્તિથી એ,
ને પાછું તે પદસમર્પણ સહુ કરાજો.’

તા.૫-૭-૨૦૨૦
ગુરુપૂર્ણિમા, સંવત ૨૦૭૬

ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત.

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ

ભાગ : ૨

ઉત્તરાર્ધ

અનુક્રમ

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	વર્ષ ૧૯૪૯ - હવે ક્યાંય જવું નથી	૩
૨.	ઈ.સ. ૧૯૪૯ના મૌન દરમિયાન થયેલી સ્વયં સ્ફુરિત પ્રાર્થનાઓ .	૩૮
૩.	સને ૧૯૫૦નાં મૌનનિવેદનો	૭૩
૪.	આશ્રમોની સ્થાપના-૧૯૫૧	૧૦૧
૫.	૧૯૫૧નું વર્ષ	૧૧૬
૬.	ડાકોર - તિરુવન્નમલઈ - પોંડિચેરીયાત્રા	૧૪૯
૭.	કુંભકોણમ્માં ૧૯૫૩નાં મૌનનિવેદનો	૧૬૧
૮.	પૂજ્ય શ્રીમોટાના પત્રો	૨૨૨
૯.	પોંડિચેરીયાત્રા-૧૯૫૬	૨૩૩
૧૦.	સિદ્ધાર્થનો અભ્યાસ	૨૪૭
૧૧.	એકલા હાથે આશ્રમની સુવ્યવસ્થા	૨૫૭
૧૨.	વિશિષ્ટ પરંતુ હઠીલાં નિમિત્ત શ્રી નંદુભાઈ	૨૬૫
૧૩.	આખરે વાછરું ખીલે બંધાયું - ૧૯૬૦	૨૭૧
૧૪.	શ્રીસદ્ગુરુ શરણે - ૧૯૬૦	૨૭૮
૧૫.	જીવનયોગ	૨૮૨
૧૬.	અથાગ પરિશ્રમ	૨૯૫
૧૭.	પૂજ્ય શ્રીમોટાનો દેહત્યાગ	૩૦૭
૧૮.	‘એ શ્રીમોટાનો પ્રતાપ’ - વિનમ્ર એકરાર	૩૧૫
૧૯.	ઉત્તરદાયિત્વ	૩૩૦
૨૦.	ઋણાનુબંધ	૩૩૭
૨૧.	સંતોના પ્રિય	૩૫૯
૨૨.	અંતિમ દિવસો	૩૬૫
૨૩.	પૂજ્ય શ્રીમોટાના સાહિત્યનું સંપાદન અને પ્રકીર્ણ લેખો...	૩૭૧
૨૪.	પૂજ્ય ભાઈ જેવા જોયા ને જાણ્યા - પૂજ્ય ચંદનબહેન..	૩૮૫
૨૫.	સમાપન	૩૯૪

૧. વર્ષ ૧૯૪૯ - હવે ક્યાંય જવું નથી

નંદુભાઈને મૌનમાં બેસવાનું ગમતું. પોંડિચેરી જતાં પહેલાં નંદુભાઈનું ૪૯ દિવસનું મૌન નક્કી થયેલું હતું. એટલે મૌન પૂરું કરીને જવું એમ વિચારી નંદુભાઈ ૪૯ દિવસ માટે મૌનમાં બેઠા.

મૌનના દિવસો દરમિયાન એવા પણ વિચારો આવતા કે આ જપ કર્યા કરવાના, કાંસોટા વગાડવા, તબલાં વગાડવાં એ કરતાં રવિશંકર મહારાજ સાથે રાધનપુરમાં જોડાઈ જવું કે ત્યાં જપ પણ થશે અને કામ પણ થશે. એક પંથ ઔર દો કામ ! તો એમ કેમ ના કરવું ?

નિમિત્ત મૂળમાં જેમ પ્રત્યક્ષ પ્રકૃતિ જ છે,
તેથી નિમિત્તયે તાબે તે અનુભવીને જ છે.

(‘નિમિત્ત’, ત્રીજી આ., પૃ. ૨૮)

પરંતુ મૌન અવધિના છેલ્લા દિવસોમાં ચમત્કાર થયો. મન ફરી ગયું ને નક્કી કર્યું કે ‘હવે ક્યાંય જવું નથી. જીવીએ ત્યાં સુધી મોટા સાથે જ રહેવું છે.’

આમ, કેટલાંયે વર્ષો સુધી મન થાળે પડતું નથી. વર્ષો પછી પણ મન પાછો પલટો મારે છે. એટલે મનની ચાલબાજી સમજવી બહુ ભારે છે. જેમ માણસ આગ્રહી તેમ વધારે મુશ્કેલી છે. પ્રભુકૃપાથી ત્યાર પછી નંદુભાઈને મોટાને છોડીને બીજે જવાનું મન ફરી કઠી થયું જ નહિ. મન થાળે પડી ગયું.

શ્રી નંદુભાઈનાં મૌનનિવેદનો - ભાવનાનાં ઘોડાપૂર

શ્રી નંદુભાઈનું ૭૬ દિવસનું મૌન

તા. ૧૦-૭-૧૯૪૯ થી ૨૬-૯-૧૯૪૯

હરિજન આશ્રમ,
સાબરમતી

તા. ૧૦-૭-૧૯૪૯, રવિવાર
ગુરુપૂર્ણિમા, મૌન ૧લો દિવસ

પૂજ્ય પ્રિય,

આ વખતનું મૌન પ્રભુકૃપાથી અને તમ કૃપાથી અનેરું -
અદ્વિતીય થાઓ એ તમોને પ્રાર્થના છે.

પશ્ચાત્તાપ

હરિ:ૐ

તા. ૧૨-૭-૧૯૪૯

પૂજ્ય પ્રિય,

પૂ. મોટા ભાઈ અને પૂ. મોટી બાના આશીર્વાદ મેળવવાનું
સમયસર બની શક્યું નથી, તેનો વસવસો તેઓના આશ્રમે આવ્યા
બાદ તે દિન રહેલો, પણ પછી શું થાય ? મારી ભક્તિ એટલી
ઓછી. પૂ. મોટી બા અને પૂ. મોટા ભાઈના આશીર્વાદ લેવા
મારે શહેરમાં દોડી જવું ઘટતું હતું. સાંજ પડી છતાં પૂ. મોટી બા
ના આવ્યાં તે જોઈને મારે તરત બસમાં જવું જોઈતું હતું અને
પાછા વળતાં બસ ના મળે તેમ હતું તો ચાલીને પણ કે ગાડી
કરીને પણ આવી શકાત. તેમ ના કર્યું તે મારી મોટી ગફલત થઈ
ગઈ. તેટલી વડીલો પરત્વેની ભક્તિની કમીના છે. તે આ પ્રસંગથી
સ્પષ્ટ સમજાયું છે. તમારા આજના કાર્ડમાં 'પૂ. મોટી બા, મોટા
ભાઈના આશીર્વાદ લીધા જ હશે.' એ વાક્ય સૂચક છે. ભારે
ભૂલ થઈ ગઈ. હે પ્રભો ! મને આટલી વખત ક્ષમા કરજે !

વડીલો પ્રતિની ભક્તિ, તેમની કદર અને ગુણજ્ઞતા જોણે
શીખવી, માતૃભક્તિ જોણે અર્પી અને જનની પ્રતિનો પ્રેમ
વિકસાવ્યો, બીજમાંથી વિકસાવ્યો, મૂળમાંથી તેવા તમોને હે
પૂજ્ય મોટા ! મારા હૃદયના હાર્દિક અનેકાનેક સાષ્ટાંગ દંડવત્
પ્રણામ છે !

પૂજ્ય પપ્પા સ્વામી શ્રીરામદાસનાં દર્શનની ઈચ્છા

હરિ:ૐ

તા. ૧૯-૭-૧૯૪૯

૧૦મો દિન

પૂ. સ્વામી રામદાસજી અને પૂ. માતાજી (ક્રિષ્ણાબાઈ) તા.૧૭મીએ અમદાવાદમાં બંસીધરભાઈ શેઠને ત્યાં આવનાર હતાં, એમ પેલા ચંદુલાલભાઈએ વાત કરી હતી. તે ઉપરથી તેમનાં દર્શન અંગે વિચાર આવેલો કે - સંતનાં દર્શન માત્રથી જો કાયાનું કલ્યાણ થતું હોય તો લાખો લોકો તરી ગયા હોત. અલબત્ત, જેનું બીજ પાક્યું હોય તેને લાભ થાય ખરો. બાકી તો જેમ કોઈ પહેલવાનને જોવાથી કે તેની તેવી છબીઓ જોવાથી પહેલવાન થઈ જઈ શકાતું નથી. (આ ઉપમા પેલા પહેલવાન નંદલાલભાઈ પંચાલે જેઓ તા. ૯મીની સાંજે આશ્રમે આવેલા, તેમણે આપેલી.) પણ એ તો લંગોટ પહેરીને દંડ પીલવા માંડે તો જ કંઈક થઈ શકાય તેમ સંતના જેવા થવાવા સારુ તેવી સાધના કરતા થઈ જવું ઘટે. સંતનાં દર્શન કરવાં કરતાં તેઓ દર્શન ‘દે’ એવું થઈ જાય તો સારું. ‘કરવાં’ અને દર્શન ‘પામવાં’ તેમાં ફેર હશેને ! તેથી તો મીરાંએ કદાચ ગાયું હશે કે - ‘દર્શન દેના પ્રાણ પિયા રે.’ ને એમ ના ગાયું કે ‘દર્શન થાજો પ્રાણ પિયા રે.’

છતાંય ‘સત્સંગનો સ્પર્શ’ એ લેખમાં તમોએ પૂ. માસીબાને જે લખ્યું છે કે, સંત સંસ્કારના - સમાગમના - સ્પર્શનાં પડેલાં બીજ નકામાં જઈ શકતાં નથી. તે પણ સાચું છે.

ગુરુકૃપાથી ઈચ્છા પૂરી થઈ

હરિ:ૐ

તા. ૨૫-૭-૧૯૪૯

પૂજ્ય પ્રિય,

તમારો પ્રિય (હેમંતભાઈ) ઉપરનો આ જ તારીખનો કાર્ડ

પણ મને વાંચવા મળ્યો છે. તે વાંચી હર્ષ થયો. તે ફળો કે ન ફળો તે સાથે નિસ્બત નહિ રાખું, પણ હું તમોને લખવું ભૂલી ગયેલો કે મને પોતાને એ વિચાર તમોને તેમનાં દર્શન અંગે પત્ર લખ્યો ત્યારે તે દિને આવ્યો હતો કે ‘જો તેઓ કદાચ આશ્રમ બાજુ આવે ને પૂ. મોટા ભાઈ કે પ્રિય તેમને વીનવે ને તેઓ ઓરડામાં દર્શન આપે તો કેવું સારું. તેઓ બે જણને જરૂર અંદર આવવા દઈ શકાય..’ વિચાર આવ્યો તેવો કાઠી નાખેલો, કારણ કે એક તો તે ઈચ્છાના રૂપમાં જામી જાય અને તેની શક્યતા શી ? આશ્રમ બાજુ આવવાના નિમિત્તમાં શાળાનું પણ સૂઝેલું કે તેઓને હરિજન બાળકોમાં રસ છે. શાળા પણ ચલાવે છે ને પૂ. બાપુનો આશ્રમ છે, સમજીને કદાચ આવે તો આવે, પ્રતાપભાઈને સૂઝ્યું ન હતું, પણ પછી એ વિચાર બીજીવાર આવ્યો નથી. આવે તો ભેટ ધરવાનું પણ ત્યારે તો ઊગ્યું ન હતું, પણ આ તમારો પ્રિય ઉપરનો પત્ર વાંચતાં વચ્ચે જ ઊગ્યું કે આવે તો કશીક ભેટ ધરવી, શી, કેટલી ? તે આંકડો ઊગ્યો ન હતો. ને પાછળ પતું ફેરવતાં રૂ. ૧૦૧/-ની રકમ વાંચી આનંદ થયો. તમોએ જો સૂચ્યું ના હોત તો બન્ને જણાંને ચરણે ધરવાનું ના સૂઝત. રૂ ૧૦૧/- પૂ. સ્વામીજીને ભેટ ધરત, પણ તમોએ સૂચ્યું તેથી ખૂબ આનંદ થયો. ને વધુ આનંદ તો મને તે વિચાર આવેલો ને તમોને જણાવવો રહી ગયેલો. છતાં તે ત્યાં પહોંચી ગયો ને તમોએ સ્વતઃપણે એવું જ સૂચન પણ પ્રિયને કર્યું ને લખ્યું તેથી આનંદ થયો. તેઓ પધારે કે ન પધારે તેથી આમ કે તેમ કશું થશે નહિ એમ મને લાગે છે.

આ પ્રિય ઉપરનો કાર્ડ મને અક્સ્માત જ મળી ગયો માનું છું. પત્ર અંદર આજે મળ્યો તેથી આનંદ થયો, કારણ કે મારો વિચાર

મૂર્તિમંત થયો અનુભવ્યો અને મને તે બન્નેનાં દર્શન જાણે આજે જ આ મૌનઓરડામાં મળી ચૂક્યાં એટલો આનંદ થયો છે.

કોંફીથી સત્કાર કરવાનો વિચાર

હરિ:ૐ

તા. ૨૯-૭-૧૯૪૯

પૂ.મોટી બાના પત્રમાં ગઈ કાલે તમોએ લખેલું કે પૂ. સ્વામીજી આવે ત્યારે ચા, કોંફી વગેરે પાજો. તે વાંચીને પણ આનંદ થયો હતો. મને પણ તેવો વિચાર પેલો પત્ર લખતી વખતે આવેલો કે આવે ત્યારે કોંફી વગેરે અપાયું હોય તો ઠીક, કારણ તેમના જેવી કોંફી આ બાજુ તેમને મળે તો ને ગાયના દૂધની - એટલે તેઓને ખૂબ રુચશે, પણ તેવા વિગતવાર વિચારમાં ઊતરી જવું ઠીક નથી. આવવાનું નક્કી હોયા વિના એવા વિચાર કરવા અસ્થાને છે તેમ ગણીને તેને વહેતા મૂકેલા.

પૂજ્ય શ્રીમોટાની ટપાલ મળ્યા પછી : આજે પૂ. સ્વામી રામદાસજી અને પૂ. માતાજી (ક્રિષ્ણાબાઈ) આશ્રમે બપોરે ૨ થી ૩ વચ્ચે પધારનાર છે. ઓરડીએ દર્શન દેશે. રૂ. ૨૦૨/- મને અપાયા છે. તે પ્રથમ તો તમારા ચરણ પાદપદ્મે ધર્યાં છે. ને તે તમો વતી તેમને ટ્રાન્સફર કરીશ. તેમનાં દર્શન સમયે તમારું ધ્યાન ધરીને.

ચૈતન્ય તારું સહુમાં વિલસી રહેલું,
પ્રત્યક્ષ થાવ સઘળે હૃદયે હું પ્રાર્થુ.

એ ભાવ રાખીશ.

પૂ. સ્વામીજીને આવવાની તૈયારી થવા આવી છે. પૂજ્ય સ્વામીજી આવ્યા. પૂ. માતાજી પણ આવ્યાં. દર્શન કર્યાં. તેમના આવતાં પહેલાં અડધો કલાક પહેલાં નાહીને તૈયાર થયેલો હતો. ઓરડી સ્વચ્છ કરીને અંદાજે ૧૩એક અગરબત્તીઓ એકીસાથે

સળગાવી રાખી હતી. ઘીના કોડિયામાં બેએક દિવેટ સળગાવીને રાખી હતી. એમ ત્રણ દીવા તમારા ફોટા આગળ, એક કોડિયામાં બળતા રાખ્યા હતા. પાટ ઉપર કામળો પાથરી ઉપર ચોફાળ પાથરી ઉપર સ્વચ્છ ધોયેલી ચાદર બિછાવી હતી. ને પાટ આગળ નીચે શેતરંજી પાથરી હતી. ઉત્તર દિશાના બારણા આગળ પાટ છે. સામે તમારી છબી, એક સ્ટૂલ ઉપર હતી. તેની જોડે એક બીજું નાનું સ્ટૂલ હતું. બહારથી કશીયે ચીજ મંગાવ્યા વિના-માગ્યા વિના - લીધા વિના, બધું સુંદર આકર્ષકપણે ગોઠવી શકાયેલું. ને ફૂલ મળે તો સારું એવી ઈચ્છા હતી, તે પણ ફળી. પૂ. મોટા ભાઈ બે હાર લેતા આવેલા ને છૂટાં ફૂલ પણ. તે મને અંદર વહેલા આપેલાં. ત્રણ હાર હોત તો ઠીક થાત, પણ એ તો કંઈ નહિ. પૂ. મોટા ભાઈ લાવ્યા તેથી ખૂબ આનંદ થયો.

પૂજ્ય સ્વામીજી અંદાજે ૨.૨૫ વાગ્યે આવ્યા. સીધા પ્રથમ ઓરડાએ જ આવ્યા. તેઓ આવ્યા ત્યારે ઓરડીનું વાતાવરણ મધમઘાટ સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મપણે બન્ને રીતે જ હતું. હું તૈયાર જ હતો. તેઓ બે જણાં જ અંદર પધાર્યાં હતાં. પહેલો પડદો વટાવીને અંદર જેવા બીજા પડદા આગળ આવ્યાં - પ્રથમ પૂ. પપ્પા (સ્વામી રામદાસજી) આવ્યા ને પાછળ માતાજી હતાં કે તેવો પ્રથમ હું માતાજીને પગે પડીને પગે લાગ્યો. અર્ધી મિનિટ પગે લાગી રહ્યો હોઈશ. પછી પૂ. પપ્પાને પગે લાગ્યો, જોરથી તેમના પગને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ, પગ લંબાવીને કર્યા ત્યારે બન્ને વખત હૈયું ભરાઈ આવ્યું હતું. પપ્પાને પગે લાગતી વખતે તમોને સ્મરીને 'ચૈતન્ય તારું સહુમાં વિલસી રહેલું' એ કડી યાદ કરી. પછી ઊભા થઈને ઈશારાથી બન્નેને પાટે બેસવા વિનંતી કરી. તેઓ બેઠાં પછી કાંસાની થાળી મોટી અંદર હતી જ. ડોલ ઉપર ઢંકાય

છે તે, તે તૈયાર રાખેલી. તેમાં પ્રથમ પૂ. માતાજીના બન્ને પગ રાખી, અંગૂઠા-પ્રથમ દૂધથી અને પછી પાણીથી ધોયા અને સ્વચ્છ રૂમાલથી લૂછ્યા. પછી તે જ પ્રમાણે પૂ. પપ્પાના ધોયા. હાર પહેરાવ્યા. ફૂલ માથે ચઢાવ્યાં. આ વિધિ ફૂલહારની પ્રથમ પાટે બેઠાં ત્યારે જ કરી હતી. પૂ. માતાજીના પગ લૂછીને તેમને રૂ. ૧૦૧/- (૧૦૦ની નોટ તથા ૧ રોકડો) જે તમારી છબી આગળ મૂકેલા હતા તે લઈને પગે પડીને આપ્યા. પછી હાથમાં આપ્યા. તે જ પ્રમાણે પૂ. પપ્પાને રૂ. ૧૦૧/- આપ્યા. પછી તેમની આંખ સામે મીટ માંડી પ્રથમ માતાજીની સામે ને પછી પપ્પાની સામે મીટ માંડી, અર્ધી અર્ધી મિનિટ જોઈ રહ્યો હોઈશ. હું પછી શ્રમપૂર્વક હસ્યો. હૈયું ખૂબ ગદ્ગદ હતું. પગે પડ્યો ત્યારે ભાવથી કાંપતો હતો. પછી પૂ. પપ્પા બોલ્યા કે 'My - our - blessings are with you.' (મારા - અમારા આશીર્વાદ તારી સાથે જ છે.)

તેઓ આવે ત્યારે તેમની સાથે વાત કરવી કે કેમ તે અંગે જરા ગડભાંજ - વિચાર કર્યો હતો, પણ મૌન જ પાળવું એમ નક્કી કર્યું. તમો સાથે કાં હું ત્યારે બોલું છું? તો વાત કરવાની - બોલવાની જરૂર નથી. તેમ નક્કી કરી વાત ના કરી. તેઓ પૂ. પપ્પા તો હસતા જ હતા. મારી સામું જોઈ રહેલા. તેઓ ઊભા થયા પછી હું પણ ઊભો થયો. હું શેતરંજી ઉપર બેઠો હતો. ને તેમની સામે જોઈ રહ્યો. તેઓ હસ્યા ને તેઓએ વિદાય લીધી. અંદાજે ૭ થી ૮ મિનિટ અંદર હશે. ફૂલના હાર અંદર જ તેઓથી રહી ગયેલા.

પૂ. પપ્પા અને પૂ. માતાજી આવ્યાં, ઓરડામાં દાખલ થયાં ત્યારે અને ગયાં ત્યારે 'શ્રીરામ જયરામ જય જય રામ' જે તેમનો જાપ ને ધૂન છે તે બન્ને વખત બબ્બે વખત મોટેથી ઉચ્ચારેલ.

તમારી સામે બેસીને જાપ કર્યા ને આ પત્ર પછી લખી રહ્યો છું. જ્યારે પૂ. પપ્પા બોલ્યા 'My - our - blessing are with you.' ત્યારે મેં તે શરીરના હલનચલનના ભાવથી સ્વીકાર્યાનું વ્યક્ત કર્યું ને પછી તમારી છબી સામું જોઈને છબીને નમન કર્યું. ત્યારે પૂ. માતાજી કશુંક બોલ્યાં પણ હું સમજી શકેલો નહિ કે શું બોલ્યાં, પણ તેમના મુખના ભાવ ઉપરથી એમ લાગ્યું કે તે છબી અંગે તેમણે પૂ. પપ્પાને કંઈક પૂછ્યું કે કહ્યું.

પૂ. માતાજી તદ્દન સાદી સફેદ સાડીમાં ને પૂ. પપ્પા પણ સાદા તેમના usual રોજના પોશાકમાં હતાં. ૬ વર્ષ બાદ મળ્યો. મળવાનું - દર્શન થયાં હતાં તેવાં જ લાગ્યાં. પૂ. માતાજીના મુખ ઉપર ૬ વર્ષ પસાર થયાં લાગ્યાં નહિ, એ જ તેમનું નમણું હસતું ગૌર મુખ અને ભાવવાહી નજર.

આ ગોઠવણ તમોએ જ કરાવી દીધી તે સારુ પણ તમોને કોટિ કોટિ નમન છે. તેમના સ્વરૂપે તમો જ પ્રત્યક્ષ હાજર થયેલા. તેવો ભાવ ગઈ રાત્રે હતો.

શહેરમાંથી ઘણાં જણ આવ્યાં લાગે છે. ડૉક્ટર બકુલા, પ્રભાબહેન, મનુભાઈ, પૂ. મોટા ભાઈ, પૂ. ભાભી, સરોજબહેન, રમણિકભાઈ, રજનીભાઈ વગેરેના અવાજો કાને અથડાય છે. આંગણું આપણું શણગારાયેલું લાગે છે, કારણ કે સવારે તોરણો બાંધવાના અવાજો આવતા હતા. છોકરાઓ પણ હાજર છે.

તેમનું ચરણામૃત હું પછી પી ગયેલો - તમને સ્મરીને - તેઓના ગયા બાદ, ખૂબ ભાવથી. વળી તેમનું ચરણામૃત પીવામાં સંકોચને તોડવાપણું હતું. આજ લગી કોઈનું ચરણામૃત પીધું નથી. મંદિરોમાંનું હથેળીમાં લઈને ઢોળી નાખેલું. ગઈ કાલે સવારે એકાએક

તેવો વિચાર આવ્યો. તમો એવું કરવા દેતા નથી-કરવા દેવાના નથી. નથી કરવા દેતા તેનાં કારણો પણ અમારામાં જ છે. એટલે તમારાં ચરણામૃત કેવી રીતે લેવાં ? ને વિચાર સૂઝ્યો કે આ બન્નેનાં લીધાં તે તમારાં લીધાં ગણાશે. ને બપોરે જમવાનું દૂધ આવેલું તેમાંથી થોડુંક રાખેલું હતું.

વળી, એ જ પૂ. સ્વામીજીથી કંટાળીને તેમના આશ્રમના વાતાવરણથી ચિડાઈને ઈ.સ. ૧૯૩૯, નવેમ્બરની શરૂની તારીખમાં હેમંતભાઈને એકલા મૂકીને ચાલી આવેલો. બરાબર ૧૦ વર્ષે તે જ વિભૂતિનાં ચરણામૃત આજે તે જ નંદુ પોતાના આંગણે પીવે છે. ૧૦ વર્ષ પહેલાં જે ત્યાંથી ત્રાસીને ચાલી આવેલ તે પોતાના આંગણે ઉમળકાભર્યું સુસ્વાગતમ્ કરે છે ! આ પણ વિધિનો ખેલ છે. બરાબર ૧૦ વર્ષ બાદ ને આ બધું કોના પ્રતાપે ?

પૂ. સ્વામી રામદાસ જોડે મારે કંઈ એવું જોડાણ પણ નથી. છતાં મને ઊર્મિ થઈ આવેલી. ને તેને તમોએ સ્વતઃપણે મૂર્તિમંત કરાવી. તે પણ તમારી વિશિષ્ટતા છે.

પૂ. સ્વામીજી સાથે વાત નથી કરી એટલે મૌન છૂટ્યા બાદ એક ભાવવાહી પત્ર તેમને લખીશ અને તેઓ પધાર્યા તે સારુ હૃદયથી આભાર માનીશ અને કેવા સંજોગોમાં તેમનું આશ્રમે નોતરાવું થયું અને ભેટ વગેરે જે ધરાઈ તે કોની પ્રેરણાથી તે બધું જરા વિગતથી લખીશ, એમ મનમાં થયું છે.

ભવિષ્યમાં જ્યારે ત્રિચિ જવાનું થાય ત્યારે પૂ. અરવિંદ આશ્રમમાં થોડા દિનો રહેવાનું દિલ થયેલું. આજથી ઘણા દિનો પહેલાં (મૌન પહેલાં) ને હવે એમ પણ થયું છે કે ત્રણે જગાએ ત્યારે જઈ આવવું. કાંતુ સાથે હશે ત્યારે જ અલબત. ને જ્યારે ગમે ત્યારે જવાનું થાય ત્યારે તેની ઉતાવળ નથી.

હાર અને ફૂલ કાંતાબાએ મંગાવી રાખ્યાં હતાં. તેમણે પૂ. સ્વામીજી અને પૂ. માતાજી ઘરમાં પધાર્યાં ત્યારે લીલો અને સૂકો મેવો, શીરો, દૂધ, ચા-કોફી વગેરે ધરાવ્યાં હતાં, તેમાંથી તેમણે દૂધ સ્વીકાર્યું હતું.

તેઓ પધાર્યાં ત્યારે તમો હાજર હતા જ. ને ચરણામૃત મેં તમારું જ પીધું છે એમ મને તો ભાન અને ભાવના હતાં ને છે. તેઓ બન્ને તમારાં પ્રતિનિધિ હતાં.

ભક્તિ અંગે મંથન

પૂ. સ્વામી રામદાસજીને જ્યારે આટલી ઊર્મિથી અને આટલા સ્વાગતથી આંગણે પધરાવ્યા તો પોતાના ગુરુદેવને એનાથી કેટલાય ગણા વધુ ઉત્સાહ, ઉમળકો અને આનંદ પ્રેમથી પધરાવવા ઘટે અને હૃદયમાં અનેરા ભાવો જાગવા ઘટે, તે પણ વિચાર આવેલો. તે તો સાક્ષાત્ પ્રભુને મેળવવા માટે કેવી તાલાવેલી હોવી જોઈશે, તે પણ સમજાયું.

સ્થૂળ સત્કાર તમોને ગમતા નથી, તે હું જાણું છું. તેવી ઉજવણીઓ પણ તમોને રુચિ નથી. તેમ થવામાં ભાવનાનું વાંઝિયાપણું પણ રહેતું હશે. તમો માગો છો ‘નગદનાણું - હૃદય, મન, ચિત્ત, પ્રાણ, અહમ્ મતિનાં સમર્પણ ને રૂપાંતર. ને તે જ સાચું છે. ને તેથી જ તે ભારે પણ છે. એટલે જનતા તો જે સહેલ હોય તેને પકડી લે છે. ને તેટલું કર્યેથી કૃતકૃત્યતાનો સંતોષ અનુભવવા માગે છે, પણ પ્રભુ એમ રીઝતો નથી. તે વાત પણ નક્કી. સ્થૂળની પૂજાવિધિમાં જનતા અટવાઈ જાય છે, તે પણ સાચું છે. ને પછી તે જ પકડી રહે છે ને તત્ત્વ સરી જાય છે, સરી ગયું છે.

માનવમન પ્રતિષ્ઠિત વિભૂતિને પૂજીને પોતાની જ મહત્વાકાંક્ષા અને પોતાના જ પ્રાણની મહત્તાની ઈચ્છાને પૂજે છે, એમ પણ મને લાગે છે. અમુક મહારાજ (જે જનતામાં જાણીતા હોય) તેઓ અમારે ત્યાં પધાર્યા હતા કે પધારવાના છે એની જાહેરાત કરીને પોતે પોતાની જ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરવાનો સૂક્ષ્મ રીતે પ્રયત્ન કરતા હોય છે. એ જ પૂ. પપ્પા અને માતાજી (આ તો દાખલા તરીકે) જો કોક ગામડામાં અણજાણપણે રહેતાં હોત ને આશ્રમ જેવું ન હોત ને પ્રસિદ્ધિમાં ના હોત તો તેઓ મુક્તાત્મા હોવાની જાણ જ કેટલાંને થાત ? ને કેટલાં તેમને પૂજત ? તેઓ મુક્તાત્મા છે તેની જાણ પણ સાચી રીતે કેટલાંને છે ? આ તો ગતાનુગતિક ચાલ્યા કરે છે. એકે કર્યું, બીજાએ કર્યું ને ચાલ્યું. ને જેમ પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ વધુ એમ પડાપડી પણ વધુ. જગતનો તો એમ જ રાહ રહેવાનો. જેમ નામાંકિત વ્યક્તિ જો કોઈ આપણી સગી હોય તો તેનું તેવું સગપણ વાતવાતમાં પણ વ્યક્ત કરાય છે. જ્યારે ખરેખર સગું પણ જો તે પોતાના માનેલા સામાજિક દરજ્જાથી નીચેનું હશે તો તેના સગપણનો સ્વીકાર થવો ઘટે ત્યાં પણ તે સગપણ સ્વીકારાતું નથી. આ બધા પાછળ પ્રાણની જ પૂજા છે. પ્રાણ પોતે પોતાની મહત્તાને પૂજે છે, પૂજાવે છે.

આમાંથી અમારે તો એટલું જ તાત્પર્ય ગ્રહવાનું છે કે—જો એક મુક્તાત્મા વિભૂતિ કે જેમના (તેમના) મુક્તાત્મા હોવાપણાનો અમને કશો પાકો પુરાવો નથી પણ જનતા કહે છે કે તેઓ મુક્તાત્મા છે અથવા થોડાક અનુભવ ઉપરનો અનુભવ એમ દોરવે છે કે તેઓ મુક્તાત્મા છે યા તમ જેવા, તેવું કરવાને ઉત્તેજન આપે છે તે ઉપરથી માનવાનું થાય છે કે મુક્તાત્મા છે. એવા સંજોગોમાં પણ જો અમો

રાજી રાજી તેમનાં માત્ર દર્શનથી કે આશીર્વાદથી કે તેમના અમારા ઘરે પધારવાથી કે અમારા ઘરે જમવાથી કે તેમને જમાડવાથી થઈ જતાં હોઈએ અને અર્ધા અર્ધા તેમના સત્કાર કરવાને બાહ્યપણે પ્રવૃત્ત થઈ જતાં હોઈએ અને મનથી પણ તો જેના પ્રતાપે ખુદ ચાલુ જીવનના વળાંકોને સીધા થવાનું મળતું રહ્યું છે ને જેના અનુભવો જેની ચેતનાના અનુભવો અનેક મળેલા છે, ને સારી જીવનની સાધના જેની દોરવણી તળે કરવાનું શરૂ કર્યું છે - સ્વીકાર્યું છે તેવી વિભૂતિનાં પૂજન કેટકેટલાં અનેકગણાં - મન, હૃદય અને સાધન સામગ્રીથી કરવાં ઘટે, કરવાં રહ્યાં તે જ તારવવાનું છે. પ્રભુ અમોને તે રીતે કરાવો, રખાવો અને યોગ્ય પૂજન તો અમારા ગુરુદેવના અમો તેમના થઈને જ કરી શકીશું. તે ભાન પણ સદૈવ જાગ્રત રખાવો એ પ્રભુને આજે વિનમ્ર હૈયે હાર્દિક પ્રાર્થના છે.

સાચી ભક્તિની વ્યાખ્યા તમોએ લખી છે તે સંપૂર્ણતઃ ખરી જ છે. મારું અંતરતમ માનસ એવી સ્થૂળ ભક્તિનું પહેલાં તો વિરોધી પણ હતું ને આજે પણ તેના ઉપર વારી જવાનું મન થતું નથી. સાચી ભક્તિ નગદ નાણાંરૂપે હોવી ઘટે ને એ કારણે કોઈ સંત મહાત્મા આવ્યા હોય છે ને બધાં દર્શને જતાં હોય છે, તોપણ મને જવાનું સાધારણપણે દિલ થતું નથી. સિવાય કે સંપર્ક કંઈક થયો હોય પહેલાં, બાકી એવાં ચરણામૃત પીધે જો પાવન થવાતું હોત તો મંદિરના પૂજારીઓ અને તેવા બીજા ભક્તો ક્યારનાય પાવન થઈ ચૂક્યા હોત ! ઊલટું જગતમાં તો એવું જોવાયું છે કે તેવાઓ જ ખરેખરી ભક્તિથી દૂર રહેલા હોય છે. એટલે એવી વ્યક્ત સ્થૂળ ભક્તિ ભાવનાના ઉદ્દીપનાર્થે યોજાઈ હશે. પણ તેની ઘરેડ થતાં કે તેવું વારંવાર થતાં તેની નવીનતાની ઉત્તેજના ચાલી જતાં તે માત્ર

રૂઢિનું રૂપ પકડી બેસે છે, ને તેમાં જડતા જડાય છે. મેં તે કરેલું તે મારા માનસની પકડ તોડવાને અને નવીનતા હોવાથી જીવનમાં પ્રથમવાર તેવું થતું હોવાથી કુદરતી ઉત્તેજના ત્યારે ઘણી હતી. જેમ પૂ. માતાજીએ કોઈને ચરણામૃત આજ લગી લેવાં દીધાં ન હતાં તેમ મારું પણ હતું. કોઈનાં ચરણામૃત મેં પણ લીધાં ન હતાં. એટલે જ મને લાગે છે કે અમારો ઉભયનો યોગ તમારી પ્રેરણાથી સધાઈ ગયો ! અને તેવા જ કોઈ અદૃશ્ય કારણે તેઓએ ના નહિ કહી કે આનાકાની નહિ કરી. એવું થવામાં પણ તમારી જ તે પ્રેરણા અને તમો થકી જ તે બન્યું. નહિતર જરૂર તેઓ ના કહેત, તેમ પણ બનત. અલબત્ત, આ હકીકત જાણી મને આનંદ થયો અને ગદ્ગદ પણ થવાયું. બાકી, સાચી ભક્તિ દોહ્યલી છે. શિર સાટાની છે. તેવાં સસ્તાં ચરણામૃતથી કે ચરણરજથી તે મળી જઈ શકે નહિ જ.

ત્યારે ‘શ્રીરામ જય રામ જય જય રામનો જપ’ કરવાનું પણ એકાએક જ તે વખતે સ્ફુરેલું, જે બધું તમારા સંપર્કથી સૂઝે છે યા સૂઝવાનું શરૂ થયું છે, તે પણ નક્કી.

મૌનમાંથી બહાર આવ્યા પછી સાધનાની રૂપરેખા

હરિ:ૐ

તા. ૩૧-૭-૧૯૪૯

પૂજ્ય પ્રિય,

તમારાં વર્તન relative - સાપેક્ષ હોય છે તે ખરું છે, પણ તે પણ એક વિશિષ્ટતા જને ? અને તે ઉપરાંત, પ્રત્યેક મુક્તાત્માઓની વિશિષ્ટતાઓ નથી ? તમોએ તમારા સાધકોને બીજા સંતો પાસે જતા રોક્યા નથી. એટલું જ નહિ પણ તેઓ પાસે જવા ભલામણ પણ કરી છે ને જેનો જ્યાં જેટલો રાગ, તે પ્રમાણે ઉત્તેજન પણ આપેલ છે. એ relative - સાપેક્ષ હોવા છતાં વિશિષ્ટતા પણ છે.

મૌન પછી બને તેટલો સમય ધ્યાન, ધારણા પાછળ આપવા અંગે બરાબર આજથી એક અઠવાડિયા ઉપર નીચેની નોંધ 'વિચારવા જેવું' મથાળાં નીચેના મુદ્દાઓમાં કરી છે. તેની નકલ ઉતારું છું.

અઠવાડિક એક દિન પૂર્ણ એકાંત અને દર નવમીએ પણ- ૨૪ કલાકનું કે ૩૬ કલાકનું બનતાં લગી. ગુરુવારે જેમ નિશાળિયાઓને અઠવાડિક એક દિન રજા પૂર્ણ હોય છે તેમ સંસારમાંથી મારે એક દિન પૂર્ણ રજા લેવી અને મૌનઓરડામાં મૌનએકાંત જેમ બેસી જવું ને તે ઉપરાંત, ૨૧ ફેબ્રુઆરી, ૨૪ એપ્રિલ, ૧૫ ઓગસ્ટ, ૨૪ નવેમ્બર, ગુરુપૂર્ણિમા, ભાદરવા વદ ચોથ, રામનવમી અને આસો સુદ પાંચમ આટલી નોંધ* કરેલી છે :

'વિચારવા જેવું' મથાળું એ સારુ આપેલું છે કે મૌનગાળામાં વિચારેલું બહાર કેવું ને કેટલુંક તે પ્રમાણે વિચારવાનું સળંગ રીતે બને છે તે ઉપર જોવાને રાખેલું. નહિતર સ્મશાન વૈરાગ્યની જેમ વિચારોનું બળ ના ટકે ને વિચારો કર્યા બાદ ફોગટ જાય, તે પણ ગમતું નથી. એટલે તે ઉપર સંપૂર્ણ વિચાર કરી કાંતું વગેરેની

-
- * ૨૧ ફેબ્રુઆરી = શ્રીમાતાજીનો જન્મદિન, વર્ષ ૧૮૭૮,
 ૨૪ એપ્રિલ = શ્રીમાતાજીનું કાયમી વસવાટ માટે પોરિંચેરીમાં આગમન
 વર્ષ ૧૯૨૦
 ૧૫ ઓગસ્ટ = શ્રીઅરવિંદનો જન્મદિવસ, વર્ષ ૧૮૭૨,
 ૨૪ નવેમ્બર = શ્રીઅરવિંદનો સાક્ષાત્કારદિન, વર્ષ ૧૯૨૬,
 ગુરુપૂર્ણિમા, ભાદરવા વદ ચોથ = પૂ. શ્રીમોટાનો જન્મદિવસ, વર્ષ ૧૮૯૮,
 રામનવમી = પૂ. શ્રીમોટાનો સાક્ષાત્કારદિન, વર્ષ ૧૯૩૯,
 આસો સુદ પાંચમ (પાંચમું નોરતું) = શ્રી નંદુભાઈનો જન્મદિન,
 વર્ષ ૧૯૦૪

અનુમતિ લઈને બહાર જઈને નિર્ણય કરવો. જેથી, ટકવામાં બળ રહી શકે તે ઉપર રાખેલું છે.

આ ઉપરાંત, રોજ સવારે ત્રાટક, ધ્યાન વગેરે પણ કરવાં તે પણ વિચાર્યું હતું અને જેમ શરૂમાં સવાર સાંજ તે પાછળ સમય નિયમિતપણે આપતો હતો તેમ કરવા દિલમાં ઈચ્છા તો ઉદ્ભવી છે. ને ચાર કલાક ગાંધી સંગ્રહમાં કામ કરતો તેમ ચાર કલાક કામ કરવું. તમારા પત્રો વાંચવા-લખવા આદિ જે કામ હું રૂટિન રોજ કરું છું તે કરવું. ને એમ રોજ સવાર સાંજ સાધનાનાં સાધનોમાં (મૌન, એકાંત, અભય, નમ્રતા, ભજન, કીર્તન, સ્મરણ ને આત્મ નિવેદન) પરોવાવું એમ ઈચ્છા થઈ છે, પણ તેમાં રસ કેટલા અંશે બહારના રસો હોવા છતાં ટકી રહે છે તે જોવાનું છે. આજનો તમારો પત્ર આવતાં પહેલાં જ પ્રથમ પસંદગી કોને તે ઉપર લખ્યું છે. મૌનએકાંતનો લાભ સાધનો જારી રાખવા ઉપર પણ છે. તે પણ સમજું છું. પ્રિય હેમંતભાઈને અમો સાથે રહેવાને કશુંક નિમિત્ત જોઈએ છે તો તેમને છોકરાઓના અભ્યાસનું સૌંપી દેવાય, તે પણ નોંધ અઠવાડિયા ઉપર લીધી છે. તમોને પૂછવાની નોંધમાં ને બાળકને તેનો પિતા ભણાવે તે કરતાં બહારનું કોઈ ભણાવે તે પણ હવે મારા પૂરતું હિતાવહ છે. તે અંગે પણ વિચારની નોંધ લીધી છે, એવી ઘણી નોંધો ટપકાવી છે. જે રોજ તે તે દિને લખી નથી. લાંબું લખવામાં પણ સમય આપવો ગમતો નથી. બને તેટલો જાપ વધુ થાય તેમ ઈચ્છા હોવાથી નોંધ ટપકાવી લઉં છું. જે રૂબરૂ વાતો કરી શકાય તે હેતુ છે.

કાંતુ ઘર જરૂર ચલાવી શકે છે, શકી છે ને શકશે. હું નહિ હોઉં તો શું તેનું અટકી પડવાનું છે ? જગતમાં કોઈનું કોઈ વિના (માત્ર પ્રભુ અપવાદ) અટકી રહેતું નથી. એ તો મારા સ્વભાવની નબળાઈ જ મને તે બાજુ ખેંચી રહી છે, કારણ નામસ્મરણમાં રસ પૂરતો, સાચો જાગ્યો નથી.

કૃતજ્ઞતાભાવ-નિવેદન

કવાણું અમોમાં જ છે, તમોમાં નહિ. અત્યાર સુધીમાં જીવનમાં કોઈએ પણ જો સાચા પ્રેમથી ચાહ્યા હોય તો તમોએ જ મને ચાહ્યો છે. કોઈએ પણ જો સંસારમાં ઉત્તમ સંસારી રીતે વર્તવાની ચાવી કળા વ્યક્ત કરી હોય તો તમે જ તે કરી છે ને થોડી ઘણી આવતી ગઈ છે. જીવનમાં મૂલ્યાંકનોનાં પરિવર્તનો પણ તમે જ કરાવ્યાં છે. એ બધું છતાં હું તમોને સાચી રીતે ચાહી શક્યો નથી, રાગ પણ કરી શક્યો નથી તે મારી કમનસીબી છે. મારી નિમ્ન પ્રકૃતિનો વિરોધ આડે આવ્યા કરતો હશે. જેટલું તમોએ જીવનમાં કર્યું છે, રેડ્યું છે, પલટાવ્યું છે, જીવ બચાવ્યો છે (૧૯૪૧, ઓગસ્ટ-કુંભકાણમ્માં નદી સ્નાન), સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ લાભો અપાવ્યા છે, તેટલું કોઈએ કર્યું નથી. છતાં તેનાં મૂલ્ય હું તમોને ચૂકવી શક્યો કે શકતો નથી. ગુનો તો મેં કર્યો છે, તમોએ નહિ.

તમોમાં મારી બુદ્ધિ લય પામો. તમારા દેખીતા ગમે તેવા આડાઅવળા વર્તનથી કે વર્તનમાં, ક્યાંયે દ્વિધાપણું ના ઊઠો. કશીયે સગડગ ના જન્મો તેવી મારી ખરા હૃદયની પ્રાર્થના છે. તે તે વેળા સાચું સ્મરણ જાગો. વિસ્મૃતિ અને સ્મૃતિ બન્ને આપો અને મનનો નીચલો થર હાર ના ખવરાવી જાય તેવી મારી આજે અને ત્યારે પ્રાર્થના હો.

એક વર્ષના મૌનનું આયોજન

હરિ:ૐ

તા. ૧-૮-૧૯૪૯

પૂજ્ય પ્રિય,

એક વર્ષ માટે મૌન જ લઈ લેવું. આ ગુરુપૂર્ણિમાએ લીધું છે તે આવતી ગુરુપૂર્ણિમાએ પૂરું થાય. દરમિયાનમાં રોજ સવારે હાલ જે

ક્રમ ચાલુ છે તે ચાલુ રહે ને જમવા ૧૧૫ (૧૧:૩૦) વાગ્યે જવું. જમીને ઓફિસના ઓરડે ત્યાં મૂગાં મૂગાં કામ કરવું ને ૪૫ (૪:૩૦) વાગ્યે ઊઠી જઈને, નાહીને પાંચ વાગ્યે ધ્યાનમાં બેસવું ને સાંજે ને રાત્રે હાલ જે ક્રમ ચાલુ છે તે ચાલુ રાખવો. સાંજનું જમવાનું પણ ઓરડીમાં જ.

સવારે ૪ વાગ્યે ઊઠવું. ને ૪૫ (૪:૪૫) થી ૫૫ (૫:૪૫) ફરી આવીને. ૭ વાગ્યે પરવારી જવું ને ત્રાટક ધ્યાનમાં બેસી જવું. જમવામાં હાલ જે ચાલે છે તે, પણ નહિ જેવો ઘટતો ફેરફાર. બપોરનું જમવાનું પણ ઓરડીએ જ જો આવી શકે તો તો વળી ઉત્તમ, એમ ૧૨૫ થી ૪૫ ઓફિસ ઓરડે જવું ને ત્યાં કામ કરવું - પત્રો વાંચવા, લખવા વગેરે વગેરે આમ મૌન લેવાથી :

(૧) આખું વર્ષ લગાતાર સાધનાના જ વિચારમાં અને વાતાવરણમાં રહેવાશે. માત્ર ૪ કલાક બપોરે બીજું કામ કરવાનું રહે. તેમાંય તમારા પત્રો વાંચવા, લખવા, બીજી ટપાલ જોવી, છાપું વાંચી લેવું, મેગેઝિન વાંચવાં અને બીજું જે કંઈ ટપાલથી કામ થઈ શકે તે કરવું.

(૨) મૌન પાળવાથી માર્કેટિંગ બંધ થઈ જવાનું. શહેરમાં પણ જવાની જરૂરિયાત રહે નહિ અને છતાં કોઈ ખાસ માંદું સાજું હોય, આપણે ત્યાં જ તે પણ, તેની મર્યાદા કે છૂટકો જ ના હોય. ત્યાં મૂગાં મૂગાં જવું (ને તેવું કોક વાર જ ઉદ્ભવે) ને આશ્રમે પણ જે કોઈ આવશે કરશે તે સાથે મારે પછી રોકાવાની જરૂર નહિ રહે અને પછી તો અવરજવર પણ ઓછી થઈ જવાની અને એમ સતત એકધારું સાધનામાં લગાતાર રહી શકવાની શક્યતા રહેવાની.

(૩) પ્રવાસ નાછૂટકાનો જ આવી પડે તે કરવાનો ને તે પણ મૌનપણે ને પ્રવાસમાં પણ શક્ય સાધના કરવી જ.

(૪) ઘરનું કામ કાંતુ સંભાળે છે ને સંભાળશે ને તેને પોતાને અસંતોષ છે કે ઘરનો કારભાર તેના હસ્તક નથી, તે અસંતોષ સંતોષાશે. (શાંત થશે)

(૫) સુરેન્દ્ર કદાચ આશ્રમે તો રહી નહિ શકે તો તેનું તો શું થાય ? અલબત્ત, સિદ્ધાર્થને સોબત જવાની, સાથ જવાનો, સાથે હસવા, કૂદવા, ખેલવા, લઢવા, વાતો કરવા, ઝઘડવા કોઈ પછી નહિ રહે, પણ એ તો એના પોતા ઉપર અને કાંતુની ટેકલ કરવાની શક્તિ ઉપર અવલંબે છે.

(૬) સિદ્ધાર્થ - સુરેન્દ્રને ભણાવાનું પ્રિય (હેમંતભાઈ) સરસ રીતે કરે છે ને કરશે. પ્રિય નહિ હોય ત્યારે જોઈ લેવાશે ને એ તો બાપકમાણી અર્થે પરદેશ રહેતા હોય તેમાં છોકરાં શું કરે છે ? અમોને કોણ ભણાવનાર હતું. જેવી તેમની હોશિયારી.

(૭) ઓરડીનું કામ પછી બીજા કોઈને કશું કરવાનું નહિ રહે. કાંતુને મને પૂછવું કરવું હોય (આવશ્યક જ) તો તે ભલે પૂછે. ઉત્તર દેવા જેવા લખીને આપીશ. બને તેટલું લખવાનું ઓછું થાય તો ઠીક.

(૮) પાંડુ તેના દેશ પાછો જશે ને તે યોગ્ય પણ છે. બીજો નોકર કાંતુ મેળવી લેશે યા તેને જેમ ઠીક લાગે તેમ સગવડ કરી લે, ખર્ચ માટે તે જેટલા રૂપિયા ઈચ્છશે તેટલા અપાશે.

(૯) ઘરનાંમાંથી કોઈ ગંભીરપણે માંદું થઈ જાય કરે તોપણ બનતાં સુધી મૌન ના તોડવું છતાં એવી તેની પકડ પણ ના રાખવી. નાછૂટકાનો કોકવાર અપવાદ આવી પડે તો તોડવું (આ ઉપર વિચાર કરવાનો રહે છે).

(૧૦) શહેરનું કામ કાંતુ કરી શકે છે ને પ્રિય પણ હશે. પ્રિય નહિ હોય તોયે કોઈ ને કોઈ રસ્તો તો નીકળી રહેવાનો.

(૧૧) ગઈ કાલના પત્રમાં દર ગુરુવારે ૨૪ કે ૩૬ કલાકનું મૌન, વિશિષ્ટ દિને મૌન, તે બધું તો ખરું જ.

(૧૨) સિદ્ધાર્થ અને સુરેન્દ્રને (જો રહેશે તો) મારી સોબત નહિ મળે, પણ એક વર્ષ ટ્રાયલ લેવા જેવું લાગે છે. તમોએ તા. ૨૫-૭-૧૯૪૯ના પત્રમાં લખ્યું છે કે Do the fearless things (કર્મ કરતી વેળા મનમાંથી ભયની લાગણી દૂર કરો) તો મને લાગે છે કે આ fearless thing કહેવાય, આવું ?

(૧૩) કાંતાને મૌન લેવાનું છે તો શું થાય ? તે એક પ્રશ્ન જરા વિચાર માગી લે છે, પણ મને લાગે છે કે તેનો પણ રસ્તો નીકળી શકશે ત્યારે મેળે ગોઠવણ થઈ રહે ખરી (આ અંગે જરા વધુ વિચાર કરી લેવાનો રહે છે).

(૧૪) મને તો લાગે છે કે મને ટકી રહેવાનું બળ મળશે ને તેમાંથી સમજાઈ પણ જશે કે કેટલો રસ મને આવાં સાધનોમાં સતતપણે ટકી શકે છે ને એક વર્ષના અંતે શો વિકાસ લાગે છે. જો પછી યોગ્ય ના લાગે તો છોડી દેવું ને વિકાસ લાગે ને ઈચ્છા હોય તો લંબાવવું. ચાર કલાક બહાર કામના પણ રાખ્યા છે એટલે પુરાયા જેવું નહિ લાગે ને મૌન હોવાથી ઘરસંસારના પ્રશ્નો મારે માટે ઓછા થઈ જશે. ને તે બાજુના જે કંઈ રસ હશે તે છૂટી જશે.

(૧૫) જો તમો સાબરમતી નદી કિનારાની જમીનનું નક્કી કરો તો તે અંગે વિચારી લેવાનું રહેશે.

(૧૬) સૂવાનું ઓરડીમાં જ આખું વર્ષ રાખવું કે બહાર તે જોઈ લેવાનું રહેશે. મૌનમાં આ ઓરડીમાં કોઈ બેસતાં મારે આપણા મકાનની પ્રાર્થના ઓરડીએ જવું.

(૧૭) પ્રભુએ — તમે ગળાનો અવાજ સુધાર્યો છે તો તેનો ઉપયોગ માત્ર હરિસ્મરણમાં લેવાય તો તે વધુ યોગ્ય છે. ઝુકાવનાર તો ઝુકાવે જ. તેની અસરોનો વિચાર ના કરે જ્યારે હું વિચાર કરવા મંડી ગયો તે સૂચવે છે કે હજી મારું પાક્યું નથી ને તે વિચાર ૫૧ દિનના અંતે કેવો ટકે છે ને રહે છે તે જ ખરી નિશાની ગણાય.

આ તો જે છે તે નિવેદન ભાવે લખ્યું. તમારા પત્રોએ પણ પ્રોત્સાહન આપેલું છે.

આત્મનિવેદન - નિઃસહાયતા

આ જીવનમાં હું તમોને પૂર્ણપણે મળી શકું એમ લાગતું તો નથી. તવરૂપ થઈ શકું તેમ લાગતું નથી. પછી તો જેવી પ્રભુની - તમારી કૃપા અને મારું પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ, પણ પુરુષાર્થ માટે જુસ્સો જોઈએ, જે મનોબળ જોઈએ તે હવે કમી થયો લાગે છે. મનોબળ - વિલપાવર - પહેલાંના જેવાં મક્કમ અને મજબૂત હોય તેમ નથી લાગતું અને યુવાનીનો જુસ્સો તો ગયો. હવે અનિચ્છાએ પણ વધતાં જતાં વર્ષો યાદ આવ્યાં વિના નથી રહી શકતાં. આથી જ લખી ગયો છું તેમ નવા જન્મમાં જો જન્મ હોય તો બચપણથી જ તારી ભક્તિપ્રસાદી આપજે. જેથી સ્થૂળ સંસ્કારો બીજા તો ના પડે. તે જીવનના સાધનાના વિચારોના ઉમળકા તો ઘણા આવે છે કિંતુ તે સર્વ બહાર જતાં પાળી શકાવાના કે શકીશ કે કેમ તથા તે વિચારો પણ ટકી રહેશે કે કેમ તે પણ નિશ્ચયાત્મકપણે કહી શકાતું નથી હવે. તેથી તેવા વાંઝિયા વિચારો પણ શું કામના ? આથી જ લખું છું કે મનોબળની ટાંચ હવે જણાય છે કે પછી આવા સાધનાનાં કાર્યમાં જ મનોબળની ટાંચ આવતી હશે ?

પૂજ્ય શ્રીમોટાના સાહિત્ય પ્રકાશનમાં ફરીથી રસ લેવાનું વચન

હરિ:ૐ

તા. ૫-૮-૧૯૪૯

પૂજ્ય પ્રિય,

૧૯૪૧ના ઓગસ્ટની અંતમાં કે સપ્ટેમ્બરની શરૂમાં રેલવે કોલોની તરફ ફરવા જતાં થયેલ વાતો ને વિચારોનો મને બરાબર ખ્યાલ છે. મારી જ તે દરખાસ્ત હતી. જ્યાં સુધી અમો માત્ર માનવી છીએ ત્યાં સુધી મનના માલિક ના હોવાના, કારણ અવચેતનાના થરો પણ ડોકિયાં કરી જાય છે. પરિણામ ઉપર દુન્યવી મને (Mind) મદાર રાખ્યો. પુસ્તક પ્રકાશન બાબતમાં તેનો ઉપાડ-માગ ઉપર જ મને મદાર રાખ્યો, કારણ કે તે પ્રવૃત્તિ મને (Mind) પોતાના જ માત્ર વિકાસાર્થે નહિ યોજેલી. નહિતર સામાની સામું ન જુઅત. ત્યારે જે યોજના વિચારાયેલી તે વેળા એવો ખ્યાલ હતો કે જનતા આવા સાહિત્યને ખૂબ વધાવી લેશે ને તેવા જ કંઈક ખ્યાલે તે વિચારાયેલ, પરંતુ ત્યાર બાદ સાધક તરીકે ખરી રીતે ખ્યાલ, મને પોતાને લાભ થાય છે કે નહિ તે જ રાખવો ઘટતો હતો. જનતા સામું જોવું જોઈતું ન હતું ને તેથીયે વિશેષ તો તમો જે કામ બતાવો કે કરાવા ઈચ્છો તે જ કામ મારે સૌથી ઈષ્ટ અને મિષ્ટ તથા શ્રેષ્ઠ ગણીને તે વધાવી લેવું ઘટતું હતું. કિંતુ તેમાંથી ચૂક્યો છું. તો ભૂલ્યા ત્યારથી સવાર ગણીને તે અંગે નવેસરથી હું તમોને ખાતરી આપું છું કે તે કાર્ય હું ગુરુકાર્ય સમજીને પ્રથમ પસંદગી તેને આપીશ. તે કામથી મને પોતાને લાભ છે એ જ મારે માટે પૂરતું હોવું ઘટે. બહારના પરિણામનો ખ્યાલ હવે નહિ રખાય ને તે કાર્ય જરૂર મને સોંપશો એ વિનંતી છે. થઈ ગયેલ તબક્કા પૂરતી એટલી ખાતરી આપું છું કે તેમાં રસ ઘટેલ હોવા છતાં તેમાં યદ્વાતદ્વાપણે કશું કર્યું નથી. જોકે તેમાં યશ મને નથી. મારી

પ્રકૃતિ તેમ કરવા દે તેમ પણ નથી. એટલે જેટલું કર્યું છે, કમને પણ કર્યું છે તે પણ યોગ્યપણે તો થયું જ હશે તેની ખાતરી રાખશોજી. પ્રૂફ તપાસવાનું મને આવડતું ન હતું. ફાવતું ન હતું, પણ તે ‘નવજીવન’માં થોડા દિન જઈને શીખી આવવાની તત્પરતા મેં દાખવી હતી ને તમોને તે જણાવ્યું પણ હતું ને ‘પ્રેમગાથા’નું પ્રૂફ તપાસવાનું આવતાં પ્રતાપભાઈને મળીને તેમની સાથે રહીને તે તપાસવાનું સૂચવાયેલું. પણ પ્રભુકૃપાથી - તમ કૃપાથી તેમની સાથે એક બે વખત તપાસ્યા બાદ તો તે કામ, એકલા હાથે સારી રીતે થઈ શકવાની શક્યતા લાગી અને થઈ શકેલું ને ત્યારથી પ્રૂફ રીડિંગમાં રસ પણ જાગ્યો અને તે પછીનાં બધાં પ્રકાશનોનાં પ્રૂફ સ..રસ અને આનંદથી જ તપાસ્યાં છે તેની મને ખાતરી છે. તેમાં કંટાળો આવ્યો નથી. લેખન કાર્ય મને ગમે છે ને ગમશે. નકલો ઉતારવી પણ ગમે છે, પ્રૂફ તપાસવાં પણ ગમે છે ને પુસ્તકોની વ્યવસ્થા - તે વ્યવસ્થાકાર્ય પણ મને ગમે છે. અને હવે જનતા સામે નજર નહિ રહે, તેની ખાતરી માનશો. ભલેને એક પણ પુસ્તક ન ખપે અથવા ખપે તોય ભલે ને ન ખપે તોય ભલે. આ વાક્ય મને ઉત્સાહ પ્રેરવા સારુ બસ છે. આ બધું ભાવુક ભાવદશાને લીધે નથી લખતો પણ સમજી વિચારીને ને તેની જવાબદારી સમજીને લખું છું. તો કૃપા કરીને તે બાબતમાં પણ હવે હું તમારો જ છું તેમ ગણશોજી ને અમારાં તન, મન અને ધન ત્રણે તે અંગે તમારાં ગણશોજી. તન અને મન જો તમોને સોંપી શકું તો ધન તો એની મેળે આવી જ જશે. તન સોંપવું સહેલું છે, મન સોંપ્યું સોંપી શકાતું નથી. હા, જો કોઈ તેને રજિસ્ટર્ડ કરાવી આપી શકે તો તમોને મન વેચાણ કરી દેવા તત્પર છું, પણ મન મારા તાબાની વસ્તુ નથી. આજે જે દશા પ્રવર્તતી હોય તે કાલે તેવી જ રીતે ને તેટલા જ ભાવમાં પ્રવર્તશે

તેની ખાતરી પામર માનવી મન કેવી રીતે દઈ શકે ? બહુ બહુ તો તેના ઉધામાને વશ ન થવાને મન તનતોડ પ્રયત્ન કરે, મયક ન આપે, યુદ્ધ આપે ને તેની અસર બાહ્ય વર્તનમાં આવવા ના દે. તેથી વિશેષ શું કરી શકું ? એક પણ અનિષ્ટ વિચાર હવે નહિ આવવા દઉં એવી ખાતરી આજે આપું, પણ મનનો માલિક ના હોવાના કારણે વાતાવરણમાંથી પણ ગમે ત્યારે અનિષ્ટ તત્ત્વ આવી જવાનો સંભવ રહે છે. તે જૂના સંસ્કારો પણ હોય. ત્યાં કેવી રીતે હું મનની ખાતરી આપું ? બાકી, તમારી શરતે મારાં મન ને તનને હું તેઓને તમારી સેવામાં અર્પવા તદ્દન ખુશી છું, તે પ્રામાણિકપણે હું તેઓને યુદ્ધ આપીશ જરૂર પડ્યે.

શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસના અવતાર સમા પૂજ્ય શ્રીમોટા

હરિ:ૐ

તા. ૬-૮-૧૯૪૯

પૂજ્ય પ્રિય,

આજે સાંજે જાપ વખતે મને જાણે તમો પૂજ્ય રામકૃષ્ણ પરમહંસના અવતાર પુનર્જન્મ જેવા લાગ્યા. તમોમાં અને તેમનામાં ઘણી બાબતોમાં સામ્ય પણ છે ને તમારો દેખાવ પણ ઘણીવાર મને તેમના જેવો માનસિકપણે લાગ્યો છે. જાણે ગુજરાતના રામકૃષ્ણ પરમહંસ. આ મૌનમાં બેઠાં પહેલાં પણ આવી લાગણી અનુભવેલી હતી.

સિદ્ધાર્થની આસક્તિ

ચિ. સિદ્ધાર્થ અંગે હું સંપૂર્ણ ખુશીથી મારું ચિત્ત તેનામાંથી ખેંચી લઉં છું અને તેને પ્રિયને (હેમંતભાઈને) હવાલે સંપૂર્ણપણે મૂકવા તદ્દન રાજી આનંદથી રાજી છું તે અંગે નિરીક્ષણ કે અવલોકન, આમ કે તેમનું સમૂળગું નહિ હોય ને મનમાં પણ એ અંગે લાગવા નહિ

દેવાનો મારો જીવતો પ્રયાસ રહેશે. વળી, સિદ્ધાર્થમાંથી પણ મારે આસક્તિ દૂર કરવી જ પડવાની છે, કરવી જ જોઈશે. ગયા મૌનમાં પણ તે અંગેનાં સ્વપ્નાં હતાં. આ મૌનમાં પણ છે ને મને હવે અનુભવે સમજાય છે કે તેનો મારા પ્રતિનો પ્રેમ જો મારે ટકાવી રાખવો હોય તો તેને મારે જ મદદ કરવી પડશે ને તે મદદ મારે તેના પ્રતિ અનાસક્તિ કેળવીને જ થઈ શકશે. અનાસક્તિ, સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ - બન્ને રીતે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષપણે પણ એટલે તેના અંગે હું સંપૂર્ણપણે જેટલો તેનાથી અળગો મન અને તનથી અને વાણીથી પણ થાઉં તે તેના અને મારા હિતમાં છે. અને તેમ થવાનું હોય મારે, તો પ્રિય જેવા બીજા પ્રેમી, તેના પ્રેમી કોણ તેને મળનાર છે ? મૌનગાળામાં પહેલેથી સિદ્ધાર્થ પ્રતિ અનાસક્તિ હિમાલય પ્રદેશમાંથી જ - કેળવવાની શરૂ કરી હતી. બલકે તે ફર્સ્ટમાં સી.એન. વિદ્યાલય, અમદાવાદમાં ચઢ્યા ત્યારથી તે આપોઆપ આવવા માંડી હતી. ફર્સ્ટમાં ચઢ્યા બાદ ભાગ્યે જ તેને કઠોર રીતે વઢવાનું કે તેવું થયું હશે. અત્યારે યાદ નથી ને તેનું લેસન પણ હું બહુ જ ઉપરછલ્લી રીતે લેતો હતો. અને તે પણ અનિયમિતપણે અને તે બધું સમજાવ્યું હતું. ત્યારથી મને લાગવા માંડેલું છે કે મારે તેનામાંથી પણ ઉભયના શ્રેય અર્થે જીવ ખેંચી લેવાનો જ છે એટલે એની શરૂઆત પાંચ માસથી થઈ ચૂકી છે. કૃપા કરીને તમો તેના અંગે જેમ યોગ્ય લાગે તેમ ગોઠવશો ને તેને હું તમારા હવાલે બધી રીતે છોડું છું .

શરણાગતિનો અભાવ

હરિ: ૐ

તા. ૧૪-૮-૧૯૪૯

આંટા મારવા શરૂ કર્યા, તેની અંતે પછી નાહતી વખતે સ્ફુર્યું કે ‘હે જીવ ! તારામાં શરણાગતિ નથી. પછી અંગ્રેજીમાં વાક્ય આવ્યું કે You should be stripped off of all that you are worth for

and left in the open sheet, then only you would come round.’ ‘હે જીવ ! તારી કને જે કંઈ સ્થૂળ બધું છે તે તે બધું છીનવી લેવું જોઈએ અને ખુલ્લામાં રડળતો મૂકી દેવાવો જોઈએ તો જ તું ઠેકાણે આવશે.’ પછી ૧૬ કલાકની ટ્રાન્સ યાદ આવી. મને પણ લાગે છે કે તે વખતે તે થઈ ગયું હોત તો ઠીક થાત. તો મારો વિકાસ કદાચ વધી ગયો હોત. મારામાં શરણાગતિ નથી અને તે વિના મુક્તિ પણ નથી. ‘આ બધું, મૌન - વર્ષનું લેવું કે કેમ કરવું તે તેમના ઉપર જ કાં ન છોડવું?’ એમ વળી સ્ફુર્યું અને તમોએ આ તા. ૪ના પત્રમાં શરણાગતિ ઉપર પણ લખ્યું છે. જે તરફ મારું પૂરતું ધ્યાન ગયું નથી તેમ લાગ્યું. તેમ જ આજ લગીના મારા પત્રોમાં ક્યાંયે ખાસ શરણાગતિ ઉપર ભારપૂર્વકનું લખાણ નથી. તે જ બતાવે છે કે મારામાં તેની ખૂબ ખામી છે. મારા જે મોટા અંતરાયો છે તેમાંનો મુખ્ય એક શરણાગતિનો છે અને બીજો ‘શંકાત્મા.’ આ બે મોટા અંતરાયો છે. પછી તમોને પ્રાર્થના કરી. ને તે વખતે એક મોટું ડૂસકું આવી ગયું. ને મેં તે વાળી લીધું.

આ તમારા ચોથી તારીખના પત્રમાંનું વાક્ય ‘સાચી આધ્યાત્મિકતાની અસર પૂરેપૂરી સમર્પણતા, ભક્તિભાવપૂર્વકની જ્ઞાનયુક્ત હૃદય - મન, ચિત્ત, પ્રાણ, મતિ ને અહંકાર તે બધાં કરણોની શરણાગતિની ભાવના જીવતી જાગતી બનશે તે કાળે આપોઆપ આપણા આધારમાં કામ કરતી થઈ જવાની છે, તે જાણશોજ.’

અશરણાગતિ અને તેને અંગે મારા આગ્રહો મનનું નિમ્નપણું, શંકાઓ અને પોતાની પસંદ કરેલી જ પસંદગીઓ - આ બધું પ્રવર્તે છે. આ જીતવું મને બહુ મુશ્કેલ લાગ્યું છે. ૧૬ કલાકની ટ્રાન્સ પ્રમાણે રજિસ્ટર્ડ થઈ ગયું હોત તો તે કાર્ય fearless -

અભય કાર્ય થયું ગણાત. સાચી સાધનાનું કાર્ય થયું હોત. તો કાં તો હું front વિમુખ થયો હોત અર્થાત્ નિવૃત્ત થયો હોત (તમોથી) કે કાં તો શરણાગતિ પૂરી આવવાના પંથે સ્થિર થયો હોત. તેવું તે વખતે માનસ હતું, પણ તે અભય કાર્યની તક ગઈ અને આજે જાગૃત મનમાં એટલી શરણાગતિ પ્રવર્તતી નથી. પૂરો સંભવ છે કે હું તો શરણાગતિના પંથે હોત, સાણસામાં જકડાયા વિના. તે મન ઠીક ઠેકાણે આવે તેમ નથી. મૌનગાળાના શરણાગતિના વિચારો બહારના વાતાવરણમાં ક્યાંયે તોપના ગોળે અધ્ધર ઊડી જતા જોયા છે. આ કમનસીબી જને !

હે પ્રકૃતિ મા ! શરણાગતિ દે ! મારામાં તો બળ નથી. તારા ઉપરવટ થવાને ! પણ તું જ કૃપા કરીને હવે મને સહાય કર. શરણાગતિ એ સાચું શરણું છે. હે પ્રભો ! મદદ કર !

હવે આ એક વર્ષની યોજના અંગે જો તમોએ ‘હજી વિચાર કરીને વાંચી જશો ને સમજી એનો ઉત્તર લખશો.’ આ લખ્યું હોત તો તમો તેમ સૂચવો તેમ હું કરું તે જ યોગ્ય છે. મને પોતાને ખબર નથી કે પ્રાણની ઈચ્છાઓ કે એવું કશું તેવું મૌનનું વિચારાવે છે કે પછી વિરોધી બળો તે તોડી પડાવે છે. ઝોલા ખાતો છું. તો તમો જ મારા માટે શું યોગ્ય છે તે કહી શકો. ‘કિમ્ કુર્વત્ ? યથાયોગ્ય કુરુ કેશવ !’ તો હે ગુરુદેવ ! તમો સ્પષ્ટ સૂચના આ અંગે જે આપશો તે જેમ વર્તવાનું જણાવશો તેમ જ કરવું યોગ્ય છે. શરણાગતિની શરૂઆત આ કાર્યથી જ કરું તે યોગ્ય છે.

હું, તિરુવન્નમલઈ આશ્રમના મુનિ સ્વામી, ચૈતન્ય મહાપ્રભુના સમયના રોહિતદાસ આદિના શરણાગતિના દાખલા તો ટાંકું છું, પણ મારામાં તેમાંનો અલ્પ અંશ પણ નથી. તે દાખલાઓથી આનંદ હૃદયે થાય છે. તે ગમે છે, રુચે છે, તેવું થવાની આશા પણ આહ્લાદ આપે

છે, પણ તેવા થવાવામાં જે શરણાગતિ જોઈએ તે ક્યાં છે મારામાં ? અને આ શરણાગતિ વેપારમાં તો હતી જને ! ઘરાક પાસે તેનું આડાઅવળાપણું મૂગે મોઢે સહી જ લીધું હતુંને ? તમોએ લખાણમાં લખ્યું જ છે કે જ્યાં જરૂર પડે છે ત્યાં વેપારી વેપાર કરવાની તમન્નામાં ઘરાક સાથે માત્ર વેપાર સોદો કરવાની જ નિસ્ખત રાખે છે ને બીજી બધી વૃત્તિઓને તે કાળે તાબામાં રાખે છે. ત્યાં કેવી શરણાગતિ તે પાળે છે ? તે જે તમોએ તારવ્યું છે તે સાચું છે. ત્યાં તેને ગરજ છે. મન તેવી ગરજ સમજ્યું છે. તેનો અર્થ એ થયો કે આધ્યાત્મિક જીવનસોદાની ગરજ હજી મનને જાગી નથી. ને જ્યારે જાગશે ત્યારે શરણાગતિ આવશે. તો આ ગરજ જગવવા શું કરવું ? સાચી ભૂખ હોય તો માનવી ઁઠા, ગંદા, વાસી દાણા પણ વીણી ખાય ને તે ના હોતાં સ્વાદિષ્ટ મિષ્ટ ભોજનમાં પણ તેને વાંધા વચકા પડે છે ! હે પ્રભો ! એવી મારી પામર દશા છે ને તે કંઠે છે પણ ક્યાં ? હરિ:ૐ, હરિ:ૐ, હરિ:ૐ ! હે પ્રભો શી દશા થવાની છે મારી ?

શરણાગતિ એ મારી સાધના મુખ્ય હોવી ઘટે છે. તે મારો stumbling block લથડિયાં ખવાડનાર ગરચું* છે. તે સારુ આગ્રહો કમી કરવા ઘટે. તે કંઠે આવે છે. શૂન્ય થવું જોઈએ, non entity વિલીન થવું જોઈએ. તે કેમ અને ક્યારે થવાશે ?

શરણાગતિ મમ પ્રાણની
 શરણાગતિ મમ અહમ્ની
 શરણાગતિ મમ મન હૃદયની
 દે પ્રભુ ! તું દે પ્રભુ !

* ગરચું = ફાડિયું (લાકડાના થડને ફાડવામાં આવે તેનો મજબૂત નાનો ભાગ - જરાક બેધ્યાન રહેવાથી ઠોકર લાગે તો પડી જવાય તેવો મજબૂત લાકડાનો ટુકડો)

હરિ:ૐ

તા. ૧૭-૮-૧૯૪૯

સનાથ અને અનાથ : ‘નથ’ ધાતુ ઉપરથી તો નાથ શબ્દ નહિ ઉદ્ભવ્યો હોય ? નાથવું - નાક વીંધવું - નથની તે ઉપરથી દાગીનાનું નામ પડ્યું ને ‘નાથેલો બળદ’ એટલે વીંધેલો નથવાળો - કોઈકની શરણાગતિ સ્વીકારાયની રજૂઆત છે. એટલે જેણે નથ પહેરી છે તે ‘સનાથ’ થયું, નથવાળું કર્યું તે સનાથ થયું ગણાય અને બહેનોએ પણ કાં તો સ્વેચ્છાપૂર્વક તે સ્વીકાર્યું હોય. પૂર્વજ બહેનોએ જ્ઞાનભક્તિભાવે યા પુરુષોએ બળદની જેમ પોતે બહેનોને નાથી હોય. તે તો ગમે તે હો ! પણ મારે જે લખવું છે તે તો એ છે કે શરણાગતિ વિના ‘સનાથ’ બની શકાતું નથી તે આ શબ્દ પણ સૂચવે છે. ને તેવા સનાથ બનવામાં કષ્ટ - દેહ અને મનને - બન્નેને જરૂર છે જ. જેમ સ્થૂળ નાક વીંધવામાં રહેલું છે તેમ, પણ તે તો પ્રતીકરૂપે છે. શરણાગતિ વિના ક્યાંયે આરો નથી જ.

પોતાની સ્થિતિનું પૃથક્કરણ

હરિ:ૐ

તા. ૨૪-૮-૧૯૪૯

‘એટલે આપણે સાધક જીવે તો ક્યારે પૂરું થશે એનો જો વિચાર કર્યો તો તો કશું જ થઈ શકવાનું નથી, તે નક્કી જાણશો. માત્ર કર્યા કરવામાં જ જો આપણા મનને સંકોર્યા કરીશું, સંકેલ્યા કરીશું ને ટકોર્યા કરીશું તો જાગૃતિ રહેવી એ મુશ્કેલ નથી.’ આ વાંચીને મને જે વિચારો આવ્યા તે આત્મનિવેદનરૂપે જોકે બધા પત્રો તે ભાવે જ હોય છે, લખું છું.

પૂરો સંભવ છે કે જો કોઈ દઢ આગ્રહી સાધક જીવ હોય તો દિવસે જાપ અખંડ સતત અભ્યાસે કરી શકે ને તેનાં બીજાં કાર્યો પણ થતાં રહે પણ એટલાથી માત્ર પતે નહિ. તમે જે રાત્રે ઊંઘમાં

પણ જાપ અખંડ રાખવાની જરૂરિયાત જણાવી છે, તે માટે તો ઊંઘ ઉપર કાબૂ આવે-અખંડ જાગૃતિ આવે ત્યારે બને અને તે સારુ જ્યાં સુધી પ્રેમ અને ભાવનો ઉદ્દેક કે કેંદ્રિતપણે, સહજપણે કાયમી ના બન્યા હોય ત્યાં સુધી ઊંઘમાં જાગૃતિ શક્ય નથી અને માત્ર એકલા જાપ રટણથી જ આધાર શુદ્ધિ થવી શક્ય પણ નથી. એ રટણ સાથે કાયમી જેમ કાયમી રટણ - કાયમી થવું હોય તેમ કાયમી હૃદયસ્થ તે સાથે સાથે એકાગ્રતા અને તે પણ કદાચ રહેતી હોય તો પછી તેની સાથે ભાવ પણ કાયમ થવો ઘટે એટલે નામસ્મરણ કાયમ, સાથે હૃદયે કેંદ્રિત એકાગ્રતા અને ભાવ-એમ હૃદયે એકાગ્રતાભર્યું ભાવભીનું સતત નામસ્મરણ - એટલું જ્યારે ચોવીસે કલાક સ્થિર થાય ત્યારે પ્રાદેશિક પરીક્ષા પાસ કરી ગણાય અને નામસ્મરણ રટણ તો પ્રયત્નથી પણ શક્ય બનેય કિંતુ ભાવનો ઉદ્ભવ અને ચિરપણે દૃઢ થવું તે માત્ર પુરુષાર્થથી શક્ય નથી. ત્યાં પ્રભુની કૃપા પણ ઊતરે તો થાય. જેમ કોઈ હઠયોગી કલાકોના કલાકો આસનો કરી શકે છે તેમ. તેવા કોઈને માટે નામસ્મરણ કાયમી કરવું મુશ્કેલ ના પણ બને અને આ ત્રણ વસ્તુ સધાય. નામસ્મરણ, હૃદયસ્થ એકાગ્રતા અને ભાવ-પછી પ્રકૃતિનું રૂપાંતર જે સાથે સાથે ચાલુ રહેલું જ હોય તે પૂરું કરવાનું રહે. ત્યાં પછી સમતા આવવા મંડે અને છેલ્લે સમર્પણ પૂરેપૂરું કરી શકાય. ત્યારે પ્રભુ તેવા સાધકની સાધના તેના હાથમાં લે.

સમતા એટલે રાગદ્વેષનું જવું ને તે પ્રેમ અને ભાવના ઉદ્ભવને ટક્યા વિના શક્ય નથી. સમર્પણ એટલે મનને કબજે કરવું - માન્યતાઓ, ટેવો, આગ્રહો, બુદ્ધિ, અહમ્ આદિ સર્વે કરણોનું પૂર્ણ રૂપાંતર અને સમર્પણ એટલે પૂરી આધાર શુદ્ધિ આવી ગઈ.

આમ, (૧) હૃદયે કેન્દ્રિત એકાગ્રતા અને ભાવભર્યું સતત નામસ્મરણ, (૨) સમતા (તેમાં શાંતિની સ્થાપના આદિ આવી જાય) (૩) સમર્પણ - પ્રકૃતિનું રૂપાંતર અને સમર્પણ.

આટલું થાય ત્યારે કદાચ જીવદશાની સાધના પૂરી થાય ને પ્રભુ તેનું કામ પોતાના હાથમાં સ્વીકારે. આ તો હિમાલયનાં શિખરોથી પણ વધુ ઉચ્ચ - દુર્ગમ અને દુર્ભેદ શિખરો છે, પણ જેમ બાળકને પ્રથમ ધોરણમાં ઉપરના વર્ગોનો અભ્યાસક્રમ જણાવવામાં નથી આવતો પણ માત્ર તે વર્ગ પૂરતું જ તેને કહેવામાં આવે છે તેમ તેના જેવું છે અને જો જણાવવામાં આવે તો બાળક ભડકી જ જાય.

જાપ સતત સ્થિર કરવો એ એની બાળકની પા પા પગલી જેવું છે અને હજી તો અમો એ દશામાં છીએ. અને બાળકને તેટલું બસ પણ હોય. એટલે કુદરતી પણ જ્યાં એક પગલું સિદ્ધ થતાં બીજું આવવાનું જ. એક શિખરે પહોંચતાં બીજું ઊભું જ હોવાનું. તેમ તમો કળાથી અમો સાથે કામ લ્યો છો તે સમજી શકાય છે. માત્ર નામસ્મરણ એ તો એક પ્રથમનું જ સોપાન છે. સાથે ભાવ અને હૃદયસ્થ એકાગ્રતા રાખવાં જ પડશે. અને તે સારુ અનેકવિધની સાધના અખંડ અને વારંવાર કર્યા જ કરવી પડશે. અને પછી પ્રકૃતિનું રૂપાંતર થતાં થતાં તો કંઠે પ્રાણ આવશે.

આવું મને તો લાગ્યા કર્યું છે. એટલે જ મને આશા પડવા છતાં કિનારો નજીક દેખાતો નથી. કિનારે પહોંચવાનો તેમ નક્કી અને ઝડપથી તે પણ નક્કી, પણ ઝડપ તે સાપેક્ષ શબ્દ છે. સાધનામાં કાળ, સ્થળને મર્યાદા હોય ને તેથી જ તમો તે કાર્યમાં અંતે ‘માત્ર કર્યા કરવામાં જ જો આપણા મનને સંકોર્યા કરીશું....’ વગેરે લખી જણાવો છો. આ તદ્દન બરાબર લાગે છે ને બુદ્ધિથી

ગળે ઊતરે તેમ છે. આ બધાંમાં જ્યાં મારી સમજફેર હોય ત્યાં સુધારી જણાવશોજી.

પોતાનું પૃથક્કરણ

હરિ:ૐ

તા. ૨૯-૮-૧૯૪૯

ચેતનાના અનુભવો થયેલા છે, તે તો મન પણ સ્વીકારે છે, પણ મન બે છેને ! ઊર્ધ્વ અને નિમ્ન. આ બન્ને પ્રકારનાં મન તે તે અનુભવો સ્વીકારતાં હોવા છતાં, જેમ અસંસ્કારી જડ માનવી તેના ઉપર ઉપકાર કરનાર તરફ પણ સમય મળતાં અપકાર કરે છે તેમ ચેતનની શક્તિનો સ્વીકાર કરવા છતાં નિમ્ન મન તેનો લાગ આવ્યે અપકાર કરતાં અચકાતું નથી, કારણ તે તેનો સ્વભાવ છે.

જો અનુભવોનો સ્વીકાર ને શક્તિનો સ્વીકાર ના હોય તો મારાથી ટકી જ શકાયું ના હોત. નિમ્ન પ્રકૃતિના હુમલાઓ સામે સફળ રીતે ટકાવનાર આ અનુભવો, અંગત સંપર્ક અને ચેતનાશક્તિનો પરિચય એ બધું જ ભેગું કાર્ય કરે છે.

મને તો લાગે છે કે પામર માનવનું મન એટલું તો જડ છે કે ખુદ ભગવાન પોતે આવીને અવર્ણનીય, અસાધારણ, supernatural - આધિદૈવિક, ચમત્કારિક તેને બતાવી જાય તોપણ તેટલી પણ યા જેવી મનની ગ્રાહક શક્તિ - એક દિન, બે દિન, મહિનો, બે મહિના ને પાછો હતો તેવો ને તેવો જ તે મન જીવડો થઈ રહે ને તે ખુદ ભગવાનને પણ પછી દોષ દેતાં ના ચૂકે. સંભવ છે કે હું મારા મન ઉપરથી બધાંનું આ કલ્પતો હોઈશ પણ મને આમ લાગે છે.

એટલે તમો અંગેના થયેલા અનુભવોની યથાર્થતા વિશે સગડગ ના હોવા છતાં, મન ઝટ પોતાની પકડ છોડતું નથી. અનુભવો

વિશે સંદિગ્ધતા હોવાથી આવું બને છે, તેવું મને નથી લાગતું, મારા પૂરતું. હા ! ચમત્કાર અને supernatural બનાવો અંગે મનની મડાગાંઠના કારણે તે સમજતો, અનુભવતો અને તેની યોગ્ય અસર જીવનને સ્પર્શતાં વાર લાગી ને લાગે છે, પણ હવે તો તે પણ નથી રહ્યું.

તમો સાથેના અંગત નિકટ પરિચયના અનુભવોના બળે કરીને જ હું તો ટકી શક્યો છું. ૧૯૪૦થી માંડીને આજ લગી કેટલીયે વાર નિમ્ન મને હુમલાઓ કર્યા છે. છતાં ટકાયું છે ને ઉત્તરોત્તર પ્રેમભાવ વધતો ચાલે છે તે પણ હકીકત છે. એટલે થયેલા અનુભવો વ્યર્થ પણ નથી ગયા. તેમ જ તે વિશે સંદિગ્ધતા પણ નથી.

સાપને પ્રેમથી દૂધ પાતાં તે પીવે છે ને ગેલ પણ કરે છે, પણ તેને ન રુચતું કશુંક કરતાં તે છંછેડતાં ડસી પણ બેસે છે. તેવું નિમ્ન મન સાપ જેવું છે. તેને ન રુચતું કરવાનું આવતાં બબડાટ, કકળાટ કરે છે, પણ પ્રતિદિન ઉત્તરોત્તર તેનો તેવો કકળાટ હળવો થતો જાય છે. તે જ મારે મન તો આનંદ છે. કોઈને રૂ. ૫૦૦૦/- બક્ષિસ આપો ને પછી તેને ન રુચતું કરવાને કશુંક ફરમાવો તો સાધારણ માનવી તો લાભ થયો હોવા છતાં ન રુચતું કરવાનું આવતાં અંતર્ગતપણે તો બબડાટ કરીને જ કાર્ય કરી આપે છે. તેમ હું સાધારણ માનવી છું, પામર છું, પ્રત્યક્ષ લાભ થયા હોવા છતાં જાણવા જોવા અનુભવવા છતાં પૂરી શરણાગતિ નથી પ્રગટી, નથી પ્રગટતી. તેનું કારણ આ મને તો લાગે છે અને શરણાગતિ સહેલ નથી. મનને ગાળી નાખવાપણું છે. મને (મનને) તો મુશ્કેલ ને દુષ્કર લાગ્યું છે. અંતે તેને પણ ગળ્યા

વિના છૂટકો નથી, પણ તે એકદમ સરળ નથી લાગતું. આ મારો જવાબ તે તમારા હૃદયના ઊંડાણમાંથી ઊપજતી વ્યથાથી પ્રેરાયેલા પત્રોનો છે. ખુલ્લેખુલ્લું લખ્યું છે તો માફ કરશો. ટૂંકમાં જ લખ્યું છે પણ તમો સમજી શકશો.

‘પ્રત્યેક બનાવ કે પ્રસંગની અસર મન પર થયા વિના રહેતી નથી.’ તે તદ્દન સાચું છે ને તેવી શુભ અસરો થઈ જ છે. તેથી કરીને તો આજે થોડાક પણ અમો ઊંચા આવ્યા છીએ ને ટકી શક્યા છીએ. આ બધું કેમ કરીને સમજાવું ?

અને એ શરણાગતિ તમો લખો છો તેમ રસ જાગતાં રસ ભાવ જાગતાં - ભાવ અભ્યાસ ને જાગૃતિ આવતાં અને જાગૃતિ તે અભ્યાસ ચાલુ રહેતાં એમ ઉત્તરોત્તર છેવટે અભ્યાસે આવીને અટકે છે તો તેવો અભ્યાસ ચાલુ રાખવાને પ્રભુકૃપાથી હવે કરવું છે ને તે કરવશે. અમારે - મારે મારો પ્રયત્ન કરવો, તેણે સહાય કરવી રહી.

‘તમારા પર મને કેટકેટલી આશા ને આધાર મનમાં રહ્યા કરેલો હશે તેનો તાગ તો કોણ કાઢી શકે ને કોણ સમજે ?’ આ વાક્ય વાંચતાં હૈયામાં શું શું અને કેવું થાય છે ! તમારી આશા અને પ્રેમ સારુ હું જેટલો ઋણી રહું તેટલું ઓછું છે. પ્રભુ કરાવે ને તે ફળાવો. મને પણ ઉમંગ ને હોંશ છે - હવે જીવનનો વેપાર ખેડવાની. છતાં જ્યાં આ મૌનગાળાને વટાવીને બહારની દુનિયામાં જતાં કોણ જાણે કેવુંય ભાવિ લખાયું હશે ! તે જાણવા છતાં, સમજવા છતાં, બહારના બાહ્ય જીવન પ્રતિ વૈરાગ્ય સાચો તીવ્ર કાયમી દૃઢ વૈરાગ્ય ક્યાં પ્રગટે છે ? ને તે ન આવે ત્યાં સુધી માત્ર અભ્યાસ ચાલુ રાખીને મન વાળવું રહ્યું. આશાવાદી થવાનું મન રહેવા છતાં પ્રત્યક્ષ નક્કરપણે જીવનમાં આવનારી મુશ્કેલીઓ પ્રતિ

આંખ મીંચામણાં કરી શકતો નથી. તે મુશ્કેલીઓ મનની જ ઊભી કરેલી છે. તે પણ સાચું છે. છતાં તે મન હજુ મિત્ર બન્યું નથી, ત્યાં લગી પડશું, આખડશું, ઊભા થશું, ચાલશું, દોડશું. વળી, કદાચ અટકશું ને પાછા આગળ વધશું એમ ચાલવાનું, એટલે તે મન મિત્ર બને ત્યારે કામ પાકે. ને તે બનવું જાગૃતિ અને અભ્યાસ વિના શક્ય નથી. અભ્યાસ રાખવો તે અમારું કાર્ય છે તેમાં પાછા પડવાનું ના હોય. ત્યાં પુરુષાર્થ કરવો જ રહેશે ને જ્યાં પુરુષાર્થ છે ત્યાં કૃપા પણ છે જ. હરિ:ૐ આ બધું વાંચીને દિલમાં દુ:ખ પણ કદાચ મેં કર્યું હશે, તો માફ કરજો.

આ મૌનગાળામાં તમારા પત્રો કદાચ એકધારા વિશિષ્ટ પ્રકારની સમજૂતી દેનારા અને પ્રેરણાત્મક આવ્યા કર્યા છે. હરિ:ૐ. તેય ફરી ફરીને વાંચવાનું બને તોપણ પૂરતો ખોરાક રોજ મળી રહે તેમ છે.

તા. ૨-૯-૧૯૪૯ના પત્રમાં મેં લખ્યું છે કે ‘મને થયેલા અનુભવોના આધારે હું તમો સાથે ટકી શક્યો.’ એ ભાવાર્થનું લખવામાં મારી ભૂલ સમજાઈ છે. એમ લખવામાં અહમ્ને પોષવાપણું છે ને પુરુષાર્થ જાણે કર્યો એમ અર્થ થાય. તમોએ જણાવ્યું તે જ સાચું છે કે તમારી ચેતનાએ જ મને ટકાવી રાખ્યો છે. હવે એ ભાવ નહિ ભૂલું. ૧૯૪૧-૪૨-૪૩-૪૪નો ગાળો તે ગાળા અંગે મેં તે લખતી વખતે કે હાલ કે હાલમાં પછી કશું કલ્પ્યું નથી. મને ભય છે કે તે મારાં લખાણમાં હું સ્પષ્ટતા કરી શક્યો નહિ હોઉં, છતાં તમારાં આ લખાણને લખવાને ભૂમિકા સાંપડી તેથી મને લાભ થયો છે ને સમજવાનું મળ્યું છે. એક તથા બે નવી સમજણ સાંપડી છે.

પ્રભુએ તમારો ભેટો કરાવી દીધો ને તમારી કૃપા મદદ કરીને જીવનનું હાર્દ બુદ્ધિથી સમજાવા માંડ્યું છે. છેક ઈ.સ. ૧૯૪૮ સુધી સેવાના રાહતના ક્ષેત્રમાં થોડાક તાત્કાલિક કામચલાઉ ઉપયોગ માટે પણ ધસી જવાની વૃત્તિ ઊઠી હતી. રાધનપુર બાજુ પૂ. મહારાજ (રવિશંકર મહારાજ) જોડે જોડાવાની - થોડાક માસ પૂરતી અને બીજી વખત બિહારનાં પૂરનાં રાહત કાર્ય વેળા તેવી વૃત્તિ ઊઠી હતી, પણ અલભત્ત, તે વૃત્તિમાંથી રજસ યાને પ્રાણનું પ્રાબલ્ય ઘટી ગયેલું એટલે તેને સાથ ન મળી શક્યો. કહેવાનું તાત્પર્ય તો એ છે કે છેક ઈ.સ. ૧૯૪૮ લગી જીવનનું એકમાત્ર કાર્ય પ્રભુભક્તિ જ અને તે માટે સ્વ સાધના જ હોઈ શકે (સાધન માટે મારા પૂરતું), તે દૃઢપણે ચોંટ્યું ન હતું. નહિતર તેવી વૃત્તિ જાગે નહિ પણ પાછલા સંસ્કારોના અવશેષો એમ કંઈ એકદમ થોડા જ ઓગળી જાય ? ત્યાર બાદ તેવી વૃત્તિ જાગી નથી. ને લાગે છે કે હવે કદાચ તેવી વૃત્તિ ન થાય, પણ એ તો પ્રસંગે ખબર પડે. છતાં આજે એ દિન કરતાં વધુ સુસ્પષ્ટપણે સાધનાનું મહત્ત્વ સમજાયું છે, એ નક્કી.

૨. ઈ.સ. ૧૯૪૯ના મૌન દરમિયાન થયેલી સ્વયં સ્ક્રુરિત પ્રાર્થનાઓ

સહજ સ્ક્રુરણાથી

૧૯૪૯ના મૌન દરમિયાન થયેલ કાવ્યોની સ્ક્રુરણા અને ૧૯૫૧ના મૌનમાં સ્ક્રુરણા બંધ થઈ તે વિશે શ્રી નંદુભાઈએ નિવેદનોમાં નીચે મુજબ નોંધો કરી છે.

હરિ:ૐ તા. ૨૧-૮-૧૯૪૯

કવિતાઓ તદ્દન સહજપણે સ્ક્રુરે છે તો જ લખું છું. લખવા બેસતો નથી. સ્ક્રુરતાં લખી લઉં છું ને જો તે લખતાં પછી વિચાર કરવાનું આવે, શ્રમ, સમય દેવાનું આવે તો તે મૂકી દઉં છું. કારણ હેતુ કાવ્ય લેખનનો નથી. જાપ, પ્રાર્થનાનો છે. ભલે જાપ ત્યારે પણ ચાલુ રહેતો હોય છે તોપણ. ચિત્ત એકાગ્રતા ખંડિત થાય તે રુચતું નથી. એટલે ઝટઝટ શબ્દો સ્ક્રુર્યા તો લખી લઉં છું અને ન આવ્યા તો તે મૂકી છોડી દઉં છું. બનાવવાનો શ્રમપૂર્વક કે તેવી ઈચ્છાનો પ્રયત્ન નથી કરતો ને છંદ પણ જે મનમાં સ્ક્રુરે તે ખરો. કદી લખ્યા પછી જ છંદ કયો છે, તે નક્કી કરવાપણું બને છે.

તમોએ ગઈ કાલના પત્રમાં ‘તમે કવિતાઓ જુદા જુદા છંદમાં લખી છે તે મને તો ઘણું ગમ્યું છે.’ આ તમારા વાક્યની પ્રેરણાથી આજે સવારે ૬ વાગ્યે રેલવે ટ્રેનમાં જતાં જે સૂઝ્યું તે લખ્યું છે ને તેનો રાગ તેની મને ખબર પણ નથી, પણ કોઈક એવો છે કે આજ લગી મેં લખ્યો નથી. જૂની કવિતાઓમાં આવા છંદ હોવાનો ખ્યાલ છે. આટલું લખતાં ખ્યાલ જાગે છે કે ચોપાઈ તો ના હોય ! ‘કાળી ધોળી રાતી ગાય, પાણી પીવે ચરવા જાય’ આમ, સુષુપ્ત માનસમાં તમારી પ્રેરણા ઝડપાતી અનુભવું છું, તેથી આનંદ થાય છે. બાકી, આ ઢાળનો મને ખ્યાલ પણ ન હતો.

હરિ:ૐ

તા. ૨૩-૮-૧૯૪૯

તમોએ મને ૧૯૪૬ના મૌનગાળામાં ત્યારે રોજ એકેક કાવ્ય બને તો કરીને લખવા જણાવ્યું હતું. તે પ્રમાણે થોડાંક કરેલાં પણ ખરાં. પણ તમોએ તે કરવાનું કહેલું એટલે કરેલાં. સ્વતઃ ઉમંગ કે ભાવથી નહિ. ને ત્યારે તો એક રીતે કાવ્ય સાહિત્યનો સંપર્ક મને ચાલુ હતો - તમારાં કાવ્ય સાહિત્યનો. જ્યારે ૧૯૪૬માં અત્રે આવ્યા બાદ તમારાં કાવ્ય સાહિત્યના સંપર્કમાં રહેવાનું બન્યું નથી. તમો કાવ્યમાં હમણાંના લખતા નથી એટલે પણ. ‘પ્રેમગાથા’ અને ‘જીવનભાથું’ (આ પુસ્તક ‘જીવનપાથેય’ ટાઈટલથી પ્રકાશિત થયું છે અને આશ્રમમાં ઉપલબ્ધ છે.) - વગેરેના પ્રૂફ્સ જોવામાં તેટલો સંપર્ક રહ્યો ખરો પણ તે તેટલા ગાળા પૂરતો જ. છતાં આ વખત સ્ફુરણ થયું તે બનાવવાનું તે તમોએ ૧૯૪૬માં તેમ કહેલું - વ્યક્ત કરેલું - તે આ વખતે મારા સાઈકીકે પકડ્યું ને જે કાવ્યો થયાં તે આ થયાં, તે તમારી ચેતના સાથેના સંપર્કના કારણે જ. બહાર નીકળ્યા બાદ ભાગ્યે હું કરવાનું ઈચ્છું કે કરું કે કરી શકું આટલી બધી સરળતાથી. કારણ શ્રમ લેતો જ નથી. જ્યાં વિચારવું પડે કે ત્યાં તે છોડી દઉં છું. પછી તેની મેળે જો તે કડી બેસી જવાની હોય તો ભલે પછી.

હરિ:ૐ

તા. ૨૪-૮-૧૯૪૯

કવિતા કરવામાં મને લાગે છે કે જો શબ્દભંડોળ હોય યા વધારે મહેનતથી, કાન સરવા હોય, રાગ કે ઢાળને યોગ્ય પ્રમાણમાં ગોઠવી શકવા પૂરતા, કલ્પનાશક્તિ હોય ને કાવ્યની ભાષામાં જ રટણ જો તે કર્યા કરે ને જે ઢાળ કે રાગ લખવો હોય તે જો થોડોક વખત મનમાં રહે તો સહેલાઈથી તાલબદ્ધ શબ્દોને બધું ગોઠવાય ખરું, એમ મને લાગે છે. ને યોગ્ય શબ્દો યોગ્ય સમયે સૂઝી આવવાની આદત પડે.

ઈ.સ. ૧૯૫૧ મૌનમાં સ્ફુરણા બંધ થઈ

હરિ:ૐ

તા. ૭-૪-૧૯૫૧

કાવ્ય કરવાની ઊર્મિ આ વખત થઈ આવતી જ નથી. ૧૯૪૯માં મૌન વેળા સહજપણે તે થઈ આવતી ને કાવ્ય પણ સહજપણે બની જતાં. આ વેળા ઈચ્છા કરું તોપણ થતું નથી. ચિ. હરિ:ૐના જન્મદિને એક કાવ્ય રચીને ૪ કડી જ તેને ભેટ મોકલવા ઈચ્છા થઈ. બે કડી રચી. બીજી બે ના રચી શક્યો. પ્રયત્ન કર્યો હોત તો રચી શકાત, પણ સહજમેળે - આપમેળે અંતરમાંથી ન આવી શકે એટલે મૂકી દીધું. આથી, ૧૯૪૯ના મૌનગાળાનાં કાવ્યો મારાં ન હતાં પણ સ્ફુરિત હતાં તે પુરવાર થાય છે.

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ

હરિ:ૐ

તા. ૧૯-૭-૧૯૪૯

(પ્રાર્થના)

નિસ્પંદ મારું મન હે પ્રભુ તું કરી દે,
ક્યારે જશે મન ગળી તવ પાદપદ્મે.

હરિ:ૐ

તા. ૨૧-૭-૧૯૪૯

વીતી સંધ્યા વળી એક બીજી,
તોયે ન હું આવ્યો નાથ ! નજીક,
વર્ષો વહ્યાં ને દેહેય પડશે,
તોયે તું શું નાથ ! દૂરનો જ દૂર,
કૃપા કરીને લઈ લે સમીપ,
વિનંતી કરું હું તુજનો કરી લે.

રૂપાંતર પ્રકૃતિનું આ કરાવી દે પ્રભુ પ્યારા,
રૂપાંતર જો થયું ના તો થયાં દર્શન નથી તારાં.

ત્રાટક સમયે પ્રાર્થના કે વિચાર સ્ફુર્યો - જે કહો તે,

(ગઝલ)

હૃદયમાં ભાવ જો ઠરિયો ન આંખે ક્યાંય ખટકો છે,
જીવન સંસારમાં ને સાધનામાંયે દીઠું છે એ,
અસત્યે સત્ય વસિયું છે વળી સતમાં અસત્યે છે,
બધો આધાર કર્મોનો હૃદયના ભાવ ઉપર છે.

આ બધી કડીઓ સહજમેળે સ્ફુરતાં પછી લખી લઉં છું. આંખે
આજે ક્યાંયે ખટકો ન હતો. બે કલાક સ્થિર ખુલ્લી છતાં જાણે
હળવી ને હળવી. ને તેવું જ સંસારમાં પ્રિય માણસનાં કાર્યો
ખટકતાં નથી, તેથી આ સ્ફુરેલું. પહેલી બે પંક્તિ અને બીજી
બેનો સંબંધ જોકે ના ગણાય એક રીતે છતાં ભેગી લખી છે.

હરિ:ૐ

તા. ૨૨-૭-૧૯૪૯

અધમાધમ અધિકો પતિત સકળ જગતમાં હું છું,
એ નિશ્ચય પાક્યા વિના સાધન કરશે શુંય.

હે પ્રભો ! ઉપરની કડીઓ માત્ર મુખેથી રટણ કર્યે શો લાભ ?
જીવનમાં કેટલી વાર તે પ્રમાણે વર્તાય છે ? બીજાઓના દોષ જોતી
વેળા કેટલું આ યાદ આવે છે ? ને સામાનો બીજાનો ન્યાયાસન
ઉપર ચઢીને ન્યાય તોળતી-દેતી વેળાએ કેટલું યાદ રહે છે ? માટે
જ હે પ્રભો ! તને લખી લખીને પાય લાગીને વીનવું છું કે મને
સાચી સ્મૃતિ દે. યોગ્ય પળે યોગ્ય પ્રકારની ને તેને અનુરૂપ ભાવની
મને સ્મૃતિ દે કે જેથી બુદ્ધિમાં ઊતરેલું જીવનમાં, કર્મમાં,
આચરણમાં પ્રત્યક્ષ મૂર્તિમંત થાય ! તે વિના હે મા ! બીજું બધું
ખોટું છે, મિથ્યા છે - મોહજાળ છે.

હે મા ! મને પ્રાર્થના કરતાં નથી આવડતી, તે હોઠે નથી ચઢતી પણ મારા અંતરમાં તે અંગે કેવા ભાવો રમે છે તે તારાથી કાં અજાણ્યું છે ! મુખેથી, વાણીથી વ્યક્ત થઈ શકાતું નથી પણ તે તે કાળે જે જે ભાવો મારા હૃદયે ઘૂમે છે તે તારાથી કાં અજાણ્યા છે ? તો તે સર્વ તું મારી મૂક પ્રાર્થના ગણી લઈને હે મા ! તેને અજરૂપ મને ઘડવાને તત્પર થા. તેવા મને ઘડાવામાં ટકવાને બળ દે, જોમ દે, શક્તિ દે. હે મા ભગવતી ! તારી કૃપા વિણ કશું થવું શક્ય નથી. તારી સહાય વિના જીવનનું રૂપાંતર કેમ થવાનું ? તે સહાય યાચવાની જંખના ને વેદના પણ તારે જ દેવી પડવાની છે.

હું પામર તે કરી શકીશ શું સાવ લૂલો અપંગ,
તારી સહાય વિના થવું જીવનમાં ક્યાંયે કશું શક્ય ના !
તો હે મા ! હે પ્રભો ! હે પરમ પૂજ્ય મોટા ! મને સહાય કરો, બળ દો !

હરિ:ૐ તા. ૨૯-૭-૧૯૪૯

ચૈતન્ય તારું સહુમાં વિલસી રહેલું,
પ્રત્યક્ષ થાવ સઘળે હૃદયે હું પ્રાર્થું.

હરિ:ૐ તા. ૩૧-૭-૧૯૪૯

ગઈ કાલે ત્રાટકમાં નીચેની પ્રાર્થના હતી.

હૃદય લગની લગાડીને હૃદયમાં પ્રેમ પ્રગટાવો,
હરિ:ૐ નામધૂન વિણ રસ, બીજામાંથી હઠાવોને.

પ્રભુ ! તારા નામની ચાહ દિલમાં ક્યારે થશે ?
તવ નામ રસનો ચાહ પ્રભુ ! આ દિલમાં કાં ના વહે ?

હરિ:ૐ

તા. ૧-૮-૧૯૪૯

ગુરુ પ્રેમભક્તિ સુધા રસ આપો
પ્રેમભક્તિ સરિતા ઉલટાવો ..પ્રભુજી
પ્રેમભક્તિ સરિતા ઉલટાવો.

ત્રાટકની પૂર્ણાહુતિ સમયે પ્રાર્થના કરેલી કે -

જે કેં થયા સહુ કરે તવ શક્તિથી તે,
જે કેં થાય મુજથી તવ શક્તિથી તે,
ના કંઈ મારું તેમાં તવ ચેતના,
એને પાછું તે તવ પદે સહુ અર્પવા દે.

હરિ:ૐ

તા. ૩-૮-૧૯૪૯

ગઈ કાલે સાંજે પ્રાર્થનામાં -

હે પ્રભો ! અભીપ્સા ઝંખના હૃદયે તમન્ના તીવ્ર આપોને !
સમર્પણ અને સ્મરણ તારું હૃદે પ્રભુજી રખાવજો.

આજે કસરત કરતી વેળાએ એક વિચાર આવેલો કાવ્યમાં જ
તે જેમ ને તેમ લખું છું (તે વખતે ટપકાવી લીધેલો).

પરોક્ષે પ્રેમ પ્રગટે તે અનિશ્ચિત ને અધૂરો છે,
ખરો તો પ્રેમ એ કે જે ટકે પ્રત્યક્ષ સંપર્કે,
સાતત્યે.

ઊડી જેમ જાય વા વાતાં જરાકે, શીમળાનું રૂ,
ગણો તેવો પરોક્ષે પ્રેમ અનિશ્ચિત ને અધૂરો છે,
ગણો તે પ્રેમ પાકો જે ટકે પ્રત્યક્ષ સંપર્કે,
સાતત્યે.

હરિ:ૐ તા. ૪-૮-૧૯૪૯

આનંદોત્સવ જીવને વહી રહો પરમાત્મની છે કૃપા,
સદ્ગુરુનો સંપર્ક આ જીવનને સ્પર્શ્યો જ એ છે કૃપા.

હરિ:ૐ તા. ૫-૮-૧૯૪૯

આજે ત્રાટક સારું થયું હતું. શરૂથી જ સારું હતું. બગાસાંની શરૂઆત થઈ હતી, પણ તે દબાવી દઈને ભાવનું સ્ફુરણ કરતાં તે સ્ફુર્યો હતો. એકાએક જ એક પ્રાર્થના લાધી. તમારા ગઈ કાલના પત્રમાં હૃદયહાર પહેરાવવા અંગે હતું તે શબ્દ મનમાં રમી રહ્યો હશે.

પુષ્પો કોમળ ભાવનાં હૃદયહારમાં ગૂંથવા દે ,
ગૂંથવા દે પ્રભુ ગૂંથવા દે,
હૃદયહાર એ તવ હૃદયે પ્રભુ જૂલવા દે,
પ્રભુ જૂલવા દે, જૂલવા દે પ્રભુ જૂલવા દે.

આ બે કડીઓથી ભાવનું ઉદ્દીપન સારી પેઠે થતાં હૃદયે એકાગ્રતા જામી. મન ખૂબ જાગ્રત, સચેત થઈ ગયું અને જ્યાં ભાવ જાગ્યો કે તેનો ઉપયોગ જાપ કરવામાં કરી લીધો. એમ અઢી કલાક પૂરા એક જ બેઠકે અને એક જ આસને પસાર થઈ ગયા.

હરિ:ૐ તા. ૭-૮-૧૯૪૯

આ પુષ્પ સમા કોમળ ભાવોને મમ હૃદયહારમાં ગૂંથવા દે,
ગૂંથવા દે પ્રભુ ગૂંથવા દે,
મમ હૃદયહાર એ તવ હૃદયે પ્રભુ જૂલવા દે,
જૂલવા દે પ્રભુ જૂલવા દે

પૂર્ણાહુતિ સદૈવ શક્ય બનજો યજ્ઞે સહુ હોમવા,
યત્કિંચિત્ અશુદ્ધિઓ નવ રહો યજ્ઞે સહુ અર્પવા.

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ (ઉત્તરાધ) □ ૪૪

હરિ:ૐ

તા. ૮-૮-૧૯૪૯

ત્રાટક સમયે પ્રાર્થના -

હૃદય કમલ બિડાજે ના તું દર્શ પ્રભુનાં નિત્યે હો,

દ્વાર પ્રભુનાં ખુલ્લાં હો

સતત કુવારા ભાવવારિના અભિષેકાર્થે ઊડતાં હો,

નામસ્મરણ હરિ:ૐ પુષ્પો સદૈવ શિરે ચઢતાં હો,

હૃદય કમલ બિડાજે ના તું દ્વાર પ્રભુનાં ખુલ્લાં હો.

ખૂબી એ થાય છે કે ત્રાટક સમયે એની મેળે આવી પંક્તિઓ ઊગે છે, જે ત્રાટક બાદ ભૂલી જવાય છે ને યાદ રાખવાને કે યાદ લાવવાને મહેનત કરવી પડે છે અને આ કડીઓનો રાગ મને હજુ જડ્યો નથી.

હરિ:ૐ

તા. ૮-૮-૧૯૪૯

કૂપમંડૂક હતો હું પૂર્વ જીવને, ના જ્ઞાન ત્યારે હતું,

જે સરિતા જળ છે વિશાળ વહેતા, ખુલ્લાં ને સ્વચ્છથે,

તેથીયે વળી છે અગાધ જલધિ, સરિતા જહીં દોડતી,

પ્રાર્થુ છું પ્રભુ ! એક દિન જલદી ભેટાવજે વારિધિ.

હરિ:ૐ

તા. ૧૦-૮-૧૯૪૯

કેંક કેંક સારાં વિધાનો સૂઝી આવે છે, પણ પછી યાદ આવતા નથી. વહી જાય છે. વળી, કોક વખત તો પાછું સ્ફુરી આવે છે. કાવ્યની કડીઓ પણ રચાઈ જાય છે ને ત્યારે તે મનમાં રચાઈ મનથી વ્યક્ત થઈ પાછી વિલીન થઈ જાય છે.

જે કંઈ થયા સહુ કરે તવ શક્તિથી એ,

મારું ન કાંઈ તેમાં તુજ ચેતના એ,

ને પાછું તે સહુ સમર્પણ તવ પાદપદ્મે.

આ મૌનમાં પહેલી જ નવમી છે. તે વખતે એક પંક્તિ પણ સ્ફુરેલી - યાદ કરું છું

‘વહેજો, છલકાજો નિત્યે ભાવ હૃદયમાં આવો’

અનુષ્ટુપ નથી પણ રાગમાં ગાઈ શકાય તેમ છે ને ત્યારે પ્રાર્થનારૂપે તે મનમાં ગવાયેલી પણ ખરી.

નિષ્ઠા ભક્તિ અને પ્રેમ યાયું છું તવ ચરણમાં,
આશીર્વાદ મને આપી ભળાવો તવ રૂપમાં.
આ મારી તમોને રોજ પગે લાગતી વખતની પ્રાર્થના યાયના છે.
હે પ્રભો ! મારી તને ખૂબ ખૂબ ભાવભરી પ્રાર્થના છે કે જેમ -
પરોક્ષ પ્રેમ પ્રગટે તે અનિશ્ચિત ને અધૂરો છે,
ખરો તો પ્રેમ સાતત્યે ટકે પ્રત્યક્ષ સંપર્કે.

એવો ખરો પ્રેમ મારો પાકો કરવજે ! એટલું દયા કરીને કરી દેજે એ મારી આરજૂ છે.

હરિ:ૐ

તા. ૧૧-૮-૧૯૪૯

જે કેં થયા અનુભવો ચિરસ્થાયી હોજો,
ને યાદ તેની સ્મૃતિમાંહી સદાય રેજો,
તે ચેતના થકી મળ્યા ગુરુભક્તિ અર્થે,
વૃદ્ધિ થજો હૃદયમાં ગુરુ પ્રેમતત્ત્વે.

એ આજ સાંજની મારી પ્રાર્થના છે.

ત્રાટક સમયે સ્ફુરેલું -

ભરેલ કે ભૂખ્યે પેટે કશી નિસ્ખત નથી તને,
ખરી નિસ્ખત રહી, હૈયે તમારો ભાવ કેવો છે !

કોટિ પ્રણામો હૃદયના સ્વીકારજે ઓ ચેતના !
 સંપર્ક તારો શાશ્વતી કરવા કરું છું પ્રાર્થના,
 આધાર મારો શુદ્ધ કરજે વાસ તારો દઢ થવા,
 તવ સ્પર્શ થાવા ચિર કરજે તું કૃપા ઓ ચેતના !

આ કડીઓ આપમેળે રચાઈ, રખેને તે યાદ ના રહે તેથી બાજુમાં જ ટેબલ ઉપર નોટ હતી તે લીધી ને જેમ તેમ લખી લીધી ને પાછો બેઠો ને પ્રવાહ ચાલુ જ હતો. આ ક્યો ઢાળ છે તે સમજાયો નહિ. આ લખતાં લગી સમજાયો નથી. હરિગીત જેવો હવે લાગે છે વિચારતાં. હજુ માથું ભારે છે. પણ અંદાજે ૧૦ થવા આવતાં વિચારો અન્ય ફરકવા લાગ્યા અને એકાએક અઠીક સ્મૃતિઓ જાગતાં લાગ્યું કે ચેતના ખસવા મંડી છે. એટલે બેઠો થઈ ગયો. ૧૧ (૧:૩૦) કલાક એક જ બેઠકે બેઠો. મજા આવી.

ઋણી હું તો સદા સૌનો પછી અભિમાન શા ઉપર ?
 કરાવે પ્રકૃતિ મા ! તું રહેવા દે સદા નમતો.

આ ગઈ કાલે સાંજે આવેલું -

શરણાગતિ નિષ્ઠા સમર્પણ હે પ્રભુ તું ! અર્પજે,
 ગુરુભક્તિ પ્રેમ અને તમન્ના ધ્યેયની તું બક્ષજે.

ગઈ કાલે સાંજે તા. ૧૧-૮-૧૯૪૯ ગુરુવારે નીચેની લીટીઓ મારી નોંધમાં નોંધાઈ છે.

આઘા અને ઓછાપણું આનંદ શું વધુ અર્પતું ?
 નિશ્ચિત અનિશ્ચિતના તફાવત જેવું આવે લાગતું દીસતું.

આશા અને તૃપ્તિતણા આનંદમાં ખૂબ ફેર છે,
આશાતણો આનંદ છે વધુ કાયમી તૃપ્તિ થકી ?

અનિશ્ચિત વસ્તુ જેટલો આનંદ આપે છે તેટલો નિશ્ચિત વસ્તુ
નથી આપતો. નિશ્ચિતતા આનંદ કદાચ જૂંટવી પણ લે છે.

હરિ:ૐ તા. ૧૩-૮-૧૯૪૯

ગઈ કાલ સાંજની પ્રાર્થના -

હે પ્રભો !

દુઃખદ સ્મૃતિઓ તું વિસ્મરાવી પ્રભુ દે !

વળી વળી શીદને પોતે સ્મૃતિએ ચઢે છે !

હરિ:ૐ તા. ૧૪-૮-૧૯૪૯

ત્રાટક સમયે પ્રાર્થના -

વિચિત્રતાઓ તવ ભાસતી જે,

પરિણમે તો વિશિષ્ટતામાં,

આધાર સઘળો દૃઢ ભાવ પર છે,

વિશિષ્ટ નિશ્ચે સહુ લાગશેયે.

ભૂખ્યો નથી ભગવાન કંઈ ધન, ફૂલ અને આદરતણો,
અર્પણ કરો તમ હૃદયની ઉત્કૃષ્ટ ચરણે ભાવના.

ધન, ફૂલ અને આદરતણો ભગવાન કેં ભૂખ્યો નથી,
ઉત્કૃષ્ટ ચરણે ભાવના અર્પણ કરો તમ હૃદયની.

(અનુષ્ટુપ)

મધ્ય રાત્રે થયો કેંક માથા ઉપર છાપરે,

અવાજ નળિયાંનો ને ખસ્યું એક જરાક એ,

પ્રભાતે ઊઠતાં દીઠો ભૂરો રમ્ય પ્રકાશ ત્યાં,

હતું જ્યાં ધોર અંધારું એક ખૂણામહીં સદા.

(મંદાકાંતા-શિખરિણી)

મને લાગ્યું ત્યારે મન હૃદયના એક અંધાર ખૂણે,
પ્રભુએ બક્ષ્યો છે કરી ઘણી કૃપા ચેતનાનો પ્રકાશ.

સવારે કસરત કરતી સમયે નીચેનું નોંધ્યું -
નહોતો અટક્યો, નથી અટક્યો, નહિ અટકે જગત વહેવાર,
જીવે કે તું મરે તેથી, લગીરે ફેર ત્યાં છે ના.

(અહીં જીવે એટલે વિચાર ના કરે અને મરે એટલે
મૌનગાળામાં વિચાર કરે તે)

શરણાગતિ મમ પ્રાણની,
શરણાગતિ મમ અહમ્ની,
શરણાગતિ મમ મન હૃદયની,
હે પ્રભુ ! તું દે પ્રભુ !

હરિ:ૐ

તા. ૧૫-૮-૧૯૪૯

ઈછ્યુંતું જીવ દેવાને દેશ સ્વાતંત્ર્ય કાજ એ
તો હવે જીવ ! કાં ભાગે ? આપ સ્વાતંત્ર્ય લેવાને !

છે શું માનવી સ્વાતંત્ર્ય કે સદા પરતંત્ર છે ?
પોતાની ને પરાયાંની વૃત્તિઓનો ગુલામ છે.

ગુલામી ફગાવી દે આપ, સ્વાતંત્ર્ય આગવું,
વિનંતી એટલી મારી પૂર્ણ કરજે હે પ્રભુ !

પ્રાર્થના

આજે પૂજ્ય શ્રીઅરવિંદનો જન્મદિન છે. ૭૭ વર્ષ પૂરાં થયાં.
૧૮૭૨ની ૧૫, ઓગસ્ટે જન્મ. હિંદને સ્વાતંત્ર્ય મળ્યું. બરાબર
તેમના ૭૫મા વર્ષની પૂર્ણાહુતિના દિને. એટલે કે પોણા સૈકા બાદ

તેમણે તો એમ જાહેર કર્યું છે કે હિંદને સ્વાતંત્ર્ય આજ દિને મળવામાં સુભગ સુયોગ છે ને તે કેવળ અકસ્માત નથી. તેમને મારા આજ પ્રભાતે પ્રણામો છે. આજથી બરાબર ૬ વર્ષ ઉપર ૧૯૪૩માં આ દિને હું પોંડિચેરી હતો, પૂ. બા સાથે અને તમોને કરાંચી એક કાવ્ય ત્યારે લખી મોકલ્યાનું મને યાદ આવે છે. હરિગીત છંદમાં ને પૂજ્ય શ્રીઅરવિંદને પણ તેનો અંગ્રેજી અનુવાદ કરીને લખી મોકલાવેલું.

ત્રાટક સમયે સ્ફુરેલું :

(હરિગીત)

બુદ્ધિ મારી ઝીલતી પ્રતિબિંબ તે જ એ તો તહારું,
 વ્હે છે જ્યારે હૃદયમળમાં ભાવ સ્નિગ્ધ અલિપ્ત,
 જાગે ત્યારે મનહૃદયમાં પ્રેમભાવ પ્રસન્ન.

હરિ:ૐ

તા. ૧૬-૮-૧૯૪૯

સ્થૂળ દષ્ટિએ મળ્યા તોય શું મનથી રોજ મળાયે,
 ખરું મિલન તો હૃદયથી જ્યારે હૃદય હૃદયને જોશે (મળશે),
 હૃદય પરસ્પર મળશે

મહાનલ ! એક જ દે ચિનગારી-મહાનલ એક જ દે ચિનગારી,

અહંનાં શિખરો એથી પ્રભુ ના સાદ સુણશે,
 સાદની ગતિ નીચેથી ઊર્ધ્વ જાવાતણી દીસે,
 નીચે જા શૂન્ય ખીણોમાં દે પછી સાદ જોરથી,

સાદ દે જોરશોરથી

હૃદયના નમ્ર ભાવોએ તો પ્રભુ સુણશે કંઈ.

નીચે નદીમાં છોકરાઓ નાહતા હતા, તેઓના અવાજો આવતાં ઉપરનું સૂઝેલું.

આનંદોત્સવ જીવને વહી રહો પરમાત્મની છે કૃપા,
તારો શુભ સંપર્ક આ જીવનને સ્પર્શ્યો જ એ છે કૃપા.

હરિ:ૐ તા. ૧૭-૮-૧૯૪૯

૯.૩૦ વાગ્યે રાત્રે જાપમાં એક કલાક આનંદ આવ્યો. જાપ
વખતે વિચાર આવ્યો તે કાવ્યમાં (હરિગીત)

હિમશિખરો ખીણો પ્રવાહો તરુવરો નદીઓ ગિરિ,
એવા તે જાદુ શા કર્યા મન દોડતું ત્યાં ફરી ફરી !
આપત્તિ કષ્ટો મુસીબતો ઓછાં હતાં ત્યાં ના જરી,
તોયે રસાનંદ દિવ્ય ખેંચે ત્યાં જવાને ફરી ફરી.

(શાર્દૂલવિકીરિત)

જ્યારે વા વંટોળ બાહ્ય જગના ઘેરે મને ચારે દિશે,
ત્યારે હે પ્રભુ ! રક્ષજે કરી કૃપા તારી સ્મૃતિ રાખજે.
હે પ્રભો ! ખાડા - ટેકરામાંથી બચાવજે, ઉગારજે.
સફળતાથી પાડચા વિના ઓળંગાવજે.

હે પ્રભુ ! હું જ્યારે બહાર હોઉં છું ત્યારે અવારનવાર અકળ
ઊંધું કોધે ભરાઉં છું. આ બધું શાને - જગતમાં એવું તે શું બગડી
જવાનું છે ? એવું તે શું કીમતી ખોવાઈ જવાનું છે કે ગુસ્સે થવાય ?
થાને તારી જાત પર ગુસ્સે !

શાને કોધ ચઢે મને અવર પર એવું બગાડ્યું જ શું ?
સારું જીવન મારું મેં ધૂળ કર્યું ત્યાં કાં ન (કોધે) કુદ્ધ થઉં ?
પ્રભુ આ નબળાઈમાંથી બચાવજે !

સ્થૂળ દષ્ટિએ મળ્યા તોય શું ? મનથી રોજ મળાયે,
ખરું મિલન તો હૃદયથી જ્યારે હૃદય હૃદયને મળશે.

ભાવનો અનુભવ

હરિ:ૐ

તા. ૧૮-૮-૧૯૪૯

ત્રાટક સમયે થયેલી પ્રાર્થના :

પ્રત્યક્ષ દર્શન તહારાં દેશે તું ક્યારે ?
સંતુષ્ટ ના મનથી માત્ર હું કલ્પનાએ.

પુરુષાર્થની જરૂર ના રહેશે પછીથી -
પોતે જ તું ચલવશે વળી મારું સૌ કે,
માટે ઓ ચેતના ! તને વીનવું છું કે,
સંપર્ક તારો શાશ્વત તવ હૃદ દર્શથી દે

બીજી પ્રાર્થના :

થાજો હૃદે નયન સ્થિર સદૈવ મારાં,
નેત્રો મળ્યાં નીરખવા હરિને જ પ્યારાં,
આંખો રહો તલસતી હૃદ દર્શ કાજે,
જોજે રખે ચૂકવતો પળ દર્શની એ.

ત્રાટકના અંત ભાગમાં :

જ્યારે ભાવ હૃદયમાં જાગે, ખટકો ના આંખે લાગે,
જ્યારે ભાવ હૃદયમાં જાગે, તન મન થાક ન લાગે,
જ્યારે ભાવ હૃદયમાં જાગે, નામસ્મરણ મીઠું લાગે,
જ્યારે ભાવ હૃદયમાં જાગે, હૃદ ફૂલ શું હળવું લાગે,
જ્યારે ભાવ હૃદયમાં જાગે, મન હૃદ હળવાં લાગે,
જ્યારે ભાવ હૃદયમાં જાગે, સઘળું મીઠું લાગે.
આવો અનુભવ થાય છે ત્યારે તેથી આ લખ્યું છે.

હરિ:ૐ

તા. ૧૯-૮-૧૯૪૯

ત્રાટક સમયે પ્રાર્થના -

અંતરની આનંદભરી શરણાગતિ મારું સાધન હો,
અંગત સૌ એષણાઓ ટાળી તારી ઈચ્છા પૂરી.

અહં પ્રેરિત

હરિ:ૐ

તા. ૨૦-૮-૧૯૪૯

જમ્યા બાદ જાપ સમયે પ્રાર્થના -

જ્યોતથી જ્યોત પ્રગટશે ક્યારે ?

ઝળહળશે મમ અંતર ક્યારે ?..પ્રભુ

ભાવ જાગતાં નિશ્ચલ નયનો હૃદયે સ્થિર બને શાં !

કશોયે ધ્રાસકો પડતાં હૃદયમાં ચોટ લાગે છે, જીવન એળે
જવાનો ધ્રાસકો જીવન થશે ક્યારે ? એમ થાય છે. અને જ્યાં
ચોટ લાગી ત્યાં હૃદયમાં ભાવ જન્મે છે.

રખાવે ભાવ દૃષ્ટિ સ્થિર નયન ચોંટી રહે હૃદયે,
મનચિત્ત અને નયનો બન્યાં શાં સ્થિર ભાવેથી.

(ગઝલ)

ભલે પ્રત્યક્ષ ના હો તે, પરોક્ષે દર્શ થયાં છે આજ,
હૃદય ભાવ જાગ્યો જે કરે સાબિત અને પુરવાર.

અજંપો શાનો આ મનતનતણો વ્યર્થ એ તો ન હોયે,
પરોક્ષ પામું હું સુભગ દર્શન પ્રિયનાં સાર્થ તે છે.

સ્થૂળથી સૂક્ષ્મનાં મૂલ્ય સવિશેષપણે જ છે,

પરોક્ષે દર્શન પામું પ્રત્યક્ષથી વિશેષ એ,

પ્રત્યક્ષ છે પરતંત્ર પરોક્ષે છે સ્વતંત્રતા,

પ્રત્યક્ષ છે મર્યાદિત પરોક્ષે છે અબાધિતા.

હૃદયમાં ભાવ જાગ્યો જે કરે સાબિત અને પુરવાર,
ભલે પ્રત્યક્ષ ના હો દર્શને પરોક્ષે દર્શ થયાં છે આજ.

પ્રત્યક્ષ દર્શન થવાથી જે ભાવ કદાચ ના જન્મ્યો હોત તે
આમ પરોક્ષથી અચૂક જાગ્યો છે. ધન્ય હો તે પરોક્ષ દર્શનને ને
હૃદયના કોટિ પ્રણામો હો તમોને. હરિ:ૐ

હરિ:ૐ તા. ૨૧-૮-૧૯૪૯

ગઈ કાલના ચિર સ્મરણીય ત્રાટક સમયે સ્ફુરેલું તે તમોને
સમર્પણ. હરિ:ૐ

દાહક અને પાવક ઉભય તવ પ્રેમનો અનુભવ,
વળી સંપર્ક માત્રા છે ઉભય રેચક અને રોચક,
જગત ઉપકારી બે બાજુ પ્રભુની નાશ સર્જનથી,
તથૈવ પ્રેમ ને ક્રોધ ઉભય પ્રત્યક્ષ તવ મૂર્તિ.

જે કંઈ થયા સહુ કરે તવ ચેતનાએ,
તેમાં ન મારું કાંઈ તવ શક્તિથી તે,
ને પાછું તે તવ પદે સહુ અર્પવા દે.

સવારે ૬ વાગ્યે ચા પીતો હતો ને ટ્રેન જવાનો પુલ પરથી
અવાજ આવ્યો ને પહેલી લીટી સ્વતઃ એ જ પ્રમાણે મનમાં સ્ફુરી -

જે ગાડી તુજને લઈ આવી તે તુજને લઈ ચાલી,
પ્રભુ જે જે બક્ષે તેને તે લૈ લેવાનો હક્ક છે વળી,
બાળ ઉપર માતાનો હક્ક છે પ્રેમ અને શિક્ષાનો,
તેમ ઉભય રીતે તુજનો પણ પ્રેમ અને તાડનનો.

સાયં પ્રાર્થના :

(હરિગીત)

હે પ્રભો !

આર્તતા ને આર્દ્રતા મમ પ્રાર્થનામાં દે ભરી,
પ્રેમભર્યા/ભીના રણકાર સાથે ભાવ ગદ્ગદ દે વળી.
ત્રાટક વખતે -

(હરિગીત)

અર્જુનની એકાગ્રતા વીંધી શકી ખગનેત્રને,
તેવી પ્રભુ એકાગ્રતા દો સાધવા મમ લક્ષ્યને/ધ્યેયને,
અનાદર અપમાન પામ્યાયે છતાં એકલવ્યને,
ગુરુભક્તિમાં ઊણપ નહિ, સર્વસ્વ આપ્યું દ્રોણને,
યાયું પ્રભુ તવ ચરણમાં ગુરુભક્તિ તેવી દો મને.

આવા આવા ભાવો ત્યારે જાગે છે ને વિચાર જે આવે તે,
ઉપર કાવ્યમય એની મેળે શબ્દો ગોઠવાઈ જતાં આનંદ થાય છે.
પછીથી તેને ઉતારી લઉં છું ને આવી સ્મૃતિઓ જાગતાં ભાવ હૈયે,
ઉછાળા મારે છે ને ત્રાટકમાં મદદ કરે છે. જાપ તો ચાલુ રહેતો
હોય છે.

બપોરે ફરતી વખતે :

સૂનું શાંત નીરવ અટૂલું લાગતું કેવું સ્થાન !
સૂનાં તેવાં મન હૃદય છે પ્રિયના જ્યાં પ્રયાણ
છે સાબિતી પ્રણય રસની ? વાસના પ્રાણની શું ?
જો હો પ્રેમ નીરસ જીવવું યાદ તેની વિનાનું !

હે મન ! આવા આવા સુંદર અનુભવો તને ચેતનાએ કરાવ્યા
છે : લોહીવાળો લંગોટ, ત્રાટકો, ધ્યાન અને બીજું ઘણુંયે છતાં

આવી વિચારણા ! અને અનુભવ જાણે વીસરાઈ જ ગયો ત્યારે
 ‘માથું કાપીને પાઘડી બાંધ્યે શું વળ્યું’. પહેલેથી જ તે યાદ કેમ ના
 રહ્યું ! ખરેખર સુરદાસે જેમ ગાયેલું કે ‘મો સમ કૌન કુટીલ ખલ
 કામી’ તેમ -

મો સમ કૌન કૃતઘ્ની દ્રોહી/પાપી,
 જીસ અનુભવ દિયો તે હિ વીસરાયો.

(અનુષ્ટુપ)

કૃતઘ્ની દ્રોહી ને પાપી મારા સમો હશે ન કો,
 અનુભવ મળ્યા જે જે તે જ સર્વે ભૂલી ગયો !
 વિસ્મૃતિ મનની કેવી ! અકળ મનની ગતિ,
 નહિ તો સ્મૃતિઓ કેં કેં ચિત્તે સદાય જાગતી.

ત્રાટક સમયે :

(ગઝલ)

પ્રભુ તવ તાનમાં મસ્તાન અને ગુલતાન તું કરી દે,
 ત્યહાં/વળી ડુબાડીને બેભાન ને સભાનયે કરજે.
 ત્રાટક સમયે સૂઝેલું :

(હરિગીત)

સરખામણી જ્યાં થઈ ગણો મન ક્ષુદ્ર છે હજુ આપણું,
 ખિજવાટ અને કચવાટ મારાં સર્વદા સારુ જજો.
 આવતાં ઓછું જરા પણ મનમહીં સમજો નકી,
 ઓછાપણું સૂચવે અમારા પ્રેમની જ ઓછપ ખરી.
 સ્થિતિ અનુકૂળ સર્વદા આપે પ્રભુ જીવનમહીં,
 અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ ભ્રમણા સૌ છે
 જ એ છે, મનતાણી

એક પણ વસ્તુ નથી એવી જગતમાં જે વિના,
 અટક્યો રહે વહેવાર અમ જીવનતણો કેં સર્વથા/સર્વદા.
 એક પણ વ્યક્તિ ન હો એવી જગતમાં જેહની,
 સાથે બને ના મન હૃદયના શુદ્ધ સુંદર મેળ કેં.

હરિ:ૐ તા. ૨૩-૮-૧૯૪૯

તમોએ મને ૧૯૪૬ના મૌનગાળામાં ત્યારે રોજ એકેક કાવ્ય બને તો કરીને લખવા જણાવ્યું હતું. તે પ્રમાણે થોડાંક કરેલાં પણ ખરાં, પણ તમોએ તે કરવાનું કહેલું એટલે કરેલાં. સ્વતઃ ઉમંગ કે ભાવથી નહિ. ને ત્યારે તો એક રીતે કાવ્ય સાહિત્યનો સંપર્ક મને ચાલુ હતો તમારાં કાવ્ય સાહિત્યનો. જ્યારે ૧૯૪૬માં અત્રે આવ્યા બાદ તમારાં કાવ્ય સાહિત્યના સંપર્કમાં રહેવાનું બન્યું નથી. તમો કાવ્યમાં હમણાંના લખતા નથી એટલે પણ. ‘પ્રેમગાથા’ અને ‘જીવનભાથું’ (જીવનપાથેય) વગેરેના પ્રૂફ્સ જોવામાં તેટલો સંપર્ક રહ્યો ખરો, પણ તે તેટલા ગાળા પૂરતો જ. છતાં આ વખત સ્ફુરણ થયું તે બનાવવાનું તે તમોએ ૧૯૪૬માં તેમ કહેલું - વ્યક્ત કરેલું તે આ વખત મારા સાઈકીકે (Psychic) પકડયું ને જે કાવ્યો થયાં તે આ થયાં, તે તમારી ચેતના સાથેના સંપર્કના કારણે જ. બહાર નીકળ્યા બાદ ભાગ્યે હું કરવાનું ઈચ્છું કે કરું કે કરી શકું આટલી બધી સરળતાથી, કારણ શ્રમ લેતો જ નથી. જ્યાં વિચારવું પડે ત્યાં તે છોડી દઉં છું. પછી તેની મેળે જો તે કડી બેસી જવાની હોય તો ભલે પછી.

હરિ:ૐ તા. ૨૩-૮-૧૯૪૯

આજની પ્રાર્થના -

મનાદિકરણોની સગડગ બધી દૂર થઈ જ્યાં,
 પ્રભુનાં કાર્યોમાં પરમ શરણું ત્યાં દઢ થતું,

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ (ઉત્તરાધ) □ ૫૭

રહસ્યો સૌ ગૂઢ કુદરતતણાં સ્પષ્ટ થઈને,
થવા લાગે ત્યારે ત્વરિત ગતિએ સ્ફુટ હૃદયે.

ખરા મધ્યાહ્ને દીપક લઈ આવી કબીર સ્ત્રી,
કરી શંકા ના ત્યાં પતિ કથનમાં નિશ્ચલ રહી,
તથૈવ તારામાં મનમતિ અહં જ્યાં શરણ લે,
થશે મારી યાત્રા જગતમહીની પૂર્ણ સુફલ.

(હરિગીત)

સ્થિતિ અનુકૂળ સર્વદા આપે પ્રભુ જીવનમહી,
અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ ભ્રમણા જ એ છે મનતણી.

હરિ:ૐ તા. ૨૪-૮-૧૯૪૯

કવિતા કરવામાં મને લાગે છે કે જો શબ્દભંડોળ હોય યા
વધારે મહેનતથી, કાન સરવા હોય, રાગ કે ઢાળને યોગ્ય પ્રમાણમાં
ગોઠવી શકવા પૂરતી, કલ્પનાશક્તિ હોય ને કાવ્યની ભાષામાં જ
રટણ જો તે કર્યા કરે ને જે ઢાળ કે રાગ લખવો હોય તે જો થોડોક
વખત મનમાં રહે તો સહેલાઈથી તાલબદ્ધ શબ્દો ને બધું ગોઠવાય
ખરું, એમ મને લાગે છે ને યોગ્ય શબ્દો યોગ્ય સમયે સૂઝી
આવવાની આદત પડે.

હરિ:ૐ તા. ૨૪-૮-૧૯૪૯

પ્રાર્થના

(હરિગીત)

વહેજો સદા ઝરણાં, હૃદયમાં પ્રેમજલ ને ભાવનાં,
ઊડજો હૃદે નિત્ય કુવારા ભાવ ને પ્રિય પ્રેમનાં.

(વસંતતિલકા)

ઊડો હૃદે સતત પ્રેમતણા કુવારા,

ઊડો હૃદે સતત ભાવતણા કુવારા,

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ (ઉત્તરાધ) □ ૫૮

વૂંલેજો હૃદે ઝરણ ભાવતણા સદૈવ,
વૂંલેજો હૃદે ઝરણ પ્રેમતણા સદૈવ.

હરિ:ૐ તા. ૨૫-૮-૧૯૪૯

(મંદાકાંતા)

કેવી મીઠી મધુર મહેકે શેતરંજી મજાની,
આવી તેમાં સુખદ ગરમી તેજવંતા રવિની,
તેવા જ્યારે તપશું રસથી સાધના અગ્નિથી શાં,
ત્યારે મહેકે જીવન રસીલું ચેતના સ્પર્શ થાતાં.

હરિ:ૐ તા. ૨૮-૮-૧૯૪૯

(અનુષ્ટુપ)

માનુષી હર્ષ ને શોક કેટલો ઉપહાસ્ય છે,
આજનો શોક તે કાલે હર્ષમાં પલટાય છે,
અશુભ કાલનું આજે શુભમાં પરિણમતું,
તેવું જ આજનું શુભ અશુભે બદલાય શું !
તો મિથ્યા હર્ષ ને શોક ગણો પામર જીવના,
સમુદ્ર તરંગોની જેમ તે લહેરાય શા.
એકે ના કાયમી તે છે ને નથી વાસ્તવિકયે,
આજનું માનવું કાલે ઊલટારૂપે જણાય છે.

સ્વપ્નમાં તમો (મોટા) ઘણા જ ઓછા આવ્યા છો, નહિ
જેવા. આ અંગે હું રોજ પ્રાર્થના સૂવાની કરું છું.

જે મારી સર્વ જડતા ઊંઘમાં ન હોજો,
નિદ્રામહીં હૃદયચેતન તારું રે'જો,
તારી સ્મૃતિ પ્રિય મને ઊંઘમાંય રે'જો,
ને તારું ભાન હૃદે તે સમયે મને રે'જો.

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ (ઉત્તરાધ) □ ૫૯

ત્રાટક વખતે :

(ગઝલ)

પ્રેમજલ ને ભાવવારિના ફુવારા હૃદે ઊડો,
ઊડતા રહેજો હૃદે ફુવારા પ્રેમનીર જલભાવનાં.

હરિ:ૐ તા. ૩૦-૮-૧૯૪૯

કાલ સવારે ૫૧ દિન પૂરા થઈ પરમો શરૂ થશે. એ ધન્ય
પણ સારુ અને આગળ બીજા ૨૮ દિવસો વધારી શકવાની હિંમત
અને ધીરજ તથા આનંદ ઉત્સાહ સારુ -

જે કેં થયા સહુ કરે તવ શક્તિથી એ,
મારું ન કાંઈ તેમાં તવ ચેતના એ,
ને પાછું તે પદ સમર્પણ તુજને કરાઓ.

હરિ:ૐ તા. ૩૧-૮-૧૯૪૯

બપોરે આંટા મારતી વખતે સ્ફુરેલું -

નહિ સંતોષ ભોજનમાં અનુભવશો લૂખા ધાને,
તથૈવ સાધનામાંયે નક્કી માનો લૂખા જાપે/લૂખી યાદે.
પ્રભુના ભાવની ચીકટ તથા લો પ્રેમરસ ભેગો,
હૃદે એકાગ્રતા આણી મધુરું નામ લેવા જો.

પારિજાતક પુષ્પ પાંચ દિનથી પામે પ્રભુ પાદને,
તે સારુ ઉપકાર પ્રિય પ્રભુનો ને લાવી દેનારનો.

આજની પ્રાર્થના -

બલિદાન, ત્યાગ અને સમર્પણ જીવને જીવતાં થજો.

હરિ:ૐ

તા.૧-૯-૧૯૪૯

ત્રાટક સમયે પ્રાર્થના -

(હરિગીત)

ઉત્તેજનાઓ ક્ષણજીવી બીજી બધી દૂર થઈ જજો,
ઉત્તેજના મમ જીવનમાં બસ એકમાત્ર રહ્યા કરો.
આ જન્મમાં પ્રભુમય થવાની એકમાત્ર અભિલાષા હો,
પ્રભુ યંત્ર થાવા વિણ અવર આશા કદી હૃદયે ન હો.

બીજી પ્રાર્થના -

(હરિગીત)

કીટભ્રમર ન્યાયે રખવજે ચિત્ત મન સ્થિર તવ હૃદે,
ને રૂપાંતર સર્વ કરણોનું થજો તવરૂપ એ,
આધાર શુદ્ધ કરાવજે કરણો બધાં કબજે લઈ,
થઉં યંત્ર તારું મમ રૂપાંતર પ્રકૃતિનું દિવ્ય થઈ.
તવ યંત્ર થાવા.

હરિ:ૐ

તા. ૩-૯-૧૯૪૯

તા.૨૦મીના રોજ તમે આમ આવેલા તે રોજ બે કડીઓ
લખેલી તે તમોને લખવી રહી ગયેલી. જે આજે ઉતારતાં હાથ
લાગી, તે તમારાં ચરણે :

હરિ આવો હૃદ દ્વાર ઉઘાડી આવો, મમ કોટિ પ્રણામ સ્વીકારો
હરિ આવો.....

અંતરથી અંતર ટાળો, હરિ આવો હૃદ દ્વાર ઉઘાડી આવો
મમ કોટિ પ્રણામ સ્વીકારો, હરિ આવો.....

ગઈ કાલ ત્રાટકમાં સ્ફુરેલું -

(અનુષ્ટુપ)

ભાર્યા કોણ કોણ પુત્ર સંસાર સરતા સદા,
મળ્યાં તે ના જકડાવા મુક્ત થૈ મુક્તિ પામવા,
દુન્યવી પ્રેમ સંબંધ કેવો અસ્થિર શો અહા !
મૂલ્યાંકન યથાયોગ્ય તેનું આંકી ગ્રહો તથા,
પ્રાણ એષણા પોષાય પ્રેમે મીઠાશ ત્યાં લગી,
પ્રત્યક્ષ કર્મ એરણે તૂટે કડડભૂસ દઈ.

કસોટીએ ચઢાવાતાં

પક્ષી જેવી અનાસક્તિ પુત્રધર્મ વિશે હજો,
કિંતુ સભાન સજ્ઞાન સદા અલિપ્તતા રહો.

પ્રશ્નાર્થે વાત કે વાક્ય લખાણે ના હજો કદા,
સમતા શાંતિ તાટસ્થ્ય સર્વ કાળે ટકો સદા.

હરિ:ૐ

તા. ૫-૯-૧૯૪૯

આજનું કાવ્ય -

(મંદાકાંતા-શિખરિણી)

ઊઘઈ ખાધેલી જીરણ દૂબળી ઝૂલતી વાંસ ચીપે,
ટકે કેવી રીતે અજબ નળિયાં છપ્પરે છાજ ઓથે.

ગમે તે નિમિત્તે કડડ થઈને તૂટવા સંભવે છે,
છતાં માસો વર્ષો સરળ સહજે રૂડી રીતે ગયાં છે.
વીત્યાં.

પ્રભુ જ્યારે ઈચ્છે અકળ કળથી તૃણ મેરુ બને છે,
ન હો સંભાવિતા કશી પણ છતાં સર્વ કે શક્ય થાય.
(મૌનમંદિરના ઓરડાના એક દૃશ્ય પરથી)

પ્રાર્થના -

હૃદય રસાનંદે છલકાય,
વળી વળી ફરી ફરીને ઊભરાય,
તોય તૂટી નવ જાય,
હૃદય રસાનંદે છલકાય.

આ કડી રટું કે ભાવ બઢતો જાય. મનમાં રટું તોપણ ભાવ ચઢે - પ્રવાહ ચઢે ને આનંદની છોળો ઊડે. નદીમાં તરવા પડ્યા હોઈએ અને હાથપગ હલાવી હલાવીને જેમ તરીએ તેમાં જેમ પ્રયત્ન, પુરુષાર્થ અને શ્રમ કંઈક કરવાપણું છે, પણ જો છતો ખાટલી તારો આવડતો હોય તેનો જો આશરો લેવાઈ જાય તો બસ પડ્યા જ રહો ઉપર ને ઉપર તરતા રહેવાય ને આગળ ને આગળ નદીનો પ્રવાહ એની મેળે લઈ ચાલે, તેમ ગઈ કાલે રાત્રે હતું. ચેતનાનો પ્રવાહ આગળ ને આગળ ધપાવ્યે રાખતો હતો.

એમ બે કલાક ત્રાટકના પૂરા થતાં વધુ થઈ શકે તેવી શક્યતા પૂરી હોવા છતાં ઊઠ્યો, આંખો ધોઈ ને પછી પાછો આંખો મીંચીને બેઠો - જાપ કરવા - બસ કરતાલ ચાલ્યા જ કરે, મધુર રીતે. કંઠ પણ મીઠો થઈ ગયો. આલાપ, આરોહ અવરોહ સર્વ સુલભ ને સુમેળવાળા ત્યારે થયા -

જ્યારે ચેતન કબજો લે છે ત્યારે સઘળું સુતરું વહે છે,
ને જ્યારે ભાવ હૃદયમાં જાગે સઘળું મીઠું લાગે.

આ રટતાં પણ ભાવ જાગ્યા કરે, ઉદ્દીપન થયે જાય. પછી આંખો મીંચીને બીજો એક કલાક જાપ કર્યા એમ ચાર કલાક અને વીસ મિનિટ ભાવ સળંગ અતૂટ વઘ્યા કર્યો ને હજી વહી રહ્યો હતો. બસ ટટ્ટાર બેસી રહેવાયા કરેલું. શરીરે, મને (Mind-મનમાં) થાક પણ નહિ.

ગઈ કાલે સાંજે ત્રાટકમાં -

પ્રત્યક્ષ વહેવારે બધા અનુભવ પ્રભુ જીવતા રહો,
નથી કાર્યનું/કર્મનું કંઈ મૂલ્ય જો ત્યાં ચેતના જાગૃત ન હો.

શરણાગતિ ને જાગૃતિઓ ચેતના તું આપજે,
એકાગ્રતા હૃદયે તાટસ્થ્ય ને સમતા વિના ના ચાલશે.

તટસ્થ શાંતિ ને સમર્પણ જીવતાં જીવને રહો,
ગુરુભક્તિ ને શ્રદ્ધા સૌ નિષ્ઠામહીં તે પરિણમો.

(અનુષ્ટુપ)

મહત્વ કાર્યનું શૂન્ય અંતરે જાગૃતિ ન જો હૃદયે,
હૃદયે

આરામ મધ્ય ને અંતે તેની યાદ સદા રહો,

અલિપ્તતા ને તાટસ્થ્ય કેળવો ધ્યાનપૂર્વક,
હે પ્રભો બહાર જાઉં ત્યારે,

મૌનસમી મમ વાણી હજો,
પ્રભુ યંત્રરૂપી મમ કર્મ થજો.

આ પછી તમારી છાતીએ મધ્ય ભાગમાં ખાડો ઘણો ઊંડો ને
પહોળો તથા મોટો છે, તે નજરે આવ્યા કરે, તે ધારણાના જોરે તેમ
થયેલ હશે ? સતત નામસ્મરણ એકાગ્ર કેંદ્રિત ભાવના કારણે હશે ?

તા. ૨૦-૮-૧૯૪૯ ના રોજ સ્ફુરેલું - (મંદાકાંતા)

તમો સાથે બે દિન પણ રહેવાનું મળે તે તો કેમ ના ગમે ?

વીત્યાં વહાણાં વરસ દિનનાં દર્શ પ્રત્યક્ષ થાયે,

વીત્યાં વહાણાં વરસ દિનનાં સાથ પ્રત્યક્ષ પામ્યે.

આજે ત્રાટક વખતે -

(માલિની)

સરળ સરળ વહેતું નાવ જ્યાં જિંદગીનું,
મલક મલક મોહું રાખવું સાવ સહેલું દીસે.
સકળ તદપિ બનતું સર્વ કે ઊંધું લાગે,
હસતું હસતું રહીને ત્યારેય જે વહે છે,
ફરર ફરર હસતું તોય જે મુખ રાખે.

મને આના માત્રામેળની ખબર નથી. આ તો જે આવ્યું તે લખ્યું છે.
હરિ:ૐ તા. ૧૦-૯-૧૯૪૯

ત્રાટક વખતે -

પૂર્વજોના પુણ્ય પ્રતાપે,
પૂર્વ જન્મના શુભ પ્રારબ્ધે,
પામ્યો આ સત્સંગ.

આ કડી રટું ને ભાવ વધે.

બીજી એક ભાવપ્રાર્થના

(અનુષ્ટુપ)

માત્ર પ્રયોગશાળાની સિદ્ધિ એ છે ફતેહ ના,
વૈજ્ઞાનિક મથે છે તે આણવા વહેવારમાં.

થયા જે મૌનગાળામાં અનુભવો બધા મને,
પ્રત્યક્ષ વહેવારે તે જીવવા શક્તિ અર્પજે.

ભાદરવા વદ ૪, હરિ:ૐ તા. ૧૧-૧૦-૧૯૪૯
રવિવાર, સંવત, ૨૦૦૫, પ્રભાત પા (૫:૧૫) વાગ્યે
૫૧મી વર્ષગાંઠ પ્રભાત ૬ વાગ્યે

પૂજ્ય પ્રિય,

આજના શુભ દિનના - વિશિષ્ટ દિનના, મારા ભાવભર્યા
હાર્દિક કોટિ પ્રણામ, સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ સ્વીકાર કરશોજી.
પરમ પ્રભુ તમારા દેહને શત શરદો બક્ષો અને એય અમારા

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ (ઉત્તરાધ) □ ૬૫

પરમ સ્વાર્થ ને પરમ કલ્યાણ સારુ - એવી અમારી આજના પ્રભાતે તે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માને પ્રાર્થના છે અને અમો તમારા ને તેના આશીર્વાદ પામીએ. એ પ્રાર્થના છે.

હરિ:ૐ પ્રભાત સવારે ૬ વાગ્યે

પ્રાર્થના -

(શાર્દૂલ-મંગલાષ્ટક)

આવ્યો એ તવ આત્મદેહ સ્થૂળમાં હો ધન્ય એ દિનને,
પામ્યો તે પરમાત્મ સાથ મિલન હો ધન્ય એ દિનને.

સંપર્કે અમને મળી ગુરુકૃપા એ દિનને ધન્ય હો,
બક્ષો/હોજો એ સ્થૂળ દેહને શત શરદ અર્થે પરં હે પ્રભો !

હરિ:ૐ તા. ૧૧-૯-૧૯૪૯

ત્રાટક વખતે સૂઝેલું -

(ગઝલ)

રહસ્યો કાર્યનાં હેતુતણાં શોધી શકાયે છે,
અને છીંડાયે પણ ઈચ્છો યદિ તો તેય પણ ત્યાં રે,

ઉભય ક્રિયાતણો આધાર તમારા મન પરત્વે છે,
કશુંયે શુભ ગ્રહણ કરવા ચહો તો રે હૃદયભાવે.

હે પ્રભો ! તારાં કામોમાં જ્યારે મારું મન કદી કમભાગી પળે છીંડાં શોધવાનું કરે તો મને બચાવજે ને જેમ રાજા ભતૃહરિને ધક્કો લાગતાં રાજાએ અંચળો ફેંકી દઈ વૈરાગ્ય પામી કૃતાર્થ થયા તેમ હે પ્રભો ! ત્યારે મનેય ધક્કો દેજે. મનને ફિટકારજે, સાચો વૈરાગ્ય પ્રેરાવજે.

સંસારી લોકો ભલે ભોગમાં પોતે લદબદ હોય, પોતે ત્યાગ કરી શક્તા નથી હોતા, પણ તેમના અંતરમાં તો અજ્ઞાનપણે ત્યાગ પ્રતિ મમત્વ, ચાહ છે ને તેથી જ ભગવાં કપડાંને નમન કરે છે.

સહેજે આકર્ષાય છે ને કોઈનોય પણ ત્યાગ જોતાં તેના પ્રતિ સદ્ભાવ
અને માનઆદર તેને જન્મે છે. આ ઉપરથી સ્ફુરેલું : (હરિગીત)

સંસારી માયા રત છતાં અંતર ચહે વૈરાગ્યને,
જ્ઞાની રહે સંસારમાં પણ એકરૂપે બાહ્યાંતરે.
સંસારી ને જ્ઞાની ઉભય રહેતા છતાં સંસારમાં,
જ્ઞાની રહે છે જ્ઞાનમાં સંસારી વહે અજ્ઞાનમાં.

હરિ:ૐ તા. ૧૨-૯-૧૯૪૯

પારિજાતક પુષ્પો આવી ચરણમાં સ્થાન પામે છે, તે ઉપરથી
સૂઝેલું -

રે પુષ્પો ! તમ શા પ્રારબ્ધે પામ્યાં છો પ્રભુ પાદ !
જ્યારે બીજાં તમ બાંધવગણ અણશોધ્યાં રહી જાય.
સંતમહાત્માનું પણ તેમ જ જગત વિશે દેખાય,
કેંક પૂજાતા અર્ચન પામી કેંક રહે અણજાણ.

સવારે :-

થયેલા પ્રત્યક્ષ અનુભવ બધા કામ જો તે ન આવે,
અણીની વેળાયે જીવનમહીં તે કામના તો પછી શેં ?

તો હે પ્રભો ! જે જે અનુભવો આ ગાળામાં થયા છે ને થશે
તે સૌ કૃપા કરી સ્મૃતિ પહેલાંની રખાવી જ્યારે જ્યારે તેની જરૂર
પડે આચરવા સારુ ત્યારે પ્રત્યક્ષ જીવંત કરજે એ આજે મારી
સવારની પ્રાર્થના છે.

હરિ:ૐ તા. ૧૪-૯-૧૯૪૯

ત્રાટક સમયે સ્ફુરેલું -

પ્રકૃતિ પ્રભુ ! પથરા નાખી બાધા કરતી મુજને,
એમાંથી ઉગારી લઈને તેને કર પ્રભુ સરતી,
વિનંતી એટલી મારી.

સાંતાકુઝવાળાં પૂજ્ય માસીબાનાં સ્મરણમાં સ્ફુરેલું -
 છબી પાડનારો કહે છે 'તમે તો બસ માત્ર રાખો જરા મોં,
 બીજી બધી સૌ જવાબદારી મારે શિરે છે સારી છબીની.'
 પથૈવ પ્રભુએ કહે છે તમોને પ્રસન્ન હૃદ ને ચિત્તે રહોને,
 બાકી બધું તે સંભાળી લેશે તમે તમારે નિશ્ચિંત રોને !

સવારે ત્રાટક સમયે પ્રાર્થના -
 (હરિગીત)

અંતર્મુખી કરજે પ્રભુ ! વૃત્તિ બહિર્ ટાળી બધી,
 હૃદયસ્થ ચિત્ત એકાગ્ર રખવી રાખ રત તુજમાં વળી.

હરિ:ૐ તા. ૧૫-૯-૧૯૪૯

ત્રાટક સમયે સ્ફુરેલું -
 (તોટક છંદ)

રસ જો ના તો પ્રેમ નહિ છે પ્રેમ વિના તલસાટ કહાં ?
 તલપ વિના વિરહ ના જાગે વિરહ જગાવે મીઠી વેદના,
 ઊઠે વેદના દિલમાં જ્યારે નિરધાર મરણિયો થાશે ત્યારે,
 તે વિના નહિ પાકે કામ નામસ્મરણમાં રસ તું આપ.

હરિ:ૐ તા. ૧૬-૯-૧૯૪૯

(જૂલણા છંદ - પ્રભાતિયું ઢાળ)

જાગને જીવ તું ઊંઘ લીધી ઘણી,
 જીવન સારું વહી ચાલ્યું જોને,
 નામ લઈ હરિતણું સાધના કર શરૂ,
 અંતરે લગ્ન ને મગ્ન રહીને.....

જાગને જીવ..

દુન્યવી કર્મમાં પ્રકૃતિની રીતે,
વર્તવું છોડી જાગી રહેજે,
કાળ મોં ફાડીને ટાંપી ઊભો રહ્યો,
ઘડીકમાં કોળિયો થઈ જ જાશે,

જાગને જીવ..

ઈશ્વરે આપી સૌ સરળતા જીવનમાં,
શ્રી, સંસાર, સંજોગનીયે,
પામિયો છે તું વળી ગુરુની કૃપા,
તો પછી રાહ શેની જુએ છે ?

જાગને જીવ..

જો ગુમાવી તકો લાભ લીધો નહિ,
ફરી ફરી તે પ્રભુ આવશે ના,
અમૂલ્ય માનુષ દેહ એળે જતાં,
લક્ષ ચોર્યાશી ફેરા ફરીએ જા.

જાગને જીવ..

પ્રાર્થના -

ઓ જલ નિવાસી કમલપત્ર ! તવ અલિપ્તતા તું દેતું જા,
ઓ સાધુ હૃદયી તરુવર ! તવ સહજ નમ્રતા શીખવી જા.

હરિ:ૐ તા. ૧૮-૯-૧૯૪૯

(હરિગીત)

પરિસ્થિતિ પ્રસંગો સર્વમાં અદૃશ્ય હેતુ છે છૂપો,
ચેતનાનો સૂક્ષ્મ ત્યાં સંકેત કેં ને કેં રહ્યો.

જીવન ઘડાવા કાજે જ્ઞાને સૌ મળેલાં છે ગણો,
વહેવાર રોજિંદામહીં છે ચેતના સાથે લહો.

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ (ઉત્તરાધ) □ ૬૯

પ્રત્યક્ષ દર્શન ચેતનાનાં મન હૃદયના સાથથી,
કરવાતણી તું જાગૃતિ દેજે પ્રભુ એ વિનંતી,
બારણે એ કાગળિયું નથી પણ લીલો વાવટો,

લાઈન ફ્લીઅર છે તે સારુ લીલા રંગનું પસંદ કરેલું છે.
નથી તે માત્ર કાગળિયું ફ્લીઅર લાઈન વાવટો એ છે.

હરિ:ૐ તા. ૧૪-૮-૧૯૪૯ના રોજ લખેલું -
(હરિગીત)

ભૂખ્યો નથી ભગવાન કેં ધન, ફળ અને આદરતણો,
તમ હૃદયની ઉત્કૃષ્ટ ચરણે ભાવના અર્પણ કરો.

આસો સુદ પાંચમ, સંવત ૨૦૦૫

હરિ:ૐ

પૂર્ણાહુતિ દિન તા. ૨૭-૯-૧૯૪૯ મંગળવાર

આજના દિનના અપૂર્વ વિશિષ્ટ મારા હૃદયના અનેક નમ્ર
કોટિ પ્રણામો સ્વીકારશોજી. આજનો સુભગ દિન દેખવાનું સારું
નસીબ તમારી કૃપાનું પરિણામ છે. તમારી પ્રેરણાએ અને આપેલા
ઉત્સાહે આનંદથી ટકી શકાયું છે અને સર્વ પ્રકારનો લાભ મેળવી
આજે બહાર આવું છું. આજના દિનની મારી પ્રાર્થના સ્વીકારશો.

(મંગલાષ્ટક)

વ્યક્તાવ્યક્ત અનેક તત્ત્વ સહુએ દીધી મને સૂઝાય જે,
દશ્યાદશ્ય અનેક વિધ સહુનો પ્રેમે મળ્યો સાથ જે.
પૂર્ણાહુતિ કરાવી શક્ય સુખદા તે સર્વને ધન્ય હો,
તે તે સર્વ પરોક્ષ ને પ્રગટને મારા પ્રણામો હજો.

જે કેં શક્ય બન્યું દીસે મુજથી આ ન શક્તિ એ મારી છે,
શો કૃતાર્થ થયો અનુગ્રહ વડે એને જ આભારી છે.

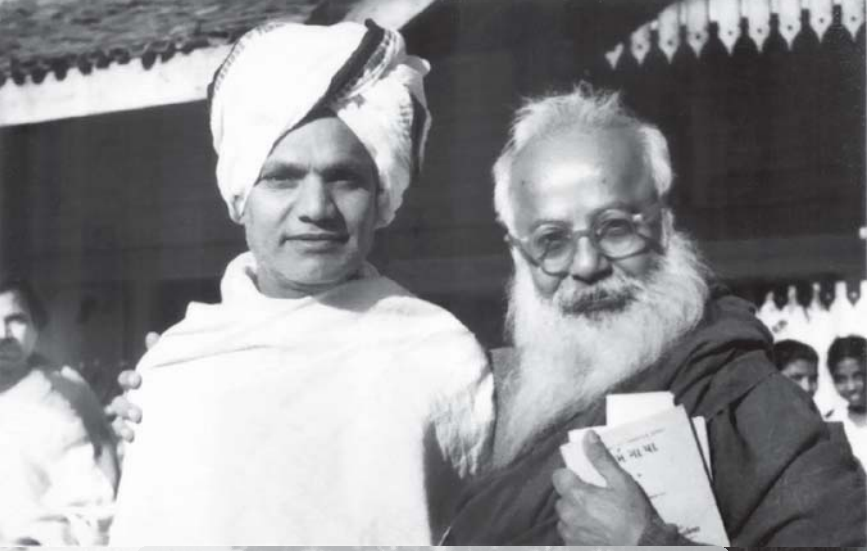
શ્રી કાંતાબા અને શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈ લગ્ન પ્રસંગે

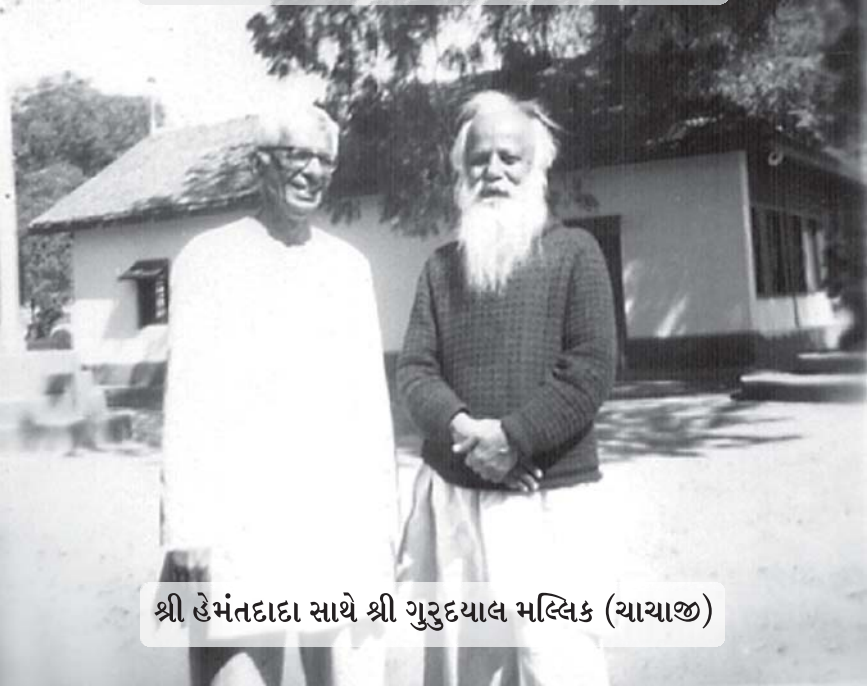
પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે શ્રી ગુરુદયાલ મલ્લિક (ચાચાજી)
અને શ્રી નંદુભાઈ

પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે શ્રી ગુરુદયાલ મલ્લિક (ચાચાજી)

પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે શ્રી ગુરુદયાલ મલ્લિક (ચાચાજી)

શ્રી હેમંતદાદા સાથે શ્રી ગુરુદયાલ મલ્લિક (ચાચાજી)

પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે શ્રી ગુરુદયાલ મલ્લિક, શ્રી નંદુભાઈ અને શ્રી ભીખુકાકા

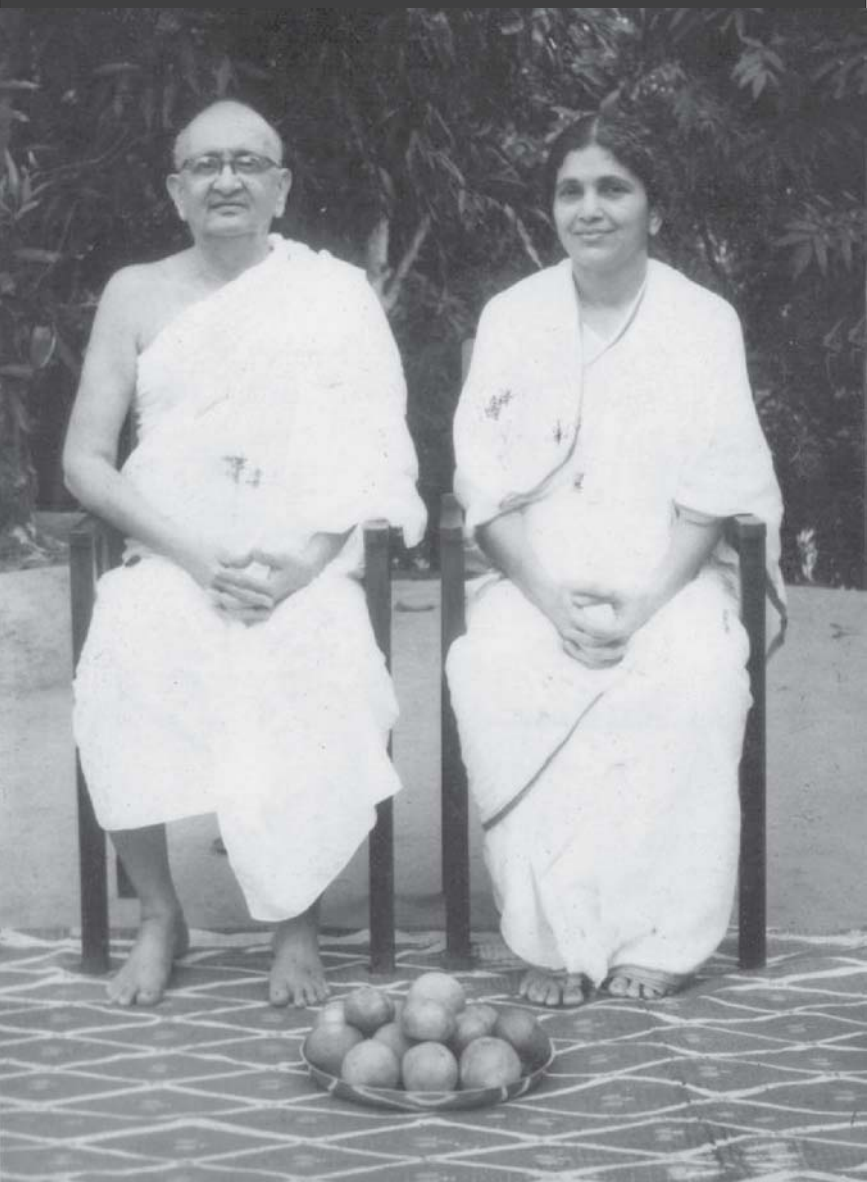
બેઠેલામાં : શ્રી પ્રતાપભાઈ ઉપાધ્યાય, શ્રી ગુરુદયાલ મલ્લિક અને પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે શ્રી જેઠીબા

स्वामी श्रीरामदास

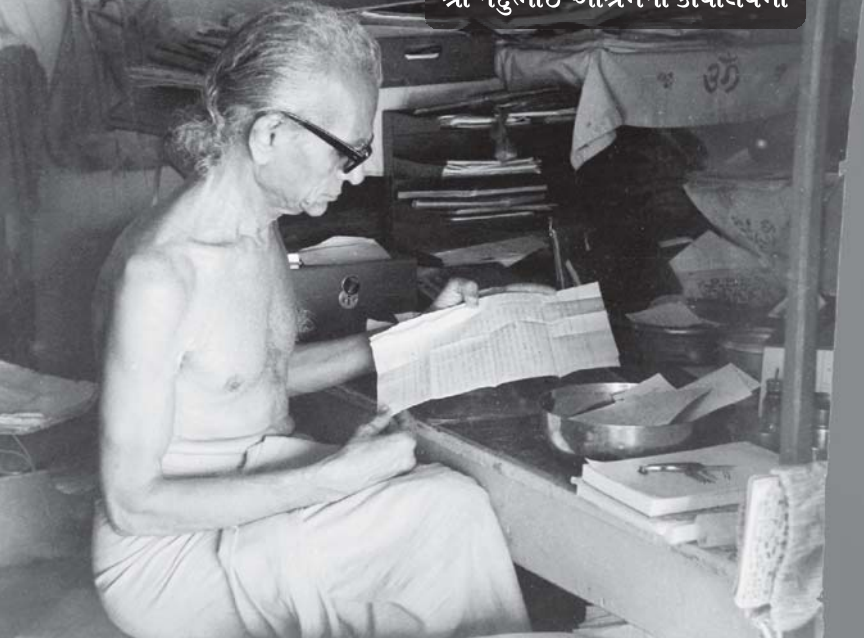

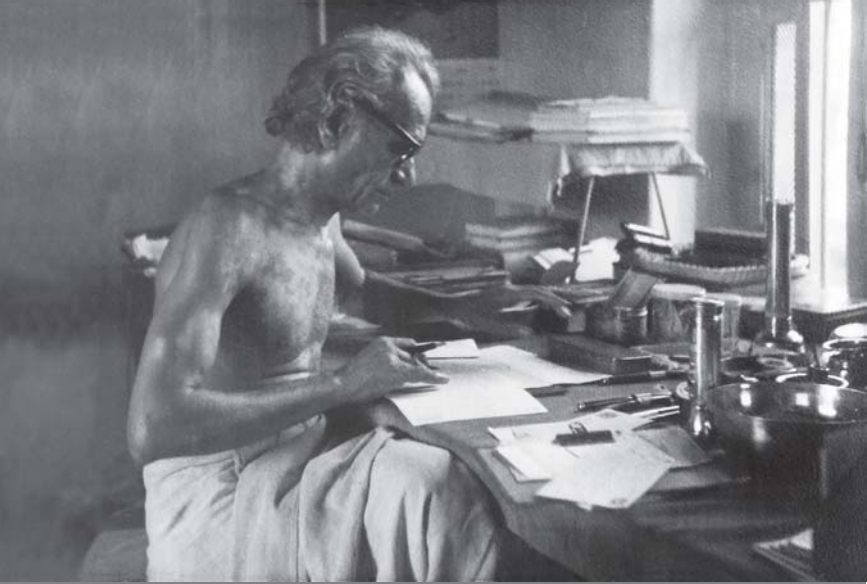
સ્વામી શ્રીરામદાસ અને માતાજી શ્રી કિષ્નાબાઈ

श्री नंदुभाई आश्रमना कार्यालयमां

श्री नंदुभाई आश्रमना कार्यालयमां

पूज्य श्रीमोटा साथे भोजन लेता श्री नंदुभाई

पूज्य श्रीभोटा साथे श्री नंदुभाई

શ્રી નંદુભાઈ

રહ્યો છે મુજને અનેક વિધિએ વંટોળ વા આવતા,
કોટિ કોટિ પ્રણામ નમ્ર હૃદયના સ્વીકારજે ચેતના.

પૂર્ણાહુતિ સદૈવ શક્ય બનજો યજ્ઞે સહુ હોમવા,
યત્કિંચિત્ અશુદ્ધિઓ નવ રહો એ છે પ્રભુ ! પ્રાર્થના.
અંતર્મુખી કરી દઈ હૃદ વિશે વૃત્તિ બહિર્ટાળજે,
નિષ્ઠા ભક્તિ ગુરુમહીં સ્થિર કરી શરણાગતિ બક્ષજે.

તાટસ્થ્યે સમતા સમર્પણ અને એકાગ્રતા કેંદ્રિત,
હૈયે સ્થિર દઢાવતું સ્મરણ ને મુખે સદૈવ સ્મિત.
હૈયે ભાવ વહાવી સ્નિગ્ધ કરજે જાગો તમન્ના ખરી,
મારી પ્રકૃતિનું રૂપાંતર થજો આધાર શુદ્ધિ કરી.

સંજોગ પરિસ્થિતિ જીવનમાં યદૃચ્છયા પ્રાપ્ત હો,
તે તે સર્વ વિકાસ કાજ મળતું એવી પ્રતીતિ રહો.
સંકેત ત્યહીં શુભ સૂક્ષ્મ ચેતનતાણો અદૃશ્ય શો ત્યાં રહ્યો,
એ વેળા સ્મૃતિ રાખીને હૃદમહીં તે ચેતનાને લહો.

તારાં નેત્ર સમક્ષ દર્શ કરવાં દે જાગૃતિ ચેતના,
ભક્તિભાવ અને પ્રીતિ હૃદયમાં પામો ચિર સ્થાપના.
કૃપા ને પુરુષાર્થના યુગલને આ જીવને પ્રેરજે,
સંપર્ક તવ શાશ્વત દઈ મને નિશ્ચિંત તું રાખજે.

ભાવો આર્દ્ર અને તું આર્ત ભરજે સૌ પ્રાર્થનામાં,
હૈયે આર્દ્ર ને આર્ત ભાવ ગદ્ગદ પ્રાર્થનામાં ભરી.
આદિ, મધ્ય ને અંતમાંય વળી તું કાર્યોમહીં દે સ્મૃતિ,
નિસ્પંદ મન મારું શાંત કરીને પ્રસન્નતા અર્પજે.

ને નિસ્પંદ પ્રસન્નચિત્ત કરજો હૈયે પ્રશાંતિ રહે,
 રાગદ્વેષ વિદારી આગ્રહ સહુ ઓ ચેતના ! ટાળજે.
 કૃપાથી રસપૂર્ણ સૌ અનુભવો શા મૌનગાળે થયા !
 કૃપાથી અનુભવ થયા સ-રસ જે આ મૌનગાળામહીં.
 રોજિંદા વહેવારમાં સજીવ રો પ્રત્યક્ષ કર્મે બધાં ત્યહીં,
 વારંવાર હું યાચતો લળી લળી ઈચ્છા હૃદે માત્ર એ.
 તારું યંત્ર બનાવ મૂક મુજને છે પ્રાર્થના એક તે,
 અને અંતમાં મારા સારુ સૌથી પ્રિય આશ્વાસન તો :

આનંદોત્સવ જીવને વહી રહો પરમાત્મની છે કૃપા,
 કે સંપર્ક થયો સદ્ગુરુનો આ જીવનને છે ચેતનાની કૃપા.

ઓ ચેતના ! હે પ્રભો ! હવેના સમયમાં મારી સાધના અડગ,
 નિશ્ચલ અને એકધારી રખાવજે. આ મારી પ્રાર્થના. કૃપા કરી
 સ્વીકારી તેવું તેવું કરાવા શક્તિ, ચેતન અને જાગૃતિ આપજે.
 ગુરુમાં નિષ્ઠા પરિણમાવજે અને બાકીનું શેષ આયુષ માત્ર તારામાં
 જ રત રહેવાય, માત્ર તારી જ ઉત્તેજના રહે ને ગુરુમાં મારી પૂર્ણ
 શરણાગતિ સ્થિર થાય એ મારી વિશિષ્ટ માગણી છે. તેમને કરેલા
 અનેક અન્યાયો, તેમના કરેલા અપરાધો અને આણેલા અન્યથા
 ભાવોની તેમણે તો ક્ષમા આપેલી જ છે. ફરીને તેવું ન ઉદ્ભવો એ
 પ્રાર્થના છે. તેમના મારા પરના ઋણને હું કોઈ રીતે ફેડી શકનાર
 નથી. તેમના રૂપમાં ભળીને જ હું કંઈક અંશે તે ઋણ ફેડી શકું
 ને તે શરણાગતિ વિના શક્ય નથી. તો હે પ્રભો ! તે તું બક્ષજે.
 હરિ:ૐ, હરિ:ૐ, હરિ:ૐ

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ

૩. સને ૧૯૫૦નાં મૌનનિવેદનો

તા. ૧૦-૨-૧૯૫૦ થી તા. ૧૨-૫-૧૯૫૦ સુધી સાબરમતી આશ્રમ મીરાંકુટિરમાં ૯૧ દિવસનું મૌન લીધું હતું. સાબરમતી આશ્રમમાં શ્રી નંદુભાઈનું છેલ્લું મૌન હતું. ૯૧ દિવસ દરમિયાન તેઓ રોજ એક નિવેદન પત્રસ્વરૂપે પૂજ્ય શ્રીમોટાને લખતા. તેમાંનાં કેટલાંક નિવેદનો અત્રે રજૂ કર્યા છે.

સાધનામાં પ્રગતિ અને પ્રતીતિ

હરિ:ૐ

તા. ૧૬-૨-૧૯૫૦

પૂજ્ય પ્રિય,

આત્મચિંતવનના વિચારો ઠીક ઠીક આવે છે. જીવન શાને માટે છે ? જીવન એટલે શું ? એ વારંવાર ઘોળાય છે. પ્રભુની કેવી કૃપા છે કે પળે પળ જાગૃતિ રાખવાના આદર્શ સાથે સાધનામાં પડવાનું બન્યું છે. કેટલાંય ઓછા જીવો તેમ કરવાની નેમ રાખે છે ! ને કેટલાંયે ઓછા જીવો આછું પાતળું પણ તેમ કરી શકતાં હશે ! પ્રતિદિન તેમાં મારી પ્રગતિ થતી જાય છે. ભલે ધીમી અને ઢીલી, પણ પ્રગતિ છે એ સમજણથી ઉત્સાહ જીવનમાં વ્યાપે છે અને એક દિન ધ્યેયને પહોંચવાનું બનવાનું છે જ, એની પ્રતીતિ થતી જાય છે.

તમો પ્રતિ પણ સક્રિય ભાવની લહરીઓ આવવી શરૂ થઈ છે. હૃદયમાં ભાવ ઊભરાતાં તે સર્વ કંઈ શક્ય બનતું જવાનું છે. હજુ ઘણું ઘણું કાર્યું છે. તમારો પ્રત્યક્ષ સંપર્ક સતત એકસરખી રીતે ઝીલવાની, તેને પચાવવાની તાકાત હજુ નથી સાંપડી. ઘણીવાર અશરણાગતિ આવી ગઈ છે, આવી જાય છે ને તેનું

ભાન તે વેળા જાગતું હોવા છતાં (ઘણીવાર નથી પણ હોતું ને પાછળથી જ આવે છે) તેની ઉપરવટ થવાનું બની શક્યું નથી.

પાવક અને દાહક ઉભય, તવ પ્રેમનો અનુભવ,
વળી સંપર્કમાત્ર છે ઉભય રેચક અને રોચક.

એ સમજણ હૃદયની દૃઢ ક્યારે થશે ? આ બધું જોતાં તમારી સાથેનો પ્રત્યક્ષ સતત સંપર્ક પચાવવાની - જીવવાની અને તેમાંથી નવું લોહી, નવી પ્રાણશક્તિ મેળવવાની તાકાત કે કળા હજુ પૂરી સાંપડી નથી ત્યાં સુધી ૧૯૪૮માં થનારા આશ્રમની પ્રવૃત્તિ તમોએ બંધ કરાવી દીધી. તે ખેર કેટલું બધું ઉચિત થયું છે ! ત્યારે તે રુચ્યું ન હતું, દુઃખ પણ થયું હતું. આજે લાગે છે કે જે થયું તે સારું જ થયું છે. ત્યારે તે ઝીલી ના શકત કદાચ, ને આજેય પણ તે શક્તિ નથી પ્રગટી. તો ત્યારે ક્યાં હતી ? દૂર હોવાતાં મનમાં સંકલ્પ શક્તિ ઊઠે છે ને થાય છે કે હવે તે શક્ય બનવાનું છે, પણ સ્થૂળપણે નિકટ આવતાં ક્વચિત્ ક્વચિત્ તે શક્તિ ને સંકલ્પ ઓગળી જાય છે. જેમ વા આવતાં શીમળાનું રૂ ઊડી જાય તેમ. ને તમો મારી સાથે તો કઠિનાઈથી વર્તતા પણ નથી. વર્ત્યા પણ નથી. હજી 'ઘા'ઝીલવાનું મારે તો બન્યું પણ નથી. તો હે પ્રભો ! જોને જ્યારે એવા પ્રહારો આવશે ને આવવા જ જોઈએ ત્યારે હું કેમ કરીને ટકી શકવાનો ? કંઈ સમજાતું નથી. શરણાગતિ મારે સારુ મુખ્ય જરૂરિયાત છે. આ મૌનમાં બેસતાંની સાથે જ એ ભાવ રાખવાનું લખી ગયો છું. તમારો સંપર્ક રુચે છે ને કદીક ક્ષણભર કંઠે પણ છે. મારી જ તે નબળાઈ છે. તે નબળાઈ સમજાય પણ છે. અખંડ અતૂટ સતત ગંગધારાવત્ ભાવ ટકી રહે ત્યારે જ પાક્યું ગણાય. તમારી સમીપતા કઠિન તો રહેવાની જ. તેને

ઝીલવાની કળા અમારે - મારે કેળવવાની રહે છે. તમારું જીવન શરૂ શરૂમાં કઠિનાઈમાં વીત્યાનું તમો કહો છો ને જાણ્યું છે. તેથી, કદાચ તેમ હશે, પણ તમારી રુદ્રતા ને ઉગ્રતા સમજણથી સમજાવા છતાં હૃદયે ઊતરી ગઈ નથી. તે પણ મારા સારુ તો નક્કી છે. એવી રુદ્રતા ને ઉગ્રતાની બીક, વઢવાની બીક ઘણીખરી વેળા થોડાક સમય સારુ કાયમી બની જાય છે અને એવી વઢવાની બીક એક જાતની ભાવમાં ક્ષતિ આણી જાય છે. આ બધું કેમ કરીને સમજાવી શકું ? પણ તે સમજાવાની જરૂર જ ક્યાં છે ? તમો તે બધું સમજો છો. એવી ‘બીક’ની લાગણી જ્યારે જાય ત્યારે જ કાળ પાકે. તે કાઢવાનું કામ પણ અમારું - મારું જ છે. તે સારુ અતૂટ શરણાગતિ આવવી જોઈશે અને તે એમ પણ લાગે છે કે કેવળ કલ્પનાથી નહિ આવે. પ્રત્યક્ષ સંપર્કમાત્રથી-વારંવાર દીર્ઘ સંપર્કમાત્રથી ભાવ સાથેના સંપર્કથી તે કેળવાશે ને એમ થતાં થતાં સ્થિર થશે.

દસ વર્ષ પૂરાં થયાં છતાં હજી પણ શરણાગતિ નથી આવી, કારણ vital's demands (પ્રાણની માગણીઓ) નથી શમી. એ પ્રાણ શક્તિની કામનાઓ, ઈચ્છાઓ, આશાઓ મોળી પડતાં શરણાગતિ આવવાની જ છે. પ્રાણની demands માગણીઓ જવી જોઈએ તે સમજાય છે. આનંદથી અનુકૂળપણે શરણભાવે વર્તવાની કળા અને તેની ગરજ જગાડવી જ પડશે. તમારો સંગ રુચે છે, ગમે છે, તમારાં કામો કરવામાં આનંદ અને ઉમંગ પણ રહે છે. તમારી વ્યક્ત ને અવ્યક્ત ઈચ્છાઓ (તમોને તેવી ઈચ્છાઓના રૂપમાં ઈચ્છાઓ તો ના હોય તે પણ સાચું છે) તે પૂરી થાય તો આનંદ રહે છે. એ બધું પણ સાથે સાથે છે. હરેક સાધકને આવું કદાચ થતું હશે. કોકને વધુ ને કોકને કમી, એમ માનું છું.

જગત ઉપકારી બે બાજુ પ્રભુની - નાશ, સર્જનની,
તથૈવ પ્રેમ અને કોપ ઉભય પ્રત્યક્ષ તવ મૂર્તિ.

આ સમજણ હૃદયથી હૃદયમાં દઢ થઈ જાય એવી મારી
આજની પ્રાર્થના છે.

તમો વડે કેટકેટલું બધું પામ્યો છું ! ક્યાં હતો, શું હતો ?
અને આજે કંઈક ભાનમાં આવ્યો છું, તે તમારા પ્રતાપે. તે તમારી
ચેતનાને મારા સહસ્ર કોટિ કોટિ હૃદયના નમ્ર પ્રણામો છે. આ
બધું નિવેદનભાવે લખ્યું છે તે સારુ માફ કરશો. તમોએ તો માફી
આપી જ ચૂકેલી છે - દુઃખ એ થાય છે કે હું જ મારી જાત ઉપર
રુદ્ર કેમ થતો નથી ! શાને હું મને પોતાને પંપાળું છું ? ત્યાં જ
નબળાઈ છે. ત્યારે ત્યારે તેવી પળે સખતપણે રુદ્ર અને ઉગ્ર મારે
મારી જાત ઉપર જ થવું ઘટે છે. હે પ્રભો ! એ સ્મૃતિ ન વીસરાવી
દેજે. આ લખતાં - આટલું લખતાં આંખમાંથી આંસુ આવી જાય
છે. આવી ગયાં - ધિક્ મામ્ ચ ઈદમ્ ચ અહમ્ ચ !

વર્ષમાં બે વખત મૌન લેવું

આજે એ વિચાર પણ આવ્યો કે મારા જેવાને તો એક મુખ્ય
લાંબું મૌન અને બીજું ટૂંકું મૌન લેવાની જરૂર રહે છે, કારણ દર
મૌનગાળે બેટરી ચાર્જ થતી આવે છે. સપ્ટેમ્બરની ૨૭મીએ મારું
મૌન પૂરું થયું હતું. ડિસેમ્બર આખર સુધી તેનો ચાર્જ ચાલુ રહ્યો
હતો. પછી ઘસાવા મંડેલો, જે આ મૌન લેવાતાં ખૂબ જરૂરી
સમયે લેવાતાં, ફરી પાછો ચાર્જ થવા લાગ્યો છે. ત્રણચાર વખત
અનુભવ થયો છે કે મૌન અંત પછીના ત્રીજા ચોથા મહિને પ્રકૃતિ
એક યા બીજા રૂપમાં હુમલો આણવાનું કરે છે, મથે છે, ફાવે છે
- નથી ફાવતી એમ થયા કરે છે, પણ પ્રત્યેક વખતે તેનું જોશ

નરમ પડતું રહ્યું છે, તે પણ નક્કી. મૌનએકાંત મારા સારુ મને લાગે છે કે આવશ્યક સાધના ખોરાક છે એટલે વર્ષમાં બે વાર લેવાય તો પણ ખોટું નહિ. બીજી વારનું ૨૧ દિન, ટૂંકું લઈ શકાય, જો તમે સંમતિ અને આશીર્વાદ આપો તો એમ વિચાર આવેલો.

આ મૌનમાં પ્રથમ ઉત્તમ ધ્યાન

હરિ:ૐ

તા. ૧૧-૩-૧૯૫૦

પૂજ્ય પ્રિય,

૪ વાગ્યે ધ્યાનમાં બેઠેલો. પૂરી નીરવતા હતી. તરત ગાઢતા જામી-લીનતા પણ. ૦૧૧ (૪૫ મિનિટ - પોણો કલાક) કલાક પછી એકાએક (શાંતિલાલનાં) લગ્ન સમયનો ખ્યાલ આવ્યો. ૪ વાગ્યે લગ્ન છે એમ જાણ હતી. મને ખ્યાલ આવ્યો ત્યારે ૪૧૧ (૪:૪૫) થયેલા. ને તરત તે વિચાર આવતાં આંખ ઊઘડી ગઈ. એકાદ બે મિનિટ તે વિચારમાં રહીને પછી ધ્યાન ફરી શરૂ કર્યું ને તરત થયું. ગાઢતા આવી એમ ૧ કલાક ને પાંચ મિનિટ થયું. પછી સૂતાં સૂતાં એક કલાક ને ૧૦ મિનિટ થયું. ખૂબ સ-રસ થયું. આવું કદાચ આજે પ્રથમવાર આ મૌનમાં થયું. ઊંડા શ્વાસ લેવાય ને પ્રત્યેક ઊંડા શ્વાસે બેત્રણ મિનિટ ગાઢતામાં - ઊંડાણમાં જવાય ને જાપ ચાલુ રહે. પ્રવાહ પૂરપાટ ચાલુ. આખા શરીરે અનેરો આનંદ વ્યાપી રહેલો, સળંગ પ્રવાહ ને ભાવ પણ તથા અમીરસનાં મીઠાં ઘૂંટડાં પણ ત્રણેક આવેલા. બહાર ખૂબ શાંતિ હતી. મને લાગે છે કે અનેક વેળાનો અનુભવ કે મારા સારુ ધ્યાન માટે પૂરી નીરવતા ઘણી સહાયક છે, પણ તે અપૂર્ણતા જ કહેવાય - આનંદ થયો. નાડીના ધબકારા ઊઠીને ગણેલા. ઊઠ્યો ત્યારે આંગળાં વધતાં ઓછા નિષ્પ્રાણ થયેલા હોવાથી બે - એક મિનિટ

જવા દઈને પછી થડકારા ગણેલા. પહેલી મિનિટ ૪૮, બીજી મિનિટ ૫૨, ત્રીજી મિનિટ ૬૨ હતા. આ જોતાં જ્યારે ધ્યાનમાં હોઈશ ત્યારે પૂરો સંભવ છે કે ૪૫ કે અંદર હશે જ.

મૌનમાં દિનચર્યા

હરિ:ૐ

તા. ૧૨-૩-૧૯૫૦

પૂજ્ય પ્રિય,

નીચેનો કાર્યક્રમ લગભગ રોજનો ગોઠવાઈ ગયો છે.

૩.૩૦ ઊઠવું - આંખો ઠંડા પાણીમાં બોળવી

૩.૩૦ થી ૪ દાતાણ વગેરે.

૪ થી ૪૫ (૪:૩૦) વાસીદું - ઝાપટવું વગેરે.

૪૫ (૪:૩૦) થી ૪૫૫ (૪:૪૫) સૂંઠ પાણી, કોકો, કોફી વગેરે.

૪૫૫ (૪:૪૫) થી ૫ કોકો - કોફીનાં વાસણ સાફ કરી નાખવાં-બધું ગોઠવી લેવું ને મીઠા, ફટકડીના કોગળા કરવા.

૫ થી ૬૫ (૬:૧૫) ત્રાટક

૬૫ (૬:૧૫) થી ૬.૨૫ આંખો ધોવી - પાણીમાં બોળવી.

૬.૨૫ થી ૬.૪૦ આંખે પાટા બાંધીને મૌનપણે ધ્યાન, જાપ, પ્રાર્થના.

૬.૪૦ થી ૭.૧૫ કસરત, ઊઠબેસ ૨૫-૩૦, દંડ ૧૦, ધીમે ધીમે આગળ પાછળ, કમાન, હલાસન વગેરે.

૭.૧૫ થી ૭.૩૦ શૌચ.

૭.૩૦ થી ૭.૫૦ શીર્ષાસન તથા ઉડ્ડયન બંધ.

૭.૫૦ વાગ્યે ગરમ પાણી નાહવાનું આવે છે.

૭.૫૦ થી ૮.૧૦ નાહવું, વાળ ઓળવા વગેરે પરચૂરણ કામ.

૮.૧૦ થી ૮.૨૦ દૂધ પીવાનું.

૮.૨૦ થી ૮.૪૦ પ્રાર્થના, પત્ર લખવા કરવાના હોય તો તે, નોંધ વગેરે.

૮.૪૦ થી ૯.૪૫ ધ્યાન - ધ્યાનનો સમય થોડો મોડો વહેલો થાય. ઓરડો સાફ થવા ઉપર આધાર રહે છે. ૫-૧૦ મિનિટ આઘીપાછી થાય. એથી મોડું નથી થતું.

૯.૫૦ થી ૧૦ પેશાબ ટબ ગરમ પાણીથી સાફ, સાબુથી તથા પરચૂરણ નાહવાના પાણીમાંથી, પાણી ગરમ રહેવા દઉં છું.

૧૦ થી ૧૦૧ (૧૦:૧૫) પત્ર લેખન વગેરે.

૧૦૧ (૧૦:૧૫) થી ૧૧ સૂચિનું કાર્ય.

૧૧ થી ૧૧.૫૦ જમવામાં - વાસણ સાફ કરવામાં, કોગળા, તેલ, ફટકડી, મીઠાના તથા પરચૂરણ

૧૧.૫૦ થી ૧૨ પરચૂરણ યા કંઈક સૂચિનું કામ (૧૦ મિનિટ)

૧૨ થી ૧.૪૦ સૂચિનું કામ - આ કામ કરતાં કરતાં ૫-૭ મિનિટ પાણી બે વાર પીવામાં જાય.

૧.૪૦ થી ૨.૨૦ આંટા મારવા-૦૧૧ કલાક.

૨.૨૦ થી ૨.૩૦ મીઠાનું ને ઘીનું પાણી પીવું.

૨.૩૦ થી ૩.૦૦ આંટા મારવા ૦૧૧ કલાક.

૩ થી ૩.૧૦ ચાની તૈયારી.

૩.૧૦ થી ૩.૩૦ ચા પીવામાં.

૩.૩૦ થી ૩.૪૫ શૌચ.

૩.૪૫ થી ૪ વાસણ સાફ, કોગળા ફટકડી, મીઠાના, પાટ સાફ, સૂવાને - ગોઠવણ.

૪ થી ૬.૧૦ ધ્યાન.

૬.૧૦ થી ૬.૨૫ લેખન, પત્ર લેખન.

૬.૨૫ થી ૬.૫૫ જમવામાં, સાફ કરવામાં, તેલ ફટકડી મીઠાના કોગળામાં.

૬.૫૦ થી ૭ પરચૂરણ.

૭ થી ૮ ત્રાટક.

૮ થી ૮.૧૦ આંખો બોળવામાં - ગરમ પાણીથી.

૮.૧૦ થી ૮.૨૫ આંખોએ પાટો બાંધીને ૦૧ કલાક ધ્યાન - પ્રાર્થના.

૮.૨૫ થી ૮.૪૫ બધું ગોઠવી દેવામાં, પથારી કરીને સૂઈ જવું, રાત્રિની પ્રાર્થના, પગે લાગવું વગેરે કરીને.

૮.૪૫ થી ૯.૪૫ ધ્યાન જેવું જાપ સાથે ને ઊંઘવાનો પ્રયત્ન ગઈ કાલથી ધ્યાન શરૂ કર્યું છે. આ સમયમાં ગયા મૌનની જેમ.

૧૦ લગભગ ઊંઘ આવી જાય છે.

૧૧.૩૦ થી ૧૨ વાગ્યે જાગી જવાય છે - ફરીને દોઢથી બે વાગ્યે જાગી જવાય છે, પછી ૩ થી ૩૧ વાગ્યે જગાય છે ને ૩.૩૦ ઊઠી જવાનું બને છે.

કદીક ઊંઘ આવતાં ૧૦૧૧ પણ થાય છે. મોડું સૂવાનું બન્યું હોય તો મોડી ઊંઘ આવે.

સૂચિનું કામ કરતાં હૃદયે જાપ સાથે સાથે લક્ષ દેવાય એવો પ્રયાસ કરવાનું કરું છું. તે કઠિન તો લાગે છે જ. જાપ તો થયા જાય છે જાણે, પણ તે સાથે હૃદયે લક્ષ રહ્યા કરે, પ્રભુનો ભાવ રહ્યા કરે ને પ્રાર્થનાનો ભાવ રહે તેવો પ્રયાસ કરું છું. હજી પૂરી ફાવટ મળી નથી. દિવસ ક્યાંયે પસાર થાય છે તે સમજ પડતી નથી. નીચેની ચોપડીઓ મોકલશો - પ્રેમગાથા, પ્રણામ પ્રલાપ, જીવન સંદેશ, જીવન પ્રેરણા.

‘પ્રણામ પ્રલાપ’ પુસ્તકમાં મેં મથાળાં વ્યાસમાં કરેલાં

‘પ્રણામ પ્રલાપ’માં મથાળું

હરિ:ૐ

તા.૧૩-૩-૧૯૫૦

‘પ્રણામ પ્રલાપ’માં જીવન સ્વાર્થ ને જીવન સ્વાદ (મથાળું મારું કરેલું છે) નામનું કાવ્ય - ગઝલ છે. આમાં જીવન અસ્તિત્વનું ચિંતવન આખરે આવશ્યક ગણાયું છે. તે વાંચીને ખૂબ આનંદ થયો હતો. એવા ચિંતવને મારામાં અનેક વાર પ્રાણ પૂર્યા છે ને ઉત્સાહિત કર્યો છે.

કૃતજ્ઞતાની યાદ ૧૯૪૩નો પ્રસંગ

હરિ:ૐ

તા.૧૮-૩-૧૯૫૦

પૂજ્ય પ્રિય,

બોલેલા બોલનું પૂરું પાળવા સર્વ તે કરો,
કિંતુ તે વેળની કેવી ભૂમિકા લક્ષ રાખજો.
રાગમોહાદિ વૃત્તિથી બોલેલાની અયોગ્યતા,
જણાતાં પૂરું એ રીતે બંધાયેલા ન પાળવા.

આ કડીઓ મને તમોએ લખી છે. કુંભકોણમ્થી તા. ૧૨-૧૦-૧૯૪૩ ના રોજ. પૂજ્ય મોટી બાનું મૌન તા. ૨૨-૯-૧૯૪૩ ના રોજ પ્રથમવારનું શરૂ કરાયું ત્યારે તમો ત્યાં ગયેલા, તે વેળા લખાયેલ. આ કડીઓ ગઈ કાલે આવતાં બધો ચિતાર તાદૃશ્ય થયો. અને વચનપાલનની શરતો, તેની સૂક્ષ્મતા અને તેની તેવી સમજ - ઝીણી સમજ, તે બધું તમો તરફથી મળ્યું હતું, એથી કૃતજ્ઞતા તાજી થઈ હતી.

જુદા જ પ્રકારનો ધ્યાનનો અનુભવ

હરિ:ૐ

તા. ૨૯-૩-૧૯૫૦

પૂજ્ય પ્રિય,

સાંજે ધ્યાન ૧ કલાક ૧૦ મિનિટ + ૨૦ મિનિટ સૂઈને. બેસીને કરતો હતો ત્યારે આજે કંઈક જુદા પ્રકારનું થયું. હૃદયે લક્ષ એકધારું રહ્યા કરે ને હૃદયની આરપાર દૃષ્ટિ મનની જાય. જેમ **x-ray** થી શરીરની આરપાર જોઈ શકીએ છીએ તેમ મનની આરપાર નજર જાય ને બધું પ્રવાહી જાણે લાગે. પ્રવાહ ચાલુ હતો ત્યારે સાધારણપણે હૃદયમાં જ્યારે મારી દૃષ્ટિ સ્થિર થાય છે ત્યારે ત્યાં ઊંડાણમાં અંદર ઠરે છે ને અંદર ક્યાંક પડેલી રહે છે અને જ્યારે ધ્યાનપ્રવાહ બંધ થતો હોય છે ત્યારે તે અંદરથી તે જ રસ્તે બહાર આવતી હોય છે. આજે તો આરપાર થઈ જાય ને બરડેથી, પાછળથી બહાર આવે ને પૂર્ણ જાગૃત કરી જાય ને પાછું ફરીને હૃદયમાં આગળથી પ્રવેશે ને પાછળથી બહાર જાય. એમ કેટલીય વાર એમ થયા કર્યું. હૃદયગુફાનું ઊંડાણ મટી જઈને કશુંક પ્રવાહી, સરળ, પાતળું સાદું લાગવા માંડેલું. જાપ થયે જાય. ટટ્ટાર તદ્દન બેસી શકાયેલું. નાડીના થડકારા સાધારણ હતા, શ્વાસ ખૂબ ધીમો ન હતો. પણ એક જાતની clarity ને Thinness લાગે. મગજ શાંત હતું. પછી ઊઠીને સૂતો ને હૃદયે દૃષ્ટિ ઠેરવી ને તરત પ્રવાહ શરૂ થઈને બેસીને કરતો હતો ને જેવું થતું હતું તેવું જ ત્યારે પણ થવા લાગ્યું. ૨૦ મિનિટ થયું ને એકદમ પ્રવાહ બંધ, આંગળાં જરાકે નિષ્પ્રાણ થયાં ન હતાં. મુદ્દલે આજે શરૂથી જ Thinness લાગ્યા કરતી હતી. જાપ ચાલુ હતો. જે હો તે ચેતનાને સમર્પણ ! આનંદ થયો.

કામવાસના

હરિ:ૐ

તા. ૩-૪-૧૯૫૦

પૂજ્ય પ્રિય,

બપોરે ૩ વાગ્યે આંટા મારતાં મારતાં સ્વતઃપણે એક સ્વપ્ન ગઈ રાતનું યાદ આવ્યું. ૧૧૧ (૧૧:૧૫) વાગ્યે જાગવાનું બનેલું. જાગી ઊઠવાનું તે વેળા સ્વપ્નમાં કામવાસનાનો આવેગ, કાંતુ સાથેના સંપર્કનો ઊઠેલો. પહેલાં ચિત્તમાં તે અંગેના જે સંસ્કાર પડેલા હશે તે, તે રૂપમાં જાગૃત થઈને તેણે ધસારો કરેલો ને હું જાગી ઊઠ્યો ને ઘડિયાળ જોયેલી. એ ધસારો બતાવે છે કે હજી તે વાસનાનાં મૂળ કેટલાં ઊંડાં છે ! ને એ વાસનાનું રૂપાંતર થતાં ને થવાવા સારુ હજી કેટકેટલી તપશ્ચર્યા બાકી છે ! તે વેળા જાગ્યો ત્યારે પ્રાર્થના પણ કરેલી કે હે પ્રભો ! તે દૂર થજો ને તે બાદ દસેક મિનિટ પછી ઊંઘ આવી હશે.

પોતાના સ્વભાવનાં પાસાંઓ - મૌનનિવેદનોમાંથી

(૧)

સ્વભાવમાં પ્રેમતત્ત્વનો અભાવ

હરિ:ૐ

તા. ૧૬-૪-૧૯૫૦

પૂજ્ય પ્રિય,

ઘણી વખત તમે મને પત્રોમાં અને બીજી રીતે પણ ઘણી વાર કહેલું છે કે તમોમાં 'પ્રેમ' નથી. તે તે વખતે અને ખાસ કરીને શરૂના ગાળામાં મને ખૂબ નવાઈ લાગતી અને પછીથી પણ ઘણી વાર લાગતી ને તે ગળે બરાબર ઊતરતું ન હતું. કિંતુ પ્રેમ ઉપરનાં કાવ્યોનો અભ્યાસ જેમ જેમ થતો જાય છે તેમ તેમ દૃઢતરપણે લાગતું જાય છે કે મારામાં ખરે જ સાચા પ્રેમનો અંશ

પણ નથી. અંશ પણ નથી એ સમજપૂર્વક વાપરું છું અને આજે તો તે ભાવ દૃઢપણે મનમાં રમી રહેલો છે. હવે આ પ્રેમ કેવી રીતે મારામાં અવતરે ? તે પણ એક કૉયડો છે. એમ ને એમ તે કંઈ ઊગવાનો નથી.

પ્રેમને વરવા જેણે પોતાનું દિલ જ્યાં કર્યું,
સર્વ સમર્પવા શક્તિ તૈયારી કરી ત્યાં જવું.

પ્રેમ તો માગશે ત્યાગ માગશે સૌ સમર્પણ,
પ્રેમ સૌ શુંખલાઓને તોડવા કરશે બળ.

પ્રેમને વ્યક્ત થાવાની જીવને ભૂમિકા ખરી,
જેમ જેમ થશે વ્યક્ત તેમ તે વ્યક્ત ત્યાં થશે.

એટલે એમ કંઈ ઈચ્છા થતાંની સાથે પ્રેમ ઊગી શકવો સંભવિત નથી. તે તેને સારુ ભૂમિકા માગી લે છે અને એ ભૂમિકા ક્રમશઃ જ આવવાની - સાઈક્લિક ઓર્ડરની માફક તે છે. ક્યાંથી શરૂ થશે તે સમજી શકાય નહિ. કેટલીયે વસ્તુઓ એકમેકને અવલંબીને રહેલી છે અને એક આવતાં બીજી વસ્તુ પણ આવે. એક ના આવે તો બીજી પણ ના આવે ને આવે પણ ખરી. એમ લાગે છે. આજે જેવું લાગ્યું કે ખરે મારામાં પ્રેમનો અંશ પણ નથી. તેવું કોઈ દી લાગ્યું ન હતું. પ્રભુ આ સમજ અને અનુભવને દૃઢતર કરાવી તે ઊણપ ટાળવાને કમ્મર કસાવો એ આજની મારી પ્રાર્થના છે.

આશીર્વાદ તમારા હો કૃપા પ્રેમ મળ્યા કરો,
પ્રેમનું ભાન ને જ્ઞાન કરાવ્યા કરજો વિભો !

પ્રેમ વિના બધું લાગે નકામું જીવવું હવે,
કૃપા પ્રેમ બધાંનાંયે લળીને ચહું પ્રાર્થીને.

(૨)

શંકાશીલ પ્રકૃતિનું કારણ

હરિ:ૐ

તા. ૮-૩-૧૯૫૦

પૂજ્ય પ્રિય,

આજે ત્રાટકમાં મને વિચાર આવેલો કે જેવો જેનો ધંધો તેવી તેની પ્રકૃતિ પણ ઘડાતી હશે. ૧૦ વર્ષ હીરા જોવામાં ગાળ્યાં. દિવસોના દિવસો ૮-૮કલાક હીરામાં ક્યાં ક્યાં કાળી છાંટો, કાળા ડાઘાઓ, સફેદ ચીરાઓ વગેરે, તેની ઊણપો ક્યાં ક્યાં કેવી કેવી છે, તે શોધવાનું જ કર્યા કરવાનું રહ્યું. મુંબઈ માલ લેવાનું આવતાં સતત આ જ કામ રહે. પેઢી ઉપર પણ ‘સોર્ટિંગ’ - વીણવામાં આ જોવાનું આવ્યા કરે ને વારંવાર આમ કાચથી હીરાના દોષો શોધવાનું ચાલ્યા કરે અને આના આવા અભ્યાસના પરિણામે કાળી બારીક છાંટ પણ ગમે તેવા અટપટા ખૂણામાં હોય તોપણ તરત નજર પહેલી ત્યાં જ પડતી. જ્યારે બીજા કેટલાંઓનેય તે જડતી પણ નહિ - બતાવીએ ‘લોકેટ’ કરીને (શોધીને) તોય ના જડે. એટલે સતત દોષ જોવાના અભ્યાસે તેનો મહાવરો પડી જતાં, તે પ્રકૃતિમાં સ્વભાવમાં વણાતું આવ્યું ને માનવજગતમાં પણ તે વિસ્તર્યું.

ઘરાકને માલ જાંગડ દેતી વખતે તે ‘Solvent’ (સધ્ધર) છે કે કેમ ! વેચતી વખતે પણ પૈસા પૂરા પતવશે કે કેમ ! વગેરે શક અને સંદેહોથી જ કામ લેવાનું રહ્યું, એ પણ પ્રકૃતિમાં વણાયું.

આવું આવું થતાં તે પ્રવૃત્તિના લાભ જેવા મળ્યા તેવા તેના જોડાજોડના ગેરલાભ પણ મળ્યા, ક્યાંયે લાભ કે ગેરલાભ - સ્વતંત્રપણે એકાકી નથી સંભવતા એ કેટલીયે વાર ઊગ્યું છે ને દઢ થતું ગયું છે.

પણ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ એટલાં આવતાં જાય છે કે એ પડેલા સંસ્કારો ઓછા ને ઓછા થતા જતા જરૂર ગયા છે. અને તેમાંથી છૂટવાની શરૂઆત થઈ ચૂકી છે. એટલી પ્રભુની રહેમ ઊતરી છે.

(૩)

પોતાની પ્રકૃતિ વિશે

હરિ:ૐ

તા. ૪-૬-૧૯૫૧

પૂજ્ય પ્રિય,

મારી પ્રકૃતિ નિયમિતતા ચાહક છે, તે સાથે સાથે નિશ્ચિતતા અને એકધારાપણાની ચાહક પણ છે એમ લાગે છે અને એથી ફેરફારો, ઝડપી ફેરફારો, અને ઊલટાસૂલટાપણું - ખાનપાનમાં, પહેરવેશમાં, રહેણીકરણીમાં, ટેવો આદિમાં પ્રકૃતિ સહી શકતી નથી. સાથે સાથે અણધાર્યા સંજોગો ઊભા થતાં તેમાં પણ આનંદ પ્રકૃતિ ઘણીવાર માને છે. એટલે તે વિષયમાં પણ અનેક ખાનાંઓ compartments જેવું છે. અમુક પાસાંમાં અણધાર્યા સંજોગો આનંદ આપે ને અમુકમાં ના આપે. સ્થૂળ શરીર પણ યંત્ર જેવું છે, યંત્ર છે. અમુક સમયે પેશાબ થયો તો પછી તેટલા જ વાગ્યે તે પ્રમાણે રોજ થવાનો, ગળફો, કફ પણ તેટલા જ વાગ્યે અચૂક આવવાનો. હલનચલન આદિમાં પણ દૃઢ ટેવોથી શરીર આવરાયેલું રહે છે. આ બધું જોતાં Bohemian life એટલે કે બધું જ અસ્તવ્યસ્ત. કપડાં, ખાનપાન, પહેરવેશ, ટેવો, જીવનના બનાવો આદિ સર્વમાં કશું જ નિશ્ચિતપણું નહિ. વ્યવસ્થિતિ નહિ, સ્વચ્છતા નહિ, યોજના નહિ. એવું જીવન પણ જીવવાની મારે જરૂર છે એમ લાગે છે. Itinerary life ભટકતી, રખડતી દશામાં તેવું જીવવાનું આવે ખરું. ને તે વિના તે સિવાય ચાલુ જીવનમાં પણ તેવું બની શકે ખરું.

(૪)

નંદુભાઈના રસના વિષયો

હરિ:ૐ

તા. ૨-૮-૧૯૪૯

પૂજ્ય પ્રિય,

મારા મનને મેં પ્રશ્ન પૂછ્યો કે તને રસ શેમાં છે ? તો તેનો નીચેનો જવાબ છે :

(૧) કોઈ પણ મનગમતી પ્રવૃત્તિ બસ કર્યા કરવામાં યા એક વખત કશુંક રોજ કરવાનું નિરધાર્યું તો પછી તે પ્રમાણે સમયસર તે બધું થયા જાય તેમાં રસ છે, પછી તેમાં વચ્ચે તૂટ પડે તે કઠે.

(૨) ઘરકાર્યમાં - જેમ કે રસોઈ, ઘરકામ, કપડાં ધોવાં આદિ પરચૂરણ ઘરવ્યવસ્થાનાં કામમાં.

(૩) બીજી કોઈ પણ જગાએ વ્યવસ્થાનાં કામમાં - પેઢી હો કે ગમે તે હો - ગમે ત્યાં હો.

(૪) કોઈ પણ ચંત્રવત્ કામ કરવાનું હોય તેમાં ને પાછું જેમાં કશુંક સર્જન થતું હોય દા.ત. લાહીથી (કાંજીથી) નવી નવી વસ્તુઓ કરવી, દરજીકામ-સીવણકામ આદિ.

(૫) લેખન પ્રવૃત્તિ - ઉતારા કરવાની.(અમુક મર્યાદિત રીતે)

(૬) પ્રવાસો કરવા - તેની વ્યવસ્થા કરવી વગેરે પણ હવે તે બહુ રુચતું નથી ને સમય કઠે છે એમ લાગે છે.

(૭) ગમે તે કોઈ ઓફિસકામ - વ્યવસ્થિતપણે - અમુક કલાક કર્યા જવાનું હોય.

(૮) સવાર સાંજ ધ્યાન અને થોડુંક ટ્રાટક, એક વખત.

(૯) નવી નવી ઉત્તેજન વસ્તુઓના બનાવોમાં ને તેવા પ્રસંગોમાં આદિમાં મને રસ છે એમ લાગે છે.

(૧૦) બાકી તો જે કાર્ય હાથમાં લીધું તેને પાર ઉતારવામાં પણ રસ રહે છે. ગમે તે કાર્ય એકવાર લીધું એટલે તેને પૂર્ણ કરવામાં મન રહ્યા કરે. ન ગમતી પ્રવૃત્તિ હોય તોપણ એક વખત હાથમાં લીધી તો તે ગમતી થઈ જાય ખરી.

(૫)

કરકસર, કંજૂસાઈ અને પરોણાગતિ

હરિ:ૐ

તા. ૨૩-૪-૧૯૫૦

પૂજ્ય પ્રિય,

આશ્રમમાં તમો અંગે તમો હોવ ત્યારે અવરજવર વધુ થતાં ખર્ચો વધુ આવે તે અંગે મારા મનમાં કઠીક (કઠીક શબ્દ તમોએ વાપર્યાનો ખ્યાલ છે) તેવો વિચાર આવે. વિચાર આવે યા આવેલા, તેવું કંઈક તમોને લાગેલું હોય તે ભાવાર્થનું તેમાં લખાણ આવ્યું છે. આ અંગે કાયમી ચોખવટ કરી લઉં.

હું નથી માનતો કે તમો તેવું માનો, કારણ મને કઠી તેવો વિચાર આવ્યો નથી. અવરજવર તમો અંગે હોય કે બીજા અંગે હોય. મને હંમેશાં રુચિ છે એટલે કે મહેમાન ક્યાંથી ? કાંતાને મેં ઘરખર્ચ ઘણો થાય છે ને કરકસર કરવા કહેલું તે ઉપરથી. તેણે મને કહેલું કે ‘તો મહેમાનો ઓછા કરો તો ખર્ચ ઓછો આવશે.’ ને આ વાતચીત તમારી હાજરીમાં થયેલી. તે અંગે તેથી પ્રેરાઈને તમોએ કદાચ આમ લખ્યું હોય. મને ખાતરી છે કે મને અવરજવર અંગે કઠી ખર્ચનો પ્રશ્ન ઊઠ્યો જ નથી.

જે કરકસર કરવાનું મેં કાંતાને કહેલું તે જ્યાં પૈસાથી પતતું હોય ત્યાં આનો ન ખર્ચવો ઘટે, રૂપિયેથી પતતું હોય ત્યાં બે ન ખર્ચવા ઘટે. ત્રેવડ અને કરકસર એ અંગે કહેલું નહિ કે મહેમાનો

આવે તેથી ખર્ચ થાય છે તે ભાવમાં, પણ ૨૦-૨૦ વર્ષના સહવાસના અંતે પણ જ્યારે પોતાની પત્ની પણ સમજી ના શકે તો મને તમો તો જાણે સમજી શકો, પણ બીજા ક્યાંથી સમજી શકે ? જો ખર્ચ ઓછો કરવો હોય તો મહેમાનો ઓછા કરવા, એ તો હુંય સમજું છું તો તેમાં કાંતાને મારે કહેવાની જરૂર ના હોય. મારે તે અવરજવર ઘટાડવાની હોય. એટલે મારી જાતને મારે ટકોરવાની રહે. પણ મારો હેતુ તે નથી - ન હતો. મહેમાનો અંગે ગમે તે ખર્ચ થાય, તે ખૂંચતો નથી, પણ પ્રકૃતિવશ વર્તાઈને વેડફાય, બગાડ થાય, વ્યર્થ વ્યય થઈ રહ્યો હોય, કોઈનાય ઉપયોગમાં ના આવે તેવો બગાડ કે ખર્ચ થઈ રહ્યો હોય, આપણું રોજનું જીવનનિર્વાહનું જે ધોરણ હોય તેમાં જાણપૂર્વક અનાવશ્યક વધારો, ઊંચો વધારો કરવો ને તે આપણા ઉપભોગ માટે તેવાં બધાં કારણોથી કરકસર કરવા કહેલું. બીજાઓ સારુ થયેલ વાજબી ખર્ચ કદી કઠતો - કઠ્યો નથી (વાજબી ખર્ચ અલબત્ત) ને આપણે વાજબી જ ખર્ચ બીજાઓ સારુ કરતાં હોઈએ છીએ. મહેમાન કોને ત્યાં ?

જો ખર્ચ જ ઓછો કરવાની ઈચ્છા હોત તો પાંડુને ને તેને ઝઘડો થતાં ક્યારનોય તેને જવા દીધો હોત. પાંડુ જતાં અવરજવર કુદરતી ઓછી થવાની ને પાંડુનો ખર્ચ ઓછો થાય તે જુદું પણ હંમેશ મારો પ્રયત્ન ઘરમાં નોકર - અવરજવરના કારણે આવશ્યક છે તેથી તે ટકે તેવો પ્રયત્ન રહ્યો છે.

પ્રવીણા અને સરોજને આવીને રહેવાને આમંત્રણ આપવા મેં તેને પ્રેરેલ. ચીમનભાઈની વિદુને રજાઓમાં આમંત્રણ આપેલ છે. વજુભાઈ અને જયાબહેનને બોલાવવાને, આવવાને આમંત્રણ તમો લીંબડી હતા ત્યારેય આપેલું ને મારી નોંધમાં અત્રે પણ છે કે તેમને બોલાવવાં ને મૌન સારુ પણ આમંત્રણ આપવા વિચારાયેલું.

દત્તુભાઈને મૌન સારુ આમંત્રણ અપાયેલું. કપિલાબહેનને તથા પ્રબોધભાઈનેય પણ અપાયેલ ને પૂ. પ્રભાબાને પ્રેમથી આપેલું. આવું બધું જો ખર્ચાનો પ્રશ્ન કઠતો હોત તો સ્વતઃપણે ના ઊગત એમ મારું નમ્ર માનવું છે.

તમોને આશ્રમમાં રહેવાને વિનંતી પણ ના કરત, કારણ તેને આનુષંગી સંજોગોનો ખ્યાલ ન હોય તેમ તો ના જ બને.

બીજી બાજુથી ધર્માદામાં પણ રકમો અપાય છે તે પણ ના અપાત. જો ખર્ચ જ કમી કરવાનો પ્રશ્ન હોત તો અનેક રીતે તે ઓછો કરવાને બીજી રીતો છે. ઊલટું મહેમાનોને અગવડ ના પડે તેથી બધી વસ્તુઓ બેવડી વસાવી છે અને તેઓને બનતાં સુધી કશીપણ અગવડ ના પડે એવો મારો પ્રયાસ રહ્યો છે.

યુરોપના વસવાટ વેળા પૂ. સરકારના સહવાસથી અને પૂ. મહેતાના સહવાસથી જ્યારે મહેમાનો ઘરમાં આવ્યા હોય છે ત્યારે આનંદ પ્રવર્તી રહેલો મને મેં અનુભવ્યો છે.

વેપારના ગાળામાં પણ તેમ જ હતું. તેના લીધે તો મીઠાં કેટલાય સંબંધો બંધાયા છે. જેમાંનો પ્રિય મુ. છગનભાઈનો ને જે બાની પેઢી સાથેનો સંબંધ છે ને તેવા બીજા કેટલાયે.

આશ્રમમાં આવ્યો ત્યારે પણ મુ. પરીક્ષિતભાઈ અને પ્રિય હેમંતભાઈ સાથે મહોબત કેળવવામાં પરોણાપ્રિય વૃત્તિ પ્રાધાન્યપણે જવાબદાર છે એમ મને લાગે છે ને પરીક્ષિતભાઈ જમતા ત્યારે તેમને અંગે પણ કેટલી કેટલી અવરજવર રહેતી તે તમો જાણો છો જ. ને આજે પણ મહેમાનો હંમેશ મને રુચ્યા છે. ઊલટું હવે તેમ તે રીતે ન વર્તવાનું પણ સૂચવાયેલું ને હવે સાધનામાં પ્રવેશ્યા બાદ તે પ્રવૃત્તિ આપમેળે મોળી પડી, જેથી અનાવશ્યક સંબંધોમાંથી ઊગરી જવાય.

આવું વલણ એકધારું વર્ષો સુધીનું હોવા છતાં બિચારી કાંતા મને સમજી ના શકી અને તેણે ધાર્યું કે મારે મહેમાનો ઓછા કરવા, પણ તેમાં તેનોય શો વાંક ? એવું તો ઊંધું કેટલુંય હું બીજાઓનું ક્યાં નહિ સમજી બેસતો હોઉં ! તમારું જ ઊંધું કેટલુંય સમજી બેસતો હોઈશ ને કાંતાનું ને પ્રિયનું પણ એટલે જગતમાં ઊંધું સમજવાનું તો ચાલુ જ રહેવાનું છે. કાંતા કે કોઈ પણ એવો એક પણ પ્રસંગ મને જરૂર ચીંધી શકે છે કે જ્યારે મહેમાનો અંગે તેમના ખર્ચ અંગે મેં દિલચોરી કરી હોય. મારું મન આ અંગે સાફ છે અને મને કોઈ ઊંધું તે અંગે સમજશે તો તેમાંય શું ખોટું છે ? હું જે નથી તે નથી. છું તે છું. તેમાં કશો બીજાના ધારવાથી, કહેવાથી કે માનવાથી ફેર પડવાનો નથી. તો તેમાં દુઃખ પણ ધરવાનું ના હોય. ખરાબ હોઉં ને સારો કોઈ ધારશે તો ઊલટું નુકસાન છે, કારણ કે કોઈક દી તેનો ભ્રમ ભાંગશે ને મને તે બેવડી રીતે પછી ખરાબ માનશે, પણ સારો હોઉં ને ખરાબ તે બાબતમાં ધારશે તો તેમાં આમ તો નુકસાન નથી, કારણ કોઈક દિન તેની ભૂલ તેને સમજાતાં બેવડા પ્રેમથી તે મને ચાહશે એટલે હું નિશ્ચિંત છું. હજી કાંતા મને સમજે તો મારું કે મહેમાનોના અવરજવરના કારણે કે બીજાને આપવાના કે બીજાઓના કારણે થતો ખર્ચ મને કઈયો નથી.

આપણે દેહને ને દેવને ધરાવીએ છીએ, દેખાવ ખાતર કે આબરૂ વધારવા ખોટો ડોળ દમામી ખર્ચ ના કરીએ. કરકસર અને ત્રેવડ એ એક વસ્તુ છે ને કંજૂસાઈ તે જુદી વસ્તુ છે. કંજૂસ બનવા હું નથી ઈચ્છતો. દિલથી તેવી મુરાદ નથી. જરૂર પડે તેમાં હજારો ખર્ચાય તેનો વાંધો ના હોય, એટલે ‘ધરખર્ચો ઓછો’

કરવાનું કહેવાનું તાત્પર્ય - ખર્ચ કઠે છે તે નથી. પ્રભુએ આપેલ લક્ષ્મીનો ઉત્તમ સદ્વ્યય મહેમાનોની સેવામાં રહેલો છે. અલબત્ત, આપણા ગજા પ્રમાણે, જીવનધોરણના રાહે ને વાજબીપણામાં ને તેવામાં કદી પ્રભુ દિલમાં ચોરી ના આણો.

મને તો ઊલટું કોઈ ને કોઈ જમતી વેળા, બીજા જમવામાં સાથે હોય તે ગમતું હોય છે. આવનાર જનારને ચાપાણી, નાસ્તો આદિ અચૂક દેવાનું દિલ રહેતું હોય છે ને તેવા આતિથ્યમાં તો સિદ્ધાર્થની પણ કેળવણી રહેલી છે ને તે ઉત્તમ સંસ્કાર છે. જીવન વિકાસમાં આતિથ્યનો પ્રેમભાવ ભારે ભાગ ભજવી શકે છે ને અતિથિ-મહેમાન કે પરોણાનો પ્રેમભાવ જે તેથી મળે છે ને સૂક્ષ્મ રીતે પણ ભારે લાભકર્તા છે. સ્થૂળપણે તો લાભ કરે જ છે. એ તો વેપારમાંયે અનુભવ્યું છે. એટલે જ્યારે અવરજવરના પ્રશ્ન અંગેનો ખર્ચ કદી પ્રભુકૃપા કરીને મનમાં ના ઉઠાવો ને હજી નથી ઊઠ્યો ત્યાં તમો અંગેના ખર્ચનો પ્રશ્ન તો ક્યાંથી ઊઠવાનો હોય ?

ભક્તોની સેવા તે પ્રભુસેવા કરતાંય વિશેષ છે એમ કહેવાયું છે તો તમારા મિત્રો, સાધકો, પ્રશંસકો કે અનુયાયીઓની સેવા કરવામાં મને તો આનંદ જ હોય. વજુભાઈ આવે કે જયાબહેન આવે તેમાં તો ઓર આનંદ રહે. કાંતુને હું અત્રે એ યાદ આપું કે ખર્ચનો પ્રશ્ન - મને જ્યારે પૈસા ઝાઝા ન હતા ત્યારે પણ મહેમાનો અંગે ન હતો કે નથી ઊઠ્યો.

હજીરા ૧૯૩૨ આખરમાં જતાં (ને અમોને સ્વતંત્રપણે એવું ગુજરાત બાજુ જવાનું ઝાઝું થયું જ નથી એટલે ઝાઝા પ્રસંગો સાંપડેલા નહિ) ત્યાં મહિનો રહેવાના કે દોઢ મહિનો રહેવાનાં હતાં તોપણ બહેન ઈંદું (સોમાભાઈ બેંકરની) તથા તેનાં ભાભી

પ્રવીણાની બા)ને પ્રેમથી બોલાવેલાં. ઈંદું તો સાથે જ આવેલી એવો ખ્યાલ છે ને મંજુલાબહેન પછીથી આવેલાં ને રહેલાં ઘણો વખત. ૧૯૩૬માં ઈશ્વર મહેતા ને તેમનાં પત્ની સાથે મુંબઈ રહેવા ને ફરવા જવામાં બધે નોતરેલાં ને આવેલાં. તેમ જ્યારે જ્યારે પ્રસંગ સાંપડ્યા છે ત્યારે બીજાઓ સારુ જાણીતા ને અજાણ્યા સારુ પણ ખર્ચા સામું જોયું નથી.

જનની પ્રતિ ભાવ જગાડનાર

હરિ:ૐ

તા. ૨૫-૪-૧૯૫૦

પૂજ્ય પ્રિય,

પૂજ્ય મોટી બા પરમે બપોરના આશ્રમે આવ્યાં છે. તેમને આશ્રમે આવતાં જોઈને તમો પ્રતિ ગદ્ગદભાવે હૈયું દ્રવે છે ને શિર ઝૂકે છે, કારણ જનનીનો વ્યક્ત ભાવ મારા તરફ અને મારો તેમના તરફ પ્રેરાવનાર તમો જ છો, તમો વિના અત્યાર લગી તે મારામાં અદૃશ્ય હતું. હું સાવ જડ હતો. જનનીના ભાવોને પ્રિયવાને મૂઢ હતો. મારા તમોને કોટિ પ્રણામો છે.

પ્રિય કડીઓ

(અનુષ્ટુપ)

ઓછાં તો આપણે છીએ કોઈ ને કોઈ વાતમાં,
બીજા ઓછાં બીજી વાતે, એક સૌ સરખાં ભલાં.

(જીવન પગલે, બીજી આ., પૃ. ૨૪)

(ગઝલ)

તમારે ને અમારે શા પડે વાંધા અરે ! શાને ?
કશું શું વહેંચવાનું છે ? અહમ્ એનું જ કારણ છે.

(પ્રણામ પ્રલાપ, બીજી આ., પૃ. ૮)

ફર્યા ઘાણી બળદ કરતો ઘણું ચાલે, છતાં ઠામ,
કરતાં કામ એ રીતે વળે શું આપણું કામ !

(પ્રણામ પ્રલાપ, બીજી આ., પૃ. ૬૬)

ભલે ચોસઠ કળા જાણી છતાં જીવનતણી સાચી,
કળા જો જાણી ના તો તો બધું એનું જ બાકી છે.

(પ્રણામ પ્રલાપ, બીજી આ., પૃ. ૧૪૨)

(મંદાકાંતા)

જે કોનાથી સમજણ પડે ‘રાગ આસક્તિ તે શું ?’

જે કોનાથી સમજણ પડે ‘વૃત્તિ ને ભાવના શું ?’

જે કોનાથી સમજણ પડે ‘પ્રાણ ને પ્રેરણા શું ?’

તે સંગાથે હૃદય ભરીને પ્રેમ સંબંધ રાખો.

(પુનિત પ્રેમગાથા, બીજી આ., પૃ. ૩૧)

સદ્ગુરુમાં શંકા નિર્મૂળ થઈ

હરિ:ૐ

તા. ૮-૫-૧૯૫૦

પૂજ્ય પ્રિય,

ત્રણ complexes અંગે તેની યથાર્થતા - હકીકતનું સાચાપણું
અને પૂરેપૂરું તેવી હકીકતપણું તમો અંગે મેં પૂરું અનુભવ્યું છે જ.
તે અંગે કેટલીયે વાર મન સાથે વિચારો પણ થયા છે. મંથનો પણ
થયાં છે ને તે મંથનકાળ પસાર પણ હવે થવા આવ્યો ગણાય.
તેવું હકીકતે સાચું હોવા છતાં તો પછી કોઈનો મને જે પ્રશ્ન થાય
કે તો પ્રેમભક્તિ દૃઢતર કેમ થતી નથી ? થયાં જતી નથી ? એકરૂપ
થવાવાને શાને વાર લાગે છે ? તેનો જવાબ ગઈ કાલે વાંચવામાં

આવ્યો. ‘માનવીને ખુદ ભગવાન હાથ ઝાલીને પણ લઈ જવાનું કહે છતાં જ્યાં સુધી એને પોતાને ખરી તમન્ના લાગતી નથી ત્યાં સુધી તે પણ શું કરી શકે ?’ એના જેવું મારું છે.

ગમે તેટલા અનુભવો આધિદૈવિક થયા હોય છતાં પણ કરણો ઓગળે નહિ, રૂપાંતર થાય નહિ, ત્યાં સુધી શું વળે ? ને તે કંઈ બે દિનમાં બની પણ શકવાનું નથી. અનેક જન્મના સંસ્કારો ધોવાતા જશે પછી કંઈ વધુ ઠીક થતું જશે. તમન્ના લગાડી લાગતી નથી. સાચો વૈરાગ્ય અને ત્યાગ પ્રગટે તો તે બને. વૈરાગ્ય અભ્યાસથી પ્રગટે. અભ્યાસ માટે જાગૃતિ, રસ, ખંત વગેરે જોઈએ. તમન્ના જોઈએ. આમ, તમન્ના પહેલી અને છેલ્લી જ્યાં જોઈએ ત્યાં ત્યાં આવીને અટકે છે. તે પણ આવાં સાધનોથી જ પ્રગટવાની છે. ‘થતાં થતાં થઈ જશે ને લાગ્યા વિના કશું લાગી શકતું નથી અને લાગતાં લાગતાં જ લાગી જવાનું છે’, એ વિશ્વાસ છે.

પૂર્ણાહુતિ આત્મનિવેદન

હરિ:ૐ

તા. ૧૧-૫-૧૯૫૦

પૂજ્ય પ્રિય,

સર્વ યોનિમાં માનવયોનિ ઉત્તમ ગણાઈ છે. માનવદેહની અમૂલ્ય પ્રાપ્તિ હજુ હૈયે ઊગી નથી અને એ માનવદેહમાંયે તેનો ઉત્તમ ભાગ તેમાં તેનો યુવાનીનો ગણાય. સર્વ કંઈ પ્રાપ્ત કરવાને યુવાવસ્થા શ્રેષ્ઠ ને યોગ્ય ગણાઈ છે ને હકીકતે પણ તેવું જ છે. સંસારવહેવારે કે આધ્યાત્મિકતાપથે પણ ઉંમર વધતાં જતાં - શરીર ઘરડું થતાં જતાં - ઉત્સાહ, જોમ, જોશ, ખંત-બધાં ઓસરતાં જવાનાં. વિરલ વીરલા જ શરીરે વૃદ્ધિ હોવા છતાં મનથી યુવાન

રહી શકે છે. એવી અમૂલ્ય યુવાની તો ગઈ, પણ હજુ જે ૫-૧૦ વર્ષ તેનો - યુવાનીનો શેષ ભાગ બાકી રહી જવા પામ્યો છે, તે ગાળામાં પ્રભુ ધગશ, તમન્ના, ઝંખના, લગની લગાડો એ આજે મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે. આ વિચાર ગઈ કાલે અનુષ્ઠાન વેળા આવેલો.

શરણાગતિ વિના ગતિ નથી. શરણાગતિ એમ ને એમ આવવાની નથી. પ્રેમભક્તિ પણ એમ ને એમ ફૂટી નીકળવાની નથી. મનને તે દિશામાં ખંતપૂર્વક અભ્યાસથી, ચીવટથી કેળવ્યા વિના કશું વળવાનું નથી. ને અશરણાગતિ એ મારા પથમાં મને મોટામાં મોટી મુશ્કેલી મેં જોઈ છે, અનુભવી છે તો હે પ્રભુ ! તે દિશામાં પ્રયત્નો થતા રહે, સફળતા મળે ને શરણાગતિ આવે એવું તું પણ કંઈક કરજે એ મારી નમ્ર આ પૂર્ણાહુતિ નિમિત્તે હૃદયની હૃદયથી પ્રાર્થના છે.

હે પ્રભો ! વળી, બહારના જગતમાં જવાતાં ત્યાંના વા વંટોળ મને ઘેરી ના વળે, મન હૃદયે આંધી ના ચઢાવે, તેવું પણ તું જ કરાવજે. બળ, સાહસ, હિંમત દેજે. મૌનરૂપી મન, વાણી કરવજે. મારી જે જે અનેક ક્ષતિઓ, નબળાઈઓ મન - હૃદયની, પ્રાણની, સ્વભાવની આદિ જે જે છે તેનું ભાન જગવજે. ભાન જગવીને તેને નિવારવાનું કરવજે ને તે બાજુ સાતત્યતા જળવાવજે.

પ્રાર્થના કરતાં પણ મને નથી ફાવતી, નથી આવડતી, નથી થતી તો તે અંગે પણ કંઈક કરજે. જીવનનાં કાર્યોમાં ચેતનાનો સાથ રખવજે. સ્મૃતિ સતત રહે તેમ કરવજે. પ્રેમ જગવજે, પ્રેમભક્તિ દૃઢ કરવજે. પુરુષાર્થ કરવાનું બળ દેજે - સાથે સાથે નમ્રતા રખવજે.

પ્રકૃતિના હુમલાઓ આવતાં ચેતવાનું બનજો. તેને ટાળવાનું થવાજો. તેને તાબે ના થવાજો. તે વહી જજો ને તેનું દિવ્ય રૂપાંતર થયા જજો.

આવું શું શું ને કેટકેટલું લખું ? લખતાં પાર પણ નહિ આવે. ઢગલાબંધ ક્ષતિઓ, ત્રુટીઓ, નબળાઈઓ ભરી પડી છે ઉલેચતાં ઉલેચતાં દમ નીકળે છે ને પાછી ભરાય છે. જીવન સાર્થક ક્યારે થશે ? છતાં એકેક ડગ ભરી ભરીને તારે માર્ગે આગળ ધપવું રહ્યું છે. તે ડગ ભરવાનું બળ પણ ખૂટી જાય છે. તે ખૂટી જતાં તું બળ દેજે !

મનમાં તો અનેક વિચારો, પ્રવાહો સાધનાની રીતોના આવે છે. આ જોઈએ ને આ ના જોઈએ, પણ તેવું બધું બુદ્ધિની સમજણનું માત્ર શા ખપનું ? હે પ્રભો ! આજના દિને મારી એક જ હૃદયની પ્રાર્થના છે કે તારાં ચરણકમળે બેસવાને, ઠરવાને જે જે જોઈએ - આધારશુદ્ધિ, કરણશુદ્ધિ - જે જે જોઈએ તે તું કરવજે અને તારું યંત્ર બનવજે, તે મારી એક જ નમ્ર પ્રાર્થના છે. તેમ થવાવામાં જે કંઈ સહેવું પડે તે સહેવાનું બળ દેજે, હિંમત દેજે ને સાત્ત્વિક શુદ્ધ બુદ્ધિ તે સર્વ સારુ દેજે, એટલી મારી આખરી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

વ્યક્તાવ્યક્ત અનેક તત્ત્વ સહુએ દીધી મને સહાય જે,
દશ્યાદશ્ય અનેકવિધ સહુનો પ્રેમ મળ્યો સાથ જે,
પૂર્ણાહુતિ કરાવી શક્ય સુખદ તે સર્વને ધન્ય હો,
તે તે સર્વ પરોક્ષ ને પ્રગટને મારા પ્રણામો હજો.
એ આજના દિન અંતેની ભાવના છે.

૯૧ દિવસમાં પ્રથમ ઉત્તમ ધ્યાન

તમોને આ લખ્યા બાદ ચા પીને ધ્યાનમાં ૪ વાગ્યે બેઠો. શરૂથી જ આગાહી સારી હતી. એકદમ હૃદયે મનની આંખો કેંદ્રિત થઈ ગઈ. હૃદયે તમારી છબી સ્પષ્ટ થઈને જાપ શરૂ થઈ ગયા. લીનતા જામવા લાગી. ટટ્ટાર બેસી શકાયેલું. તનનો થાક ક્યાંયે અદૃશ્ય થઈ ગયો હતો. મન-તન-હૃદય સર્વ હળવાં ફૂલ શાં બની ગયાં હતાં. પૂર્ણ જાગૃતિ રહી હતી. રોમે રોમ અવારનવાર આનંદનો કંપ આવતો હતો. પ્રવાહ પગે અને આખા શરીરે વ્યાપી ગયો. શરીર સ્થિર થયું. સમય તો વહેવા લાગ્યો. ખબર પણ ના પડે. ગાઢતા એટલે કે unconsciousness હતી. પૂર્ણ સંપૂર્ણ જાગૃતિ શ્રુ આઉટ હતી. એમ બરાબર પૂરા બે કલાક ધ્યાન રહ્યું. બલકે ૧.૫૯ મિનિટ કહેવાય. આંખ ખોલતાં ૧ મિનિટ બાકી હતી. બે કલાકમાં પાછળથી ધ્યાનના પાછલા ભાગમાં આનંદની ક્ષતિ હતી. મન, પ્રાણ, ચિત્ત - બધાં જુદાં જુદાં અનુભવાતાં હતાં. ૫-૬ રડ્યા ખડ્યા વિચારો બે કલાકમાં ફરક્યા હશે. સવારના ધ્યાનનું સાટું વાળી દીધું. ‘ન જાણે પ્રભુની કૃપા નોબત ક્યારે વાગશે’ તેના જેવું થયું આવું. સારું ધ્યાન થવાથી ખૂબ આનંદ થયો અને જાણે મૌન પૂર્ણાહુતિ ફળી, સુફળ આખરે મળ્યું તેમ થયું. આવું ધ્યાન આ બધા દિનોમાં એકેવાર થયું નથી. આ જાતનું ને આટલું લાંબું પણ. એક જ આસને ઠીક ઠીક ટટ્ટાર રહીને. વચ્ચે વચ્ચે કમર વળી જતી હતી ખરી. તમોને કુંભકોણમ્માં અવ્યક્તપણે નદી ઉપર દીઠા હતા. તમોને બૂમો-સાદ પણ બે વાર પાડ્યાં. પ્રાર્થના પણ અંત ભાગે થયેલી. ચૈત્યપુરુષને અગ્રભાગે આવવા વિનંતી કરી.

ઊડે ઊડે હૃદય ભીતરમાં મુજથી જવાજો,
ને ગૂઢ તત્ત્વ તારું મુજથી લહાજો/ગ્રહાજો.

એ કડી પાંચેક વાર રટાઈ હશે. એ કડી બોલાય અંતરમાં
અંતરથી ને ડૂબકી મારવાનું બને અંતરમાં.

Perfect consciousness within with atmospheric
unconsciousness outside* નો જાણે અનુભવ ના હોય !
consciousness with unconsciousness** જેવું કંઈક. ખૂબ
આનંદ આવ્યો. તે બધું તવ ચેતનાને સમર્પણ છે.

મારાં ભક્તિભાવભર્યા, પ્રેમભર્યા આજ સવારે પ્રથમ તવ
ચેતનાને કોટિ કોટિ નમ્ર પ્રણામો છે કે જે ચેતનાએ મને જીવન
દાન દીધાં છે, જીવનદષ્ટિ દીધી છે, માનવદેહની અમૂલ્યતાનાં
ભાન કરાવ્યાં છે, રાગ, દ્વેષ, મોહ, મમતા આદિનાં ભાન જગાવ્યાં
છે, પ્રેમભાવના જગવી છે, વિકસાવી છે, જનનીભાવ વહેતો
કરાવ્યો છે અને સાચો ધર્મ શો તે બતાવ્યું છે. એવા અનેક ઉપકારો
વર્ષાવતી તે દિવ્ય ચેતનાને મારાં હૃદયના હૃદયથી કોટિ કોટિ પાયે
લાગુ અને પ્રણામો છે. ધન્ય હો અને વિજય હો તે દિવ્ય ચેતનાનો.

હે પ્રભો ! આ પૂર્ણાહુતિ પ્રસંગે એકમાત્ર શરણાગતિ ગુરુ
પ્રતિની શરણાગતિ - તારા પ્રતિની શરણાગતિ પ્રેમભક્તિભરી
શરણાગતિ યાચું છું.

તમોએ કહ્યું ના હોત તો દાઢી, ફોન પછી તરત જ કાઢવાનો

* બહારના વાતાવરણ (વિશ્વ) પ્રત્યે અજાગૃત અવસ્થા પણ આંતરિક
રીતે સંપૂર્ણ, શુદ્ધ ચૈતન્ય ભાવવાળી જાગૃતિ

**જાગૃતિ સાથે જ અજાગૃતિનો અનુભવ - ઉચ્ચ કક્ષાના ધ્યાન દરમિયાન
થતો નિર્વચનીય આનંદનો અનુભવ

હતો જેથી ચિ. રેખા રડે નહિ પણ હવે લાલબંગલાવાળા ક્રાંતિભાઈ પાસે ફોટો લેવડાવીને પછી કાઢીશ.

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ.

પૂજ્ય શ્રીમોટાનો પત્ર - નકારાત્મક વિચારો હઠાવો

હરિ:ૐ

તા. ૨૯-૯-૧૯૫૦

કુંભકોણમ્

પ્રિય ભાઈને માલૂમ થાય જે જીવનમાં જેને ધ્યેયની સમજણ પડી છે ને ધ્યેય માર્ગે વળવાની જેની બુદ્ધિ થતી જાય છે ને તે જ તરફનું હવે માત્ર નિશાન કરવું છે એવા જીવને કદી નિરાશા સાંપડી શકતી નથી. વિચારોનું પ્રાબલ્ય ઘટતું જાય છે, વિચાર અમલમાં મૂકી શકાતા નથી, હવે જીવાનીનું જોશ વગેરે રહ્યું નથી એ બધા ખ્યાલ ભ્રમણાત્મક છે. મનને જે ગમે છે તે, તે તરત જ કરે છે. ત્યાં વિચારનું પ્રાબલ્યપણું રહે છે જ. માટે, નકારાત્મકપણે જીવનને વિચારવાનું કૃપા કરીને મૂકી દો. જીવનને રચનાત્મકપણે નિહાળવાનું શીખવાની ઘણી જરૂર છે. જેણે એક માત્ર ડગલું ભર્યું હોય તો તેવા જીવને એક પગલું ભર્યાનો પણ સંતોષ પ્રકટતો જ હોય છે. વિચારની મક્કમતા ધ્યેય પરત્વેનાં દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ કેવા પ્રકારનાં થતાં જાય છે એના પરથી જન્મતી હોય છે. તમારું વલણ વધારે રચનાત્મક બાજુ પર ઝોકવાળું થાય તો કશું બગડી જવાનું નથી.

૪. આશ્રમોની સ્થાપના - ૧૯૫૧

હરિ:ૐ આશ્રમોની પૂર્વભૂમિકા

૧૯૪૬માં આશ્રમ બનાવવાનો પ્રસ્તાવ શ્રીમોટાએ ટાળી દીધો હતો.

પૂજ્યશ્રી મોટાએ ‘આશ્રમ’ વિશેની ભાવના તા. ૨૮-૧૨-૧૯૪૬ના રોજ કોઈને લખેલા પત્રમાં વ્યક્ત કરી છે કે ‘વળી, મારે આશ્રમ કેવો ? તમે બધાં જ ધારો તો જીવતો આશ્રમ થઈ શકો. જે કોઈ જીવ હૃદયમાંનું હૃદયથી બની જાય, તો શા કાજે કોને વળગેલું છે, તેનું તેને સાચું જ્ઞાન પ્રકટે અને તે પોતાની માનસિક ભૂમિકા જરૂર ઊંચે લાવી શકે. જો તે સાચે સાચું આકાશભૂમિકાનું બની જાય તો તેની દ્વારા પ્રકાશ ફેલાવવાનું પ્રભુનિર્મિત કાર્ય કેટકેટલું થઈ શકે ! કેટકેટલું થવાની શક્યતાઓ પડેલી છે ને ભરેલી છે ! શ્રીપ્રભુકૃપાથી જે સ્વજન એવી ભૂમિકાવાળાં બને છે, તે જ મારે મન તો સાચો આશ્રમ છે.

‘મારે આશ્રમ કાઢવો હોય તો કશી વાર નથી. હવે મને શ્રીપ્રભુકૃપાથી પૈસાની તો ચિંતા જ નથી. પૈસા તો જરૂર પડતાં એ વહાલો આપ્યા જ કરે છે, એ તો નિત્યનો અનુભવ છે, કિંતુ મારે ઘરેડ પ્રમાણેનો આશ્રમ જોઈતો નથી. જ્યાંથી ભગવાનની ચેતનાશક્તિ, ભાવના જેમ વીજળીના મૂળ કારખાનામાંથી જ્યાં ત્યાં બધે વીજળી પ્રસરતી હોય છે, તેમ તેનું આપોઆપ પ્રસરવાનું બને ને એવું પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવ્યા કરે એવી અંતરમાં સહજ ભાવના પ્રકટે ત્યારે તેમ કરવું યોગ્ય છે. એની પ્રેરણા હજી તેવી મળી શકી નથી. જેટલાં પ્રભુપ્રસાદીરૂપે મળેલાં છે, એવાંનું જીવન ભગવદ્દીય થતું અનુભવી શકાય ત્યારે જ તો એની કૃપાથી શોભે.’

(જીવનપ્રવેશ, ચોથી આ., પૃ. ૨૫૯/૨૬૦)

શ્રીમોટાએ ઈચ્છા વ્યક્ત કરી

હરિ:ૐ તા. ૧૨-૧૦-૧૯૪૭, સાયલા

પ્રિય ભાઈ,

આશ્રમમાં (હરિજન આશ્રમ, સાબરમતી) મારાથી પાંચ છ મહિના તો ના રહી શકાય, કારણ કે મારો સ્વભાવ તમે બધાં જીવતા ના શકો ને નકામું તેમાં તમને મનદુઃખ થાય ને મને નાહકનું મનમાં દુઃખ થાય કે આ લોક હજી મને સમજી પણ શકતાં નથી. મારે તો કહેવાનું થાય તે તે તમારા પોતાના જ સ્વભાવ અંગે કહેવાનું થાય ને પાંચ મહિના રહી શકાય તેવો કાર્યક્રમ પણ નથી. હવે તો તમે બધાં મિત્રો થઈને મને કોઈ એક એકાંત સ્થળે રહેવાનું કરવાનું નિરાંતવાળું કરી આપો તો ત્યાં બસ પડ્યો રહું ને તમને જ્યારે ત્યાં આવવાનું મન થાય ત્યારે આવવું, હવે તો જે થાય તે ખરું. આ મારી માગણી ધ્યાનમાં રાખજો.

જીવની સાચી રીતે સેવા કરવા જતાં તો તે તે જીવ તરફથી ઉપકાર કે આભાર કે તેવા પ્રકારના ધન્યવાદને બદલે રોષ કે એવા જ પ્રકારનો પુરસ્કાર મળતો રહે છે એવું મેં તો દરેકની બાબતમાં જોયું છે. તેમાં નમ્રતા ભાવવાળા એકલા પૂ. મામાને જ જોયા છે. તમે પણ મને ઘણા અન્યાયો કરેલા છે ને ઘણી ગેરસમજ તો દિલમાં રાખેલી. હવે તેવી પ્રવૃત્તિથી કદી મનમાં ચગવાનું ના બનો એટલી પ્રાર્થના.

- મોટા

આશ્રમ બનાવવા શ્રી નંદુભાઈની ઉત્સુકતા

હરિ:ૐ તા. ૩૦-૧-૧૯૪૮

હરિજન આશ્રમ, સાબરમતી,

પૂજ્ય પ્રિય,

તમો ચાલુ વર્ષમાં કે મોડામાં મોડા ૧૯૪૮ની સાલમાં ક્યાંક

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ (ઉત્તરાર્ધ) □ ૧૦૨

સ્થિર થશો જાણી આનંદ. તે અંગે મારું જે કંઈ અલ્પ છે તે સર્વસ્વ તમારે ચરણે છે. ૧૯૪૬ના ફેબ્રુઆરીની શરૂમાં રાત્રે જે ૧૬ કલાકનું બોલવું થયેલું ને ત્યારે જે તમન્ના તમોને સર્વસ્વ દઈ દેવાની હતી, તેવી જોશભરી તમન્ના ભલે આજે ના હોય પણ દેવાનું હૃદય તો છે જ. એટલે આ શુભ કાર્ય અંગે મારું જે કંઈ છે તે તમારું જ આપણું છે ને જમીન મકાન અને ચાલુ ખર્ચના નિભાવ માટેની જોગવાઈરીતોમાં તે બધું વપરાય એવી મારી હૃદયથી પૂરી ઉત્કટતાભરી તૈયારી છે. પૂ. મામા ઉપરનો તમારો પત્ર વાંચ્યો છે. એવા દેવાવામાં દેવાવાનું છે જ નહિ, મેળવવાનું જ છે. અમારો ક્યાંય આગ્રહ, ઘમંડ કે માલિકીપણું ના હો ને મારું નામ ટ્રસ્ટી તરીકે રાખો તેના સ્થાને બીજા કોઈ વડીલનું કે બીજાનું રાખો તે પણ મારી વિનંતી છે. મારું અહમ્ પોષાય તે મને મારા માટે ઠીક નથી, ને તે ન પોષાય તેમાં મારી તાલીમ પણ છે, પણ એ તો પછીની વાત છે. હાલ પૂરતું હું એટલું કહું કે તમારા આ નિર્ણયને મારો ખરા હૃદયનો આવકાર છે અને આજે જો આ ગમગીનીનો દિન ના હોત, દેશના દુઃખનો દિન ના હોત તો મારો આનંદ વ્યક્ત કરતો તાર પણ મોકલત.

જગાની પસંદગી તમે જ્યાં કરશો ત્યાં હું આવીને રહેવાનું ઈચ્છું ખરો. સિદ્ધાર્થની કેળવણી અંગે આપણે ત્યારે ત્યાં વિચારી લઈશું. જો તમો અમને સાથે રાખી શકો તો રહેવાનું અમો બન્ને જરૂર ઈચ્છીએ છીએ.

આ નિર્ણયને મૂર્ત આકાર જેટલો વહેલો આપી શકો તેટલો વધુ આનંદ. તા. ૨૧-૧-૧૯૪૮ના પત્રમાં દંડ ભરવો પડ્યો તે તો જાણે ઠીક છે. તેવી ભૂલ મારાથી ના જ થાય તેવું હું નથી

માનતો. એનો ધમંડ તમ કૃપાથી ઓસરતો ગયો છે. વસ્તુઓ ખોવાવાના, ચોરાયાના, ખિસ્સામાંથી ગયાના પણ દાખલા બન્યા છે. ચોક્કસાઈનો ધમંડ ઓછો થતો ચાલ્યો છે. તે સર્વ માટે તમારો ઋણી છું.

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ

હરિ:ૐ

તા. ૧૩-૨-૧૯૪૮

કુંભકોણમ્

પ્રિય ભાઈ,

આશ્રમ થવો જ જોઈએ એવો આગ્રહ તો નથી જ. કિંતુ તે સાથે સાથે હવે કોઈક ઠેકાણે રહેવું છે તેટલું પણ ખરું જ. એ તો પ્રભુ સરખો ધણી છે, એ બધાંનાંમાં પ્રેરણા પ્રેરશે તે ખરું.

તમારામાં કોઈ એક પ્રકારનું નક્કરપણું છે જ. ગમે તે ભૂમિકાનું હોય તેની પરવા હોતી નથી. જેનામાં એવું હોય તેનાં રૂપ બદલાતાં તે જ સાચા અર્થમાં ખપમાં ઊગી શકવાનું જ છે, તે પણ નક્કી છે. - મોટા

શ્રી હેમંતભાઈના આશ્રમ બનાવવાના પ્રયત્નો

સૌ પ્રથમ શ્રી હેમંતભાઈએ ૧૯૪૮માં સાબરમતી આશ્રમમાં શ્રીમોટા પાસે રજૂઆત કરી કે ‘મોટા, આપણો આશ્રમ કરો. આમ કોઈના ઘરમાં રહેવું અને આ સમૂહ વચ્ચે રહેવું, ગાંધીવાદીઓને આ બધું ગમે નહિ. આપણે એકાંતમાં આશ્રમ જેવું કરીએ તો કેમ ?’ શ્રીમોટાએ આ વાતને બહુ લક્ષ ના આપ્યું, પરંતુ એક દિવસ શ્રી હેમંતભાઈએ બહુ આગ્રહ કર્યો એટલે શ્રીમોટાએ કહ્યું, ‘એમ કરો શ્રી હેમંતભાઈ, એક લાખ રૂપિયા ભેગા કરો. પછી આપણે આશ્રમ શરૂ કરીશું.’ નંદુભાઈ રાજી થયા કે શ્રીમોટાએ આવી શરત મૂકી. એમના ઘરમાંથી ક્યાં બીજે

જવું ? પરંતુ હેમંતભાઈની ચીવટ જબરી. નંદુભાઈને એમના માટે ખૂબ જ માન. હેમંતભાઈના કહેવાથી સગાંવહાલાં, ઘણા મિત્રોને કાગળો લખ્યા. રૂપિયા તો ભેગા થઈ ગયા. બેંક ઓફ ઈંડિયામાં શ્રીમોટાનું અને નંદુભાઈના નામનું સ્વતંત્ર ખાતું ખોલાવી એ પૈસા એમાં મૂક્યા અને આશ્રમ કરવાનું નક્કી કર્યું. તે માટે જગ્યા શોધવા નીકળ્યા. શિનોર બાજુ ગયા, નર્મદા કિનારાની આજુબાજુ ગયા, કુંભકોણમ્ - ત્રિચિ આજુબાજુ ગયા, પણ ક્યાંય મેળ પડતો ન હતો. છેવટે કુંભકોણમ્માં એક જગ્યા પસંદ પડી અને શ્રીમોટાએ એકાએક કહ્યું, ‘નંદુભાઈ, બધાંને પૈસા પાછા આપી દો.’ નંદુભાઈ કહે, ‘શું કહો છો મોટા ?’ શ્રીમોટા કહે, ‘હા, હું કહું છું. પૈસા પાછા આપી દો. મારે આશ્રમ કરવો નથી અને જ્યારે કરવાનું મન થશે ત્યારે મારા પૈસાથી હું કરીશ. હું જમીન લઈશ અને નાની સરખી મઢૂલી બનાવીને રહીશ.’ જેમના જેમના પૈસા હતા તેઓને પાછા આપી દીધા. જે લોકોમાં વધારે ભાવ હતો તે કહે, ‘મોટા, અમે તો તમને આપી દીધા હતા. તમે આ પાછા આપો છો ?’ શ્રીમોટા કહે, ‘એમ કરો જ્યારે મારે જરૂર હોય ત્યારે હું માગીશ અને તેનું વ્યાજ મને આપજો અને મૂડી તમારી પાસે રાખજો.’

આશ્રમ પ્રવૃત્તિ બંધ રાખવાનું કારણ

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ શ્રી હેમંતભાઈને ઉઘરાવેલા પૈસા બધાંને પાછા આપી દેવા જણાવ્યું. આમ, આશ્રમ બનાવવાનું મોકૂફ રહ્યું.

હરિ:ૐ

તા. ૪-૯-૧૯૪૮

વઢવાણ શહેર

પ્રિય ભાઈ,

આશ્રમની પ્રવૃત્તિ બંધ થઈ તે સારું જ થયું છે. એ વિશે

મારા મનમાં બેમત નથી. જે ત્રણ જીવ મારી સાથે રહેવાનાં હતાં તે જીવના પણ આ જીવ પર પૂરતો (પૂરેપૂરો ભલે ન હોય) જીવતો વિશ્વાસ ન બેઠો હોય ત્યાં લગી સાથે રહેવું લગભગ અશક્ય તો ના કહું પણ જતે દિવસે અસહ્ય લાગવા માંડે તો તેમાં કશી જ નવાઈ ના લાગે. આ ભાન પહેલાં જાગવું જોઈતું હતું. કેમ ના જાગ્યું એનાં પણ કારણો તો હોઈ શકે, પણ એવી કારણ પરંપરામાં ઊતરવાનું પણ યોગ્ય લાગતું નથી. મારો કર્મસંબંધ જ તમારાં બધાં સાથે એવા પ્રકારનો હશે તેમાં કોઈનોય શો દોષ !

‘પુનિત પ્રેમગાથા’માં એક ઠેકાણે ગાયું છે કે : જેમને મેં મારાં ગણેલાં છે તેમને એક દિવસ મારાં કરીશ ત્યારે જ જંપીશ, એ મારી વાણી મિથ્યા નથી. પ્રભુ તે કોઈક સમયે સત્ય ઠેરવશે જ એવો દૃઢ વિશ્વાસ હૃદયમાં વસેલો છે ને તે કાજેની અપાર ધીરજ પણ છે, પણ હવે રહેવાની રીત મારે બદલવી રહી. જે રહેવાથી કરી જો ન સધાઈ શકાતું હોય કામ તમારું કે મારું તો તેવા રહેવામાં પણ કશો જ માલ નથી. ખાલી ખાલી કોઈના રોટલા ખાવામાં આ જીવે કદી માન્યું નથી. કોઈ જીવની સેવા પણ અમથી લીધી નથી. ભલે પ્રત્યક્ષપણે તેવા જીવના શરીરની તેવી રીતે સેવા આ જીવે ન કરી હોય. જો પ્રત્યેક જીવ વિચારે તો આ જીવના સંપર્કથી એને મળેલું છે જ. અનેક પ્રકારની સમજણ પણ મળેલી છે. કશું કોઈએ ખોયું હોય એમ લાગેલું નથી તેમ છતાં કોઈ જીવ પોતે ખોયાની માગણી કરશે તો તે યોગ્ય જણાતાં તે પણ ભરપાઈ કરવાનું પ્રભુકૃપાથી થઈ શકશે. એની કૃપા આગળ કશું પણ અશક્ય નથી. પ્રભુકૃપા સર્વ સમર્થ છે. - મોટા

તા. ૭-૩-૧૯૪૯ના પત્રમાંથી -
મારા જીવનનો આધાર તારા પર છે

મને આવા જીવનમાં વ્યક્ત થવાપણા અંગે તારું જીવન નિમિત્તરૂપે છે. ને આશ્રમ પણ જો થવાનો હોત તો તે પણ તારા જ નિમિત્ત અર્થે. જો થયો હોત તો તારી સાથે લડવું પડતે તો તે કરીને તારો વિરોધ કે ગુસ્સો સહી લઈને ને અંતમાં તારા તદ્દાગ્રહને હઠાવીને પણ તને સાધનામાં ઘોંચવાનું પ્રભુકૃપાબળે કરાવવાનું થાત, થાત ને થાત જ. તો હવે તે હેતુ તું ફળાવવાનું કરે ને મારે કોઈ ઠેકાણે રહેવાનું થાય તો પહેલાં તું મારું પાકું નિમિત્ત થઈ જાય ને જીવનનો નક્કર મરણિયો નિરધાર કરી લે તેવી તારાં ચરણકમળમાં આ તારા વહાલા સ્વજનની પ્રેમભક્તિભાવે પ્રાર્થના છે. વહાલા ભાઈ ! તું મારું જે કહે તે છે, મારા જીવનનો આધાર તારા પર છે ને તારા પર મારે જીતવાનું કે હારવાનું છે, જોકે તેમાં તેવાપણું કારણ હેતુએ ના હોય તે વળી જુદી વાત છે, પણ તારા નક્કરપણાનો આધાર મળી જતાં મને આપણાં બધાં સ્વજનોને મઠારવામાં પ્રાણચેતન આવી જવાનાં છે. જગત સારુંય તરછોડે પણ તારી ભાવના અમરપણે મારામાં જીવતી રહી શકે એવા આધારની મને ઘણી ઘણી જરૂર રહે છે, તો જ જગતમાં મારે ભાગે આવેલ ધર્મ યોગ્ય રીતે અદા કરી શકું. તું મારા જીવનનું કામ પાર ઉતારી શકે એવાં બળ, શક્તિ, સાહસ, હિંમત, ધીરજ આદિનાં પૂરતાં મૂળ તારા જીવના ચેતનપણામાં હું જોઈ શકું છું. શરીરના રોગપણાના ઉપરથી આ વાત પર નીકળી જવાયું.

- મોટા

ફરીથી આશ્રમ બનાવવાની પ્રવૃત્તિ

આશ્રમમાં સ્થાયી થવાની શ્રીમોટાની પૂર્વ શરત

હરિ:ૐ

તા. ૨૩-૩-૧૯૪૯, કુંભકોણમ્

પ્રિય ભાઈ,

હમણાં મારું રહેવાવા અંગે કશી અટકળો ના કરવા વિનંતી

છે. મારું કશું ચોક્કસ આમ જ થશે તેમ કૃપા કરી ના ગણવું. મારે આશ્રમમાં આઠ નવ પુસ્તકો છપાવવા કાજેનું લખાણ પૂરું કરી દેવા ત્યાં રહેવાને લખ્યું છે, તે કાયમ છે. વચ્ચે નડિયાદ ઊતરવાનો તે વાત ખરી, ને તે જગાની તપાસ પણ કરવાનો.

આશ્રમમાં કાયમી વસવાટનો મારો ખ્યાલ હતો પણ નહિ, કારણ કે તેમ થાય તેમાં તમારાં બધાંની ગરજ વધવાની નથી, બલકે ઘટવા પૂરતો સંભવ. કશો કંઈ પરત્વે અમુક ચોક્કસ ધોરણ રાખી શકાય તેમ નથી. જેમ જેમ થતું જશે તેમ તેમ થયા જવાનું છે, ને સ્થાયી થવાપણામાં જો તમે મારા બધા કાગળો વાંચ્યા હોય તો તેમાં એક શરત સતત આવ્યા કરેલી છે, જો તમારી નક્કર ભૂમિકાનો આધાર મળે તો જ તેમ કરવાનું છે, નહિતર રખડતા રામ તો છીએ જ. ને તે મળશે એ આધારે હાલમાં જે થાય છે તે થવા દઉં છું, તે જાણશોજી. મારા હમણાંના બધા જ કાગળોમાંનું તે મુખ્ય લક્ષણ છે ને તમારા ખ્યાલમાં પૂરું ઊંડું ઊતર્યું લાગ્યું નથી, તો કૃપા કરીને ત્યાં જે કાર્બન નકલો હોય તે બધી ફરીથી વાંચી જવાને વિનંતી છે ને હું ખોટો હોઉં ઉપરની impressionમાં તો મને સુધારવા વિનંતી છે. હું મારા ફોટા અંગે કોઈને કંઈ નહિ કહું, એનું કારણ - હું કહું તો તે પૈસા લે પણ નહિ, ને મારે હાથે હું મારા ફોટા કઢાવડાવવાનું ના કરું, તેથી તેમને કહેશો કે તેઓ પોતે જેને લખવું હોય તેને લખે, ને ભવિષ્યમાં પણ મારા ફોટા અંગે મને કોઈ ના લખે. ફોટાનો આધાર ભાવનાને ચેતનવંતી બનાવવાનો છે, તે ન થતું હોય તો ફોટા એ ખાલી મૂર્તિપૂજા છે ને તેવું થવાવા દેવું ને તેમાં સંમતિ દેવી એ પણ મૂર્ખામી છે ને અજ્ઞાન છે. શરીરની કથળતી દશા છે. પ્રેમભાવથી કૃપા કરો. વહાલા ભાઈ, તું કૃપા કરીને કોઈ રીતે મારા પર નારાજ ના થતો ને તારા પ્રેમભક્તિભાવની મને ગરજ છે. - મોટા

આશ્રમ બનાવવા શ્રી નંદુભાઈનો હૃદયનો ટેકો

હરિ:ૐ

તા. ૩૧-૩-૧૯૪૯

કુંભકોણમ્

પ્રિય ભાઈ,

નક્કર ભૂમિકા થવાવા કાજેના નિર્ણયનો તમારો ટેકો જરૂર છે જ ને જીવનનું ધ્યેય પણ આ જ માર્ગે છે જ તે તેમાં તમને કશી શંકા નથી, ને તેમાંથી વળવાનું હવે હોય જ નહિ. તો તે વિશે તમે તમારા હૃદયથી ખરા હૃદયનો ટેકો ગણી લેવાનું કહો છો, તે જાણી આજે મને ઘણો ઘણો આનંદ થયો છે, ને તેથી જ તમારી કને માગું છું કે, બીજું જે કંઈ થવાનું કે થવાવાનું હો, તે ભલે જેમ થતું હો તેમ ભલે થતું પણ તમે તમારે તો યાહોમ કરીને આમાં ઝંપલાવો અને સતત પ્રભુસ્મરણ કર્યા કરો, એટલી જ તમને વિનંતી છે. - મોટા

સાબરમતી નદી કિનારે આશ્રમની યોજના

હરિ:ૐ

તા. ૨૮-૭-૧૯૪૯

મૌન ૧૯મો દિન, સાબરમતી આશ્રમ

પૂજ્ય પ્રિય,

તમો ગમે ત્યાં બેસશો ત્યાં મારો સાથ છે જ અને તે અંગે હું ત્યારે લખી પણ ચૂક્યો છું. આજે જે વિચાર આવ્યા તે -

તમોને નદી કિનારો ગમે છે. સાબરમતી કિનારે આપણી જમીન છે. ૧૨૦૦ વાર છે. ત્યાં ઈંટ, ચૂના ને લાકડાંનું મકાન પૂ. નરહરિભાઈને સારુ આશ્રમમાં બંધાયેલું તેવું તે ઘાટનું લગભગ બાંધી શકાય. ને તેમાં સિમેન્ટ ખૂબ ઓછો જોઈએ, લોખંડ પણ નજીવું એટલે તાત્કાલિક બાંધી શકાય. ને અંદાજે ૨૦૦-૨૫૦ ચો.વાર બાંધકામ કરીએ તો રૂ. ૩૦-૩૫ હજારથી વધુ ના થાય ને

જમીન આમે પડી જ રહી છેને ? ને આટલી રકમ ત્રિચિમાં પણ મકાન લેવામાં વાપરવાનું વિચારાયું હતું. કદાચ આ રકમમાં જરા મોટું પણ થઈ શકે. પાણીનો નળ આવી શકે એમ ધારું છું ને વીજળી તો મોડી વહેલી આવવાની. મ્યુનિસિપાલિટી કર ઉઘરાવે છે તો આ સગવડ આણી આપે ને જાજરૂ માટે તમોએ સૂચવેલ cesspit tankનો (ખાળકૂવાનો) જાજરૂ થઈ શકે. જે તમોને આજીવન નોમિનલ રકમથી લીઝ (ભાડાચિઠ્ઠી) ઉપર રજિસ્ટર્ડ કરાવી આપી શકાય. એટલે તમારો તે ઉપર હક્ક આજીવન અબાધિત રહે. કાલે ઊઠીને મારો બુદ્ધિભેદ થાય તોપણ સદ્કાર્ય થયેલું પછી પાછું અવળું ના કરી શકાય. હું ઈચ્છું છું અને માનું છું કે આપણો સંબંધ અતૂટ રહેવાનો જ છે. છતાં તે દિને ૧૬ કલાકના ભાષણ સમયે બોલાયેલ ભૂલી શકતો નથી કે નંદુનો નંદુને ભરોસો નથી. તેથી, આજીવન લીઝથી કરાવી અપાય. એટલે એ જગા તમારી જ થઈ પછી હું તેમાં રહેવા આવું કે ના આવું તે સાથે સંબંધ નહિ રહે. ભાષાની (ગુજરાત હોય) મારામારી નહિ. બધાં સંબંધીઓ, ભક્તો, અનુયાયીઓ, પ્રશંસકો, મિત્રો, સ્નેહીઓ વગેરે નજીક અને સેન્ટરની જગા ને એકાંતનું એકાંત ! આશ્રમમાં અમો રહેતા હોઈએ તોપણ રોજ આવી જઈ શકાય એટલા જ અંતરે છે. એટલે કાંતુ ને હું વારાફરતી ત્યાં કામમી પણ તમો ઈચ્છો તો રહી શકાશે અને છોકરાઓનો કાર્યક્રમ અબાધિત આશ્રમેથી ચાલુ રહે.

આશ્રમમાં તમો રહેનાર સ્થાનના નિભાવ અર્થે પણ ગોઠવણ થઈ રહેશે થઈ શકશે. અને જેમ તમો બીજે સ્થિર થવા ઈચ્છો છો તો અત્રે તેમ સ્થિર થઈ શકો જો પસંદ કરો તો ને ઈચ્છો તો. તેની વિગતવાર યોજના પછીથી નક્કી થઈ શકશે.

તદન એકાંતમાં સ્થિર થાઓ તે કરતાં મધ્યવર્તી જગાએ તેમ થાઓ તો કદાચ બીજાઓને તેનો લાભ વધુ મળી શકે. આ સ્થળ તમારું પોતાનું જ ગણાશે અને આશ્રમ નામ ના આપવું હોય તો ના પણ અપાય. મૌનએકાંત લેનારાં સારુ અલગ જુદી વ્યવસ્થા પણ કરી શકાય, તે જ કંપાઉંડમાં તે મકાનથી અલગ.

તો જો કૃપા કરી તમો આ સ્વીકારો તો તેમાં મકાન બંધાવી આપવાનું ને તેને ફર્નિચ (ફર્નિચર) સાધનસહ વસાવી દેવાનું ને જીવન- પર્યંત લીઝ નોમિનલ રકમથી કરી દેવાનું અને ખર્ચના નિભાવ અર્થે પ્રતિમાસ ચોક્કસ બાંધી રકમ તમોને આજીવન મળે તેવી વ્યવસ્થા કાયમી કરી દેવાનું હું સહર્ષ અને સવિનય વિનંતીથી તે વિચારવાને વીનવું છું. આટલું સદ્કાર્ય જો કરવા દેશો તો અમો અમારી જાતને ધન્ય લેખીશું.

આજે તો ચોક્કસ રૂપરેખા સાથેનો આ વિચાર આવ્યો તો તે તમારે ચરણે ધરું છું અને તેને મૂર્તિમંત થવા દેવાની વિનંતી સહ અટકું છું. હરિ:ૐ

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ

તા.ક. નદીનું વહેણ પણ જમીન બાજુનું છે. આગળ બગીચો ને મોટો રસ્તો થવાનો, મોટો વહેલો સાબરમતીનો બંધ પણ બંધાવાનો એટલે પાણી પૂરતું કાયમી રહેવાનું. હવાપાણી સારાં - શહેરની વચ્ચે ને દૂરનું દૂર ! બહારગામ બીજે જવાનું થોડો વખત ફરવા જવાનું થતાં પણ તેની દેખભાળ લેવાને શક્ય બની શકે તેવી સરળતા પણ થઈ રહે તેવું સ્થળ.

કાંતાબાનું સમર્પણ

હરિ:ૐ

પૂજ્ય વહાલા મોટા,

આ પત્ર મેં વાંચ્યો છે ને જો તે પ્રમાણે થાય તો ઘણો જ

આનંદ થાય ને અમો ઉપર મોટી કૃપા ઊતરી ગણીશું. તો તેવું થવા દેવામાં મારી પણ નમ્ર પ્રાર્થના છે. વિનંતી છે.

લિ. છોરું કાંતુના પાયલાગુ

આશ્રમનો ઈતિહાસ

શ્રી નંદુભાઈએ ૧૯૫૧ના એક નિવેદનમાં પૂજ્ય શ્રીમોટાને લખ્યું હતું,

‘શિનોર જમીન ખોળવા આપણે ગયેલાં. ૧૦ વર્ષ અગાઉ તે ગાળામાં શિનોરથી માંડીને ક્યાં ક્યાં કેટકેટલી જગાઓ આપણે જોઈ વળ્યાં. એક વખત આશ્રમ થવાની અણી ઉપર ને ફાળો પાછો પણ કરાવ્યો તમે. ત્રિચિમાં મકાન લેવાતાં લેવાતાં વળી રહી ગયું. નવું મકાન તો તમો ના જ કરાવો. ઈંટ ચૂનામાં તો નાણાં ના જ નાખો. એ પણ તમો જણાવતા હતા. તે જ તમોએ નવું જ મકાન કરાવડાવ્યું. એ પ્રત્યક્ષ પુરવાર કરે છે કે સંતોને આગ્રહ કશાનો કદી નથી હોતો. જેવી જેવી પરિસ્થિતિ તેવાં તેવાં વહેવાર ને વર્તન. ને આખરે તો કેવી રમ્ય જગાએ આ સ્થપાયું ! ફરતો ફરતો દડો તેના સ્વસ્થાને આવ્યો ત્યારે જ તે ગબડતો અટક્યો. આવા આવા અનેક અનુભવો પ્રેમભક્તિ દઢતર કર્યે જાય છે.

૧૯૪૨માં મૌન અંગેની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ. બરુકાલમાં બીજ નાખીને શિનોરના સીમાડેથી શરૂ થઈ. ગુજરાતમાં સ્થળોએ વિહંગાવલોકન કરી ભરૂચ તરફ દૃષ્ટિ નાખી. નડિયાદ પ્રતિ નિહાળી, કઠોરમાં ચંચુ પ્રવેશ કરી, ત્રિચિના કેન્ટોનમેન્ટમાં-છાવણીમાં લગભગ પાયા નાખવાની શરૂઆત કરીને આખરે કુંભકોણમ્માં સ્થિર થયો.

વાત્રક નદીનો કિનારો અને સાબરમતીનો કિનારો પણ આ આશ્રમ (સાબરમતી સ્ટેશન બાજુ હું જોવા ગયેલો તે) જોઈ આવેલ (તા. ૫-૬-૧૯૫૧ના પત્રમાં).

આશ્રમ મોટું વૃક્ષરૂપ નહિ બને

હરિ:ૐ

તા. ૨૩-૩-૧૯૫૧

પૂજ્ય પ્રિય,

તમો ઘણી વખત કહો છો કે ‘મારે પ્રખ્યાતિમાં નથી આવવું, અજ્ઞાત જ સારાં.’ એ સવિષેશપણે સમજાતું જાય છે ને તે સાચું છે. પ્રખ્યાતિમાં આવવા સારુ સમાજ અમુક ચિહ્નો માગી લે છે, જેનો તમોએ જ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગ કર્યો છે. સંસારીઓ સાથે સંસારી જેવા થઈને રહેવું એ પ્રખ્યાતિનું બાધક સ્વરૂપ છે અને તેથીયે આગળ વધીને આત્યંતિક નમ્રતા એ પણ તમારી વિશિષ્ટતા છે. ભગવાં કપડાં કે સંસારથી અલગતા કે સંસારીઓ જે રીતે બેભાનપણે જીવે છે, તેનાથી કંઈક વિશિષ્ટ ચિહ્નનું જીવન હોય તો તેને ખ્યાતિમાં આવવાનું બને, પણ તમો તો સંસારીઓ જેવું જ માત્ર સભાનપણે જીવવાનું કરો છો અને એ સભાનપણાનું જીવન છે તે તો સંસારીઓ કેમ પારખી શકે ? એટલે તમો જ્યારે કહો છો કે ‘આ થયેલ આશ્રમ મોટું વૃક્ષરૂપ બની જાય તે શક્ય નથી.’ તે મતલબનું જે કહો છો તે સાચું છે.

હરિ:ૐ આશ્રમોની શરૂઆત

આમ, બે વર્ષ પસાર થઈ ગયાં. ૧૯૫૦માં પછી શ્રીમોટાને કુંભકોણમ્માં કાવેરી નદીના ઉત્તર દિશાના કિનારા પર એક તદ્દન શાંત જગ્યા પસંદ પડી. એ જગ્યાએ એક પ્રાચીન સમયના મહાત્માની સમાધિ છે. એ મહાત્માની ચેતનાનો પૂજ્ય શ્રીમોટાને અનુભવ થયો હતો. પ્રાચીન તાંજોરના રાજાને એક સમયે ચિદંબરમ્થી પાછા ફરતાં પેટનો દુખાવો થઈ આવ્યો. કોઈએ પેલા મહાત્માની દવા કરવાનું કહ્યું. એટલે રાજાએ મહાત્માને બોલાવી

લાવવાનો હુકમ કર્યો, પરંતુ મહાત્માએ જવાની ઘસીને ના કહી. એટલે રાજા તે મહાત્મા પાસે ગયા ત્યારે મહાત્માએ તેને પોતાના પગના અંગૂઠાને ધોઈને પાણી પી જવા કહ્યું અને તેમ કરવાથી તેનો પેટનો દુખાવો મટી ગયો. સમય જતાં એ જગ્યાએ મહાત્માએ સમાધિ લીધી. શ્રીમોટા કહે, ‘મેં જે જગ્યા નક્કી કરી છે ત્યાં હું મારી મઢૂલી બાંધીને રહીશ.’ ગોપાલમામા કહે, ‘મોટા, આટલી નાની જગ્યામાં નહિ ફાવે. પછી નંદુભાઈ કહેશે કે મારે અહીંયાં રહેવું છે. બીજા તમારા મિત્રો પણ. એટલે જગ્યા થોડી મોટી લો. સારી લો.’ શ્રીમોટા કહે, ‘ના, આ બરાબર છે.’ આ જગ્યા શ્રીમોટાએ એમના પૈસાથી લીધી, પરંતુ મકાન બાંધવાના પૂરા પૈસા હતા નહિ. મામાએ કહ્યું, ‘મોટા, હું તમને પૈસા આપીશ-ધીરીશ. જ્યારે આવે ત્યારે મને વિના વ્યાજે પાછા આપજો. સમયમર્યાદા નથી.’ શ્રીમોટા કહે, ‘તેમાં મને વાંધો નથી. મને મળશે તેમ તેમ આપતો રહીશ.’ પછી જેમ જેમ લોકોએ જાણ્યું તેમ તેમ પૈસા આપ્યા અને મકાન થઈ ગયું. આમ, કુંભકોણમ્માં ૧૯૫૧માં આશ્રમ શરૂ થયો. ત્યાં પહેલાં નંદુભાઈને મૌનમાં બેસાડ્યા. નંદુભાઈ કહે, ‘મોટા, આ આશ્રમ થાય છે તે સારી વાત છે, પણ મને કંઈ ધ્યાન બ્યાન ફાવે નહિ. એ મારો વિષય નહિ. એ બધો વિષય હેમંતભાઈનો એટલે હું મેનેજમેન્ટ કરીશ. એમાં મને હથોટી છે. વહીવટ કરવો મને ગમશે.’

એ વખતે શ્રીમોટાએ હા એ હા કર્યા કર્યું. બધું તૈયાર થઈ ગયું પછી શ્રીમોટા કહે, ‘નંદુભાઈ, તમારે અહીંયાં રહેવાનું છે. અહીંથી ક્યાંય જવાનું નથી. બાર મહિનામાંથી આઠ મહિના અહીંયાં અને ચાર મહિના તમારા કુટુંબ સાથે સાબરમતી

ગાંધીઆશ્રમમાં એ પ્રમાણે રહેવાનું છે અને તમારે સાધના કરવાની છે. હેમંતભાઈ તમારી સાથે રહેશે.’ હેમંતભાઈના સ્વભાવમાં એકાકીપણું, બધાંને મળવું કરવું ફાવે નહિ. આ બધી ઉલ્લન અને દોડાદોડ ફાવે નહિ. આમ, બન્નેને તેમના સ્વભાવથી વિરુદ્ધ સંજોગોમાં મૂકી તેમના ઘડતરની ગોઠવણ શ્રીમોટાએ કરી.

૧૯૫૫માં નડિયાદમાં કુબેરદાસભાઈ ભાવસારના આગ્રહથી આજે જ્યાં આશ્રમ છે ત્યાં જૂનું મકાન હતું તેને ૧૮૦૦-૨૦૦૦ રૂપિયા ખર્ચાને રિપેર કરાવ્યું. અહીં બિલોદરા ગામમાં ચોરોનો વાસ. બીજા લાકો કહેતા કે ‘મોટા, અહીં તમને શાંતિથી રહેવા નહિ દે. તમારા પહેલાં કબીરપંથી સાધુઓ રહેતા તેમને પૈસા માટે કૂવામાં ઊંધા માથે લટકાવ્યા હતા.’ ત્યાં શરૂઆતમાં હેમંતભાઈ એકલા પંચાવન દિવસ ફક્ત દૂધ ઉપર રહ્યા. આમ, આશ્રમ શરૂ થયો પછી શ્રીમોટા, હેમંતભાઈને કહે, ‘હવે તમારે આ આશ્રમ મેનેજ કરવો. હું તો ફર્યા કરીશ. હું કંઈ આશ્રમમાં કાયમ રહેવાનો નથી.’

૧૯૫૬માં સુરત આશ્રમ શરૂ થયો. શ્રી નંદુભાઈએ આ રીતે ૧૯૫૦થી ૧૯૫૯ સુધી નવ વર્ષ કુંભકોણમ્માં ગાળ્યાં. નંદુભાઈ જપ, ત્રાટક, ધ્યાન વગેરે કરતા રહ્યા. પૂજ્ય શ્રીમોટા નંદુભાઈને કહેતા, ‘તમે તમારી મેળે સમજશો અને જે કરશો તે સારું છે.’

પ. ૧૯૫૧નું વર્ષ

શ્રીસદ્ગુરુ

(અનુષ્ટુપ)

પોતાને વળગેલો જે જ્ઞાન ને ભક્તિપૂર્વક,
કેવી સંભાળ તેવાની તે લેતો હોય છે નિત !

અધે છે, મૂતરે તોયે મા સ્વચ્છ શિશુને કરે,
એવો જ કિંતુ સંબંધ સદ્ગુરુ શિષ્ય સાથ છે.

પરોવાયેલી મા છો હો એકાગ્રતાથી કર્મમાં,
કિંતુ શિશુ રડે છે જ્યાં પડતું મૂકે કામ સૌ.

શ્રીસદ્ગુરુની સંગાથે એવો સંબંધ થૈ જતાં,
પૂર્ણ આધારનો પોતે કબજો લઈ લે તદા.

- 'શ્રીસદ્ગુરુ', ત્રીજી આ., પૃ. ૮૦-૮૧

બાર મહિનામાંથી આઠ મહિના અહીંયાં અને ચાર મહિના તમારા કુટુંબ સાથે સાબરમતી ગાંધીઆશ્રમમાં એ પ્રમાણે રહેવાનું છે અને તમારે સાધના કરવાની છે. હેમંતભાઈ તમારી સાથે રહેશે.' શ્રીમોટાના આ હુકમ પ્રમાણે નંદુભાઈ ૧૯૫૧થી ૧૯૫૫ સુધી ફક્ત ચાર મહિના કાંતાબા અને સિદ્ધાર્થ સાથે રહેતા. આઠ મહિના કાંતાબા અને સિદ્ધાર્થ એકલાં જ સાબરમતી આશ્રમમાં રહેતાં. આ સમય દરમિયાન શ્રીમોટા અમદાવાદ આવે ત્યારે શ્રી નંદુભાઈના ઘરે જ રહેતા. શ્રી નંદુભાઈ કુંભકોણમ્માં મૌનમાં ન હોય તો તેઓ પણ શ્રીમોટા સાથે આવતા.

કુંભકોણમ્માં ૧૯૫૧નાં મૌનનિવેદનો
(તા. ૧૯-૩-૧૯૫૧ થી ૧૭-૬-૧૯૫૧)
બુદ્ધ પ્રભુ શ્રીમોટાએ મૌનનો આરંભ કરાવ્યો !

હરિ:ૐ

તા. ૧૯-૩-૧૯૫૧

મૌન દિન-૨

પૂજ્ય પ્રિય,

ગઈ કાલે તમારી પ્રાર્થના શરૂ થઈ કે તરત હૃદયે લક્ષ સ્થિર થતાં ધ્યાન જેવું થયું અને શરૂના થોડાક શબ્દો સંભળાયા પછી કશું સંભળાયું ન હતું. તે તમારી પ્રાર્થનાના અંત વેળા જાગૃતિ આવી ને છેલ્લા શબ્દો ‘સંસારમાં અને આ પથે બન્નેમાં પગ નહિ રાખી શકાય. મૃત્યુ શિરે ગર્જે છે, ચેતી લે.’ ત્યાર બાદ કાંતાને ઉદ્દેશીને કરેલી પ્રાર્થના અને ચેતવણી સાંભળી. ને તમારી પ્રાર્થના ખલાસ થઈ અંતે તમોએ ‘મારી લાજ રાખજે!’ એ શબ્દો હૃદયમાં પેઠા, ગદ્ગદ થવાયું અને તમોએ બરાબર ઝુકાવાનું સૂચન કર્યું. અંતે તે ક્યાંય સુધી કાનમાં ગણગણ થયા કર્યું. છેલ્લા ભાગમાં આંખો ભીની થઈ હતી. તમોને પગે પડતી વેળા હૃદય ભરાઈ આવ્યું હતું. ને તમો સૌ ગયાં પછી જાપ આપોઆપ સારો ચાલ્યો.

અવાજ કોઈના ખાસ આવતા સંભળાતા નથી. કઠીક કઠીક તૂટક શબ્દો કાને પડે છે, પણ તેથી મનની શાંતિને ખલેલ થતી નથી. સાબરમતી કરતાં તો ઘણી ઘણી નીરવતા અને શાંતિ છે. ઓરડો પણ વિશાળ, સુસજ્જ અને ભવ્ય હોઈને આનંદોર્મિમાં વધારો કરે છે. જે બાદશાહી ઠાઠ વચ્ચે મૌન શરૂ થયું છે તેવી જ રીતે બાદશાહીપણે આત્માનું કલ્યાણ થાઓ ને થાય તો જ આવી અલભ્ય સગવડો મેળવ્યાનું સાર્થક થયું ગણાશે. તમો પ્રતિ પ્રેમ ઉમળકો ઊછળ્યા કરે છે. કૃતજ્ઞતાના ભાવો આવી આવીને શમે છે.

તમે આ બધી જહેમત આશ્રમ વસાવવાની, સ્થાપવાની શાને કાજે લીધી છે ? તે તૈયાર કરવામાં (જોકે આપોઆપ સહજપણે ભલે તે ગોઠવાઈ ગયું હોય છતાં તે તૈયાર કરવામાં) શારીરિક અગવડો પણ ભોગવીને આ બધું શાને કાજે થયું છે ? દીવામાંથી દીવો પ્રગટાવવાને કાજે તે કેમ ભુલાશે ? અમારાં બધાંનો મલિન બોજો તમોએ શા સારુ ઉપાડવાનું સ્વીકાર્યું છે ? હે પ્રભો ! આ સમજણ સદાય સતત ટકાવજે ને જે હેતુ કાજે આ બધું થયું છે, તે ફળાવજે.

પ્રગતિ

તમોને પ્રતિદિન વધુ ને વધુ કંઈક સમજતો જાઉં છું તેમ જરૂર લાગે છે. મને લાગે છે કે જેમ જેમ સહવાસ વધતો જાય છે તેમ તેમ તમારાં વર્તનોને સમજવાની શક્તિ વધુ ને વધુ આવતી જાય છે ને તમારાં વર્તનો અંગે સગડગ પણ ઘણી ઓછી થતી જાય છે. આ વખત મને લાગે છે કે ભાગ્યે જ નહિ જેવી સગડગ થઈ હશે. ક્વચિત્ મનમાં કશુંક ના સમજાતાં ક્ષણભર મૂઢતા આવી જતી, કિંતુ તે તરત ચાલી જતી.

મૌનમાં કાર્યક્રમ

૩૦ વાગ્યે ઊઠવાનું.

૩૦ થી ૪

ઊઠીને તરત પ્રથમ ગરમ પાણી એક ટમ્બલર પીવું છું. થરમોસ પાસે છે. પછી આંખ બોળું છું. પછી નાહી લઉં છું. પછી દાતણ મોંમાં રાખીને (નાહીને તમારી છબીને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કર્યા બાદ દાતણ લઉં છું). પૂંજો કાઢવાનું શરૂ કર્યું છે.

૪ થી ૪૦ : જાપ

૪૦ થી ૪૦૦ : દાતણ, ટૂથ પાઉડર લઈને - પછી બીજો એક પ્યાલો ગરમ પાણી પીવું છું.

૪૩૩ થી ૫ : પત્ર પૂરો કરું છું. પાંચ વાગ્યે ચા કે કોફી આવે છે.

૫ થી ૫૫ : તે પીવામાં ને જાપ - ખાસ.

૫૫ થી ૫૫૫ : શૌચ

૫૫૫ થી ૫૫૫૫ : નાહવામાં બીજી વાર ને આ બધી ક્રિયાઓ વખતે જાપ સારો ભાવ ભર્યો રહે છે.

૫૫૫૫ થી ૬ : પરચૂરણ તથા બેસીને જાપ

૬ થી ૭ : ત્રાટક

૭ થી ૭૩૩ : આંખો ધોઈને પછી આંખે પાટો બાંધીને જાપ કરું છું.

૭૩૩ થી ૮૩૩ : કસરત-૬૩-૧૦, બેઠક-૨૫, સર્વાંગાસન, પશ્ચિમોત્તાસન, સૂર્યનમસ્કાર વગેરે આસનો.

પછી ૧૦ મિનિટ શીર્ષાસન, ૫ મિનિટ નવલી ઉડ્ડયન, ૫ મિનિટ ધીમી દોડ ગોળાકાર.

૮૩૩ થી ૯ : શૌચ બીજીવાર તથા સ્નાન ત્રીજીવાર.

૯ થી ૯૫ : ગરમ પાણી હીટરથી કર્યું હોય તે ગરમ પાણીમાં તુલસીનાં પાનાં (સવારે રોજ કાંતુ તુલસીનાં પાનાં આપે છે, તે અર્ધા ચા કે કોફી ૫ વાગ્યે આવે છે તેમાં નાખું છું ને અર્ધા આ ગરમ પાણીમાં નાખું છું. થોડું મીઠું ને જરાક ઘી પછી આ પાણી પીવું છું.

૯૫ થી ૧૦૫ : ધ્યાન

૧૦૫ થી ૧૦૫૫ : આંટા ને જાપ.

૧૦૫૫ થી ૧૧૫ : જમવાનું.

૧૧૫ થી ૧૧૫૫ : વાસણ ઊટકવાનાં.

૧૧૫૫ થી ૧૧૫૫૫ : કોગળા કરવાના તથા બેઝિન ધોવાનું. રોજ બેઝિન સાબુથી ખાદીના કકડાથી સાફ કરું છું. ને શૌચનું ટબ પણ લૂગડાના કકડાથી ઘસીને સાફ કરું છું.

૧૧૧૧ થી ૧૨ : બેસીને જાપ.

૧૨ થી ૧૨૧ : આંટા ને જાપ.

૧૨૧ થી ૧ : કંઈ લખવા કરવાનું હોય તે - નોંધ વગેરે તથા પરચૂરણ કામ.

૧ થી ૧૧ : જાપ બેસીને અઢેલીને આસને.

૧૧ થી ૨૧ : આંટા ને જાપ.

૨૧ થી ૨૧૧ : સ્ટૂલ પર બેસીને જાપ.

૨૧૧ થી ૩ : અઢેલીને બેસીને આરામ સહ જાપ.

૩ થી ૩૧ : નાહવાનું - ચોથી વાર, પછી નાળિયેરનું પાણી પીવાનું.

૩૧ થી ૫૧ - ધ્યાન : ૩૧ થી ૪૧ બેસીને, ૪૧ થી ૫ અઢેલીને, ૫ થી ૫૧ સૂઈને. કઠીક ૦૧ કલાક ઓછોવત્તો થાય.

૫૧ થી ૬૧ : શૌચ તથા સ્નાન - સાંજનું સ્નાન મબલક પાણીથી ને વધુ વાર સ્નાન કરું છું. આ ગાળામાં ડોલ ઊટકી લઉં છું. માટલી ગાળી લઉં છું. સવાર સારુ પાણી ગરમ કરી લઉં છું.

૬૧ થી ૬૧ : પત્રલેખન - કઠીક ૬૧ થી ૬૧૧ લેખન ને જાપ.

૬૧ થી ૬૧૧ : જમવાનું ૭ સુધી.

૭ થી ૭૧ : કોગળા ને વાસણ ઊટકવાનાં જાપ સાથે.

૭૧ થી ૭૧૧ : પથારી કરવાની વગેરે.

૭૧૧ થી ૮૧૧ કે ૮ : ત્રાટક ને પછી આંખો ધોવી-બોળવી.

૮ : સૂઈ જવું.

૧૦ : ઊંઘ આવી જાય છે.

ખંજરીનો ઉપયોગ દિવસમાં એક થી બે વાર કરું છું. રોજ બપોરે ખાસ કરું છું. કરતાલ ને મંજરાનો પણ ઉપયોગ કરું છું. ગુલાબનાં

ફૂલ જે આવે છે તે ચા કે કોફીમાં નાખીને તેનો ઉપયોગ કરું છું. તેથી, ઠીક રહે છે. મને લાગે છે કે જાપ અતૂટ સતત ચાલ્યા કરે છે ચાલે છે. આ કાર્યક્રમમાં ક્યાંય સૂચન કરવા જેવું હોય, તે જણાવશોજી.

પૂજ્ય શ્રીમોટાની શ્રી નંદુભાઈ પાસે અપેક્ષા

હરિ:ૐ

તા. ૨૪-૩-૧૯૫૧

પૂજ્ય પ્રિય,

‘પ્રભુકૃપાથી તમારામાં ચેતન જાગતું બની જાય તો જીવન કૃતાર્થ થઈ જાય, માટે કૃપા કરજો.’ આ તમારું આજે વાક્ય વાંચીને આંખ ભીની થઈ. મૌનની શરૂઆતમાં પણ તમોએ આ જ ભાવના વ્યક્ત કરી હતી. આજે ફરીને તે જ ભાવના વ્યક્ત કરો છો. હે પ્રભો ! ક્યારે તું મને એને, તમોને લાયક બનવશે ? ક્યારે તમારી આ ભાવના હું પરિપૂર્ણ કરી શકીશ ! હું તો મને પોતાને ઘણો પડેલો - પતિત જાણું છું, નિર્બળ માનું છું ને છું. હજી તો કેટકેટલીયે ક્યાશો ને નિમ્ન ગ્રંથિઓ ભરી પડી છે ! એક એક ગણાવતાં પાર પણ ના આવે. એ બધી દૂર થઈને સ્વભાવથી પર ક્યારે થઈશ ! છતાં ગુરુકૃપા એ એક મોટો સહારો છે. એક દિન તે કૃપાને યોગ્ય જરૂર બનીશ. તમોએ મારામાં જે વિશ્વાસ મૂક્યો છે તેને લાયક થવા બનતું બધું કરીશ. આ શબ્દો મારી જબરી હૂંફ બની રહેશે.

દક્ષિણ ભારત સાથે પૂર્વજન્મનો સંબંધ

હરિ:ૐ

તા. ૨૮-૩-૧૯૫૧

પૂજ્ય પ્રિય,

જે સ્થળે(તામિલનાડુ) અને કુંભકોણમ્ ૧૦ વર્ષ યુવાનીનાં

ગાળીને સ્થૂળ ધનની કમાણી કરી, જગતના અર્થની પ્રાપ્તિ કરી તે જ સ્થળે હવે કદાચ સાચી કમાણી મારે કરવાની હશે. નહિતર આશ્રમના સ્થળની પસંદગી ફરતી ફરતી કુંભકોણમ્ જ ક્યાંથી થાય ? કુંભકોણમ્ સાથે પૂર્વજન્મના સંબંધો જડાયા હશે, નહિતર સિદ્ધાર્થને માત્ર જન્મ લેવા પૂરતું આ બાજુ અત્રે ક્યાંથી આવવું થાય ? ને જે સ્થળનું માહાત્મ્ય જે જગાના લોકોનાં સ્વભાવ, લાગણીઓ, ખાનદાની, વાણી, વર્તાવ વગેરે સૌ જેનું મૂલ્ય મારે મન કશું જ ન હતું એટલે કે વક્ર અને જડતાભરી દૃષ્ટિથી જેમનું સર્વ હું જોતો તે જ હવે નવી દૃષ્ટિ સાંપડતાં નવાં મૂલ્યાંકનો નજર આગળ લાવી મૂકે છે ને તે સર્વ હવે વહાલું વહાલું લાગે છે. ઉત્તરમાં એટલે કે સાબરમતી જવાનું થયું તો ત્યાં પણ તામિલિઅનનો સાથ પાછલાં વર્ષમાં તો એક યા બીજા કારણે (પાંડુનો) રહ્યો જ. તો હવે આ સ્થળનું માહાત્મ્ય નવી દૃષ્ટિથી સમજાયું છે તો જે તમન્ના અને ધગશથી સ્થૂળ અર્થની કમાણી એક ચિત્તથી થઈ શકી હતી તેવું જ હે પ્રભો ! હવે જીવનમાં આ શેષ વર્ષોમાં તેવી ધગશ અને તમન્નાથી સાચી કમાણી કરવાનું બળ આપજે. તે તારે જ આપવું પડશે. કારણ પહેલાંમાં તો યુવાનીનું જોશ હતું ને જડ અહમ્ તેમાં ભળેલો હતો જ્યારે આમાં એક્કેય હવે નથી તે કામ લાગે તેમ. એટલે તારે જ તે ટેક જાળવવી પડશે. ને કુંભકોણમ્નો ફરીથી કરાવેલ સંપર્ક સાર્થ કરવો પડશે.

ધ્યાનનો અદ્ભુત અનુભવ

હરિ:ૐ

તા. ૧-૪-૧૯૫૧

યા પીઠા બાદ ધ્યાનમાં બેઠો ડા વાગ્યે. શરૂથી જ સારું હતું. ધૂમરીની શરૂઆત થઈ. જાપ તરફ લક્ષ્ય આપવું મૂકી દીધું.

મનને જ્યાં જવું હોય ત્યાં જવા મુક્ત કરી દીધું. ચાર પાંચ શ્વાસ લેવાયા હશે, પ્રત્યેક શ્વાસે જાણે મન કોઈક સીડી ઉપર ચઢતું હોય તેમ ઉપર જતું હતું. ને પાંચેક મિનિટમાં મન ઘૂમ થયું. ચિત્ત હૃદયે હતું. તે પણ લક્ષ જતું રહ્યું ને શરીરની હયાતીનો ખ્યાલ લુપ્ત થયો. એકાકાર થવાયું. બીજી કશી જ જાગૃતિ ન હતી. કોઈ જાતના અવાજો કે કશું ન હતું. ન વિચાર, ન ધારણા, ન ધ્યાન, કશુંયે જાણે નહિ. પછી ક્રમશઃ શરીરનો ખ્યાલ જાગવા માંડ્યો. કમ્મર દુઃખવા લાગી. પગ બળવા લાગ્યા. ધ્યાન વિક્ષેપ પડ્યો પણ મન ધ્યાનમગ્ન હતું. એટલે પલાંઠી છોડીને પગ લાંબા કર્યા ને અઢેલીને બેઠો. ઘડિયાળ જોયું નહિ. આંખો બંધ જ હતી. પ્રવાહ પાછો ચઢ્યો. શરીરની હયાતીનો ખ્યાલ ફરીથી લુપ્ત થવા લાગ્યો, આ તબક્કે પણ જાપ કે કંઈ જ ન હતું. અઢેલીને (બાજઠે) બન્ને પગ લાંબા કરીને બેઠેલો હતો. જાગૃતિ આવતાં આંખ ખૂલી ગઈ. ઘડિયાળ જોઈ તો ઠાાા થયેલા. એટલે ૧૦ કલાક. મન હજુ ધ્યાનમગ્ન હતું એટલે સૂતો. પાથરેલું તૈયાર જ હોય છે, ઓશીકું કે એવું કશું રાખતો નથી. તરત જ પ્રવાહ ચઢવા લાગ્યો. હાથે પગે પ્રથમ આવ્યો. શ્વાસ શરૂમાં ટૂંકા ને ઝડપી હતા, તે દીર્ઘ થવા લાગ્યા, ને પ્રત્યેક શ્વાસે પ્રવાહ વધતો દીર્ઘ રહ્યા કર્યો. બન્ને હાથનાં આંગળાં હૃદયે હતાં. જાપ ચાલુ હતા. પૂરી જાગૃતિ બધો સમય હતી. માથામાં એક જાતની ઘૂમરી રહ્યા કરેલી. ચિત્ત હૃદયે સ્થિત થયેલું, મન શાંત, નીરવ હતું, કોઈ જાતના વિચાર ન હતા. વિચાર કરવાને આમંત્રણ મનને આપ્યું, આમંત્રણ ફેંક્યું, પણ વિચાર ના આવી શક્યો. એક જાતના ઉન્માદની લાગણી હૈયે ને આખા શરીરે ફરી વળેલી. મન જાણે મિત્ર બની રહેલું

લાગ્યું. આમ, પ્રવાહ અંદાજે ૦૧૧૧ કલાક વચ્ચે વચ્ચે પ્રાર્થના પણ ચાલુ હતી. હાથ હૃદયેથી છૂટા પાડ્યા, પગ સંકેલ્યા, ઊભો કર્યો ને પાછો પ્રવાહ ચઢવા મંડ્યો. હાથે ઝણઝણાટી થવા લાગી ને મન 'ધૂમ' થયું. એની એ જ સ્થિતિમાં, પગ ઢળતો અર્ધો વળેલો ઊભો, હાથ ચપટ નીચે ચટાઈ ઉપર ને આરામની દશામાં હોઉં તેમ હતો. તેમ ને તેમ હું થંભી ગયો. આ તબક્કે સમજાયું કે મસ્ત દશા થતાં મનની કેવી સ્થિતિ રહેતી હશે ! પેશાબની હાજતનું દબાણ નહિ કે ન કશી શરીરની માગણીઓ ! બસ મન જાણે કબજે ને મસ્ત !

આમ થતાં અનુભવાતાં વારંવાર પ્રભુને ત્યારે માગણી કરી કે 'હે પ્રભો ! આવી મનની દશા કાયમી કરી નાખને !' વિચાર કરી જોવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં વિચાર જ ન ફરકે! કશું જ યાદ ના આવે ! બસ મન જાણે મસ્ત થઈને ક્યાંક પડી રહેલું છે. શરીરે સુખદ લાગણી પ્રવર્ત્યા કરે છે. હાથ પગે પ્રવાહ ફરી રહ્યો છે. શ્વાસ ઘડીકમાં દીર્ઘ તો ઘડીકમાં ટૂંકા. જાણે ચિત્તનું હવે relaxation (વિશ્રાંતિ-આરામદાયક સ્થિતિ) થયું લાગે છે. હૃદયે જ સ્થિત જે અત્યાર સુધી હતું તે હવે નથી. છતાં લીનતા પ્રવર્ત્યા કરે છે. ચિત્ત હૃદયે આવે છે ને જાય છે.

કરાંચીમાં ફૂટપાથ ઉપર પડી રહેલા ફકીરની યાદ આવી. તેવી દશામાં જમાડવાને પણ કોઈ જગાડે યા ઢંબોળે તો તે થાળીને લાત મારવાનું મન થઈ આવે તે પણ સમજાયું ને તેવાં કૃત્યની યથાર્થતા પણ સમજાણી. કોઈ બોલાવે તોપણ ત્યારે ગમે નહિ ને મન પ્રભુમાં મસ્ત જાણે રમમાણ ! આવી સ્થિતિ શાશ્વતી કરી નાખવાને ભગવતીને પ્રાર્થના કરી, વારંવાર કરી. તેવામાં જાણે પૂ. શ્રીઅરવિંદ, પૂ. માતાજી અને તમો ત્રણે જણાંની ચેતનાઓ એકાકાર થઈને એકરૂપે બનીને ઉપરથી નીચે હૃદયે ધસી આવતી

લાગી. (સંભવ છે કે આ કલ્પના પણ હોય) તે ધસી આવતી ચેતનાને આવકારી પણ પછી તેનું શું થયું તે સમજાયું નહિ ને તે દશ્ય અદશ્ય થઈ ગયું. થોડાક વખતને સારુ અનુભવાવી દીધું. પ્રભુએ કે ‘મારામાં રત થતાં એક તબક્કે મનની શી સ્થિતિ પ્રવર્તી શકે છે !’ તે અનુભવાવ્યું, ટૂંક સમય સારુ. બે દિનથી

‘ક્યારે પ્રભો મન થશે નિસ્પંદ મારું ?’

આ ભાવની કડી ત્રાટક સમયે વચ્ચે વચ્ચે રટતો હતો ને પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યું. તે રટણનું ઊંડાણ ઓછું એટલે ટૂંક સમય સારુ જ ફળ્યું. તેવા રટણની Intensity (ઉત્કટતા) તીવ્રતા ખૂબ વધી જાય તો કાયમી પણ થઈ જાય. તે પણ સમજાય છે.

‘ચેતનાનો સંપર્ક શાશ્વતી થઈ જાય-થઈ જાઓ, ચેતના જાગી જાઓ.’ એ ભાવની પ્રાર્થના પણ વચ્ચે વચ્ચે થતી હતી. તમોને હૈયે હૃદયે બૂમ પણ એક મારેલી. આ તબક્કો પૂરો થવા આવ્યો. પ્રવાહ ઘટવા મંડ્યો ને પૂરો જાય છે કે પાછો જેવો શરીરને હલાવ્યું ને પગ સીધો કર્યો, બન્ને પગ લંબાવ્યા ને પ્રવાહ પાછો આવ્યો. પણ આ વખત તેની તીવ્રતા કમ હતી ને ગાળો પણ ટૂંકો હતો. દસેક મિનિટ રહેલ હશે ને પછી પ્રવાહ પૂરેપૂરો ગયો. આ ૧૧૧ કલાકના ગાળામાં વચ્ચે બેવાર આંખો ઊઘડી હતી. છતાં ત્યારે વહેતો પ્રવાહ તો અકબંધ જ રહેલો. વચ્ચે વચ્ચે ‘જે કંઈ થયા સહુ કરે તવ શક્તિથી તે’ એ કડી પણ મનમાં અંતરથી સ્ફુરતી હતી અને તે ચેતનાને એ બધું સમર્પણ કરાયેલું. અંતે અને વચ્ચે પણ અને ઊઠ્યા બાદ લઘુશંકાનો સખત કોલ આવ્યો.

આ બધાંનો સાર એ નીકળ્યો કે ‘મસ્ત દશામાં પ્રભુમાં મન રમમાણ થતાં મન કેવા પ્રકારે નીરવ, નિસ્પંદ અને મિત્રરૂપે બનીને રહી શકે છે ને પ્રભુસ્મરણનો આનંદ રોમેરોમમાં ત્યારે વ્યાપી રહે

છે. એ જાતનો પ્રવાહ અંગે અંગમાં ફરી વળે છે. કંઈ બીજું વિચારવાનું બનતું નથી. જાપ સ્વતઃપણે ચાલ્યા કરે છે. પ્રભુસ્મરણનો ભાવ આવરાઈ રહે છે ને જ્યારે ચેતના પોતે સાધના, તેના હાથમાં લે છે ત્યારે વિના પ્રયત્ને કેવી મસ્ત દશા પ્રવર્તી રહી શકે છે !' તેનો અનુભવ તે પરમ કૃપાળુ ચેતનાએ આજે ૨ કલાક ૪૦ મિનિટ પૂરતો કરાવ્યો. ઊઠ્યો ત્યારે ૬.૧૦ થઈ હતી. હરિ:ૐ, હરિ:ૐ, હરિ:ૐ ! આ બધું તે ચેતનાને સમર્પણ હો !

૧૯૫૧ના મૌનમાં કાવ્ય સ્ફુરણા બંધ થઈ

તા. ૭-૪-૧૯૫૧

કાવ્ય કરવાની ઊર્મિ આ વખત થઈ આવતી જ નથી. ૧૯૪૯માં મૌન વેળા સહજપણે તે થઈ આવતી ને કાવ્ય પણ સહજપણે બની જતાં. આ વેળા ઈચ્છા કરું તોપણ થતું નથી. ચિ. હરિ:ૐના જન્મદિને એક કાવ્ય રચીને ૪ કડી જ તેને ભેટ મોકલવા ઈચ્છા થઈ. બે કડી રચી. બીજી બે ના રચી શક્યો. પ્રયત્ન કર્યો હોત તો રચી શકાત, પણ સહજમેળે આપમેળે અંતરમાંથી ન આવી શકે એટલે મૂકી દીધું. આથી, ૧૯૪૯ના મૌનગાળાનાં કાવ્યો મારાં ન હતાં, પણ સ્ફુરિત હતાં, તે પુરવાર થાય છે.

શક્તિપાતનો ધોધ

તા. ૧૦-૪-૧૯૫૧

પૂજ્ય પ્રિય,

હજુ નામસ્મરણમાં રસ જામતો નથી. જામ્યો ના ગણાય, જેમ સારું ભજન કે સંગીત કાને પડતાં હૃદયમાં એક જાતની સુખની લાગણી પ્રવર્તી જાય છે તેમ નામસ્મરણના રટણમાંથી ન થાય ત્યાં સુધી તે કાચું અને ત્યાં સુધી પ્રયત્નપૂર્વક જ કરવું રહ્યું એમ લાગે છે. આ તો મૌનએકાંતમાં બેઠા એટલે નામજાપ થાય,

થયે જાય, પણ તેવું જ બહાર હોતાં પણ બીજાં કામોની વચ્ચે પણ પ્રયત્નપૂર્વકનું પણ નામસ્મરણ થાય તો ખરું અને તેમ થતાં થતાં કોક દિન તેમાંથી રસના ઘૂંટડા નીગળશે, ત્યાં લગી સર્વ કાર્યું જ.

બપોરે આંટા મારતાં એમ વિચાર સ્ફૂર્યો કેતમો ઉપર પ્રેમ રાખે છે તો કઈ શ્રદ્ધાને બળે, કયા અનુભવના બળે તેઓ પ્રેરાયા હશે ? આ પ્રશ્નની અપ્રસ્તુતતા પણ મને (Mind) જ જણાવી અને બીજા મને (Mind) સામો પ્રશ્ન પહેલાં મનને કર્યો કે ‘પારકાંનું જોવા જાય છે તેના કરતાં તું પોતે જ તારું વિચારને કે તું કયા શ્રદ્ધાને બળે કયા અનુભવોને બળે આકર્ષાયો છે ?’ આ પ્રશ્ન મન આગળ આવી ઊભો રહ્યો.

કૃતજ્ઞતા

આંટા મારતાં મારતાં એક પછી એક પ્રસંગો, તમારા ઉપકારો, તમારી દૂરંદેશીના દાખલાઓ, તમો થકી આ જીવનમાં થયેલ અવનવા ફેરફારો, વિકસેલી કળાઓ, જીવનનાં રહસ્યો ને ખૂબીઓની મળેલી સમજણ, નવાં નવાં મૂલ્યાંકનોનું સાંપડવું, શ્રીલક્ષ્મી અંગેનું મૂલ્યાંકનનું બદલાવું, હું ન હતો સાધુ કે ન હતો સાચો સંસારી. તેમાંથી સાચો સંસારી અને સાચી રીતે સાધુતાના પથે ચઢેલ સાધક બન્યો તે, કૌટુંબિક પ્રેમનું વિકસવું, જનની-મા-પ્રતિના પ્રેમનું ફૂટી નીકળવું, આ કૌટુંબિક પ્રેમના વિકસવા છતાં સાથે સાથે તેમનાથી અલિપ્ત રહેવાની કળા ને કોની સાથે કેટલું ક્યાં ને શું બોલવું ને કેમ વર્તવું તેની કળા, હૃદયમાં પ્રેમ હોવો અને તેને વ્યક્ત કરી દેવો તે સાચો પ્રેમ નથી, કિંતુ હૃદયમાં અપાર પ્રેમ હોવા છતાં ક્યાં, કેટલો ને કેવા પ્રકારનો ને કેવી રીતે વ્યક્ત કરવો તેની મળેલી સમજણ અને થોડા અંશે પણ સાંપડેલી તે કળા આદિ ભાવનાઓ, ઘટનાઓ, પ્રસંગો સ્મૃતિપટે તરવર્યાં.

ત્યાં ૩ વાગવા આવ્યા એટલે નાહીને ધ્યાનમાં બેઠો. ધ્યાનમાં બેઠો પણ વિચાર ફરીને તમો પ્રતિની કૃતજ્ઞતા તરફ વળ્યો. સારા જીવનને પલટાવનાર ગુરુની સમર્થતાનો બીજો ક્યો પુરાવો જગતને જોઈશે ? છતાં જગત તો નથી જ સમજી શકવાનું. કિંતુ જેનું જીવન પલટાયું છે તે તો તે ગુરુ - તે ચેતના પ્રતિ-આજીવન સદાને સારુ કૃતજ્ઞભાવે ઓશિંગણ રહ્યા જ કરવો ઘટે ને તેના સારુ જેટલા ન્યોછાવર થવાય તેટલું ઓછું છે. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં કૃષ્ણને ગુરુ ગણીને સર્વ કૃષ્ણને અર્પણ કરવાનું પણ સ્વીકારાયું છે. શ્રીકૃષ્ણના પ્રતીકરૂપે તે તે શાખા સંપ્રદાયના વડાને ગુરુ તરીકે ગણીને તેમને તેમને અનેકે અનેકગણું ને બધુંય પણ ચરણે ધર્યું છે. તો એ સંપ્રદાયના સંસ્કારના બળે, આજે જે મારી પાસે સ્થૂળ હોય તે તે બધું તે ચેતનાને અર્પણ કરાય તેમાં તદ્દન યોગ્યતા ને યથાર્થતા પણ છે. સાચું સમર્પણ તો સૂક્ષ્મનું છે તે પણ સમજું છું, પણ સ્થૂળ સમર્પણ કરવું પ્રમાણમાં સરળ છે. એટલે મન તરત તે બાજુ વળે તે કુદરતી છે. તે જોતાં આ સર્વ સમર્પણની ભાવનાની સાથે સરખામણી કરતાં મેં કરેલ સ્થૂળ કે સૂક્ષ્મનું સમર્પણ કેટકેટલું અધૂરું ને ઓછું છે તે ડંખ્યું, ખૂંચ્યું ને અશ્રુ સરવાં લાગ્યાં. હૃદય ભરાઈ આવ્યું, આંખો બંધ હતી છતાં ભાવભીના હૈયાએ તેના તે ભાવને વ્યક્ત કરવાનો રસ્તો નયનો દ્વારા લીધો ને ભાવનું ઉદીપન થયું. આ બધા વિચારો બે ત્રણ મિનિટમાં પતી ગયા હશે.

ધ્યાન

ભાવ જાગતાં પછી થયું કે હવે ધ્યાનમાં જવાવું ઘટે, વિચારો બંધ થવા ઘટે ને વિચારો પર લગામ મુકાઈ ને ધ્યાનમાં ઊંડાણમાં જવા લાગ્યો. તરત ધ્યાનની લીનતા અને ગાઢતા બન્ને લાધી ને લગભગ ૫૦ મિનિટ પસાર થઈ ગઈ. પ્રવાહ ઊતરતાં પગ લાંબા

કરીને અઢેલીને ફરી બેઠો ને પ્રવાહ શરૂ થયો ને ૪૦ મિનિટ તે દશામાં ધ્યાનમાં રહ્યો. પછી સૂઈને (ધ્યાન) કરવાનું મન થયું. દોઢ કલાક તો થઈ ગયો હતો, સૂઈને ધ્યાન કરવાની ઈચ્છા ના હોવાથી પાથરેલ ન હતું, પણ ઈચ્છા બળવત્તર થતાં પાથરીને સૂતો. ને પ્રવાહ તરત ચઢ્યો. ને પછી તો પેલો ધ્યાનનો અનુભવ તા. ૧-૪-૧૯૫૧નો સાંજના ધ્યાનનો અનુભવ જે વિગતવાર લખી મોકલ્યો છે તે પ્રમાણે શરૂ થયું. શીર્ષસિન કરતી વખતે જેમ જેમ શીર્ષસિનની મિનિટો લંબાતી જાય તેમ તેમ શ્વાસ ધીમો, ઊંડો ને દીર્ઘ થતો જાય છે તેમ આ વખતે પણ થવા લાગ્યું. જાગૃતિ પૂર્ણપણે હતી. પ્રવાહ જાંઘની ઉપરના ભાગ સુધી આવ્યો હતો ને હાથે-કોણીએ સુધી. હાથનાં આંગળાં અકડાયાં હતાં. કલાકેક રહ્યો હોઈશ. હાથ મડદા જેવા ભારે થયા. એટલે હૃદયથી તે ખેસવ્યા, ટચલી આંગળીઓ બન્ને હાથની ૭૫ ટકા નિષ્પ્રાણ બની હતી. પછાડી જોઈ, પછાડાઈ શકી નહિ. તેના ઉપર અંગૂઠો દબાવી જોયો. થઈ શક્યું નહિ. મુખમાં તે મૂકીને દાંત દબાવ્યા ત્યારે થોડી sensation (સંવેદના) થોડી લાગણી જ્ઞાનતંતુની થઈ. પછી તો અર્ધી મિનિટમાં પ્રવાહ ઊતરતાં લોહી આંગળીઓએ ફરતું થઈ ગયું.

ઊઠવાની ઈચ્છા કરતો હતો, પડખું ફર્યો, આળસ મરડી, ત્યાં તો પ્રવાહ ફરી આવતો લાગ્યો. એક પગ અર્ધ ઊભો ને હાથ ચપ્પટ ને એ દશામાં સૂઈ રહ્યો. ઓશીકું વગેરે કશું ન હતું. માત્ર ચટાઈ ને શેતરંજી ઉપર હતો. પ્રવાહ આંગળીનાં ટેરવાંઓએ સ્પષ્ટ અનુભવાતો હતો. આંગળીઓ સામ સામી અડાડીને હૃદયે હાથ રાખેલા. સામસામાં ટેરવાંઓમાંથી હૃદયના ધબકારા સંભળાતા અનુભવાતા હતા. પછી હાથની મૂઠીઓ વાળી તો ત્યાં પણ આઠે આંગળીઓમાંથી વધુ સ્પષ્ટ ધબકારા અનુભવ્યા ને તે ઉપરથી

નાડીના થડકારા જરૂર ગણી શકાય એટલી બધી સ્પષ્ટતા તેમાં હતી. હૃદયે ખેંચ સારી પેઠે હતી. ચિત્ત તો ત્યાં હતું જ. ને સ્વતઃપણે જાપ જપાયે જતો હતો. એક જાતનો આનંદનો રોમાંચ આખાયે શરીરમાં ફરી વળ્યો હતો ને ઘણી વાર સુધી તો ટક્યો હતો. પછી પગનાં તળિયાંના ભાગેથી થડકારા અનુભવાયા, સ્વતઃપણે આંખો ખુલ્લી રાખી હતી. વચ્ચે વચ્ચે જોવા કે પ્રવાહ તે દશામાં પણ રહે છે કે કેમ ને ચાલુ જ હતો ને એક વખતે તો વધેલો. ઉપર પીઠિયે આંખો ખુલ્લી સ્થિર થઈ હતી ને મનની આંખો હૃદયે સ્થિર હતી. વિચારો આમ કે તેમ કશા ના મળે ને બસ આનંદનો જ ભાવ પ્રવર્ત્યા કરે. જાપ થયે જતા હતા એટલે ઊઠવાની ઈચ્છા ન હતી. ફરી પાછા આંગળાં નિષ્પ્રાણ બન્યાં, હાથ અકડાયા, જાંઘ ને થાપાના ભાગે શીતળતા અનુભવતો હતો, એક જાતની ઠંડક ત્યાં લાગતી ત્યારે પગનાં તળિયે બળતરા હતી.

આ દશામાં ચેતનાને પ્રાર્થના કરી ચેતના જાગી જવા વિનંતી કરી. તેને આ બધું સમર્પણ કર્યું ને પછી પ્રવાહ ઊતરવા લાગતાં, તે પૂરો જતો રહેતાં ઊભો થવાને ઘડિયાળ જોયું તો બરાબર ટુ ૫ મિનિટ ત્રણ કલાક પૂરાં ને ઘડિયાળ એકેક મિનિટ દર કલાકે મોડી પડે છે. તે જોતાં ૩ કલાક ને ૩ મિનિટ ધ્યાનનો પ્રવાહ રહ્યો. (સૂતાં સૂતાં દોઢ કલાક) ૩.૨૫ વાગ્યે બેઠેલો ને ૬.૨૫ બરાબર ઊઠેલો. આ મિનિટે મિનિટ, પૂરા કલાકોનો યજ્ઞ કોઈ અજબ છે !!! ઊઠ્યો ત્યારે વીજળીનો કરન્ટ ન હતો ને લખવા બેઠો ને થાળી આવી. થાળી લીધી ત્યાં બત્તી થઈ એટલે નાહવાની ઈચ્છા જાગી.

નાહ્યો ને જમવા બેઠો પણ લક્ષ હૃદયે હતું, ધ્યાનની ખુમારી ચાલુ હતી. એટલે જમીને ઊઠતાં ને વાસણો બારીમાં મૂકતાં ભજનો

આવ્યાં. ઝટપટ પતાવીને ઊા વાગ્યે બાજઠ ઉપર બેસી ગયો. દીવો પેટાવ્યો ને પછી ઓલવી નાખીને આંખો હૃદયે મનની સ્થિર રાખીને જાપ જપતો કરતાલ હાથમાં રાખીને કઠીક ધીમેથી, કઠીક મોટેથી, કઠીક મનમાં જ એમ જાપ જપતો બેઠો. ભજનો ૪૦-૪૫ મિનિટ ચાલ્યાં હશે. પછી પણ ૦૧ કલાક આંખો બંધ સાથે જ તે ભાવમાં બેસી રહ્યો ને આંખો ખોલતાં ૮૧ બરાબર થયેલા. પલાંઠી વાળીને ઊા વાગ્યે બેઠેલો - એ એક જ આસને ૮૧ થયા.

૬ કલાક ૮ મિનિટનું ત્રાટક અને જાપ

આશ્ચર્ય થયું કારણ સાધારણપણે ૦૧૧ કલાકે પગના ઢીંચણે દર્દ થતાં આસન બદલવું પડે છે, પણ એ જ આસન ચાલુ હતું ને દર્દ નહિ જેવું હતું. પછી જ્યોત પ્રગટાવી ને ત્રાટક ૦૧ કલાક (૮ સુધી) કરવાની ઈચ્છા થઈ. ત્રાટક શરૂ કર્યું. મનની આંખોનું હૃદયે ત્રાટક તો ઊા થી શરૂ હતું જ, પણ જ્યોત ત્રાટક સાથે સાથે આંખોનું પણ ત્રાટક ૮૧ વાગ્યે શરૂ થયું ને મનમાં નક્કી કરી લીધું કે ભાવ ટકે ત્યાં સુધી જારી રાખવું ને આસન પણ આ જ-બદલવું નહિ. જરા પણ પગ વાળવા કે લાંબા કરવા નહિ કે આસનની ફેરબદલી કરવી નહિ. જેટલો સમય ટકવાનું હોય તેટલું ખરું ને જાપ શરૂ થયા. શરૂથી જ જાપ જુદી જ રીતે-ઢબે ને પ્રકારે થવા લાગ્યા. તરત મને લાગ્યું કે આ જાપ મારા નથી. હું નથી કરતો પણ ચેતના કરાવે છે. એક જ ઢબે ચાસ પક્ષીના ટહુકાની જેમ એક જ ઢબે તે થવા લાગ્યા તે જાણે હૃદયમાંથી તે પોતે જ નીકળતા હોય, નીચેથી ઉપર ચઢતા હોય ને મુખમાંથી સરતા હોય તેમ વિના થાકે થવા લાગ્યા. હાથ પણ સ્વતઃપણે કરતાલ ચલાવી રહેલા ને પછી તો રસરંગ જામ્યો. સ્થૂળ આંખો પણ

સ્થિર થઈ ગઈ હતી. કોઈ જાતની ખેંચ ના તો મનની, આંખોની કે શરીરની હતી. પગ પણ થોડો વખત દુઃખીને શાંત થઈ ગયા. કમ્મર પણ ટટ્ટાર હતી - ટટ્ટાર બેસી શકાયેલું. મન નીરવ, શાંત ને મુગ્ધ હતું. લક્ષ-ચિત્ત હૃદયે હતું, ત્યાં ખેંચ હતી. ને જેમ કોઈ સ્પિરિટ કોઈકને લખાવતો હોય ને હાથ લખતાં જ જાય, જેમ પૂજ્ય શ્રીઅરવિંદના હાથ દ્વારા રાજા રામ મોહનરાયના સ્પિરિટે 'યૌગિક સાધન' લખાયેલું છે કે Heart of Gopi રૈહાનાબહેનના હાથ દ્વારા લખાયેલું છે તેમ આ જાપ કોઈ ચેતનાના, તે ચેતનાના બળે થયે જતા હતા. ઘડિયાળ બાજુએ હતું, જોવાનું દિલ ન હતું. જ્યાં સુધી કંટાળો - થાક-બગાસું - શરીરનું દુઃખવું, આંખની ખેંચ, મનની તાણ, કે કોડિયામાંનું ઘીનું ખૂટવું ના બને ત્યાં સુધી ભલે જારી રહે તેમ થયું. સદ્ભાગ્યે પાણીનો લોટો પણ બાજુમાં ન હતો. નહિતર રોજ એક પવાલું ગરમ પાણીનું લઈને બેસું છું. આજે ગરમ પાણીમાં ઉમેરવા ઠંડા પાણીનો લોટો પણ બાજુમાં આવી પડેલો. એટલે ઊઠ્યા વિના એ જ આસને, એ જ પલાંઠીએ (બેત્રણ વાર સહેજ પલાંઠીને ઊંચી કરીને નીચે રૂમાલ મૂકેલો) ટટ્ટારપણે ભાવપૂર્વકના જાપ ને સતત હૃદયે લક્ષ રહેવાઈને જાપ થયે ગયા.

દીવામાં ઘી ખૂટવા આવ્યું નીચે ટોપલીમાં. (ટોપલી ઉપર કોડિયું રાખું છું.) દોઢેક વર્ષ ઉપર પૂ. મોટી બાએ કરેલ પૂમડાં ઘીવાળાં હતાં જે વાસ મારતાં પણ થયેલાં ને તે બધાં એકેક વાપરવાને બદલે બધાં ભેગાં બાળી નાખવાનો વિચાર બેએક દિન ઉપર જ આવેલો કે વાસ મારતાં પૂમડાં શાને રોજ એકેક વાપરવું ? બીજી બાજુથી પૂ. બાનાં કરેલાં હોઈ તેનો પૂરો સદુપયોગ કરવો

એ પણ હતું, પણ પછી તો ઘી ખૂટતાં તે પૂમડાં ગરમ પણ થયેલાં તે હવે તે દબાવીને કોડિયામાં ઘી ઠાલવ્યું. આ બધી ક્રિયા સમયે આંખો તો ખુલ્લી ને ફાટેલી ઉઘાડેલી ન હતી ને જાપ ચાલુ હતો. તે ઠાલવેલ ઘી પણ ખૂટ્યું એટલે પછી તે જેવાં તેવાં નીચોવાયેલાં પૂમડાં પણ કોડિયામાં હોમી દીધાં ને તે ઠીક ઠીક જથ્થામાં હતાં. એટલે હવન જ લગભગ થયો. કોડિયું નીચે લીધું, માટીનાં ઢાંકણ (ઢાંકણ બાજુમાં ન હતું) ઉપર મૂક્યું. ને તે લગભગ ૦૧૧૧ કલાક તે જ્વાળાઓ રહી હશે. હવન જ થયો.

ત્યારે પ્રાર્થના થયેલી કે ‘હે પ્રભો ! મારી અવચેતનાનાં વિરોધી બળો આની જેમ બળીને નાશ થજો. મારાં પાપોનો નાશ થજો. મારા તામસનો નાશ થજો.’ ને જેમ આજે અનેક મહિનાઓનો સંગ્રહ, વાસ મારતો થયેલો સંગ્રહ બળી રહ્યો છે તેમ મારા ચિત્તના સંસ્કારોનો નાશ થજો - બળી જજો.’ આ પ્રાર્થના કરી હતી. ને એ ભાવ એ બધો સમય તે જ્વાળાઓના બળતા રહેતા સમય સુધી - તે ભાવ રહેલો ને આ જ્વાળાઓ શાંત થઈ.

ઘડિયાળ જોઈ તો સવારના ૧.૩૩ ઘોંટ ઉપર બે મિનિટ થયેલી. રેડિયમને લીધે અંધારામાં ઘડિયાળ જોઈ શકાય છે. અંધારું ઓરડામાં છવાઈ રહ્યું, આંખો બંધ કરી અંતમાં પણ તે બધું સમર્પણ તે ચેતનાને કર્યું, વચ્ચે વચ્ચે પણ સમર્પણ કર્યું હતું ને કહેવાતું હતું કે ‘હે પ્રભો ! હે ચેતના ! આ મારું નથી. મારા બળનું નથી. આ તારું છે.’

‘જે કંઈ થયા સહુ કરે તવ શક્તિથી તે,’ કહી સ્ફુરતી હતી. પાંચ મિનિટ આંખો બંધ કરીને પછી ઊઠવા પ્રયત્ન કર્યો. ઊઠાય નહિ, પગ અકડાઈ ગયેલા, પગ ચસે નહિ. હળવે રહીને લાંબા

કર્ચા, લાંબા થાય નહિ. પછી કળે કળે લાંબા કરીને ઊઠ્યો. મિનિટમાં ઊઠી શકાયું ને બત્તી કરી તો આખા ઓરડામાં ઘીના હવનની વાસ ને ધૂણી હતી ને ક્યાંય સુધી તે રહી હશે.

૭૧ વાગ્યે બેઠેલો. દોઢ થયો એટલે ૬ કલાક ને ૮ મિનિટ - ત્રાટક થઈ શક્યું ને આંખોનું ત્રાટક ૫ કલાક ને ૮ મિનિટનું થયું ગણાય. આંખો તો યંત્રવત્ ખુલ્લી રહ્યા જ કરેલી, પાંપણ પણ ફરકે નહિ (પાંપણો મારે ફરકતી નથી) ને આંખોએ જરા પણ તાણખેંચ કે બળતરા નહિ ને આખો સમય જાપ તો હૃદયમાંથી નીકળ્યા કરે. વચ્ચે એક એવી લાગણી થયેલી કે પૂ. શ્રીઅરવિંદ સાહિત્યમાં જેમ ascent and descentનો પ્રકાર જે કહે છે, નીચેથી ઉપર જવું ને ઉપરથી શક્તિનું નીચે ઊતરવું તે આ લાગે છે. આ જાપ નીચેથી (ડૂંટીએથી જાણે ઉદ્ભવીને) ઉપર હૃદયે થઈને મુખેથી નીકળે છે ને ચિત્તનું લક્ષ, દબાણ ઉપરથી નીચે રહ્યા કરે છે. એટલે ચઢાણ પણ થાય છે ને ઉતરાણ પણ. કારણ જાપ નીચેથી ઉપર ચઢતો અનુભવાતો હતો અને ચિત્તનું દબાણ લક્ષ એકાકીપણે કેંદ્રિત ઉપરથી નીચે હૃદય સુધી દબાતું રહેતું અનુભવાતો હતો, પરંતુ એ તો જે હો તે ! તે બધું એને જ સમર્પણ હો ! લગભગ આ આખોયે ગાળો જાપ અવિરતપણે મોટેથી લગભગ એક જ ઢબથી (વચ્ચે ઢાળ બદલાયેલો) ને કરતાલના સાથપૂર્વકનો હૃદયે લક્ષ રહ્યા કરીને જરા પણ કંટાળાની લાગણી વિનાનો, આનંદ-પ્રસન્નતાપૂર્વકનો, સ્નિગ્ધ ભાવે રસાયેલો અંતરથી અંતરની સહાયથી થયા કર્યો. આ અંગે થોડા કલાકો પૂર્વે જ આ પત્રની શરૂમાં જ જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે. જાપ જ્યાં સુધી રસપૂર્વક ના થાય ત્યાં સુધી સર્વ કાયું. તે ભાવ જે પ્રદર્શિત કર્યો છે તેનો પ્રત્યુત્તર જાણે

તે મારી ‘ધા’નો પડઘો પ્રભુએ ચેતનાએ એ જ દિન પાડી બતાવ્યો. કંઈ કેટલીયે વાર આ અનુભવ તો થયો છે કે ‘ધા’ નાખી ને તેનો જવાબ મળ્યો જ હોય !! તેવું આમાં પણ આજે થયું.

જે આસને ૦૧૧૧ કલાક ને બહુ બહુ તો ૧ કલાક વધુમાં વધુ - આ વખત બેસી શકાયેલ છે ને ઢીંચણનો દુખાવો ચાલુ જ છે, તે છતાં તે જ ઢીંચણે ને તે જ શરીરે - ૬ કલાક એક જ આસને થઈ શક્યું ને તે પણ કંટાળા વિના તે મારા બળે નથી, તે તો ચેતનાનો સાથ જ નહિ પણ ચેતનાએ જ કરાવેલ છે. ચેતનાએ પોતે જ આ જાપ, આ ત્રાટક પોતાના હાથમાં લીધું હતું તે વિના આ શક્ય નથી. તો આ સર્વ તે ચેતનાને સમર્પણ હો !!! ને તેને મારા અનેકાનેક હૃદયના પ્રણામો હો !!

વચ્ચે એકવાર ત્રાટક સમયે હૈયું ગદ્ગદ થયેલ ને ભાવાશ્રુ આંખમાંથી સરશે (ચાલુ ત્રાટકે) એવું લગભગ થયેલું કે થવા આવેલું, પણ આંખની ભીનાશ દૂર થઈ ગયેલી ને મુદ્દલે પાણી ટપકેલું નહિ. (આખા ગાળા દરમિયાન) પછી પથારી કરી બધું વ્યવસ્થિત મૂકી દીધું, નાલ્હો ને પછી ૨.૪૦ વાગ્યે સૂતો. દસેક મિનિટ ઊંઘ ન આવી. તે બરાબર ૫.૩૦ વાગ્યે બારી ઊઘડવાનો અવાજ આવતાં જાગી ગયો. ૫.૪૦ વાગ્યે ઊઠી ગયો.

સ્વપ્નાંનું પૃથક્કરણ

હરિ:ૐ

તા. ૧૪-૪-૧૯૫૧

પૂજ્ય પ્રિય,

સ્વપ્નાં જોતાં તથા જે વિચારો આ વેપારના સ્થળ ઉપરના ગામમાં આવતા ને તે વાતાવરણનો જરા પણ મનથી સ્પર્શ થતાં એ સાબિત થાય છે કે હજુ મારો વેપારનો રસ ઘટ્યો નથી યા

ગયો નથી. કદાચ ઘટ્યો તો હશે કારણ જેમ ઉપવાસ કરનારની ઈંદ્રિયો શિથિલ થાય છે પણ તેમાંનો રસ જતો નથી તેમ વેપારમાંથી નિવૃત્ત થતાં તે બાજુનો ઝોક કમી થાય, થયો હશે પણ તેનો રસ ગયો નથી, એ નક્કી. એ અંગેના વિચારો આવતાં તેને યુદ્ધ આપવાનું, તેનો સામનો કરવાનું, તેમને કોહું નહિ આપવાનું તો ચાલુ રાખું છું જ, પણ તેનું વારંવાર યા અવારનવાર આગમન જે થાય છે તે જોતાં તથા સંસારીની બીજી બાબતોમાં પણ મન ડોકિયાં કરીને તે અંગે ક્ષુલ્લક વિચારો સેવીને સંસારનો રસ પણ સાબિત કરી આપી જાય છે, નહિતર વેપારમાંથી નિવૃત્ત થયે લગભગ ૧૨ વર્ષ કહી શકાય (વચ્ચેના બે ગાળાઓ ૩-૩ મહિનાના બાદ કરતાં) ને છેલ્લો ૫ વર્ષથી તો અચૂક તદ્દન ફારેગ છું જ. છતાં તેમાંનો રસ ગયો નથી, તે નક્કી. હવે એ ક્ષેત્ર ઉપર આવતાં એ સ્પષ્ટ સમજાયું છે તો એ ક્ષેત્ર ઉપરથી જ તેનો સામનો થઈને તે ગ્રંથિ પણ તૂટવી જ રહી ને તોડવાની જ છે.

‘સાધુ તો ચલતા ભલા’ એ ન્યાયે પણ જીવનનાં જુદાં જુદાં ઊથલાઓ ને પરિસ્થિતિઓ અને સંજોગો અવનવા આવવાથી જ મનની ગ્રંથિઓની તેની તાકાતની - ને તેમાંના પોતાના રસની જાણ માનવીને, સાધકને થઈ શકે છે ને તે તે જાણ થતાં તેને તોડવાનું પણ ત્યારે જ બની શકે છે. અહા ! કેટકેટલા વિચારો ! ક્યાં ના ક્યાં વિચારો દોડે છે ! નહિ સંબંધ તેવી પરિસ્થિતિમાં પણ મન ડોકિયાં કરી આવે છે, એ બધાંનું કારણ હજુ સાધનામાં પૂર્ણ રસ જામ્યો નથી, એ પણ હોય. મનને એક જ ગતિમાં ને એક જ દિશામાં રહેવાનું ન ગમતાં તે વાડો કુદાવીને પણ ભાગી છૂટવા મથતું હોય છે.

પૂજ્ય શ્રીનારાયણ સ્વામી દર્શન આપવા મૌનરૂમમાં

હરિ:ૐ

તા. ૨૮-૪-૧૯૫૧

પૂજ્ય પ્રિય,

તેઓશ્રી ખાસ આ અંગે જ આશ્રમ આવે છે, તે જાણી આનંદ. તે જોતાં તેઓ કદાચ પોતે સ્વતઃપણે અંદર આવવાનું ના જણાવે એમ ધારીને કદાચ કે અંદર કોઈ જતું નથી તો તેઓ તેવું અંદર આવવાનું જણાવે તે ઈષ્ટ ને યોગ્ય ના ગણાય તેમ સમજીને મૌન સેવે, તેમ પણ સંભવે, તે જોતાં તો મારા વતી (તમોને યોગ્ય લાગે તો) તેમને વિનંતી કરશો કે જ્યારે તેઓશ્રી અમારા આશ્રમ આંગણે પધારે છે ને તેય પહેલી વાર તો મારી પોતાની ઈચ્છા તેમનાં દર્શનની છે ને તેથી મને ખૂબ આનંદ થશે. તેઓ મને તેમના આશીર્વાદ આપે ને કૃતાર્થ થવામાં સહાય કરે. જય નારાયણ ! જય નારાયણ !!

હરિ:ૐ

તા. ૨૮-૪-૧૯૫૧

પૂજ્ય પ્રિય,

તેઓ એક સંત આત્મા છે. ઉચ્ચ કોટિના સંત આત્મા છે, મિત્રના પૂજ્ય ગુરુરૂપ છે. એ બધું જોતાં તેઓ પૂજનીય છે અને તેઓ અહીં આવે ને તેમનાં દર્શન થાય, કરાય તેના લાભ જ છે. તમારો પત્ર, તેમાંના શબ્દોએ બધું જોતાં મને લાગ્યું કે મારે દર્શન કરવાં ઘટે ને તેઓને અંદર બોલાવવા હોય, આવવાના હોય તો કેવા ભાવથી તેમનાં દર્શન કરવાં જોઈએ ને તે માત્ર મારા પોતાના સદ્ભાવના વિકાસાર્થે જ તે વાંચીને આંખ ખૂલી ગઈ ને રાત્રે જ નિર્ણય કર્યો કે જે કંઈ અન્યથા ભાવ તેમના વિશે હોય-સેવાયો હોય તે તદ્દન દૂર કરવો ને હવે કંઈ પણ અન્યથા ભાવનો વિચાર

તેમના વિશે આવે તો તેને વહી જવા દઈ, મનને ટકોર કરવી ઘટે કે આ આશ્રમ છે, કોઈનાય વિશે રજમાત્ર પણ અન્યથા ભાવ સેવવો તે મારી પોતાની જ પીછેહઠ કરવા બરાબર છે - તેમ સમજ્યો અને એ બધા દોષના નિવારણ અર્થે તેમનું પૂજન કરવું, ચરણોદક લેવું તેમ નક્કી કર્યું અને એકવાર એવું પૂજન જેનું કરાવું હોય તે પૂજનીય થતાં તેમના વિશે પૂજ્યભાવ સિવાયનો બીજો કોઈ પણ ભાવ સેવવો તે મારા પોતાના જ એ પૂજનને દ્રોહરૂપ ગણાય એટલે એવું પૂજન અર્ચન કરવાનું નક્કી કર્યું.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ માથા ઉપર હાથ મૂકી આશીર્વાદ આપ્યા

વહેલી સવારે તમો આવ્યા તે પણ ખૂબ જ ગમ્યું, ખૂબ આનંદ થયો. રોમાંચ થયેલ ત્યારે અને પૂ. નારાયણ સ્વામીના અંદર આવતાં પહેલાં તમારાં દર્શન પ્રાપ્ત થયાં, તે ખૂબ જ ગમ્યું ને તમોએ માથા ઉપર હાથ મૂકીને આશીર્વાદ આપ્યા તેથી ખૂબ રાજી થયો - ધન્ય થયો.

પાટ ઉપર મુ. છગનભાઈની આપેલી રેશમી શેતરંજી પાથરવાની વગેરે સર્વ તૈયાર હતું. સવારે બધું બરાબર વાળીઝૂડીને સાફ કર્યું હતું. બધું વ્યવસ્થિત ગોઠવી દીધેલું હતું. અગરબત્તીઓ અને ધૂપ કરવાનું બાકી રાખેલું હતું જે પછીથી થઈ શકેલ નહિ, જે એક રીતે ઠીક જ થયું, કારણ અંદર તેનાથી તેની ધૂણીથી ગરમી ખૂબ જ થાત અને આમે પૂ. નારાયણને અંદર પસીનાના રેલા ઊતરેલા. તે બધું ન હતું, છતાં મેં લંગોટ પહેરેલો હતો. તેઓ જેવા અંદર પધાર્યા કે પ્રથમ તો તરત ત્યાં જ પગે પડ્યો. ‘જય નારાયણ’નો જપ તરત શરૂ કર્યો. પગ જોરથી પકડ્યા ને પગે

લાગ્યો. તેમણે મને ઊભો કર્યો ને મેં તેમને હાથના ઈશારાથી પાટ ઉપર બેસવા વિનંતી કરી. તેઓ બેઠા, થાળીમાં (સ્ટીલની) ફૂલનો હાર તૈયાર રાખેલો તે તેમને પહેરાવ્યો. ઘૂટાં ફૂલ માથા ઉપર વેર્યાં ને પછી તે થાળીમાં તેમના બન્ને પગ મુકાવીને પાણીથી ધોયા. અંદાજે પોણો પ્યાલો ઔસ પાણીથી પગ ધોયા. બહાર રેતીના કારણે પગે રેતી ઠીક હતી. તે રેતીવાળું પાણી થાળીમાંથી પ્યાલામાં લઈ લીધું. તેમના પગ ટુવાલથી સાફ કર્યા, કોરા કર્યા ને પછી તેમના દેખતાં જ તે રેતી સાથેનું ચરણોદક પી ગયો. ને પછી ત્યાં જ સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. જાપ ‘જય નારાયણ’નો ચાલુ જ હતો. પ્રણામ કરીને ઊઠીને તેમની સન્મુખ ઊભા રહીને બે હાથ જોડીને જય નારાયણનો જાપ આંખો મીચીને મોટેથી જોર શોરથી થોડી વાર કર્યો. બેએક કે ત્રણેક મિનિટ કર્યો હશે. પછી નમન કર્યું ને તેઓ ઊઠ્યા, મને ભેટ્યા, પ્રેમથી મારા મુખ ઉપર હાથ ફેરવ્યો. હું નીચો નમ્યો ને તેમના હૃદય પ્રદેશે મેં મારું મસ્તક અડાડ્યું. તેઓએ મારા સામું જોયું, આનંદ ચહેરા ઉપરથી પ્રદર્શિત કર્યો લાગ્યો. તેમના લલાટે ભસ્મનું તિલક હતું ત્યાંથી તેમણે આંગળીએથી થોડીક ભસ્મ લઈને મારા લલાટે બે ભ્રમર વચ્ચે તિલક કર્યું ને તેઓ પછી વિદાય થયા. બધું મળીને ૭-૮ મિનિટ થઈ હશે.

મને હર્ષ થયો હતો. ગદ્ગદ થોડુંક થવાયું હતું. તેઓના ગયા પછી જય નારાયણનો જાપ ૩-૪ મિનિટ મોટેથી કરેલો ને નારાયણ નમઃ, નારાયણ નમઃ એમ પાંચેક વાર બોલ્યો હોઈશ.

ઘણો સારો ભાવ આવ્યો, આનંદ થયો. એ સર્વ તમોને સમર્પણ છે.

‘ચૈતન્ય તારું વિલસે સહુ સંતમાં’ એ કડી વહેલી સવારે સ્ફુરી હતી ને એ ભાવે દર્શન કર્યા હતાં. ખૂબ આનંદ થયો. તમારા એ પત્ર સારુ ઘણો ઋણી છું અને એક મારી ગ્રંથિ તે તૂટી એમ મને લાગે છે અને રચનાત્મકપણે વિચારવાનું જાગૃતિપૂર્વક હવે તેમના અંગે બનશે એમ લાગે છે. તેમને મારા હૃદયના હાર્દિક અનેક પ્રણામ છે.

નિમ્ન મનના હુમલા

હરિ:ૐ

તા. ૬-૫-૧૯૫૧

પૂજ્ય પ્રિય,

બે વાગ્યાથી ઊંઘ ના આવી. ૨૫ મિનિટ પ્રયત્ન કરી જોયા. જાપ કર્યા, પછી ૨.૨૫ વાગ્યે ઊઠી ગયો. ધૂન ભજનમાં બેઠો. આજે ૫ દિન બાદ છઠા દિને વિચારોનું મોજું ધસી આવ્યું. આબુના (૧૯૪૮) વિચારો તે વેળાના આવ્યા કરે. એકને છોડું ત્યાં બીજો આવે. સાંકળ ન જોડું, ન જોડાય પણ તૂટક તૂટક ધસ્યા કરે. ૧૦-૧૫ મિનિટ છેલ્લા ભાગમાં તેમ બન્યું. મન જાણે નિ:સહાય થઈ ગયું. હૃદયપ્રદેશે ઘણું ખેંચ્યું. ૫ મિનિટ વચ્ચે ધ્યાનમાં ગયો ત્યારે વિચારો બંધ થયા, પણ પાછું થયું કે અત્યારે ધ્યાન શા કામનું ? ધ્યાન વખતે ધ્યાન. ધ્યાન વેળા વળી બીજા ફણગા ફૂટે છે તો આ વેળા બીજો ફણગો છે આ. તેને મચક ના દેવી ને જાપ મોટેથી શરૂ કર્યા. મનને કેવી રીતે કબજે લેવાય ? કેવી રીતે નિસ્ખંદ થાય ? તેની કોઈ ગુરુચાવી હોય તો કાં ન બતાવો ? આ વેળા મન આવાં નખરાં કેમ જાણે વધુ ન કરતું હોય ? મન નીરવ ના થાય ત્યાં સુધી શું થાય ? મનને નીરવ કરવાને કશી કરામત તો હશે જને ? કશી method હશેને ? એવાં સાધન કશાં હશેને ? કે પછી ગુરુકૃપા વડે તે શાંત થાય ? ગમે તેમ તેને કૃપા કરીને શાંત

કરો. તે થાય તેમ કરો. આ વિચારોનું ધસવું હેરાન પરેશાન કરી મૂકે છે. એક પછી એક દૃશ્યો ધસી આવે તૂટક તૂટક ને જ્યારે કંઈક સાધન કરતાં હોઈએ ત્યારે જ ખાસ તેમ બને. તોબાહ ! ત્યારે તે ખૂબ કઠે છે. દિલમાં દર્દ દુઃખ ઉપજાવે છે. મન ઉપરનો કાબૂ શું ઘટતો નથી જતોને ? એમ થઈ આવ્યું. જે હો તે તમને સમર્પણ.

શ્રીઅરવિંદના સાહિત્યના વાંચન વિશે

હરિ:ૐ

તા. ૭-૫-૧૯૫૧

પૂજ્ય પ્રિય,

પૂ. માતાજીના આશીર્વાદપુષ્પ ભાઈ સુંદરમે મોકલાવ્યા તે મળ્યા. આનંદ થયો. શ્રી સુંદરમ્ ખાસ ચહીને મને મોકલાવે છે. ‘દક્ષિણા’ના ગ્રાહક તરીકે નથી મોકલાવતા. બધાંને નથી મોકલતા. દર દર્શને - બે ત્રણ દર્શનથી તેમનું વી.પી. આવે છે. સંદેશા વગેરે હોય છે તે મોકલાવે છે. અંગત સંબંધે. એ પણ પ્રભુની પ્રસાદી કૃપા છે.

શ્રીઅરવિંદ સાહિત્ય વાંચવાનો વિચાર ચારેક દિન ઉપર આવેલો. ને દર મૌનગાળામાં આવે છે, પણ પછી બહાર આવ્યા બાદ તેમ બની શકતું નથી. એટલે તમોને જણાવેલ નહિ. તે વિચારને મહત્ત્વ નહિ આપેલું. હજી પણ તે સાહિત્ય વંચાય, નિરાંતે તો ગમે અને તે વાંચતાં એક જાતની તાજગી અને સમજણના દ્વારમાં પ્રવેશવા સમાન લાગણી ત્યારે થાય છે. બીજું બધું ક્યારો વાંચવાનું (આલતુફાલતુ વાંચવાનું, માસિકો વગેરે વાંચવાનું) મૂકી દઈને આવું વંચાય તો કેવું સારું ! જોકે આલતુ ફાલતુમાં માસિકો જ મુખ્યત્વે વંચાય છે. કોઈ પુસ્તક તો વાંચવાનું ખાસ બની શકતું જ નથી. માસિકોમાંથી ચાલુ વિચારોના પ્રવાહને

જાણવાનું મળે છે. કદીક કદીક નવો વિચાર મળી જાય છે ને લાઈટ રીડિંગની ગરજ સારે છે. એ દૃષ્ટિએ તે બહાર આવતાં તે વાંચવાનું પ્રલોભન જાગે-રહે છે. બાકી, આવું સંગીન વાંચન થાય તો વધુ સારું ખરું જ એમ પણ લાગે છે ને કદીક (બહાર હોઉં છું ત્યારે) ‘એવા કોરા વાંચનથી પણ શું?’ એવી લાગણી પણ થઈ આવી જાય છે. જોકે આમે વાંચન તરીકે બહુ ઝાઝું ખાસ કશું થતું પણ નથી. પ્રત્યેક માસિક એક થી બે કલાકમાં પૂરું થાય છે. માત્ર અખંડઆનંદ ત્રણેક કલાક લે છે તે બધું ખાસ કરીને ફરવા જતાં સવારે વાંચી નાખતો હોઉં છું. આવાં પખવાડિકો, માસિકો વગેરે બધું ફરવા જતાં જ ઘણું ખરું તો રફતે રફતે વાંચી લેતો હોઉં છું એટલે તે વાંચવાનો લોભ રહે છે, હળવા વાંચનની ગરજ સારે છે તેથી તેમ થાય છે એટલે શ્રીઅરવિંદ સાહિત્ય વાંચનનો વિચાર કેટલોક ને કેવોક રુચે છે તે જોવાનું રહ્યું. ‘દક્ષિણા’ તો બરાબર મનનપૂર્વક નિરાંતે બેસીને વાંચ્યું છું ને ‘Letters of Sri Aurobindo’ નું પહેલું પુસ્તક લગભગ વાંચ્યું છે. બીજો ભાગ આખો બાકી છે.

શરણાગતિ વિશે

સર્વ સાધનોનો sum total સર્વ સાધનોનો સરવાળો ‘શરણાગત તોરી’નો મને લાગે છે. સર્વ સાધનો જો તેમાં ફલિતાર્થ ન થતાં હોય તો તે ઝાઝાં ખપનાં ના નીવડે. મન હૃદયને સર્વ કરણથી સાચી શરણાગતિ પ્રેમભક્તિભરી જો ના નીપજી શકી તો કશું ખાસ વળે નહિ.

તમારી ચેતનાનો નિકટનો હૃદયનો સંપર્ક પ્રેમભક્તિભર્યો અને તમારી શરણાગતિ પ્રાર્થુ છું-ચાચું છું. આ ભાવની પ્રાર્થના પણ જાપ વખતે થઈ જાય છે-કરું છું.

હવે પછી ૧૦ વર્ષમાં જો પ્રભુપ્રાપ્તિ ના થઈ તો - મંથન

હરિ:ૐ

તા. ૯-૫-૧૯૫૧

પૂજ્ય પ્રિય,

મનને પોતાનું વિચારવાનું મૂકીને બીજાની પંચાતમાં પડવાનું ખૂબ રુચતું હોય છે. જ્યાં તેને લાગતુંવળગતું ના હોય ત્યાં પણ તેનું તેનું વિચારવું તે ચૂકતું નથી ને એમ બહિર્મુખ વૃત્તિમાં રાચતું રહેતું હોય છે. ‘ઠરી ઠામ ઠેકાણે’ જ્યાં લાવીને બેસાડીએ કે પાછું થોડીવારમાં તે ચગાવતું નજરે પડે છે.

‘જીવન’ વિશે ચિંતવન અવારનવાર ઠીક થાય છે. જ્યાં મન સુસ્ત પડતું જણાય કે જીવન વિશે વિચારવાનું-ચિંતવવાનું કરું છું. જીવનનો હેતુ શો ? ધ્યેય શું ? તો પછી કઈ પ્રવૃત્તિ રહેવી ઘટે ?

સર્વત્ર જગતમાં એક વૃત્તિના બળે બીજી વૃત્તિનું શમન કરાતું નજરે પડે છે. સંસારમાં વહેવારમાં કે સાધનામાં શું સર્વત્ર તે જ જણાય છે. ગમે તે એક વૃત્તિ પ્રબળ થતાં બીજી વૃત્તિઓ ઉપર કાબૂ આવે છે યા બીજી વૃત્તિઓ મોળી પડતી જાય છે. વૃત્તિની સામે વૃત્તિ જગવીને પણ લાભ લઈ શકાય છે. તો મને મારા પોતા પૂરતો વિચાર ઊઠે છે કે હાલ જીવનમાં મને પોતાને કઈ વૃત્તિ upper most, જીવનમાં ઉપર સર્વના મોખરે તરી આવે તેવી વૃત્તિ છે ? જો પ્રભુપ્રાપ્તિની વૃત્તિ તે હોય તો બીજી વૃત્તિઓમાં રસ ના રહેવો ઘટે, પણ બહિર્મુખતા હજુ છે જે સમજાય છે તો હજી પ્રભુપ્રાપ્તિની વૃત્તિએ પ્રબળતા પકડી નથી, એ પણ સ્પષ્ટ છે. નથી પૂરો રસ આનંદ આવતો પેલી પ્રવૃત્તિમાં રસ આનંદ આવે છે તે કામચલાઉ અને તેનાથીયે અસંતોષ જાગે છે. કે નથી રસ આનંદ ઝરતો આ પ્રભુપ્રાપ્તિની પ્રવૃત્તિમાં, એમ બેની અધવચ્ચે

ઝૂલવાનું બનતું હોય તેમ લાગે છે. અસંતોષ ખરો - તીવ્ર અસંતોષ હજી જગત તરફ નથી થયો. જો થાય તો તે તરફની વૃત્તિમાં ફેર પડી જાય. એવો અસંતોષ જાગવાને સંન્યસ્તની ભાવના અને પ્રથા, કદાચ પ્રચલિત થઈ હશે.

સંન્યસ્ત લેવાતાં મનથી, એક જાતનો નિશ્ચય થાય છે કે (કે થતો હશે) હવે સંસાર આપણા સારુ ત્યાજ્ય છે. સાંસારિક બાબતો ત્યાજ્ય છે અને સંન્યસ્તની ભાવનાની પ્રણાલિકા પણ તેને તે રીતે રહેવામાં મદદરૂપ થાય અને કદાચ સમાજ લોકનો ડર પણ તેને સીધે રસ્તે રહેવામાં સહાય થતો હશે અને એકાએક એક આંચકે કાપી નાખવું સહેલું છે. જ્યારે સંસારમાં રહીને અસંસારી થવું ઘણું દોહ્યલું લાગે છે. બીજામાં ઘણી જાગૃતિ, ઘણી દક્ષતા અને કઠોર તપશ્ચર્યા માગી લે છે જ્યારે પહેલાંમાં પ્રમાણમાં સરળતા છે. પહેલાંમાં મન ભલે કંઈ વીતરાગી ના થયું હોય ને સંન્યાસી થવા છતાં મન તો સંસારના વિચારો કરે પણ ખરું. છતાં મને લાગે છે કે સંસારથી અલગ થઈ જવાતાં મનને સીધું રાખવામાં ઘણી સહાય થતી હશે ખરી. એથી કદાચ સંન્યસ્તની ભાવના વધુ પ્રચલિત થઈ હશે અને આદર પામી હશે ને તેનો બહોળો પ્રચાર પણ થયો હશે. બન્ને રીતોમાં ફાયદા અને ગેરફાયદા તો હોય જ. ઘણીવાર Psychological moment જો પકડી લેવામાં આવે છે તો ફતેહ મળી જાય છે. નહિતર પછી તે ક્ષણ વીતી જતાં તે mood વીતી જતાં હતા તેવા ને તેવા થઈ રહેવાય છે. જ્યારે તે ક્ષણનો લાભ જો લઈ લેવાયો તો જીવનમાં કાયમી ધરમૂળનો પલટો પણ શક્ય થઈ જાય છે. અસ્તુ.

એટલે અત્યારે હું તો કદાચ પેલી બે વૃત્તિઓ વચ્ચે - પ્રભુપથની અને સંસારની - ઝોલાં ખાતો હોઉં છું. મનને પલાળવાના, વાળવાના

પ્રયાસ અલબત્ત આ ચાલુ છે એમ ગણી શકાય અને એથી એટલા પૂરતો સંતોષ માણી પણ શકાય. કિંતુ પ્રભુપથ જે એકાગ્રતા, એકાકીપણું અને રસ, લગની માગી લે છે તે મારામાં હજી જાગેલ નથી. જ્યારે સંસારના રસોથી પણ સંતોષ કે આનંદ કાયમી ટકતા નથી ને તેની અસારતાનો ખ્યાલ બુદ્ધિથી સમજણથી જાગેલો છે.

આવા મૌનગાળામાં ગાળેલા દિનો એ સાચી કમાણી છે અને તેના ચિત્તમાં પડતા સંસ્કાર એ કોક એક દિન ચોક્કસ ઊગી નીકળવાના છે, એ મોટી સંતોષની વાત છે. છતાં આ ગાળાના દિનોનો પૂરો સોળેસોળ આના ઉપયોગ મન લેવા દેતું નથી. આથી, એક જાતની ગ્લાનિ પણ થાય છે, દુઃખ પણ થાય છે. કબીર જેમ કહે છે કે ‘હું પ્રભુ છું વિશ્વાસમાં’ તેમ વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા રાખવાં રહ્યાં. બીજી બાજુથી જોતાં આ પંથે પ્રયાણ કરવાનું બને છે, બન્યું છે તે પણ સંતોષની મોટી વાત છે. કિંતુ તેવો ને તેટલો સંતોષ મારા સારુ એક કાળે જરૂરી હશે ને પૂરતો પણ હશે, પણ હવે એવો અલ્પ સંતોષ માણ્યે ચાલે તેમ નથી. પંથની લાંબી મજલ જોતાં એવો સંતોષ નહિ ચાલે.

વળી, શરીરનાં વર્ષો જેમ જેમ આગળ ધપતાં આવે છે ને આવશે જ, તેમ તેમ શારીરિક તાકાત ઘટવાની ને તેના ઘટવા સાથે પુરુષાર્થમાં, મનના નિશ્ચયપણામાં ને મનોબળમાં ન્યૂનતા આવવાની એટલે સાધના મોળી પડવાની તે પણ નક્કી જેવું લાગે છે. બહુ બહુ તો હવે પછીનાં ૧૦ વર્ષમાં જો પ્રભુપ્રાપ્તિ ના થઈ તો પછીથી આ જીવનમાં આ દેહે તે પ્રાપ્ત થવી અશક્ય લાગે છે અને આ ૧૦ વર્ષનો ગાળો પૂરતો થઈ રહે કે કેમ તે તમો અને પ્રભુ જાણો.

‘ડગલે ડગલે પંથ કપાય અને ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય’ કરવામાં જ ઈતિકર્તવ્યતા માનીને બસ ક્યે જવું એ જ સાધકે

જોવાનું છે. આ બધું પણ સાચું છે એટલે તત્ક્ષણનો ધર્મ યથાર્થપણે પ્રામાણિકપણે અને બનતાં બધાં બળ વડે જો ગાળી શકાય તો તેમાં સંતોષ માણવો ઘટે એ આશ્વાસન પણ રહે છે.

શરૂના દિનોમાં એ વૃત્તિ ઊઠી હતી કે મારા જીવનના પ્રસંગો ક્રમવાર મારે લખવા, જે વૃત્તિ ગયા મૌનમાં પણ રહેલી પણ તેને કોહું આપેલ નથી કારણ, બહાર હોઉં ત્યારે તે બની શકે એમ છે જો ત્યારે તે વૃત્તિ ટકી રહે તો - એટલે કશું લખવાનું પણ રાખેલ નથી.

અંગત સેવા - શરણાગતિ માટે તાલાવેલી

તા. ૧૨-૫-૧૯૫૧ તા. ૧૩-૫-૧૯૫૧ પ્રભાતે

પૂજ્ય પ્રિય,

હરિ:ૐ

તમારા વિચાર કરતાં ‘શરણાગતિ તોરી’ સિવાય બીજો કોઈ આરો નથી. આ બધાં સાધનનો હેતુ તો તે જ છે ને સાધનો થકવી પણ દેશે, પણ ‘પ્રેમ કરના ચહીએ, સાધન કરના ચહીએ, ભજન કરના ચહીએ મનવા, પ્રેમ લગાના ચહીએ.’ એમ જે મીરાં કહે છે તે જ સાચું છે. પ્રેમ લગાના ચહીએ અને એ પ્રેમ લગાવ્યા વિના સામેથી પ્રેમની કૃપા ક્યાંથી આવવાની ? - પ્રેમ લગાવા સારુ ને પ્રેમ સામેથી અવતારવા સારુ ‘શરણાગતિ’-મન-વચન ને કાયાની - પૂર્ણ શરણાગતિ કેળવવી ચહીએ - આ સાધન જો જાગૃતિપૂર્વક પ્રામાણિકપણે, ખંતથી, ચીવટથી અને પ્રેમથી કરવામાં આવે તો બેડલી ના બૂડે. પૂ. માતાજીએ, પૂ. કૃષ્ણાબાઈએ આદિ સાધકોને તે ચેતનાનો કાયમી સંપર્ક ત્યારે જ થયો કે તેઓએ સર્વ છોડીને, સર્વ ત્યજીને પૂર્ણ શરણાગતિ પોતપોતાના ઈષ્ટ દેવમાં કેળવી (તે પ્રયાસપૂર્વક કેળવી શકાય)ને તો જ તદ્દૂપ થવાય. તો મારે તેમ કાં ન કરવું ? ૧૯૪૬ના ફેબ્રુઆરીના મૌનની અંતેની

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ (ઉત્તરાર્ધ) □ ૧૪૬

૧૬ કલાકની ટ્રાન્સ યાદ આવી. ત્યારે વ્યક્ત કરાયેલ વિચારોનો અમલ કાં શરૂ ના કરી દેવો ? ૫-૫ વર્ષો વહી ગયાં ! આવા બધા વિચારો ઊભરાવા લાગ્યા.

મનમાં શુભ વિચારો તો ઘણા ઊઠે છે કે ‘દુનિયાદારી છોડ મનવા’ અને હવે સંપૂર્ણપણે આધ્યાત્મિક જીવન જીવવાનું શરૂ કર. મારાથી બીજું બધું કશું ખાસ ના થઈ શકે તો છેવટે તમારી અંગત સેવા તો હું માનું છું કે કરી શકું ખરો. કાયમી તમારા અનુચર તરીકે યા સેવક તરીકે યા તમો કહો તેમ. ત્યાં રહીને કંઈ ને કંઈ કામ કર્યા કરું, કરી શકું અને તે કામ ભગવતી કાર્ય છે તે ભાવ દઢાવી દઢાવીને શરણાગતિ કેળવવાનું કરું. તમારી અંગત સેવાનું કાર્ય જરૂર મને ઘણું ગમે અને તેને યોગ્ય થવા સારુ મનમાં આમ કે તેમ વિચારો ન ઊઠવા દેતાં પ્રેમભક્તિભાવે શરણાગતિ ભાવ દઢાવીને તે રીતે તમારા સંપર્કમાં રહી શકું. પ્રભુએ બધી સરળતા આપી છે, કોઈ મારું આશ્રિત નથી, હું કોઈનો (ખાસ અર્થમાં) આશ્રિત નથી, જગત મારા વિના આસાનીથી વહી રહેવાનું છે. તમો કહો તો તમો સાથે સાથે આવું. તમો કહો તો અહીં જ રહેવાનું રાખું. સાબરમતી સાથે આવવાનું પણ પ્રલોભન નથી, સાથે લઈ જશો તો સાથે આનંદથી આવીશ. તમો બતાવો તે રીતે જીવનને વાળવું અને જીવવું.

આવા વિચારો આવે છે. વિચારો મૌનગાળામાં આવવા અને તેને બહાર ગયા બાદ જીરવવા-ટકાવવા અને તે પ્રમાણે વર્તવું તે જુદી વાત છે. છતાં તે પ્રમાણે વર્તવાનું મન છે અને એ તો મન તો અનેક તુકકાઓ ઉઠાવશે, પણ તમો અડગ રહીને મારા મનસ્વી મન પ્રમાણે મને વર્તવા ના દેશો. મને જે જે

કામનાઓ, ઈચ્છાઓ વિચારો ઊઠશે તે તમોને જણાવીશ. તમારે સાપેક્ષપણે તે સાથે ન વર્તતાં મારા શ્રેયાર્થે યોગ્ય હોય તે જ થવાવા દેવા વિનંતી છે. તમો ના કહેશો તેથી માઠું નહિ લગાડું, ઊલટું મુક્તપણે ખુલ્લા થઈ શકાશે, મારા વિચારોથી નિરપેક્ષપણે તમો તમારો વર્તાવ મારી સાથેનો પણ રાખો અને મારી શરણાગતિ કેમ કેળવાય તેમ મને વહાવો એ જ અભિલાષા છે. કંઈ કરતાં જીવતી સાધના થાય, સંપર્ક તવ ચેતના સાથેનો જીવંત થાય અને પ્રેમભક્તિભાવ દૃઢતર થયે જાય, તેમ કરાવો ને કરો એ પ્રાર્થના છે. તમારો વર્તાવ અમો સાથેનો સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ બન્ને પ્રકારનો છે. નિરપેક્ષ પણ અનુભવ્યો છે, સાપેક્ષ પણ અનુભવ્યો છે. કંઈ વખતે ક્યો વર્તાવ રાખવો તે અલભત્ત તમો જ નક્કી કરી શકો ને તમો જે વર્તાવ કરો છો તે અમારા હિતાર્થે જ હોય છે. છતાં હું બરાબર પાછળ જે સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ શબ્દો વાપરીને લખ્યું છે તે વ્યક્ત કરી શક્યો નથી, સમજાવી શક્યો નથી, તે મારી લાચારી છે.

મને લાગે છે કે પ્રતિદિન ને છેલ્લાં છેલ્લાં હમણાંનું તો ખાસ કરીને તમો પ્રતિ પ્રેમભાવ વધતો આવ્યો છે. તમો અંગે અન્યથા ભાવના વિચારો આવ્યા નથી. મુંબઈ ૭ દિન સાથે રહ્યા, મદ્રાસ પણ. ત્યારે મેં ખાસ જોયું હતું કે અન્યથા લાગણી કશાય અંગે થાય છે કે કેમ ? મને લાગે છે કે થઈ ન હતી, પણ તે કંઈ તેનો final test ના ગણાય. હજી તો ઘણાય પ્રસંગો આવશે. મન કોઈની શરમ રાખનારું નથી. વૃત્તિઓ, વિચારો કોઈની શરમ કે શેહ રાખતાં નથી. આપોઆપ ત્યારે જણાઈ જશે. પોતે પોતાને પારખી શકશે - જો ચેતતો રહી શકીશ તો.

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ

૬. ડાકોર - તિરુવન્નમલઈ - પોંડિચેરીયાત્રા

પૂજ્યશ્રી જેઠીબા સાથે ડાકોર દર્શને
પ્રતિ, પૂ. શ્રીમોટા,
શ્રી ભીખુભાઈ હરિભાઈ પટેલ-દૂધના વેપારી,
કતારગામ, વાયા સુરત

હરિ:ૐ

તા. ૨૨-૨-૧૯૫૨
ડાકોર, વલ્લભ નિવાસ

પૂજ્ય પ્રિય,

નડિયાદ ઊતરીને તરત જગાઓ રિઝર્વ કરાવી લીધેલી. એટલે તરત ૩ વાગ્યાની બસ મળી. બસ સારી મોટી હતી પણ રસ્તો અર્ધ ઉપરાંતનો ઘણો ખરાબ. સારી પેઠે આંચકાઓ આવતા હતા. ડાકોર ૫ વાગ્યે પહોંચ્યાં. પૂજ્ય મોટી બા ને સૌ તરત દર્શને ગયાં. હું પણ ગયો હતો.

રાત્રે સુખડી ભોગની ૩ થાળીઓ મંગાવેલી. બાજરીનું ચાતકું પણ તેમાં હતું. ધોળકાની ટેટી સાથે હતી. જમીને ૯૫ વાગ્યે સૂતા. દૂધ પટેલ વાડીમાંથી લઈ આવેલ. ને આજે સવારે ૬ થી ૭૫૫ દૂધ મેળવવામાં ગાળ્યો. છસાત જણાં માટે ૨૮ શેર દૂધ દોવરાવીને ખરીદ્યું ને દૂધપાક પૂરી થઈ રહેલ છે. રાજભોગનો પ્રસાદ તૈયાર ખરીદવાનું મારું સૂચન કેટલાંકને પસંદ ના આવવાથી ઘરે રસોઈ તૈયાર કરાવવાનું રાખ્યું છે. બધાં મંદિરમાં ચરણસ્પર્શ કરવાં ગયાં છે, હું ને મહારાજ બે જણ અમે હાલ છીએ. કામ કરનાર એક બાઈને આખા દિન માટે રાખી છે. પાંડુ ને તે કપડાં ધોવાં ગયેલ છે. મારો સમય સવારના ૬ થી ૧ વાગ્યા લગી રસોઈ તૈયાર કરાવવામાં જશે. હરિ:ૐનો જાપ ચાલુ છે, આનંદ

છે. કનુભાઈ અને મોહનભાઈના પુત્ર હસમુખભાઈ બે જણ આવ્યા છે. આજે આપણી સાથે જ છે ને સાથે જમશે. સાંજે તેઓ તો જશે. અમો કાલે સવારે નીકળીને પેટલાદથી ત્રણચાર માઈલ દૂર આશાપુરી છે. પૂ. મોટી બાની ઈચ્છા ત્યાં જવાની છે. કાંતુ મંદિરમાંથી આવી ગઈ છે ને મને મદદ કરાવા બેઠી છે. સિદ્ધાર્થ લહેરમાં છે. સુરેન્દ્ર રિસાઈને બે વાર રહેલ છે. મંદિરમાં દર્શન કરવાં જવાને બદલે બધાંની સગવડ સચવાય તેમાં દર્શન માની લીધાં છે ને તેમાં શાંતિ ને આનંદ પણ છે. હું સોમવારે રાત્રે ચોક્કસ નીકળીશ, પૂ.મોટા ભાઈ રવિની રાત્રે નીકળનાર છે.

તે દિન સવારે કાર અજબ રીતે પટકાતાં બચી ગઈ. પ્રભુ-ગુરુકૃપા બળે જ. નહિતર આખી કારના ભૂકા ઊડી જાત. તમો સાથે એવું બીજી વાર બનતાં બચી ગયું. પહેલી વાર તે રાત્રે પેલો છોકરો હડફટમાં આવી ગયેલ ને બચી ગયેલ વાડજ આગળ ને બીજી વાર આ બનાવ. પ્રભુ-ગુરુની કૃપા તો સતત વરસે જ છે.

નવીન વાતાવરણ મળતાં અનેક વિચારો ઊઠે છે. પ્રભુની કૃપા સર્વત્ર બૌદ્ધિકપણે સમજાય છે. સર્વત્ર સર્વ સમયે આનંદ આનંદ પ્રવર્તે તેવો પ્રયાસ કરું છું.

પ્રિય હેમંતભાઈને વહાલ, ભીખુભાઈને સ્નેહવંદન, વિદ્યાબહેનને પ્રણામ, પ્રભાબાને પ્રણામ.

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ.

તિરુવન્નમલઈ (શ્રીરમણ આશ્રમ) દર્શને તા. ૪-૩-૧૯૫૨

હરિ:ૐ

તા. ૮-૩-૧૯૫૨

પોંડિચેરી આશ્રમ

પૂજ્ય પ્રિય,

તમોથી તા. ૪ની રાત્રે છૂટા પડ્યા બાદ વીલુપુરમ્ ગાડી બદલીને તિરુવન્નમલઈ સવારે દા|| વાગ્યે પહોંચ્યો. બળદગાડી

કરીને સીધો આશ્રમે ગયો. ત્યાં તે જ વેળા પોંડિચેરી આશ્રમથી એક બંગાળી ભાઈ પણ આવેલા. ૩-૪ વાર તેઓ તિરુવન્નમલઈ આવેલા ને પોંડિચેરી પણ. તેની સાથે એક પૂનાના રિટાયર્ડ વકીલ પણ હતા. અમો ત્રણે એક જ ઉતારામાં ઊતરેલા એટલે પીછાણ થતાં સાથે જ બધે ત્યાં ફર્યા. પ્રથમ નિરંજનાનંદ સ્વામી-મહર્ષિજીના ભાઈને મળ્યા. પછી સમાધિએ પ્રણામ કર્યા પછી સામાન મૂકીને નાસ્તો કર્યો ને પછી ફરવા નીકળ્યા.

બોઝ કોટેજ પ્રથમ ગયા જ્યાં પૂ. પ્રતાપરાયજી રહેતા હતા ત્યાં એક બંગાળી દંપતી રહેતું હતું તેમને મળવાં. તેઓ ન હતાં. ત્યાંથી પાછા ફરીને નાગઅમ્મા કરીને એક આંધ્રની વિધવા બહેન રહે છે. તેમની સાથે પેલા બંગાળી ભાઈને પરિચય હતો. બંગાળી ભાઈનું નામ હેરમ્મા મુકરજી હતું. ધનાઢ્ય જમીનદાર જેવા લાગ્યા. મારી ઉંમરના નાગઅમ્માએ પોતે લખેલ પૂ. મહર્ષિજીની વાતોનો સાર ટાંચણ કરેલાં તેમાંથી થોડોક ભાગ વાંચી સંભળાવ્યો. જે શ્લોકો આ સાથે પાછળ છે. પૂ. મહર્ષિજીની તે બહેને ઘણી વાતો કરી. વાતો જનરલ હતી. ત્યાં ઠાઠા કલાક બેઠા.

ત્યાંથી જોડેજ હરિન ચટ્ટોપાધ્યાયનાં પત્ની (ત્રીજીવારનાં પત્ની) સુનીતાદેવીને મળ્યાં. હરિન ચટ્ટોપાધ્યાય ફરતા ફરે છે, તેમનાં પત્ની સુનીતાદેવી અત્રે બે વર્ષથી મૌન પાળીને એક જ જગાએ રહેલાં છે. આ બહેન પહેલાં એક્ટ્રેસ (અભિનેત્રી) હતાં, નૃત્યકાર છે, દેખાવડાં છે. હવે હરિન ને તેમને માદીકરા જેવો સંબંધ છે. ઠીક ઠીક યુવાન લાગ્યાં. તેમનું આખું પૂર્વ જીવન બદલાઈ ગયું છે. તેઓ મૌની હોવાથી અમો ઠા કલાક શાંત ચિત્તે સૌ બેસી રહ્યાં. તેમણે એવો તો સરસ બાગબગીચો ત્યાંની

મરુભૂમિમાં ખીલવ્યો છે કે ખૂબ આનંદ થાય ! મકાન કંપાઉંડ બગીચાથી દીપી ઊઠતું હતું. મુકરજીએ જણાવ્યું કે આ બાઈએ હરિનમાં પણ તેના પ્રભાવથી સારો પલટો આણેલો છે. હાલ તો હરિન ધારાસભાના સભ્ય તરીકે ચૂંટાયેલ છે.

બોઝ કોટેજમાં જે દંપતીને બલકે બહેનને મળવાં ગયેલ તે બહેન મિસિઝ મજમુદાર કરીને હતાં. તેઓ મુંબઈમાં ખૂબ શોખથી-મોજથી સોસાયટી વુમનનું જીવન જીવતાં હતાં. ઘણા ઊંચા હોદ્દા પર હતાં. તેઓ સૌ દક્ષિણનાં મંદિરો જોવાં નીકળેલાં. ત્યાં મહર્ષિજીને મળતાં તે બાઈને અજબ આકર્ષણ થયું. હોલમાંથી ઊઠવું જ ના ગમે. બધાં સાથે હતાં એટલે મુંબઈ તો તે બહેન ગઈ પણ ચાર પાંચ મહિનામાં જ તેણે તેના પતિને કહ્યું કે ‘મારે મહર્ષિજી પાસે જવું છે.’ પતિ ખૂબ તરફેણમાં નહિ, પત્નીનું પૂર્વનું વર્તન એટલું ઉદ્ધત હતું કે તે પણ પતિને ખૂબ રુચિકર નહિ ને હવે આ માર્ગ પ્રતિનું વલણ પત્નીએ દાખવ્યું તે પણ રુચ્યું નહિ. આથી, પત્નીએ વિચાર કર્યો કે મારે ઘરમાંથી પતિનો એકપણ પૈસો ના લેવો ને પોતાની પાસે ચાળીસ-પચાસ રૂપિયા હતા તે લઈને ત્રીજા વર્ગમાં તિરુવન્નમલઈ આવી. તેણે હંમેશાં પહેલા વર્ગમાં મુસાફરી કરેલી. કશાય સામાન કે કોઈના સાથ વિના તિરુવન્નમલઈ આવી ને મહિનાઓ સુધી રહી. પછી તો પતિ પણ ખેંચાયા ને બોઝ કોટેજમાં મકાન ભાડે રાખીને બાઈએ રહેવા માંડ્યું. પતિ આવે જાય. હજુ તે બહેન અહીં આવે જાય છે. પતિ હાલ બેંગલોર બાજુ હોદ્દા ઉપર છે. આ બધા સમાચાર મુકરજીએ જણાવેલા.

ત્યાંથી આશ્રમ આવ્યા. આશ્રમની પાછળ એક ગોવિંદ ભટ્ટજી કરીને કેનેરીઝ સંન્યાસી મૌન પાળે છે, રહે છે. તેમને ત્યાં અમો

સૌ ગયાં. આ સંન્યાસી બારતેર વર્ષથી સંન્યાસી થયેલ છે. ઉંમર વર્ષ ૩૫ અંદાજે. મહર્ષિના આશ્રમે ઘણાં વર્ષોથી છે. તેમને એમ મનમાં ભરાઈ ગયું છે કે મહર્ષિજીના ભાઈ નિરંજનાનંદ સ્વામી તેમની વિરુદ્ધ પ્રચાર કરે છે. ને પોતાના હોરોસ્કોપ જે ઉત્તમ પ્રકારના છે તે આ લોકોએ સંતાડી દીધા છે ને પોતા વિશે ખોટી અફવાઓ ઉડાડે છે વગેરે. પોતે તો મૌન પાળે છે એટલે જે આવે તેને તેમણે એક નાની શી બુકલેટ જેવું કરેલ છે તેમાં પોતાની ભાંગીતૂટી અંગ્રેજીમાં પોતાની મહત્તા ગાઈ છે ને મને અમુક અમુક મોટા માણસો મળવા આવેલ, રાજાઓ મળવા આવેલ વગેરે ને મહર્ષિજીના ભાઈ મને બદનામ કરે છે તે તમો કોઈ માનશો નહિ, વગેરે. તે બુકલેટ તરત બધાંને તે વાંચવા આપે છે, જતાંની સાથે જ. નાગઅમ્માએ અમને જણાવ્યું કે આ ગોવિંદ ભટ્ટનું બધું સાચું નથી. હમ્બગ ઘણું છે.

પૂ. મહર્ષિજીની સેવા કરનાર મૌની સામી(આંધ્રના વકીલ) જેઓ બધું પત્રવહેવારનું કામકાજ સંભાળતા અને પૂ. મહર્ષિજી સાથે જ માત્ર વાતચીત કરતા ને વર્ષો સુધી ભિક્ષાના અન્ન પર રહેતા તે ખુલ્લા દિલે લંગોટીભેર રહેતા. તેઓને આશ્રમ સાથે, નિરંજનાનંદ સાથે અણબનાવ છે ને બોઝ કોટેજમાં હાલ રહે છે. ને આશ્રમમાં આવવા કરવાની પણ તેમને મનાઈ છે. ને તેઓ આવતા પણ નથી.

બધે ફરી આવીને નાહ્યાં ને કપડાં ધોયાં પછી સમાધિએ થોડો વખત ધ્યાન ધર્યું ને જમવાનો ઘંટ થતાં અમો સૌ જમવા ગયા. પૂ. મહર્ષિજીની હયાતીમાં જે રીતે ભોજન થતું તે જ પ્રમાણે બધું હતું. માત્ર આઠદશ માણસો જમવામાં હતા.

જમ્યા બાદ હું થોડોક વખત આમતેમ બધે ફર્યો. છાપું વાંચ્યું ને પછી ૩ વાગ્યે અમો ત્રણ જણ શહેર બાજુ, સ્કંદાશ્રમ બાજુ, અરુણાયલમ્ની ટેકરીએ ઉપર ચઢ્યાં. મુકરજીએ ઝટકો* બોલાવેલો. પ્રથમ એક ગુફામાં ગયા. ત્યાંથી બીજી ગુફાએ ગયા. ત્યાં ૧૧ વર્ષથી એક પ્રૌઢ ઉંમરનાં મલયાલી બાઈ મૌન પાળીને રહેલ છે. ૬ મહિના પછી ૧૨ વર્ષ પૂરાં થનાર છે, પછી હિંદની પ્રદક્ષિણાએ નીકળનાર છે. આ બાઈ પ્રાણાયામ કરે છે. ગુફા સરસ મજાની છે, અંદર ગુફાની નીચે ને બાજુમાં સરસ ઓરડો ને ભોંયરું છે. જ્યાં આ બાઈ ધ્યાન વગેરે ધરે છે, તે જગાએ અમો ત્રણે વારાફરતી બેઠાં. તે બાઈએ પ્રાણાયામની રીત બતાવી. થોડો વખત અમોએ તે કર્યું, ધ્યાન પણ ધર્યું. તે બાઈએ અમોને પોતાના હાથે કેળાંના કકડા ખવડાવ્યાં. મુકરજી આમને પહેલાં ઓળખતા હતા. પૈસાની પણ મદદ કરેલી હતી. રૂ. ૧૫/- તેમને ચરણે તેમણે ધર્યાં. મેં પણ બે રૂપિયા ધરેલા. મારી પર્સ મુકરજીની બેગમાં હતી એટલે તેમની પાસેથી રૂ. ૨/- લઈને મૂકેલા. જે બે રૂપિયા મુકરજીએ પાછા ના જ લીધા. આગ્રહ કરતાં તેઓને ઊલટું માહું લાગવા લાગ્યું.

આ બાઈને ત્યાંથી નીકળી બીજી એક તામિલ બાઈ ગુફામાં રહે છે ત્યાં ગયા. ત્યાં થોડીક વાતો થઈ. અત્રે પણ મુકરજીએ ત્રણેક રૂપિયા મૂક્યા. અત્રે અમોને તે બાઈએ કોફી પાઈ.

સાંજ પડવા આવેલી. ઝટકો ત્રણ-ચાર કલાક નીચે ઊભો રહેલો. ઊભો રાખેલો મુકરજીએ. ત્યાંથી તિરુવન્નમલઈના મંદિરે ગયા. મંદિર ભવ્ય છે. સરસ જોવાલાયક છે. આ મંદિરના એક ભોંયરામાં મહર્ષિજીએ દોઢ બે વર્ષ સાધના કરેલી, ધ્યાન કરેલું. રાત પડવા આવેલી. મુકરજીની ઈચ્છા એક રાત્રિ રહી જઈને બીજી

* ઝટકો = ઘોડાગાડી

રાત્રે જવાની થઈ. ચાંદની સારી હતી. મેં તો જણાવ્યું કે હું તો જઈશ જ. તમો રહો. મને ઘણો આગ્રહ કર્યો, પણ મેં લાચારી બતાવી. પછી તો તેઓ પણ ના રહ્યા. ને અમો ત્રણે સાથે સ્ટેશને આવવા તે જ ઝટકામાં નીકળ્યા. આશ્રમમાં જમવાને પણ સમય ન હતો. નિરંજનાનંદ સ્વામીને મળ્યા. મુકરજીએ રૂ. ૨૦/- આપ્યા. મેં બે રૂપિયા આપ્યા ને એક રૂપિયો ત્યાંના પોસ્ટ માસ્તરને મદદરૂપે આપ્યો. સ્ટેશને આવ્યા. ગાડી ૦૧ કલાક મોડી હતી. ટિકિટો બીજા વર્ગની મુકરજીએ લીધી. મારા આગ્રહ છતાં મારી ટિકિટ પોંડિયેરી સુધીની બીજા વર્ગની તેમણે કઢાવવાનું કરતાં મેં છેવટે અતિ આગ્રહ કરીને વીલુપુરમ્ સુધીની જ કઢાવવા દીધી. મેં તો કહ્યું કે હું તો ઈન્ટરમાં જઈશ, પણ તેમણે ના માન્યું. પેલા પૂનાના વકીલની મદ્રાસની ટિકિટ બીજા વર્ગની મુકરજીએ જ કઢાવી. બહુ દોલા દિલના લાગ્યા. પછી સમય હતો એટલે અમો ત્રણે જમવા ગયા. સ્ટેશન ઉપર રેલવેના કેટરિંગના ખાણામાં ને વહેલો જમી ઊઠીને ત્રણેના પૈસા બે રૂપિયા મેં આપી દીધા. તે પણ મને ના આપવા દેવા મુકરજીએ તો પ્રયત્ન કર્યો જ પણ તેમાં તેઓ ફાવ્યા નહિ. વાતો કરતાં કરતાં અમો ૧૦૧૧ વાગ્યે રાત્રે વીલુપુરમ્ ઊતર્યા. તેઓ બાર એટ લો બેરિસ્ટર પણ હતા. હવે પ્રેક્ટિસ નથી કરતા. જેલમાં સત્યાગ્રહ ચળવળમાં જઈ આવેલા ને વીલુપુરમ્થી મદ્રાસ બીજા વર્ગમાં નીચલી જગા ના મળતાં પહેલા વર્ગમાં તેઓ બન્ને જણ ગયા. પોંડિયેરીમાં પણ જાણ્યું કે તેઓ રેલાની જેમ પૈસા ખર્ચતા હતા, અત્રે પણ.

પોંડિયેરીમાં

તા. દની સવારે હું પોંડિયેરી આવ્યો. કસ્ટમ્સ માટે આગલા સ્ટેશને ગાડી દોઢેક કલાક રોકાયેલી એટલે ૮૧ વાગ્યે પોંડિયેરી

સ્ટેશને આવ્યા. રિક્ષા કરીને આશ્રમે આવ્યો. નાનુભાઈવાળા મકાનમાં જેને પુરાણી ગાર્ડન કહેવાય છે, ત્યાં ઊતર્યો. ચતુર્ભુજભાઈ આશર અત્રે જ હતા ૨૦ દિનથી. સમાધિનાં દર્શન કરીને નાહ્યો. કપડાં ધોયાં. પછી પૂજ્ય શ્રી ગિરિધરભાઈ શેઠને મળવા ગયો. પોણો કલાકેક બેઠો. તેમણે પૂ. નારાયણની, છગનભાઈની, બાલુભાઈની, સુશીલાની વગેરેની વાતો કરેલી ને તેઓ જ બોલતા હતા. હું તો મૂક શ્રોતા હતો. વચ્ચે વચ્ચે સમર્થન કર્યે જતો, એ જ ઢબ બોલવાની, એ જ રીત, એ જ ઉગ્રતા, એ જ પોતાના ગુરુની મહત્તાનાં યશોગાન, બીજાઓને ઉતારી પાડવાપણું - વગેરે બધું એ જ ઢબનાં હતાં. છતાં કંઈક સાવચેતીભરી રીતે Gardely (વ્યવસ્થિત-અર્થસભર) વાતો કરતા હતા (એવી બધી) એમ લાગ્યું.

સત્યેન્દ્ર ઠાકોર, સુરતિબહેન (સુભદ્રા), દીક્ષિતજી, નગીનદાસ કાપડિયા સૌલિસિટર, ચતુર્ભુજ આશર, સુંદરમ્, અંબુભિક્ષુ, અંબાલાલ કાકા, તેમના પુત્ર, વિષ્ણુપ્રસાદ, કૃષ્ણામય ભટ્ટ, વાસુદેવ ભટ્ટ, પ્રાણભાઈ શિક્ષક, અનુબહેન પુરાણી, મોહનલાલ કાલોલવાળા, ડૉક્ટર બહેચરદાસ, ડૉ. મસાલાવાળા, પૂજાલાલ કવિ, ચંપકલાલ, પુરુષોત્તમ બ્રહ્મચારી વગેરેને મળ્યો. આમાંનાં ઘણાં ખરાંએ કાંતાની તથા સિદ્ધાર્થની ખબર પૂછી હતી ને ઘણાં જણને સિદ્ધાર્થની હજુ યાદ છે ને તેના વિશે ઘણા પ્રેમથી પૂછપરછ ઘણાં જણે કરી હતી.

આશ્રમમાં બાળકો પ્રતિ અને તેમની પ્રવૃત્તિ પ્રતિ વધુ ધ્યાન હવે અપાય છે. માતાજીનું લગભગ સમગ્ર લક્ષ તે પ્રતિ છે. તેથી ઘણાંકને અસંતોષ પણ છે. સમૂહ ધ્યાન તો હવે મુદ્દલે આશ્રમમાં થતું જ નથી. માત્ર થોડીક મિનિટ concentration જેવું રમતના

મેદાન ઉપર સાંજે ૭ વાગ્યે થાય છે. ઊભાં ઊભાં સૌ તેમ કરે. સવારે ૮ વાગ્યે બાલ્કની દર્શન (તે પહેલાં ૬ વાગ્યે થતાં હતાં તેને સ્થાને) પછી અઠવાડિયામાં ૩ દિન આશીર્વાદ દર્શન - પ્રત્યેક જણ સમીપ જાય ને માતાજી તેને ફૂલ આપે - ૯ થી ૧૦ સવારે પછી માતાજી રોજ ૪ વાગ્યે સાંજે ટેનિસ રમવા જાય છે પછી ત્યાંથી શાળામાં ને પાછા આશ્રમે ને પછી શાળાના અખાડાના મેદાનમાં - પ્લેગ્રાઉંડમાં - ને ત્યાં સમૂહ વ્યાયામ પછી મગફળી-ચોકલેટ એવું કંઈક કંઈક વારાફરતી સૌને મધર પોતે ફરીને સૌને હાથોહાથ આપે છે. જમવાનું ૮ વાગ્યે રાત્રે ઘણાંનું થાય છે. જમવામાં જે પહેલાં હતું તે જ પ્રમાણે છે. ચાર્જ પહેલા અઠવાડિયાના, રોજના રૂ. ૨-૮-૦ (૨:૫૦) ને પછીથી રોજના બે રૂપિયા. ગોલકોંડામાં (ગેસ્ટ હાઉસ) રહેવાનો ચાર્જ રોજના રૂપિયા બે છે.

નવાં મકાનો આશ્રમનાં બંધાયે જાય છે. સમાધિ ઉપર ફૂલોની સુંદર સજાવટ થાય છે, આખી સમાધિ લાંબી મોટી છે, તે ઉપર ફૂલો પથરાઈ જાય છે, કલાત્મકપણે. ખૂબ મનોહારી દ્રશ્ય તે છે, અગરબત્તી પણ સતત જલતી રહે છે, તેની દેખરેખમાં એક જણ વારાફરતી કાયમપણે રહે છે. સૌ દિનમાં ઓછામાં ઓછું એકવાર સમાધિએ દર્શને આવે છે. કેટલાંક જણ એકથી વધુ વાર અને ત્યાં ધ્યાન ધરવાની છૂટ છે. બે ચાર જણ ધ્યાનમાં બેઠેલાં હોય જ. રાત્રે વીજળીનો મોટો દીવો જલતો તે ઉપર રહે છે.

પ્લેગ્રાઉંડ ઉપર તરવાનો હોજ કરાયો છે. ટેનિસ રમવાનાં બે મોટાં મેદાન કર્યાં છે. કોર્ટયાર્ડ કર્યાં છે. રાત્રે પણ ટેનિસ રમી શકાય એવી (વીજળીના) દીવાની ગોઠવણ છે. દરિયાના કિનારા પર જ અને આશ્રમની નજીક જ આ બધું કરાયેલું છે. માતાજી

રોજ અત્રે જાય છે, વીસેક મિનિટ ટેનિસ રમે છે. પછી ૧૦ મિનિટ ફરે છે. નાના શા બીચ જેવું નજીકમાં જ કર્યું છે.

અખાડામાં બધા મસલ્સ કેળવવાનાં ઘણાં સાધનો છે. રોજ સાંજે બહેનો - મોટી ઉંમરની બહેનો પણ ટૂંકી સેફ્ટ ચઢી ને ખમીસ ટૂંકું પહેરીને કસરતો કરે છે. કેટલીક તો વૃદ્ધાઓ પણ તેમાં છે. વૃદ્ધો-યુવાનો અને છોકરાંઓ પણ છે. બધું મેળા જેવું રાત્રે લાગે છે.

આશ્રમમાં કામ ઉપર ઝોક વધુ અપાય છે. વાતાવરણમાં હળવાશ ઘણી લાગે. જુદા જુદા હેતુઓથી ભેગો થયેલો મેળો તેવું ઘણાંકને લાગે. બધાં જ આધ્યાત્મિક અર્થે રહેલ છે તેવું નથી લાગતું. રિટાયર્ડ જીવન ભોગવવા પણ ઘણા રહેવા જાય છે. પતિની પાછળ પત્નીઓ ને બાળકો પણ ભેગાં થયાં છે. નિરાંતનું અને સગવડભર્યું જીવન બીજે આવું ક્યાં મળે ? તેવાં પણ કેટલાંક હશે. સાચા આત્માર્થીઓ પણ છે. સમૂહ મેળામાં કેટલાંક માત્ર પ્રવાહમાં એમ ને એમ તણાતાં હશે, હોય છે. સમૂહ જીવનના લાભ છે તેવા જ મોટા ગેરલાભો પણ છે, સ્પષ્ટ જણાય છે તેવું. જેઓ કાળજીવાળાં ને સાચી તમન્ના-ધગશવાળાં હશે તેમને સાચો ને ખરો લાભ થતો હશે. ઘણાં તો અત્યંત પ્રમાદી જીવન ગાળવાવાળાં જણાયાં છે.

માતાજીને આ ફેબ્રુઆરીએ ૭૪ વર્ષ પૂરાં થઈ ૭૫મું વર્ષ બેઠું. શરીર ઠીક ઠીક વૃદ્ધ લાગે છે. આમ, દેખીતી તો કશી સાધના કોઈ કરતું હોય તેમ લાગતું નથી પણ છતાં એક જાતની આધ્યાત્મિક અસર તરવરતી લાગે છે ખરી. હળવાશ પણ વાતાવરણમાં થઈ છે. અભ્યાસ અને ભણતરનું વાતાવરણ ઠીક છે.

પૂજ્ય શ્રીઅરવિંદના ઓરડાનાં દર્શન ખાસ રજાથી કરાવાય છે. હું જઈ આવ્યો, ઉપર જે પથારીમાં પૂજ્ય શ્રીઅરવિંદે દેહ

છોડેલો તે પાટ અને પથારી વગેરેનાં દર્શન કર્યાં.

જે સાધકોની સંખ્યા વધી છે તેમાં હિંદુમુસ્લિમ રમખાણ વેળાએ પૂર્વ બંગાળનાં ઘણાં કુટુંબો અત્રે આવીને વસેલાં છે. તેઓની મોટી સંખ્યા વધી છે. તેઓ સાથે બાળકો આવ્યાં એટલે બાળમંદિર વધ્યું, જોકે બાળમંદિર તો પહેલેથી શરૂ થયેલ ખરું, પછી શાળા થઈ, આફ્રિકાથી કેટલાંક બાળકો આવ્યાં વગેરે. આમાંનાં ઘણાંખરાં શ્રીમંતો પણ છે ને આમ સાધકો સાચા અર્થમાં તો ઘણી નાની સંખ્યામાં ગણી શકાય - બસો અંદાજે કે અઢીસો અંદાજે વધુમાં વધુ.

જૂના સાધકોને નવાઓના આવવાનો બબડાટ છે, વાતાવરણની હળવાશ કેટલાંકને કઠે છે. શંભુમેળો જામતો જતો ઘણાંને લાગે છે. ઘણાં તો પ્રવાહમાં એમ ને એમ તણાયા કરતા જણાય છે. જે ખૂબ જાગ્રત હશે ને રહી શકતો હશે તે જ સાચો લાભ પામશે અત્રે એમ જણાય છે. વિસ્તાર વધતા જવા સાથે નવા નવા પ્રશ્નો પણ ઊઠે જ. પ્રમાદી અને આળસુ જીવનને પોષક તત્ત્વો પણ અત્રે પૂરતા છે ને તેના સંકંજામાં તણાવાનો ભય પણ મોજૂદ છે, જો જાગૃતિ ન રાખીએ તો.

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ

Not to take care of material things which one uses is a sign of inconscience and ignorance.

You have no right to use any material object whatsoever if you do not take care of it.

You must take care of it, not because you are attached to it, but because it manifests something of the divine consciousness.

- The Mother

જગતમાં પાર્થિવ (જડ) વસ્તુઓ જે આપણને મળેલી છે તેની યોગ્ય સંભાળ ન લેવી તે અજ્ઞાન અને સહૃદયતાની ખામી સૂચવે છે.

પાર્થિવ વસ્તુની સંભાળ જો તમો ન લઈ શકો તો તેનો ઉપભોગ કરવાનો તમને હક્ક નથી.

તમારે તેની સંભાળ લેવી જોઈએ તે એટલા માટે નહિ કે તમોને તેના પ્રતિ આસક્તિ છે, પણ તેમાં દેવી ચેતનાનો કંઈક આવિર્ભાવ છે તેટલા માટે સંભાળ લેવાની છે.

- શ્રીમાતાજી

ગોલકોંડા ગેસ્ટહાઉસની દરેક રૂમમાં એકેક આવું કાર્ડ માતાજીએ મુકાવેલું છે.

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ

તા. ૧૧-૩-૧૯૫૨

પૂજ્ય શ્રી નંદુભાઈ પોંડિચેરીમાં ગિરિધરભાઈ, સત્યેન્દ્ર ઠાકોર, ડૉક્ટર બેચરદાસ, શ્રી પૂજાલાલ, જયંતીલાલ, પ્રાણભાઈ, કુંજવિહારી, સુરભીબહેન, ડૉ. મસાલાવાળા, અંબાલાલ કાકા, મોહનલાલ (કાલોલવાળા) વગેરે સાધકોને મળ્યા અને તેમની પાસેથી વિધ વિધ ચર્ચાઓ સાંભળી.

તા. ૬-૧૧-૧૯૫૨થી સાબરમતી આશ્રમમાં ૨૧ દિવસનું મૌન શરૂ કર્યું જે પૂજ્ય શ્રીમોટાની બીમારીને કારણે તા. ૧૧-૧૧-૧૯૫૨ના રોજ પૂરું કરવું પડ્યું.

૭. કુંભકોણમાં ૧૯૫૩નાં મૌનનિવેદનો

(તા. ૫-૪-૧૯૫૩ થી તા. ૧-૭-૧૯૫૩)

હૃદયમાં તમારી છબીને હૃદયસ્થ મધ્યે ધારીને

હરિ:ૐ

તા. ૧૦-૪-૧૯૫૩

પૂજ્ય પ્રિય,

‘સદ્ગુરુની ચેતના સ્મૃતિને હૃદયસ્થ જીવતી રાખ્યા કરશો, તો ભાવના જાગ્યા કરતી અનુભવી શકાશે.’ આ ભાવનાપ્રેરક સંદેશો મળ્યો. આનંદ ! આનંદ ! છેલ્લા પાંચ સાત દિવસથી, હૃદયમાં તમારી છબીને હૃદયસ્થ મધ્યે ધારીને ત્યાં તેને મનની આંખથી નિહાળીને હૃદયે હૃદયમાં ધ્યાન કરતી વેળા રાખવાનું કરતો હતો. ધ્યાનની શરૂમાં તે રહે, વળી ખસી જાય, વળી રહે એમ થયા કરતું. ત્યાર બાદ થોડા સમય બાદ તે જતી રહેતી. ત્રાટક સમયે આજથી તેમ કરવાનું શરૂ કર્યું છે ને દિવસના બીજા સમયના ભાગમાં પણ અવારનવાર આ સંદેશાને જીવતો રાખવાની કોશિશ કરીશ.

તમોએ ‘પ્રણામ પ્રલાપ’માં ગાયું છેને કે આ ભાવાર્થનું —

અમારે ને તમારે તે પડે વાંધા અરે શાને ?

પરસ્પરનાં અહમ્ ટક્કર અહમ્ ત્યાં ઘવાયે છે.

આ મતલબનું લખ્યું છે તેવું જ છે. સર્વત્ર અને એ સંજોગોમાં અંગત અહમ્ જ ડોકિયું ઊંચું કરતું હોય છે. ગુરુનાં કાર્યો, વચનો, કાર્યપદ્ધતિની રીતો વગેરે સાથે સાધકના મનનો મેળ ના ખાતો હોય તો તેનો અર્થ એ જ છે કે સાધક પોતાના અહમ્ને મહત્વ આપવા માગે છે ને તેથી પોતાની ઈચ્છા મુજબ જ ગુરુ વર્તે તેમ અંતર્ગતપણે ચાહતો હોય છે. ને એ તો કેમ બને ! અહમ્ની

શરણાગતિ એ રીતે ક્યાંથી સંભવે ! ને શરણાગતિ વિના અહમ્ જવાનો પણ શી રીતે ? અહમ્ના ઓગળ્યા વિના સાધનાની યથાર્થતા કેમ કરીને પ્રગટવાની ?

આ વિશે જો જાગૃતિ સતત જળવાઈ રહે તો ઘણો લાભ થાય. મારાં પોતાનાં વર્તન, વર્તાવો ઘણીવાર તે દૃષ્ટિએ અધૂરાં ને પૂરાં નાલાયક નીવડ્યાની મને જાણ છે. તમારી સાથેના વર્તાવમાં હું ઘણીયે વાર ઊણો ઊતર્યો છું. દા.ત. મૌનમાં બેસવાના આગલા દિને સવારે તમે કહેલું કે ‘સ્તવની જાળી તમે જાતે શહેરમાં જઈને લઈ આવવાનું રાખજો.’ પણ સમય ને ધક્કો બચાવવાના લોભે મેં તે કૃષ્ણમૂર્તિને બપોરે લાવવા આપી દીધી, આ તમારી આજ્ઞાનું સ્પષ્ટ ઉલ્લંઘન હતું. તમોએ શા હેતુથી તેમ સૂચવેલું તેનો પણ મને ખ્યાલ હતો અને કૃષ્ણમૂર્તિને આપવામાં તે હેતુ જળવાતો મારા મતે માન્યો. મને (Mind) મનને મનાવ્યું ને મેં તે કર્યું. આમાં મનની છેતરપિંડી જ હતી. તેમ ને તેમ કર્યા બાદ તરત લાગેલું ને તે આખો દિન તેની ચણચણાટી પણ રહી હતી, પણ હજી તે કઠતું નથી, દુઃખતું નથી, ચોંટતું નથી, નહિતર તેમ ભવિષ્યમાં ફરીવાર ના બને. આ તો એક જ માત્ર દૃષ્ટાંતરૂપે દાખલો ટાંક્યો. એવું તો અનેકવાર બને છે. તમારી ઈચ્છા એટલે કે અમુક સંજોગોમાં તમોને શું રુચશે ને કેમ રુચશે તેની મને જાણ હોવા છતાં તેનાથી બીજી રીતે વિચારાઈ જવાય કે વર્તાઈ જવાય. ભલે તમે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ના સૂચવ્યું હોય પણ અંદરખાનેથી મને સમજાયું તો હોય છે કે આ આમ કરીશ તો યોગ્ય ગણાશે ને ગમશે, છતાં તેનાથી બીજી રીતે વર્તાઈ જવાયું હોય છે. આ શરણાગતિની ખામી છે. જીવનમાં કોઈનાય પ્રતિ (વડીલો પ્રતિ

પણ નહિ) શરણાગતિ કેળવવાનું બન્યું ના હોવાથી મનસ્વી રીતે વર્તવાની કુટેવ પડી ગયેલ છે, જેને સ્વછંદ પણ કહી શકાય. એક રીતે આ ટાળવાનું દર મૌનમાં સવિશેષપણે મન થાય છે. તે પ્રતિ ખાસ લક્ષ ખેંચાય છે અને તેની માત્રા થોડો કાળ બહાર પણ અનુભવાય છે, પણ પાછી તે સરી જાય છે ને અનેક દોષો આચરાઈ જાય છે. આવા વર્તાવની પાછળ અહમ્ જ ધક્કેલે છે, એ જો યાદ સતત રહી શકે તો કદાચ બચી જવાય ને મનની નિસ્પંદ સ્થિતિ આ અંગે આણ્યા વિના આરો પણ નથી. કોઈનાય શબ્દથી, વર્તાવથી, વિચારથી, કર્તવ્યથી અમારામાં એક પણ વિરુદ્ધનો વિચાર ના જાગે તેવી સ્થિતિ થવી ઘટે છે. તેની સામે ટીકા, અણગમાની લાગણી કે અભાવ પણ ન જાગવો જોઈએ અને પ્રકૃતિનાં રૂપો જેમ વિધવિધ વિલસે છે તેમ જ પ્રકૃતિના વ્યક્તવ્યમાં પણ રહેવાનું જ. જો તેમ ના હોત તો દરેક મુક્તાત્મા-જ્ઞાનીનાં પણ વ્યક્તવ્યોયે શાને આટ આટલાં ભેદો સંભવી શકે ? પ્રત્યેક જ્ઞાનીનાં જુદાં જુદાં માગા, રીતો, રસમો વ્યક્ત થવાના જુદા જુદા પ્રકારે ને કેટલીકવાર તો સાવ ભિન્ન પ્રકારના ને સામ સામી દિશાના પણ હોય છે તો તેવું બધું શાને ? કારણ વ્યક્તવ્યમાં ભેદો રહેવાના એ સમજણ જો હૃદયે સ્થિર થઈ જાય તો મનને શાંત રાખી શકાય. શરણાગતિ કેળવવામાં સહાય થાય એમ સમજાય છે ને આમ જો થાય તો ગુરુની સમીપતાનો લાભ પણ પૂરતો ના પામી શકાય ને કદાચ ગેરલાભ પણ થવાનો સંભવ રહે છે. તે તે વેળા મનને ફિટકારવું ઘટે છે, મનનાં સૂચનોનો ઈન્કાર થવાવો ઘટે છે ને તેમ કરવામાં અડગ બળ જોઈશે. અહમ્ને ઠોકર આપવામાં ખૂબ શૂરવીરતા જોઈએ છે, તે પણ ત્યારે અનુભવાય છે.

તમારે પ્રતિસૂચનો કે સૂચનો કોઈનેય ન કરવાં, એમ તમોએ મને ગયા વર્ષે આશ્રમમાં એકવાર એક વાક્યમાં સમજાવી દીધેલું. તે વચનને હું આમ તો નથી ભૂલ્યો તેથી તેમાં કેટલીકવાર જીત મળી છે તો કેટલીકવાર તેમાં હાર પણ સાંપડી છે. આ દિશામાં મારે અચૂક જાગૃતિ સેવીને પ્રગતિ કરવી જ રહેશે, તે વિના આરો કે છૂટકો નથી. હિંમત દેજે ! હે પ્રભો ! આ દિશામાં જાગૃતિવાળું બળ દેજે ! હિંમત દેજે ! સહાય દેજે ! મને ફટકાર આપજે એટલી આજના દિનની મારી તને ઘણી ઘણી લળી લળીને પ્રાર્થના છે !!!

શ્રીઅરવિંદના સાહિત્ય વાંચનથી પ્રેરણા

સાંજે ૫.૪૫ વાગ્યે

સદ્ગુરુની ચેતનાસ્મૃતિને હૃદયસ્થ આણ્યા કરવાનો સંદેશો તમારો આજે મળ્યો છે ને આજે જ શ્રીઅરવિંદના પત્રોમાં પણ હૃદયે જાગૃતિ રાખ્યા કરવાનું લખાણ આવ્યું. ગઈ કાલે લખવું રહી ગયેલું કે તે પત્રો વાંચ્યા બાદ ૧ કલાક આંટા મારતી વેળા સારોયે ગાળો આનંદ ને પ્રાર્થનાના ભાવમાં તે સમય ગયેલો. કોણ જાણે શાથી મને શ્રીઅરવિંદનું લખાણ હૃદયે ભાવના ઉત્તેજે છે, નવું બળ, હિંમત, આશ્વાસન, ઉત્સાહ, પ્રેરણા, ધગશ આદિ આપતું રહે છે. મારો તે બાજુનો પક્ષપાત પણ કારણભૂત હોય, પણ ગમે તેમ તે સાધનાનાં અંગોમાં બળ પૂરે છે. શ્રદ્ધાભાવ વધુ ને વધુ કરે છે અને વધુ ને વધુ સજાગ રહેવાને પ્રેર્યા કરે છે.

આજે પણ તેવો જ આનંદ વાંચ્યા પછી હતો અને આ આનંદ નિષ્ક્રિય નથી હોતો પણ સક્રિય હોય છે એમ પણ અનુભવ્યું છે. નવા નવા વિચારો ભાવનાને પોષક અને વર્ધક આવે છે, ઊંડા ઊતરવા પ્રેરે છે અને આ બધુંયે તમને સમર્પણ છે !

આજે દોઢ કલાક વાંચન પછી એક કલાક આંટા પ્રાર્થનાભાવે ઊંઘને હૃદયે વધુ સજાગપણે લક્ષ્ય રાખીને. સાંજે ધ્યાન - દોઢ કલાક, ૪૦-૫૦ મિનિટ શરૂમાં ગાઢતાવાળું, પાછળથી હૃદયે જાગૃતિવાળું, અંતમાં ખેંચ સ્પષ્ટ હતી. સવારની રેકર્ડો સંભળાવવા અંગે-તમારે પૂરો કલાક તેની આગળ રોકાઈ રહેવું પડતું હશે. તો અવારનવાર યા કઢીક કઢીક જ્યારે તમારે બીજે રોકાવાનું થવાનું હોય યા ગમે તે કારણસર સરળતા ના હોય ત્યારે રેકર્ડોને બદલે દિલ્લી (આકાશવાણી રેડિયો) સ્ટેશને સવારે સવા સાતે કે સાડા સાતથી સાડા આઠ સુધી શાસ્ત્રીય સંગીત કર્ણાટકી તથા હિંદી અને કઢીક ગુજરાતી ભજનોની રેકર્ડો પણ મુકાતી હોય છે ને મારે તો બન્ને લગભગ સરખું છે. મને તે પણ ચાલશે અને એનો ટાઈમ આપણી રેકર્ડોનો જ ટાઈમ છે. તમને યોગ્ય લાગે તેમ ત્યારે કરી શકો છો. મને કશી તેમાં હરકત નથી.

ગઈ રાત્રે સાડા આઠ વાગ્યે સૂતો, પણ ઊંઘ સવા અગિયાર પહેલાં ના જ આવી. ખાસ કશા વિચારો પણ ન હતા. તૂટક તૂટક આવીને ચાલી જતા. જાપ અંતરથી તૂટક તૂટક થયા કરતો હતો. આંખમાં લગીરે ઊંઘ જ ના મળે. મન પણ કેવું વિચિત્ર છે ! જ્યારે તરત ઊંઘ આવતી ત્યારે મન તેને જડતા સમજતું ને ઊંઘ ના આવે ત્યારે ઊંઘવાને ધમપછાડા કરે ! મન વસ્તુને ઈચ્છે ને જ્યાં આવીને ઊભી રહે કે તેમાંથી નાસવાનું કરે ! મીરાંના વિચારો આવેલા, આમ ઊંઘ ન આવવી તે પણ એક પ્રભુને ખાતર તપ જ છે. તેમ ભાવના દઢાવી જોઈ ને આવા ગાળા આમ દરેક વેળા મૌનમાં બને છે. ૧૦.૨૦ વાગ્યે રાત્રે મેડા ઉપર કોક ખાટલાને ખસેડતું હતું ને ઉપર ચાલવાનો અવાજ આવતો હતો.

૧૦ મિનિટ તેમ રહેલ હશે. અઢી વાગ્યે એલામ્થી ઊઠી ગયો. લગભગ ૩ કલાકની ઊંઘ થઈ હશે. છતાં આંખમાં ઊંઘનો ભાર નથી એ આનંદની વાત છે. અત્યારે વહેલી સવારે સવા કલાક નામસ્મરણ ધૂન કરતાલ સાથે.

૧૯૪૯માં મૌનમાં જાંઘમાં દાદર જેવું જણાયેલું ને લ્યુકોપ્લાસ્ટની પટ્ટીથી મટેલું. તેવું આ ફરી ૪ વર્ષ બાદ બીજી બાજુએ જાંઘમાં થોડુંક થયેલું, ૫-૬ દિન કાર્બોલિક સાબુ દિવસમાં બે વાર ઠીક ઠીક લગાડી જોયો. તેથી ચળ ના બેઠી તેથી લ્યુકોપ્લાસ્ટનો આશ્રય આખરે લીધો છે ને મને ખાતરી છે કે ૭ દિન તે પટ્ટી રહેતાં ઠીક થઈ જશે. લ્યુકોપ્લાસ્ટ બહાર હોઉં ત્યારે ભાગ્યે જ વાપરવાનું બને છે કે કાર્બોલિક સાબુ પણ. પણ અંદર બેસતાં કંઈક ને કંઈક નિમિત્ત પ્રકૃતિ શરીર દ્વારા ઉપજાવે છે. કાં તો નૈયું પાકવું કે એવું કાંઈક પણ છેવટે હોય. અંગૂઠે આંટણ હવે મુદ્દલે રહેલ નથી. ત્યાં નવી ચામડી આવી ગઈ છે. લ્યુકોપ્લાસ્ટની પટ્ટીથી સારું થઈ ગયેલ છે. પ્રકૃતિ પણ નિયમિતપણે વર્તતી હોય છે. હરિ:ૐ, હરિ:ૐ

ધ્યાન વિશે

તા. ૧૮-૪-૧૯૫૩ સાંજે પોણા છ વાગ્યે

પૂજ્ય પ્રિય,

હરિ:ૐ

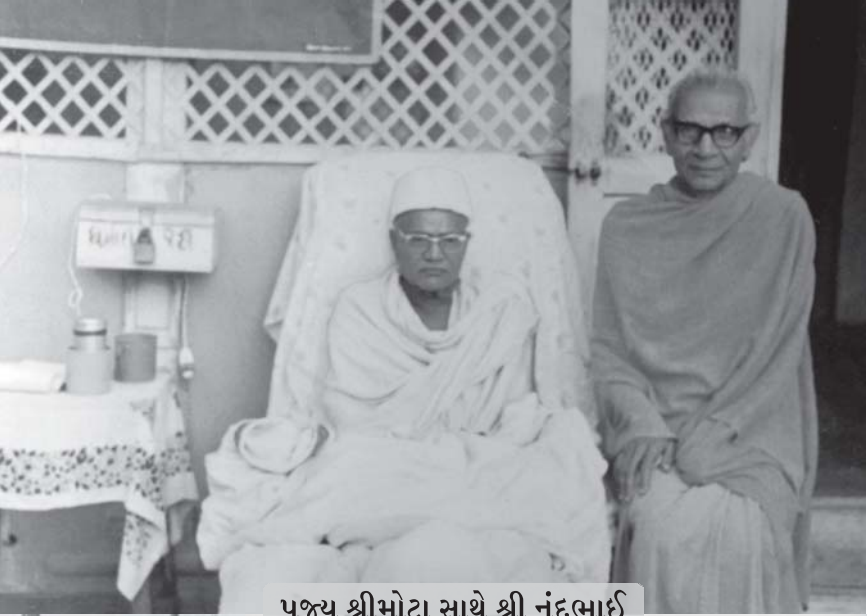
બપોરે દોઢ કલાક વાંચન તથા ૧ કલાક આંટા.

સાંજે ધ્યાન પોણા બે કલાક, પ્રથમનો ૧ કલાક ગાઢતા ને લીનતાનો. બીજો પોણો કલાકમાં પણ શરૂમાં ગાઢતા અને પછીથી જાગૃતિ અને ગાઢતામાં પાછું ખેંચાઈ જવું તેમ જાગૃતિ અને

पूज्य श्रीमोटा

पूज्य श्रीमोटा साथे श्री नंदुभाई

પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે શ્રી નંદુભાઈ

શ્રી નંદુભાઈ સુરત આશ્રમમાં

श्री नंदुत्माई साथे श्री लीजुकाका

શ્રી નંદુભાઈ ચંદનબહેન સાથે વિદ્યાનગરને આંગણે

श्री नंदुभाई, यंदनभाडेन पटेल परिवार साथे

લવાળા ગામે પૂજ્ય શ્રીમોટાના ઉત્સવમાં
શ્રી નંદુભાઈ, શ્રી ઝીણાકાકા અને સ્વામી શ્રી સચ્ચિદાનંદ
- વર્ષ ૨૦૦૩

पूज्य श्रीमोटाना उत्सवमां श्री नंदुभाई साथे स्वामी श्री कृष्णानंद

જીવનનો ઉત્તરાર્ધ ઢળતી સંધ્યાએ
શ્રી નંદુભાઈ અને તેમનાં ધર્મપત્ની કાંતાબહેન

જીવનનો ઉત્તરાર્ધ ઢળતી સંધ્યાએ
શ્રી નંદુભાઈ અને તેમનાં ધર્મપત્ની કાંતાબહેન

સંતાકૂકડી. જાગૃતિમાં રહેવાના પ્રયાસ છતાં એ સમયે ફાવટ નથી રહેતી. તેવું રાખવાની જેમ ત્યારે રાખું છું. તમોએ પહેલાં ઘણીવાર કહ્યું છે કે ધ્યાન જેમ થાય તેમ થવા દેવું. ધારણા અમુક પ્રકારની કે આમ જ થાય તેમ ના રાખવી. તો હવે શું કરવું ? ગાઢતા ને લીનતાવાળું ધ્યાન તો આજ લગી થયા જ કર્યું છે. તેનાથી આગળનું પગલું - ધ્યાનમાં જાગૃતિનું છે એમ હું સમજ્યો છું. સૂઘબૂઘ ભૂલી જવાય ને કશો જ આજુબાજુનો ખ્યાલ ના રહે - તેમ જ ત્યારે જાગૃતિ કોઈ પ્રકારની ના રહે તેવું ધ્યાન તો ખુશીથી થઈ શકે છે ને થઈ શક્યું છે. ગયા વર્ષના પાછળના મૌનગાળામાંથી ધ્યાનમાં પણ જાગૃતિ consciousness આવવી શરૂ થઈ છે. તે હમણાંથી ત્રણેક દિનથી આ પાછી revive પણ થઈ છે. જાગૃતિનો જો મુદ્દલે પ્રયાસ નથી કરતો તો તો તદ્દન ગાઢતાવાળું ધ્યાન જ કદાચ થઈ જાય. જોકે બીજી બાજુથી શરૂમાં આ મૌનગાળાની શરૂમાંથી જ જાગૃતિ રાખવાની ઈચ્છા ને પ્રયત્ન છતાં તેમ થઈ શકતું ન હતું ને જે વિશે મેં નિવેદનોમાં ઉલ્લેખ પણ કર્યો છે. જે હમણાંનું ત્રણ દિનથી આપોઆપ શરૂ થયું છે. મને લાગે છે કે જો conscious રહેવાની consciousness-જાગૃત રહેવાની જાગૃતિ રાખીએ તો ક્રમશઃ તેમાં સફળતા મળે ખરી ? (૧) તો આ બધા અંગે મારી સમજ યથાસ્થાને છે કે કેમ ? (૨) અને મારે આ અંગે કેમ વર્તવું તે મને સૂચવશોજી. (૩) ગાઢતા unconsciousness વાળું ધ્યાન જે મને આજ લગી થતું હતું તે ધ્યાન awareness in meditation એક આગળનું પગલું ધ્યાનની દિશામાં ગણાય કે કેમ ? (૪) ધ્યાનમાં મારું કેમ ચાલે છે ? તે પણ સમજાવશોજી. આ ઉપરાંત, બીજાં પણ જે કંઈ સૂચનો કરવાનાં હોય તે કરશોજી.

કદાચ આ બધું હું સ્પષ્ટતાથી સમજાવી ના પણ શક્યો હોઉં, પણ તમો તો તે બધું સમજી શકશો જ.

હરિ:ૐ તા. ૧૯-૪-૧૯૫૩ પ્રભાત

ગઈ રાત્રે ૮.૨૦ વાગ્યે સૂતો. વીસેક મિનિટમાં ઊંઘ આવી ગયેલી. પણ પછી આપોઆપ જ દર સવા કલાકે કલાકે જાગી જવાનું બનતું હતું. અઢી વાગ્યે ઊઠી ગયો.

અત્યારે સવારે સવા કલાક કરતાલ સાથે નામસ્મરણ, આજે સામાજિક વિચારો ત્યારે ખૂબ આવજા કરતા હતા અને એક બે વાર તો તેના વમળમાં પણ ખેંચી ગયેલ. પછી પ્રાર્થના ભાવપૂર્વક કરી. હે પ્રભુ ! તું મને ક્યાં આડફંટે ચઢાવે છે ! એવી વેળા જાગૃતિ દઈને બચાવી લે ! એ ભાવની પ્રાર્થના કરી. પ્રાર્થના એ નિર્બળનું મોટું પરમ સાધન છે. તેની પ્રતીતિ વધુ ને વધુ થતી જાય છે.

હરિ:ૐ તા. ૧૯-૪-૧૯૫૩

પૂજ્ય પ્રિય,

સવારે ત્રાટક સવા કલાક સારું ક્ષાય પણ બાહ્ય અવલંબન વિના, વાણીનો પણ નહિ - એટલો ને એવો જાપ પણ અંદરથી ને ધ્યાનની જેમ રહીને એકાદ કલાક સુધી રહી શકાય છે. પછી જાપ મોટેથી કરું છું.

ત્રાટક બાદ પોણો કલાક શવાસનમાં રહીને જાપ. સવારે ધ્યાન સવા કલાક ૧૦ મિનિટ.

પોતાની પ્રાર્થના વિશે

પ્રથમ પ્રાર્થના કરી, પણ ત્યારે વિચારો આવવા મંડ્યા, એક જાય ને બીજો આવે. મને પ્રાર્થના ધ્યાન બાદ સારી થાય છે. સાંજે રોજ ધ્યાન બાદ નાહીને પા કલાક પ્રાર્થનામાં બેસું છું ત્યારે સારું રહે છે. તેનું કારણ ધ્યાનની ઝલક પણ હોય. વિચારો નહિ જેવા

આવે છે. આમેય પ્રાર્થના આજ લગી એટલે બે ત્રણ વર્ષો બાદ જતાં - પ્રાર્થના સાચી રીતની પ્રાર્થના થઈ જ નથી, કરી નથી, આવડી જ નથી. તેનો અણગમો ને કંટાળો પણ ખરો. થાક પણ ચઢે, બગાસાં આવે ત્યારે પ્રાર્થનાની ગરજ કે કિંમત કે અગત્યતા સમજાઈ જ ન હતી કે પછી સ્વભાવમાં તેનું બંધારણ નહિ હોય. ગમે તેમ પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ હમણાંનું જ આ બેત્રણ મૌનગાળાથી જરાતરા સમજાવા માંડ્યું છે અને છતાં લાંબો સમય પ્રાર્થના નથી જ થઈ શકતી. પોકારરૂપે એકાદ બે મિનિટ ભાવની પ્રાર્થના થઈ શકે છે અને તે પોકાર એટલે કેવળ સાદ. call રૂપે, હૃદયના ગદ્ગદભાવે, આર્તનાદે ને આર્દ્રભાવે તો જીવનમાં એક જ વાર પ્રાર્થના થવાનો ખ્યાલ છે અને તે મગ્ગુ મવાલીની (મગ્ગુ પર્વત) ચઢાઈની સાંજે હિમાલયમાં. બાકી તો હૃદય પ્રસંગ ઊપજતાં ગદ્ગદ ઘણીવાર થઈ જાય. પણ તે થોડીક ક્ષણો માટે. ભાવનું ઉદ્દીપન થતાં ગદ્ગદભાવ મોળો પડી જાય છે, એમ લાગે છે અને આ ભાવનું ઉદ્દીપન પણ થોડીક વાર ટકે છે. આર્ત અને આર્દ્રભાવ તો આવતો જ નથી. ગરજ જાગી નથી, ક્યાંથી આવે ? ગરજ જાગે તો આવે ! તે પણ સમજાય છે. એમ ને એમ આર્દ્રતા કે આર્તતા આણી શકાતી નથી. કદીક આવી શકે છે પણ તે રોજ તો નહિ જ. સ્વતઃપણે પોકારની સાથે તે નથી આવતી, તે મારું કમભાગ્ય છે.

રોજ ધ્યાન પહેલાં પ્રાર્થના કરવાનું જરૂર રાખીશ. જેટલો સમય આસાનીથી એકભાવે તે થઈ શકશે તેટલો સમય કરીશ. ને પછી ધ્યાનમાં જઈશ.

ધ્યાન અંગેની બધી બિના વાંચી બરાબર છે. જાગૃતિ રાખવાના ખ્યાલને જતો કરીશ. ત્યારે સહજ સરળપણે જેમ થતું હોય તેમ થવા દઈશ.

જાપ હૃદયથી પ્રેમભક્તિ જ્ઞાનપૂર્વક કરવાનું તમોયે વારંવાર અનેકવાર સૌને લખ્યું છે જ અને હૃદયનું સ્થાન ક્યાં તે તમોએ મને ૧૯૪૦માં લખેલું છે અને તે ‘જીવનપગરણ’માં છપાયેલું પણ છે. શ્રીઅરવિંદના પત્રમાં જે બિના તે અંગેની છે તે રીતે જ તમોએ ત્યારે જણાવેલું હતું.

રોજિંદા વહેવારમાં અલગતા અને જાગૃતિ, સમતા અને શાંતિ જેટલી વધુ ને વધુ જાળવી શકાય તેની ખાસ અગત્યતા સમજાય છે. ધ્યાનનું પરિણામ ત્યાં ત્યારે પરિણમાવવું છે, ફળાવવાનું છે અને તો ધ્યાનમાં ઝડપી વેગ આવે, તે પણ ખૂબ અગત્યનું છે. રોજિંદા વહેવાર તે પ્રત્યક્ષ કર્મભૂમિ ગણાય. ધ્યાનને abstract - એબ્સ્ટ્રેક્ટ ભાવાત્મક ગણાય તો રોજિંદો વહેવાર તે તે ભાવનાને પ્રત્યક્ષ પરિણામમાં આણનારી concrete નક્કર ભૂમિકારૂપે લેખી શકાય. જો તેમ ત્યાં બની શકે તોપણ ત્યાં ત્યારે જાગૃતિ સતત નથી રહી શકતી એ મોટી ખાટલે ખોડ છે.

કૃતજતા

તમારા પત્રથી પાંપણો બે થી ત્રણ વાર ભાવ ઊપજતાં ભીની થઈ છે. મેં તમોને તમારાં કાર્યોને વાસ્તવિક રૂપમાં કશી જ મદદ કરી નથી ને સરળતા કે સગવડ તે હું તે કોણ આપનાર ? મારી શી એવી તાકાત છે ? છતાં યત્કિંચિત્ જો મારાથી કશું પણ ખરેખર થયું હોય તો તેનાથી હજારોગણો (ખરેખરાં હૃદયથી વિવેકની ભાષામાં નહિ) લાભ અને મદદ તમે મને કરી છે. મારા સારા જીવનને પલટાવવાનું તમે આદર્યું છે તે જેવો તેવો લાભ નથી. જીવનનાં મૂલ્યાંકનો બદલાવ્યાં. સારા જીવનની દિશા બદલાવી. તેની સરખામણીમાં શું ટકી શકે એમ છે ? ટકવાની વાત તો

બાજુએ રહી, પણ સરખાવી જ ના શકાય તેવી તે હકીકત છે. નવો જન્મ આપ્યો. ખુદ જનેતાના ઋણ કરતાં પણ તે ઘટના વધુ અધિક વાસ્તવિકતાવાળી છે. આ વિશે જેટલા વિસ્તારથી લખી શકાય તેટલું ઓછું છે, પણ તે ભાવને વધુ વ્યક્ત ના કરતાં અંદર જ વાળી લેવો વધુ યોગ્ય હાલ ગણું છું.

અશરણાગતિ એ મારું મોટામાં મોટું કમનસીબ છે.

સદ્ગુરુ પરત્વે હૃદયની પ્રેમભક્તિ, ભાવના જે આ ઋણથી પ્રગટવી જોઈએ તે હજુ ખચીત પ્રગટી નથી ને તે હકીકત આ છેલ્લા ત્રણ દિનથી મનમાં ઘોળાયા કરે છે. જે શરણાગતિ પ્રગટવી ઘટે તેનો અંશ માત્ર પ્રગટ્યો નથી ને તેવા પ્રસંગો યાદ આવતાં તેનું ધમસાણ પણ ત્યારે જાગે છે. અશરણાગતિ એ મારું મોટામાં મોટું કમનસીબ છે. તેનું દુઃખ જે થવું ઘટે તે પણ હજુ થયું નથી. એ આનાથી પણ વધુ દુઃખદ ઘટના છે. પ્રાણના આવેગોને, માગણીઓને, આગ્રહોને, પસંદગીઓને, ગમા-અણગમાઓને નિહાળવાનું પણ બને છે. હું ખોટું કરું છું તેવું ભાન પણ ત્યારે ઊપજે છે, છતાં પ્રકૃતિ સવાર થઈ જ જાય છે. વિચારથી, વાણીથી યા વર્તનથી પ્રકૃતિ વ્યક્તપણે વિજય પામી જાય છે. તેનું પૃથક્કરણ પણ કર્યું છે, પણ તેમાંથી પણ શાંતિ નથી મળી કે નથી મળ્યો ઉકેલ કે નથી મળતી ફરીને ભવિષ્યમાં તેવી વેળા સફળ થવાની ચાવી. સમજવા છતાં પ્રકૃતિ હરાવી દે છે. કેટલીક વાર વિજય મળ્યા છે, તો અનેકવાર હાર જ મળે છે. સમર્પણ અને શરણાગતિ આ બેની સ્મૃતિ ખૂબ જ ઓછી રહે છે.

મારા અહમ્ને પ્રભુ ફટકારે એ ખાસ જરૂરી છે અને તે સહન કરવાનું, સહેવાનું ને આનંદથી સ્વીકારવાનું બળ પણ પ્રભુ

જ આપો એ પ્રાર્થના છે. તેવો પ્રત્યેક ફટકો મારી અશરણાગતિના દુર્ગને ભેદો - એ પ્રાર્થના છે. હે પ્રભો ! દુઃખ ભલે આપતો ને આપજે પણ તે સહેવાનું, તેનાથી લાભ ઉઠાવવાનું બળ પણ તારે જ આપવાનું છે (અને આ તો દુઃખ પણ નથી). એવી કવિવર ટાગોરની એક પ્રાર્થના છે તે યાદ આવે છે. પ્રાર્થનાનું બળ મને ત્યારે સહસ્રગણું મળો. સાચી જાગૃતિ ત્યારે આણો, આપો ને આપો એ પ્રાર્થના છે.

પ્રેમભક્તિની ખામી

પ્રેમભક્તિ મારા હાડમાં જ જાણે નથી. મારા આધારમાં જ જાણે નથી. જાણે ના જ હોય ! એમ ઘણી વાર મને લાગે છે. ને લાગ્યું છે પ્રેમ કદી કરી જાણ્યો જ નથી. ને તે પણ તેટલું જ સાચું લાગે છે. સંસારીનો રાગ પ્રગટી જાણ્યો છે, ને તે પણ સંસારમાં-તમો સાથે નહિ. તમો સાથે એ ઢબનો રાગ પ્રગટી શક્યો હોત તોપણ કંઈક આશ્વાસન પામી શકત. ત્યાં પ્રેમનું તો પૂછવું જ શું ? ને ભક્તિ તો મુદ્દલે નહિ. આટઆટલાં વર્ષો બાદ પણ પ્રેમભક્તિ જ્યાં હજુય પ્રગટી નથી ત્યાં હવે આશા શું રાખું ? પ્રેમભક્તિ કોઈ અનેરી ચીજ છે. જ્યારે જ્યારે કોઈનામાં તમો પ્રતિ તે વ્યક્ત થતી જોઉં છું યા તેનાં તેનાં સ્થાને અનુભવું છું ત્યારે ત્યારે મારા અંતરનું વહાલ ને ઉમળકો તે પ્રતિ વહે છે, હૃદય ભીનું થાય છે, તેની કદર હૈયું કરે છે, મારું હૃદય દ્રવે છે, પણ ખુદ મારા જ હૃદયમાં સાચી પ્રેમભક્તિ પ્રગટતી નથી, તે પણ તેટલું જ સાચું છે. તે મારી મહાન કમનસીબી છે ને સદ્ગુરુનો ઉપયોગ સાધનામાં તેમનો પણ કરી જાણ્યો નથી. પ્રેમભક્તિ વિના તે ક્યાંથી સંભવે ? અને પ્રેમભક્તિ મન અને પ્રાણની શુદ્ધિ વિના શી રીતે આવે ?

તમારી નિકટના સંપર્કમાં રહેવાના જે લાભો મળ્યા છે તે સાથે સાથે આ મારા મન અને પ્રાણની અશુદ્ધિઓના કારણે ગેરલાભો પણ વેઠ્યા છે ને વેઠું છું.

માનવદેહ ધરાવતાં સદ્ગુરુનો સંપર્ક પચાવવો સહેલો નથી જણાયો. લાભ અને પોતાનાથી જ થતા ગેરલાભ સાથે જ છે. લાભ વધુમાં વધુ કેમ લઈ શકાય અને પોતે ઉપજાવેલા ગેરલાભો દૂર નિર્મૂળ કેમ કરાતાં જવાય, તેમાં જ સાધકનો વિવેક રહ્યો છે ને કહ્યો છે. તેવા વિવેકનું ભાન સદાય પ્રભુ જાગૃત રાખો એ પ્રાર્થના છે. મારામાં અનેક ઊણપો, નબળાઈઓ છે તે તમારાથી અજાણી નથી અને તેનાથી હું પણ સભાન છું.

આવતા જન્મે

અને આ જીવનમાં બનશે તો પ્રાર્થતો રહીશ કે હે પ્રભો ! મને હવે પછીના જન્મમાં તારી ભક્તિ આપજે ! તારો પ્રેમ આપજે ! શરણાગતિ આપજે ! અને આ જીવનમાં તો જીવનનાં ખરાં વર્ષોમાં જે સંસ્કારો પ્રભુથી વિમુખતાના ને વિરુદ્ધતાના પણ પડેલા છે ને તેના પરિણામે પ્રકૃતિ આડખીલીઓ જે નાખે છે તેનાથી મને ભવિષ્યના જીવનમાં મુક્ત રાખીને નાનપણથી જ તારી સેવા ને પ્રેમભક્તિ આપજે ! આ જાતનો ભાવ ત્યારે રહેશે. સૂક્ષ્મપણે તો સૂક્ષ્મકાર્યમાં તો હું તમોને મદદરૂપ નીવડી શક્યો નથી. તો સ્થૂળ સેવાકાર્યમાં મારાથી બની શકે તેટલી સેવા મને તમારા આશ્રમમાં કરવા દેજો ને દેશો તો મારી જાતને કૃતાર્થ થઈ ગણી શકાય. આ ભાવનું ત્યારે મેં લખ્યું હતું તે બધું યાદ આવે છે.

આજે ૬ વર્ષ બાદ પણ મારી પ્રકૃતિની પરિસ્થિતિ ઝાઝી ફરી હોય તેમ લાગતું નથી. પ્રકૃતિવશ જ કર્મો સારાં અને નરસાં થયે

ગયાં છે ને થયે જાય છે. સ્વભાવના રૂપાંતરનું કાર્ય કેટલું બધું કઠિન છે ! તે શરૂથી જ સમજાયું છે. આજે પણ તેમ જ સમજાય છે. જે ૧૯૪૭માં તમોને પત્રમાં પ્રાર્થના લખી હતી તે જ આજે પણ ફરીથી ઉચ્ચારવાનું દિલ થાય છે. તે દિવસોની પ્રકૃતિમાં અને આજની પ્રકૃતિમાં કદાચ થોડોક જ ફેર પડ્યો પણ હોય, પણ તે એટલો સ્પષ્ટ તો નથી જ થયો કે જેનાથી કરીને આ જીવનમાં કાર્ય પાર પાડવાની આશા બંધાય. મારી નબળાઈઓ, ઊણપો, મુશ્કેલીઓ એટલી બધી છે કે તેવી આશા બંધાવા દે તેમ નથી. છતાંયે માનવી આશાથી જ જીવે છે. તેમ મારાથી શક્ય બનતાં બધા પ્રયત્નો પ્રભુકૃપા યાચી યાચીને સદ્ગુરુની કૃપા યાચી યાચીને હું કરવાનું ચૂકીશ નહિ. મારો વાસ્તવિકતાવાળો સ્વભાવ પ્રત્યક્ષ મુશ્કેલીઓને અવગણી શકતો નથી. તેમ તે સાથે સાથે નિરાશા ન સેવતાં ખંતવાળા ભાગનો સ્વભાવ ખંતથી તેને વળગી રહીને કર્યે જવામાં સંતોષ માને છે, તેવું કંઈક મારું હું માનું છું. મારી મર્યાદાઓ કદી હું વીસરી શકતો નથી, સાથે સાથે નિરાશ પણ થતો નથી, કદી કદી નિરાશાનું મોજું આવીને ચાલી જાય તે જુદી વાત છે (આ વખતે હજી સુધી આવ્યું નથી) પણ એટલું તો ચોક્કસ મનમાં દઢ થયું છે કે આ જે કંઈ કરી શકાયું છે તે ગુરુકૃપાથી ને થઈ રહ્યું તે તેના સંસ્કાર પાડતું જ જવાનું છે ને તેટલો લાભ જ છે ને એ એક પરમ સંતોષ ને આશ્વાસન છે.

સદ્ગુરુનું ભાન

સદ્ગુરુ શું છે ? તેમની સાથેનો વહેવાર કેવો હોવો જોઈએ ? તેમનો સાધનામાં ઉપયોગ કેમ કરવો ? આદિનું ભાન તો હજી પણ પ્રગટ્યું નથી અને હવે ક્યારે પ્રગટશે ? તે તો પ્રભુ કે ગુરુ

જ જાણે. આ એક મોટી બાબત છે. તેનો ઉપાય કંઈ જડતો નથી. ઉપાય મનથી જડે છે તો તેને સાથ આપવામાં પ્રાણ બાધા આણે છે.

હૃદયના ભાવોને યા ઊર્ધ્વ પ્રાણના ભાવોને પણ નિમ્ન પ્રાણની માગણીઓ ઘણીવાર આવરી જાય છે. એટલે અંશે એ હૃદયના ભાવો યા ઊર્ધ્વ પ્રાણના ભાવો પણ અધૂરા જ છે. આ બધી ગડમથલ ક્યારે પતશે ? કંઈ જ સૂઝતું નથી.

તમારી મારામાં જે આશા છે તે તમારો મારા ઉપરનો પ્રેમ સૂચવે છે, પરંતુ પહેલેથી જ મને મારી જાતને તેને યોગ્ય હું માની શક્યો નથી. જોકે તમો મને મારા પોતાના કરતાં વધુ જાણી શકો છો. તે પણ વાસ્તવિકતા છે. છતાં મારી મર્યાદાઓનું ભાન, મારી નબળાઈઓનું ભાન, સ્વભાવની વક્તાઓનું ભાન, આ બધું મને તે આશા મને મારા પોતાનામાં જામવાં દેતાં રોકે છે, અટકાવે છે. આનું દુઃખ પણ મને કદીક કદીક થાય છે, પણ હું લાચાર નીવડ્યો છું. પ્રેમભક્તિની ઊણપ એ સૌથી મોટી ઊણપ છે. તે વીસરી શકાય તેમ નથી. તમારા તરફથી તો મેં સદાયે પ્રેમ જ અનુભવ્યો છે પણ તેનો બદલો વાળી શકાયો નથી ને શકાશે નહિ. તેમ હાલ તો લાગે છે. આટલું સ્થૂળ હકીકતની દૃષ્ટિએ અને તાત્વિક દૃષ્ટિએ તો ગુરુનું ઋણ શિષ્ય ક્યારેય કેમ કરીને ફેડી શકવાનો ?

કેટલીક વાર મને પ્રશ્ન ઊઠે છે કે મેં તમો માટે શું ત્યાગ્યું ? શું સહન કર્યું ? શી વિડંબના વેઠી ? શી અવહેલના પામ્યો ? શું ત્યજ્યું ? શાં બલિદાન દીધાં ? શાં સમર્પણ કર્યાં ? શું સહ્યું ? ક્યાં સરાણે કે કસોટીએ ચઢ્યો ને પાર ઊતર્યો ? શી પ્રાણની માગણીઓને ખાળી ને રોકી ને હંમેશાં ફતેહ ત્યારે પામ્યો ? આમાંનું કશું જ કરી

શક્યો નથી. કર્યું નથી, થયું નથી અને આ બધું જોતાં મને મારામાં અશ્રદ્ધા જ ઊપજેને ? બીજું થાય પણ શું ? આ મારું મોટામાં મોટું દુર્ભાગ્ય છે.

હે પ્રભો ! આ બધાંમાંથી પાર ઉતારવું તે તારા જ બળથી શક્ય બની શકવાનું છે. વધુ શું લખું ?

હરિ:ઐં ! હરિ:ઐં !! હરિ:ઐં !!!

સાંજે પોણા આઠ વાગ્યે -

આજે બપોરે આ પત્ર લખ્યો, વાંચન ન કર્યું. આંટા, એક કલાક સાંજે ધ્યાન : શરૂમાં ૫ મિનિટ જ પ્રાર્થના થઈ શકી. પછી તરત ધ્યાનમાં જવાનું બન્યું. દોઢ કલાક લગભગ થયું. પ્રથમનો ગાળો ગાઢતાવાળો, પાછળનો જાગૃતિવાળો.

હરિ:ઐં તા. ૨૦-૪-૧૯૫૩

ગઈ રાત્રે સાડા આઠ વાગ્યે સૂતો. પણ ઊંઘ સવા અગિયાર પહેલાં ના જ આવી. સાડા નવ સુધી જરા આવે તેમ લાગેલું પણ ના આવી ને પછી તો મુદ્દલે આંખમાંથી ઊંઘ જાણે ચાલી ગયેલી. વિચારોના ગોટે પણ ચઢી જવાતું હતું. મનને રોકવાના પ્રયત્નો અફળ થતા હતા. જેમ સ્વપ્નમાં હોઈએ ને રોકી ના શકીએ તેમ રોકવા અસમર્થ લાગ્યું. એક કડી તોડું ત્યાં બીજો વિચાર ઝળકે ! જાપથી પણ પત્તો ના ખાય એમ પરવશ સ્થિતિમાં પોણા ચાર કલાક પડખાં ફેરવ્યાં કર્યાં. પછી સવા અગિયાર પછી એકાએક જ ઊંઘ આવવી શરૂ થઈ. તેનાં ચિહ્ન પણ ત્યારે છેલ્લી ક્ષણે વર્તાયાં. શ્વાસ સમ થતો ચાલ્યો ને લાગ્યું કે હવે પાંચ મિનિટમાં જ ઊંઘ આવશે. ત્યારે મનને કહી પણ જોયું કે હવે વિચાર ફેંકી જો, પણ મન ફેંકી ના શક્યું. તે વખતે એક વિચાર માત્ર ઝળક્યો કે - 'ન જાણું ક્યારે એ પ્રભુતણી કૃપા નોબત બજે.'

જેમ આ ઊંઘ આણવાના પ્રયાસો છતાં ના જ આવી ને હવે ક્યારે આવશે તેમ લાગ્યા કર્યું ને જાણે હવે હમણાં તો આવશે જ નહિ એમ જ લાગતું હતું ને મુદ્દલે તેનાં પૂર્વ ચિહ્નનો વર્તાયાં ન હતાં ને ઊંઘવાની પાંચ મિનિટ પહેલાં મુદ્દલે જેની આશા ન હતી, છતાં તે આવી જ.

અજ્ઞાનનો પડદો ક્યારે ચિરાવાનો હશે ! ચૈત્યપુરુષ ક્યારે આધારનો કબજો લેવાના હશે, અંદરનો રામ ક્યારે છતો થવાનો હશે ? તેની કૃપા નોબત ક્યારે બજશે ? તે કેમ કરીને કળી શકાય ? હાથવેતમાં હોવા છતાં તે છેક છેલ્લી ઘડી સુધી અણવર્તાઈ જ રહેવાને સર્જાઈ છે. ત્યાં મારે કર્યે જ જવામાં સાર સમજીને અધીરાઈ સેવ્યા વિના આનંદપૂર્વક તેના આવવાની રાહ જોતાં ને એક દિન કૃપા નોબત બજવાની જ છે, એવી અમર આશા રાખી રાખીને લગાતાર રહેવામાં જ સાર ને ડહાપણ છે એમ એ અનુભવ ગઈ રાત્રે ઝળક્યો ને પછી પાંચ જ મિનિટમાં ઊંઘ આવી ગઈ. પછી સવા વાગ્યે જાગેલો. બે વાગ્યે જાગેલો. સવાબે વાગ્યે જાગ્યો ને અઢી વાગ્યે ઊઠી ગયો. સ્વપ્ન પણ સરસ હતું.

ફૂલો શા માટે તોડીને ચઢાવવાં ?

હરિ:ૐ

તા. ૨૩-૪-૧૯૫૩

પૂજ્ય પ્રિય,

સર જગદીશચંદ્ર બોઝે પ્રતિપાદન કર્યું કે છોડ-રોપાઓમાં પણ જીવ છે. ત્યારથી સુશિક્ષિત દુનિયામાં એ વિશે લોક વિચારતા થયા. પૂ. બાપુજી પણ અનાવશ્યક એક પાન પણ ઝાડનું વિશેષ ના તોડાય તેની કાળજી રાખતા. આવા ખ્યાલથી મને ઘણીવાર થઈ આવતું કે ફૂલો શા માટે તોડીને ચઢાવવાં ? ઝાડપાન ફૂલનો ઉપયોગ તેમનાં જીવનમાંથી કાપીને પીંખીને શા માટે કરવો ?

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ (ઉત્તરાર્ધ) □ ૧૭૭

બર્નાર્ડ શોના બગીચામાં ખૂબ વિધ વિધ ફૂલો ઊગતાં રહેતાં. તેમને બાગકામનો શોખ પણ હતો, પણ તેઓ તેમના ટેબલ ઉપર એક પણ ફૂલ નહિ રાખતા. એક મિત્રે તેમને પૂછ્યું કે તમને ફૂલોનો તો ખૂબ શોખ છે તો તમારા ટેબલ ઉપર કેમ રાખતા નથી ? આટલાં બધાં ફૂલો તો બગીચામાં છેને ? બર્નાર્ડ શોએ જવાબ આપ્યો કે જેવાં ફૂલો મને ગમે છે તેવાં નિર્દોષ બાળકોના ચહેરા પણ મને ખૂબ પ્રિય છે. તો શું મારે તે બાળકોનાં ડોકાં કાપી કાપીને મારા ટેબલ ઉપર મૂકવાં ? પેલો મિત્ર તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો.

આવા જ કંઈક ખ્યાલથી આ ફરી મેં ગુલાબનાં ફૂલો નહિ મંગાવવાનું જણાવેલું હતું. ગઈ કાલે શ્રીઅરવિંદના પત્રોમાં છોડમાં પણ ચૈત્ય પુરુષ ચેતન છે, તે હું લખી ગયો છું. માત્ર તેમાં મનોમન ભૂમિકા વિકસી નથી એટલે વ્યક્ત થઈ શકતાં નથી. તો તેવાં ફૂલોને તોડીને ઉપયોગ શાને ? એ પ્રશ્ન ગઈકાલે ખડો થયો હતો. સામી બાજુથી કોઈક એમ પણ દલીલ કરે કે તો પછી શાક શાને ખાવાં ? અનાજ શાને ખાવાં ? વગેરે વગેરે તેનો જવાબ એમ આપી શકાય કે જે અનિવાર્ય થઈ પડે, જે કર્યા વિના ચાલે જ તેમ ના હોય તે કર્યે જ છૂટકો, કારણ એમ તો પાણી જે પીએ છીએ તેમાં અસંખ્ય જીવો હોય જ છે, પણ તે અનિવાર્ય છે. એમ વિવેક વાપરીને બને તેટલી હિંસા શક્ય ઉપાયેથી ઓછી કરવી રહી.

પૂ. મોટી બા ઘણું ખરું જૂઈનાં ફૂલ તો કોકવાર પારિજાત આદિ બારીમાં મૂકે છે. જૂઈનાં ફૂલ તો તોડવાં પડતાં હશે. તો તેમને જણાવશો કે મારા માટે ફૂલ તોડીને ના મૂકે. પારિજાતનાં ફૂલ તો ખરતાં હોય છે. એટલે એનો ઉપયોગ કરવામાં વાંધો નથી અને કદાચ આવા જ કારણ અંગે પારિજાત વૃક્ષ પવિત્ર મનાયું હશે.

પ્રત્યેક મૌનગાળામાં શરીર જેવું મુલાયમ અને જાગૃતિવાળું રહી શકે છે તેવું બહાર નથી રહી શકતું. કસરત કરતાં મુલાયમતાની જાણ થઈ જાય છે. જે આસાનીથી બધાં અંગો વળી શકે છે, થાક કે જહેમત વિના અને આનંદપૂર્વક ને બહાર તેમ નથી બનતું. ખોરાક ઓછો હોવાના કારણે કદાચ અનેક કારણોમાંનું એક તે પણ હોઈ શકે, પણ ઓછા ખોરાકથી તો કસરતમાં કદાચ ઊલટો થાક પણ લાગે. પણ અહીં તેમ નથી. બહાર જેટલી કસરત કરતો હતો તેટલી જ અંદર કરું છું. શીર્ષાસન ૧૦-૧૨ મિનિટથી વધુ નથી કરતો. કસરતનો રોજનો સમય ૪.૪૫થી ૬ સુધી અંદાજે હોય છે. વચગાળાની ૧૦ મિનિટમાં થાક થોડો લેતાં લેતાં બીજું કામ પતાવતો હોઉં છું અને ૧૦ મિનિટ શૌચની જાય, જાપ વચગાળે એટલે અંદાજે ૫૫ મિનિટ કસરતમાં ખરેખરી જાય છે. તેમ ગણી શકાય. કસરત વેળા નીચેનો ભાવ હમણાં તો રાખું છું.

‘આત્મકલ્યાણ અર્થે આ સ્વાસ્થ્ય શુદ્ધિક્રિયા થજો.’

મૌનગાળામાં શરીરનું વજન

હરિ:ૐ

તા. ૨૭-૪-૧૯૫૩

પૂજ્ય પ્રિય,

વજન ૧૨૨ થયું છે. સવારમાં વજનના કાંટા સાથેની ચિટ્ટીમાં મેં લખેલું કે બેઠો ત્યારે પણ આટલું જ હતું. તેમાં ભૂલ છે. બેઠો ત્યારે ૧૨૦ હતું. સવારે નોંધ જોયા વિના તરત લખીને મૂકી દીધેલ. પછી ત્રાટકમાં એકાએક વિચાર આવ્યો કે ભૂલ તો નથી ? નોંધ જોઈ જવી. તેટલે તે જોઈને ઉપરનું લખ્યું છે. પ્રથમ વાર જ ૧૨૨ રતલ વજન થયું છે. આ ત્રણ વર્ષમાં ૧૯૫૧ના માર્ચમાં બેઠો ત્યારે ૧૧૪ હતું ને નીકળ્યો ત્યારે પણ ૧૧૪ હતું. ૧૯૫૨ના

માર્ચમાં બેઠો ત્યારે ૧૧૮ હતું ને નીકળ્યો ત્યારે ૧૨૦ હતું. એટલે ક્રમશઃ વધતું આવ્યું છે. ૧૧૪ વજનથી આગળ ૧૯૫૧ સુધી કોઈ દિન ગયું જ નથી. ફક્ત એકવાર ૧૧૭ રતલ ૧૯૩૭માં ૨૨ દિનના ઉપવાસ બાદ વધુમાં વધુ થયેલું. ઓછામાં ઓછું ત્યારે ઉપવાસના કારણે ૯૨ થયેલું. ને વધુમાં વધુ ૧૧૭ ને તે પણ છ મહિનામાં જ ૧૧૨ થઈ ગયેલું જે પછી ૧૧૨ અને ૧૧૪ વચ્ચે રહ્યા કરતું. તે ૧૪ વર્ષ લગભગ તેમ રહ્યું ને આ છેલ્લા ત્રણ મૌનથી અત્રે આવ્યા બાદ વધતું આવ્યું છે. તે બધો પ્રતાપ તમારો છે. ૧૯૪૯ના મૌનમાં ૭૯ દિન બેઠો ત્યારે ૧૧૦ હતું ને નીકળ્યો ત્યારે ૧૦૨ થઈ ગયેલ. ૧૯૫૦ના મૌન વેળા પણ બેઠો ત્યારે ૧૧૦ હતું જે નીકળ્યો ત્યારે ૧૦૫ હતું. એમ સાબરમતી આશ્રમે દર વેળા અંદર મૌનગાળામાં ઘટેલું હતું જે અત્રે આવ્યા બાદ અત્રેના મૌનગાળામાં કંઈક ઊલટું વધ્યું છે ને ૧૧૪થી ૧૨૨ સુધી (૧૧૮થી ૧૨૦ તો સ્થિરપણે અત્રે રહે છે જ) આવ્યું. હરિ:ૐ સાંજે પોણા છ વાગ્યે

બપોરે દોઢ કલાક વાંચન, એક કલાક આંટા.

સાંજે ધ્યાન. ખૂબ મંદ હૃદય પકડાય જ નહિ, dull (નીરસ-કંટાળો) લાગે. આવું ફરી આ પ્રથમ વાર જ બન્યું. ૧.૨૦ કલાક બેસી શકેલો.

સાંજે ૭.૩૦ વાગ્યે

સાંજે નાહીને ૨૦ મિનિટ ધ્યાન-જાપ - પ્રાર્થનાભાવે કર્યા હતાં. ધ્યાન સારું થયું હતું. સાંજના ધ્યાનની મંદતા મુદ્દલે ન હતી.

હરિ:ૐ

તા. ૨૮-૪-૧૯૫૩

ગઈ સાંજે ૮.૩૦ વાગ્યે સૂતો. લગભગ તરત જ ઊંઘ આવેલી

પા એક કલાકમાં. પછી ૧૨.૩૦ વાગ્યે જાગ્યો. તે પા કલાક બાદ ઊંઘ આવેલી. આ વખત હમણાંનું રોજ રાત્રે એકવાર પેશાબ કરવા માટે ઊઠવું પડે છે. એટલે ઊંઘ જરાક થોડીવાર ખોટવાય છે ખરી. ૨.૩૦ વાગ્યે એલાર્મથી જાગ્યો ને ઊઠ્યો, જ્યારે જાગવાનું બને છે ત્યારે ઘણુંખરું પાછલી ઊંઘ જરાક ઘેરી બનતી હોય છે. સ્વપ્નાં પરચૂરણ. અત્યારે સવા કલાક કરતાલ સાથે સ્મરણ અને પોકાર.

હરિ:ૐ

તા.૧-૫-૧૯૫૩

પૂજ્ય પ્રિય,

તમારો સાંજનો પત્ર મળ્યો. મારા ચિંતવનમાં તે મને વધુ પ્રેરકબળરૂપે નીવડો એ પ્રાર્થના અને એવું મારું લખવું એ પણ એક જાતની નાલેશી જ છે. કારણ હજી તેની તેવી જરૂર રહી છે. તે નાલેશીને માટે પૂરતું કારણ છે. તમારું શરીર આ વખતે વધારે કથળ્યું છે. મને અહીં અંદર તો કશી જાણ થઈ શકવાની નહિ. સિવાય કે કોઈ જણાવે. કોઈ પણ સંજોગોમાં મારી જરા જેટલી પણ જરૂરિયાત ઊભી થાય તો કૃપા કરીને મને કોઈની દ્વારા પણ જણાવશોજી. બાકી રહેલા દિનો હું પછી પૂરા કરી શકીશ. આ વિશે વધુ તો શું લખું ?

મને હરસની આ વખત મુદ્દલે અસર વર્તાઈ નથી. થોડા દિન ઉપર જ તે વિચાર ફરકી ગયેલો. દર મૌન વેળા થોડા દિન માટીનો ઉપયોગ કરવો પડેલો છે. આ વખત હજુ લગી તેમ કરવું પડ્યું નથી એ પણ આમાં સૂચક ચિહ્ન આવી જાય છે. મારી હરસની પીડા તો લગભગ ગઈ જ એમ લખવાનું મન થાય છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાની બીમારીઓ

તમોને મરડો, હરસ, તાવ, ગુદાએ બળતરા, ગુદા પરની થયેલી ગોળીના તણખા - આ બધું હોવા છતાં નિત્યનો ક્રમ ચાલુ

રહેવો એ સર્વ સાધારણ ઘટના ન હોવા છતાં તમો માટે સાધારણ છે, તે પણ અનુભવે સમજી શકું છું. સાબરમતીમાં ચાલી ના શકાય તેવી શારીરિક સ્થિતિ હોવા છતાં તમો કષ્ટ લઈને પણ બધે જતા, ચાલતા ફરતા, તે પણ ક્યાં નથી અનુભવ્યું ? હિમાલયમાં શરીરનું વજન અત્યંત ઊંચી ગયેલું છતાં બધે ચાલ્યા જ રાખ્યું. કમળી થઈ હોવા છતાં તમો ઠેઠ ચોરવાડથી સીધા એવી સ્થિતિમાં ત્રિચિ આવેલા. ૧૯૪૪માં આ અને આવા તો અનેક અનુભવો છે. અને તમારા શરીરમાં સૂક્ષ્મની અસરો સ્થૂળરૂપે અનેકવિધરૂપે દેખા દીધા જ કરે છે. તે પણ પ્રત્યક્ષ જાતમાહિતી છે. તમારા શરીરે સોળ પડેલા તેની પણ કદાચ મને જાણ છે. પાછળથી જાણેલું એવી અનેકવિધ અવનવી નવાઈઓ-તાદાત્મ્યભાવે શરીર ઉપર થઈ આવેલ અસરો તે પણ નજરે જોયેલી છે. આ સર્વમાંથી અમારે જે મેળવવા જેવું છે તે પ્રભુ અમને લેવાનું બળ આપો. તેમાંથી શીખવાનું આપો, પ્રેરણાત્મક ચિંતવન તેમાંથી આપો-મળો એ પ્રાર્થના.

હરિ:ૐ

તા. ૨-૫-૧૯૫૩

ગઈ રાત્રે પોણા નવ વાગ્યે સૂતો. નવ વાગ્યે અંદાજે ઊંઘ આવેલી. થોડા થોડા વખતના અંતરે જાગવાનું બનતું હતું. ૨.૩૦ વાગ્યે ઊઠી ગયો એલાર્મથી. વચ્ચે અડધો કલાક એકથી દોઢ જાગવાનું બનેલું. અત્યારે સવા કલાક કરતાલ સાથે નામસ્મરણ ધૂન.

પૂજ્ય શ્રીમોટાના પ્રગટ ચેતનના પ્રસંગો

હરિ:ૐ

તા. ૧૧-૫-૧૯૫૩

પૂજ્ય પ્રિય,

આ બધું લખતાં ને વાંચતી વેળા પણ તમારી આધ્યાત્મિક

શક્તિના સચોટ દાખલાઓ નજર આગળ તરવરેલા, એમાંના જે હમણાં તરત યાદ આવે છે તે નોંધું છું. પ્રથમ માંદગીના દાખલા લઉં.

(૧) સિદ્ધાર્થ, તમો અને હું ત્રિચિથી અમદાવાદ ૧૯૪૪, નવેમ્બરમાં મદ્રાસ થઈને જતા હતા ત્યારે એકાએક તે ટ્રેનમાં મદ્રાસ જતાં જ માંદો થઈ ગયો. તાવ સખત આવ્યો ને ઊલટી હતી. મદ્રાસમાં ડોક્ટરને બતાવ્યું. છગનભાઈએ રોકાઈ જવા કહી જોયું, પણ આપણે ના રોકાયા અને પૂના પંચગીની જવા તમો ઊતરી ગયા અને સિદ્ધાર્થ ટ્રેનમાં જ સાજો ત્યારે થઈ ગયેલો.

(૨) ૧૯૪૪માં ઉપલા બનાવના થોડા દિન પૂર્વે મારા મૌનના છેલ્લા દિને-રાત્રે સિદ્ધાર્થને સખત દમનો હુમલો એકાએક મધ્યરાત્રે થઈ આવ્યો ને કાંતા વગેરેનું ગભરાઈ જવું ને સવારે ડૉ. જંબુનાથને બતાવતાં કહે અત્યારે કશું નથી.

(૩) ૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં હિમાલય જતાં અમદાવાદથી જ સિદ્ધાર્થ માંદો હતો. ડોક્ટરની દવા ચાલુ કરી હતી. હૃષીકેશમાં પણ પંજાબી ડોક્ટરની દવા લીધી હતી, પણ કંઈ ફેર ન હતો. ઉપર આગળ તો ચઢવાનું જવાનું હતું જ, ઉપર આગળ ચઢતાંની સાથે તેની માંદગી શરદી આદિ અટકી ગયું ને બે મહિને ફરીને પાછા આવવાને બધું પરવારીને પાછા આવવાને કીર્તિનગરના બસસ્ટેન્ડે પહોંચ્યા કે તેનાં તે જ ચિહ્નનો ફરી દેખાયાં ને પછી હરિદ્વારમાં વૈદ્યની દવા પણ લીધેલી. આમ, બે મહિના પૂરતી તેની માંદગી અટકી ગયેલી.

(૪) ચિ. પ્રમીલાની ફિટોનું એકાએક કાયમીપણા માટે અદશ્ય થવું - તેના કિરાપટ્ટીમાં આવતાં ત્યાં પહેલીવાર ૧૦ મિનિટ માટે આવી ને ગઈ તે ગઈ એમ મને ખ્યાલ છે. મેં તેની પહેલાં તો

કુંભકોણમ્માં દિવસમાં બે વાર ફિટો આવતી ને છેક ત્રિચિ આવવાની ગાડી ઉપર આવવાને થોડીક વાર પહેલાં જ આવેલી ને બીજા ઉપચારો પણ કુંભકોણમ્માં કરી જોયેલા.

(૫) પૂ.મામીને કિરાપટ્ટી લાવતાં કામ ચલાઉ તેમની ફિટો ત્યાં ઓછી થવી ને તત્કાલ પૂરતી જવી.

(૬) કલ્યાણજીનાં પત્ની પન્નાને સારું થવું. (જે માને એને માટે)

હવે એફસિડન્ટના બનાવો વિશે -

(૭) ત્રિચિમાં તમો, સિદ્ધાર્થ અને હું - ઝટકામાં ઝડપથી દોડતા ઝટકામાં - શહેરમાં સ્ટેશનથી દુકાને જઈ રહ્યા હતા ને નાના પુલ પાસેના પોલીસ થાણા પાસેના તે વખતે ત્યાં વચ્ચે ગોળ ચક્કર મોટું હતું જેની ઉપર પોલીસ ઊભો રહેતો તે ચક્કર સાથે પૈડાંની ટક્કર વાગવી, પૈડાંના કકડા થઈને તૂટી જવું, મજબૂત ઘોડાનું ઘૂટી જઈને ખસી જવું ને ગાડીનું ધબાક દઈને નીચે પછડાવું, પણ પ્રભુકૃપાથી કોઈને કશું થયું ન હતું. મને કાંડાએ જરાક નહિ જેવું છોલાયેલું એટલું જ. તે ટક્કર ખૂબ ભારે ને સખત હતી.

(૮) હિમાલયમાં ટીહરી પહોંચતાં પહેલાં મુસાફરીની ત્રીજી જ સવારે નાજુક સાંકડા બારીક રસ્તા ઉપર એક ડોળીવાળાના પગનું લપસવું ને ડોળીનું નમી પડવું ને મારું તે જોવું ને મને હૈયામાં જબ્બર ધ્રાસકો પડવો કે પૂ. મોટી બા ને સિદ્ધાર્થ ગયાં !! પણ કશું થયું નહિ ને બચી જવાયું. ડોળીવાળાનું, પૂ. બાનું ને સિદ્ધાર્થનું.

(૯) ઉત્તરકાશી પહોંચતાં પહેલાં પૂ. બાનું ડોળીમાંથી નીચે ઊતરવું ને નીચે ઊતરીને જરાક આગળ જાય છે, ત્યાં પાછળથી જંગલી કદાવર ગાયનું દોડતા આવવું ને ડોળીને ઊથલાવી પાડવી.

(૧૦) મવાલી મગ્ગુની ચઢાઈ વેળા બરફના રસ્તે પર્વતના ઢાળ ઉપર ગોળાવ પગ નીચે બરફ પૂ. બાના પગ ઘણું કરીને ખુલ્લા હતા ને મારા પગનાં મોજાં ફાટી ગયેલાં, બરફ ઉપર ચાલવાથી જોડા તો કાઢી નાખેલા. લપસી પડતાં હોવાથી. મારા હાથમાં લાકડી પણ નહિ. મેં દંડીવાળાને આપેલી. પૂ. બા પણ ચાલતાં હતાં, કારણ દંડીમાં જવાય તેમ ન હતું, સાંજ પડવા આવેલી. ઉપરથી બરફ પડે, ધુમ્મસ ઘેરાયેલું. પગ નીચે બરફ. વિશ્રામ સ્થાન દૂરથી દેખાય પણ છતાં દૂર ને ભવ્ય ભયાનક પરિસ્થિતિ ઊપજેલી. છતાં મને ત્યારે બરફમાંથી લાકડીનું જડી આવવું-એકાએક અણધાર્યું ને પૂ. બાથી ચાલી શકાયું ને હેમખેમ સ્થાને પહોંચવું. વહેલી સવારના ચાર વાગ્યાના આપણે ચાલવું શરૂ કરેલું, ૧૨ કલાક ચાલતાં ચાલતાં થઈ ગયેલા. પૂ. બા તો અલબત્ત દંડીમાં હતાં, બરફના રસ્તે.

(૧૧) આ જ ઢોળાવે કાંતાનું બરફમાં લપસવું ને ખીણ તરફ ઊંડે ૨૦૦ ફીટની ઊંડી ખીણ તરફ ઘસડાવું ને ગબડતા નીચે જવું. ત્યાં વચ્ચે થોડીક જ ફીટના અંતરે વૃક્ષનું આવી જવું ને તેની ઓથે અટકી પડવું ને પછી બોજીવાળાનું તેને ઉપર લઈ આવવું.

(૧૨) કેદાર જતાં ઘણું કરીને રસ્તામાં પૂ. બાની દંડીનું ગબડવું. પૂ. બા દંડીમાં હતાં. ત્યારે તેમનું બચી જવું ને તે જ વખતે તમારું આગળ રહેવું (કાંતા સાથે હતી)ને બાના ગબડવા અંગે કાંતુને કહેવું.

(૧૨-અ) ચમોલીમાં પાછા ફરતાં મને તાવ અને મરડો થવો, પરુ અને લોહીનું દેખા દેવું, છતાં તે બીજે દિને સવારે બંધ થઈ જવું ને મારું ૧૫ માઈલ ચાલી શકાવું.

(૧૩) આખી યાત્રા પૂરી કરીને પાછા ફરતી વેળા મહાયેટી આવતાં ત્યાં પૂ. બાની દંડી આગળ થોડીક જ ફીટના છેટે પાછળથી જબરજસ્ત ડાળનું તૂટી પડવું (પોસ્તવાળા માણસની ગફલતથી) એક બે-પાંચ દસ ક્ષણ વહેલું તે પડ્યું હોત તો દંડીના ભૂકા ને બેસનારના પણ.

(૧૪) કુંભકોણમ્માં ૧૯૪૧માં કાવેરીના આપણી બાજુના કાંઠા તરફ પૂ. રામજીસ્વામીના આશ્રમની સામે-મારું-કુમારનું ને કલ્યાણજીભાઈનું નદીનાં પાણીમાં ડૂબતાં ડૂબતાં તણાતાં તણાતાં બચી જવું ને ઘેર આવીને લાલાજી રેડિયોની સ્વિચ ખોલે છે ત્યાં 'ભક્ત કી લાજ રખાઈ'ના ગીતનું સાંભળવું. તમો અને હેમંતભાઈ તો ઘણું કરીને કિનારે હતા ને બહેનો પણ. તમો અમો સાથે પાછળ હતા.

(૧૫) અને તાંજોર લાલાજી ને તમો ને સૌ (મામા પણ હતા) ને ત્રિચિ જતાં ૧૯૫૦માં કે તેટલામાં તાંજોર રસ્તે પૂર ઝડપથી દોડતી કારને એક્સિડન્ટ થવો-ખેતરની પાળના વળાંકના પથ્થરનું નીકળી જવું, વળાંકની ઊંચાઈએથી નીચે ખાડામાં ખોપ કારનું ગબડી જતાં બચી જવું ને આપોઆપ ગાડીનું વળી જવાતાં રસ્તા ઉપર આવી જવું ને મશીનનું બંધ પડી જવું ને આ વખતે તેમાં આખું સમગ્ર કુટુંબ સાથે હતું-આની ભયાનકતા તો કલ્પી શકાતી નથી ! તે સર્વમાંથી સૌનું હેમખેમ બચી જવું-આ મારે મન ઘણી મોટી વસ્તુ છે.

(૧૬) સાબરમતી આશ્રમેથી કાંતુ, તમો અને હું રાત્રે કારમાં એલિસબ્રિજ તરફ જતાં હતાં ને ચંદ્રભાગા પુલ ઓળંગ્યા બાદ જરાક આગળ જતાં મારે પાછું વળીને જોવાનું બનતાં કારનું

ઢોળાવ તરફ નદી તરફ નીચે ઊતરી જવું ને તમોએ મારું ધ્યાન તરત ખેંચતાં કારનું ઉપર ઝપાટાબંધ આવી જવું-આ પણ મોટી વસ્તુ હતી.

આ અને આવાં બીજાં ઘણાં ઘણાં દષ્ટાંતો બનાવો-ટાંકી શકાય તેમ છે. આ તો એકીકલમે જેમ યાદ આવતું ગયું તેમ લખ્યું છે. હેમંતભાઈનું ને પ્રભાબહેનનું બન્ને અશક્ત, એક દુઢ્યના રોગવાળું ને કાયમી ફરાળી શરીર-બીજા ગેસ વાયુ ને થાકના દોસ્તાર ને પૂ. ગાંધીજી સાથે મહાબળેશ્વરમાં થોડીક ઊંચાઈ ચઢવા જતાં તો તાવ આવી ગયેલો ને સહન કરવું પડેલું. તેવા હેમંતભાઈનું પણ ચાલતા કેદાર-બદરીની યાત્રાએ હેમખેમ જઈ આવવું, આવું બધું ઘણાંએ પોતપોતાના જીવનમાં ઓછાવત્તા અંશે ક્યાં અનુભવ્યું નથી ?

મારા તથા જે કોઈ સાધનાર્થે નિકટના સંપર્કમાં આવ્યું તેનાં તેનાં માનસિક વલણોમાં જે જબરજસ્ત પલટો તમોએ આણ્યો ને બીજાઓમાં, ઘણાં ઘણાંઓમાં પણ તેવું અનુભવડાવ્યું છે તે પણ હકીકતની વાત છે અને આ સૌથી વધુ અગત્યની હકીકત મારે મન છે ને તેમાં એ આધ્યાત્મિક શક્તિનો, તે ચેતનાની શક્તિનો સૌથી વધુ સચોટ દશ્ય નક્કર આંખે બીજાઓને જોઈ શકાય તેવા ચમત્કાર છે, ફોર્સ છે એમ લખવામાં લગીરે અતિશયોક્તિ નહિ ગણી શકાય.

એટલે જે પૂ. શ્રીઅરવિંદ આધ્યાત્મિક શક્તિના ફોર્સની વાત લખે છે, તે તદ્દન હકીકતની વાત છે એમ નિ:શંકપણે કહી શકાય અને હરકોઈ સાચા ઊંડા આધ્યાત્મિક જીવનના નિકટ સંપર્કમાં આવતાં તે અનુભવી શકાય તેમ છે.

ધ્યાનનો અનુભવ

હરિ:ૐ

તા. ૧૫-૫-૧૯૫૩

સાંજે ધ્યાન ૨ કલાક ૨૦ મિનિટ. સાંજના ધ્યાનમાં વિશેષતા હતી. શરૂશરૂમાં મુશ્કેલી નહતી હતી, પણ તે જતી રહી ને એકાગ્રતા હૃદયે જામી. જાગૃતિ ઠીક હતી. સવા કલાક પૂરો થતાં પ્રવાહ ઊતર્યો ને પગ કળવા માંડતાં, પગ ઊભા રાખીને અઢેલીને બેઠો. તેજની જેમ ને હૃદયે એકાગ્રતા સીધી સોટીની જેમ આપો આપ હૃદયે આવી વસી. મારા પ્રયત્ન વિના અને પ્રવાહ આખા શરીરે રોમાંચ પણ ત્રણ ચાર વાર થયેલો ફરી વળ્યો. જાગૃતિ પૂરી હતી ને ખૂબ કેન્દ્રિતપણે હૃદયે ધ્યાન, લક્ષ્ય રહ્યા કરેલું. આમ, અડધો કલાક રહ્યું ને પ્રવાહ ઊતરી જતાં હું ઊઠવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં આપોઆપ બેસી રહેવાયું - ઊઠવાનું મન ના થયું. ને પગ લાંબા કરીને ફરીથી એકાગ્રતા જાણે મને ઘસડીને હૃદયે ખેંચી ગઈ, આ હું વર્ણવી શકતો નથી, પણ બહુ સ્પષ્ટ અનુભવ હતો. જુદા જ પ્રકારનો ને ઊંડે ઊંડે જાણે જઈ શકાતું હોય તેમ સરળતાથી અંદરના ભાગમાં લક્ષ એકાગ્ર થયા કરેલું. તે પ્રવાહ આખા શરીરે આનંદની લહરીઓ હાથનાં આંગળાંથી માંડીને પગનાં આંગળાં લગી (બેઠાં બેઠાં) ફેલાઈ રહેલો. સમર્પણ આ સર્વ તમ ચેતનાને ત્યારે થઈ શકેલું.

હરિ:ૐ, હરિ:ૐ, હરિ:ૐ

સવારે ડમરાનાં પાનાં બારીમાં આવેલાં તેનો રસ આંગળાંથી દબાવીને ત્રણ ચાર ટીપાં નીકળેલો તે સીધો કાનમાં નાખેલો. ને પછી રૂનું પૂમડું દાબેલું જે પછીથી ચાર કલાક બાદ કાઢી નાખેલું. રસી અટકી નથી, નીકળે છે ને અંદર સોજો વધુ થયો હોય તેમ

લાગે છે. કારણ સવાર કરતાં અત્યારે જડબાંનો ને કાનનો ભાગ વધુ કઠણ થયો અને ઝલાયો લાગે છે. જમતી વેળા જડબાંનું હાલવાનું થતાં પણ જરાક કઠે છે. નોપી નીચેના ભાગમાં પણ દબાવતાં દુખવાનું શરૂ થયું છે. આજે બપોરે જરા ઠીક પ્રમાણમાં તેથી અસુખની લાગણી પણ ફરતી આંટા મારતી વેળા હતી ને પ્રભુને-ચેતનાને પ્રાર્થના પણ કરેલી કે હે ચેતના ! યજ્ઞમાં આવાં વિઘ્નો જે જે આવે તેને તરત દૂર કરતી રહે એ મારી પ્રાર્થના છે. સૂચન મારું હતું યા માગણી કદાચ કરું તો આપજો તેમ જે લખેલું તે હું હવે પાછું ખેંચી લઉં છું. તમોને યોગ્ય લાગે તો જ જે કંઈ આપવું હોય તે આપજો ને કશી જ દવા વિના પણ ખેંચવાની મારી તૈયારી છે. થઈ થઈને શું થવાનું છે ? દર્દમાં પણ મજા માણવાની પરિસ્થિતિની મને જરૂર છે. મારામાં તેવી શક્તિ નથી. તે આવશે વિક્સશે તે તરફ જતું ધ્યાન અટકાવીને બીજા માર્ગે તેને વાળવાની તાલીમ મળશે. અને કદાચ તેવી તાલીમ આ વખત આ કામ આવે તો નવાઈ નહિ. જે આવશે તે પ્રભુની પ્રસાદીરૂપે સ્વીકારીને તેને આનંદથી સ્વીકારવાનો બધો તનતોડ શક્ય બનતો યત્ન જરૂર કરીશ.

હરિ:ૐ

તા. ૧૬-૫-૧૯૫૩

ગઈ રાત્રે ૮.૪૫ વાગ્યે સૂતો, ૯.૩૦ પછી થોડીક અડધી પડધી ઊંઘ આવી ને ૧૦ વાગ્યે અડધા કલાકમાં જાગી જવાયું. પછી ૧૦.૩૦ વાગ્યે લગભગ ઊંઘ આછીપાતળી આવી અને ૧૧ વાગ્યે જાગી જવાયું. પછી તો ઊંઘ ના જ આવી. કાનમાં લપકારા ચાલ્યા કરતા હોવાથી અને આ લપકારા નાડીના થડકારા પ્રમાણે ચાલતા જણાય છે. તે સાથે હરિ:ૐ જાપ રિધમિકપણે (તાલબદ્ધ)

કરવાનો થોડો પ્રયાસ કર્યો. તેથી થોડી રાહત લાગતી હતી, પણ તેમ લાંબો વખત થઈ શક્યું નહિ. કાનમાં ફરી રસી ભરાય એટલે વધુ લપકારા મારે. ગઈ કાલ કરતાં વધુ પ્રમાણમાં નીકળે છે. પડખાભેર મને સૂવાની ટેવ હોવાથી જમણા પડખે તો સૂઈ શકાય તેમ હતું જ નહિ. આજે રાત્રે જે પડખે શક્ય બનેલું, ચત્તા સૂઈને જાપ કરવાનો પણ વચ્ચે વચ્ચે પ્રયત્ન કર્યો, પણ સતત સળંગ થવો શક્ય ન હતો અને રાત્રિની શાંતિમાં દર્દ હોય તે કરતાં વધુ લાગે તે પણ કુદરતી છે. એટલે મનના આડાફેલાઓ જોવાની જાણવાની પણ તક મળી. માનવી અનેક પાસાનો બનેલો હોઈ એકીસાથે એકમેકથી તદ્દન વિરોધ ભાવો પણ કેવી ઝડપથી એક ક્ષણમાં ઝબકારો કરીને ચાલી જાય છે. તેને પકડવાનો કે રોકવાનો પ્રયત્ન થાય તે પહેલાં તો તે આવીને ચાલી જાય. મીરાંને રાતની રાતો, તમોને રાતની રાતો, ઊંઘ પ્રભુમિલનના તલસાટમાં આવતી ન હતી, તેવું બધું મન ઉપર ઠસાવાનું કર્યું તેનો રદિયો મનના બીજા ભાગે આપ્યો કે તેઓને તો તેવા વિરહમાં પણ એક જાતનો રસ ઊપજ્યો હોય છે, તેવો રસ તેમને તે સ્થિતિમાં સતત ટકાવી રાખવા ને બધું સહી શકવાની શક્તિ આપે છે, વગેરે વગેરે. રદિયા - મનનો બીજો ભાગ કરે. આ બધું જોવામાં પણ એક જાતનો જો રસ જામે તો સારું. મેં એકવાર ઊઠીને કાનમાંથી રસી લૂગાંથી ખેંચી લીધી-કાઢી લીધી. એમ કરતાં કરતાં ૧.૪૫ વાગ્યા. ત્યાં સુધી મુદ્દલે ઊંઘ ના આવી. પહેલાં જે ઊંઘ નહિ આવતી તેમાં સમય જણાતો ન હતો જ્યારે આમાં સમય ભારે લાગે. પછી ૧.૪૫ પછી એકાએક ઊંઘ આવવી શરૂ થઈ ને ૨.૨૦ વાગ્યે એલાર્મના ટકોરાના ટક ટક અવાજથી જાગી ગયો. અને પછી

ઊઠી ગયો. આમ, દોઢ કલાક આછીપાતળી ઊંઘ આવી. આંખો જરા અત્યારે ભારે લાગે છે ખરી. ઊઠીને નાહ્યો અને નામસ્મરણ ધૂનમાં જાપમાં બેઠો. સવા કલાક કર્યું ત્યારે તે વેળા શરીર જરાક ગરમ લાગ્યું. હમણાં થડકારા ગણાયા તો ૮૪થી ૮૫ થયા. સાધારણપણે મને ૬૦થી ૬૫ આ ગાળામાં રહે છે એમ ખ્યાલ છે. એટલે નહિ જેવો તાવ હોય તો નવાઈ નહિ. માથું ભારે ને ધૂમ લાગે છે. જડબાંનો ભાગ અકડાતો વધુ ચાલ્યો આવે છે તેમ જ બૂટ નીચેનો પણ ભાગ જરા દબાવતાં દુઃખે છે. એટલે ત્યાં સોજો આવવાની તૈયારીમાં હોય કે આવતો હોય તેવો સંભવ ખરો, પણ એ બધું તો અંદર પરુ થતું હોય તો સ્વાભાવિક છે.

‘રાજા રામ કરે તે રૂડું’ એ મારા પિતાની ફેવરિટ (માનીતી) લીટીઓ હતી. તેનું પણ રટણ કર્યું. અત્રે કે હે પ્રભો ! તારે જે કરવું હોય તે કર ! મટાડી શકે તો ઉત્તમ. તેમ ના કરી શકે તેમ હોય તો તે સહેવાની, આનંદથી સહેવાનું બળ આપજે અને ‘રાજા રામ કરે તે રૂડું’- તે ભાવ હેયે હૃદયે સ્થિર કરી દે ને ગમે તેવી અજાગૃત પળોમાં પણ તેને યુકાવીશ નહિ.’ એમ પ્રાર્થના પણ કરી. યજ્ઞમાં ભંગ થાય તેમ ના કરવા દઈશ, વિરોધી બળોને તે પણ પ્રાર્થના કરી.

નિમ્ન મનના વિરોધ સામે ઊર્ધ્વ મનનો આનંદ સાથે સાથે રહ્યા કરે છે. વિરોધની પળો થોડી હોય છે. એટલું સદ્ભાગ્ય છે. જીવનમાં દર્દ કદી ભોગવવાનો વારો આવ્યો નથી. દેહને કે મનને કારણ ખાસ તેવી કશી માંદગી આવી નથી અને આવું કંઈ ઉપરછલ્લું બનતું તે આપોઆપ ક્યાં તો તાત્કાલિક ઉપાયો લેતાં અટકી જતું. તાવ વગેરે કદીક આવે તેમાં તો દર્દ ના હોય એટલે તે કઠે નહિ. જ્યારે જીવનને ઘડવાને દર્દની જરૂર છે, તે પણ

સમજાય છે. મનનું અને તનનું બન્ને પ્રકારનું આવું થવું તે તેવી તેવી તાલીમ માટે જ થતું હશે તેમ પણ કાં ન હોય ? વળી, એ પણ સમજાયું કે એક નાનો શો અનુભવ થયો કે સમજણ ઊગી કે દર્દનો આધાર તો મન ઉપર છે. મન, મન ઉપર લે તો દર્દ હોવા છતાં નથી તે ન હોવા છતાં થાય છે. તે તો જાણીતી હકીકત છે. કાંતુને થોડુંક પણ થતાં આવું કે બીજું તે તે ઢીલી ઘણીવાર થતી જોઈ છે (ને કદીક તેનાથી ઊલટી રીતે વધુ સહનશીલ પણ અનુભવી છે) ત્યારે હું તેને હસી કાઢતો કે તું તો ઢીલી છે. એમાં શું ? પણ ગઈ રાત્રે મને સમજાયું કે જેમ મને પણ દર્દ લાગે છે તેમ બીજા કોઈને થતાં તેને પણ તે દર્દ લાગે. એટલે તેનો અર્થ એ થતો નથી કે મને દર્દ થતું નથી. ને બીજા મને હસી કાઢે તો તે અસ્થાને છે. મને દર્દ થાય છે, કારણ મારું મન તે સહી લેવામાં આનંદ અનુભવતું નથી. એટલે દર્દની લાગણી રહે છે ને તેથી તે મારે માટે હકીકત છે. તે જ પ્રમાણે કાંતુને ત્યારે જે દર્દ થાય તે તેને માટે વાસ્તવિક છે. ભલે મારે મન ઓછું વાસ્તવિક લાગે, કારણ દર્દ-દુઃખનો આધાર તો વ્યક્તિગત મનની સ્થિતિ પર જ છેને ? ને સુખદુઃખનો આધાર મન હોવાથી જેનું જેવું મન તેને તેવું તે પ્રમાણે બતાવાનું અને તે તેને માટે હકીકત ને વાસ્તવિક બની જાય છે. એટલે સાધકે એ ખાસ યાદ રાખવું જોઈએ તે સમજાયું કે બહુ બહુ તો મારા માટે આ સત્ય છે. આ મારું સત્ય છે ને તે ને તેવું તેટલા પ્રકારનું સત્ય જ બધાંનું હોવું જોઈએ તેમ માનવું કે તેવો આગ્રહ રાખવો તે ભ્રામક છે. દરેકનાં સત્ય જુદાં જુદાં હોય છે એટલું જ નહિ પણ એક વ્યક્તિનાં પણ સત્યનાં પાસાં જુદી જુદી વેળાનાં જુદાં જુદાં હોય છે. સત્યનાં પાસાં બદલાતાં

રહેવાનાં જ, કારણ તે મર્યાદિત નથી. તે એટલા માટે તો સત્ય છે. આ સમજણ દઢ થઈ. આવું વલણ હે પ્રભો ! મારા જીવનમાં દઢ, કાયમી કરાવ તે પ્રાર્થના. આવું આવું ઘણું બધું ગઈ રાત્રે આવ્યું ને પસાર થયું ને તે રીતે આ ઊપજેલી પરિસ્થિતિ લાભ કરતાં નીવડે તેમ પ્રાર્થના કરી. હરિ:ૐ.

મૌનમાં બીમારીઓ

હરિ:ૐ

તા. ૧૬-૫-૧૯૫૩

પૂજ્ય પ્રિય,

તમારો મારી સાથે આવા દર્દમાં સાથ છે. તે હું સમજી શકું છું. તમો પણ તે ભોગવતા હો છો, તે પણ હકીકત છે, પણ તેથી તો ઊલટું આવી શરીરની લાગ્યારી મને કઠે છે અને વિરોધી બળોની નિયમિતતા પણ કેવી અટલ છે ?

૧૯૪૬ના ફેબ્રુઆરીમાં શરૂમાં જે મૌનની પૂર્ણાહુતિ કિરાપટ્ટીમાં થયેલી, તે મૌનના બરાબર અડધા દિનો થતાં હરસ ઊપડેલા. ૧૨મા દિને (૨૧ દિનનું મૌન હતું) અને ૧૪મા દિને તે વધતાં લીંબુના પાણી ને મધ ઉપર રહેવું પડેલું.

૧૯૪૭માં વ્યાસમાં ૨૮ દિનનું મૌન હતું. ત્યારે ૧૫ દિને હરસ ઊપડેલા ને પછી નદીએ જવું પડેલું ને માટીનો પ્રયોગ ત્યાર પછી સાંપડેલો.

૧૯૪૮માં ૪૨ દિનના મૌન વેળાએ ૨૧મા કે ૨૨મા દિને હરસ ઊપડેલા અને માટીનો ઉપયોગ કરતાં સારું થયેલું. ત્યાર બાદ હરસે હેરાન નથી કર્યો.

૧૯૪૯-૫૦-૫૧-૫૨ એમ ચાર વર્ષનાં ચાર મૌનો ઠીક નિર્વેદને પૂરાં થયેલાં. જોકે ૧૯૪૯માં ૭૪મા દિને વાનો સખત

હુમલો આવતાં કમ્મર રહી ગયેલી ને અઠવાડિયા બાદ સારું થયેલું, પણ તે પાસિંગ ને એકલદોકલ વસ્તુ હતી, પછી તે આવેલ નથી. એટલે તે રૂપમાં આ ફેરા ૯૫ દિનનું મૌન એટલે ૪૭મા દિને બરાબર અર્ધમાર્ગે તેની તીવ્રતા કાનના દુખાવાની ઊપડી અને ૪૮મા દિને વધુ તે રહ્યું, આજે પણ છે. કદાચ કાલ કરતાં પણ વધુ કારણ જડબાંના આખા ભાગને તેણે ઘેરેલી છે, એ તો ઠીક પણ બરાબર વચગાળાના દિનોયે વિરોધી બળો હુમલો કરવાનું પસંદ કરે છે, એ નિયમિતતા પણ અજબ જ છે. ‘ઓટો સજેશન’ જેવું પણ આમાં તો નથી થયું, કારણ કાનનો મને ખ્યાલ જ ન હતો. ગયા વર્ષે થોડુંક નહિ જેવું થયેલું. બહાર નીકળ્યા બાદ ને પછી આખરે ડૉ. રામનાથ આચરને બતાવવું પડેલું ને તેનાથી ઠીક થયેલું. આ સઘળી હકીકત મને તો વિસારે પડેલી. એક જ વખત તેમને ત્યાં જવું પડેલું ને પછી ઘેર દવા ચાર પાંચ દિન નાખતાં મટી ગયેલું. પણ આ સઘળું એટલું મહત્ત્વનું નહિ બનેલું કે ધ્યાન, જાપ એ ઓટો સજેશન કરવાનું પણ મનથી થઈ જાય કે તેની યાદ પણ લાવે. મને આમાંનું કશું બનેલું નહિ. એટલે આ વખત વિરોધી બળોએ તદ્દન નવી જ ફ્રન્ટ બાજુ શોધી કાઢી છે અને ઓચિંતો હુમલો કર્યો છે. છાપો માર્યો છે, તે પણ તમારી સહાયથી પાસ થઈ જ જવાનો જ છે. જ્યારે મનમાં એ અંગેનું વિમાસણ થાય કે ગ્લાનિ થાય કે તેવું વાદળ આવી જાય ત્યારે આવું બધું સહેવું એ એક તપ છે. અને પ્રભુના માર્ગે વળવા માટે તે આવશ્યક તબક્કાઓ છે. જરૂરી વિઘ્નો છે અને મનને મજબૂત કરવાને આ બધું તેની જ કૃપાથી તે પણ આવે છે. તેમ મનને દઢાવવાનો યત્ન કરું છું. કદીક તેમાં ફાવટ રહે છે. કદીક હાર પણ મળે છે.

કાનમાં દુખવાનું ગયા વર્ષની પહેલાં આટલાં વર્ષોમાં કદી મને થયાનો ખ્યાલ નથી. જોકે ગળું, કાન અને નાક એ ત્રણ એક જ જાતિનાં સ્થળો ગણાય ખરાં અને એ રીતે ગળાની નબળાઈ છે ખરી અને જેણે ૧૯૫૦ના મૌનમાં પહેલા દિનથી જ દેખા દીધેલી. તે પછી ૧૨-૧૩ દિનો બાદ જતી રહેલી પણ એ એક અગવડ મોટા ભાગે ગણાય. સરળ દિનચર્યાના વહેવારમાં એક ઊણપ ઊભી કરે એટલું જ. જોકે તે વખતે તેણે તો મોટું રૂપ પકડેલું ને ઠીક ઠીક ભય પ્રવર્તવેલો - મને અને સૌને.

આમ, વિરોધી બળોના હુમલાઓ મને આવ્યા જ કર્યા છે. ૧૯૫૧-૫૨ના મૌનગાળામાં (અહીં) માત્ર કશું તેવું બનેલું ન હતું. બન્ને તે મૌનો ખૂબ સરળતાથી પસાર થયેલાં.

આવું બધું એક રીતે હું મારા પોતાના માટે જ લખી રહ્યો છું ને તે રીતે મારા મન ઉપર તે ઠસાવવા ઈચ્છું છું.

યુદ્ધ આપવાની અનિવાર્યતા આવા પ્રસંગોએ જ સમજાય છે. ગઈ રાત્રે સવાથી દોઢ સુધી ઊંઘ મુદ્દલે ના આવી અને આજે સવારે અઢી વાગ્યે ઊઠવાનું હતું. એટલે પોણાબે પછી તરત ઊંઘ આપમેળે દર્દ હોવા છતાં ઊંઘ આવી ગઈ અને ઘડીભર તો મન લલચાઈ પણ ગયેલું કે ઊંઘ નથી આવી ને અત્યારે હવે આવી છે તો એક કલાક વધુ ઊંઘી લેવાય તો શું ખોટું ? પણ બળ કરીને ઊઠી ગયો. એટલે આવાં હળવાં પ્રલોભનો પણ એ જ આપતો મૂકતો હોય એમ લાગે અને વિરોધી બળોની હસ્તી એની સંમતિ વિના તો સંભવી જ ક્યાંથી શકે ? અને આ બધું જે હજી આગળ જવાતાં આવવાનું હશે તેની સરખામણીમાં તો શી વિસાતમાં ?

અંદર મૌનગાળામાં જેટલી મનની સાથે મૈત્રી બાંધી સાધી શકાય છે, જેટલો આંતર જીવન સાથે સંપર્ક સાધી શકાય છે તેટલો બહારના વાતાવરણમાં શક્ય નથી બનતો. આ તો જાણે સતત આપણી જ દુનિયામાં અલબત્ત ત્યાંય પણ યાંત્રિક વિચારોને મનની દોડધામો હોય છે, પણ તે અલ્પજીવી ને બેભાન બનાવનારો તો નહિ જ. આવો અંતર સહવાસ પ્રભુની નજીક લઈ જનારો બને તેમાં યથાર્થતા પણ છે, વાસ્તવિકતા પણ છે. આ હું સ્પષ્ટ સમજાવી શક્યો નથી પણ મને પોતાને અંદર ખૂબ સ્પષ્ટપણે સમજાય છે. હરિ:ૐ

શરીરનાં વિઘ્નો

હરિ:ૐ

તા. ૧૯-૫-૧૯૫૩

પૂજ્ય પ્રિય,

ધ્યાનમાં જ્યારે મન સાથ આપતું હોય છે ત્યારે શરીર કેટલીકવાર પોતાનો વિરોધ વિધવિધ રીતે દાખવતું અનુભવાય છે. સાધારણપણે સવારે ૧ કલાક ૧૦ મિનિટ કે એક કલાક અંદાજે થાય કે પગની ઘૂંટીએ બળતરા શરૂ થાય એટલે જાગૃતિની સપાટી બહારની બની જતાં, મન તેમાં સાથ પુરાવવા વિચારોને ધક્કેલે. વિચારોનાં દૃશ્યો-થોટ ફોર્મેશન આપોઆપ મનની નજરે ચઢીને ચાલી જાય. આમ થતાં મનમાં થાય કે હવે ધ્યાન છોડી દેવું, પણ તમે લખેલું કે ગમે તે થાય મુકરર કરેલો સમય પૂરો કરવો જ. એક યા બીજી રીતે એટલે ત્યારથી તેને મચક ન આપવા વળગી રહેવાનું કરું છું. ગઈ કાલે કલાક પૂરો થતાં ઘૂંટીએ બળતરા શરૂ થયેલી એટલે તે ઘૂંટીને ઉપરના ભાગમાં લઈ લીધી. ને તે જ આસને પછી જારી રાખ્યું. તોય ઘૂંટીએ બળતરા ચાલુ રહેલી, પણ ગણકારી નહિ. તેમ ન ગણકારતાં કમ્મર દુખવા લાગે, તેને ન

ગણકારતાં ઈંદ્રિય સતેજ કરવાને વૃથા પ્રયત્ન માટે જડતાને મોકલવામાં આવે (ગયા વર્ષે સૂઈને ધ્યાન કરતો હતો. સાંજના ત્યારે બે કલાકના પાછલા ગાળામાં આમ થતાં હું સમજતો કે તંદ્રાના હુમલાને લીધે આમ બને છે, એટલે ધ્યાન બંધ કરીને ઊઠી જતો) તે જડતા ઈંદ્રિયે ખેંચ લાવીને ભંગ કરવાનું કરે. તેને ન ગણકારતાં જડતા તરત દૂર થતાં આજે કાને અંદર સળવળાટ ઉશ્કેરાટભર્યો આવ્યો ને ચળ ઊપડી અંદર કાનમાં, તેને પણ કોહું ના આપ્યું ને પાછલા બધાયે વિરોધો આજે પણ એક પછી એક કલાકના ધ્યાન બાદ આવીને ચાલતા થયા, પણ આમાં આજે મન તરફેણમાં હતું. થોટ ફોર્મેશન વિચારોનાં હૂબહૂ દૃશ્યો કે વિચારો ન હતાં. મન શાંત એકચિત્તે હૃદયે લક્ષ આપીને ત્યાં શાંત હતું. તમારી તંગરાજની બૂમો પણ સંભળાતી હતી, પણ તે ધ્યાનમાં ખલેલ કરી શકી ન હતી. આમ, મન સાથ આપતાં શરીર છેવટે ગરચાં* નાખે છે અને એ પણ સવારના ધ્યાનના બીજા તબક્કામાં જ પણ-એ પણ સમજાય છે કે આવું બધું રેસના હર્ડ્સરૂપે છે. આવશ્યક પણ હશે ને મનને મજબૂત કરવાને જરૂરી પણ હશે. આવું થોડાક દિનોથી જ આ બીજા તબક્કામાં સવારના થયા કરે છે. હરિ:ૐ

કાનની સૂક્ષ્મતા આવા ગાળામાં થાય છે. તેનો દાખલો લગભગ મહિનાથી તમો ત્યાં રેડિયો સ્વિચ ખોલો કે અહીં મને ધમ...કરતો ને અવાજ કાને અથડાય છે. તેનું કારણ પણ અંદરના એમ્પ્લિફાયરનું કનેક્શન તે રેડિયો સાથે છે. તેથી જ તેમ બને છે. કિંતુ આ બે વર્ષ તેવું કઠી સંભળાતું ન હતું ને ગયા વર્ષે ઘણીવાર બહાર રેકર્ડો વાગતી હોય ને અંદરનું કનેક્શન ત્યાં બંધ હોય

* ગરચાં = ઠોકર ખવડાવી પાડી દેવું

એટલે અંદર અવાજ ના આવે. તે જ્યારે બહાર રેકર્ડ કોઈ જોરદાર વાગતી હોય તો અંદર રેકર્ડનો અવાજ આવે ત્યારે ખબર પડતી કે રેકર્ડ વાગે છે. તે સિવાય કદી આ વખત જેમ સ્વિચ ખોલતાંની સાથે ધમ.....કરતો અવાજ જે આવે છે તે સંભળાતો ન હતો ને શરૂમાં તો આ વખતે મેં તે અવાજ બીજા કશાકનો હશે એમ માનેલું, પણ રોજ તે સંભળાય અને પછી ત્રણ ચાર મિનિટમાં રેકર્ડો વાગવી શરૂ થાય ને પીન ટેસ્ટનો અવાજ આવે એટલે તે ધમ.....અવાજ સ્વિચ ખોલતાં રેડિયોનો હશે એમ નક્કી થયેલું. આજે તમો કહી ગયેલા કે રેકર્ડો નથી. મેં હરિ:ૐ કહેલું ત્યાર બાદ થોડીવારમાં જ પેલો ધમ....અવાજ ફરક્યો. (આજે તો રેકર્ડો નથી તેમ ખ્યાલ હતો. એટલે પેલા અવાજના આવવાની સેન્સ પણ ખ્યાલમાં ન હતી) ને થયું કે આજ તો રેકર્ડો નથી ને આ રેડિયોનો અવાજ ક્યાંથી ? ને થોડીક મિનિટમાં જ રેકર્ડો વાગવી શરૂ થઈ. એટલે કાનની સૂક્ષ્મતા આ વખત એટલી વધી કે શું એમ થયેલું ને આ અવાજ કાને અથડાવા કોઈ જાતનો પ્રયત્ન કરવો નથી રહેતો. એની મેળે જ જેમ કોઈ વાત કરતું હોય ને અવાજ નજીકમાં બેઠેલ માનવી સાંભળી શકે તેમ આપોઆપ જ તે અવાજ કાને આવીને અથડાય. સાબરમતી આશ્રમમાં મૌન વેળાએ પણ આવી કાનની સૂક્ષ્મતાના બનાવો બનેલા, નાકનો ઘ્રાણેન્દ્રિયનો એકવાર બનાવ બનેલો. મેઈન રોડ ઉપર બહાર નવો રસ્તો થતો હશે. તે સવારે જાણે ડામર બળવાની વાસ અંદર આવે. થોડો વખત એવું બે ત્રણ દિન થયેલું જે પત્ર લખીને પૂછતાં પૂછતાં માલૂમ પડેલું કે રસ્તો બનતો હતો, પણ બીજાઓને બહાર તે વાસ નહિ આવેલી, જે અંદર આવેલી.

પૂજ્ય પ્રિય,

ગઈ કાલનો તમારો પત્ર વાંચી આનંદ થયો. અદૃશ્ય દૈવી શક્તિ ને તેનું નક્કર સ્વરૂપે વ્યક્ત થવું ને બીજાઓ ઉપર યા બીજાઓ દ્વારા વ્યક્ત કરાવવું તે વળી સવિશેષપણું કહેવાય. થોડાક રોજ ઉપર જ શ્રીઅરવિંદના પત્રના ઉતારામાં આના વિશે ઉલ્લેખ આવી ગયો ને તમો સૌએ નજરોનજર તે બધું જોયું પણ ખરું. હૃદયની કેળવણી ને વિકાસ એ આ આધ્યાત્મિક પથમાં મૂળ પાયાની જરૂરિયાત છે. તે સવિશેષપણે ઠસતું જાય છે. હૃદયનો વિકાસ એ જ મુખ્ય બાબત છે. બુદ્ધિની કેળવણીથી તો ઊલટું બાધારૂપ બને છે ને લખ્યું છે. શ્રીઅરવિંદના આ બધા પત્રોમાં પણ શ્રી દિલીપકુમાર ઉપરના પત્રો જોતાં પણ દિલીપકુમારમાં વ્યક્તિનું વલણ મુખ્યત્વે હોવા છતાં તેમને તેમની બુદ્ધિ જ ચગડોળે ચઢાવે છે ને નડતરરૂપ બને છે. હૃદયની કેળવણી તરફ આજ લગી લગભગ મુદ્દલે મારાથી લક્ષ અપાયું જ નથી, એમ કહું તો ખોટું નથી. અજાગ્રતપણે જે કંઈ તે દિશામાં થયું હોય તે ભલે પણ જાગૃત ખ્યાલ તો હવે જ ખરો કૈંક જાગે છે. આ છેલ્લા મૌનગાળામાં પ્રત્યેક મૌનગાળામાં કંઈક નવું ને નવું સમજાતું બલકે ઊગતું ગયું છે, ઊગતું આવ્યું છે. સમજણ તો તરત સરકી પણ જાય. ઊગેલું આપમેળે ઉદ્ભવેલું કદાચ અનુકૂળ પરિસ્થિતિ મળતાં ટકી જાય, જીવી પણ જાય, ને તે જીવે એવી મારી પ્રભુને પ્રાર્થના છે. ઘણીવાર એમ આ ગાળાઓમાં થયું છે કે આવી સીધી સાઠી બાબત આજ લગી કેમ નહિ ખ્યાલમાં આવી ? સાધના કરવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં તેના પાયાની હકીકતો અને તેના પાયાનાં સત્યોથી અણજાણ

રહેવું કે હોવું એવું જાણે બન્યું છે એમ લાગે છે કે પછી તેવું તેવું ખ્યાલમાં તો આવ્યું હોય પણ ભૂમિકાના અભાવે તે સરી ગયું હોય. ચોટ્યું ના હોય, શ્રીઅરવિંદના પત્રોએ પણ તેમાં સારો ભાગ ભજવ્યો છે, પણ એ તો નિમિત્ત ગણાય. કાળ પાક્યા પહેલાંનું એવું વાંચન પણ લેખે ના લાગે. ગઈ કાલના પત્રથી ઠીક વિચાર સંક્રમણ થયું ને અંતે તો જાણે કંઈ કશું સમજાય જ નહિ તેમ મગજ શૂન્ય થઈ ગયું લાગ્યું. આ ગાળામાં આવું ઘણીવાર બનતું જણાયું છે. પછી મગજ ચાલે જ નહિ. (શ્રીઅરવિંદના પત્રોનો ભાગ-૧ અડધાથીયે ઓછો વાંચીને એમ ને એમ તે ત્રણ વર્ષ સુધી પડી રહેલો ને તેટલા વાંચનમાં પણ રસ કંઈ જામેલો નહિ, ને ભાગ બીજો તો ઉઘાડેલો જ નહિ. ખરીદ્યાંને ત્રણથી ચાર વર્ષ થયેલાં છે. એટલે કાળ પાક્યા વિના બધું કે કશું લેખે નથી લાગતું.)

મારા જીવનમાં જાણે ૧૦-૧૦ વર્ષના સાર્થકલના ગાળા ના હોય તેમ આજે વિચાર આવ્યો. ૧૯૧૯થી ૧૯૨૯નો એક ગાળો-સારી સોબત ને સદ્વાંચનનો ગાળો, વિદ્યાભ્યાસ અને યુરોપ પ્રવાસનો ગાળો. વર્ષ ૧૯૨૯થી ૧૯૩૯ દક્ષિણ હિંદમાં વેપારનો ગાળો-ઉત્કટપણાનો. વર્ષ ૧૯૩૯થી ૧૯૪૯ આધ્યાત્મિક સાધનાની સાચી શરૂઆતની પૂર્વ તૈયારીનો ગાળો, કારણ ૧૯૪૯ના ૭૯ દિનના મૌનમાંથી જ કંઈ ખરી શરૂઆત થવાનું મને ત્યારથી લાગ્યું છે ને ઘણીવાર મેં તમોને તે જણાવ્યું છે. ત્યાં લગી બધી રમત જ જાણે થઈ એમ ભાસે છે, યા પૂર્વ તૈયારીની અથડામણો થઈ ગણાય. હવે ૧૯૪૯થી ત્રીજો તબક્કો શરૂ થયો છે. પ્રભુ તેનું ફળ આપો એ પ્રાર્થના. બલકે તે તેના યથાર્થપણામાં ગળાવો એ પ્રાર્થના !

હરિ:ૐ

સાંજે ૮ વાગ્યે,

હરિ:ૐ

બપોરે દોઢ કલાક વાંચન. એક કલાક આંટા. સાંજે ધ્યાન સવા બે કલાક. રોજ કરતાં કેંક વધુ સારું ને મસ્તકે એકસરખી ખેંચ. ૪.૩૫ વાગ્યે એક મોટો વીજળીનો સખત કડાકો. પ્રથમ કડાકો થયો ને આંખ.....ત્યાર પછી તો બીજા અનેક કડાકાઓ થયેલા, પણ ધ્યાન એકસરખું રહી શકેલું. બીજા તબક્કામાં પણ આસનોની ફેરફારી થવા છતાં, લીનતા એકસરખી જળવાઈ રહેલી. હમણાંના સાંજના ધ્યાનમાં હું જોઉં છું કે મન ગૂંચળું વળીને ક્યાંક લપાઈને બેસે છે એટલે વિચારો કે દશ્યો ફેંકાઈ આવતાં નથી (સવારના ધ્યાનમાં બીજા તબક્કામાં - જો બીજો તબક્કો થયો હોય તો ૧૦-૧૫ મિનિટના તબક્કામાં પણ વિચારો ને દશ્યો ફેંકાઈ આવે છે ને સાંજે નથી થતું.) ને લીનતા જળવાઈ રહે છે. પણ સાથે સાથે મનની જાગરુકતા પણ નથી હોતી. અત્યારે જે મન ગૂંચળું વાળીને પડેલું લાગે છે તે Passive - સહનશીલ લાગે છે. એટલે કે હોય છતાં શાંત હોય તેમ નથી લાગતું અને આ સાંજનું ધ્યાન ત્રણ કલાક લંબાવવું હોય તોપણ કદાચ લંબાવી શકાય ખરું અને જો 'આસનસિદ્ધિ'ની ક્રિયા પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તો તદ્દન ખુશીથી ને ખૂબ સરળતાથી તેટલો સમય લંબાવી શકાય ને તેથી કદાચ વધુ પણ - એમ લાગે છે. આજે પાછળના ગાળામાં મન ક્યાં હશે ને તેને જાગૃત કરવાના ને મોખરે આણવાના ઘણા પ્રયત્ન કર્યા, પણ કંઈ ફાવટ આવી નહિ. રાત્રે ઊંઘમાં જે મન પાછળ જતું રહે છે ને ઊંઘની દશા શરીરની અવચેતન દશા જે બને છે તેનાથી આ જુદું છે તે પણ સ્પષ્ટ અનુભવાય છે. રાત્રે તો મન સક્રિયપણે ફરતું રહેતું હોય છે, તેવું આ ધ્યાનના ગાળામાં નથી. એક જાતની

જાગૃતિ ધ્યાનની દશાની જાણ જેવું હોવા છતાં પાછી જાગૃતિ નહિ - તેવું જણાય છે. ગઈ સાલના મૌનમાં સાંજના ધ્યાન કરતાં કેંક વધુ સારું લાગે છે ને તેમાં પ્રગતિ જણાય છે. આ બધું બહુ સ્પષ્ટપણે હું સમજાવી શક્યો નથી. તેથી લાચાર છું. છતાં તમો તે બધું સમજી જઈ શકશો. તેની ખાતરી છે. કદીક કદીક જાપ પણ ત્યારે થઈ શકે છે યા સ્વતઃપણે થાય છે. સમર્પણ આદિ પણ થઈ શકે છે. અલબત્ત, સ્મૃતિના આધારે. તેવું બધું ત્યારે યાદ આવી શકે છે ને પાછી તે છતાં લીનતા તૂટતી હોતી નથી એવો અનુભવ થાય છે. આસનોની ફેરબદલી બે ત્રણ વાર થવા છતાં (પાછલા ગાળામાં) કશી હરકત નથી આવતી લીનતા ચાલુ જ રહે છે. ધ્યાનની શરૂમાં બે ચાર મિનિટ વિચારો કે દશ્યો આવે છે ખરાં. કોઈક દિન થોડી વધુ મિનિટો પણ થઈ જાય, પણ પછી તે લુપ્ત થઈ જાય છે ને ધ્યાન શરૂ થઈ જતું હોય છે.

તા. ૬-૬-૧૯૫૩ સાંજે ૭.૪૫ વાગ્યે.

પૂજ્ય પ્રિય,

હરિ:ૐ

તમારો તા. ૬-૬નો પત્ર મળ્યો. આનંદ અને આભાર. હું તેમાંથી ભાગવાનું કરું છું. તેનો મને ખ્યાલ જ ઊગ્યો ન હતો. એટલી બધી જડતા હજી ભરી છે. તમોએ સવેળા ચેતવ્યો તેથી આનંદ થયો. હવે તે પ્રમાણે જ થશે ને હૃદયમાંથી પ્રાર્થના કરવાનું પણ ત્યારે સૂઝ્યું ન હતું. ને ભૂમિકા વિના વિચારો દશ્યો ના સંભવે તે પણ બરાબર છે. આજે ધ્યાનના બીજા તબક્કામાં ત્રણેક વિચારદશ્યો આવેલાં. ચોથું આવતાં અટકાવી શકાયેલું. એકમાં તો કાનમાં જાણે કોઈ સંદેશો કહી ના જતું હોય તેમ સ્પષ્ટ અવાજરૂપે હતો. એક જ વાક્યનો સંદેશો આવું પણ ઘણીવાર બને છે.

સવારના ધ્યાનમાં આજે વિચારદૃશ્યવેળા પ્રાર્થના કરાઈ હતી તે પણ સમર્પણ.

હરિ:ૐ તા. ૭-૬-૧૯૫૩

ગઈ રાત્રે ૮.૫૦ વાગ્યે સૂતો. નવ પછી ઊંઘ આવેલી. ૧૦.૩૦ વાગ્યે જાગેલો ને જાણે હવે ઊઠવાની તૈયારીનો વખત થવા આવ્યો છે એમ હળવાશ આંખે અને શરીરે લાગતી હતી. દસેક મિનિટ તો એમ ને એમ પડી રહ્યો. પછી થયું કે લાવ ઘડિયાળ તો જોઉં ! તો ૧૦.૩૦ થયેલા. ખૂબ આશ્ચર્ય થયું પણ પછી એક કલાક સુધી ઊંઘ ના આવી. ખાસ વિચારો પણ ન હતા. શરદબાબુની 'વિપ્રદાસ'ની સતીનું પાત્ર ત્યારે યાદ આવેલું ને આંખો ભીની થયેલી. પછી અંદાજે ૧૧.૩૦ વાગ્યે ઊંઘ આવેલી. તે બાદ પણ ચાર પાંચ વાર જાગેલો. આજે ઊંઘ કથળતી આવેલી, સ્વપ્ન પણ ઘણાં હતાં ને ઘણાં બધાં યાંત્રિકપણાં જેવાં. ૨.૩૦ વાગ્યે ઊઠી ગયો. અત્યારે સવા કલાક કરતાલ સાથે નામસ્મરણ ધૂન.

હરિ:ૐ તા. ૨૮-૬-૧૯૫૩

પૂજ્ય પ્રિય,

૮૭મા દિને પ્રથમવાર આ બધા દિનોમાં જેવું થયેલું તેના જેવું - ભાવમાં - આંખની સરળતામાં એકાગ્રતા આદિમાં આજે બહારના પ્રકાશ વડે ત્રાટક કરેલું. ધીના દીવાની જરૂર ન હતી. નીચેની અર્ધા બારી ખોલેલી છે. એટલે આખી બારી ખુલ્લી થઈ છે. નીચેના અર્ધા ભાગમાં અલબત્ત, પાતળો પડદો રાખું છું ને તે રાત્રે ખસેડી નાખું છું. સવારે ધ્યાન દોઢ કલાક સારું રોજ જેવું. હમણાંનું સવારનું ધ્યાન પણ ઠીક જાગૃતિવાળું થાય છે. તેમાં પ્રગતિ જણાય છે.

આવા મૌનગાળામાં મન વિશેની એક એવી સમજણ ચારેક વર્ષ ઉપર મનમાં ઠસેલી કે ‘મનને રૂપરંગ નથી એટલે તેને જેવામાં ભરો તેનો આકાર ને રંગ લે. તે તદ્રૂપ બને. જેમ કે પાણી.’ આ વાક્ય મૂળજીભાઈએ કોઈ પુસ્તકના ઉતારેલ ઉતારાની નોંધ, વાંચવા તમોને મોકલેલી તેમાં વાંચેલું. જ્યારે જ્યારે મન થાકે, પાછું પડે, નિરુત્સાહ બનાવે ત્યારે ઉપરની સમજણ ઠીક ટેકો આપે છે. એ સમજણથી મનને જાપ કરવા ધ્યાનમાં લંબાવવા ગમે તે દિશામાં તે પાછું પડતું અનુભવાતાં તેને જોઈ કરીને ધક્કો મારવો શક્ય બને છે એવો પણ મારો અનુભવ છે. મનને જેમ કેળવવા માગીએ તેમ તે જરૂર ધીમે ધીમે પણ કેળવી શકાય એવું અનુભવાયું છે. આ ઉપરની સમજણમાં ભલે સાચું પૃથક્કરણ કદાચ ના હોય કે એ તો ‘પ્રાણ’ ટેકો નથી આપતો - મનને ને તેને સંબંધ નથી વગેરે વગેરે ને એમાં ભલે મન અને પ્રાણના પૃથક્કરણ ના હોય, પણ આખરે તો એવાં પૃથક્કરણ પણ મનમાંથી જ ઉદ્ભવેલાં હશેને ? ને કદાચ તેમ ના હોય તોપણ પ્રાણ આદિ મનનો એક અંશ પણ ગણી શકાયને ? ને તેમ પણ ના હોય તો પ્રાણને પણ રૂપરંગ નથી, એમ સમજીને તેને પણ મનની જેમ કેળવી શકાય, ગમે તેમ આવી સમજણો કેટલીક વાર જો ચોંટી જાય છે તો ઘણી મદદરૂપ બને છે એમ અનુભવાયું છે.

આ વખતના મૌનગાળામાં એક બીજી સમજણ એ ઠસી કે તમોએ અનેકવાર લખ્યું છે કે કર્મનું મહત્ત્વ તેના અંતર્ગત ભાવ ઉપર અવલંબે છે. કર્મનું કશું મહત્ત્વ નથી. જે મહત્ત્વ છે તે તો તે વેળા કેવો ભાવ હૃદયમાં, મન પ્રાણમાં રહે છે તે જ છે. આ સમજમાં તો આવેલું પણ આ વખત ઊંડું સમજણમાં ઠીક ઠીક

ઊત્તર્યુ લાગે છે. પ્રત્યક્ષ થતાં કર્મોથી જીવનનો વિકાસ થવાનો નથી. પછી ભલેને તે સત્કર્મો હોય. નૈતિક દૃષ્ટિનાં ઉચ્ચ કર્મો હોય, બીજાઓનું ભલું કરી શકાતાં પરોપકારી કર્મો હોય, પણ તે બધાંની પાછળ જો તે વેળા હૃદયનો ભાવ યોગ્ય પ્રકારનો પોતાના જ વિકાસાર્થનો, પ્રભુની ભાવનાની સાથે ભળેલો નહિ હોય તો તે બધું લેખે લાગવાનું નથી. ને તે બધું માત્ર કોરું કર્મ જ રહેવાનું છે. સ્વભાવ ઉપર તે કર્મની કશી સારી અસર થવાની નથી. ને જે અસર થશે તે તો તે વેળાના અંતરના ભાવના પ્રમાણેની હશે. એટલે સકળ કંઈ કર્મો જીવનને વિકાસક, વિઘાતક કે સ્થિતિસ્થાપક થવાવાનાં હશે, કરવાનાં હશે યા તેવી તેવી અસરો સ્વભાવ ઉપર પડવાની હશે તે સર્વેનો આધાર તે કર્મોની ક્રિયા વખતની જાગૃતિ અને ભાવની ઉપર રહેવાની છે. આમ તો ખૂબ નાનપણથી જ ‘*યાદંશી યસ્ય ભાવના તાદંશી તસ્ય સિદ્ધિર્ ભવતિ*’નું સૂત્ર જાણવાપણામાં છે, પણ તેનું હાર્દ તો વિકસતી જતી સમજણની કક્ષાઓ પ્રમાણે જ વધુ ને વધુ સમજાતું આવે તે પણ કુદરતી છે. આવી સમજણની કક્ષાઓ પણ ચાલુ રહેતી આછીપાતળી સાધનાથી જ બદલાતી આવે છે, તે પણ અનુભવાય છે. આ બધું જેમ જેમ સમજાતું જાય છે તેમ તેમ દૃષ્ટિ આગળ મારા જીવનના પલટાયેલા રંગો આવે છે ને તે માટે પરમ પ્રભુનો ઉપકાર કેમ ભુલાય ?

વેપાર ક્ષેત્ર છોડ્યું જનકલ્યાણના આદર્શને લઈને ! તે હેતુમાં પોતાના કલ્યાણનો તો ખ્યાલ જાગૃતપણે ના કહેવાય. માત્ર એટલો જ ખ્યાલ ગણી શકાય કે ચાલુ વેપારી સામાન્ય જીવન કરતાં તેવી જ સેવાનું ક્ષેત્ર જીવનને સાર્થક કરી શકશે, પણ તેની પાછળ સ્વવિકાસનો તો ખ્યાલ જ ના મળે, ને જીવનનું સાર્થક એટલે શું ?

તેની પણ સમજ નહિ. એટલે જો તેવી સેવાના ક્ષેત્રમાં ઝડપાઈ જવાનું બન્યું હોત ને રજસ સ્વભાવની પ્રકૃતિ પ્રાધાન્યપણે હોઈને તેમાં ખૂંચીને ખૂંપી જવાનું થાત, રાગદ્વેષો વધતા જાત અને એકબીજા પ્રકારનો તે પણ વેપાર જ બની જાત. જીવનનો હેતુ - મૂળ હેતુ તો કદીયે હાથમાં ના આવત. પ્રભુએ તમારો ભેટો કરાવી દીધો ને તમારી કૃપા મદદ કરીને જીવનનું હાઈ બુદ્ધિથી સમજાવા મંડ્યું છે. છેક ૧૯૪૮ સુધી સેવાના રાહતના ક્ષેત્રમાં થોડાક તાત્કાલિક કામચલાઉ ઉપયોગ માટે પણ ધસી જવાની વૃત્તિ ઊઠી હતી. રાધનપુર બાજુ પૂ. મહારાજ જોડે જોડાવાની થોડાક માસ પૂરતી અને બીજી વખત બિહારનાં પૂરનાં રાહત કાર્ય વેળા તેવી વૃત્તિ ઊઠી હતી, પણ અલભત, તે વૃત્તિમાંથી રજસ યાને પ્રાણનું પ્રાબલ્ય ઘટી ગયેલું. એટલે તેને સાથ ન મળી શક્યો. કહેવાનું તાત્પર્ય તો એ છે કે છેક ૧૯૪૮ લગી જીવનનું એકમાત્ર કાર્ય પ્રભુભક્તિ જ અને તે માટે સ્વસાધના જ હોઈ શકે (સાધન માટે મારા પૂરતું) તે દૃઢપણે ચોંટ્યું ન હતું. નહિતર તેવી વૃત્તિ જાગે નહિ પણ પાછલા સંસ્કારોના અવશેષો એમ કંઈ એકદમ થોડા જ ઓગળી જાય ? ત્યાર બાદ તેવી વૃત્તિ જાગી નથી ને લાગે છે કે હવે કદાચ તેવી વૃત્તિ ન થાય, પણ એ તો પ્રસંગે ખબર પડે છતાં આજે એ દિન કરતાં વધુ સુસ્પષ્ટપણે સાધનાનું મહત્ત્વ સમજાયું છે, એ નક્કી.

જ્યાં વર્ધા જવાનું નક્કી હતું, ત્યાંથી ક્યાં પૂના પૂ. કાકા સાહેબને (કાકાસાહેબ કાલેલકર) મળવા ઊતરવું ! તેમને બે મહિના સાબરમતી આશ્રમમાં ગાળવાની આપેલી સલાહ ને લખી આપેલ ભલામણ પત્ર ! (તેઓ તે બે મહિના વર્ધા રહેવાના ન હતા. તેથી, તેમ મને તે બે મહિના સાબરમતી આશ્રમમાં રહેવાનું

સૂચવેલું.) સાબરમતી આશ્રમમાં જગાનું ઓરડીનું મળી જવું, કારખાનામાં ખાદી કામમાં જોડાવું, ત્યાંથી વળી હેમંતભાઈનો પરિચય ને તેમાંથી તમારો સંપર્ક ! ક્યાંનો ક્યાં પરમ પ્રભુએ ધકેલ્યો ! જાણે બધી જ ઘટના આગળથી ગોઠવી જ ના રાખી હોય ! અને તે પણ આઠ જ મહિનામાં આ બધું બની ગયું ! એટલે હવે એ ચેતનાને મારી એ પ્રાર્થના છે કે મારાં સકળ કાર્યમાં તે વેળાને અનુરૂપ યોગ્ય જાગૃતિ ભાવ રખાવજે ને મને સહાય કરજે !

બીજું, આ વેળા મનની સાથે ઝઘડવાનું પણ ઠીક ઠીક ઊગ્યું છે, સુઝ્યું છે. બાકી, આમ તો બહુ ઓછી વેળા જાગૃતપણે મન સાથે ઝઘડવાનું બન્યા કરતું હોય છે. મનને ઉદ્દેશીને સ્વગત મન સાથે વાતો કરવાનું પણ સમજાયું છે ને બન્યું છે. સ્વગત વાતો કરવાનું મારા સ્વભાવમાં નથી એમ લાગે છે. તે બદલાતું આવે છે, એમ અનુભવાય છે. બાહ્ય સાધનો વડે થતી સાધના મુદ્દલે પૂરતી નથી. આંતરિક સાધનોનો ઉપયોગ પણ સાથે સાથે થતો રહેવો જોઈએ ને તે છે. મન સાથે સભાન મૈત્રી, પ્રાર્થના, ઈન્કાર, તમન્ના(ધગશ)નું જોશ પ્રગટાવવાની ક્રિયા - પ્રાર્થના, સમર્પણ, શરણાગતિ વગેરે વગેરે પણ સમજાતું આવે છે. જ્યાં સુધી સતત કે વારંવાર તેનો આશ્રય લેવાનું નહિ બને ત્યાં સુધી દી વળનાર નથી. તે તે કરવાનું તે તે વેળા ભુલાઈ જાય છે. તે છે મોટી મુસીબત, પણ તે ભુલાવાનું કારણ પણ તમન્નાની ઊણપ હોઈને તે ઊણપ કેમ ટળે તેના ઉપાય વિધવિધપણે લેવાના રહેશે. પ્રાર્થના એ એટલું સરળ, સુલભ અને સહેલું સાધન છે છતાં ને કદાચ તેથી જ તે ભુલાઈ જવાય છે. જેમ હવા અને પાણી એટલાં બધાં સુલભ છે (કદાચ પાણી સુલભ ના કહેવાય. કેટલીક જગાઓએ

એ પણ સુલભ નથી. હવા તો સર્વત્ર સુલભ છે જ.) કે તેથી લોક ભાગ્યે જ તેનો વિચાર કરે છે યા તેના મહત્વની કદર કરે છે. તેના જેવું આ પ્રાર્થનાનું થઈ જાય છે કે થઈ ગયું છે. મારામાંથી પણ તે હવે જવું જોઈશે. ગયા મૌનગાળામાંથી પ્રાર્થનાનું મહત્વ સમજાતું ચાલ્યું છે. આ વખતે પણ સવિશેષપણે પણ તે દૃઢ થયું છે કે પ્રાર્થનાનો આશ્રય દિલમાં અનેકવાર વારંવાર લેવાતો રહે તે ઉત્તમ જાપની સાથે પ્રાર્થનાનો ભાવ જ ભેળવી દેવાય, ભેળવી દઈ શકાય તો કેવું મજાનું એમ થાય છે ! ને પ્રયત્ન પણ કરું છું. આ વખતે આ બધાં સારુ માનસિકપણે વારંવાર તેને તાજું રાખવાને સારુ એક કડી જોડી કાઢેલી છે ‘અભીપ્સા, ઈન્કાર, સમર્પણ, અંતર્મુખતા અને પ્રાર્થના’. તે તે દિવસમાં અનેકવાર માનસિકપણે મનમાં સ્મૃતિમાં તાજું કરું છું. તેથી ઠીક લાભ અનુભવાયો છે. જોકે આ તો બધી રમતો ગણાય. ખરી રીતે જ અંતરમાં જડાઈ જવું જોઈએ, પણ જ્યાં સુધી તે જડાઈ ના જાય ત્યાં સુધી કોઈ ને કોઈ રીતિએ તે જડાવાની ક્રિયાને પરિણામમાં પ્રગટાવે તેવું કશુંક તો કરવું જને ? એમ સમજીને આમ કરું છું.

અયોગ્ય વલણોનો ઈન્કાર પણ એટલો જ જરૂરી છે. ‘સમર્પણ અને શરણાગતિ પ્રભુ દે જીવનમાં તું વણી.’ આ એક બીજી કડી તેવી રીતે રટવાનું કરું છું. અવારનવાર અંતર્મુખતા પણ તેટલી જ જરૂરી છે. આ બધી આંતરિક ક્રિયાઓ સતતપણે ચાલુ રાખવાનું હે પ્રભુ ! તું બળ દઈશ તો જ થઈ શકે તેમ છે. મારું કશું ગજું આ બધું કરી શકવાનું નથી. છેવટે તને તે તે વિશે પ્રાર્થના કરવાનું મને તું સુઝાડીશ તોપણ ઘણું થશે. તેમાંથી પણ યોગ્ય સૂઝ જાગતી જશે. તો હે પ્રભુ ! આજના દિને તને મારી લખી લખીને નમ્ર

પ્રાર્થના છે તે સ્વીકારજે ને દયા કૃપા કરજે ને એ આરજૂ છે. હૃદયની શક્ય બધી તીવ્રતા સાથે આ તને લખવાનું ને પ્રાર્થવાનું કરું છું !

વિષય વાસના વિશે

હરિ:ૐ

તા. ૨૯-૬-૧૯૫૩

પૂજ્ય પ્રિય,

આજથી ઘણાં વર્ષો પહેલાં સાધનામાં પ્રવેશ કર્યો તે પહેલાં મને એમ ફાંકો હતો કે મારામાં વિષય વાસના ઘણી જ ઓછી છે. બીજાઓની સરખામણીમાં. ત્યાર બાદ સાધનામાં પ્રવેશ પામ્યા પછી પણ એવો ખ્યાલ શરૂમાં રહ્યા કરેલો કે વિષય વાસના પર કાબૂ મેળવવો તે પ્રમાણમાં મારા માટે સહેલું છે. આવો ખ્યાલ લગભગ ૧૯૫૦ સુધી રહ્યા કરેલો, પણ હવે જેમ જેમ સાધનામાં ખૂંપવાનું બનતું જાય છે, સ્થૂળપણે જે સરળતા લાગતી હતી તે તો બહુ જ ગૌણ પ્રકાર કહેવાય, પણ તેના તો અનેક ફણગાઓ અને ફાંટાઓ હવે જણાય છે અને આ મૌનગાળામાં વધુ સ્પષ્ટ થતું ગયું કે તે વાસનાને જીતવી તે તો દુર્લભ છે. અનેક સૂક્ષ્મ રીતોએ તે તરવરી આવતી હોય છે. કદીક સ્વપ્નાંમાં પણ તેના આકાર અને પ્રકાર જણાતા હોય છે અને અવચેતનામાં પણ જઈને ઠરેલ સંસ્કારો કદીક કદીક સ્વપ્નાંમાં તરી આવે છે તથા સજાગ સ્થિતિમાં પણ ઊડતી લહરીઓ પોતાના તેમ જ બીજાઓ વિશેના તેમ જ જ્યાં જેની સાથે મુદ્દલે સંબંધ ના હોય તેવાના વિચારોનું ગણગણવું મનમાં થવું-થઈ જવું એ બધું તે તેના રસ દાખવે છે. જેમ જેમ ઊંડા ને ઊંડા પ્રવેશાવાતાં જવાવાનું તેમ તેમ પોતાની જાતને માપવાનાં કાટલાં ને કાંટો સૂક્ષ્મ થતો જવાનો તે પણ સમજાય છે.

તેવી તેવી વેળા પ્રભુને પ્રાર્થના કરવાનું ગુરુની ચેતનાને સાદ દેવાનું તમ કૃપાથી કૈક અંશે આ વખત ઠીક બનતું રહેલું છે. છૂપા રસો, ઊંડા રસો કેવા કેવા ને કેટલા કેટલા પ્રકારના હોય છે તે સમજાતું જાય છે ને એ બધું તમારી કૃપાના પ્રતાપે છે. કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, લોભ, મત્સર, અહંકાર ને અહમ્ - આ બધાય ભારોભાર મારામાં છે. તે સ્પષ્ટપણે અનુભવાય છે. ને રાગદ્વેષો - આ બધું હોતો હોય જ. તેમ હે પ્રભો ! આ બધાંમાંથી વેળાસર મુક્તિ દેવાનું તને સુલભ બને તે સારુ મારી સાધનામાં તેનાં સાધનોમાં સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ સાધનોમાં મને રસ પ્રગટાવ ! ભક્તિ દે ! પ્રેમ દે ! એ મારી તને આજે હૃદયની પ્રાર્થના છે !

વળી, આ વખત એક અનુભવ એ થયો કે આવા ગાળામાં શારીરિક આધિ વ્યાધિ જે કંઈ થાય છે તેની પણ ઠીક ઠીક વિચિત્રતાઓ હોય છે. ને મારા જમણા કાનમાં ૮ દિનમાં - ૪૮મા દિનથી કે ૫૬મા દિન સુધીમાં મટી ગયું, તે તમારા પ્રતાપે. ૪૮મા દિને (૩૬મા દિનથી શરૂ થયેલું) રાત્રે સખત દુખાવો ઊપડ્યો. દર્દ થાય ને આખી રાત લગભગ ઊંઘ ના આવી. ઘડીકભર મનમાં ભીતિ પણ પેઠી કે યજ્ઞ શું અધૂરો રહેશે ? કારણ બીજાઓને થતાં આવાં કાનનાં દર્દથી સમજણ એમ હતી કે તે ઠીક ઠીક કદીકને લંબાય પણ છે. ને કાન ધોયા કર્યા વિના પરુની રસી રોજ નીકળતી હતી. ઝટ રૂઝ ના આવે તેવી ભીતિ રહેતી હતી, પણ કશું થયું નહિ ને જે પાનનો રસ નાખેલ - આઠ દી તે તો નામની દવા હતી. કારણ ગઈ સાલ કાનમાં તે જ પાનનો રસ કેટલાય દિનો સુધી નાખેલો પણ મટેલું નહિ. ને તે કાનની ઉગ્રતા પણ ન હતી. ઘણા હળવા પ્રકારનું હતું. છતાં આખરે ડોક્ટરની દવા લેવી પડેલી.

ને તે દવાથી બે દિનમાં મટી ગયેલું. જ્યારે આ વખતે તે પાનાંના રસથી ઉગ્રપણામાં હોવા છતાં મટી ગયું. તે તમારા જ પ્રતાપે ! પાનાંનો રસ તો નિમિત્ત જને. ડોક્ટરની તે જ દવા. આ વખત મૌનમાં આજે ૩૬ દિનથી સવાર સાંજ બે વખત ડાબા કાનમાં (બીજા કાનમાં એકનું મટતાં, શરૂ થયાનું જણાવી ગયો છું) નાખવા છતાં તે મટ્યું નથી. ને કદાચ હવે બહાર નીકળવાનું થતાં આપોઆપ મટી પણ જાય. ને આ બધા પ્રકૃતિના જ વાંધાવચકા જણાય છે.

હરિ:ૐ

તા. ૩૦-૬-૧૯૫૩

પૂજ્ય પ્રિય,

આ મૌનગાળામાં વજુભાઈ અવારનવાર યાદ આવેલા. ૨૧ દિનના મૌનથી કે ૩૫ દિનના મૌનથી શરૂઆત જો મારો ખ્યાલ બરાબર હોય તો, તેમણે ૫૧ દિનનું મૌન લઈને શરૂઆત કરેલી. સીધા ૨૧ થી ૫૧ કે ૩૫ થી ૫૧ ને તમારી સ્થૂળ હાજરી ના હોય તોપણ સૂક્ષ્મ હાજરીથી તે ખુશીથી થઈ શકે છે તેની તેમણે શરૂઆત કરેલી.

એ હકીકતથી પ્રેરાઈને ૧૯૪૮માં કે જે મૌને મારી સાધનામાં એક મોટો પલટો આણ્યો એમ હું ગણું છું. મેં તમારી સ્થૂળ હાજરીની શક્યતા ન હતી છતાં તેથી પ્રેરાઈને ૫૧ દિનનું મૌન તમારી સંમતિથી લીધેલું. અને તમો આવી પહોંચતાં ૫૧ના ૭૯ કરાવેલા. આ થેકડો પણ તમોને જ આભારી છે. મારી હિંમત કે ગજું ન હતું. એવા થેકડા સાધકને જરૂરી પણ છે, કારણ પામર મનને તો હંમેશ સલામત સ્થિતિમાં અને સ્થિતિસ્થાપક સ્થિતિમાં રહેવાનું રુચતું હોય છે. એટલે પોતાની મેળે એવા થેકડા ભાગ્યે તે મારતો હોય છે. તે તમારી પ્રેરણાના પ્રતાપે ૭૮માંથી ૮૧નું ફલિત થઈ શક્યું ને ૮૧થી ૮૫નું પણ. મૌન જેટલું લાંબું તેટલું ઠીક રહે છે, કારણ ખરી ઝલક આવવાનું અને રાગે પડવાનું ઝટ બનતું

હોતું નથી. એટલે શરૂના થોડાક દિન તો ભૂમિકા રચવામાં જ ચાલ્યા જતા હોય છે. એમ લાગે છે, મારા પૂરતી હું આ વાત લખું છું. એ કારણે અને જપનો રસ ઓછોવત્તો પણ વજુભાઈના દાખલાથી મને લાગવા માંડેલો તે તો લખી ગયો છું. એમ વજુભાઈએ ત્રણ બાબતમાં પ્રેરણા આપેલી છે, તે માટે તેમનો ઘણો આભારી છું.

જીવનમાં શીખવાનું તો ઠેર ઠેર છે ને આંખ અને મન તે પ્રતિનાં ખુલ્લાં થયાં હોય તો સારી આલમ પાઠશાળા છે.

કે.સી.ડે.*ની એક રેકર્ડમાં ‘પલ મેં તોલા, પલ મેં માસા’ જેવું જીવન અને મન તો છે. બીજી ક્ષણે ખીણમાં ધકેલે ને ત્યાં કાદવમાં રગદોળાવે એવી પરવશ પામર હાલત - પ્રકૃતિવશ વર્તનોને, નિર્ણયોને, સલાહોને વિશે અભિપ્રાય ઉચ્ચારતાં અચકાતું નથી એવી છે એની ખૂબી ! અનેક ઠોકરો ખાઈ ખાઈને જ અનુભવો મેળવવાનું પાજી મનને માટે સર્જાયું કે નિર્માયું હશે ! વળી, ‘સબ સે ઊંચી પ્રેમ સગાઈ’ની સમજણ હોવા છતાં જેનો સૌથી વધુ પ્રેમ છે તેના પ્રતિ - ગુરુ પ્રતિ મન ભીંજતું નથી, ઓગળતું નથી, આકર્ષાતું નથી તેના પૂરા સાચા અર્થમાં. ને પ્રમાણમાં તે આકર્ષાય છે - ચલ સંસારની ઘટનાઓ પ્રતિ, બનાવો પ્રતિ, વ્યક્તિઓ પ્રતિ અને આ બધાંની પાછળ મનની સમજણની ભૂમિકા થઈ હોવા છતાં કારણ અધ્યાસ-લાંબા દીર્ઘકાળનો અધ્યાસ મિથ્યા આરોપણની ટેવ તેને પડી ગઈ છે. એટલે એ અધ્યાસની સામી બાજુનો અધ્યાસ (નિરંતર સકારાત્મક ચિંતનનો અભ્યાસ) બેવડા જોરશોરથી જમાવવો પડશે તેમ લાગ્યા વિના રહેતું નથી.

* કે.સી.ડે.= કિષ્ણ ચંદ્ર ડે. પ્રજ્ઞાયક્ષુ બંગાળી કલાકાર, ગાયક, સંગીતકાર, સંગીત નિયામક, સંગીત શિક્ષક (૧૮૯૩-૧૯૬૨)

પુરાણમાં વિશ્વામિત્ર અને મેનકાનું રૂપક દૃષ્ટાંત મુકાયું છે. હજાર વર્ષનું ઋષિનું તપ એક ક્ષણમાં એક અપ્સરાનું રૂપ એટલે ઋષિના પોતાનાં જ મનની, પ્રાણની, નબળાઈ એક ક્ષણમાં જાણે ક્ષીણ કરી નાખી. તેટલા પૂરતું જ તેટલી ક્ષણ પૂરતું હતું ન હતું કરી નાખી શકે છે. તેનું રહસ્ય જાણે સ્ફોટ થયું એમ લાગ્યું. અલબત્ત, તેના માત્ર એક પાસામાં. આથી જ સાધકે ગમે તેટલી લાંબા કાળની દીર્ઘ તપસ્યા કરી હોય કે કરતો હોય પણ તેણે તે તરફ ન જોતાં પોતાના અંતરમાં અંતર્મુખી થઈ મન અને પ્રાણની નબળાઈઓને વીણી વીણીને એકે એકને વિદાય દેવાની રહે છે. તે પણ સમજાતું જાય છે.

પ્રભુ પણ કેવી માયા રચતો હોય છે ને ત્રાજવાં સરખાં કરી લેતો હોય છે ! સાધનામાં સૌથી અગત્યનું કરણ હૃદય અને તેની ભેટ બહેનોને વિપુલ પ્રમાણમાં એણે આપી - બહેનો હૃદયનાં કરણ વડે ખૂબ આસાનીથી ઝડપથી સાધનાપંથે આગળ વધી શકે ત્યારે તેનું બહેનોનું સામું પલ્લું એણે પ્રમાણમાં વધુ માનસિક સંકુચિતતા-સખત આસક્તિઓ અને એવા એવા ભારથી ભરી દીધું એટલે એક યા બીજી રીતે ‘ગજ કાતર’ લઈને પ્રભુ તો બધું સરખું કરતો જ જણાયો છે. તેમાં તેમાંથી વીરની જેમ સોંસરો આરપાર નીકળી જાય તે શૂરવીર ખરો નર !

સદ્ગુરુને પ્રાર્થના હાર્દિક નિવેદન

હરિ:ૐ

તા. ૧-૭-૧૯૫૩

પૂજ્ય પ્રિય,

તમારી કૃપાથી, મદદથી આજે પૂર્ણાહુતિનો છેલ્લો દિન છે. એક રીતે સૌથી વધુ અગત્યનો છે. તે દિનના મારા અનેક હાર્દિક પ્રણામો પાયલાગુ છું. હૃદયની સાચી શરણાગતિ ને પ્રેમભક્તિ

પામું એવા આશીર્વાદ આપો. તમારા તો આશીર્વાદ છે જ, તેને ઝીલવાની શક્તિ મારે મેળવવાની રહે છે. તો એ શક્તિ પામવાના મારા આછાપાતળા પ્રયત્નમાં હે ચેતના બળ પૂરજે ! સહાય કરજે ! એ તને પ્રાર્થના છે.

વળી, બહારના જગતમાં પૂરી જાગૃતિ રખાવજે ! ઉત્સાહ, અંતર્મુખતા, તમન્ના, ઈન્કારની શક્તિ, સમર્પણ અને પ્રાર્થનાની જાગૃતિ આપજે ! અનેક દુર્ગુણો અને નબળાઈથી હું તો ભરેલો છું. ભરપૂર છું. તો તેને તેમાં તેમાંથી ઊંચે આણવા તેમાં મથવા ને મથવાનું કરતાં કરતાં થાકતાં, હરખાતાં તે થાક ને હારમાંથી ઉપર આણજે ને બેવડા જોરથી તેમાં વધુ મથવાનું કરાવજે ! સહુ પ્રતિ સદ્ભાવ રખાવજે ! તેમાં વૃદ્ધિ કરાવ્યા કરજે ! સાચું અંતરનું મૌન સ્થાપજે. સ્થૂળ બનાવો ઘટનાઓની પાછળનું હાર્દ પ્રીછવાની શક્તિ આપજે ! વાણીમાં વિવેક અને સંયમ રખાવજે. બહિર્વૃત્તિ ટાળજે. તાટસ્થ્ય-સમતા, પ્રસન્નતા અને શાંતિ હૃદયે સ્થાપજે ! સ્થૂળ કર્મોમાં તારી જાગૃતિ આપજે. તેની પાછળ જે ચેતનની શક્તિ તે કરાવી રહી છે તેનું ભાન રખવજે ને તે શક્તિનું જાગૃત જ્ઞાન સભાનપણે રહે તેમ કરજે. કર્મ આદિ, મધ્ય ને અંતે સમર્પણનો ભાવ આપજે. મનને નીરવ કરવાના પ્રયત્નમાં પુરુષાર્થ આપજે. રાગદ્વેષ ટાળજે. કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, લોભ, મત્સર, અહંકાર અને અહમ્ એ સર્વને વિદાય દેવાની જાગૃતિ અને બળ દેજે. આ મૌનમાં જે જે અનુભવો થયા, જે જે નવી સમજણો હૈયે પ્રગટી ને દૃઢીભૂત થઈ તે સર્વમાં સઘનતા આણીને તે તાજી રખવજે અને આણીની વેળાએ તેની સ્મૃતિ તાજી કરવજે. ગુરુના માનવ દેહના દેખીતા માનવીપણામાં મનને ભેરવવાનું-ભરાઈ રહેવાનું

ના કરાવતાં - તેની પાછળ મોખરે રહેલ વિલસતી ધબકતી જીવંત શાશ્વત ચેતનામાં મન પરોવજે, પરોવડાવજે ને તેની સ્મૃતિ સદૈવ મારા હૃદયે જાગૃત રખવજે. તેનો સંપર્ક શાશ્વત કરજે, સાચો અંતરનો વૈરાગ્ય પ્રગટાવજે, તમન્નાની સાથે સાથે અત્યંત ધીરજ આપજે, નમ્રતા જીવનમાં આણજે, નામસ્મરણ જીવતું અખંડ ભાવભીનું રખવજે, સઘળે અભેદભાવ પ્રગટાવજે, સર્વ પ્રકારના સંકોચો ઓગાળી દેવડાવજે, સુમેળની ભાવના જીવતી રખવજે. ક્ષુદ્ર મનની મર્યાદિતતાનું - તેનાં અધૂરાપણાનું ભાન સદૈવ સતત જીવતું રખાવી મત, અભિપ્રાયો, નિર્ણયો, સમજણો, મડાગાંઠો આદિ મારી ત્રુટિ હોય ને છે તે હકીકત તાજી રખાવજે, જીવનનું હવે એકમાત્ર કાર્ય પ્રભુભક્તિ અને સદ્ગુરુનું શરણું એ જ હો એવી પ્રાર્થના છે. સર્વ મુશ્કેલીઓમાં, પ્રસંગોમાં ચેતનાનો દયામય હાથ દેખાડજે ને તેને ગુરુરૂપે સમજીને તેનો સર્વોત્કૃષ્ટ લાભ લઈ શકાય તેવી સમજણ પ્રેરજે. મોહ, આસક્તિઓ ટાળજે, સકળ વાસનાઓનો ક્ષય કરજે, હાર મળતાં યુદ્ધ આપવાનું બળ દેજે. ઊર્મિ ભાવના લાગણીઓનો સદુપયોગ કરી લેવાની સ્મૃતિને જાગૃતિ આપજે. સદ્વિચારો પ્રેરજે, બુદ્ધિ શુદ્ધ-સાત્ત્વિક કરજે, સાધનોમાં યાંત્રિકતા ન ઘૂસી જાય ને સાધનો તે માત્ર સાધ્યને પામવા માટે અંદરના રામને છતો કરવાને માટે છે, તે લક્ષ્યનું વિસ્મરણ ના થવા દઈશ. આગ્રહો મોળા કરીને અંતે જતાં કરવજે. નિરાશાનાં વાદળાં ઘેરાતાં શ્રદ્ધાને જ્વલંત વધુ કરવજે. સકળ કર્મોમાં તેની પાછળના હેતુનું ભાન દેજે ને સ્વવિકાસનો જ હેતુ રખવજે. સાક્ષીભાવ વિચારોથી અલગતા અને પોતાની જાતનું નિરીક્ષણ ને પૃથક્કરણ કરવાની શક્તિ આપજે. પ્રકૃતિ

સ્વભાવવશ વર્તાઈ જવાતાં રોકજે ને મનને ન ગમતું કરવાનું આવતાં તે જ સાચી સાધના છે એમ દઢાવી શકીને તે આનંદથી પ્રેમથી કરવાનું દિલ કરજે. ગુરુ પ્રતિ ખુલ્લા થવાનું બળ દેજે. તેમની કૃપા મદદની યાચના હૈયે જીવતી રખવજે. સર્વ પ્રકારની કુતૂહલતાઓને શમાવી દેજે. આમ શું લખું ને શું ન લખું ? એટએટલી બધી કચાશ હજી છે ને પાળવાપણું બાકી છે કે લખ્યે શું પાર આવે ? તો હે પ્રભુ ! આ સકળ મારી વિનંતીઓ ધ્યાનમાં લઈને તે તે સર્વમાં મને મદદ કરજે. તારો અનુગ્રહ મારા પર ઊતરવા દેજે. તારું મૂક સભાન યંત્ર થવાવા સારુ કૃપા કરજે. એ આજના દિનની મારી અંતભાગની તને લળી લળીને કોટિ કોટિ પ્રાર્થનાઓ છે.

યજ્ઞના અંતે સદ્ગુરુને દક્ષિણામાં શું આપું ? શું ચરણે ધરું ? સ્થૂળ પાર્થિવનો તો તમોને ખપ નથી. ને મારું ગણી શકું એવી ખરી રીતે છે પણ શું ? મારું સકળ કંઈ પાર્થિવ છે તે તમોને એક વખત માનસિકપણે તો અર્પણ થઈ જ ગયેલું છે. ભલેને તે વહેવારની રીતે કાયદાની રીતે સંજોગવશાત્ અમલી ના બની શક્યું હોય, પણ તેથી શું ? એટલે એ રીતે તો અમો તમારું જ ખાઈએ છીએ, વાપરીએ છીએ, ભોગવીએ છીએ, પુષ્પાબહેનનું પેલું સુવાક્ય ‘શિષ્યની ઉન્નતિ એ જ સાચી ગુરુદક્ષિણા’ એ સ્મૃતિપટે તાજું થાય છે. એવી સાચી શાશ્વત ગુરુદક્ષિણા એક દિન તમારાં ચરણે ધરી શકું એવો સુભગદિન તે ધન્યપણ જેટલી બને તેટલી વહેલી પ્રભુ આણો એ મારી તને આજની પ્રાર્થના છે. એ કાજે પ્રેમભક્તિ ભાવભર્યું હૃદય હે પ્રભો વિકસાવજે અને સદ્ગુરુ પ્રતિની સાચી અંતરની પૂર્ણ શરણાગતિ પ્રગટાવજે !

નિત્ય સ્થાપજે અને તેમનામાં તદ્દ્રૂપ બનવાનું બળ આપજે-
તમન્ના દેજે.

હરિ:ૐ

સાંજે સવા પાંચે -

તમારો પત્ર હમણાં જ મળ્યો-વાંચ્યો, આનંદ અને આભાર.
ઘણો ઘણો આભાર એવી રીતે જાગૃત રાખવાનું જરૂર કરશોજી.
તેમાં વપરાયેલ એક પણ શબ્દથી માહું લાગે તેવું નથી, તેવું છે જ
નહિ. ને તમો લખો છો તે અયથાર્થપણે કેમ સંભવી શકે ? તેવી
હકીકતને માનવામાં શો વાંધો આવી શકે ? એટલે તે ગળે જરૂર
ઊતરી શકે છે ને થોડો ઘણો અનુભવ પણ મને તેવો ક્યાં નથી ?
અંતર્મુખી સાચી રીતે થવાને ને પરાક્રમુખતાની માત્રાને તેની ટોચે
લઈ જવાને તેમ ક્યાં કે વર્ત્યા વિના કદીયે આરો આવે પણ
નહિ. દિલની સચ્ચાઈ એ તો આ પંથમાં અનિવાર્યપણે ખૂબ ખૂબ
આવશ્યક છે જ. તે જો કેળવી શકાય ને તેને પૂર્ણતા સુધી લઈ
જઈ શકાય તો આજે યા કાલે સિદ્ધિ ધ્યેયની થવાની જ છે. તે
પણ નિ:શંકપણે વાત છે.

અત્યારે સવા કલાક નામસ્મરણ ધૂન-આનંદ, હે પ્રભો !
મૌનગાળામાં કરેલા શુભ સંકલ્પો દૃઢ રખાવીને તે પાર પાડવાનું
બળ આપજે ! જે જે કર્મો થાય તેમાં તારી સ્મૃતિ રખાવજે. જેઓએ
મને પ્રત્યક્ષ તેમ જ પરોક્ષપણે આ મૌનયજ્ઞમાં મદદ કરી છે તે
સર્વનો હું અત્યંત ઋણી છું. ને આ યજ્ઞમાં જે કેં થઈ શક્યું છે તે
ચેતનાના બળે જ શક્ય બન્યું છે, તે તે તેને સમર્પણ હો !!

હરિ:ૐ ! હરિ:ૐ

લિ. સદ્ગુરુની સાચી પ્રેમભક્તિની શરણાગતિ ઈચ્છતા
-નંદુના કોટિ કોટિ પાયલાગુ

મૌનમાં કાર્યક્રમ

૨.૩૦ વાગ્યે ઊઠ્યો.

નામસ્મરણ ધૂન : ૧ ક. ૧૦ મિ. કરતાલ સાથે.

સવારે : ત્રાટક ૧ ક.૧૫ મિ.

જાપ : (રેકર્ડ વખતે)

ધ્યાન : ૧.૩૦ ક.

બપોરે : પત્રલેખન, વાંચન અને આટાં - ૧ ક.

સાંજે : ધ્યાન ૧.૩૦ ક.

રાત્રે ૮.૩૦ વાગ્યે સૂતો.

તા. ૨૪-૪-૧૯૫૩

હરકોઈ સાધક થોડીક તાલીમ અને એકાગ્રતા જો કેળવી લે તો અતિમાનવ Vision (સ્વપ્ન) જોવાની શક્તિ મેળવી શકે છે. આંખો બંધ હોય ત્યારે તે પ્રમાણમાં સહેલાઈથી શક્ય બને છે, પણ ખુલ્લી આંખોએ પણ તે શક્ય છે. બન્ને રીતે શક્ય છે. ઘણુંખરું શરૂઆત - ચળકતા તણખા યા નાના નાના તેજસ્વી ટપકાંઓ આકારો વગેરે દેખાય છે. પછી ઘણી આસાનીથી ગોળ ચળકતા પદાર્થો જેમ કે તારાઓ જેવા દેખાય છે તથા રંગોનું દેખાવું તે ત્રીજો તબક્કો છે. આ જ ક્રમમાં હંમેશ આવે તેવું પણ નથી.

- શ્રીઅરવિંદ

આ વાંચતી વેળાએ ચીમનભાઈ મહાજનને આવાં જ બરાબર વિઝનો પુષ્કળ સંખ્યામાં આવેલાં - ત્રણ ચાર દિનમાં મૌનએકાંતમાં ને તેમણે તે બહુ વિગતથી અને તાદૃશ્યપણે વર્ણવેલું તે યાદ આવેલું. આવા જ ચળકતા તારાઓ, ગોળ દીવાઓની હારો, ટપકાંઓ

વગેરે તેમને વિઝનમાં આવેલાં. તેમણે તો કદી આવું વાંચ્યું પણ નહિ હોય કે કલ્પનામાં પણ નહિ હોય કે સાંભળ્યું પણ નહિ હોય.

તારાનાં ઝૂમખાં અને ચળકતા દીવા એકવાર મને પણ આવેલાં અને પૂ. મામાને પણ ઘણું કરીને એકવાર એમ બન્યાનું યાદ છે.

પોંડિચેરીનો દર્શનદિન હોઈ માતાજીના ધ્યાનમાં બેઠેલો હતો. આજે સાંજે તેલ ચોળીને નાહેલો. માથું ચોળેલું નથી. કાનમાં પાણી ના જાય તો ઠીક તે કારણે ઘણાં વર્ષો બાદ કદાચ ચૌદ પંદર વર્ષ બાદ તેલ ચોળ્યું. તે પહેલાં દર અઠવાડિયે વર્ષો સુધી તેલ ચોળીને નાહતો હતો. પછી સમય બચાવવાના કારણે ને જરૂર નથી તેમ સમજીને મૂકી દીધેલું.

શ્રીઅરવિંદ સાથે સામ્ય

કોઈનોય દષ્ટિભેદ ના કરવો અને સૌ કોઈની તેની તેની પ્રવૃત્તિ તેના વિકાસ માટે છે અને શુભ પ્રવૃત્તિઓની કદી અવગણના ના કરવી. ઊલટી તેની યોગ્ય કદર કરવી ને તે પણ ખરા હૃદયથી - આ જાતનું મંતવ્ય તમોએ અમોને કેટલીયે વાર જણાવ્યું છે. એ અને સાબરમતી આશ્રમમાંના સેવકોની તે રીતે ખરા હૃદયની કદર કરતાં તમોને અનુભવ્યા છે અને તેવી કદરવૃત્તિ અમોમાં પણ જાગૃત સદૈવ રહે તેવી પ્રેરણા હંમેશ તમે અમોને આપી છે. આ અને આવું બીજું બધું કેટલું બધું મળતું આવે છે અને તે સ્વાભાવિક પણ છે. મૂળભૂત વસ્તુ એક જ હોઈ તેને જેઓ વિરલ વીરલાઓ પામેલા હોય તેઓની વાણીમાં વ્યક્તતાના ફેરફાર બાદ કરતાં- સમગ્રપણે સારરૂપ ઉપદેશ લગભગ એક જ ઢબનો જણાયો છે.

તમોએ ‘જીવનપગલે’માં જગતમાં કલહો, દારિદ્ર, દુઃખો વગેરે શાને ? તે ઉપર ચાર કડીઓ છપાવી છે. તે ઉપરના જવાબને લગભગ મળતી છે.

‘જીવનસોપાન’ આમ તો ત્રણ ચાર વાર પુસ્તક આકારે પ્રગટ થતાં પહેલાં વાંચેલું છે. તેમાંના કેટલાક પત્રો મારા હાથથી લખાયેલા છે ત્યારે તે વાંચેલા. ત્યાર બાદ સાયલા મેટર મોકલ્યું ત્યારે વંચાયેલ, ત્યાર બાદ પ્રૂફની ગેલીઓ તપાસતાં પહેલી અને બીજી પ્રૂફ એમ બે વાર વંચાયેલ છતાં જાણે નવા જ લાગે છે. ને તાજગીભર્યા અનુભવાય છે. હું ધારતો હતો કે ગુજરાતી સ્વભાષામાં છે એટલે સહેજે કલાકનાં ૨૦ પાનાં તો વંચાશે, પણ બે દિનમાં જોયું કે કલાકનાં ૧૩ પાનાંથી વધુ વાંચી શકાયેલ નથી. અંગ્રેજીમાં પણ તે જ એવેજ શરૂના પત્રોમાં હતી. કદાચ વધુ સૉલિડ (નક્કર) હશે. ગમે તેમ પણ મેટર હળવું તો નથી જ. શ્રીઅરવિંદનું સાહિત્ય પત્રો હમણાં જ વાંચેલા એટલે તેમાં જણાવાયેલ ઘણી બાબતો આમાં આવી જાય છે ને સહેજે યાદ આવે છે. હરિ:ૐ

‘જીવનસોપાન’ ગઈ કાલે પૂરું થયું. આખું પુસ્તક સળંગપણે રસમય છે. આમાં હૃદયનો હૃદયને સંદેશો છે ને તેમાં હૃદય રેડાયેલું છે. તર્ક, બુદ્ધિ કે રીઝન (reason)નો આશ્રય બહુ ઓછો છે. સીધી હૃદયને જ અપીલ છે અને બહેનો તેમ જ ભાઈઓને પણ એક્સરખું લાભદાયી થાય તેવું છે. સંસારમાં રહીને સાધના કરનારને, થોડી વધતી સાધના કરનારને તેમ જ સંસારી જીવનમાં રચ્યાંપચ્યાં રહેનારને પણ આમાંથી ઘણું ઉપયોગમાં આવી શકે તેવું છે. જનરલ મુદ્દાઓ ચર્ચાયા ઉપરાંત, તેમાં સવિશેષપણે ‘પુરુષાર્થ અને ગુરુકૃપા’ ઉપર તથા ‘સદ્ગુરુના હૃદય સાથે હૃદય

જોડી રાખીને તેની મદદ લેવા અંગે' તથા 'પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ' અને 'પ્રસંગો ગુરુરૂપે સમજીને તેમને વિકાસની તક બનાવી લેવા વિશે ખૂબ ભારપૂર્વક કહેવાયું છે. તથા સદ્ગુરુમાં યેનકેન પ્રકારે 'રાગ' પણ જો થઈ શકે તો સારું છે, તે પર ભાર દેવાયો છે. કર્મ કેવી રીતે કરવાં તે અંગે વિગતવાર સૂચનાઓ છે અને આ પંથમાં જાગૃતિ તમન્ના વિના આગળ વધી શકાય તેમ નથી ને તેની પરમ આવશ્યકતા નિર્દેશાઈ છે. નામસ્મરણ ઉપર તો જેટલું લખાય તેટલું ઓછું જ ગણાય અને પ્રેમની ભાવનાને પણ તેનો આગવો ફાળો અપાયો છે. 'જીવનમંડાણ' કરતાં કદાચ આ વધુ રસપ્રદ અને સાધનાની રીતોના પ્રકાર અને વિગતવાર તેની માહિતીવાળું હશે એમ લાગે છે. હરિ:ૐ

હવે 'જીવનપ્રવેશ' આજથી વાંચવું શરૂ કરીશ.

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ

૮. પૂજ્ય શ્રીમોટાના પત્રો

સદ્ગુરુ ભક્તિ, ધ્યાન અને જાગૃતિ

હરિ:ૐ

તા. ૧-૪-૧૯૫૩

પ્રિય ભાઈ,

ધ્યાનમાં જાગૃતિ પ્રકટી રહે તે ધ્યાન ઉત્તમ. તેવા ધ્યાનમાં પણ તે જાગૃતિ એટલે ચેતનાત્મક સ્ફૂર્તિ જ માત્ર નહિ, શરીરનાં રોમેરોમમાં પ્રવાહની અનુભૂતિ જ માત્ર નહિ, શરીર તો તે વેળા તદ્દન ફૂલ જેવું હળવું, રૂથી પણ વધારે હળવું રહે, તેટલું માત્ર નહિ, પણ તે જાગૃતિનો પ્રકાર કોઈ નોખો ઓર હોય છે. એ સર્વ કાંઈ કરતાં હોઈએ છતાં કરતાં જ નથી હોતાં, એવા પ્રકારની ને ચેતનાત્મક સર્વલક્ષી ને સર્વગ્રાહી તે જાગૃતિ હોય છે. તેવી જાગૃતિ કંઈ એકદમ પ્રકટતી હોતી નથી. એની awareness (જાગૃતિ-સભાનતા) હોવી ઘટે તે સાવ સાચું, પણ તે ધ્યાન સમયે તો નહિ જ, નહિતર મન, બુદ્ધિ - તેવા ને તેવા વિચારમાં અટવાયા કરશે. ધ્યાન કરતાં પહેલાં તે અંગેની ખરેખરી ગદ્ગદ ભાવે, હૃદયના આર્તનાદે ને આર્દ્રભાવે તે કાજેની આપણને સાચે સાચી ગરજ લાગી હોય ને પડી હોય ને તે આપણી માગણી છે, એવા ભાવથી તે પ્રાર્થના કરો. એમાં વીસ મિનિટ અડધો કલાક જાય તોપણ વાંધો નહિ, પણ એવી પ્રાર્થના કર્યા કરો. પ્રાર્થના ક્યારે ફળે તેની કશી ગણતરી કરવાની હોય નહિ. આપણો ધર્મ તેને ખરાં હૃદયથી સાદ પોકારવાનો છે. એનું મન ફાવે ત્યારે તે તેમ પ્રકટાવે. ધ્યાન સમયે જાગૃતિ રાખવાની છે. જાગૃતિ રાખ્યા કરવાની છે એવા વિચાર પ્રકટાવ્યા કરવાની જરૂર ન હોય. જાગૃતિ ધ્યાનમાં રહ્યા કરે છતાં ગાઢતા ને લીનતામાં તો જરાપણ ફરક ન હોય, તે તો

સાચી રીતે તેવી વેળા વધારે સાચી રીતે અંતર્મુખપણે પ્રકટેલાં રહ્યાં કરતાં હશે. હજી ખરેખરા સાચા ધ્યાન થવા માટે તમારી ગાઢતા ને લીનતાનો પ્રકાર તો છેક હળવો ગણાય. હજી તો તે પ્રગતિ કરવાની છે, તે જાણશોજી.

દરરોજના રોજિંદા વહેવારમાં શાંતિ, સમતા, તટસ્થતા, પ્રસન્નતા આદિ જાગૃતિપૂર્વક જેટલાં વધારે ને વધારે જળવાયાં કરાય ને જેમાં ને તેમાં પ્રવેશી જવાનું ન બન્યા કરે તેમ તેમ ધ્યાનની કક્ષા ઊંચી ને ઊંચી થતી જવાની. રોજિંદા વહેવારમાં સાધકે વધારે ને વધારે એકલક્ષી વર્તી તેમાં વધારે સચેતનપણે સવિશેષ જાગૃતિ રાખ્યા કરાય, તેની ખાસ અગત્ય હોય છે.

તમે આ જીવને મદદ તો કરી છે, બીજી સરળતા ને સગવડ આપેલી હોય તેની પણ ના નથી, પણ સદ્ગુરુ પરત્વેના હૃદયનાં પ્રેમ-ભક્તિ-ભાવના હજી તમારામાં પ્રકટેલાં નથી. સદ્ગુરુનો સાધનામાં ઉપયોગ કર્યા કરવાનું તો સૂઝેલું જ નથી. એના ઉપાય નથી કરેલા એમ તો નથી. સદ્ગુરુ શું છે એનું તો આપણો સંબંધ થયા છતાં કેટલાંક વર્ષ સુધી ભાન ને સમજ પણ પ્રકટેલાં નથી ને હજી પણ એના યોગ્ય પ્રમાણમાં તો પ્રકટેલાં નથી. જે કંઈ થયું છે તે સ્વભાવવશ થઈને. આ જીવને કાજે જે થયું છે તે સ્વભાવ ને પ્રકૃતિની રીતે. તમારામાં વ્યવસ્થા, કાળજી વગેરે જે પ્રકૃતિની ઘરેડ પ્રમાણેની છે, તેની રીતે જ જે તે બધું આ જીવ કાજે બનતું રહેલું છે, પણ તે તે કાળે જીવતી જાગતી ચેતનયુક્ત જાગૃતિ ક્યાં રહ્યા કરેલી હોય છે ? સદ્ગુરુને હૈયે પ્રેમભક્તિથી પ્રકટાવી પ્રકટાવી એના હૈયાના ઊંડા ભાવની પ્રાર્થના દ્વારા એની મદદ માગી શકાતી હોય છે, પરંતુ તેના પરત્વે ઊંડો, સાચો ને નેકદિલનો ભાવ પ્રકટયા વિના આવું બધું થવું શક્ય પણ નથી. સદ્ગુરુની

ભાવનાની ધારણા સકળ થતાં જતાં કર્મમાં, સંબંધમાં, સંપર્કમાં, વહેવાર વર્તનમાં, વાતચીતમાં, બીજા અનેક પ્રકારનાં વહેવાર વર્તનમાં-જો જીવતી જાગતી રહ્યા કરે છે તો આપણને તે યોગ્યપણે વાળ્યા કરવાનું પણ બતાવતો હોય છે એવા પણ અનુભવ થયા કરે છે, તે પણ નિશ્ચયપૂર્વકના અનુભવની હકીકત છે.

પ્રકૃતિથી ને સ્વભાવથી જે જે કંઈ બને ને તેમાં સચેતનતા ન પ્રકટેલાં હોય-સદ્ગુરુનો અંતરમાંનો અંતરથી ઊંડો ભાવ જીવતો ન થયેલો હોય, તો તેવું કરેલું ભલેને ઉત્તમ હોય તો તે પણ જીવ પ્રકારનું ઉત્તમ હોય તે રીતે જ પરિણમે. માટે, સદ્ગુરુની ભાવનાની ધારણા જેમાં ને તેમાં પ્રેમભક્તિથી પ્રકટાવ્યા કરો. જે જે કંઈ સદ્ગુરુ કાજે કરીએ તેમાં તે તે પળે ચેતનાયુક્ત તે કાજેની વૃત્તિ પ્રકટતી રહે તેનું તો ખાસ લક્ષ રાખીએ તો જ તે ઉપયોગનું નીવડ્યા કરે. સદ્ગુરુનો ઉપયોગ કર્યા કરો. તે કાંઈ માટીનું ખાલી ખાલી પૂતળું નથી.

હૃદયે એકાગ્રતા પ્રકટાવવાથી પણ ભાવ જરૂર જીવતો થવાનો. હૃદયનું જે વારંવાર આ જીવથી કહેવામાં આવે છે તે આજ હકીકતનું છે. હૃદયની હકીકત પણ શ્રીઅરવિંદે કહેલી છે, તેવી જ હકીકત આ જીવે કહેલી છે.

હૃદયે તીવ્ર અભીપ્સા તો વારંવાર પ્રકટાવ્યા કરવી. તે સાથે સાથે પ્રાર્થના કર્યા કરવી. જે શ્રીઅરવિંદનું આ માર્ગનું વાંચવાનું કહેવામાં આવ્યું છે તે વાંચી તેનો ઉપયોગ કરતાં રહીએ તો જે તે યથાર્થ હોય. માટે, કૃપા કરીને કંઈ કશા પર ભાર દીધા વિના, બોજો સ્વીકાર્યા વિના, મંડ્યા કરજો. એકાગ્રતાથી ઝંપલાવજો. આ માર્ગ ઝંપલાવવાપણાનો છે, વિચાર કરી કરી કરવાપણાનો નથી, તેમ

ગણતરીઓ કર્યા કરવાપણાનો પણ નથી. આ હકીકતને ઊંડી ઉતારજો. આગ્રહોને જ્ઞાનપૂર્વક સમજી સમજી મૂકતા જવાપણાનો છે.

હવે તમારી સૂચના આ જીવ માને એવું કશું નહિ. હવે તો તમારા અહમ્ને ફટકા જ પ્રભુ મારે તો ઉત્તમ. તમારી સૂચનાથી ઊંધી રીતે પણ ભગવાન વર્તવે તોપણ ઠીક.

હરિ:ૐ

તા. ૩-૯-૧૯૫૩

ત્રિચિ

પ્રિય ભાઈ,

તમારા વગર હવે તો આ જીવને ફાવતું નથી. હવે તો જ્યારે ત્યારે એવો પ્રસંગ બનતાં ને મારાથી આવી શકાય એવા સંજોગો પ્રભુકૃપાથી હોય, તો તો સાથે જ આવવાનો.

પૂજ્ય શ્રીમોટાનો પ્રેમપત્ર

હરિ:ૐ

તા. ૭-૧-૧૯૫૪

સુરત

પ્રિય ભાઈ,

એક કાળ એવો હતો જ્યારે એક કોઈ અનોખા પ્રકારનો વિરહભાવ અનુભવેલો, આજે પણ ખાસ કરીને તમારી હાજરીનો વિરહભાવ અનુભવું છું. તમારા વિના જાણે આ જીવને ચાલી જ ન શકતું હોય એવું દિલમાં ઊડે ઊડે લાગ્યા કરે છે. તમો આ જીવનું ઘણું કરો છો પણ મારે તો જોઈએ છે તે હૃદય. તે મળ્યા કરવા કાજે તેવી ભાવના પ્રભુએ પ્રેરાવી છે. કદાચ સ્ત્રી શરીર હોત તો તમારા હૃદયને આકર્ષવા વધારે તે યોગ્ય સાધનરૂપ થઈ પડ્યું હોત. તમારે લીધે આ જીવનું જે બન્યા કર્યું છે તે તો ભૂલ્યું ભૂલી શકાતું નથી. તેને માટે કરી શકાવાનું તો બનતું જ નથી, પણ મંગળવાર, બુધવારે છેક સાંજ સુધી તમે સાથે જાણે હોવ તો

જ મને તો સરળતા, નિશ્ચિંતતા, નિરાંત, સગવડ બીજું બધું ઠીક રહ્યા કરે એવું સતત લાગ્યા કરતું હતું. તમને સાથે લઈને ફરવાનું તો શક્ય જ ન બને. માટે, તમારું દિલ અમારામાં પ્રેમભક્તિથી પરોવાયેલું રહે તેમ કરજો. પૂજ્ય મોટી બા હસાવે છે કે નહિ ? ઓ બા ! તું નંદુને હસાવે છે કે નહિ ? બા ! તું નંદુને કહે તે મને ઘણું ઘણું વહાલ કરે. મને તેમનું વહાલ હજી ઘણું ઘણું મળ્યું નથી. માટે, કૃપા કરીને તું એમને મારી ભલામણ કરજે

અનન્ય પ્રેમ

હરિ:ૐ

તા. ૧૯-૧-૧૯૫૪

પ્રિય ભાઈ,

તમે જે હો તે દિલમાં વહાલા છો. જે જે સ્વજનો મળ્યાં છે તેમના તેમના દોષ વગેરે કાઢવાનું ભલે બન્યા જતું, પણ તમારામાં તેવું હવે દિલ રહ્યું નથી. માનવીને કોઈ ને કોઈ એક તો ચાહવા કાજે જોઈતું હોય છે. મારે તમે ચાહવાને સ્થળે છો. સુરત રાતે ઘેર આવતાં તમને શરીરથી મળતાં તમને ભાવથી ખૂબ ચૂમવાનું પણ થઈ ગયેલું. તમે આ જીવને ગમે તે કરો, ગમે તેમ વર્તો, ગમે તેમ બનાવો કે ન બનાવો, તમારો પણ માનો કે ન માનો, પણ તમે મારા હૃદયમાં બિરાજેલા રહેવાના છો. દોષ બતાવવાનો કાળ તો વહી ગયો છે. હવે તો તમે લગાતાર ભાવમાં પ્રવર્ત્યા કરો એવી જ હૃદયની મુરદ છે. પ્રભુકૃપાથી પ્રયોગ કરી બીજા આ જીવોમાં સંકલ્પ મૂકી એનાં પરિણામોને નીરખી જોવું છે. એટલે હવે તો પ્રભુ તમારામાં એવો સંકલ્પ મુકાવવાનું કરાવતાં કામ પાકવાનું છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ છે. માટે, તમારે આ જીવને મન મૂકીને ચાહ્યા કરવાનો છે. તમારો કોઈ દોષ બીજા બતાવશે, તો તે પણ હવે તો અમને તો કહે છે.

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ (ઉત્તરાર્ધ) □ ૨૨૬

મોટાની ગરજ જાગી નથી

હરિ:ૐ

તા. ૨૭-૮-૧૯૫૪

કુંભકોણમ્

પ્રિય ભાઈ,

‘સંતકૃપાથી છૂટે માયા, કાયા નિર્મળ થાય જોને !’ એવું એક ભજન ભજનાવલિમાં છે, એમાં ધારો-માની લો કે અતિશયોક્તિ છે ને તેમ હોય તોપણ મારી માન્યતામાં મને કશો ફરક લાગતો નથી. ચેતન, ઈશ્વર, ભગવાન એ તો અવ્યક્ત છે, જ્યારે સંત એ વ્યક્ત છે. એની સાથેના હૃદયનો શુદ્ધ સાત્ત્વિક પ્રેમભક્તિયુક્તનો ઉત્કટ સંબંધ સંપર્ક આપણા જીવનમાં ઘણો મોટો ભાગ ભજવે છે. એની કૃપા માટે હૃદયથી વારંવાર પ્રેમભક્તિભાવે પ્રાર્થના કરવી ઘટે ને તેના જીવન સાથે આપણા હૃદયને તરબોળ કરી દેવાને તે તેની સાથે પ્રેમભક્તિયુક્ત જ્ઞાનપૂર્વકનું તાદાત્મ્ય સાંધવાને સાધકે મથવાનું રહે છે. મારો તમારા પર જેટલો પ્રેમ છે તેટલો પણ તમારો મારા પર રાગ નથી. તમને આ જીવનમાં જે જે કંઈ કશામાં આસક્તિ, રાગ, મદ, મોહ આદિ છે તેવું હજી આ જીવમાં તમને પ્રકટેલું નથી. તમે આ જીવ કાજે જે જે કર્યું છે તેનો સ્વીકાર મેં કર્યો છે ને તેની કદર પણ છે, પણ મારે તો જીવનવિકાસ જોઈએ છે, ને તે કાજે જે જે થયા કરે તે પાછળનો હેતુ જીવતો જાગતો રહ્યા કરે તો જ તે તે ખપનું નીવડી શકે છે. આ જીવમાંની ચેતનશક્તિનો પરિચય અનેક રીતે પ્રત્યક્ષ થયો હોવા છતાં એનો પ્રેમભક્તિપૂર્વકનો જ્ઞાનસઃસ્વીકાર પણ તમારાથી થયા નથી તેનું મને દુઃખ જરાકે નથી, કારણ કે કાળ પણ એક factor છે, પણ તમારી સાથેનો આટલો નજીકનો સંબંધ સંપર્ક હોવા છતાં આ

જીવ તમોને એકલાને જ એના જીવનનાં કેટલાંય પાસાંના જીવનના સાક્ષી રાખવાનું કરેલું હોવા છતાં તમારા પર એને જે ભાવ છે, તેનું તમને ભાન હોવા છતાં તમારા હૃદયનો ઉમળકાભર્યો પ્રેમ આ જીવને મળી શકેલો નથી, કારણ કે તમને એની ગરજ જાગેલી નથી.

મને મારા સદ્ગુરુની કૃપાનું મહત્ત્વ સમજાયેલું હતું. તેથી, મારાં લખાણમાં જ્યાં ને ત્યાં વાક્યે વાક્યે હરિકૃપાને પ્રથમ મૂકવાનું બન્યા કરે છે.

તમને આ સંસારમાં જ્યાં જ્યાં રાગ વગેરે છે તેના સમગ્રપણે તો શું પણ અંશપણે આ જીવમાં રાગ પ્રકટાવવાનું જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક કરશો તો કશું ગુમાવી શકવાના નથી. વળી, આજે લખવા બેઠો છું તો તમને લખી દઉં કે પૂ. મામાના શરીરને જે બચવાનું થયું તો તે આ જીવે એના શરીરને હોડમાં મૂકેલું છે તે જ તેનું મૂળ સાચું કારણ હશે. નહિ જ બચે એવું આ જીવને તો જ્યારે ખરેખરું લાગ્યું ત્યારે જ તેમ કરેલું. તેનું કારણ પણ એ જ છે કે પૂ. મામાનું દિલ આ જીવમાં વળે ને તેનું (સદ્ગુરુનું) ધ્યાન તેમના (મામાના) દિલમાં જાગે. અમારે તો જ્યાં ત્યાંથી ગમે તે કોઈ રીતે એ મળેલાં જીવનું ધ્યાન અમારામાં એકાગ્ર ને કેંદ્રિત થાય તે જોવું છે. જોકે તે હેતુ ફળતો જતો અનુભવી શકતો નથી તે જુદી હકીકત છે. એ તો તે તે જીવની મુનસફીની વાત છે, પણ આ જીવ મળેલાં સ્વજનો પરત્વે જેટલો વફાદાર, પ્રામાણિક દાનતવાળો, ભાવવાળો, પ્રેમવાળો રહ્યો છે તેટલાં તે નથી રહ્યાં. કેટલાંક તો બેવડું જીવન જીવી રહ્યાં છે. આ કાગળ તમને હચમચાવવાને, હલાવવાને સ્નિગ્ધ કરવાને હૈયાની પ્રેરણાથી આ કાગળ લખી

રહ્યો છું. એનું પરિણામ શું આવે તે જોવાનું કામ મારું નથી. મારે તમને તમારી અચલિત દશામાંથી ખસેડવા છે. તો કૃપા કરી જરા હાલો ને તેમાંથી ચલિત થઈ આ જીવ પર પ્રેમભક્તિ કરતાં શીખો. તેર ચૌદ વર્ષ થયાં ને આટલો નિકટનો સંબંધ સંપર્ક હોવા છતાં જો આપણે પ્રેમ કરતાં ન થઈ શકીએ તો બીજાને પ્રેમની વાત કરવાને આપણે લાયક ન ગણાઈએ. તમારા મનથી તમે મને પ્રેમ કરતા હો એમ લાગતું હોય, પણ તે હકીકત તમારી કક્ષા પરથી પણ જોતાં ખરી નથી. એમ મારે તમને કહેવું જોઈએ. શું કરીએ તો પ્રેમ કહેવાય ? એમ કોઈ પૂછે તો તેનો જવાબ મારી કને નથી. સહુ કોઈને પ્રેમ કરીએ છીએ ને પ્રેમ છે એમ તે તે વેળા લાગતું હોય છે. જ્યાં લાગે ત્યાં તે તેમ છે એમ સમજાય છે. અમારી પ્રેમની ફરિયાદ આમ તો બધાં પરત્વે છે, પણ હવે તમને આંગળી ચીંધીને અમે કહીએ છીએ કે હરિ (તમારામાં જે છે) તે અમારી દાદ કૃપાથી સાંભળે એવી એને પ્રાર્થના છે. તો હે હરિ ! કૃપા કરજો ને પ્રેમ કરજો. અમને પ્રેમ વિના બધું જ શુષ્ક લાગે છે. અમોને પ્રેમનો જ ખોરાક પ્રિય છે.

- એ જ તમારા હૃદયના પ્રેમને ઝંખતાં ઝંખતાં ભાઈનાં વહાલ.

તમારા એકલાના પર જ મને આશા છે

હરિ:ૐ

તા. ૨૭-૮-૧૯૫૪

કુંભકોણમ્

પ્રિય ભાઈ,

તમને મારા બનાવ્યા વિના આ જીવને ચેન પડવાનું નથી. તમે મારા હોઈને તેમ પૂરેપૂરા રહીને તેમપણે પ્રવર્તીને તમે જેના તેના હો તેની પરવા નથી, પણ એકવાર તો સંપૂર્ણ આ જીવમાં તમે ભળી, મળી, હળી જાઓ ને એક એકલા તેનામાં જ તમારો

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ (ઉત્તરાર્ધ) □ ૨૨૯

સંપૂર્ણ પ્રેમ ભળી, મળી, ગળી જાય એવું અનુભવવાની આ જીવની ખાએશ દિલથી દિલની છે, તે વાત નક્કી છે ને તેવી ખાએશમાં અધીરાઈ પણ પ્રવર્તી જતી અનુભવાય છે. કેટલીય વાર તમને ધપ્પા મારીને પણ જાણે કહી દઉં પણ કાળ એ કદીક અટકાવતો પણ હોય - હરિની કૃપા - કાળને પણ (અલબત્ત, જ્યાં ત્યાં નહિ. આવી હકીકત તો અપવાદરૂપ હોય છે) વટાવી શકે છે. ‘કાળને પણ વટાવી શકે છે’ એને **general statement as a fact** તરીકે ન ગણી શકાય. પણ તેવી શક્યતા તો છે જ. તમારામાં ભાવના છે, લાગણી છે, તમે ઉત્કટ પ્રેમભાવ કરી શકો એવી અંતરતમ દશાના છો. મારા પ્રેમમાં કોઈ જ ભાગ ન પડાવી શકે એવો પ્રેમ ઈર્ષાળુ નથી પણ જે પ્રેમ સંપૂર્ણપણે એકાગ્ર ને કેંદ્રિત તેના પૂરેપૂરા યથાર્થપણામાં ને સમગ્રપણામાં એકમાં થઈ જાય તે પછી તે વિસ્તૃતપણાને આપોઆપ પામતો હોય છે. તેથી, તમારા પ્રેમની ઝંખના હવે તો ઘણી વધતી જાય છે. તમારા વિના જેમ મને ગમતું નથી હોતું ને ફાવતું પણ હોતું નથી (જોકે આ હકીકત તમને મેં લખી નથી, તેમ જ બીજા કોઈને લખ્યું નથી. માત્ર એવી માગણીની ચિનગારીરૂપે પુષ્પાને કદીક એકાદ કાગળમાં લખ્યું છે) તમારા એકલાના પર જ મને આશા છે, જે આશા મારી ખોટી પડવાની નથી જ એનો મને આત્મવિશ્વાસ છે, પણ આ જીવને તો પ્રેમની ભૂખ લાગી હોય ત્યાં તે શું કરે ? એ તો બૂમ મારે જ. માટે, તારે મારા પર ઘણી ઘણી કૃપા કરવી ને પ્રેમ કર્યા કરવો. મને યાદ આવતાં જ્યારે હૈયામાં ઉમળકો જાગે ને આંખમાં અશ્રુ સરે ત્યારે કંઈક તે પરત્વેની ગતિ થવાની શરૂઆત છે એમ ગણી શકાય. મને તો મારા

સદ્ગુરુની યાદથી શું શું થતું તે કહેવું હાલને કાળે ઠીક નથી લાગતું. પણ એની સ્મૃતિ વિશે ‘જીવન પોકાર’માં લખ્યું (માત્ર થોડાકમાં) પણ છે. સદ્ગુરુનું પ્રેમભક્તિપૂર્વકનું જ્ઞાનયુક્ત સ્મરણ જીવનમાં ઉત્સાહ, આહ્લાદ, ઉમંગ, ઉત્કટતા ને પ્રેરણા પ્રેરી જતું હોય છે, આ માત્ર કલ્પના નથી પણ અનુભવની હકીકત છે. માટે, કૃપા કરીને ચેતજો ને મોડા ન પડશો.

એ જ તમારા હૃદયના પ્રેમને ઝંખતાં ઝંખતાં ભાઈનાં વહાલ.

શ્રી નંદુભાઈના પત્રો

હરિ:ૐ તા. ૨૨-૧૦-૧૯૫૫

પૂજ્ય પ્રિય,

મારા પરત્વેનું તમારું દુઃખ હું સમજી શકું છું. તેની કદર પણ કરી શકું છું. સાધનામાં થનગનતો પ્રાણ હજી પ્રગટ્યો નથી, તે બરાબર છે. મનેયે સમજણ નથી પડતી એક રીતે કે શાથી આમ થાય છે ? તો વળી કોકવાર સમજાય છે ને નથી પણ સમજાતું એમ બની જાય છે.

અશરણાગતિ

હરિ:ૐ તા. ૧૩-૧-૧૯૫૬

પૂજ્ય પ્રિય,

ક્ષણભર મને જે ઓછું આવી ગયું, તે મારી પોતાની જ નબળાઈ ને ઊણપ સૂચવે છે. ને તમોને જે દુઃખ થાય તેવું બોલવું પડ્યું તેવું એક વચન માત્ર પણ મારા મુખમાંથી કે ભાવ વડે વ્યક્ત થાત, સરી પડે તે માટે મને ઘણું દુઃખ થાય છે ને થવું જોઈએ, એવું બધું અશરણાગતિનું ચિહ્ન છે, તે પણ સમજું છું. આવું આવું બનતાં કેટલી બધી ખામીઓથી હું ભરેલો છું તેનું મને ભાન થાય છે ને તમોને પણ મારી પૂરતી લાયકાત ના જણાય તે

પણ ઠીક છે. રજમાત્ર ઓછું આવતાં મન ઉપર કાબૂ પૂરો ના આવ્યો હોય ત્યાં સુધી તેવું બની જાય તોપણ બીજી જ ક્ષણે તત્ક્ષણ ચેતી જવાય ને મનમાં તરત જ તેનો સામો જવાબ મળીને તેનું સમાધાન થઈ જવું ઘટે છે. ઘણી વાર તેવું સમાધાન થાય છે પણ ખરું. આજે તેમ ના થતાં એટલું એવું સરી પડ્યું તે કસૂર જ ગણાય. તે માટે સવારમાં ક્ષમા તો યાચી છે, પરંતુ પૂરતા સમયના અભાવે વિગતથી લખી શક્યો ન હતો. તેથી આ લખું છું. તમોને દુઃખ થાય તેવું વર્તવાનું થતાં મને પારાવાર દુઃખ પાછળથી થાય તે પૂરતું નથી, પરંતુ તેવું બને જ નહિ તેવી મારી કોશિશ છે ને હો એ પ્રાર્થના.

ક્ષમા યાચતા,

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ

અનોખો પત્ર - 'પૂજ્ય શ્રીમોટા'તરીકે સંબોધન

હરિ:ૐ

તા. ૮-૩-૧૯૫૬

અમદાવાદ

પૂજ્ય શ્રીમોટા,

સુરતનો કાર્ડ મળ્યો છે. બધી વિગત જાણી છે. સિદ્ધાર્થ અંગેનાં સૂચનો માટે આભાર અને આનંદ. તે મોજમાં છે. ઠીક મહેનત કરે છે. તેને તમારો સંદેશો વાંચી સંભળાવ્યો છે. શ્રી શાંતિભાઈ તમાકુવાળા ને ભાઈ જયંતી અંગેનો પત્રવહેવાર બધો ગઈ કાલે વી.પી.થી સુરત મોકલાવ્યો છે. તમો સોમવારે પહેલી ગાડીમાં રોજ મુજબ આવશો તેમ સમજીએ છીએ. મથુરીબહેન બન્ને વખત ભજનમાં આવે છે. કુશળ છે. તમો વતી યાદ કરેલ છે.

બીજા નવીન નથી.

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ

૯. પોંડિચેરીયાત્રા - ૧૯૫૬

પોંડિચેરી જવા પ્રયાણ

તા. ૨૬-૩-૧૯૫૬ના રોજ શ્રી નંદુભાઈ, કાંતાબા, સિદ્ધાર્થ અને પૂ. મોટી બા, પૂજ્ય શ્રીમોટાની અનુમતિ લઈ સાબરમતી આશ્રમથી મુંબઈ ઘાટકોપર જવા ટ્રેનમાં રવાનાં થયાં. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ સાથે લઈ જવા દૂધ અને માખણ પણ આપ્યાં હતાં. સુરત સ્ટેશને ભીખુભાઈ, શાંતિભાઈ અને ચંપકભાઈ મળવા આવ્યા હતા. ભીખુભાઈ ગોરસ આંબલી અને સેતૂર લાવ્યા હતા. પૂ. મોટી બાને સેતૂર ખૂબ જ ભાવ્યાં હતાં.

મુંબઈમાં કાંતાબાએ સિદ્ધાર્થ માટે ખરીદી કરી અને બીજો જરૂરી સામાન ખરીદ્યો. એક દિવસ પૂ. જે. કૃષ્ણમૂર્તિનું પ્રવચન સાંભળવા ગયાં. ઘાટકોપરમાં ગોદડિયા મહારાજનાં દર્શને પણ જઈ આવ્યાં. જેઠીબાને ટાટા હોસ્પિટલમાં ડૉક્ટરને બતાવવા ગયાં હતાં. નિદાન આવવાનું બાકી રહ્યું હતું અને કેન્સરનું નિદાન થાય તોપણ ઓપરેશન થવામાં ઘણા દિવસ લાગે તેમ હતું. એટલે પૂ. મોટી બા ઘાટકોપર રહી ગયાં અને શ્રી નંદુભાઈ તથા કાંતાબા ત્રિચિ જવા નીકળી ગયાં. ત્રિચિ પેઢીમાં પોતાની ભાગીદારીનું કામ પતાવીને ઘાટકોપર પરત આવવાનું નક્કી કર્યું હતું. તા. ૧-૪-૧૯૫૬ના રોજ મુંબઈથી નીકળી મદ્રાસમાં રોકાઈ તા. ૩-૪-૧૯૫૬ના વહેલી સવારે ત્રિચિ આવી પહોંચ્યાં.

હરિ:ૐ

તા. ૫-૪-૧૯૫૬

ત્રિચિ

આજે પૂજ્ય મોટા ભાઈનો મને કાર્ડ છે કે પૂ. બાને કેન્સર નથી એટલે હવે પોંડિચેરી જવાનું થવાનું ખરું.

મારા ભાગ વિશે Status Quo (જેમ છે તેમ) જ રાખવાનું ...નું પણ ખરા દિલથી દિલ છે નેતથા ...સાથે પણ તે અંગે વાતો બધી કરી છે ને મારી તૈયારી બધી રીતની હોવાની જાણ નમ્રપણે કરી છે. બધું ઠીક ઠીક રીતે થઈ રહેલું છે, તમ કૃપાથી.

હરિ:ૐ

તા. ૬-૪-૧૯૫૬

ત્રિચિ

મારો ભાગ ત્રણ આની રાખવા અંગે પણ કશી ખેંચાખેંચ કરવી નથી પડી, કશું કહેવું પણ પડ્યું નથી. મેં તેમને જણાવેલ કે (૧) મને તમો options-પસંદગી આપો કે જો મારે ત્રણ આની ભાગ રાખવો હોય તો આટલા કલાક ને આ રીતે સર્વિસ દેવી. (૨) અઢી આના ભાગ કરવો હોય તો આ રીતે.....(૩) બે આના ભાગ રાખવો હોય તો આ રીતે.....વગેરે અને જો મારે ત્રણ આનાથી વધુ ભાગ લેવો હોય તો હું ફુલ ટાઈમ મુવ કરવા પણ તૈયાર છું, પરંતુ મારે ત્રણ આનાથી વધુ ભાગ જોઈતો નથી એટલે હવે ઉપરના ત્રણ options - પસંદગીની શરતો મને જણાવો. અને મને એક ફેવર (favour) કરો કે મને જે ઠીક લાગે તે શરત હું ચૂઝ (choose) કરું ને તે પ્રમાણે પછી હું વર્તીશ. આમ જણાવતાં ચંદ્રકાંત બોલી ઊઠ્યા કે ‘એવી શરતોની કે ઓપ્શન(option)ની વાત જ ના કરશો. ભાગ ઓછો કરવાનો જ નથી.’

સ્વભાવને કારણે સૌ અત્રે પોતપોતાના નાના વર્તુળમાં સાંકડાં મનોના કારણે દુઃખી જણાય છે. છતી બધી સગવડોએ અકળામણ, દુઃખ, ક્લેશ, ઝઘડા, મનોદુઃખ અને સંઘર્ષણો થયાં કરતાં જણાય છે. સૌ પોતપોતાની પ્રકૃતિએ ચાલતા હોય છે ને બીજાઓને પણ તે પ્રકૃતિ અનુસાર ચલાવવા ઈચ્છતી હોય છે ને તેમ ન બનતાં

ઝઘડા જન્મે છે. આ છે જગતનો સનાતન ક્રમ. આમાં મારો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. મને તો આ બધાંમાંથી મારે કેમ, કેવી રીતે, મારા પુત્ર સાથે, પત્ની સાથે ને બીજાઓ સાથે વર્તવું તે શીખવાનું, સમજવાનું મળ્યું હોય છે ને તેવી પરિસ્થિતિમાં હું મારી જાતને ન મૂકું તેવી જાગ્રતિ સતત નિત્ય રાખવાનું બની શકે તે ઘૂંટવાનું રહે છે.

સુખદુઃખનો સકળ આધાર મન ઉપર જ છે. બીજા કશા ઉપર નથી, તે અનુભવમાં હૃદયમાં ક્રિયાત્મકપણે ઠસી જાય તો ઘણું છે. આવી બધી રીતે વિચારવાનું માનસિક સમજણમાં ઊતરવાનું તમારા સંપર્કના પ્રતાપે જ બન્યું છે ને બને છે.

તા. ૧૦ની સવારે કુંભકોણમ્ પહોંચીશું. ૧૦-૧૧ કુંભકોણમ્માં રહીશું. તા.૧૨ થી પોંડિચેરીમાં તા. ૧૭ સુધી લગભગ. તા.૧૮ કે ૧૯મીએ કુંભકોણમ્ પાછા. ૪-૫ દિન બાદ મૌનનો આરંભ શરૂ થશે. તા.૨૪ એપ્રિલથી બેસી શકાય તો સારું એમ દિલ છે. તે દિન **Motherનો દિન છે. દર્શન દિન છે.**

તા.૧૨ થી ૧૭ સુધી મળનાર પત્રો પોંડિચેરીના 'Ambu Bhikshu, Shri Aurobindo Ashram, Pondicheryનાં સરનામે લખશોજી.

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ

હરિ:ૐ

તા. ૧૧-૪-૧૯૫૬

કુંભકોણમ્

આશ્રમે જઈ આવ્યા. કેળ, નાળિયેરી, સારાં થયાં છે, પપૈયાં પણ. એક આંબા પર મોરવા આવ્યા છે. બીજા બધા (ચાળીસેક) આંબા ઊછરી ગયા છે. લીંબુનાં ઝાડ બરાબર ખીલ્યાં નથી જણાતાં. આજે સાંજે અમો પોંડિચેરી જઈએ છીએ.

ત્રિચિમાં - નીકળવાની આગલી સાંજે કિરાપટ્ટીના મકાનનાં દર્શને અમો ગયેલાં, અનેક સુખદ સ્મૃતિઓ તાજી થઈ હતી.

પોંડિચેરી આશ્રમમાં

હરિ:ૐ તા. ૧૩-૪-૧૯૫૬

ગઈકાલે સવારે ૯ વાગ્યે પોંડિચેરી આશ્રમ વીલુપુરમ્થી બસમાં આવ્યાં. ટ્રેન અમારી ૪ કલાક મોડી હોવાથી કનેક્ટિંગ ટ્રેન ન મળી. તેથી બસમાં આવ્યાં. નાહી ધોઈને સમાધિનાં દર્શને ગયો. દસેક મિનિટ ધ્યાન કર્યું. પછી મુ. શ્રી અંબુભાઈ પુરાણીને મળ્યાં. ત્યાં પોણો કલાક કે કલાકેક બેઠેલાં. તેમણે મને ‘ઓન આર્ટ’નાં તેમનાં વ્યાખ્યાનોની એક પુસ્તિકા આપી. તમારા કુશળ વર્તમાન તેમણે પૂછેલા. હેમંતભાઈના પણ. એટલામાં તેમનાં પુત્રી અનુબહેન આવ્યાં. તેમણે સુરેશના ખૂબ ખૂબ ભાવ અને ઉત્સાહપૂર્વક ઘણા ઘણા સમાચાર પૂછ્યા અને ત્રિચિના તેમના વસવાટનાં મીઠાં સંભારણાં કહી બતાવ્યાં. તે વેળા તમારા પણ સમાચાર પૂછ્યા. તમારું નામ તો ભૂલી ગયેલાં પણ પછી તેમને યાદ આવી ગયું ને તમોએ તેમના પ્રતિ ઘણો પ્રેમ દાખવેલ તે તેમણે કહ્યું અને બોલ્યાં કે ‘એક વખત તેમના પરિચયમાં આવ્યા પછી ભૂલી જઈ ન શકાય તેવા ‘ફક્કડ’ તેઓ છે. બહુ જ માયાળુ અને ભાવવાળા છે.’ તમારા ભાવને તેઓએ ખાસ યાદ કરીને જણાવેલ. લાલાજી વિશે સહજ સમાચાર પૂછેલા. સુરેશ વિશે ખૂબ જ ભાવ દાખવેલો. ને તે એકલા ત્રિચિથી અત્રે આવી જાય તેમ પણ ઇચ્છેલું ને વ્યક્ત કરેલું. સુરેશ ત્યારે તેરેક વર્ષનો કે ચૌદ વર્ષનો હશે. પુરાણીજીએ ભાવથી અમો બન્નેને આવકારેલા ને આપણા નડિયાદના આશ્રમ વિશે, તે વેળા રૂમમાં બેઠેલા બે કંપાલાના આફ્રિકાના પટેલ ભાઈઓને, વાત કરીને

પરોક્ષપણે (તમારા નામનો ઉલ્લેખ કરીને) તમારો પરિચય પણ અમો દેખતાં તેમને આપેલો.

પછી સત્યેન્દ્ર સતુભાઈ અને તારાબહેન, નગીનદાસ સોલિસિટર, સુરભીબહેન (સુભદ્રાબહેન)ને મળ્યા. ગોલકોંડામાં ૩૫ થી ૪૫ એક કલાક જ બહારનાંઓને પ્રવેશ મળતો હોવાથી ત્યાં ડૉ. મસાલાવાળાને મળવા ગયાં. પછી પાંચ વાગ્યે શ્રી અંબુભિક્ષુને ત્યાં ગયાં. શ્રી અંબુભિક્ષુનાં પત્ની, ગિરિધરભાઈ શેઠનું ઘર બતાવવા સાથે ગયાં. રસ્તામાં હરિહર શર્મા (અન્ના પૂ.ગાંધીજીના જૂના સાથી)નાં પત્ની કમળાબહેનનું ઘર આવતાં તેમને ઘેર લઈ ગયા.

સાંજે ૭ વાગ્યે કોન્સન્ટ્રેશન ગ્રાઉંડ (પ્લે ગ્રાઉંડ) ઉપર ગયા. ત્યાં ૧૦૦૦ માણસને માતાજી બેઠાં બેઠાં પ્રસાદ વહેંચી શકે તેવી સુવિધા કરવામાં આવી છે. બધાં એક લાઈનમાં વારાફરતી પૂ. માતાજી પાસેથી પસાર થતાં જાય અને પ્રસાદ સ્વીકારતાં આગળ નીકળી જાય. આ કાર્યક્રમ ૬૫ થી ૮૫, ૮૫ સુધી ચાલે છે. પછી બધાં જમવા જાય છે. આમ, રાત્રે ૧૦ વાગતાં શ્રી અંબુભિક્ષુ અને તેમનાં પત્ની કમલાલક્ષ્મીબહેનના મમતાભર્યા આગ્રહને કારણે તેમને ત્યાં સૂઈ ગયાં.

સવારે ૪ વાગ્યે જાગી ગયાં. ૫ વાગ્યે પરવારીને અટારી દર્શને ૬ વાગ્યે ગયાં. પછી ઘેર આવીને સમાધિનાં દર્શને ગયાં. ત્યાં ૦૫ કલાક ધ્યાનમાં બેઠાં. એટલામાં અંબાલાલકાકા (દાઢીવાળા) આવ્યા ને તેમને ઘેરે લઈ ગયા. ત્યાંથી ૧૧૫ વાગ્યે જમવા ગયા. જમી રહ્યા ત્યાર બાદ ૦૫ કલાકે લાલાજી, પ્રમીલા, હરિ, રજનીભાઈ, જસમીન કારમાં ચિદંબરમ્ થઈને અત્રે આવી પહોંચ્યાં. તેઓ સાંજે કારમાં પાછા કુંભકોણમ્ જશે.

આશ્રમમાં હજારેક ભાઈબહેનો ને બાળકો રહે છે. નોકરો ૧૩૦૦ લગભગ છે. નવાં નવાં મકાનો બંધાતાં જાય છે. અંદાજે ૧૦૦ ઉપર સાઈકલો આશ્રમની હશે. કોન્સન્ટ્રેશન ૧૦ મિનિટ અંદાજે થાય છે. પ્લે ગ્રાઉંડ ઉપર સાંજે બધાં સાધક ભાઈબહેનો ભેગાં થાય છે. ડ્રીલ કસરતો બધું થયે જાય છે. ગઈ કાલે પ્રસાદ દેવાતી વેળા અંબુભાઈએ મારી ઓળખાણ શ્રીમાતાજી સાથે કરાવી હતી અને ફાંસમાં રહી આવ્યા છે, એમ ઓળખાણ કરાવી હતી. અર્ધી મિનિટ અમે તેમની આગળ થોભ્યા હોઈશું. બાકી, સાધારણપણે તેમની આગળ તે વેળા પાંચ સેકંડથી વધુ કોઈ થોભતું નથી.

પૂજ્ય શ્રીઅરવિંદના દેહોત્સર્ગ બાદ ખર્ચો ઘણો વધ્યો છે તથા સાધકોની સંખ્યા પણ ઘણી વધી છે. કાર્યોની દિશા પણ ઘણી ફેલાઈ છે. મહેમાનોને માટે એક એવું રેસ્તોરાં-અતિથિગૃહ ખોલ્યું છે કે જ્યાં દાળ, ભાત, રોટલી, શાક, ચટણી, પાપડ અને બીજી પણ વાનીઓ ઓર્ડરથી મળી શકે છે. જેટલું અને જે જમો તેનો ચાર્જ થાય. તે ઉપરાંત, એક યુરોપિય હોટેલ ચલાવાય છે, જ્યાં વેજિટેરિયન ડાએટ પણ અપાય છે. ને પશ્ચિમાત્ય પદ્ધતિએ રહેવા જમવાનું મળે છે. રોજના રૂ.૧૦ થી ૧૨ ચાર્જ. આ દરિયા કિનારા બાજુએ છે.

ઉપરની જગાઓ અમો લાલાજી સાથે જોઈ આવ્યા. ‘પાર્ક શાબા’ જ્યાં મહેમાનોને ઉતારવામાં આવે છે, આશ્રમથી ૦૧૧ માઈલ દૂર, દરિયા કિનારે-તે પણ જોઈ આવ્યા. એક મોટું આલીશાન મકાન રૂ. એક લાખનું હમણાં જ મધરે ખરીદીને ત્યાં લાઈબ્રેરી ગોઠવી છે અને ઘણીખરી બધી ભાષાઓનાં પુસ્તકો ત્યાં છે. માસિકો પણ જુદી જુદી ભાષાઓનાં આવે છે. દરિયા કિનારે છે, મજાની જગા છે. ત્યાં બેસીને વાંચવાનું. ઘરે લઈ જવા આપતાં

નથી. યુનિવર્સિટીને અંગે લાઈબ્રેરી છે. સંગીતના વર્ગો પણ લેવાય છે, રેડિયો પણ શિખવાય છે. નાના મોટા સૌ જુદા જુદા વિષયોનાં વ્યાખ્યાનોમાં (ફ્લાસમાં) પોતપોતાની કક્ષા અનુસાર તેમાં બેસીને ભાગ લઈ શકે છે-શીખી શકે છે.

પછી સાંજે ઠા વાગ્યે શ્રીમાતાજી દરિયા કિનારે ટેનિસ રમે છે. ત્યાં અમો સૌ જોવાં ગયેલાં. ત્યાંથી કલાકેક બાદ પાછા ફર્યાં. છોકરાં છોકરીઓ ત્યાં બૉક્સિંગ-અટાપટા વગેરે રમે છે. કેટલાંક બાળકો દરિયામાં તરવા પડેલાં. વૉલીબૉલની રમત પણ ત્યાં રમાય છે.

પછી સમાધિ પાસે સૌ બેઠેલાં ને રાત્રે સૌ સાથે ડાઈનિંગ હોલમાં જમ્યાં. પછી રાત્રે લા વાગ્યે તેઓ કારમાં કુંભકોણમ્ ગયા.

આજે સવારે પણ બાલ્કનીનાં દર્શને અમો ગયેલાં. પછી ડાઈનિંગ હોલમાં જઈને નાસ્તો કર્યો. પછી શ્રી સુંદરમ્ને ઘરે જઈ મળ્યાં. રસ્તામાં ગિરિધર શેઠ મળી ગયા તેઓ અમને તેમના ગૃહે લઈ ગયાં અને ત્યાં એક કલાક બેઠાં.

પછી લાઈબ્રેરીમાંથી રૂ. ૪૦નાં પુસ્તકો લીધાં તેમાં ‘સાવિત્રી’, ‘સીન્થેસિસ ઓફ યોગ’, ‘આર્ય’ના લેખો બધા અને બીજાં નાનાં નાનાં પુસ્તકો.

પછી ૧૧ કલાક અંબુભિક્ષુનાં પત્ની કમલાલક્ષ્મીબહેન સાથે આશ્રમની અને શ્રીમાતાજીની વાતો થઈ. જમ્યા પછી એક વાગ્યે પૂજ્ય શ્રીઅરવિંદના ગૃહમાં ૨૫ મિનિટ મેડિટેશનની તક મળી ગઈ. સાધારણપણે વિઝિટરોને તો માત્ર તે ઓરડામાંથી પસાર થઈને જોવાની અને તે જગાનાં દર્શન કરવાંની જ રજા મળે છે, પણ વિશિષ્ટ સંજોગોમાં આજે અમને ધ્યાન કરવાંની તક મળી ગઈ. ૨૫ મિનિટ ધ્યાન થયું. શ્રી ચંપકભાઈ સાથે પણ વાતો થઈ. તેઓ આ ખાતાના ઉપરી છે.

તા. ૧૮ સુધી તો અત્રે છીએ જ. અમારું મૌન ઘણું ખરું તા. ૨૪મીએ શરૂ કરવાની ધારણા છે. જો મુંબઈથી તાર આવશે કે પૂ. મોટી બાનો તા. ૨૫મીનો રિપોર્ટ જાણ્યા બાદ મૌનમાં બેસવાનું રાખજો તો તા. ૨૪મીનાં દર્શન સુધી અમો અત્રે રહેવા ધારીએ છીએ. જો એમ તાર નહિ હોય અને ‘મૌનમાં બેસી શકો છો.’ એમ તાર આવશે તો અમો તા. ૧૯મીના કુંભકોણમ્ હથું. બધું મુંબઈના તાર ઉપર અવલંબે છે.

હરિ:ૐ

તા. ૧૫-૪-૧૯૫૬

ગઈ સાંજે પણ ટેનિસ ગ્રાઉંડ ઉપર અમો ગયેલાં. શ્રીમાતાજી ૦૧૧ કલાક (૪૫ મિનિટ) ટેનિસ રમેલાં. ટેનિસ ગ્રાઉંડ વિશાળ અને ડબલ કોર્ટ છે.

બાજુમાં જ મલ્લકુસ્તીનો અખાડો પણ છે. મુ. શ્રી અંબુભાઈના સેક્રેટરી વિષ્ણુભાઈના ચાર્જમાં તે છે. ત્યાં કિશોરો અને કિશોરીઓ દાવપેચ અને મલ્લકુસ્તી કરતાં હતાં. છોકરાં અને છોકરીઓ સામ સામાં મલ્લકુસ્તી કરતાં હતાં. તેમને દાવપેચ શિખવાડવામાં આવતા હતા. સ્પર્શભાવનાની સંકુચિત દષ્ટિએ તો આ બધું બંડખોર અને અઘટિત જણાય. યુરોપના મુક્ત વાતાવરણમાં યુવકો અને યુવતીઓ, કિશારો અને કિશોરીઓ, કુમારો અને કુમારિકાઓ જેમ વર્તે તેવું અત્રે જણાય. આવું બધું તો તેઓને તો સહજ પણ બની જતું હોય છે.

સાંજે ચતુર્ભુજભાઈ આશર અમોને તેમને ઘેર લઈ ગયા અને પોતાની આપવીતી જણાવી.

હરિ:ૐ

તા. ૧૬-૪-૧૯૫૬

૨૪મીએ દર્શનદિન હોઈ તે દિને બહારનાં ઘણાં વિઝિટર્સ ભેગાં થઈ તેથી ૧૦ દિન વહેલાં દર્શન સાથે ભેટસોગાદો આપે છે. જેમાં પુરુષો અને છોકરાઓને ખીસારૂમાલ, બહેનોને એક સાડી

અને કબજાનું કાપડ ને છોકરીઓને ફોક એવું કશુંક ને કશુંક આપે છે. આ વિધિ એક કલાક ચાલે છે. એકેક સાધક તેમની આગળથી પસાર થાય છે. આ કાર્યમાં શ્રી ચંપકલાલ, ધ્યુમન, કમળાબહેન પટેલ વગેરે મદદમાં આજુબાજુ ઊભાં હોય છે. પૂ. માતાજીની અંગત સેવામાં લગભગ બધાં ગુજરાતી ભાઈબહેનો છે.

બધાંને ત્યાં મળવા કરવા જવા ને વાતો કરવાનું દિલ હવે થતું નથી. તે પ્રતિ જરાક કંટાળો આવતો જાય છે. હવે વાતો પણ શી કરવી ? એમ થાય છે જે થોડાંકને ત્યાં એક વખત જવાનું થયું તેમાં પણ ક્ષોભ અને શું વાતો કરવી એમ થયું હતું. વડોદરાવાળા દીક્ષિતજી, કાલોલવાળા મોહનભાઈ, પ્રાણભાઈ શિક્ષક, તારાબહેન, ગિરિધરભાઈ વગેરેને મળવાનું થયું હતું. આ બધાંને ત્યાં જઈને વાતો પણ શી કરવી ? મને ઘણીવાર થાય છે કે હું અસામાજિક પ્રાણી બનતો જતો નથીને ? બીજી બાજુથી અમે કંઈ બધાંને મળવા નથી આવ્યાને ? ને આધ્યાત્મિક વાતો પણ શી કરવી ? કંઈ પૂછવા કરવાનું પણ દિલ થતું નથી. તેવું જાણીને પણ શું ? સમર્પણભાવ પ્રત્યેક કર્મમાં રાખવાનું ઠોકી ઠોકીને વારંવાર કહેવામાં આવ્યું છે. અત્રે પણ તેમ જ કહેવાયું છે. છતાં ક્યાં તેવું બની શકે છે ? આંતરિક સાધના ઉપરનો ઝોક જીવનમાં કેમ નથી પ્રગટતો ? આ બધું તાજું થતાં દુઃખ પણ જે થવાવું ઘટે તે ક્યાં થાય છે ?

એકાકી જીવન ગાળવામાં જે ઉપરનું બધું કરવામાં સરળતા રહે છે, તે સમૂહજીવનમાં યા બહિર્મુખી પ્રવૃત્તિઓમાં તેટલી સરળતાભર્યું હજી ક્યાં રહે છે ?

હરિ:ૐ તા. ૧૭-૪-૧૯૫૬

૧૮મીએ અહીંથી નીકળી કુંભકોણમ્ જવાને બદલે ૨૪મીનાં દર્શનદિનને પૂરો કરી ૨૫મીએ પહોંચવાનું નક્કી કર્યું. તા. ૨૬થી

૩૦ મૌનમાં બેસવાની તૈયારીમાં જશે અને તા. ૩૧ મંગળવારથી મૌનનો આરંભ થશે. કાંતુ ૩૦ દિન અને હું ૧૦૫ દિન માટે મૌનમાં બેસીશું એમ હાલ નક્કી કર્યું છે.

આ વખતનાં દર્શનમાં ૨૩-૪-૫૬* એમ પાંચ આંકડાઓ ઓકલ્ટ(occult)ના સવિશેષ મહત્વના અત્રે બધાંમાં ગણાય છે. ને તે વિશે ઘણા સાધકોએ પોતાનાં મિત્રો ને સગાંવહાલાંઓને આ વખતનાં દર્શન ઉપર આવી જવા આગ્રહભર્યું લખ્યું છે. એમ વાતાવરણમાં હવા પ્રસરેલી છે. તા. ૨૩ એપ્રિલ મહત્વનો દિન ગણાયો છે ને તે દિને કંઈક વિશેષ અવતરણ થવાની કેટલાંક આશા રાખે છે. જોકે મને પોતાને આવા બધાંમાં વજૂદ લાગતું નથી ને તેમ કોઈને લાભ થઈ જવાનું માન્યામાં પણ આવતું નથી. છતાં રોકાઈ જવામાં ગૌણપણે તે કારણ પણ બન્યું છે. અલબત્ત, અંબુભિક્ષુનો અને તેમનાં પત્ની અને બીજા ઘણાંઓની ‘આવ્યા છો તો દર્શનદિનનો લાભ લઈને જાઓ’ એવી ભાવના છે. મને પોતાને અને કાંતુને રોકાવું કે નહિ તે વિશે ઘણી સગડગ થઈ છે. કાંતુનું પણ દિલ રોકાઈ જવાનું થયું છે ને મારું પણ. વારંવાર આવવાનું નથી. ૧૯૪૪નાં દર્શનદિન પછી ૧૨ વર્ષે દર્શનદિને અમો હાજર છીએ તો ભલે ૬ દિન રોકાઈ જઈએ એમ થયું છે.

આજે અંબાલાલ પટેલ (અંબાલાલકાકા) મળવા આવેલા. તેઓએ જણાવ્યું કે ચૂનીભાઈ ભગત અને હું પ્રિવિયસમાં વડોદરા કોલેજમાં સાથે હતા અને નડિયાદમાં પણ મેં તેમને જોયેલા છે, શેરીમાં. ગાતાં ગાતાં મસ્ત બનીને જતા જોયેલા છે, કેટલીયે વાર નડિયાદમાં. તે વખતે પણ તેમની મસ્તીનો ભાવ ઓર હતો વગેરે જણાવીને તમારાં વખાણ મોકળા મને કરતાં હતાં.

* હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરતનો સ્થાપના દિન

સાવિત્રી ઉપરનાં વ્યાખ્યાનો મુ. પુરાણીજી અઠવાડિક એકવાર કરે છે. તેમાં આજે હું ગયેલો. ૨૦-૨૫ માણસો હતા. ઘણું સારું બોલે છે ને રસપૂર્વક કહે છે (અંગ્રેજીમાં).

હરિ:ૐ

તા. ૨૦-૪-૧૯૫૬

કુંભકોણમ્

અમો તા. ૨૨મીની સાંજે ૯૫ વાગ્યે મૌનમંદિરમાં બેસી જઈશું. સોમવારે ૯૫ વાગ્યે રાત્રે અને ૨૩મીથી પહેલો દિન ગણાશે. મારું મૌન તા. ૬ ઓગસ્ટે સોમવારે ૧૦૫ દિન બાદ પૂરું થશે. ૧૫ અઠવાડિયાં.

કાંતુનું મૌન ૩૭ દિનનું હોઈ તા. ૩૦મી મેએ બુધવારે સવારે પૂરું થશે. તા. ૩૦-૩૧ અત્રે બહાર રહેશે ને તા. ૧લીએ સવારે ૭ વાગ્યે અત્રેથી મદ્રાસ જતી ટ્રેનમાં નીકળી તા. ૧લીએ સાંજે મદ્રાસ પહોંચી ને બીજે દિને બપોરે જનતામાં નીકળી તા. ૩જીએ રાત્રે મુંબઈ અને ૪થી રાત્રે મુંબઈથી નીકળી તા. ૫ મીએ અમદાવાદ કે નડિયાદ પહોંચશે.

પોંડિચેરીથી તા. ૧૭મીએ વધુ રહેવાનો તમોને કાર્ડ લખ્યો ને તે જ સાંજથી દિલમાં બેયેની થવા લાગેલી ને બીજી સવારે વધુ બેયેની થઈ એટલે ૧૦૫ વાગ્યે તા. ૧૮મીએ તરત નિર્ણય ફેરવ્યો ને તે જ સાંજે નીકળી આવ્યાં. કાંતુનું દિલ પૂરું તરફેણમાં હતું વધુ રહેવામાં પણ તેને વાંધો ન હતો, નીકળવામાં પણ વાંધો ન હતો. મારું પણ તેમ જ હતું. એટલે દિલમાં બેયેની થતાં નીકળી આવ્યાં. બધાંને મળવા કરવામાં વાતો કરવામાં દિલ ગોઠતું ન હતું, રાચતું ન હતું. છતાં એકાંત પૂરું મળવું શક્ય ન હતું. ઘરે મિત્રો આવતા હતા. હરવાફરવામાં રસ ઘટી ગયેલો ને ઝાઝા દિનનો રહેવાનો પછી ઉત્સાહ ન હતો. શરૂથી ૭ દિનનો વિચાર રહેલો (મેં ૪

દિન કહેલા. તમે ૭ દિન સૂચવેલા.) એટલે ૭ દિન પૂરા થતાં આપોઆપ નીકળી આવવાનું બન્યું જે ઠીક જ થયું લાગે છે.

આ વખત તા. ૨૩-૪-૧૯૫૬નો દિન ઓકલ્ટ (occult) રીતે ગૂઢ ગણે છે ને ખાસ એક જાતનો ફોર્સ શક્તિ શ્રીમાતાજી તે દિને ઉતારનાર છે એમ આખા આશ્રમમાં માન્યતા પ્રસરી રહી છે ને તેથી ૨૩૪૫૬ એમ ૨૩-૪-૫૬ આંકડા જૂજ હોય છે. ક્વચિત્ આવે છે, તેમ ગણાઈને આ દિન ખાસ વિશિષ્ટ ત્યાં ગણાયો છે. છતાં પણ મને તેનું પ્રલોભન ખાળી નથી શક્યું. ડો.મસાલાવાળા મારા મતને મળતા થયેલા, મળતા હતા. નીકળવાની સાંજે તેમને મળવા અમો ગયા હતા. ‘જીવન મંથન’ બે વાર તેમણે વાંચ્યું. ને લાલ માર્કિંગ પણ ઘણી જગાએ કરેલું છે. તેમણે તમોને ભાવભર્યા પ્રણામ લખાવ્યા છે. ગિરિધરભાઈ શેઠ, પ્રાણભાઈ શિક્ષકના ભાઈ મનુભાઈ વગેરે મળવા આવ્યા હતા.

પૂ.માતાજીને કાંતુની ઈચ્છાથી રૂ. ૫૦/- ભેટ ધરેલા. અલબત્ત, અમો બેઉના નામથી અને સાંજના ૪ વાગ્યે તેઓ ટેનિસ રમવા કારમાં બેસવા જતાં હોય છે. તેમના મકાન નીચે ત્યાં નિસરણીની નીચે અમો બેઉ બીજાઓ સાથે મોખરે ઊભાં રહેલાં ને ગુલાબની છડીઓ બન્નેએ આપેલી ને બંધ ક્વરમાં નામ લખીને રકમ આપેલી. તેમણે માથે હાથ મૂકીને બન્નેને આશીર્વાદ આપેલાં.

૭ દિન રહ્યાં. રોજના જમવાના જણ દીઠ રૂ. ૨૫ + રહેવાના જણ દીઠ રૂ. ૧/- એટલે ૭ દિનના રોજના ૩૫૫ લેખે ૨૪૫ + ૨૪૫ કુલ ૪૯ રૂપિયા થયા.. (અંબુભિક્ષુને ત્યાં રહ્યા હોવા છતાં તે આશ્રમનું મકાન હોઈ જણ દીઠ રૂ. ૧/- રોજનો રહેવાનો ચાર્જ હવે ગણાય છે.)

ગોલકોંડામાં રહેવાનો ખર્ચ રાા + ૨ કુલ રૂ. ૪૦૦, પરંતુ ત્યાં
તો જગા જ હવે મળવી મુશ્કેલ હોય છે.

આવતી કાલે નીચેનો તાર સુરત જશે જે તમોને રવિવારે
મળશે ખરો :

શાંતિલાલ તમાકુવાળા

રૂવાળા ટેકરા, સુરત.

‘પ્રભુના આશીર્વાદ પ્રાર્થીએ છીએ’

-કાંતાબહેન, નંદલાલ, હસમુખભાઈ

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ

કુંભકોણમ્ આશ્રમમાં વિવિધ વૃક્ષો

હરિ:ૐ

તા.૨૧-૪-૧૯૫૬

આશ્રમમાં કુલ ૪૪ આંબાનાં વૃક્ષ, ૭ લીમડાં, ૩ સીતાફળ, ૧
રામફળ, ૧ સાતફૂડી, ૩ મીઠા લીમડા, ૧ ફણસ, ૮ પપૈયાં, ૩
દાડમ, ૩ ચીકુ, ૩ જામફળનાં ઊંઘરી ગયેલાં મોટાં થયેલાં હતાં.

લાલાજી શ્રી નંદુભાઈ સાથે પોંડિચેરી ગયા ત્યારે ૩ સારા
રામફળ પૂ.માતાજી માટે લઈ ગયા હતા. પૂ. માતાજીને રામફળ
ખાસ ભાવે છે. પૂ. શ્રીઅરવિંદને સીતાફળ ખૂબ જ ભાવતાં.

૧૯૫૬નું મૌન (એક જ પત્ર છે)

પુરુષાર્થ સાથે કૃપાની જરૂર

તા. ૧૮-૬-૧૯૫૬

હરિ:ૐ

મૌનનો ૫૭મો દિવસ

પૂજ્ય પ્રિય,

ઘાટકોપરના કાર્ડનું ભાવભર્યું લખાણ ઘણું મહત્ત્વનું ને તદ્દન
યથાર્થ પણ છે. તમારી આતશ (બળતરા) સમજી શકું છું, બુઝાવી
શકતો નથી, એ મારી લાચારી છે. એવો પ્રેમ, એવું સમર્પણ,

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ (ઉત્તરાર્ધ) □ ૨૪૫

ભાવયુક્ત સંપૂર્ણ સમર્પણ કરવાની તાકાત ક્યારે જન્મશે તે એ જ જાણે. ને તમો જાણો. પ્રેમ પ્રગટાવવો એ મારા હાથની વાત નથી એમ પ્રતિદિન વધુ ને વધુ દૃઢ થતું જાય છે. કઈ ધન્ય પળે એ પ્રગટી ઊઠશે તે હું શું જાણું ? ‘સાગરની પ્રચંડ મસ્તીનાં પહાડ જેવાં મોજાં’ જ્યાં લગી હૈયામાં ન ઊછળે ત્યાં સુધી ‘કર્તવ્યબુદ્ધિના ધોરણે કે સમજણે જે થયા કરે, કરી શકાય તે કરી ચૂકવું, એ જ આખરી ઈલાજ અને રસ્તો મારા સારુ છે. બીજું કંઈ મને તો સૂઝતું નથી. આખી સમૂળગી ચેતનાનો પલટો આવે ત્યાં સુધી ઉપરનું બનવું અશક્ય છે. ને જ્યાં સુધી સમગ્ર, એકાંગી ને કેંદ્રિત અંતર્મુખતા ન પ્રગટે, ન ટકે ને સ્થિર થાય ત્યાં સુધી તે પલટો પણ ક્યાંથી આવી શકવાનો ? એવી અંતર્મુખતા કેમ કરીને પ્રગટે તે કોયડો છે. તેને માટે જોઈએ સતત દૃઢ વૈરાગ્ય અને અભ્યાસ. તે વળી કેમ કરીને મેળવવા તે બીજો કોયડો છે. આમ, જીવન જેમ એક કોયડો છે તેમ તેને ‘નવજીવન’ કેમ કરીને અર્પવું એ એથીયે અધિકતર મોટો કોયડો છે ને એ બધું કોઈકની કૃપા વિના ના જ બની શકે. ગમે તેટલા માનવી પ્રયત્નો કરે પુરુષાર્થ કરે પરંતુ સાથે સાથે એની કૃપા વિના કંઈ ફળવાનું નથી. એ કમશઃ દૃઢતર થતું આવે છે. (આ સમયે સિદ્ધાર્થ નાસિક સૈનિક સ્કૂલમાં હતો. સં.)

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ

૧૦. સિદ્ધાર્થનો અભ્યાસ

સિદ્ધાર્થનું મેટ્રિકનું ૧૯૫૫-૫૬નું વર્ષ

હવે, સિદ્ધાર્થ ૧૦મા ધોરણમાં હતો. ૧૦મા ધોરણમાં ભણવામાં પાસ મહેનત કરી ન હતી. એટલે ૧૦માની પરીક્ષામાં નાપાસ થયો. બે વિષયમાં પાસ અને છમાં ફેઈલ. પછી પૂરક પરીક્ષામાં પાસ થયો અને મેટ્રિકમાં આવ્યો. શ્રીમોટા કહે, ‘ગણિત અને વિજ્ઞાન તો પાયો છે. એ બે વિષય તો રાખવાના જ.’ શાળાના સંચાલક શ્રી સ્નેહરશ્મિ કહે, ‘મેટ્રિકમાં ગણિત અને વિજ્ઞાન છોડો તો જ એડ્મિશન આપું.’ એટલે શ્રીમોટા જાતે સી.એન.વિદ્યાલય ગયા. શ્રીમોટાએ બાંધધરી આપી કે એની પરીક્ષા લેજો. એમાં પાસ થાય તો એડ્મિશન આપજો. શ્રી સ્નેહરશ્મિ આઝાદીની ચળવળમાં શ્રીમોટા સાથે જેલમાં હતા, એટલે એકબીજાને ઓળખતા.

૧૯૫૫માં શ્રીમોટાએ સિદ્ધાર્થને બે મહિના નડિયાદ આશ્રમ હેમંતદાદા પાસે ભણવા મોકલ્યો. એ વખતે આશ્રમ બની રહ્યો હતો અને હેમંતદાદા એકલા જ રહેતા. હેમંતદાદાએ બે મહિના બરાબર ભણાવ્યો અને સિદ્ધાર્થ પાસ થઈ ગયો. આમ, એડ્મિશન મળી ગયું ત્યારે સિદ્ધાર્થને લાગ્યું કે ગણિત આટલું સહેલું છે ! હેમંતદાદા તો સાક્ષર હતા. ‘બેસ્ટ ટીચર ઈન માય લાઈફ ! એના જેવા ટીચર કોઈ ના મળે !’ એમ આજે સિદ્ધાર્થભાઈ કહે છે.

હવે, સિદ્ધાર્થ મેટ્રિકમાં આવ્યો હતો. એણે ગણિત અને વિજ્ઞાનના વિષયો રાખ્યા હતા. પૂ.શ્રીમોટાએ નંદુભાઈને ૧૯૫૬નું આખું વર્ષ સિદ્ધાર્થને મેટ્રિકમાં પાસ થવાની મહેનત કરાવવા

સાબરમતી આશ્રમ એમની સાથે રહેવા જણાવ્યું. તે મુજબ નંદુભાઈ ૧૯૫૬નું આખું વર્ષ સાબરમતી આશ્રમ આવીને રહ્યા.

આદર્શ પિતા

શ્રી નંદુભાઈ ઈન્ડિપેન જ વાપરવાનો આગ્રહ રાખતા. એક વખત ગાંધી આશ્રમમાં એમના ઘરમાં એમની ઓફિસમાં સિદ્ધાર્થને બોલાવ્યો અને એમની ફેવરિટ પારકર પેનમાં સાહી ભરી આપવા કહ્યું. સિદ્ધાર્થે સાહી ભરવાની શરૂઆત કરી પણ હાથ ધ્રૂજતો હોવાથી ફાવટ આવી નહિ. ત્યારે નંદુભાઈએ પ્રેમથી કહ્યું, ‘સૌ પ્રથમ આંગળીઓનું ધ્રૂજવાનું બંધ કર, મનને એકાગ્ર કરી હાથ સ્થિર કર અને શાંતિથી ઈન્ડિપેન ભરી આપ.’ આમ, સિદ્ધાર્થે બે વાર પ્રયત્ન કર્યો અને સાહી ઢોળાયા વગર ભરી આપી. નંદુભાઈએ પીઠ થાબડીને શાબાશી આપી અને કહ્યું, ‘ભવિષ્યમાં મોટરકાર ડ્રાઈવિંગ કરતી વખતે પણ આ જ પ્રકારની એકાગ્રતા રાખવાની અને હાથ ધ્રૂજવો ના જોઈએ, જેથી અકસ્માત ના થાય.

સિદ્ધાર્થને લાંબી ઓસરીમાં નંદુભાઈ ચાલી બતાવવાનું કહેતા. તેઓ ધ્યાન દોરતા કે ચાલતી વખતે પગ રાંટા પડવા ના જોઈએ. સિદ્ધાર્થને મેટ્રિકની પરીક્ષા પછી વેકેશનના ગાળામાં નાસિકની ભોસલે મિલિટરી સ્કૂલમાં દાખલ કર્યો હતો. પરેડ વખતે પગ સીધા રાખી છાતી કાઢીને ચાલવાની પ્રેક્ટિસ કરાવી હતી. શ્રી નંદુભાઈ, સિદ્ધાર્થને કહેતા કે છાતી મોટી-વિશાળ થવી જોઈએ. વિશાળ છાતી હોય એ જ સરસ પર્સનાલિટીવાળો ગણાય. શ્રી નંદુભાઈ સ્વહસ્તે સિદ્ધાર્થના શરીરે તલના તેલનું માલિશ કરી આપતા. સિદ્ધાર્થને ડબલબાર અને સિંગલબારમાં કસરત માટે મોકલી શરીર સુદૃઢ બનાવ્યું હતું.

શ્રી નંદુભાઈને 'ing'વાળા શબ્દોનું મહત્ત્વ વધારે હતું. જેમ કે Car driving, Swimming, Horse riding, Rifle shooting, Type writing વગેરે. આ બધું નંદુભાઈ જાતે રસ લઈને શિખવાડે. અને પ્રોત્સાહન આપે.

શ્રી નંદુભાઈએ જીવન જીવવાનો અત્યંત મહત્ત્વનો મંત્ર સિદ્ધાર્થને આપ્યો કે 'લક્ષ્મી એ શક્તિ છે. લક્ષ્મીની આવશ્યકતા છે. જીવન ટકાવવામાં ખૂબ જરૂરી છે. એટલે **Earn money and Save money !** આપણે લક્ષ્મીને બચાવીને રાખીશું તો આપણા કપરા સમયમાં લક્ષ્મીમાતા અવશ્ય આપણને બચાવશે.'

૧૯૫૬ના આ વર્ષ દરમિયાન નંદુભાઈએ સિદ્ધાર્થને ભણવાનું ટાઈમટેબલ બનાવી આપ્યું અને જાતે માર્ગદર્શન આપી મહેનત કરાવી. એક સાહેબના આખા વર્ષના ટ્યૂશનની ગોઠવણ કરી. આમ, સિદ્ધાર્થ મેટ્રિકમાં સફળ થયો.

કૉલેજ ૧૯૫૬/૫૭

સિદ્ધાર્થની ચિંતા

હરિ:ૐ

તા. ૨૭-૧૦-૧૯૫૬

સાબરમતી આશ્રમ

પ્રિય પૂજ્ય,

સિદ્ધાર્થ સાથે ગઈ કાલે ૧૨૧ થી ૫૫૫ સુધી ૫ કલાક લગભગ વાતો થઈ. તેના અંગેની તેના ભાવિ અંગેની. આજના કાર્ડમાં તમે જે લખ્યું છે તેને તે જ લગભગ ગઈ કાલે મેં તેને જણાવ્યું છે. કાંતા પણ વાતોમાં સાથે હતી. સિદ્ધાર્થને બધી બાજુની સમજણ આપી છે. મારાથી બને તેટલું દિલ રેડીને યાને નીચોવીને હૃદય તેની આગળ ઠાલવ્યું છે. સાચી બધી હકીકત જણાવી છે. મને

ખરે જ ખૂબ જ નિરાશા, દુઃખ અને વ્યથા પણ તેને અંગે થઈ છે. કેમ્પમાંથી તેના આવ્યા બાદ ૫૦ કલાકમાં તેનું હલનચલન, વર્તાવ, વાણી આદિ જોઈને એશઆરામ અને હોતી હૈ ચલતી હૈની રીત ભાળીને તથા જવાબદારીનો તદ્દન અભાવ નિહાળીને પારાવાર દુઃખ થયું છે. કોલેજજીવન તેણે માત્ર જેટલો સમય ભણવાનું મળે તેટલો સમય આરામમાં રહી શકાય એ ભાવનાથી કોલેજજીવન ગ્રહણ કર્યું જણાય છે. આ પ્રથમ વર્ષમાં પાસ થવાનો સંભવ ઘણો ઓછો મને તો જણાય છે. પાસ થઈ જાય તો fake-(બનાવટ) ગણાય, તેવી રીતરસમો છે. પરીક્ષાના ત્રણ માસ નવેમ્બરની ૧૫મીથી રહેશે. ત્યાં સુધી દેવલાલી કેમ્પ હોવાનો. આ રજાઓના ૭ દિનમાં વાંચવાની મુદ્દલે ખાહેશ ન હતી. મારા કહેવાથી જરાક તરાક બેસે છે ને તેમાંય ગુજરાતી માવલંકરનું પુસ્તક વાંચે છે. ગણિત ૪૦ માર્ક્સનું છે. તેમાં મુદ્દલે માર્ક્સ મેળવવાની ખાહેશ નથી. અંગ્રેજી ૫૦ માર્ક્સનું ગ્રામર છે. તેમાં પણ તે પોતે જ નિરાશ છે. કશી તૈયારી નથી કરી કે નથી કરવાની દાનત જણાતી. નવલકથાઓ વાંચે છે ને વાંચવી રુચે છે. પૂ. બાપુજીની આત્મકથા વાંચવા અંગે ગયા વર્ષથી કહેલું, પરંતુ દિલ લાગતું જણાતું નથી. F.Y. Aનાં પેપર્સ ભેગાં કરવા જણાવેલું છે મેં, પરંતુ તેની અગત્યતા લાગતી નથી. ભાઈલાલ (પૂનમભાઈની સાળીનો પુત્ર) મદદ કરવા તત્પરતા દાખવે છે, પરંતુ તેનો ઉપયોગ કરશે કે કેમ તે રામ જાણે. સિદ્ધાર્થનું ભાવિ મને ઉજ્જવળ દેખાતું નથી. જીવનમાં આગળ આવવાને જે જરૂરી ગુણો જોઈએ તેનો ઘણો અભાવો જણાય છે. સાબરમતી આવીને સ્વસ્થ હજુ થઈ શકાયું નથી તે મારી ઊણપ છે. ભાઈ રમણિક

સાથે પણ એકાદ કલાક વાતો ૩ દિન ઉપર થયેલી. પછી અધૂરી રહેલી. ‘રેડિયો ટેસ્ટમેયોની કોમેન્ટ્રી સાંભળવા માટે નથી ને તેનો તે રીતે ઉપયોગ ન કરવો.’ તે હકીકત જણાવતાં તેને માહું લાગેલું જણાયું ને રોષપૂર્વક વહેલો આજે બપોરે બીજે બહાર કોમેન્ટ્રી સાંભળવા જાઉં છું એમ જણાવીને ચાલી નીકળ્યો. સાઈકલ અંગે પણ પોતાની ભૂલ નથી એમ પ્રતિપાદન કરે છે. જ્યારે છગનભાઈએ તે તેમની ને રમણિકની ભૂલ હતી તેમ વિના આનાકાનીએ તરત સ્વીકારી લીધું છે.

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ

હરિ:ૐ

તા. ૨૮-૧૦-૫૬

સિદ્ધાર્થ સાથે તેની વાર્ષિક રકમનું નક્કી કર્યું છે. સિદ્ધાર્થની પણ ઈચ્છા તેમ કરવાની ખાસ ન હતી. કાંતુનો વિરોધ તો છે જ. મારા ગમે તેટલા સારા ને શુભ આશયોને તેઓ અજ્ઞાનથી-બીજી રીતે જુએ છે ને તેને અંગેનાં અન્યથા આરોપણો વ્યક્તપણે જ્યારે થાય છે ત્યારે મનમાં પારાવાર દુઃખ ને ક્લેશ પણ થાય છે, તેટલી મારી જ નબળાઈ છે. ગમે તેવા વિરોધો અને આરોપણો વચ્ચે પણ નિશ્ચલ શાંતિ, સમતા, તાટસ્થ્ય પ્રવર્તી રહે તેમ પ્રાર્થું છું.

હરિ:ૐ

તા. ૨૮-૧૦-૫૬

સિદ્ધાર્થને જ્યાં મૂકવાનું જ્યારે થશે ત્યારે હું તો સ્પષ્ટ કહીશ જ કે ‘મારો પુત્ર છે તે ભૂલી જવાનું ને તેના તરફથી રજમાત્ર સાંભળવાનું થશે નહિ. તેમ જ તેને રાખવામાં આવે કે દૂર કરવામાં આવે તો તે અંગે રજમાત્ર મને અડશે નહિ. તે ઉપરાંત, તેની પ્રકૃતિની ખાસિયતોની જાણ પણ અગાઉથી કરી દઈશ. અત્યારે

તો રેડિયો, સિનેમા અને મોજમજામાં દિલ તેનું છે. ૧૦ કલાકને સ્થાને ૨ કલાક પરાણે દિલ પરોવીને ભણે છે. ગરજ જાગી નથી. જાગવાના સંજોગો દેખાતા નથી કે તેવા સંજોગો તેને મળવા ઘટે તેવી આવશ્યકતા અમારા દિલમાં ઊગી નથી. તેને કશી મહત્વાકાંક્ષા નથી. આ વખતે દિલ રેડીને તેની સાથે વાતો કરી છે. N.C.C. કેમ્પમાં જેટલી શિસ્ત પાળતો હશે તેને બદલે તેટલી કે તેથી વધુ ગેરશિસ્ત ગૃહજીવનમાં વ્યક્ત થાય છે. આ વખતે આ અંગે મારું દિલ ઘવાયું છે. મૌન રાખવાની કોશિશ ચાલુ છે. ટોકવાનું મૂકી દીધું છે. જીવનના રસો સૌ સૌનાં ભિન્ન ભિન્ન થયે જાય છે.

હરિ:ૐ તા. ૩૧-૧૦-૧૯૫૬

સિદ્ધાર્થ તા. ૩-૧૧-૧૯૫૬ શનિવારે દેવલાલી જવાનો છે, તો અમો બેઉ નડિયાદ આવવા વિચારીએ છીએ.

શ્રી નંદુભાઈની દિનચર્યા

હરિ:ૐ તા. ૧-૧૧-૧૯૫૬

મારો દિવસભરનો કાર્યક્રમ યથાવત્ થયે જાય છે. ઊઠવાનું ૨.૫૦ રાખેલું છે. થોડા રોજમાં ૨.૩૦ વાગ્યે તે પણ ગોઠવાઈ જશે. સૂવાનું હાલ ૮:૩૦ થી ૯ વાગ્યે બને છે. સાંજની પ્રાર્થના ૭:૩૦ થી કે ૮-૮:૩૦ થાય છે. છગનભાઈ ને કાંતુ તે વેળા સામેલ થાય છે, હોય છે. વહેલી સવારે ૩:૩૦ થી ૬:૩૦ મૌનઓરડામાં સંકીર્તનમાં બેસું છું. ત્રાટક પણ રોજ ૧ થી ૧૧ કલાક સવારે ૮ થી ૧૦:૩૦ અંદાજે કરવાનું રાખ્યું છે. કસરત શરૂ કરી દીધી છે પહેલાંની જેમ. ફરવા નથી જવાતું યાને બંધ કર્યું છે. સાંજના ધ્યાન પણ થાય છે - ૧૧ કલાક થી ૧૩ કલાક.

સિદ્ધાર્થભાઈ તો હોલિડે મૂડમાં છે. પૂરેપૂરા અભ્યાસ અંગે તેને કહેવાનું મેં છોડ્યું છે. કહેવાનું એક બે વાર કહેવાઈ ચૂક્યું. હવે બસ - શનિવારે જનતામાં તે દેવલાલી જશે.

વચ્ચે મારા ૩ દિવસો એકંદરે કપરા ગયા. કંઈ ચેન ન પડે. પ્રસન્નતાની માત્રાનો પારો ઘણો નીચો હતો. ગઈ કાલ સવારથી ઠીક થવા લાગ્યું છે. આજે સારું છે. એવી પ્રસન્નતાનું મૂળ મારા પોતામાં જ ને પોતામાંનું જ હતું ને તેમાં બીજા કોઈ કારણભૂત ન ગણાય.

નરિયાદ આશ્રમે ગઈ કાલે (બુધવારે) સવારે વહેલી સવારે એકલા આવી જવાનું મન જરાક ખાસ થયેલું હતું. ૨-૩ દિન માટે, પરંતુ તેમ આવવું ઉચિત લાગ્યું નથી, એટલે નથી આવ્યો ને આપોઆપ પછી ગઈ કાલે ત્રાટક વેળાથી સારું થવા લાગેલું છે.

કૃતજ્ઞતા

હરિ:ૐ

તા. ૨-૧૧-૧૯૫૬

સિદ્ધાર્થ સાથે ગઈ કાલે રાત્રે ઠીક વાતો ૧૦ વાગ્યા સુધી થયેલી. આજે બીજો સિનેમા (કેમ્પમાંથી આવ્યા બાદ) જોવા ગયો છે. અલબત્ત, મેં રજા આપેલી છે - આનંદથી, તેનું વલણ તે બાજુનું જોતાં હા કહી છે.

સંતાનો સાથે, કિશોરો સાથે વર્તવાની સૂઝ અને કળા તમારા સંપર્ક પામતો આવ્યો છું અને તેથી જીવનમાં પ્રસન્નતા ટકી રહે છે. જો એ સૂઝ ન આવી હોત તો ? તો જીવનમાં ખારાશ, કટુતા, ફ્લેશ, મનોદુઃખ થાત, આવા આવા સ્થૂળ લાભના વિચારે પણ કૃતજ્ઞતાનો ભાવ હૃદયને ગદ્ગદ કરી જાય છે.

જીવન સમગ્રપણે જીવવાની કળા પણ આવતી ગઈ છે, તે તમારા પ્રતાપે. સારું અને નરસુંના ભેદ પરખાતા આવ્યા છે. ભલે

પ્રકૃતિ વશ થવાઈ જઈને નરસાંમાં કદીક કદીક તણાયા જવાનું બન્યું કે બનતું હોય.

ધોળકાના ઘરની મુલાકાત

હરિ:ૐ તા. ૧૪-૧૧-૧૯૫૬

સિદ્ધાર્થનો પત્ર નથી. ૧૮મીએ તો એ પાછો વળવાનો છે. ધોળકાથી આજે સવારે ૧૦૧ વાગ્યે આવી ગયો. શ્રીસંતબાલજીને મળ્યા હતા. જે ઘર જોવા ગયેલો - જૂની સ્મૃતિના સ્મરણરૂપે તે જ ઘરમાં ૩ કલાક ગાળ્યા ને ત્યાં જ ગઈ કાલે સવારે જમ્યા હતા ને ૩ કલાક ત્યાંના પુનિત વાતાવરણમાં રહ્યો હતો. આનંદ થયો.

સિદ્ધાર્થ વિશે

હરિ:ૐ તા. ૨૩-૧૧-૧૯૫૬

સિદ્ધાર્થની કોલેજ ૩ વાગતાં તો પૂરી થઈ જાય છે. બે દિવસથી તો ૨-૨૧ વાગ્યે આવી જાય છે. વાંચવું હોય તો પૂરતો સમય મળે તેમ છે. કોલેજના ૩-૪ કલાક જ હોય છે. સવારે પણ ૧૧૧ વાગ્યે કોલેજ શરૂ થાય છે. એટલે જો અભ્યાસ કરવાનું દિલ હોય તો પૂરતો સમય અને તક છે ને પાસ થવાની શક્યતા છે. કિંતુ અંગ્રેજી અને ગણિત તો મુદ્દલે કરતો નથી. ગુજરાતી ટેક્સ્ટ માવલંકરનાં સંસ્મરણોનું પુસ્તક અને થોડુંક એકાઉન્ટનું કરીને પૂરું કરે છે ને સમય આમ તેમ વેડકે છે. જો આટલો ને આવો સમય મળવા છતાં પ્રથમ વર્ષ અભ્યાસ ન કરે તો બીજા ટ્રાયલે શું કરી શકવાનો ? કાંતુની ઈચ્છા બીજી ટ્રાયલ દેવાની હતી. તે આ રીતે પણ યોગ્ય પુરવાર થતી નથી. આખા દિવસમાં પરાણે કલાક દોઢ કલાક વાંચતો હશે. નવે સૂઈ જઈને ૬-૬ વાગ્યે ઊઠાડ્યા બાદ ઊઠે છે. પ્રભુકૃપાથી મેં તેને આ બધા અંગે એક અક્ષર પણ

દેવલાલીથી આવ્યા બાદ હજી લગી તો કલ્હો નથી ને ન કહેવાનો નિર્ધાર કર્યો છે. તેને તેનું જીવન તેની ઈચ્છા વેડફી નાખવાની હોય તો તેમ કરવાનો હક્ક રહેવો ઘટે તેમ દિલમાં દઢતર થતું જાય છે ને હજી વધુ ને વધુ દઢતર થાય તો મારા માટે ઉત્તમ છે.

હરિ:ૐ તા. ૨૪-૧૧-૧૯૫૬

તા. ૨૫-૧૧-૧૯૫૬ આંતરિક જીવન અંગે ઘણું લખવાનું કદીક કદીક દિલ થઈ આવે છે, સાથે સાથે લખીને પણ શું ? એમ થઈ આવતાં તે લખવાનું હજી બન્યું નથી. સંસાર અને હાલની ચાલુ પ્રવૃત્તિઓ આ આશ્રમના વસવાટ વેળાની, કદીક કદીક પ્રગતિપોષક ને પ્રગતિવર્ધક લાગે છે, તો કદીક કદીક પ્રગતિરોધક પણ લાગે છે, પરંતુ આવું લખીને તમોને પરેશાન નહિ કરું યા સમય પણ નહિ લઉં.

ભાવનાનાં પૂર અને ઓટ બન્ને કદીક કદીક એક પછી એક આવતાં હોય છે. દિલમાં જોઈએ તેવી ને તેટલી પ્રસન્નતા નથી, પરંતુ એ વિશે વધુ નહિ લખું.

હરિ:ૐ તા. ૨૯-૧૧-૧૯૫૬

સિદ્ધાર્થ અંગે તેના અભ્યાસ નહિ કરવા અંગે જે મેં તમોને પત્ર લખેલો તે સાંજે અંગ્રેજી મારી પાસે શીખવા તેણે જણાવ્યું હતું. મેં હા કહેલી ને બીજી સવારે ૧ કલાક ટેક્સ્ટ લીધી હતી ને આજે બીજી વાર ૧૧ કલાક ટેક્સ્ટ લીધી હતી. બાકી તમારા પત્રનું રીએક્શન કંઈ જણાયું નથી. પાછલું લેસન મેક અપ કરવા માટે કે નવા અંગે પણ પૂરતો સમય જે દેવાવો ઘટે તે દેતો હોય તેમ લાગતું નથી. અમો વાતોમાં હતા ત્યારે ગમ્મતમાં મેં તેને જણાવેલું કે જો તું પાસ થાય તો હું તને રૂ. ૨૦૦/- આપું ને તું નપાસ થાય

તો તારે મને રૂ. ૫૦/- આપવા, પણ તેણે તે બીટનો સ્વીકાર ન કર્યો અને હસીને તે ઉડાવી દીધું. ‘જે કામ હાથમાં લીધું હોય, લેવાયું જ હોય તો તેમાં પાર પડવું જ’ તે અંગે પણ વાતચીત તેની સાથે પહેલાં થઈ ગયેલી હતી.

હજી તે તેનો પોતાનો નજીવો એકાઉન્ટ પણ રોજમેળ, ખાતાવહીની ઢબે લખી શકતો નથી. જમાઉધાર કરવાનું તથા કઈ આઈટેમ ક્યા ખાતે લખાય તેમાંય તે ફંફોળાય છે. એટલી બધી લાચારી તેની એકાઉન્ટિંગ અંગેની જણાય છે.

હરિ:ૐ તા. ૩-૧૨-૧૯૫૬

મારી વ્યાવહારિક આવડતથી યા ગુણોની વૃદ્ધિથી યા ગુણોની ઈશ્વરદત્ત તે શક્તિથી ખરે જ મને સંતોષ નથી. જ્યાં લગી સતત જાગૃતિ ના રહી શકે, પ્રભુપંથે આગળ ન ધપાય, ચિત્તશુદ્ધિ ના થાય. પરિપૂર્ણપણે ત્યાં સુધી કેમ કરીને રાચવાનું બની શકે ? કે કરી શકાય ?

તમો મને ઘણીવાર ત્યાં પણ યાદ કરો છો એ તમારી કૃપા અને વિશેષતા. એને યોગ્યપણે લાયક હું ક્યારે થઈશ ? હાલ તો નથી જ.

હરિ:ૐ તા. ૫-૧૨-૧૯૫૬

સિદ્ધાર્થ અંગ્રેજી શીખવા લગભગ રોજ ૧ કલાક હમણાંનો બેસે છે. ને ગણિત પણ મારી પાસે શીખે છે. તે કહે છે કે ‘હું જરૂર પાસ થવાનો છું.’

૧૧. એકલા હાથે આશ્રમની સુવ્યવસ્થા

પૂજ્ય શ્રીમોટા અને શ્રી હેમંતભાઈને નડિયાદ આશ્રમથી બહારગામ જવાનું હોવાથી એટલા દિવસ શ્રી નંદુભાઈને નડિયાદ આશ્રમની અને મૌનમાં બેઠેલા સાધકોની દેખરેખ રાખવાનું કાર્ય સંભાળવાનું આવ્યું. ત્યાં તેઓ તા. ૨૨-૧૨-૧૯૫૬ થી તા. ૪-૧-૧૯૫૭ સુધી રહ્યા અને બધું કામ પાર પાડ્યું.

હરિ:ૐ તા. ૧૦-૧૨-૧૯૫૬

પૂજ્ય પ્રિય,

મારી ત્યાં આવવાની પૂરી તૈયારી છે. સિદ્ધાર્થને ક્રિસ્ટમસની રજાઓ નથી. એટલે કાંતુનો ને તેનો ત્યાં આવવાનો પ્રશ્ન જ નથી. સિદ્ધાર્થ હમણાંનો રોજ અંગ્રેજી મારી પાસે ભણતો હોઈને જ. જો તેને ક્રિસ્ટમસની રજાઓ હોય તો તે ત્યાં આવે તો તેનું અંગ્રેજી ચાલુ રહે, તે ખ્યાલથી મેં ત્યાં તેમ જણાવેલું. બાકી, હું એકલો હોઉં ને જે મને ત્યાં આનંદ રહે, શાંતિ રહે તેવું બધાં હોય ત્યારે ન જ રહે. ને એકલા રહેવાનું જ હું પસંદ કરું છું.

હું ત્યાં તા. ૨૨મીની સવારે (શનિવારે) આવી જઈશ. યાને જઈ પહોંચીશ. તમો કદાચ તે વેળા અત્રે હશો જ એમ માનું છું. ત્યાં આશ્રમમાં કરવાનાં કામોનું લખાણ વાંચ્યું છે, એ બધું ઘણી જ આસાનીથી થઈ શકે તેવું છે. આનંદ આવશે. એકલો હોતાં શાંતિ પણ હશે. તે દિવસે સવારે વડ ઉપર હું ધ્યાન કરવા બેઠેલો ત્યારે જે હાકોટા હરિ:ૐના બીજાઓના અવાજો અને તેને વળતા અપાતા જવાબો હરિ:ૐના આદિથી મને તો મારી ધ્યાનની શાંતિમાં ખલેલ પહોંચ્યાનું લાગેલું. તેના કરતાં તો અત્રેની મૌનની ઓરડીમાં સવારે ૩૫ થી ૭ સુધી સારી શાંતિ ને નીરવતા હોય છે. ધ્યાન વેળા થતા

અવાજો અને કોલાહલ હજુ મને કઠે છે યા ખલેલ પહોંચાડી શકે છે, તે હકીકત છે. એટલે મને એકલો હોતાં જરૂર વધુ શાંતિ મળી રહેશે અને તે જ સારું છે.

એ જ લિ. ઇરુનું નંદલાલના પાયલાગુ

આ રીતે શ્રી નંદુભાઈએ નડિયાદ આશ્રમનો હવાલો સંભાળી લીધો અને નિત્યકર્મમાં પરોવાઈ ગયા.

રાત્રે ૭૧ વાગ્યે

હરિ:ૐ

તા.૨૯-૧૨-૧૯૫૬

પૂજ્ય પ્રિય,

‘એકાંતમાં એકલા રહેવાની મને મજા આવે છે. એટલા પ્રમાણમાં હું સામાજિક પ્રાણી ઓછું ગણાઈ શકું. સમૂહમાં આટલો આનંદ નથી હોતો. જે ભાવના, શાંતિ, પ્રસન્નતા, આનંદ એકાકી જીવનમાં અનુભવું છું તે સમૂહ જીવનમાં તેટલા પ્રમાણમાં નથી અનુભવી શકતો, તે ઊણપ તો છે જ. તેનો અર્થ એમ પણ નથી કે વર્ષોનાં વર્ષો એકાકી જીવન સદૈવ એકસરખું રુચતું આવે, સંભવ છે કે ત્યારે બીજાની સોબતની અપેક્ષા ઊઠે, ઈચ્છા જાગે. પણ any how મહિનાઓ સુધી off and on આવું એકાંત હોય તો વધુ ગમે ખરું. આશ્રમમાં પણ એકથી વધુ જણ હોય તો તેટલા પ્રમાણમાં આનંદમાં કદાચ રહે ખરો અને જો કાયમી લાકોની અવરજવર અને તેવી પ્રવૃત્તિ હોય તો તો એકાંતમાં આવેલ આશ્રમમાં પણ કદાચ ન રુચે. અલબત્ત, આમ એકાંતની સાથે સાથે સવારસાંજ કીર્તન, ધ્યાન આદિ પૂરતું તદ્દન એકાંત અને તે માટેનો ખાસ સમય નિશ્ચિંતતાવાળો હોય તો વધુ ગમે ખરું. સારો દિન કામની પ્રવૃત્તિમાં રોકાયેલા રહેવામાં સમય તો જોકે ક્યાંયે પસાર થઈ જ જાય છે. છતાં ચિંતવન, મનન અને ધ્યાન, ત્રાટક માટે નિશ્ચિંતતાવાળો નિશ્ચિત સમય રોજ મળી શકે તો વધુ રુચે

ખરું. સદા કાર્યમાં જોડાયેલા રહીને કાર્ય વેળા જ ધ્યાન, મનન, ઊંડી રીતે કરવાની કળા હસ્તગત ના થાય ત્યાં સુધી ઉપરનાની જરૂર મને મારા પૂરતી લાગે ખરી.

અહીં એકાંતમાં આનંદ તો છે જ. ખાસ કરીને સાંજે દાા પછી ખૂબ શાંતિ અને નીરવતા લાગે છે. તે સવારના ૮ સુધી એકલા હોવું, કોઈનું તદ્દન આજુબાજુમાં ન હોવું તે ખ્યાલ જ મને તો આનંદ અર્પવા માટે પૂરતો છે. (અલબત્ત, મૌનરૂમવાળા ભાઈની હાજરીને હું હાજરી ગણતો નથી) ઊલટ પક્ષે આ પ્રેમચંદભાઈના જાપ તો રિધમિક-તાલબદ્ધ હોઈને આનંદ આપતા હોય છે.

મને શરદી કુંભકોણમ્થી આવ્યો ને જે થોડા દિન થયેલ, રહેલ તે જ. હવે તે બિલકુલ નથી. અહીં ઠંડા પાણીએ નદીમાં નાહવા છતાં ને આગલા હોલમાં સૂવા છતાં, ખુલ્લા પગે ફરવા છતાં કશું નથી. ને શરીરે જે પહેલાં બરડે નદીમાં ઠંડા પાણીમાં નાહતાં બરડો ફાટતો હતો તેવું પણ હવે નથી. હોઠે વેસેલિન પહેલાં લગાડવું પડતું તે પણ બે વર્ષથી નથી લગાવવું પડતું અને પગનાં તળિયે પણ કશું લગાડવું પડતું નથી હવે. એ બધું જોતાં ઠંડી સહેવાની શક્તિ જરૂર વધી છે એમ ગણાય ખરું. રજાઈ ઓઢતો નથી. એક કામળો અને બે ચોફાળ ઓઢું છું. આનંદ છે.

‘...અંગે તમો ફિક્કર કદી ન કરશો. હું બધું તમારી કૃપાથી સંભાળી લઈશ. ને સઘળું હેમખેમ પાર ઊતરશે જ. નિશ્ચિંત રહેશોજી.’

લિ. છોરું નંદુના પાયલાગુ

શ્રી નંદુભાઈ સવારે ૨૧૧ વાગ્યે જાગી જતા, મોટેથી નામસ્મરણ કરતા અને ધ્યાન આદિ સાધનો કરતા. દિવસમાં બે વખત નદીએ નાહવા જતા અને કપડાં પણ નદીએ ધોતા. પાણીનો હેન્ડપંપ (ડંકી) ચલાવી આશ્રમની જરૂરિયાતનું પાણી ભરી લેતા.

સાંજે પેટ્રોમેક્ષ સળગાવી લેતા. સવાર સાંજ વાસણ માંજી લેતા અને વધારાના સમયમાં આનંદમયી માનું એક અંગ્રેજી પુસ્તકનું વાંચન કરતા તથા બપોરે કલાકેક Mother India ના જૂના અંકોનું વાંચન પણ કરતા. રાત્રે પણ ૦૧ કલાક વાંચન થઈ શકતું હતું.

આ ઉપરાંત, મૌનમાં બેઠેલા પ્રેમચંદભાઈને થયેલી શારીરિક તકલીફ માટે નડિયાદના ડોક્ટરની દવા મંગાવી આપી હતી. તેમનું જમવાનું, ફૂલ-ધૂપ આપવા, તેમનાં કપડાં ધોઈ આપવાં વગેરે સમયસર થઈ શકતું હતું. આ નવા થયેલા આશ્રમે અવારનવાર મુલાકાતીઓ પણ આવતાં. તેમની આગતાસ્વાગતા પણ કરી હતી તથા આશ્રમની બાજુમાં આવેલા બિલોદરા ગામના લોકો પણ આવતાં. પત્રવહેવારની પ્રવૃત્તિ પણ રહેતી. આશ્રમને જોઈતી જરૂરી ચીજવસ્તુ નડિયાદથી કુબેરદાસભાઈ આપી જતા.

તા. ૨-૧-૧૯૫૭ના રોજ હેમંતભાઈ આશ્રમ પરત ફર્યા હતા. તે પછી કપડાં વાસણ વગેરે ઘરકામ પતાવી પ્રૂફ રીડિંગનું કામ પણ શરૂ કર્યું હતું. કલાકના ૫૦ પાનાંની ઝડપે વાંચીને પૂર્ણવિરામ, અલ્પવિરામ, વાક્યોની ગોઠવણી, જોડણી, વ્યાકરણ દોષ વગેરે તેઓ કરતા ! આમ, લગભગ સવારથી સાંજ સુધીમાં સૂતા પહેલાં ૮૦૦ પાનાંનું પ્રૂફ રીડિંગ પણ પૂરું કર્યું હતું. બાકી રહેલાં ૧૦૦ પાનાં બીજે દિવસે સવારે પૂરાં કર્યાં. ત્રણેક મુદ્દા પૂજ્ય શ્રીમોટાને પૂછવાના બાકી રહ્યા હતા તે રૂબરૂ પૂછવાનું રાખ્યું હતું.

તેઓને બરાબર બે અઠવાડિયાં આશ્રમમાં રહેવાનું થયું. તે દરમિયાન તેમને ખૂબ જ આનંદ આવ્યો. તેમનાથી કાર્ય કરવામાં ઝડપ, ભાવ, જાપ વગેરે રહ્યા હતા. તેમને ગૃહવ્યવસ્થાના કામમાં પણ મંદતા આવી ન હતી. આ જાતનો શ્રમ અને વ્યવસાય કરવાની

શક્તિ મન અને તનથી નાબૂદ નથી થઈ, તે તેઓએ અનુભવ્યું, તેથી પણ તેમને આનંદ થયો હતો.

અમદાવાદમાં એક બસવાળાએ તેમણે સાથે લીધેલી પેટી જોઈને શ્રી નંદુભાઈને બેસવા ન દીધા. કંડકટરે ટિકિટ જ ન આપી. કેબિનમાંના ઈન્સ્પેક્ટરે ભલામણ કરી છતાં બસમાં બેસવા ના દીધા. આમ છતાં શ્રી નંદુભાઈના દિલમાં એ કંડકટર પ્રતિ રજમાત્ર રોષ થયો ન હતો. ને બિલકુલ ચણચણાટી વિના ૨૦-૨૫ મિનિટ બેસી રહી બીજી બસની રાહ જોઈ અને બીજી બસમાં ઘેર પહોંચ્યા. તેમને જોઈ કાંતાબા ખૂબ જ ખુશ થયાં.

ભવિષ્ય

હરિ:ૐ

તા. ૮-૨-૧૯૫૭

નડિયાદ

પ્રિય ભાઈ,

તમારો ગઈ કાલનો P.C. મળ્યો છે. કાંતાબા શહેરમાં રહી છે, તેનું કંઈક કારણ હશે. તેને પોતાને ગમતું બન્યા કરે (જોકે એવું તો બધાંને જ ગમે છે) તે ગમે. કંઈ કશી રોકટોક ન હોય તે તો કોને ન ગમે? એને હવે બધાંમાં હરવું ફરવું છે ને મહાલવાની પણ મરજી અંદરથી તો પાકી છે, પરંતુ આપણી સંગે પડી છે એટલે શું થાય? ને વળી દૂર રહેવાનું છે. ખરી રીતે તો એને જેમ જીવવું હોય તેમ તેની તેને સંપૂર્ણ પ્રેમપૂર્વકની છૂટ હોવી જોઈએ. આપણને યોગ્ય લાગે ને તે માર્ગે આપણે વહીએ ને તે તેને માર્ગે એમ કરતાં કરતાં બન્ને પૂર્વ પશ્ચિમ થઈ જવાનાં. મનમાં આપણને તેના વર્તનથી ક્યવાટ ન થવો ઘટે. તેને પણ સમજણ તો હોય છે ને તેની સમજણને આધારે તે પોતે શહેરમાં રહી હશે.

સિદ્ધાર્થની પરીક્ષાનું જાણ્યું. થોડીક મોડી થઈ તે ઠીક થયું કે જેથી તેટલો સમય તે વધારે વાંચી શકશે.

ચાર ફર્માનું વી.પી. મળ્યું છે. પ્રિયને (હેમંતભાઈને) અમારા વતી વહાલ કરશોજી.

કાશીબા ગઈ કાલે એક વાગ્યે આશ્રમે આવેલાં. જે આજે એક વાગ્યે પાછાં નડિયાદ જાય છે ને ત્યાંથી ત્યાં.

હાલમાં જે લગ્ન થયાં તેમાં રાતે એક વાગ્યે મોટર લેવા આવી હતી ને રાતે સવા ત્રણે પાછી આશ્રમમાં મૂકી ગઈ હતી.

એ જ લિ. તમારા મોટાના સપ્રેમ ઘણા ઘણા રામ રામ

સિદ્ધાર્થ વિશે પૂજ્ય શ્રીમોટા

હરિ:ૐ

તા. ૨૭-૨-૧૯૫૭

હરિ:ૐ આશ્રમ, દખ્ખણિયો ઓવારો,

નડિયાદ,

પ્રિય ભાઈ,

સિદ્ધાર્થલાલાની હકીકત જાણી. પરીક્ષા આટલી નજદીક હોવા છતાં ૨ થી ૨૫ કલાકની બપોરે લંબી તાણે છે, તે પણ એક મોટી નવાઈ છે. હેમંતભાઈ સાથે કાંતાબાએ સંદેશો એવો કહાવ્યો છે કે બે દિવસથી સિદ્ધાર્થ ઠીક વાંચે છે. સિદ્ધાર્થના મનમાં નક્કી જ છે એટલે પછી ઝાઝી મહેનત કરવી શી ? એના કરતાં લહેર જ ન કરવી ? કોકને લહેર વધારે ગમે ને મહેનત ઓછી ગમે. એટલે આપણા સિદ્ધાર્થલાલાની હકીકત ન્યારી છે. તેણે મનમાં પાકી ગાંઠ વાળી લીધેલી છે, એટલી વાત નક્કી, પણ તે હંમેશ આવો જ રહેશે એમ પણ ન કહેવાય અને રહેશે તો ખત્તા ખાશે. અમારાં કાંતાબાના મનમાં, તમે સિદ્ધાર્થના અવગુણ વિશેષ જુઓ છો એવી મડાગાંઠ

શ્રી નંદુભાઈ-કાંતાબા, શ્રી ચંદનબહેન શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈ- ઈલાબહેન અને તેમનો પરિવાર

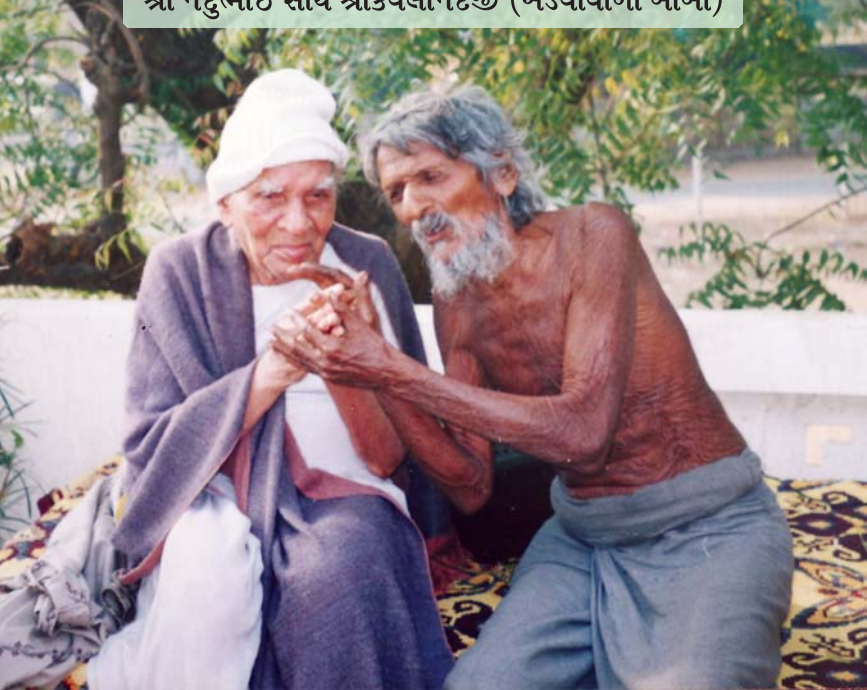

પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે શ્રી હેમંતદાદા અને શ્રી કાંતાબા

श्री नंदुभाई साथे श्रीकेवलानंदज (भंडवावाणा बाबा)

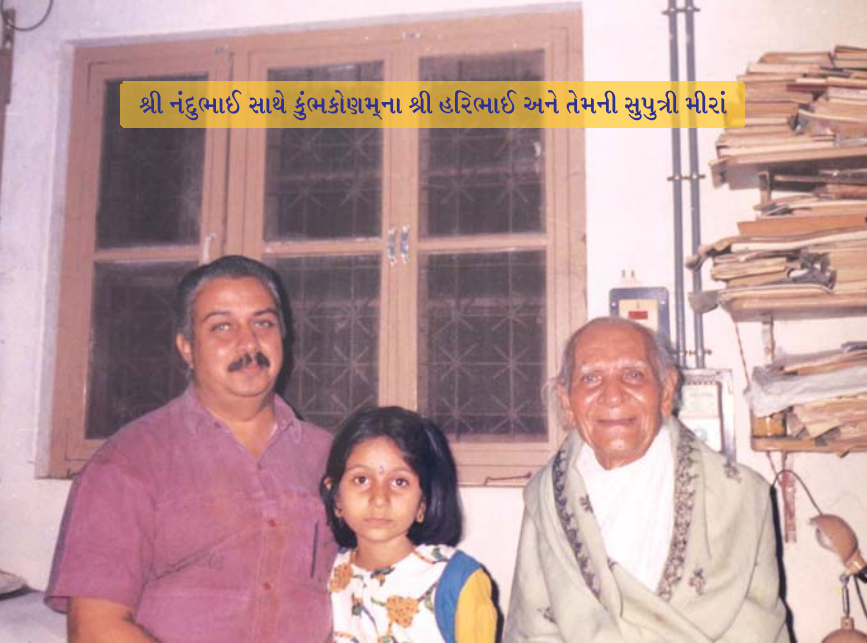

પૂજ્ય શ્રી દાસાનુદાસ સાથે શ્રી નંદુભાઈ, શ્રી રમેશભાઈ ભટ્ટ અને ચંદનબહેન પટેલ પરિવાર

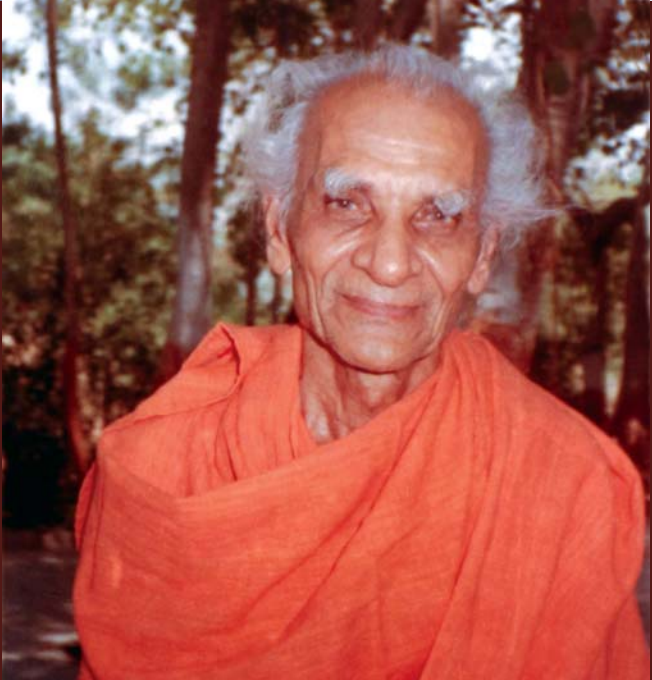
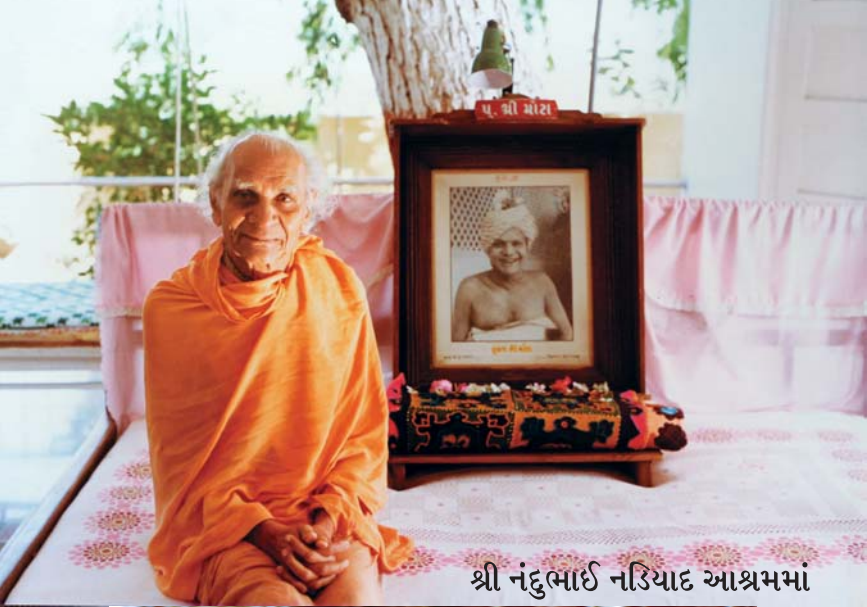

શ્રી નંદુભાઈ સાથે કુંભકોશમ્ના શ્રી હરિભાઈ અને તેમની સુપુત્રી મીરાં

શ્રી નંદુભાઈ અને શ્રી ઝીણાકાકા

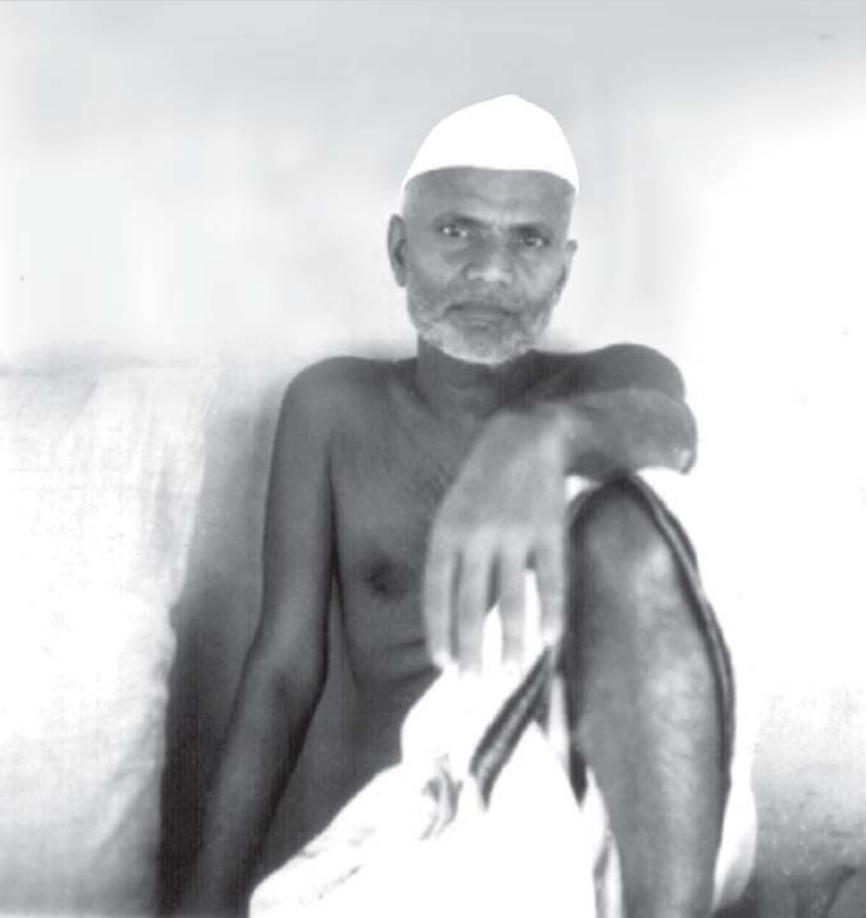

શ્રી નંદુભાઈ નડિયાદ આશ્રમમાં

શ્રી નંદુભાઈ નડિયાદ આશ્રમમાં

पूज्य श्रीमोटा

પડેલી છે તે નક્કી માનજો. તે હા કહે કે ના કહે તેની સાથે ઉપલી હકીકતને કશી નિસ્ખત નથી ને સિદ્ધાર્થના મનમાં પણ એમ છે કે બધાં મારી પાછળ પડ્યાં છે. આ જગતમાં ને સંસારમાં સૌ કોઈ પોતપોતાની રીતે કુટાય છે. એમાંથી એને ઉગારવા મથવાનું ઈચ્છીએ તોપણ તેનો સહકાર ન મળતાં અને સ્વયંભૂ તેની એવી ઝંખના ન હોતાં એ તો ઠેરનો ઠેર રહે છે. તે ભલે પોતે પાસ થઈ જશે એમ કહેતો હોય પણ તે તો ખાસ આપણને સારું લગાડવા પૂરતું જ ને કદાચ થઈ જાય એમ માનવાનું અથવા માની શકવાનું દિલમાં બનતું નથી. જોકે પાસ થાય તો રાજી તો ઘણા થઈએ એમાં ના નથી. તે તમારે રૂ. ૨૫૦/- પણ આપવા પડે.

એ જ લિ. મોટાના રામ રામ

પિતાની કસોટી

હવે સિદ્ધાર્થની ઈચ્છા કોલેજમાં ભણવાની હતી. શ્રી નંદુભાઈએ શરત મૂકી કે પાસ થઈશ તો આગળ ભણાવીશ. આમ, શ્રી નંદુભાઈએ કડક વલણ અપનાવ્યું. કોલેજના પ્રથમ વર્ષનું પરિણામ આવ્યું, નાપાસ ! શ્રી નંદુભાઈએ કહ્યું, ‘રિચેક કરાવવું છે ?’ સિદ્ધાર્થ કહે, ‘ના. મને ખબર છે મેં શું લખ્યું છે.’ આમ, સિદ્ધાર્થ એક વર્ષ કોલેજમાં ભણ્યો, પરંતુ આથી વિશેષ અભ્યાસ કરી શકે તેમ ન હોવાથી ૧૯૫૭માં શ્રી નંદુભાઈએ સિદ્ધાર્થને કૌટુંબિક ધંધામાં લગાડવા કુંભકોણમ્ હસમુખભાઈ પાસે પેઢીમાં ગોઠવી દીધો. આમ, કાંતાબા પણ સાબરમતી આશ્રમ છોડી કુંભકોણમ્ રહેવાં આવી ગયાં. એ સમયે શ્રી નંદુભાઈ કુંભકોણમ્ આશ્રમમાં સાધનાર્થે રહેતા જ હતા.

શ્રી નંદુભાઈને લાલાજી પ્રત્યે અનન્ય પ્રેમભાવ. દોઢેક વર્ષ પછી સિદ્ધાર્થને કુંભકોણમ્માં ગોઠ્યું નહિ. બધાંમાંથી એનું મન ઊઠી ગયું.

શ્રીમોટામાંથી, શ્રી નંદુભાઈમાંથી, બધાંમાંથી. એક દિવસ સિદ્ધાર્થ ઘર છોડીને સાઈકલ ઉપર નીકળી પડ્યો. શ્રી નંદુભાઈએ કહ્યું, ‘તારે જવું હોય ત્યાં જા. તું છૂટો. મારી જવાબદારી નહિ.’ ઘરમાં કાંતાબા રોવે - બધાં રોવે. અથડાતા કુટાતા સિદ્ધાર્થ કુંભકોણમ્થી મદ્રાસ આવ્યો. ત્યાં અનુભવ થઈ ગયો કે પૈસા વગર કેમ જિવાય છે ! શ્રી નંદુભાઈએ પેઢીના મેનેજર શ્રી નેમીકુમાર શેઠની દીકરી વિશાખાને જે મદ્રાસમાં મેડિકલમાં અભ્યાસ કરતી હતી તેને કાગળ લખ્યો કે ‘સિદ્ધાર્થ આવી રીતે સાઈકલ લઈને નીકળ્યો છે અને મદદ લેવા તારી પાસે આવશે એવું મને લાગે છે.’ સિદ્ધાર્થ વિશાખાબહેનને મળ્યો. વિશાખાબહેને સિદ્ધાર્થને સમજાવ્યો કે સાઈકલ અહીં મૂકી દે અને મુંબઈ ઘાટકોપર બાલાભાઈ પાસે જા.’ શ્રી બાલાભાઈ, શ્રી નંદુભાઈના ભાઈ થાય. શ્રી બાલાભાઈને ત્યાં એક અઠવાડિયા પછી શ્રીમોટા આવ્યા. શ્રીમોટાએ સિદ્ધાર્થને પૂછ્યું, ‘ભાઈ હવે તારો શું પ્લાન છે ?’ સિદ્ધાર્થ જવાબ ના આપી શક્યો. સિદ્ધાર્થ કહે, ‘ત્યાં મને ગણતા નથી. મને પ્રોત્સાહન નથી આપતા. મને ભત્રીજો જ ગણતા નથી. મને તો ઘરના નોકર તરીકે જ ટ્રીટ કરે છે. મારે કુંભકોણમ્ જવું નથી.’ આ બધું બરાબર સાંભળીને શ્રીમોટાએ રૌદ્ર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. એમની આંખ લાલઘૂમ થઈ ! પછી શાંતિથી સમજાવ્યો કે ‘તને ત્યાં ગોઠતું ન હોય તો તું ત્રિચિ જા. હું ત્રિચિમાં ચંદ્રકાંતકાકાને કહી દઉં છું.’ આ પછી સિદ્ધાર્થ ત્રિચિમાં કાકા શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈની પેઢીમાં ગોઠવાઈ ગયો.

(માહિતી સ્ત્રોત : શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈ)

૧૨. વિશિષ્ટ પરંતુ હઠીલાં નિમિત્ત શ્રી નંદુભાઈ

પૂજ્ય શ્રીમોટાને એમની સાધનાનાં શરૂઆતનાં બે વર્ષ પછી સ્વપ્નમાં તામિલનાડુના અમુક પ્રદેશ દૃશ્યમાન થતા હતા. આ દેશનાં દૃશ્યો સ્વપ્નમાં આવ્યા કરતાં, પણ તે કયા દેશનાં છે, તેની કશી ગતાગમ તે વેળા લાગતી નહિ. કોઈ ઠેકાણેનાં દૃશ્ય તે હશે, એમ લાગતું. તેઓ ૧૯૪૧માં પ્રથમ વાર દક્ષિણ ભારત ગયા ત્યારે આ સ્વપ્નમાં આવતાં પ્રદેશની ખબર પડી કે એ દક્ષિણ ભારતના પ્રદેશો હતા. ત્યાર પછી ૧૯૪૨માં બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી શ્રી નંદુભાઈ પેઢીઓ સંભાળવા ગુજરાતથી આવ્યા ત્યાર પછી શ્રીમોટાને વધારે સમય એમની સાથે રહેવાનું થયું અને એમના કુટુંબ સાથે ગાઢ રીતે સંકળાવાનું થયું.

કુંભકોણમ્ આશ્રમ

પૂજ્ય શ્રીમોટાને દક્ષિણ ભારત તેની ભાવનાને લીધે વધુ પ્રિય હતું. પૂજ્ય શ્રીમોટા કહેતા કે જ્યાં કળા છે, સુંદર ચિત્ર, નૃત્ય, ગીત, સંગીત જીવંત છે ત્યાં વધુ ભાવના હોવી જોઈએ. દક્ષિણ ભારતમાં વધુ ગરીબાઈ છે છતાં ત્યાંનાં અલૌકિક મંદિરો, શિલ્પકળા વગેરે અનુપમ છે. વળી, કળા વેઠથી કે મજૂરીથી ખીલી ના શકે, સ્વતંત્ર હૃદયની ઊર્મિથી એ પ્રગટી શકે છે. ભાવના વિના એ શક્ય નથી. પૈસાથી એ ભાવ નહિ આવે. એ ભાવને કારણે તો હિંદુ ધર્મના મહાન આચાર્યો દક્ષિણ ભારતમાં પેદા થયા. દક્ષિણના લોકોએ ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ જાળવી રાખી છે અને ભવિષ્યમાં એ સંસ્કૃતિનો પુનરોદય પણ દક્ષિણમાંથી જ થવાનો છે. એમણે જાતે પણ બીજો જન્મ દક્ષિણમાં લેવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી હતી. અનુભવી પુરુષને સ્થળનાં પણ નિમિત્ત હોય છે.

કુંભકોણમ્માં કાવેરી નદી કાંઠે આવેલ આશ્રમની જગ્યા અને ઓવારો પૂજ્ય શ્રીમોટાને અતિ પ્રિય સ્થળ હતું. શ્રીમોટાએ લખ્યું છે કે ‘અહીંના આશ્રમનું સ્થળ મને તો કોઈ હૃદયનાં સ્વજન જેટલું જ વહાલું છે. આ રળિયામણા સ્થળમાં અમારે રમવાને માટે, આનંદવિહાર કરવાને માટે આ બધી વૃત્તિઓ અમારા હૃદયમાં રહેલી હોય છે.’ (‘જીવનમંડાણ’, પાંચમી આ., પૃ. ૮૮/૯૦) તે સૌમ્ય, રમ્ય આશ્રમની ભૂમિ અને તે પવિત્ર કાવેરી ! એ હરિ:ૐ આશ્રમ ! અને એ હરિ:ૐ ! બન્ને મળતાં કેટલો આનંદ !

(‘જીવનસોપાન’, પાંચમી આ., પૃ. ૧૧૫)

પૂજ્ય શ્રીમોટાને દક્ષિણ ભારત સાથે જોડાવાનું મુખ્ય નિમિત્ત શ્રી નંદુભાઈ હતા. ત્યાર પછી બીજું નિમિત્ત, શ્રી હસમુખભાઈ (લાલાજી)ના દીકરા શ્રી હરિભાઈ હતા કે જેઓ પૂજ્ય શ્રીમોટાના એક જન્મના ગુરુ હતા ! તેઓના દ્વારા પૂજ્ય શ્રીમોટાને ત્યાંની પેઢી સાથે લાગતાંવળગતાં નિમિત્તો સાથે સંકળાવાનું થયું હતું. પૂજ્ય શ્રીમોટા એમના જીવનકાળ દરમિયાન મળી આવેલાં જીવોને સામે ચાલીને શોધવા ગયા ન હતા. એ તો જેમ જેમ સમય પસાર થતો ગયો તેમ તેમ જુદાં જુદાં નિમિત્તો મળતાં ગયાં હતાં. સમર્થ સંત શ્રીમોટાને પ્રથમ મુલાકાતમાં જ એ નિમિત્તના પરાપૂર્વ સંબંધોનું જ્ઞાન થઈ જતું. જેમ કે સુરતમાં પૂજ્ય શ્રી ઝીણાકાકા સાથે રેલવે સ્ટેશન ઉપર ટ્રેનના ડબ્બામાં, પ્રથમ મુલાકાત સમયે. તેવી જ રીતે ૧૯૩૯માં સાબરમતી આશ્રમથી વિદાય સમયે શ્રી નંદુભાઈ વિશે (એમને પરિચય ત્યારે ન હતો) પૂજ્ય શ્રીમોટાએ શ્રી હેમંતદાદાને વાત કરી હતી.

પૂજ્ય શ્રીમોટા શ્રી નંદુભાઈને ‘દેવના દીધેલા’ તરીકે ઉલ્લેખ કરતા. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ શ્રી નંદુભાઈ ઉપર પત્રોમાં

નીચે મુજબ ભાવ વ્યક્ત કર્યો છે, જે એમના ગાઢ નૈમિત્તિક સંબંધોનું દ્યોતક છે.

(શિખરિણી)

તમે ક્યાં ને ક્યાં હું ! કહીં કહીં હતા દૂર જગમાં,
કદી ધાર્યું નહોતું જગમહીં મળાશે નજરમાં; ...

(‘જીવનપગરણ’, ચોથી આ., પૃ. ૫૪)

(શાર્દૂલવિકીડિત)

શી લીલા ! રચના શી ગૂઢ વિભુની ! ક્યાં હું તમે ક્યાં વળી !
જે કાજે જગ મેળવ્યા ઉભયને તે અર્થ સારો, હરિ !

(‘જીવનપગરણ’, ચોથી આ., પૃ. ૮૯)

(શિખરિણી)

તમારી પાસેનું સઘળું લઈ લેવા ઉર ચહું,
નથી સત્તા પાસે, પ્રભુપદ પુકાર્યા નિત કરું.

(‘જીવનપગરણ’, ચોથી આ., પૃ. ૧૦૧)

(શિખરિણી)

પડી રે’વા દેજો, તમ હૃદયના કોઈક ખૂણે,
તમારું જાણીને, કંઈક મુજને ચાહ વળી દો.
ગમે તેવું તોયે સ્વજન તમ જે પાલવ પડ્યું,
નિભાવી લો એને તમ ઉર, કરી પાલન પૂરું.

(‘જીવનપગરણ’, ચોથી આ., પૃ. ૧૦૨).

(તમે મારા દેવના દીધેલ છો, એ રાગ)

તમે મારા જીવનસાથી છો,
તમે મારા હૈયાહુલામણ છો,
તમે મને પ્રાણના દ્યોતક છો.
તમ જેવાની જે પ્રભુએ

અણમોલ દીધી ભેટ,
 એ પ્રભુનો શો પાડ હું માનું ?
 રખાવજે પ્રભુ ટેક.
 ગરીબને આમ કોણ નવાજે ?
 કો પ્રીછે રૂડી પેર ?
 નૂર ન હોવા છતાં કશુંયે
 એવા પરે શી આ મ્હેર !
 મનની વૃત્તિઓ, લાગણીઓ સૌ,
 વિચારો, કલ્પના, સર્વ,
 ઊંડું ઊંડું શું સુપ્ત રહેલું,
 દેતા રહો વારવાર.
 ખાલી ખાલી થઈ સર્વ પ્રકારે
 ભિખારી બનજો ઉર,
 થઈ ભિખારી પછી દીધેલું
 બનશે અમૃત તુલ.
 મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ, અહં સૌ
 તે હોવા છતાં ન હોય,
 એ રીત રૂપાંતર જેમ થાયે
 ગ્રંથિઓ છૂટશે સર્વ.

(‘જીવનમંથન’, પાંચમી આ., પૃ. ૧૯૯-૨૦૦)

કેટલાંક નિમિત્ત એવાં હઠીલાં હોય, કેટલાંક જીવો અને પેલા
 અનુભવીને કે એનામાં ભગવાનનો ભાવ એને અભિમુખતા જાગે
 એટલે એને વધારે વખત રાખે. દયા કરીને, કૃપા કરીને. એનું
 વધારે ભોગવે કે જેથી કરીને પેલો હઠીલો જીવ છે, હાલતો નથી,

હઠતો નથી, પણ એ છોડે એવો નથી. આવો આ માણસ - તેને વધારે વખત રાખીને, વધારે એનું દુઃખ ભોગવીને પેલામાં અભિમુખતા જગવે છે. એ તો પરમ પુણ્યનું કામ કરતો હોય છે, એ ભોગવતાં ભોગવતાં પણ એની પ્રાર્થના કે એની મનોવાંછના કે મનનો ભાવ પેલાં નિમિત્ત પરત્વેનો એવો હોય છે કે ભગવાન પરત્વેની એનામાં અભિમુખતા જાગે. એનું અસ્તિત્વ માત્ર એટલા માટે છે કે ભગવાનની અભિમુખતા બધાંમાં જાગે. નિમિત્તોમાં એ એનું મોટામાં મોટું કર્તવ્ય છે, મિશન છે આ.

(‘જીવતા નર સેવીએ’, ત્રીજી આ., પૃ. ૧૫)

શ્રી નંદુભાઈ આ પ્રકારના પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં હઠીલાં નિમિત્ત હતા.

(અનુષ્ટુપ)

તાળું ‘નિમિત્ત’ વાસેલું, તિજોરી અકબંધ છે,
મુકાયાં જાય છે નાણાં તેમાં અનેકવિધ તે.
યોગ્ય ચાવી કને જેની તેવો જ ખોલી તે શકે,
માત્ર અનુભવીની શી તે કાજે લાયકાત છે !

(‘નિમિત્ત’, ત્રીજી આ., પૃ. ૨૯-૩૦)

જીવ (નિમિત્ત) પોતે જ પોતાના વિવિધ સંસ્કારોથી ભરેલા ચિત્તરૂપી તિજોરીનું તાળું છે. તે અકબંધ તિજોરીની યોગ્ય ચાવી અનુભવી પાસે હોય છે. સંબંધમાં આવતાં જીવને ઈશ્વરાભિમુખ થવાના સંસ્કારરૂપી નાણાં અનુભવી દ્વારા મુકાયે જ જાય છે. જ્યારે જીવાત્માના ચિત્તમાં રહેલા તેને સંસાર પ્રત્યે અભિમુખ કરનારા સંસ્કારોનો પરાભવ કરીને અનુભવી દ્વારા પડેલા સંસ્કારો પ્રબુદ્ધ થઈ જાય છે અને તેનામાં ઈશ્વરાભિમુખ થવાની પ્રચંડ ભાવના

જાગી ઊઠે છે ત્યારે તેના હૃદયમાં અનુભવીનો સંપૂર્ણપણે સ્વીકાર કરવાની ભૂમિકા પ્રગટે છે. આમ થતાં તેની મૂળ પ્રકૃતિમાં પરિવર્તન લાવી શકાય છે. સંસારી જીવમાં અનુભવી પ્રત્યેની સ્વીકારાત્મક ભૂમિકા ન પ્રગટે ત્યાં સુધી તેની પ્રકૃતિમાં પરિવર્તન પ્રગટાવી તેને સંપૂર્ણપણે ઈશ્વરાભિમુખ કરવાનું પોતાનું નિમિત્તકર્મ અનુભવીથી થઈ શકતું નથી. જીવરૂપી નિમિત્તનો ઉદ્ધાર કરવાની સ્પૃહા અનુભવીમાં હોય છે, પરંતુ તેની પાસે કશું પણ પ્રાપ્ત કરવાની સ્પૃહા તેને હોતી નથી. આથી, અનુભવી નિમિત્ત પ્રત્યે એકીસાથે સ્પૃહાવાળો તેમ જ નિઃસ્પૃહી હોય છે. શ્રી નંદુભાઈની બાબતમાં આ શક્ય થયું ૧૯૬૦માં !

૧૩. આખરે વાછરડું ખીલે બંધાયું - ૧૯૬૦

સતત કર્મમાં પરોવાયેલા રહેવું અને મનને એવી રીતે રોકાયેલું રાખવું, એના જેવી જીવનની બીજી કોઈ ઉત્તમ કેળવણી નથી. મનને વારંવાર જીવનના વિષયમાં ખેંચી લાવવાને માટે એને ગળે દોરી બાંધવાની જરૂર રહે છે. જેમ ખીલે બાંધેલું વાછરડું ગમે તેટલું છૂટું ચર્ચા કરે તોપણ તે ખીલાથી અળગું હોઈ શકતું નથી, તેમ મનને આપણે ઊર્ધ્વ જીવનનું સતત એકધારું ચિંતવન કરાવવાનું રહે છે.

‘મન માર્યા વિના, મન માર્યા વિના

‘સ્નેહ’ પ્રકટવો એ છે અતિશે દોહલો’

૧૯૫૧થી ૧૯૫૬ સુધીમાં કુંભકોણમ્, નડિયાદ અને સુરત આશ્રમો થઈ ગયા હતા. પૂજ્ય શ્રીમોટા તે પછી વધારે સમય ગુજરાત અને મુંબઈમાં રહેતા. શ્રી નંદુભાઈ કુંભકોણમ્ આશ્રમમાં રહેતા. ૧૯૫૮માં નંદુભાઈને થયું કે ‘ના, ના, આ બધું બરાબર નથી થતું. આ બધું મારી ઈચ્છા મુજબ થાય છે. ગુરુની સાથે રહીએ તો બધું એમની ઈચ્છા પ્રમાણે થવું જોઈએ.’ એટલે નંદુભાઈએ શ્રીમોટાને લખી જણાવ્યું કે ‘મારે તમારી સાથે રહેવું છે અને તમારી સેવામાં આવવું છે.’ શ્રીમોટા કહે, ‘તમને આકરું પડશે. ફાવશે નહિ.’ નંદુભાઈ કહે, ‘બધું ફાવશે. કેમ નહિ ફાવે ?’ પછી શ્રીમોટાએ એક શરત મૂકી કે ‘તમારી પત્નીની લેખિત મંજૂરી લાવો. કુંભકોણમ્માં તમારાં બા તમારી સાથે છે, તેમની પણ મંજૂરી લાવો. તે લોકો એકલાં રહેવા ખુશી છે કે કેમ ? તે નક્કી કરતા આવો. જો એમ હોય તો ખુશીથી આવજો.’

એ લોકોએ સંમતિ આપી અને શ્રી નંદુભાઈ, શ્રીમોટા સાથે રહેવા આવી ગયા. શ્રીમોટા એ સમયે સુરત, નડિયાદ આશ્રમમાં રહેતા અને જ્યાં જ્યાં એમનાં સ્વજનો બોલાવે ત્યાં ત્યાં જતા. આમ, મુંબઈ, સુરત, ખંભાત વગેરે સ્થળોએ જવાનું થતું. આથી, શ્રી નંદુભાઈનો પોતાનો સાધનાનો કાર્યક્રમ જળવાતો નહિ. જપ, ધ્યાન કે ત્રાટક કંઈ જ નિયમિત થઈ ના શકે. આમ, ત્રણેક મહિનાની દોડાદોડીથી કંટાળી ગયા ને શ્રીમોટાને કહ્યું, મોટા, આ મને નહિ ફાવે.’ શ્રીમોટા કહે, ‘મેં તમને ક્યાં નોતર્યા હતા ? તમે આવ્યા. હવે જાઓ પાછા.’ શ્રી નંદુભાઈ પાછા કુંભકોણમ્ ચાલ્યા ગયા અને સાધના કરવામાં જોતરાયા.

(શ્રીમોટાની મહત્તા, ચોથી આ. પૃ. ૩૦-૩૧)

Wall at your back

આપણે મનથી પર છીએ. આપણી ઈચ્છાશક્તિ એ જ સર્વસ્વ છે એનો અનુભવ આપણે સતત કેળવવો પડશે. તો મન નીચે બેસશે ને એને પણ એમ લાગશે કે ‘ના, મારો પણ કોઈ ઉપરી છે ખરો ! હું કંઈ શેઠ નથી પણ હું તો માત્ર વાણોતર છું, ને મારે તો માત્ર કહ્યું જ કરવાનું છે. મનના તરંગો મારે કરવાના નથી.

મનની સ્થિતિ નિશ્ચયાત્મક, હાલ્યાડોલ્યા વિનાની રહ્યા કરે એ આપણે કરવું જ છે અને કરવાનું છે અને જીવન તે માટે ફના થઈ જતું હોય તો ભલે, એવો દૃઢ નિશ્ચયાત્મક ખ્યાલ નહિ પણ એવું જીવતુંજાગતું ભાન જાગી જાય તો જ જીવનવિકાસનું કામ થઈ શકવાનું છે. હૃદયપૂર્વકના નિશ્ચયનું કામ ભલેને થોડું કે નજીવું થાય, પરંતુ ‘નિશ્ચયના મહેલમાં જ વહાલો વસી રહેલો છે’, તે પણ નક્કી જાણવું.

નિર્ણયાત્મક અને નિશ્ચયાત્મક મક્કમતાભર્યું દૃઢ વલણ જ્યાં સુધી જીવનમાં પ્રકટતું નથી ત્યાં સુધી સાધનાના માર્ગમાં પ્રગતિ થઈ શકનાર નથી. ઘડીમાં આમ કે ઘડીમાં તેમ એ જાતની વૃત્તિથી મુક્ત થઈ શકાયું નથી, તેથી એ વૃત્તિ સાધનાના માર્ગમાં વિકાસને માટે ઘણી બાધક છે. જ્યાં સુધી એનું વેદનાયુક્ત જ્ઞાન પ્રકટતું નથી ને ડંખતું નથી ત્યાં સુધી તે દુર્વૃત્તિ હઠી શકવાની નથી.

પૂજ્ય શ્રીમોટાની કરુણા

(અનુષ્ટુપ)

એકલી શક્તિ તે ના છે, કૃપાનો છંટકાવ છે,
કરુણા સાથે સાથે છે, સદ્ગુરુનો સ્વભાવ તે,
એવા એવા અનેકે શા સહજ ગુણધર્મ છે !
તે તે સર્વની જાણે કળા વાપરવાની તે .

(‘શ્રીસદ્ગુરુ’, ત્રીજી આ., પૃ. ૬૦)

(અનુષ્ટુપ)

હૈયે આકર્ષા લેવાને અનુભવીની ચાલ છે,
કોઈ ને કોઈ રીતે તે નિમિત્તે તેવું વર્તશે.

(‘નિમિત્ત’, ત્રીજી આ., પૃ. ૩૩)

નિમિત્ત મૂળમાં જેમ પ્રત્યક્ષ પ્રકૃતિ જ છે,
તેથી નિમિત્તેય તાબે તે અનુભવીને જ છે.

(‘નિમિત્ત’, ત્રીજી આ., પૃ. ૨૮)

એક દિવસ મથુરીબહેન ખરેનો નડિયાદથી કાગળ આવ્યો. શ્રીમોટાને કંઈક કોંચડાની મુશ્કેલી આવી હશે. મથુરીબહેને લખ્યું

કે ‘મોટા, લમણે હાથ દઈને બોલ્યા કે મારો નંદુ હોત તો આ બધું સરળ થઈ જાત.’ નંદુભાઈને આ વાંચીને ચોટ લાગી ગઈ કે ‘આજ સુધી મારી ઈચ્છા મુજબ વત્યો. હવે મારે શ્રીમોટાની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ.’ આ નિર્ણય શ્રીમોટાને જણાવ્યો એટલે શ્રીમોટાએ લખ્યું, ‘હવે જો આવો તો પાકું કરીને આવજો, ભઈલા.’ નંદુભાઈએ જવાબ આપ્યો ‘અંગ્રેજીમાં એક વાક્ય આવે છે કે ‘મારી પાછળ ભીંત છે. એટલે પાછા જવાનો સવાલ જ નથી.’ પાછા જવાનો રસ્તો જ નથી, છૂટકો જ નથી, રહેવું જ પડશે. એટલે લશ્કરના સેનાપતિએ હુકમ આપ્યો કે **Wall at your back**, કાં તો ગોળીથી મરી પડો, કાં તો વિજયી થઈ આગળ વધો, એ સૂત્ર સાથે શ્રી નંદુભાઈ પાછા શ્રીમોટા સાથે હંમેશને માટે તા. ૧૩-૩-૧૯૬૦થી જોડાઈ ગયા.

કામની બાબતમાં નંદુભાઈ નાનપણથી જ સ્વાવલંબી હતા. પહેલાં તો જ્યારે જ્યારે શ્રીમોટા સાથે રહેવાનું થતું ત્યારે ત્યારે શ્રીમોટાનું કામ કોઈ દિવસ નંદુભાઈએ કરેલું નહિ. શ્રીમોટાનું બધું કામ કાંતાબા જ કરતાં.

શ્રીમોટાની અંગત જરૂરિયાત ઉપર કદી ધ્યાન આપેલું નહિ. એ સમયે નંદુભાઈ પોતાની સાધનાની ધૂનમાં જ રહેતા. વહેલા ઊઠીને સાધના અર્થે રૂમમાં જ રોકાઈ રહેતા.

શ્રીમોટા સાથે જોડાયા ત્યાં કાંતાબા હતાં નહિ. પહેલાંની આદત મુજબ શ્રી નંદુભાઈએ શ્રીમોટાના કામને અગત્યતા આપી નહિ. તેઓ ચાર વાગ્યે ઊઠે અને ઓટલા ઉપર જતા રહે, ધ્યાન વગેરે કરે અને છ - સાત વાગ્યે બહાર આવે. પછી શ્રીમોટાનો

રૂમ સાફ કરે. શ્રીમોટાએ બેત્રણ દિવસ આ બધું જોયા કર્યું. પછી એક દિવસ શ્રીમોટા કહે, ‘નંદુભાઈ, સેવાનો આ પ્રકાર ના કહેવાય.’ નંદુભાઈ કહે, ‘કેમ મોટા ?’ શ્રીમોટા કહે, ‘તમે તમારું કામ પહેલું કરો છો. મારું પછી કરો છો. મારી રૂમ પહેલાં સાફ થવી જોઈએ. તમારું પછી. એનું નામ સેવા.’ આ પહેલો પાઠ. પછીથી નંદુભાઈ એ પ્રમાણે કરવા લાગ્યા. પછી ધીમે ધીમે શ્રીમોટા કહે, ‘મારા એકલાનાં જ કપડાં નહિ બધાંનાં કપડાં ધોવાનાં છે.’ એ સમયે બે મૌનરૂમો હતા. નંદુભાઈને કામનો કંટાળો તો હતો જ નહિ. એટલે શ્રીમોટાના સૂચન મુજબ કામ કરવા લાગ્યા. સવારે ચાર થી નવ વાગ્યા સુધી કપડાં અને આશ્રમની સાફસૂફીનું કામ કરવા લાગ્યા. જપ થાય એટલા કરે, ધ્યાન બ્યાન થાય નહિ. આમ, બધું નંદુભાઈને ગમતું થવા લાગ્યું, પણ બધું ગમતું ન હતું. આશ્રમનો વહીવટ જે રીતે ચાલતો તે એમને ગમતું ન હતું. બે - એક વર્ષમાં વિચારો ઊથલો મારે પણ પેલું **Wall at your back** ભીંત પાછળ છે એવું મનમાં નક્કી કર્યું હતું - લખી લીધું હતું, કબૂલ કર્યું હતું, એટલે ટેકના માર્યા પણ રહેવું પડે.

૧૯૬૨ની સાલ આવી અને હેમંતભાઈને શ્રીમોટાને છોડવાનો વિચાર આવ્યો અને તેઓએ આશ્રમ છોડ્યો. જતાં પહેલાં હેમંતભાઈએ નંદુભાઈને પૂછ્યું, ‘તમને બધું ફાવે છે ?’ નંદુભાઈએ કહ્યું, ‘જુઓ હેમંતભાઈ, ફાવવા ના ફાવવાનો સવાલ નથી. વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ વાત કરું છું. આનાથી બીજું કોઈ સ્થાન મારું મળતું હોય અને મને લાગે કે મારો ત્યાં આગળ ઝડપી વિકાસ થવાનો છે તો આ સ્થળ પકડી રાખવાનો મને મોહ નથી.

શ્રીમોટાની સાથે લગાવ પણ છોડવા હું તૈયાર છું. મને મૂળ ક્ષા પ્રત્યે આસક્તિ ન હતી. નાનપણથી જ આ વસ્તુ મારામાં હતી. ગુરુ તરફની ભક્તિ ખરી, પણ આસક્તિ નહિ. મને તો સ્વાર્થ છે કે મારી સાધના જ્યાંથી વધારે ચાલતી લાગે, વધારે ઝડપથી વિકાસ થાય, ત્યાં જવાને માટે હું ઉત્સુક હતો. એટલે જ મેં શ્રીઅરવિંદ આશ્રમ જવાનો વિચાર કરેલો. એ બધું રહ્યું. મને તો કોઈ એવું સ્થળ દેખાતું નથી કે જે આના કરતાં વધારે સારું, મારા શ્રેય માટે હોય. તમને દેખાતું હોય તો જુદી વાત છે.’

(શ્રીમોટાની મહત્તા, ચોથી આ., પૃ. ૩૧,૩૨,૩૩)

આમ, હેમંતભાઈ ગયા અને અનેક જગ્યાઓએ પરિભ્રમણ કરીને છેક ૧૯૭૬માં પાછા નડિયાદ આશ્રમમાં આવી મૃત્યુપર્યંત રહ્યા.

જ્ઞાનપૂર્વકની આધીનતા - શરણાગતિ

જે કોઈ જ્ઞાનપૂર્વક સંપૂર્ણપણે આધીન થવાનું સ્વીકારે છે, એને અનેક જાતના લાભો થયા વિના રહી શકતા નથી. એના મનની પડેલી ટેવો એના આધીન થવાપણામાં બધી જતી રહેશે. મનના આગ્રહો પણ રહેશે નહિ. પોતાની સમજ, પોતાની ગણતરી, પોતાનું માપ, પોતાનું સુખ, પોતાનો અહંકાર, પોતાની બુદ્ધિ અને પોતાનું મન, એ બધાંએ - આપણું જો સાચી રીતે આધીન થવાપણું રહે તો આપોઆપ ગળી જાય અને આપણે એ સ્થિતિમાંથી પસાર થઈ શકીએ તો આપણને જે આધ્યાત્મિક લાભ થાય, એની ગણના તો સારી દુનિયાની મિલકતથી પણ થઈ શકે એમ નથી.

નંદુભાઈને પછીથી શ્રીમોટાને છોડીને બીજે ક્યાંય જવાનો ફરી કદી વિચાર આવ્યો નહિ. પહેલાં ગુરુ એમને ત્યાં રહેતા અને હવે તેઓ ગુરુના ઘરે રહેવા આવ્યા હતા. એ બેની વચ્ચે પાયાનો ફેર હતો. ગુરુ આપણે ત્યાં રહેતા હોય ત્યારે ગુરુનું વર્તન એક પ્રકારનું હોય અને જ્યારે આપણે એમના ઘરે જઈએ ત્યારે જુદા પ્રકારનું હોય છે. એનો સ્પષ્ટ અનુભવ નંદુભાઈને થતો રહ્યો. શ્રેષ્ઠ તો ગુરુને ત્યાં રહીએ તે જ છે. ત્યાં આપણું ઘડતર થાય. આપણી નબળાઈઓ વધારે ને વધારે તેમની નજરે ચડે અને તે કેમ દૂર થાય તેનો તે પ્રયાસ કરી શકે. આપણને તે પ્રેરણા આપે.

આમ, છેક ૧૯૪૭માં એક લાંબા પત્રમાં શ્રી નંદુભાઈએ પૂજ્ય શ્રીમોટા પાસે ઈચ્છા વ્યક્ત કરી હતી કે ‘આ જીવનમાં મારાથી બીજી કશી સાધના નહિ થઈ શકે ને થઈ શકે તેમ શક્યતા મારી પ્રકૃતિ જોતાં મને લાગતી નથી. તો છેવટે તમારા થનાર આશ્રમમાં એક સેવક તરીકે જો હું રહી શકીશ ને બીજાઓને ઉપયોગમાં અને મદદમાં આવી શકીશ ને મારી જે રીતની પ્રકૃતિ છે તે રીતે તેનો ઉપયોગ જો લઈ શકાશે ને હું ઉપયોગમાં આવી શકીશ તોપણ મારી જાતને ધન્ય માનીશ.’ એ પૂર્ણ થઈ.

૧૪. શ્રીસદ્ગુરુ શરણે - ૧૯૬૦

ગૂઢ સંકેત

૧૯૬૦થી પૂજ્ય શ્રી નંદુભાઈનું શ્રીમોટા સાથે કાયમી જોડાઈ જવું, આ જ અરસામાં ઈંદ્રવદન શેરદલાલ અને પછી ડૉ. રમેશભાઈ ભટ્ટનું શ્રીમોટાના સાંનિધ્યમાં આવવું, શ્રીમોટાના શરીરમાં અનેક પીડાકારી રોગોનું પ્રગટ થવું અને સમાજને બેઠો કરવા અનેક લોકકલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓની શરૂઆત કરવી અને ટૂંકા ગાળામાં પદગ્રંથોની રચના થવી એમાં નિયતિનો ગૂઢ સંકેત હતો.

શ્રી નંદુભાઈએ ‘શ્રીમોટાની મહત્તા’ પુસ્તક ચોથી આ., પૃ. ૪૬ ઉપર પ્રસંગ વર્ણવ્યો છે કે ‘ઈંદ્રવદન શેરદલાલ શ્રીમોટાના હનુમાન. શ્રીમોટાની ભક્તિ એણે ગજબ કરી છે. ૧૯૬૦-૬૧માં એ પહેલી વાર સાંજના પાંચેક વાગ્યે આશ્રમે આવેલા. અમે જમવા બેસવાની તૈયારીમાં હતા. શ્રીમોટા બોલ્યા, ‘કેમ આવ્યા છો ? ક્યાંથી આવ્યા છો ? જાવ પાછા.’ પહેલી જ વાર એ યુવક એક ઓળખીતા ભાઈની સાથે આવેલો. ઈંદ્રવદનને લઈને જે આવેલા એ ભાઈ પણ છોભીલા પડી ગયા અને એ તો પાછા ગયા. મને થયું કે આ કાયું કપાયું એટલે હું, શ્રીમોટા જાણે નહિ એવી રીતે પાછો વળી દરવાજે ગયો અને કહ્યું, ‘ભાઈઓ, (પેલા બીજા ભાઈને તો ઓળખતો હતો) તમે એમ કરો, તમને ચિઠ્ઠી લખી આપું. નડિયાદમાં રાત્રે ત્યાં રહો. કાલે સવારે આવજો.’

‘ના, ના, અમે તો અમદાવાદ જઈશું. સ્કૂટર ઉપર આવ્યા છીએ. પાછા કાલે સવારે આવીશું.’ પછી એ તો ગયા. મને થયું આ તો ગયા તે ગયા. હવે કોઈ આવે નહિ. અત્યારે કાઠી મૂક્યા

અને સવારે કોઈ આવે ? પણ અમારા આશ્ચર્ય વચ્ચે એ લોકો આવ્યા. શ્રીમોટા સાથે ઈંદ્રવદનભાઈનું નસીબ જોડાયેલું હશે, એ કેમ મિથ્યા થાય ? અને પછી તો જે એમની ભક્તિ, જે એમની સેવાની ધગશ, પડ્યો બોલ ઉપાડવાની તમન્ના-તૈયારી-તે બધું બહુ અદ્ભુત હતું. એટલે જેના જેના નસીબમાં હશે, તેને તેને તે આવી મળે છે.’

૧૯૬૧ની સાલના અંતમાં ઈંદ્રવદન શેરદલાલ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને પચીસ હજાર રૂપિયાના દાનની દરખાસ્ત કરતો શ્રીમોટાએ લખાવેલો એક પત્ર લઈને ડૉ. રમેશભાઈ ભટ્ટ પાસે ગયા અને ત્યારથી રમેશભાઈ ભટ્ટની મોટા સાથે જોડાવાની શરૂઆત થઈ. તે સમયે રમેશભાઈ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના કાર્યાલય મંત્રી હતા.

૧૯૫૦ના દાયકામાં આશ્રમોની સ્થાપના થઈ. ૧૯૫૦થી ૧૯૬૦નો દાયકો પૂરો થતાં આધ્યાત્મિક પ્રયોગવીર શ્રીમોટામાં વિશિષ્ટ સ્ફુરણ થયું. તેઓએ એક આશ્ચર્યકારક અલૌકિક હકીકત લૌકિક ભાષામાં રજૂ કરી હતી. ‘મારા ગુરુમહારાજે મને આદેશ કર્યો કે હવે, તું લોકકલ્યાણનું કામ કર. એક કરોડ રૂપિયાનું કામ કર.’ શ્રીમોટા કહે, ‘પ્રભુ એ રૂપિયા હું ક્યાંથી લાવું ?’ ગુરુમહારાજે કહ્યું, ‘એ રૂપિયા તારે લોકો પાસેથી મેળવવા.’ શ્રીમોટા કહે, ‘લોકો પાસેથી લીધેલા પૈસાનું ઋણ હું ક્યારે ચૂકવી શકું ?’ ગુરુમહારાજે કહ્યું, ‘એની તું ફિકર ન કરીશ. જે લોકો તને આપશે એનો બદલો હું વાળી આપીશ.’ આ રીતે શ્રીમોટાએ ગુરુના આદેશથી પોતાની અનુભવ દશાના પ્રયોગને એક નવી જ દિશામાં વિસ્તારવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો. માનવ સમુદાયના હૃદયમાં રહેલા

ઉન્નત ભાવો અને ભાવનાઓને જાગૃત કરી સક્રિય કરવાનો અને વ્યક્તિના તેમ જ સમૂહના જીવનમાં રહેલી ગુણશક્તિને, વિશાળ માનવજાત માટે પ્રગટ કરવાનો એક પ્રભુસંકલ્પ પ્રગટ થયો. હવે, વ્યક્તિલક્ષી કલ્યાણ ઉપરાંત સામૂહિક કલ્યાણની દિશા ખૂલી હતી.

(‘હરિ:ૐ આશ્રમ, શ્રીભગવાનના અનુભવ કાજેનું સ્થળ’,
ત્રીજી આ., પૃ. ૫૦/૫૨)

(અનુષ્ટુપ)

પ્રભુ શો ગૂઢ છૂપો જે બધાંનાંમાં વસેલો છે,
છુપાયેલા પ્રભુને તે પ્રગટ કરવા હૃદય જીવીએ.

બધાં સાથે અમે જીવીએ, બધાં સાથે મળીભળીએ,
અમારો જીવવાનો શો ન કોઈ હેતુ જાણે છે !

(‘જીવન અનુભવ ગીત’, ત્રીજી આ., પૃ. ૪૩૬)

૧૯૩૯માં ‘હું સર્વત્ર વિદ્યમાન છું’ એ અનુભવ વચન પ્રગટ થયું હતું. એના જેવો જ રણકો ૧૯૬૧ પછી ‘મારે સમાજને બેઠો કરવો છે.’ એ વિધાનમાંથી સંભળાયો અને થોડાક જ સમયમાં સમાજમાં આ શબ્દો પ્રસરી ગયા. શ્રીમોટાના આ શબ્દોએ લોકસમુદાય ઉપર અદ્ભુત અસર કરી. તેઓશ્રીએ પ્રેરેલાં કાર્યો માટે જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોમાંથી, જુદી જુદી દિશામાંથી લોકોએ શ્રીમોટાએ સૂચવ્યું તેમ કર્યું.

(‘હરિ:ૐ આશ્રમ, શ્રી ભગવાનના અનુભવ કાજેનું સ્થળ’,
ત્રીજી આ., પૃ. ૫૬)

શ્રી નંદુભાઈ, તા. ૧૯-૫-૧૯૯૫ના રોજ શ્રી રમેશભાઈ ભટ્ટ ઉપર લખેલા એક પત્રમાં જણાવે છે કે ‘પ્રિય રમેશભાઈ ! હરિ:ૐ. તમે મને સહજ જ શરૂઆતથી જ ગમી ગયેલા. તે એક

કુદરતી ઈશ્વરની બક્ષિસ છે એમ લેખું છું. હું પણ આશ્રમનાં કામકાજમાં ૧૯૬૦માં active (સક્રિય) રીતે જોડાયો અને પરમેનન્ટ (કાયમી) રહેવા આવ્યો ને તમે ૧૯૬૧માં જુદી રીતે (શબ્દસ્પર્શથી) પૂજ્ય કને આવ્યા અને ખરેખરા ૧૯૬૭થી નિકટ આવ્યા. ૨૭ વર્ષ લગી નિકટ સંપર્કમાં રહ્યા.

મેં અંતેવાસી રહીને કામ કર્યું. તમે બહાર રહીને બહારનું કામ - સાહિત્ય ક્ષેત્રે ભવ્ય પ્રદાન - આપ્યું. આપણે બન્ને પૂજ્યના વિરાટ કામમાં સાથે જોડાયા, સહયાત્રીઓ બન્યા. આપણે કેટલા બધા નસીબદાર !!!'

પૂજ્યના સાહિત્ય પ્રકાશનમાં તમે 'સિંહ'ફાળો આપ્યો. તેમાંય કાવ્યપુસ્તકોને પ્રાસાદિક સાહિત્ય ગણવાની જનતાને સમજણ આપી. તમે પૂજ્ય શ્રીમોટાના જીવન સાહિત્યના ભાષ્યકાર છો. તમે પૂજ્યનાં વર્તનકળાને તથા સાહિત્યને ખૂબ જ સારી રીતે પ્રીછ્યાં છો ને એમાં મૂલ્યાંકન કર્યાં છે. આવાં પુસ્તકોનો જેટલો વિશાળ ફેલાવો થાય તેટલું સારું.

લિ. ભાઈનાં વહાલ

(‘ચિદાકાશ’, પ્રથમ આ., પૃ. ૬)

આ રીતે ૧૯૬૦ના દાયકામાં શ્રી નંદુભાઈનું શ્રીમોટાની બધી જ પ્રવૃત્તિઓના સંચાલનમાં, ઈંદ્રવદન શેરદલાલનું શ્રીમોટાની બધી બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓ અને શારીરિક સેવામાં તેમજ ડૉ. રમેશભાઈ ભટ્ટનું શ્રીમોટાના સાહિત્યિક ક્ષેત્રમાં વિશિષ્ટ પ્રદાનનું નિર્માણ થયું હતું, એ એક નિયતિનો ગૂઢ સંકેત હતો. આ પછી જ શ્રીમોટાના જીવનહેતુના અંતિમ સોળ વર્ષની ઝંઝાવાતી સફર શરૂ થઈ હતી.

૧૫. જીવનયોગ

તા. ૧૩-૩-૧૯૬૦થી શ્રી નંદુભાઈ ગુજરાતમાં પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે કાયમને માટે જોડાઈ ગયા. આ દરમિયાન સિદ્ધાર્થ અને કાંતાબા ત્રિચિ અને કુંભકોણમ્માં રહેતાં હતાં. સને ૧૯૬૪માં પૂજ્ય શ્રીનંદુભાઈએ ત્રિચિમાં રહેતાં ધર્મપત્ની કાંતાબાને લખેલા નીચેના પત્રોમાં એમનો કાંતાબા પ્રત્યેનો નિર્મળ ભાવ વ્યક્ત થતો અનુભવાય છે.

ચાલુ કારમાંથી સવારે ૧૦ વાગ્યે

હરિ:ૐ

તા. ૨૫-૮-૧૯૬૪

ઘણું ઘણું વહાલી કાંતુ,

તારા ત્રણે કવર પત્રો વાંચ્યા છે. તારો ભાવ નીરખી ભલે સમીપમાં તે ભાવમાં ઊણપો આવતી હતી. હૃદય ગદ્ગદ થયું. તારી કલમમાં રસાળતા અને હૃદયની વાણી ઊતરી છે. કેટલા બધા આર્દ્ર અને જિગરના ભાવથી તેં આ પત્રો લખ્યા છે. તારી વાણીમાં કલમમાં હૃદયની સચ્ચાઈ ઊતરી છે, તે સહેજે કળી-પ્રીછી શકાય છે.

આવા ભાવથી સભર પત્રોનો જવાબ દેવાની શક્તિ મારામાં નથી કે નથી યોગ્ય સ્થળ કે યોગ્ય પૂરતો નિરાંતનો સમય. કાર રેલવેના ઝાંપા આગળ ગેટ બંધને કારણે થોભી છે, તેનો લાભ આ પત્ર લખવામાં લીધો છે.

તું ભલે શાળા કોલેજમાં ભણી ના હો પણ તારા પુરુષાર્થથી અને પ્રયત્ન ખંતથી લખાણમાં વ્યક્તતા ઉતારી છે અને ચીવટ અને ખંતથી તેમાં યથાયોગ્યપણું આણી શકી છે. કવરો ઉપર અંગ્રેજી સરનામાં કરીને તેં તે સાબિત કરી આપ્યું છે. હૃદયના અનેક

ધન્યવાદ અને અભિનંદન. તારા મન હૃદયમાં જે ભાવો - મારા નીકળ્યા પછી ભાવના ઘૂંટાયા છે તે શુભ ચિહ્ન છે. હું તો હંમેશ આશાવાદી છું. તારામાંથી અસૂયા - દ્વેષ ટળે - તારામાં હૃદયની વિશાળતા આવે તે હેતુ પણ મારો તેવા વર્તનમાં હતો જ. એવા એવા પ્રસંગોમાંથી પસાર થવાથી જાગૃત માનવી ઘણો વિકાસ સાધી શકે છે. ને તને તેનો લાભ પણ મળ્યો છે. તેં મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. તું મથી છે તે માટે તને ધન્યવાદ. તારી કક્ષા હંમેશ મેં આવા સંજોગોમાં ૯૫ ટકાની બહેનોથી ઉપરની ઊંચી કક્ષામાં, તને ૫ ટકા બહેનોમાં મૂકી છે ને આપણે હંમેશ એ જ ૫ ટકામાંની બહેનોમાં જ રહેવાનું હોય, ને છે. આપણો માર્ગ ઊંચે ચડવાનો છે, નીચે જવાનો નહિ.

સુરત ૧૥ (૧:૩૦) વાગ્યે પહોંચ્યા છીએ. પત્ર તો બીડી દઉં છું. વધુ પરમે લખીશ.

પલાંઠી વાળીને કદી ના બેસીશ. ગઈકાલનો ક્વર પત્ર મળ્યો હશે તે પ્રમાણે કરજે. તારો ભાવ સદાય મને મળ્યા કરો એ પ્રાર્થના.

તારા વહાલાં નંદુનાં વહાલ-ઘણાં ઘણાં વહાલ
હરિ:ૐ તા. ૨૭-૮-૧૯૬૪
નડિયાદ

પ્રિય ઘણું વહાલી કાંતુ,

તારા બધા પત્રો મળ્યા છે. ગઈકાલ રાતે ૧૧ વાગ્યે સૂઈને ૩ (૩:૧૫) વાગ્યે ઊઠ્યો છું, છતાં હજી સામાન પણ પૂરો ગોઠવી શકાયો નથી. રોજની ચાલુ ટપાલ અને ચાલુ કામ તો છે જ. તે ઉપરાંત, ગેરહાજરીનાં કામો. બધું રૂમમાં અસ્તવ્યસ્ત ! અને કૃષ્ણન (કિશન - સેવકનું નામ) મળે નહિ રાત્રે ! એટલે જાતે જ બધું જોવાનું. સમયની ખેંચને લઈને પત્રો ઝાઝા ના લખી શકાય તો માફ કરજે.

ડોક્ટરોના રિપોર્ટો લખ્યા છે. વિગતવાર મુંબઈથી પત્ર પણ તે જ રાતે લખ્યો છે. તે પ્રમાણે વર્તજે. અત્રે બધાંએ તારી ખબર પ્રેમથી પૂછી છે. આશ્રમ વીજળીથી ઝળકે છે. સાથે ચોમાસાને લીધે જીવડાં પણ હેરાન કરે છે. લાભનો ગેરલાભ.

૧. કોરસેટ દિવસે પહેરી જ રાખવાનો.

૨. પલાંઠી વાળીને (રાહત તેમાં લાગતી હોય તોપણ) નહિ જ બેસવાનું મુદ્દલે.

૩. ચાલવાનો - બેસવાનો પ્રયત્ન કરવાનો.

૪. થોડો થોડો દુખાવો તો રહેવાનો જ.

૫. ૪/૬ માસ પણ લાગે - પૂરો આરામ થતાં. નક્કી કશું નહિ. દિવાળી બાદ તરત અમે આવવાનાં સ્વપ્નાં સ્વપ્નાં જ રહે ખરાં. ઉતાવળ કામ ના આવે.

૬. જો ૪/૬ માસ પછી પણ આરામ ના થાય તો ઓપરેશન કરાવવું પડશે.

૭. પથારીમાં પાતળું ગાદલું પાટ ઉપર નાખવાનું. (સ્પ્રિંગવાળો કોટ કે પાટીનો ખાટલો કે પોલાં પાટિયાંનો પલંગ નકામો)

૮. બરડાની ઉપર ને બધે દવા યોળાવવાની નહિ-માત્ર મણકાના ભાગ ઉપર જ. રીલેક્ષીલ ટ્યૂબની દવા યોળીને ગરમ પાણીનો શેક. બીજે યોળાવવું હોય તો 'ગ્લો' પહેલાં યોળતા હતા તે તેલ સ્ટ્રોંગ તેલ યોળાવાય. પણ તેય રોજ તેમ કરાવતાં અર્થહિન તે થવાનું. વધુ પડતી દવાથી નુકસાન થાય ખરું.

૯. લખી આપેલ ગોળીઓ ખરીદીને લેવાની.

૧૦. નીચે નમવાનું નહિ - પલાંઠી વાળીને બેસવાનું નહિ.

૧૧. કસરત કરવાની - જે વિશે પછી લખીશ.

ડભાણનાં બધાંએ તારી તરત વિગતવાર ખબર પૂછી છે.

તા.૩૦-૩૧-૧ અને ૨ સુરત

તા.૩-૪-૫ મુંબઈ સહકાર નિવાસ અને મેફેરમાં

તા. ૬ થી ૧૬ નડિયાદ

તારી ચાવીઓનાં ઝૂમખાંમાં તિજોરીની ચાવી નથી. કબાટના ખાનામાં કદાચ તે હશે. તબિયત જાળવજે. પૂ.બહેનને સ્નેહ યાદ.

નંદુનાં વહાલ-ઘણાં ઘણાં વહાલ વાંચજે

હરિ:ૐ તા. ૨૦-૧૦-૧૯૬૪

નડિયાદ

પ્રિય કાંતુ,

સવાર સાંજ પ્રાર્થના જપ ખાસ કરે છે તે ઉત્તમ કરે છે. માંદગીમાં આ વખત તારું દિલનું વહેણ 'ભાવની ગંગા પ્રતિ' વહે છે, તે જાણીને ખાસ રાજી થયા. તે બતાવે છે કે માંદગીનો તને લાભ જીવનવિકાસનો થયો. માંદગીમાં સાધારણતઃ તો ચિડીયાપણું આવે, ઓછું આવે તેને બદલે જ્યારે હૃદયમાં કઠી ભાવ ઊભરાય-ભાવ જાગે, પ્રભુનો અહેસાસ જાગે ત્યારે જીવન દૃષ્ટિ બદલાતી આવે છે તેમ માની શકાય. તને અભિનંદન.

લાકડીના ટેકા વિના ચાલવાનું શરૂ કર્યું છે, તે સારી વાત થઈ. ત્યાં ડૉ. ચારાની સલાહ સૂચન પ્રમાણે કર્યું જજે. વજન કરતી રહેજે ને જણાવજે. ફેટ ના વધે તે જરૂરી. વાંચનમાં રોજ શું વાંચે છે ? તે હવે મને તારે તારા દરેક પત્રમાં લખવાનું. કેટલાં પાનાં ને ક્યું પુસ્તક - તે લખવાનું નિયમિત. મારી સમજણે માંદગીનો સમય પૂર્ણપણે સારી રીતે તેનો ઉપયોગ થતો નથી. હજી વધુ સારી રીતે તેનો શ્રેષ્ઠ ઉપયોગ થઈ શકે.

કસરત ઓછી કર્યાંનું જાણ્યું. કસરત જરૂરી ખરી.

સવજીભાઈને તારો પત્ર મળ્યો છે. સિદ્ધાર્થના ફોટા પછી જરૂર મોકલજે.

એ જ લિ. નંદુનાં ઘણાં ઘણાં વહાલ.

પૂ. બહેનને મારા પ્રણામ.

હરિ:ૐ

તા. ૪-૧૧-૧૯૬૪

નડિયાદ

પ્રિય કાંતુ,

તારું કવર મળ્યું. પૂજ્ય ઉપરનો તારો કાર્ડ પણ મળ્યો છે. તેઓ કોઈને જવાબ લખતા - લખાવતા નથી હાલમાં. કોઈની કઠણ વાણીથી કે ન રુચતા વલણથી આપણો ભાવ ઓસરે કે સદ્ભાવ સરી જાય તો તે ભાવ નહિ. ઊલટપક્ષે પ્રેમ વધવો ઘટે.

ડો. ચારાનો આંકડો ગયા મહિનાનો મળ્યો હશે. રકમ આપી દીધી હશે.

લિ. નંદુનાં વહાલ

હરિ:ૐ

તા. ૧૨-૧૧-૧૯૬૪

સુરત

ઘણું વહાલી કાંતુ,

તારો તારીખ ૯નો કવર પત્ર મળ્યો છે. પૂજ્ય સાથે ના હોય ત્યારે સ્થૂળ વાતાવરણમાં સૂનકાર અને શાંતિ લાગે ખરાં, પણ હૈયામાં સૂનકાર નથી વ્યાપી જતો. બન્ને સ્થિતિમાં આનંદ રહે છે ખરો.

વિષાદના વાદળમાં આપણે ક્યારેય ને ક્યાંય નિમિત્ત ના બની જઈએ તેની પૂરી તકેદારી રાખજે. કોઈની વાતો પૂછીને જાણવાની કુતૂહલતા સદંતર ટાળજે જાગૃતિ રાખીને. કોઈ, કોઈનું નકારાત્મક કહે, તેવી વાત કરે તો સ્પષ્ટ સાંભળવાની ના પણ

પાડી શકાય. એકે પક્ષમાં તરબોળ ના થવું. ખાનગી ગુફ્તેગો ના કરવી. બહુ એકાંતમાં નાનડીયા સાથે ના રહેવું ને ખાનગી વાતો ના કરવી. પ્રાર્થનાભાવ રાખજે કે 'હે પ્રભો ! ભેદ ટાળજે ને સર્વત્ર અહીં અભેદ સ્થાપજે.'

પૂ. બહેનને તે રાતે તેં ચહીને વહાલ કર્યું તે બધું વાંચીને ઘણો રાજીપો થયેલો. તેવા તારા ઉદાત્ત થતા આવતા સ્વભાવને નમન છે. આપણને તો તે જ શોભે. આપણું ગમે તેટલું અપમાન કર્યું હોય, અવગણના કરી હોય કે થઈ હોય, અન્યાય થયો હોય, દૂભવ્યા હોય તોપણ આપણો ધર્મ તો વહાલ દાખવવાનો ને સદ્ભાવ રાખવાનો છે. 'ગરજ છે' માટે નહિ પણ સ્વભાવમાં તેમ થવું ઘટે છે. આપણો સ્વભાવ જ એવો બની જવો ઘટે છે. તને તેવા તારા શુભ વર્તન માટે ધન્યવાદ અને શાબાશી અને અભિનંદન. તારી પાછળ લેવાયેલ જહેમત, અપાયેલ માનસિક કેળવણી, પત્રોના ધોધથી અપાયેલ કેળવણી, વાતોથી અપાયેલ કેળવણી, એ બધું સફળ રીતે ઊગી નીકળતું જોઈને આનંદ થાય છે અને આશા વિસ્તરતી જાય છે. લીધેલ જહેમત અને અપાયેલ શ્રમ લેખે લાગતો લાગે છે.

- નંદુનાં વહાલ

હરિ:ૐ

તા. ૧૪-૧૧-૧૯૬૪

સુરત

ઘણું વહાલી કાંતુ,

તારો ૧૨મીનો કવર પત્ર મળ્યો. બીજા પત્રો પણ સાથેના વાંચ્યા. તારા નિયમિત પત્રોથી રાજી થાઉં છું. પુષ્પાબહેન વધુ રહી ના શક્યાં ને એક રાત તારી સાથે ગાળવાની ઘણી ઈચ્છા હોવા છતાં ટિકિટ વહેલી મળવાથી, ૧૨મીની નહિ મળવાથી

થોડા કલાક જ મળ્યા. સાથે રહેવાના તેનો તેમને અફસોસ રહ્યો ખરો. તેઓ બંગલો અને જમીન કારમાંથી પણ જોઈ શક્યાં.

તેં લતાને રૂ. ૨૫/- ભેટ આપી તે ગમ્યું. રાજી થયો. તેં તારા પોતાના દિલના ઉમળકાથી પુષ્પાબહેનને જ તેં તો આપી ગણાય ને લતાને નિમિત્ત બનાવીને આપી છે તેમ ગણું છું. માદીકરી સાથે હોય ત્યાં માને ન આપતા, દીકરીને આપ્યું તે જ યોગ્ય ગણાય અને તેવી સૂક્ષ્મ સમજ માટે મારા તને ધન્યવાદ છે. તે જ શોભે. બન્ને રાજી થાય. દીકરી અને મા બન્ને. તેં બરાબર કર્યું છે. અને એક બીજી વાત મને આ વખતે અનુભવવા મળી અને તે આનંદની વાત છે, તે એ કે તારી આવક માસિક રૂ. ૨૦૦/- બાંધેલી મર્યાદિત હોવા છતાં આપવા મૂકવામાં, ભેટો દેવામાં, છોકરાઓને દેવામાં તેં કંજૂસાઈ કે સાંકડો હાથ નથી કર્યો. પૈસાની પકડ નથી રાખી ને ભાવને મોકળા હાથે વહેવા દીધો છે. કોકવાર ઉર્વશી, જેવા કિસ્સામાં અવિવેક થોડો થઈ જવાથી પરિણામ ઊંધું પણ આવી જાય, પણ એ તો જુદી વાત થઈ, પણ તારો હાથ સાંકડો તેં નથી કર્યો તે તો પુરવાર થાય છે જ. ઉર્વશીના કિસ્સામાં સામા પક્ષના તારા ભાવને પ્રીછી નથી શક્યા. તારા શુભ હેતુને સમજી નથી શક્યા ને સામાન્ય સંસારી વહેવારમાં તો એમ જ બને. એટલે તેમાંથી શીખવાનું કરીએ. દિલ ના દૂભવીએ કે માહું ના લગાડીએ. પણ એ તો આડફંટાની વાત થઈ.

તારું દિલ ઉદાર આ બાબતમાં રહ્યું છે, તે જોઈ રાજીપો થાય છે. પ્રભુકૃપાથી તને ટાંચ નહિ આવે, પૈસા અંગે તેમ માનું છું. તારો હાથ વાજબીપણે ભીડમાં નહિ રહે તેમ માનું છું.

પુષ્પાબહેન તરફ તેં દિલનો ભાવ આ રીતે દાખવ્યો તે બદલનાં પણ નંદુનાં તને હાર્દિક વહાલભર્યા અભિનંદન છે. પ્રભુ

તારું કલ્યાણ કરો. 'તને પોતાને કૌટુંબિકભાવ લાગ્યા' આ વાક્ય મને ઘણું ઘણું ગમી ગયું.

સિદ્ધાર્થ ભલે ખાદી છોડે ને પરદેશી પહેરે, પણ આપણે તેને પરદેશી ખરીદીને ભેટ ના આપવું. તેને પોતાને દિલ હોય ને ખરીદે તેમાં તો વાંધો ના લેવો ઘટે, પણ આપણા થકી તેને તેમાં ઉત્તેજન ના દેવું. તેમ અણગમો પણ ના દાખવાય - તટસ્થતા ધારવી. તેના પરદેશી કાપડ ધારણમાં આપણે નિમિત્ત ના બનવું. પૂજ્યનું પણ આમ જ કહેવું છે. તેમ તારા તે પત્રમાંનું લખાણ વાંચેલ એટલે કે મેં વાંચી બતાવેલું.

તારા પોતાથી ગુજરાત બાજુ વરસ સુધી આવી શકાવાની શક્યતા નથી તે પણ નક્કી સમજી લેજે. તારું આ દર્દ એવું છે કે જો ફરી પટકાઈ તો ઊભા થવાની આશા નહિ રહે. આજ કાલ કરતાં સાડાચાર માસ તો થઈ ગયા ને હજુ તો પૂરું છૂટથી હરીફરી શકતાં નથી. બીજા બેત્રણ માસ થાય તો નવાઈ નહિ. એટલે ૭/૮ માસ થવાના ને પછી પણ થોડીક અપંગતા રહેવાની જ. આ સંજોગોમાં ઝાઝી હરફર તારા માટે ઉચિત નહિ ગણાય. આ સંજોગોમાં શું કરી શકાય તે તું વિચારજે. હું પણ વિચારીશ.

આજે તો આટલું જ. ટપાલ હમણાંની હજુ દિવાળીની ઘણી રહે છે. એકલો હોવા છતાં આખો દિન તે લખવામાં ને હિસાબો મેળવવામાં જાય છે.

- નંદુનાં ઘણાં ઘણાં વહાલ

આનંદમાં રહેજે ને રાખજે. બધાંનાં વાદળમાં આપણે ના ભેરવાઈ પડવું. ભેદ ઘટે તેમ વર્તવું. તટસ્થતા ધારવી. - નંદુ

ઘણું વહાલી કાંતુ,

તારો ૨૭-૧૧નો કવર પત્ર સુરતથી અહીં આવ્યો છે તથા ૨૧-૧૧નો પત્ર અહીં મળ્યો છે. ગઈકાલે નારેશ્વર આશ્રમે (રંગ અવધૂતજીના) કારમાં હું ગયો હતો. પૂજ્ય બાપજીની તબિયતની ખબર કાઢવા. તેઓ બીમાર થોડા હોવાનું જાણતાં પૂજ્યે મને તેમના વતી મોકલેલો. તબિયત ઠીક છે. તેમણે પૂજ્યની તબિયત જાણવા થોડા રોજ પહેલાં ખાસ એક ભાઈને મોકલેલા.

પૂછીને જાણવાની ટેવ જાગૃતિપૂર્વક જેટલી ટાળી શકાશે તેટલો લાભ થશે.

આ તારો ૧૭-૧૧નો પત્ર વાંચી ઘણો રાજી થયો. ઘણો ઘણો રાજી થયો. તારામાં સમજણ સારી ઊગવા માંડી છે. તે જોઈ ઘણો આનંદ થયો. તેવું ટકી રહો ને વધો તે પ્રાર્થના.

કોઈપણ સાથે આડીઅવળી વાતો ન કરવી કે ન સાંભળવાનું રાખવું તે તો ઉત્તમ છે અને તેવું તારામાં પરિવર્તન આવ્યું છે, તે જાણી હર્ષ જ થાયને ! પૂ. મામાની તબિયતના સમાચાર જાણાવતી રહેજે.

પૂ. મામીનો રોષ આપણા કારણે નહિ હોય. તારા ઉપર નહિ હોય, પણ કોક બીજી વ્યક્તિ ઉપરનો રોષ આપણા ઉપર ઠલવાયો હશે તેમ સમજવું આપણા માટે ઉત્તમ છે. અને તે જ રાતે તેં તેમને ચાહીને વહાલ કર્યું તે જાણી ઘણો ઘણો રાજી થયો. આવું તારામાં પહેલેથી હતું તો ખરું જ. હવે જ્ઞાનપૂર્વક જે વિકસ્યું છે, તે ઘણા ઘણા આનંદની વાત છે. અભિનંદન.

ખરે જ આ પત્ર ઘણો ઉમદા છે. કોઈનાયે શબ્દોને પકડીને

બેસી ના રહેવું. ઊભરો શમી જતાં માનવી પૂર્વવત્ થઈ રહે છે. ઊભરો ક્ષણિક છે. તે મૂળ સ્વભાવ નથી. તે ના ભૂલવું.

ગરજના માર્યા નહિ પણ ચિત્તશુદ્ધિ અર્થે, વિકાસાર્થે, શરણાગતિ અને નમ્રતા ધારણ કરવાની છે. તારી સમજણ સાવ સાચી છે.

સામી વ્યક્તિના ગુણો જોવાથી આપણામાં તે ગુણો અવતરશે. નબળાઈઓ જોવાથી તે આવશે.

પૂ. મામા મામી બન્ને તારી પ્રેમભરી સંભાળ રાખે છે તે આનંદની વાત છે. મારી સમજણે તને માસિક રૂ. ૨૦૦/- ખૂટશે નહિ, કારણ ઘરખર્ચ તો સિદ્ધાર્થ ઉપાડી લેવાનો. ને તે ઉપાડી લે તે યોગ્ય પણ ખરું. આપણે તેને તેમાં પ્રોત્સાહન ને પ્રેરણા આપવાં.

લિ. નંદુનાં વહાલ

ચિ. જયશ્રી-ઈંદુને બાબાનો જન્મ આજે થયો છે. અમદાવાદમાં (શ્રી ઈંદ્રવદન શેરદલાલનાં પત્ની જયશ્રીબહેનને પુત્રરત્ન - હરિનો જન્મ)

પુત્ર સિદ્ધાર્થનાં લગ્ન

સિદ્ધાર્થ હવે ૨૬ વર્ષનો થયો હતો અને હીરાના ધંધામાં પારંગત થયો હતો. ૧૯૬૬માં સિદ્ધાર્થને પરણાવવાની વાત નીકળી. શ્રી નંદુભાઈના ભત્રીજા શ્રી દીપકભાઈનાં સાસુ શ્રીમતી ભગવતીબહેન શાસ્ત્રી દ્વારા અમદાવાદ ખાડિયામાં રહેતાં શ્રી બંસીલાલ અને શ્રીમતી સુભદ્રાબહેન પાસાવાલાની સુપુત્રી ઈલાને જોવાનું ગોઠવાયું.

તા. ૨૪-૧-૧૯૬૬ના રોજ પૂજ્ય શ્રીમોટા, શ્રી ગુરુદયાલ મલ્લિકજી અને શ્રી નંદુભાઈની હાજરીમાં એ બન્નેની સગાઈ થઈ. તા. ૧-૨-૧૯૬૬ના રોજ પૂજ્ય જેઠીબા, પૂજ્ય શ્રીમોટા અને શ્રી નંદુભાઈના બધા જ ભાઈઓ અને તેમના દીકરાઓ અને કુટુંબની હાજરીમાં ધામધૂમથી લગ્ન થયાં. તે જ સાંજે રિસેપ્શન રાખવામાં આવ્યું હતું.

મુંબઈમાં પૂજ્ય કાંતાબાનું મણકાનું ઓપરેશન કરાવવાનું હતું. તા. ૬-૨-૧૯૬૬ના રોજ સિદ્ધાર્થભાઈ, ઈલાબહેન અને કાંતાબા ફર્સ્ટ ક્લાસમાં અમદાવાદથી મુંબઈ જવા રવાનાં થયાં. શ્રી નટવરભાઈ ચિનાઈને ત્યાં બધાં એક મહિનો રહ્યાં હતાં. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ પ્રખ્યાત ડૉ. ધોળકિયા સાથે કાંતાબાના ઓપરેશન બાબત વાતચીત કરી હતી. ઓપરેશન ૮ કલાક ચાલ્યું. શ્રીમોટા, ઓપરેશન વખતે બધો સમય હાજર રહ્યા હતા. શ્રી નંદુભાઈ અને નવોઢા ઈલાબહેન એક મહિનો હોસ્પિટલમાં કાંતાબાની સેવામાં રોકાયાં હતાં.

શ્રી નંદુભાઈ રોજ સવારમાં ઈલાબહેન માટે ચા તૈયાર રાખતા ! ઈલાબહેનને મોળું દહીં મેળવતાં પણ શ્રી નંદુભાઈએ શીખવ્યું હતું. ઈલાબહેન પહેલી જ વાર મુંબઈ આવ્યાં હતાં, એટલે બહાર જવામાં ખોવાઈ જવાનો એમને ડર રહેતો. એ ડર કાઢવા શ્રી નંદુભાઈ ઈલાબહેનને બજારમાં બિસ્કિટ વગેરે લેવા મોકલતા. કાંતાબા એક મહિનો હોસ્પિટલમાં રહ્યાં.

કુંભકોણમ્માં શ્રી હસમુખભાઈએ લગ્નનું ફરીથી રિસેપ્શન ગોઠવ્યું હતું. ત્રિચિમાં સિદ્ધાર્થને હીરાના વ્યવસાયમાં ચંદ્રકાંતભાઈએ પારંગત બનાવ્યો હતો. સમય જતાં સિદ્ધાર્થનું મન અહીંથી પણ ઊઠી ગયું. એક ગુરુપૂર્ણિમામાં શ્રીમોટા કુંભકોણમ્માં આવ્યા હતા ત્યારે સિદ્ધાર્થે શ્રીમોટાને કહ્યું, ‘મારે હવે અહીં નથી જ રહેવું. મારે ગુજરાત જઈને મારો પોતાનો વ્યવસાય કરવો છે.’ આ વાત શ્રીમોટાએ મંજૂર રાખી. ૧૯૬૦ પછી શ્રી નંદુભાઈ પણ શ્રીમોટા સાથે ગુજરાતમાં જ હતા. કાંતાબાની ઈચ્છા પણ હવે ગુજરાત જઈ સિદ્ધાર્થ અને ઈલાબહેન સાથે રહેવાની હતી.

કાંતાબા, સિદ્ધાર્થ, ઈલાબહેન અમદાવાદ આવી વસ્યાં

૧૯૬૭માં કાયમને માટે ત્રિચિ છોડી કાંતાબા, સિદ્ધાર્થભાઈ

અને ઈલાબહેન અમદાવાદ પરત આવ્યાં. કાંતાબાએ ફરીથી માંડવીની પોળના નંદુભાઈએ લીધેલા મકાનમાં ખોળો ભરવાની વિધિ કરાવી અને પછી સાબરમતી આશ્રમના ઘરમાં રહેવાં આવી ગયાં. અહીં ૧૯૭૦ સુધી રહ્યાં. આ દરમિયાન બે દીકરીઓ શિલ્પા અને નિલ્પાનો જન્મ થયો. ૧૯૭૦માં ગુલબાઈ ટેકરા રહેવાં આવ્યાં પછી પુત્ર સત્યાર્થનો જન્મ ૧૯૭૬માં થયો.

૧૯૬૭માં સાબરમતી આશ્રમમાં લાઈટ એન્ડ સાઉન્ડ કાર્યક્રમની રચના કરવાની તૈયારી ચાલતી હતી. શ્રી નંદુભાઈનું ઘર આ પ્રોગ્રામમાં અડચણરૂપ થઈ રહ્યું હતું. તેથી, વહીવટ-કર્તાઓએ એ ઘરને તોડી પાડવાનું નક્કી કર્યું. શ્રી નંદુભાઈનો આ બાબત કાંતાબા અને સિદ્ધાર્થભાઈ ઉપર પત્ર આવ્યો કે ઘર ખાલી કરવું પડશે. સિદ્ધાર્થભાઈ કહે છે, ‘શ્રીમોટા અમારી હાઈકોર્ટ, અમને કાંઈ પણ તકલીફ પડે એટલે મોટા પાસે દોડીએ.’ કાંતાબાએ શ્રીમોટા પાસે ધા નાખી કે ‘હવે અમે ક્યાં રહેવાં જઈએ ? ભાડાનું ઘર તાત્કાલિક ક્યાં શોધીએ ? અમારું પોતાનું ઘર થશે ત્યાર પછી આ ઘર ખાલી થશે.’

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ગુલબાઈ ટેકરા, નટરાજ સોસાયટીમાં એક પ્લોટ ધ્યાનમાં રાખ્યો હતો. એ સોસાયટીમાં પુષ્પાબહેન દલાલ અને ચીમનભાઈ મહાજન પણ રહેતાં હતાં. શ્રીમોટા એક દિવસ પુષ્પાબહેનને ત્યાં આવ્યા હતા ત્યારે કહ્યું કે સિદ્ધાર્થનું ઘર આ સોસાયટીમાં હોય તો સારું. પુષ્પાબહેનના ભાઈ નટરાજ સોસાયટીના ચેરમેન હતા. એમણે કહ્યું એક પ્લોટ ખાલી છે અને વેચવાનો છે. શ્રી નંદુભાઈએ કહ્યું કે ‘સિદ્ધાર્થને એ પ્લોટ પહેલાં બતાવી દો. એને પસંદ પડે તો લેવો.’ એટલે શ્રીમોટાએ એક કુનેહ

વાપરી. એમણે સાંજે સાત વાગ્યે સિદ્ધાર્થભાઈને ફોન કર્યો કે ‘ગુલબાઈ ટેકરા, નટરાજ સોસાયટીમાં એક પ્લોટ છે. તું અત્યારે જ જોઈ આવ અને તને પસંદ પડે તો તાબડતોબ જવાબ આપી દે.’ સિદ્ધાર્થભાઈ અને ઈલાબહેન રાત્રે ૮ વાગ્યે અંધારામાં પ્લોટ જોઈ આવ્યાં. એમને પસંદ પડ્યો એટલે હા પાડી દીધી. પ્લોટ લેવાનું નક્કી થઈ ગયું. આ પ્લોટ શ્રીમોટાએ કાંતાબા અને સિદ્ધાર્થભાઈના નામે માત્ર ૭૫ હજારમાં લેવડાવ્યો. આજે એની કિંમત કરોડોમાં થાય. શ્રીમોટાની કૃપાથી જ આ જમીન લેવાઈ. આજે શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈ કહે છે, ‘અમે કરોડ રૂપિયા નથી કમાયા પણ આ જમીને કમાવી દીધા. શ્રીમોટાની કેવી દૂરંદેશી ! અમે ઊંછર્યા શ્રીમોટા સાથે, પરંતુ અમને ખબર જ નહિ ! શ્રીમોટાએ કૃપા બહુ ઢોળી પણ પાત્ર જ ન હતું તે શું થાય ? શ્રીમોટાને અમે ઓળખી ના શક્યા.’

૧૯૬૯માં શ્રીમોટાએ પ્લોટનું ભૂમિ પૂજન કર્યું અને ૧૯૭૦માં બંગલો તૈયાર થતાં શ્રીમોટાના હસ્તે વાસ્તુપૂજન થયું અને ત્યાં રહેવાં ગયાં. આજે ૨૦૧૯માં ૭૯ વર્ષે સિદ્ધાર્થભાઈ અને ઈલાબહેન એમનાં પુત્ર અને પુત્રવધૂ તથા પૌત્ર સાથે સુખી જીવન જીવી રહ્યાં છે. દક્ષિણ ભારતથી આવ્યા પછી સિદ્ધાર્થભાઈએ આજીવિકા માટે ખૂબ જ પરિશ્રમ કર્યો. પહેલાં પ્રોવિઝન સ્ટોર કર્યો પછી ગામે ગામ જઈ પ્રોજેક્ટરથી ફિલ્મ બતાવવામાં તનતોડ મહેનત કરી. છેવટે ૧૯૭૬માં સાઉન્ડ સિસ્ટમ ભાડે આપવાનો ધંધો શરૂ કર્યો. ૧૯૮૭માં સિંગાપુરથી ઉત્તમ પ્રકારની સાઉન્ડ સિસ્ટમ લાવ્યા, જે પ્રથમવાર વર્ષ ૧૯૯૮માં પૂજ્ય શ્રીમોટાના જન્મ શતાબ્દી ઉત્સવમાં વડોદરા ખાતે શ્રેયસ વિદ્યાલયમાં ઉપયોગમાં લેવાઈ. (સૌજન્ય : શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈ)

૧૬. અથાગ પરિશ્રમ

શ્રીસદ્ગુરુ

(અનુષ્ટુપ)

સદ્ગુરુ રીઝવ્યા જેણે પ્રેરી સંતોષ તેમને,
જીવન ભક્તિ નિષ્ઠાથી સેવા તે એકધારી જે,
શ્રીસદ્ગુરુ થતાં રાજી બેડો શો પાર થાય છે !
મારો બેટો થતો કેમે ના એકદમ રાજી તે,
નીકળી દમ શો જાય સંતોષાતો ન તોય જે !

સદ્ગુરુની પરત્વેનો એકાગ્ર ભાવ કેંદ્રિત
-થતાં સંપૂર્ણ ભક્તિથી એને સંતોષ શો દિલ !
ત્યારે શ્રેયાર્થીનું કામ શું પરિપક્વ થાય છે !
ફળાવે સદ્ગુરુ કર્મ ત્યારે જીવનનું પદે,
ખરેખરું થતું ત્યારે જીવ્યું સાફલ્ય સૌ ખરે.

સંતોષ આપવો પૂરો સદ્ગુરુને હૃદયે ખરો,
'જેવા તેવાનું તે કામ નથી', નિશ્ચય જાણજો.
હૈયામાં સ્વાર્થ લાગેલો કેટલો તીવ્ર તે વિશે,
વર્તન પરથી જે તે પરખાઈ ખરું જશે.

(‘શ્રીસદ્ગુરુ’, ત્રીજી આ., પૃ. ૧૬૨-૧૬૩)

ચેતનમાં નિષ્ઠા પામેલા એવા આત્માના જીવનમાં કોઈ રીતે
ઉપયોગી થઈ ગયા, તો અનેક પ્રકારની સહાય મળવાની છે.
જીવનમાં ગમે તે રીતે ઉન્નતિ થવાની. સંસારમાં જીવન જીવતાં,
અનેક પ્રકારનાં કૌંચડા, મુશ્કેલીઓ આવે ત્યારે વીજળીના
ચમકારાની જેમ ઉકેલ મળે છે.

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ (ઉત્તરાર્ધ) □ ૨૯૫

જેણે ભગવાનને મેળવેલો છે, મેળવવા એટલે જોયેલું કે દર્શન થયેલું નહિ, પણ જેનામાં ચેતનના ગુણધર્મ પ્રગટેલા છે, એવા આત્મા સાથે આપણો પરિચય થાય અને આપણે એને વહાલા થઈ પડીએ, તો તે આપણને મદદરૂપ થાય.

(‘મૌનમંદિરનો મર્મ’, બીજી આ., પૃ. ૭૬)
સેવાકર્મ અને સેવાક્રમ

૧૩મી માર્ચ, ૧૯૬૦ના દિને શ્રી નંદુભાઈ નડિયાદ આશ્રમે કાયમી રહેવા આવી ગયા અને પૂજ્ય શ્રીમોટાની અવિરત સેવામાં લાગી ગયા. તે સેવાના ફળસ્વરૂપે મૂળ ભાવ જન્મ્યો ને તેઓ તે ભાવને પામ્યા.

પૂજ્ય શ્રીમોટાની પથારી પાથરવી, તેમનાં કપડાં ધોવાં-ગોઠવવાં, પાણીની માટલી ગાળવી, ઓરડો સાફ કરવો, પેશાબ પોટ સાફ કરવો, સવારે આવે તે પહેલાં રૂમમાં અગરબત્તી સળગાવી રાખવી, ઊંઠે કે તરત આંખો પાણીમાં બોળાવવી, વળી જમ્યા પછીના અને દિવસના ભાગમાં પાંચ-છ પાન લેતા તે કરી રાખવાં, પાનની નસો કાઢીને સ્વચ્છ કરીને પાન તૈયાર કરી રાખવાં, વીજળી રિસાઈ હોય તો હાથપંખાથી તે વેળા-સૂતી વેળા ને પછી વીંઝણો નાખવો-પવન ઢોળવો, સવારે તેલ આખા શરીરે માલિશ કરવું, સ્નાનની તૈયારી કરવી, તેઓ જમ્યા બાદ ઊંઘી જાય તે વેળાએ ટપાલ વાંચી લેવી ને તેમને વંચાવવા માટે તૈયાર રાખવી, ઊંઠ્યા બાદ તેઓ પત્રો લખાવે તે લખવા, રોજ સાંજે નિવિયા કીમથી પગનાં તળિયાં ઘસવાં, એમ સવારથી સાંજ, રાત્રિ સુધી તેમની નાનીમોટી જરૂરિયાતો યાદ રાખવી સમય સમયે આપવી, કાનમાં અત્તરનાં પૂમડાં તેઓ તે વેળા રાખતા તે તૈયાર રાખવા. એમ નાનાં મોટાં કામો કરવાનો લહાવો આનંદ અનેરો મળતો હતો.

તે કાળે પત્રો બે ચાર હોય તો તે પત્રોનું કામ ઝટ પતી જતું. આવાં સેવાનાં કામોથી શ્રી નંદુભાઈને ખૂબ નિકટતા અનુભવાતી, આનંદ રહેતો, રોજ સાંજે પૂજ્યશ્રીનાં ચરણોને કીમ લગાડ્યા બાદ પગચંપી તળિયાંની ચંપી પણ કરતા. ટૂંકમાં એક પત્ની તેના પતિની જે શારીરિક સેવા કરી શકે, તે સર્વ શરૂ શરૂમાં શ્રી નંદુભાઈ કરતા હતા.

આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે ૧૯૪૦થી ૧૯૬૦ સુધી શ્રીમોટા, શ્રી નંદુભાઈના ગૃહે રહેતા હતા છતાં તેમણે તેમની અંગત-શારીરિક સેવા કશી કરી ન હતી. તે વેળા પૂજ્ય કાંતાબા તે બધું કરતાં હતાં.

ગુરુની અંગત સેવા દ્વારા ગુરુની વધુ નજીક અવાય છે. ગુરુની શારીરિક સેવા ગુરુનો ભાવ, પ્રેમ, વહાલ, બધું મેળવવાનું મોટામાં મોટું સાધન છે.

પછી તો કાળક્રમે આશ્રમનો પત્રવહેવાર, નાણાવહેવાર જેમ જેમ વિકસતો ગયો તેમ તેમ શ્રી નંદુભાઈ પૂજ્યશ્રીની શારીરિક સેવાથી દૂર થતા ગયા, દૂર થવું પડ્યું.

પછી ક્રમશઃ બીજાઓ પૂજ્ય શ્રીમોટાના જીવનમાં આવ્યા, આવવા લાગ્યા. આશ્રમનું વહીવટી કાર્ય વધવા લાગ્યું. તે બધું શ્રી નંદુભાઈના શિરે આવ્યું. એટલે પ્રત્યક્ષ સેવા ઘટતી ગઈ. છેલ્લે છેલ્લે તો દિવસમાં એકવાર જ ૦૧૧ (અડધો) કલાક પૂજ્યશ્રી પાસે જવાનું બનતું ને દિવસભરનું ૨૪ કલાકમાં જે જે નાનીમોટી ઘટનાઓ આશ્રમમાં થઈ હોય, આવ્યું ગયું જે જે હોય, નાણાકીય વહેવાર જે જે થયો હોય તે બધું દિવસભર તે તે વેળા ટપકાવી

લઈને તે બધો અહેવાલ ઠા (અડધા) કલાકમાં કોઈ ત્રીજી વ્યક્તિ જ્યારે તેઓ કને ન હોય ત્યારે તે તકનો લાભ લઈને આ બધું રિપોર્ટિંગ કરી લેતા ને પાછું બીજે દિને તે જ પ્રમાણે.

તેમની અંગત સેવા કરનારાં સ્થળે સ્થળે બદલાતાં. સુરત, નડિયાદ, અમદાવાદ જાય ત્યાં બધે અલગ અલગ વ્યક્તિઓ સેવામાં હોય. એ બધાંને પોતપોતાના સંબંધો પણ હોય. તો એવા કારણોસર છોડીને પણ જતા રહે ! ત્યારે તે સેવાનું કામ ટૂંક સમય માટે શ્રી નંદુભાઈને ભાગે આવી પડતું.

પછી તો પૂજ્ય શ્રીમોટા આશ્રમોની પ્રવૃત્તિમાંથી તદ્દન મુક્ત થઈ ગયા હતા, એટલે સુધી કે તેમને ઉદ્દેશીને લખાઈ આવતા કાગળો પણ તેઓ ન તો વાંચતા, ન તો સાંભળતા, ન તો લખાવતા. તેઓશ્રીએ પત્રોના જવાબ આપવાની જવાબદારી પણ શ્રી નંદુભાઈને સોંપી દીધી. તેઓ જ જાણે જવાબ લખાવે છે તેમ શ્રી નંદુભાઈ તેમના વતી તેમના નામથી જવાબ લખતા. છેલ્લા દોઢ બે વર્ષ આમ ચાલ્યું. ૧૯૭૬ સુધી. ધીમે ધીમે પૂજ્ય શ્રીમોટા નિવૃત્ત થઈ ગયા, તદ્દન નિર્લેપ, તદ્દન નિઃસ્પૃહી. પૂજ્ય શ્રીમોટા આશ્રમના કામકાજની વિગત પણ પછીથી તો સાંભળવાને-જાણવાને રાજી ન હતા. તેઓ કહેતા, ‘મને હવે કશું જાણવાની ઈચ્છા નથી.’ (શ્રી નંદુભાઈના પત્રોમાંથી સંકલન - સં.)

સમાજને બેઠો કરવાની પ્રવૃત્તિ

૧૯૬૧ પછી રૂપિયા મેળવવાનો શ્રીમોટાનો ઉપક્રમ અલૌકિક હતો. રૂપિયા મેળવવાના માધ્યમ દ્વારા શ્રીમોટાએ અનેક જીવો સાથે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ સંબંધ બાંધ્યો. હરિ:ૐ આશ્રમ પ્રેરિત કાર્યો માટે જે કોઈ નાણાં એકત્ર કરવા જતાં તેઓ પણ શ્રીમોટાની

ચેતનાશક્તિથી પ્રેરાઈને જતાં, અને એમને રકમ આપનાર પોતે શ્રીમોટાને આપે છે એમ સમજીને આપતાં. શ્રીમોટા, ફંડફાળો ઉઘરાવવા ફર્યા નથી, પણ જમાડવા માટેનું નોતરું આપવાની જાહેરાત કરીને, ભોજન પછીની દક્ષિણા માગી છે.

૧૯૬૧ સુધી શ્રીમોટા ક્યારેય પ્રવચન કરતા નહિ. આમ છતાં જ્યારે નિમિત્ત સામે આવ્યું ત્યારે પૈસા એકત્ર કરવા નિમિત્તે પ્રવચન કરવાનું શરૂ કર્યું અને હરિ:ૐ આશ્રમ મારફત થનારાં સમાજોત્થાનનાં કાર્યો અંગેની સમાજને જાણ થાય એ માટે પત્રકારોને પણ પ્રેર્યાં. આ માટે શ્રીમોટાએ પોતાના જન્મદિન, દીક્ષાદિન અને સાક્ષાત્કારદિનની ઉજવણી કરવાની પણ સંમતિ આપી. આ ઉપરાંત, ગુરુપૂર્ણિમાનો ઉત્સવ હંમેશાં દક્ષિણ ભારતમાં ત્રિચિમાં ઊજવાતો.

દાનપેટે આવેલા રૂપિયામાંથી તેઓશ્રીએ પોતાના અંગત વાહન-વહેવાર ખર્ચ માટે કે હરિ:ૐ આશ્રમના નિભાવ માટે એક રૂપિયો પણ રાખેલો નહિ. સમાજ તરફથી મળેલી પૂરેપૂરી રકમ સમાજોત્થાનનાં કાર્યોમાં એ સમર્પિત કરતા. શ્રીમોટા સૌથી પહેલાં સમાજોત્થાન માટેનું કામ નક્કી કરતા, પછી એને માટેની કેટલી રકમ એકઠી કરવી એ નક્કી કરીને નિશ્ચિત મુદતમાં એ રકમ એકઠી કરવાનું જાહેર કરતા. સમયસર એટલી રકમ એકઠી થઈ જતી.

કોઈ વ્યક્તિ, વ્યક્તિસમૂહ કે સંસ્થા શ્રીમોટાને રકમ આપવાની તત્પરતા દર્શાવે અને એ માટે શ્રીમોટાને નિમંત્રણ આપે તો શ્રીમોટા તે સ્થળે અવશ્ય જતા. આ માટે તેઓશ્રીને સતત પ્રવાસમાં રહેવું પડતું. વર્ષ ૧૯૬૧ પછી તેઓશ્રીના શરીરમાં જુદા જુદા પીડાકારી રોગો પણ થવા માંડ્યા હતા. વર્ષ ૧૯૭૦ સુધીમાં તેઓશ્રીનું

આખું શરીર રોગોથી ઘેરાયું હતું. એવા શરીરે પણ તેઓશ્રીના પ્રવાસો ચાલુ રહેતા.

પ્રવાસ દરમિયાન લોકોના સમૂહ વચ્ચે શ્રીમોટા બોલતા હોય ત્યારે નંદુભાઈ બધો વખત આંખો મીંચીને સાંભળ્યા કરે, વચ્ચે કદી બોલતા નહિ.

નંદુભાઈ, નડિયાદ અને સુરત બન્ને આશ્રમોનો પત્રવહેવાર જાતે જ ઈતર કામોની વચ્ચે કરતા રહેતા. તેમનું કામ તનતોડ હતું. યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ કમિશન, ઈંડિયન મેડિકલ કાઉન્સિલ સાથે શ્રી નંદુભાઈને દોઢ વર્ષ સુધી પત્રવહેવાર કરવો પડ્યો હતો. શ્રીમોટાની જાહેર પ્રવૃત્તિઓ વધતાં સરકારી, અર્ધસરકારી સંસ્થાઓ, જ્ઞાતઅજ્ઞાત વ્યક્તિઓ, તેમનાં સ્વજનો અને પ્રશંસકો સાથે પત્રવહેવાર ઘણી મોટી સંખ્યામાં વધી ગયો હતો. આમ છતાં સાદી પહોંચ, પત્ર છાપેલો નહિ, પણ હસ્તલિખિત મોકલવાની પ્રથા ચાલુ રાખી હતી, કેમ કે એવા લખાયેલા પત્રમાં હૃદયનો ભાવ રેલાતો હોય છે અને એકેએક પત્રનો ઉત્તર તરત જ વિના વિલંબે જવો જ જોઈએ એવો શ્રીમોટાનો આગ્રહ પણ હતો.

વળી, શ્રીમોટા ૩૦ દિવસમાંથી ૧૫ દિવસ પ્રવાસમાં જ કાઢતા હતા. એટલે તેમની સાથે અંગત મદદનીશ, ખજાનચી, મંત્રી, વડા વ્યવસ્થાપક વગેરેનું કાર્ય નંદુભાઈએ જ કરવાનું હતું. એટલે તેમનું કામ સવારના ત્રણ વાગ્યાથી શરૂ થાય અને રાત્રે ઘણીવાર પ્રવાસ દરમિયાન ૧૦-૧૧ વાગતાં સુધી ચાલતું રહેતું. બહારગામ જવાના આગલા દિવસે રાત્રે પણ નંદુભાઈ મોડી રાત સુધી બધું આટોપવામાં વ્યસ્ત રહેતા. વસ્તુઓ, પેપર્સ, ફાઈલો વગેરે શું શું લઈ જવાનું છે તેની નોંધ બે દિવસ અગાઉથી બનાવી રાખતા અને સામાન બાંધતાં પહેલાં તે નોંધ પ્રમાણે છે કે નહિ તે

ચકાસી લેતા. પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં આરામદાયક સાધનો, દવાઓ વગેરે તેમ જ શ્રીમોટાની રોજિંદી જરૂરિયાતની વસ્તુઓ અગાઉથી તૈયાર કરી ગાડીમાં મુકાવતા. આમ, તે રાત્રે તો નંદુભાઈને માંડ બે કલાકની ઊંઘ મળતી !

આ રીતે પ્રવાસમાં આ હરતુંફરતું કાર્યાલય સાથે જ રહેતું. નંદુભાઈ, પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે પ્રવાસમાં ન ગયા હોય એવું ક્યારેય બન્યું નથી એક અપવાદ સિવાય. તા.૨૯-૭-૧૯૬૪ના રોજ શ્રીમોટા મુંબઈ એકલા પધાર્યા હતા. નંદુભાઈ સાથે ન હતા. શ્રીમોટા બે મહિના કોડાઈકેનાલ અને કુંભકોણમ્ રહ્યા હતા. આ વખતે નંદુભાઈ, કાંતાબાને મણકાની તકલીફ થઈ હોવાથી શ્રીમોટાના આદેશથી તેમની સેવામાં કુંભકોણમ્ રોકાયા હતા. શ્રીમોટા સાથે જોડાયા પછી નંદુભાઈ માંદગી કે એવા કોઈ કારણ સિવાય તેમનાં પત્નીને મળવા પણ જતા નહિ. આ કારણે એવા સંજોગોમાં આશ્રમનો બધો પત્રવહેવાર શ્રીમોટા પોતે સંભાળતા.

નંદુભાઈનું કાર્યાલય

નંદુભાઈની ઓફિસ પણ કેવી ! એક નાનકડી રૂમ, ખીચોખીચ ચોપડીઓ - ફાઈલોથી ભરેલી ! પાણીનું નાનું માટલું, એક ટેબલ ઉપર નાનો લેમ્પ, માંડ માંડ લખવાની જગા રહે એટલી જ જગા બાકી ! તદુપરાંત નાનકડું સેઈફ બોક્સ ને ટેબલ પાસે નાનીમોટી સાઈઝના લખાયેલા કાગળો દોરીમાં પરોવી બાંધી રાખેલા હોય અને પેન, પેન્સિલ તથા તેમનાં કપડાં વગેરે વગેરે રાખ્યાં હોય. ટેબલ પાસે એક બાજુ લખાયેલા ને પાછળની બાજુ કોરા એવા કાગળો સૂતળીના દોરે પરોવાયેલા લટકાવ્યા હોય જેથી કાગળની કોરી બાજુ ઉપયોગમાં લેવાય અને કાગળનો બગાડ ના

થાય. તેઓ એક નાના સ્ટૂલ ઉપર બેસીને લખતા. સ્ટૂલ ઉપરની ગાદી પણ કઠણ. એકધારા કલાકો સુધી એના ઉપર બેસીને કામ કર્યા રાખતા. ઉનાળામાં તો જાણે ભઠ્ઠી ! પંખો કદી રાખ્યો જ નથી. નંદુભાઈની રૂમમાં ચીકુ, સફરજન, કેળાં વગેરે ફળફળાદિ પણ રાખ્યાં હોય. કામ કરતાં કરતાં વચ્ચે કંઈક ખાઈ લેવાનું અને ત્યાં હાજર રહેલાંને પણ આપવાનું.

આભાર માનતો પત્ર

વળી, જો રસ્તે કોઈ સ્વજનને ત્યાં થોડા કલાકના વિશ્રામ માટે રોકાવાનું હોય તો અગાઉથી તેમને જાણ કરતો પત્ર કે અમે કેટલા વાગ્યાની આસપાસ આવીશું ને કેટલો સમય રોકાઈશું ?, જમવાનું હોય તો તે, નહિ તો ચાપાણી બધું વિગતવાર જણાવે. જ્યારે આશ્રમ પરત આવે ને તરત જ જ્યાં ક્યાંય રોકાયા હોય, તે સ્નેહી સ્વજનોને તે જ દિવસે આભારપત્ર લખવાનું કદી ચૂકતા નહિ. ઉત્સવમાં પણ જે સ્વજનોએ પૂજ્યશ્રીનાં ચરણોમાં દાગીના અર્પણ કર્યાં હોય, તો તેઓને પણ દાગીનાની કિંમત સાથે આભાર વ્યક્ત કરતો પત્ર લખાઈ જતો.

આજનું કામ આજે પૂરું કરવું

શ્રીસદ્ગુરુ

(અનુષ્ટુપ)

સદ્ગુરુ મૂળ અગ્નિનું પ્રત્યક્ષ જે સ્વરૂપ છે,
સ્વભાવ પણ અગ્નિના જેવો જે તેમનો શું છે !
પડખાં સેવવાં તેથી દોહ્યાલાં તેમનાં ખરે !
કિંતુ જો જાગી હો ભક્તિ કલ્યાણ જીવનું જ છે.

કરેલું ઢગલાબંધ કર્મ સદ્ગુરુનું ચહી,
છતાંયે તેની સંપૂર્ણ કરે કદર કેં ન તે,

માનેલાં કિંતુ જેને છે પોતાનાં તેની સાથ તે
-એ પ્રમાણે જ વર્તે છે, બીજા સાથે ન તેવું જે.

(‘શ્રીસદ્ગુરુ’, ત્રીજી આ., પૃ. ૮૨)

શ્રીમોટા કહેતા, ‘મારા જેવાની સાથે રહેવામાં તપ છે. વહેલા
ત્રણચાર વાગ્યાથી ઊઠીને સૂઈ જતાં સુધી કામકાજ કરવાનું, જરાયે
આરામ નહિ, પણ એ ફોગટ જતું નથી, હોં ભાઈ !’

શ્રી નંદુભાઈ કહેતા કે ‘આજનું કામ આજે જ થવું જોઈએ. કાલ
ઉપર છોડીએ તો કાલે આથી પણ વધુ ટપાલનો ઢગલો આવી
જાય તો ? કામમાં ઢીલ થઈ જાય. એમ બોજો વધતો જ જાય. એના
કરતાં ભલે બે કલાક જાગવું પડે, પણ આજનું કામ આજે જ પૂરું
કરીએ તો નીંદર પણ તરત ને સરસ આવી જાય.’ શ્રી નંદુભાઈએ
ભલે મોડે સુધી કામ કર્યું હોય, પણ સવારે સાડા ત્રણે તો ઊઠી જ જવાનું.

શ્રીસદ્ગુરુ

(અનુષ્ટુપ)

કોઈ પ્રસંગમાં કેવો પોતે અક્કડ હોય છે !
તેના જેવા વળી બીજા કોઈયે હોઈ ના શકે.
વિના વાંકે ગમે તેવું તોછડું બોલી નાખતો,
અપમાન કરી બેસે જાણવા પરિણામ તો,
કેટલા પાણીમાં કેવા અહં કેવા પ્રકારનું,
અગમ્ય રીતથી એવો જાણી લેતો બધુંય શું !
એની કોઈ કળાને તો સમજવા સમર્થ ના,
તેથી સમજવું છોડી લગાડો લક્ષ ભક્તિમાં.

(‘શ્રીસદ્ગુરુ’, ત્રીજી આ., પૃ. ૬૪, ૬૫)

કઠોર વજ્રથીયે શો થતો કઠીક તે વળી !
કોમળ ફૂલથીયે શો બને ક્યારેક તે કઠી !
જ્યારે પોતે થયેલો હો કઠોર જે પળે જ તે,
એકીસંગાથ પાછો શો કોમળ હોય છે જ તે !

एना ते प्रेमना सूर्यतणो ताप असह्य છે,
કિંતુ જે ભક્ત છે તેને શો ઠંડોગાર હોય છે !
ભક્ત જીવનનું સર્વ સાર્થ્ય હરિપ્રેમ છે,
સદ્ગુરુતણી શક્તિ ને ભાવયે હરિપ્રેમ તે.

(‘શ્રીસદ્ગુરુ’, ત્રીજી આ., પૃ.૭૧/૭૨)

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ નિયમ ઘડેલ. રોજની ટપાલનો જવાબ રોજ આપી દેવાનો. એકવાર રાત્રે મોડે સુધી નંદુભાઈએ કામ કર્યું તોપણ ત્રણ ટપાલ બાકી રહી. સવારે સાડા ત્રણે ઊઠવાનું હોય. નંદુભાઈ સૂઈ ગયા. સવારે પૂજ્યશ્રીએ પૂછ્યું, ‘ભાઈ, બધી ટપાલના જવાબ આપી દેવાયા ?’ નંદુભાઈ કહે, ‘ત્રણ વ્યક્તિના જવાબ બાકી છે.’ આ સાંભળીને પૂજ્ય શ્રીમોટાએ કપાળ કૂટ્યું. ‘અમારા હાથ ભાંગી ગયા છે તો આ સાંભળવું પડે છેને.’ નંદુભાઈની આંખમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. અને નક્કી કર્યું કે ૨૪ કલાક કામ કરવું પડે તો ભલે પણ કામ પૂરું કર્યા વગર સૂવું નહિ. પૂજ્ય શ્રીમોટાને ખબર છે કે રાત્રે મોડી રાત સુધી હું કામ કરતો હતો. તોપણ આમ થયું. કોઈએ પૂછ્યું, ‘તો તમે મોટા સાથે કેવી રીતે ટકી શકો છો ?’ નંદુભાઈએ જવાબ આપ્યો કે ‘અંદરથી મોટાના પ્રેમનો અનુભવ થાયને !’

સૌને ખુશખુશાલ રાખે ને રહે

પૂજ્ય શ્રીમોટાને તો કેટલાં બધાં સ્વજનો મળવા આવતાં. કેટલાંક પૂજ્યશ્રીને મળતાં પહેલાં શ્રી નંદુભાઈને મળી લેતાં તો કેટલાંક પૂજ્યશ્રીને મળીને શ્રી નંદુભાઈને મળતાં. આટઆટલાં કામોના દબાણ વચ્ચે પણ જે આવે તેને પ્રેમથી આવકારે. મીઠી ગોઠડી કરે, કુટુંબનાં અન્ય સભ્યોના ખબર અંતર પૂછે, ધંધાપાણી અંગે પૂછે. તેમને માર્ગદર્શન આપે. સાથે નાનાં બાળકો હોય, કિશોર કે યુવાન સૌને યથાયોગ્ય પુસ્તકો આપે, ફળફળાદિ આપે, તો ક્યારેક સૂકો મેવો પણ કોઈ સ્વજન લાવ્યું હોય તો અચૂક વહેંચે. સૌને ખુશખુશાલ રાખે ને રહે.

સ્વજનો પૂજ્ય શ્રીમોટાને મળવા જાય ત્યારે તેઓ વ્યસ્ત હોય ત્યારે શ્રી નંદુભાઈને ખાસ મળવાનું કહેતા. પૂજ્ય શ્રીમોટા અને શ્રી નંદુભાઈ મન તથા હૃદયથી એકતારે જોડાયેલા હતા. સ્વજન, શ્રી નંદુભાઈને મળે ત્યારે તેમની વ્યાવહારિક, સાંસારિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક સમસ્યાઓનો ઉકેલ આપી દેતા.

આ બધાં કાર્ય ઉપરાંત, શ્રીમોટાનાં પુસ્તકોનું પ્રકાશનનું કામ પણ હોય, તેનું પણ તેમણે ધ્યાન રાખવાનું હતું. શ્રી નંદુભાઈ તથા શ્રી હેમંતદાદાએ સાથે મળીને પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં ૧૨ પુસ્તકોનું સંપાદન કર્યું હતું. એટલું જ નહિ પુસ્તકોનાં પાનાં છપાઈ વગેરે કરકસરથી થાય તેની ઝીણવટભરી કાળજી રાખી હતી. કોઈ પણ જાતની ખામી રહી ન જાય તેની ચોકસાઈ રાખતા.

શ્રી નંદુભાઈને પૂજ્ય શ્રીમોટાના શરીરની સેવા કરતા પણ જોવામાં આવતા, પાંચ વાગ્યે જમ્યા પછી શ્રીમોટા બહાર પલંગ

ઉપર આરામ કરતા હોય ત્યારે શ્રી નંદુભાઈ પૂજ્ય શ્રીમોટાના પગ દબાવતા. એ જ રીતે વહેલી સવારે પણ પૂજ્ય શ્રીમોટાના પગ દબાવતા જોવામાં આવતા.

શ્રી નંદુભાઈએ ઘણા સમય સુધી મૌનાર્થીઓનાં કપડાં પણ ધોયાં છે. સેવકો સાથે આશ્રમમાં વાસણો માંજવાં ને ધોવાં પણ બેસી જતા જોવામાં આવ્યા છે.

આ ઉપરાંત, પૂજ્ય શ્રીમોટા ગૃહસ્થ કર્મયોગીના વેશમાં હોઈ, તેમનાં સ્વજનોની સાથે વ્યવહારોચિત સંબંધ પણ સાચવવાનો રહેતો હતો. બધા સાધુ-સંતો ભેટ-સોગાદો લઈને બેસી રહેતા હોતા નથી. શ્રીમોટા તેમનાં સ્વજનોને કંઈક ને કંઈક સ્વજનના ભાવ મુજબ પ્રતિભાવ સ્થૂળ રીતે પણ વ્યક્ત કરતા હતા. એટલે તેઓ ચૈત્ય પુરુષ હોવા છતાં સંસારી જવાબદારીઓ પણ નિભાવતા. કેટલાંકને પોતાનાં માતાપિતાથીય અધિક એવા કરુણાસભર લાગતા હતા, એ એક હકીકત છે. આમ, તેઓશ્રી લેણદેણની પ્રથા સ્થૂળ રીતે પણ જાળવી બતાવતા અને એક આદર્શ ગૃહસ્થનું દૃષ્ટાંત પૂરું પાડતા. આવી સ્થૂળ લેવડદેવડ અને તેના હિસાબની ઝીણામાં ઝીણી વિગત તથા ઉત્સવો દરમિયાન ભેટ મળેલી ને પુનઃ વેચાતી તે ભેટ વસ્તુઓનો હિસાબ પણ શ્રી નંદુભાઈ રાખતા અને આજનું કામ કાલ પર મુલતવી રાખવાનું તો શ્રીમોટા કદી જાણતા જ નહિ ! જ્યારે એવાં હિસાબી ને ઈતર કામ તે જ દિવસે પતાવી શકાતાં ન હોય તો તે જ દિવસની મોડી રાત સુધી કામ ચાલુ રહેતું. આવી હતી શ્રીમોટાની શિસ્ત, ઝીણવટ ને વ્યવસ્થા !

૧૭. પૂજ્ય શ્રીમોટાનો દેહત્યાગ

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ પોતાની ગુણભાવના ઘોતક યોજનાઓની પૂર્તિ અર્થે ૧૯૬૦થી પૂરજોશમાં ઝુંબેશ ઉપાડેલી ને તે અર્થે તેઓશ્રી ૧૯૬૦થી ૧૯૭૨ દરમિયાન મુંબઈ દર બેચાર માસે, ચારપાંચ દિનનો કાર્યક્રમ કરીને જતા ને ભક્તો તથા પ્રશંસકોને મળીને ફંડ ભેગું કરતા. આમ, તેઓ અનોખી રીતે લોકોનાં દિલ જીતી લઈને તેમને પ્રભુમાર્ગે વાળવાનું મુખ્ય કાર્ય, સીધો ઉપદેશ દીધા વિના પાર પાડતા. આ ઉપરાંત, દક્ષિણ ભારત અને ગુજરાતનાં શહેરોમાં ફંડ એકઠું કરવા પ્રવાસ કરતા રહેતા.

સને ૧૯૬૨થી ૧૯૭૫ સુધીનાં દરેક વર્ષે એક નવી સમાજોત્થાનની યોજના બહાર પાડી તે માટેના ફંડની પણ જાહેરાત કરતા. આ માટે તેમને અવિરત પ્રવાસમાં રહેવું પડતું. દર વર્ષે નવી યોજના સાથે શરીરની નવી બીમારી દેખા દેતી હતી. દિવસે દિવસે શરીર ક્ષીણ થતું જતું હતું અને ધીરે ધીરે સ્વજનો સાથેનો બધો વહેવાર શ્રી નંદુભાઈને સોંપતા જતા હતા.

૧૯૬૪માં શ્રીમોટાને મણકાની બીમારી લાગુ પડી. થોડો સમય પત્રવહેવાર અને સ્વજનોને મુલાકાત આપવાનું પણ બંધ કર્યું હતું. શરીરે દૂબળા પડી ગયા હતા. ઊઠતાંબેસતાં કોઈનો ટેકો લેવો પડતો હતો. મણકાની બીમારીની વેદના હોવા છતાં શ્રીમોટા આનંદમાં દેખાતા. આ સમયે સઘળો પત્રવહેવાર શ્રી નંદુભાઈ સંભાળતા. ૧૯૬૫ની સાલ આવતા સુધીમાં વધારે સમય સૂઈ રહેવું પડે એવી સ્થિતિ થઈ હતી. ૧૯૬૭માં બોલતાં બોલતાં હાંફ ચડી આવતો હતો. હવે ચાર રોગો થયા હતા ઝામર, હરસ, પ્રોસ્ટેટ અને મણકાની બીમારી. ૧૯૬૯માં ડાયાબિટીસનો રોગ પ્રગટ થયો હતો.

આ બધી બીમારીઓ અને તકલીફો હોવા છતાં સમાજોત્થાનના ફાળા માટેના પ્રવાસો તો ચાલુ જ હતા !

૧૯૭૨ની સાલ આવતાં સુધીમાં શ્રીમોટાના પગ અકડાઈ ગયા હતા અને ઊભું પણ થવાતું ન હતું. વધારામાં એસિડિટી થઈ આવતી. શરીર સુકાઈ ગયું હતું અને હવે વ્હીલચેરમાં ફરવું પડતું હતું. છતાં માઈન્ડ એલર્ટ રહેતું !

૧૯૭૪માં સવારમાં ફરવા જતા. હાથગાડીમાં બેસી ભજન લખાવતા જતા. બેસવામાં ગુદાનું હાડકું દુઃખતું એટલે નીચે માટીના પિંડા રાખવા પડતા. પડખાંઓને ગરમ શેક કરવાની વ્યવસ્થા મોટરગાડીમાં રાખવામાં આવતી. આંખો ઠંડા પાણીમાં ત્રણચાર વાર રોજ ઝબોળતા. એસિડિટીને લીધે દૂધ અને ફળાહાર લેતા. બધો પત્રવહેવાર પહેલાં તેઓશ્રી જોતા, નજર નાખી લેતા. હવે તે પણ છોડી દીધું હતું અને તે બધું હવે શ્રી નંદુભાઈ જ સંભાળતા. સલાહ લેવા જેવી હોય તો તેઓ પૂજ્યશ્રી સાથે ચર્ચા કરી લેતા. સમય બચે તે પૂજ્ય શ્રીમોટા ભજનો લખવામાં, લખાવવામાં, પુસ્તકોની નોંધ (લેખકના બે બોલ) લખાવવામાં અને પ્રૂફ રીડિંગ કરવામાં વાપરતા. આશ્રમમાં પણ વ્હીલચેરમાં જ ફરી શકતા હતા. બે વાર ડાયાબિટીસ થઈ ગયો ! અવાજ ધીમો પડી ગયો, જીભ થોથવાઈ જતી. આંખો સંકોચાઈ ને ઝીણી થઈ હતી. છતાં તેજસ્વી હતી ને ચહેરા ઉપર દર્દનું નિશાન ન હતું. એ સદા સ્મિત કરતું, ટીખળ કરતું મુખારવિંદ ક્યાંથી ભૂલી શકાય ? પગ પાતળા સોટી જેવા થઈ ગયા હતા. ઊભા તો રહેવાતું નહિ. લોહીનું પાણી થતું હતું એટલે ચામડીનો રંગ ફિક્કો થયો હતો. હૃદય પણ પહોળું થઈ ગયું હતું. હવે ભક્તોને મળવા આવવા ને પત્ર લખી ખબર પૂછવાની મનાઈ કરી હતી.

વર્તમાનપત્રો વાંચવાનું છોડી દીધું હતું.

(‘શ્રીમોટા સાથે વાર્તાલાપ’, આઠમી આ. માંથી સંક્ષિપ્ત)

‘મોહ’ પુસ્તકના નિમિત્ત શ્રી કાંતાબા

તા. ૧૩-૮-૧૯૭૩ની સાંજે પૂજ્ય શ્રીમોટા દક્ષિણ ભારતથી સુરત આશ્રમ પરત ફર્યા હતા. તે જ દિવસે પૂજ્ય શ્રી કાંતાબા ૪૯ દિવસનું મૌન પૂરું કરી મૌનરૂમમાંથી બહાર આવ્યાં હતાં. તેમણે પૂજ્ય શ્રીમોટાને કહ્યું, ‘મોટા, તમે જિજ્ઞાસા, શ્રદ્ધા, ભાવ, નિમિત્ત વગેરે વગેરે પર બધું લખ્યું, તો હવે તમે ‘મોહ’ પર લખો તો સારું.’ પૂજ્ય શ્રીમોટાએ કહ્યું, ‘લખતાં તો વાર નહિ થાય, પરંતુ તે છપાવવા કાજે જે રકમ જોઈએ તે આપવાની ઉમળકાભેર તારી તૈયારી હોય તો કહેજે. કલમ તૈયાર છે.’ શ્રી કાંતાબાએ તે બાબત સંમતિ દર્શાવી ને છપાવવાને માટે જે ખર્ચ થાય, તે બધો જ ખર્ચ પોતે આપવાની પ્રેમથી તત્પરતા દર્શાવી. એટલે શ્રીમોટાએ કાંતાબાનો ઘરેણાંનો મોહ છોડાવવા સૂચવ્યું કે ‘ફરી ન કરાવવાની શરતે પૈસાની અવેજીમાં તારી સોનાની બંગડીઓ આપી દે.’ આ સૂચન પણ શ્રી કાંતાબાએ સહર્ષ સ્વીકારી લીધું. આમ, પૂજ્ય શ્રી કાંતાબા ‘મોહ’ પુસ્તક રચાવામાં નિમિત્ત બન્યાં હતાં.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ‘મોહ’ પુસ્તકના ખંડ-૮, અધ્યાય-૧માં ‘મોહગાથા’નું નિમિત્તમાં શ્રી કાંતાબાને લખ્યું છે કે :

(અનુષ્ટુપ)

જેમણે આ લખાવ્યું છે આભાર તેમનો ઊંડો
-હૈયાના ભાવથી માનું લળી પ્રણમીને સ્તવું,
થોડોક મોહ તો પોતે છોડવાનું કરેલ છે,
પ્રાર્થના : ‘તેમનો મોહ વધારે છૂટજો હવે’.

(‘મોહ’, ખંડ ૮મો, શ્લોક ૭, ૮, પૃ. ૧૪૭)

શ્રીસદ્ગુરુને સંતોષ થતાં

(અનુષ્ટુપ)

પોતે કશું ન આપી દે, ખાલી ખાલી અમસ્તું તે,
'તાકાત કેટલી કેવી ફના થવાની દિલ છે',
તત્પરતા શી લાગી છે ! તાલાવેલી શી ઉત્કટ !
લાગવું જોઈશે તે તે ! સાચું સદ્ગુરુને દિલ,

તેનાં તેનાં જ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો જીવને તદા,
વર્તાતાં સદ્ગુરુને હો, રીઝે સદ્ગુરુ ત્યાં સદા.
ત્યારે એને નથી વાર લગીરે આપતાં કશું,
એનો સંતોષ તો પૂર્ણ શ્રેય શ્રેયાર્થીનું જ છે.

(‘શ્રીસદ્ગુરુ’, ત્રીજી આ., પૃ. ૧૭૯-૧૮૦)

શ્રી નંદુભાઈને પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ‘મોહ’ પુસ્તકમાં નીચે
મુજબ ભાવાંજલિ આપી છે.

‘આવું બધું (શાસ્ત્રો-ગ્રંથો વગેરે) જે લખાયું છે, તે તો ભાઈ
નંદુભાઈના દિલના મળેલા સંપૂર્ણ સહકારથી. આશ્રમનું દરેક
પ્રકારનું કર્મ તેમણે પ્રેમથી માથે ઉપાડી લીધેલું છે અને તેમણે મને
બને તેટલો નવરો જ રહેવા દીધેલો છે. સવારે આશ્રમમાં બધાં
આવે કરે, તેમની સાથે હળવા ભળવાની વાતો કરવાનું થાય છે.
તેટલો સમય પૂરતો કદાચ રોકાયેલો લાગું, પરંતુ તેમાં પણ ભાઈ
નંદુભાઈનો દિલનો સહકાર મને છે અને આ બધું તેમણે પ્રેમથી
ઉપાડી લીધું છે, તેથી તો મારાથી જિવાય છે. મારા શરીરને વેદનાકારક
જે દર્દો છે તેની પીડા દિવસે દિવસે વધતી જાય છે. વેદના હવે તેની
મર્યાદાની બહાર તો ક્યારનીયે ચાલી ગઈ છે. ભાઈ નંદુભાઈએ
જો મને પ્રેમથી આરામ આપ્યો ન હોત, તો આજે બે વર્ષમાં
શ્રીહરિકૃપાથી જે સર્જન થયું છે તે કદાપિ બની શક્યું ના હોત.

‘આશ્રમનાં બધાં જ કામકાજમાંથી હું તો નિવૃત્ત જેવો જ છું. ભાઈ નંદુભાઈ તો હવે મારા માટે શ્રીભગવાનની કૃપા પ્રસાદી છે, હવે તેઓ જ કર્તાહર્તા છે. તેથી, મારી સાથે સંબંધમાં આવેલાંઓને પ્રાર્થના છે કે તેઓ ઓછામાં ઓછો પત્રવહેવાર કરે, તે પ્રમાણે મિત્રોમાં, આશ્રમની સાથે સંકળાયેલાં ભાઈબહેનોમાં તેવી સમજણ ફેલાવે. જેથી, ભાઈ નંદુભાઈને થોડીઘણી રાહત મળે. રાતના ઘણા મોડા સુધી તેમને કામ કરવું પડે છે, તે ભલે તેમનું તપ હોય ને તેમાં તેમને બિલકુલ કદી કંટાળો આવતો નથી તેનો હું સાક્ષી છું. કર્મનો પ્રેમથી સ્વીકાર કરવાથી તે કર્મમાં સંપૂર્ણપણે ઓતપ્રોત થવાથી જીવનમાં કેટલું મળે છે, તે તો તે પ્રકારના અનુભવી જ સમજી શકે. કેટકેટલાં નવાં નવાં દષ્ટિ, સમજણો, ઉપાયો ને ઉકેલો પણ સૂઝે છે.

‘પળેપળ કર્મમાં પરોવાયેલા જ રહેવું તે ભાઈ નંદુભાઈની પ્રસાદી છે અને તેથી જ આટલાં બધાં દર્દની મર્યાદાતીત વેદના હોવા છતાં માત્ર તેમને જ કારણે મારાથી આનંદમય જીવી શકાય છે. બધી જ ગડમથલો, પ્રશ્નો અને ગૂંચ જે બધી પ્રગટે છે તેનો તેઓ સારો ઉકેલ કરે છે. તેમના શરીરની આ ઉંમરે (૭૦ વર્ષ) પણ સતત, એકધારું, થાક્યા વિના કર્મ કર્યા કરવું એ નાનીસૂની હકીકત નથી.’

- શ્રીમોટા (કેસેટવાણી)

૧૯૭૫ - પ્રવૃત્તિઓ ઉપર પૂર્ણવિરામ

૧૯૭૫ રામનવમીના અમદાવાદના ટાઉનહોલના ઉત્સવમાં પૂજ્ય શ્રીમોટાએ જાહેર કર્યું, ‘હવે મારે કોઈ ઉત્સવ ઊજવવા દેવો નથી. હું હવે અમદાવાદ આવવાનો નથી. હવે કોઈ મને મળવા કરવા આશ્રમે આવશો નહિ.’ આમ પોતે પૈસા માગવાનું

તો બંધ કર્યું, પરંતુ અન્ય સ્વજનો પણ જે ઉઘરાણું કરતા તે બંધ કરાવ્યું. પોતે તમામ પ્રવૃત્તિઓને ખેંચી લીધી. જ્યારે એમને લાગ્યું કે હવે એમનું શરીર ‘લોકકલ્યાણના ખપમાં’ આવી શકે એવું નથી ત્યારે શરીરનો ‘આનંદપૂર્વક’ ત્યાગ કરવાનું નક્કી કર્યું.

૧૯૭૬ - દેહત્યાગ

૧૧, જુલાઈથી ૨૩, જુલાઈ સુધી સંક્ષિપ્તમાં

- ગુરુપૂર્ણિમા, ૧૧, જુલાઈ, ૧૯૭૬ સુરત આશ્રમમાં ભારે વરસાદને કારણે ૨૯૫ જવું પડ્યું.

તા. ૧૨, જુલાઈ સવારે ૬ વાગ્યે સુરત આશ્રમથી નીકળ્યા અને વરસાદની પરિસ્થિતિને કારણે સાંજે ૭ વાગ્યે નડિયાદ આશ્રમ પહોંચ્યા.

તા. ૧૩-૧૪-૧૫, જુલાઈ નડિયાદ આશ્રમમાં નિયમિત આવતાં સ્વજનોને મળવા દીધાં.

તા. ૧૬, જુલાઈથી પેશાબ અટકી ગયો અને ૩૬ કલાક પેશાબ થયો નહિ, તે પછી કેથેટર મૂકી પેશાબ કરાવાયો.

તા. ૧૯, જુલાઈએ પૂજ્યશ્રીએ આશ્રમનું લેટરપેડ માગ્યું અને શ્રી નંદુભાઈને બોલાવ્યા અને તેમની હાજરીમાં એક પત્ર લખી પોતાનાં ચશમાંઘરમાં મૂક્યો.

તા. ૨૦-૨૧, જુલાઈ સવારે આશ્રમ આવનાર તમામને ૧૦-૧૦ મિનિટ મળવાની છૂટ અપાઈ.

તા. ૨૨, જુલાઈ ફાજલપુર જવા ધોધમાર વરસાદમાં નીકળ્યા અને નંદુભાઈને કારમાં પૂજ્ય શ્રીમોટાએ દેહ છોડવા અંગે શ્રી રમણભાઈ અમીનની સંમતિ જઈને તરત જ મેળવી લેવા કહ્યું.

આઠેક વાગ્યે પૂજ્યશ્રીએ શ્રી નંદુભાઈને પોતાના ગળાની કંઠી અને કાંડાનું ઘડિયાળ આપીને નક્કી કરી દીધું કે આજે દેહ છોડવો છે. સવારે ૧૧ વાગ્યે નવ પત્રો લખ્યા. બપોરે ૩ વાગ્યે શ્રી રમણભાઈના પરિવારનાં સભ્યો ને બાળકોને મળ્યા. સાંજે ૪ વાગ્યે વરંડામાંથી અંદર ઓરડામાં પોતાને લેવડાવ્યા. પછી શ્રી નંદુભાઈને એકલા બોલાવી સાતેક મિનિટ વાત કરી.

પહેલાં શ્રી નંદુભાઈ પૂજ્ય શ્રીમોટાને કહેતા, 'My loyalty is primarily towards you, and secondarily towards the ashrams as I do not identify myself with the ashrams.'

પહેલાં શ્રી નંદુભાઈ પૂજ્ય શ્રીમોટાને કહેતા, - મારી વફાદારી, કર્તવ્યનિષ્ઠા સૌથી પ્રથમ તમારી પ્રત્યે છે અને ત્યાર બાદ બીજા ક્રમે આશ્રમો પ્રત્યે છે. કારણ હું મારી જાતને આશ્રમ સાથે અભિન્નપણે જોડાયેલ - એકરૂપ માનતો નથી.

આ પહેલાં પણ શ્રી નંદુભાઈ, પૂજ્યને કહેતા, 'મારે કુંભકોણમ્ આશ્રમમાં જઈને રહેવું છે. તમારા ગયા પછી એકાદ વર્ષમાં બધું સમેટીને જે કરવાનું હશે તે ઘટતું કરીને હું કુંભકોણમ્ આશ્રમ ચાલ્યો જઈશ. તમને જો આશ્રમનો મોહ નથી, મારે શા માટે મોહ રાખવો ? આ આશ્રમ કંઈ મારું સર્જન નથી. કુંભકોણમ્ આશ્રમે જવાનું મને વધારે અનુકૂળ છે.' આ બધું શ્રીમોટા સાંભળી લેતા, કશું બોલતા નહિ. આ ઘડીએ શ્રી નંદુભાઈના મનની સંકલ્પની નક્કર ભૂમિકા હતી. તેમાં આમથી તેમ, ને કોઈ સ્થાન ન હતું.

પરંતુ છેલ્લી ઘડીએ શ્રી નંદુભાઈ બહુ લાગણીવશ થઈ ગયા જે સામાન્ય સંજોગોમાં એમના સ્વભાવમાં ન હતું અને તેમનો

સંકલ્પ બદલાઈ ગયો અને શ્રીમોટાને કહ્યું, ‘મોટા, કુંભકોણમ્ આશ્રમે નહિ જઈ અને મારી શક્તિ હશે ત્યાં સુધી હું ગુજરાતમાં આશ્રમમાં રહીને સેવા કરીશ.’

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ તેમનો નિર્ણય છેલ્લી ઘડીએ ફેરવી નાખ્યો. આ એક મોટો ચમત્કાર શ્રી નંદુભાઈએ અનુભવ્યો.

અંતિમ આદેશ

‘નંદલાલ શાહ ને હસમુખ શાહ એ બન્ને કુંભકોણમ્ના આશ્રમનું જેમ જે કરવું ઘટે તે કરવું ને પરમાર્થમાં ખર્યે.’

- મોટા

‘નડિયાદ, સુરત ને કુંભકોણમ્ના ત્રણ આશ્રમોનો વહીવટ નંદુભાઈ શાહ કરશે તે બધાંએ કબૂલ રાખવાનો છે.’ - મોટા

શ્રી નંદુભાઈએ વાત પૂરી કર્યા બાદ અન્ય પાંચેય જણને- (શ્રી રમણભાઈ, શ્રીમતી ધીરજબહેન અમીન, શ્રી રામભાઈ પટેલ, ડો. કાંતાબહેન પટેલ, શ્રી રાજેન્દ્રભાઈ પટેલ ઉર્ફે શ્રી રાજુભાઈ) અંદર બોલાવ્યાં. બધાંને હરિ:ૐ કર્યા અને ઓરડાની બહાર બેસીને હરિ:ૐ ધૂન, ભજન કરવા કહ્યું અને એકાંતમાં દેહત્યાગની પ્રક્રિયા શરૂ કરી. ૨૩, જુલાઈ વહેલી સવારે ૧.૨૫ વાગ્યે દેહ છોડી દીધો. મહી નદીને કાંઠે સવારે અંતિમ સંસ્કાર થયો. નંદુભાઈએ પ્રેસનોટો તૈયાર કરી. સવારે ૯.૪૫ વાગ્યે બધાં જમ્યાં. બધાં વીખરાયાં. નંદુભાઈ એકલા નડિયાદ આશ્રમ પાછા ફર્યા. થોડીક વારમાં વાત વહેતી થઈ અને આશ્રમમાં લોકપ્રવાહ આવવો ચાલુ થયો.

૧૮. ‘એ શ્રીમોટાનો પ્રતાપ’ - વિનમ્ર એકરાર

બડા બડાઈ ના કરે, બડા ન બોલે બોલ,
હીરા મુખ સે ના કહે, લાખ ટકા મેરા મોલ.

- સંત કબીર

૧૯૪૦ થી ૧૯૫૯ સુધીની સાધનાથી જે પ્રાપ્ત ના થયું તે માત્ર ચારપાંચ વર્ષના શ્રીમોટાના સહવાસથી પમાયું. ૧૯૬૦થી શ્રી નંદુભાઈ લગાતાર રાતદિવસ શ્રીમોટાનાં કામમાં પરોવાયેલા રહ્યા.

શ્રીમોટાએ કોઈ દિવસ શ્રી નંદુભાઈને સીધો ઉપદેશ આપ્યો નથી કે ‘તમે તમારી પત્ની સાથે આમ વર્તો, મિત્રો સાથે આમ વર્તો, આમ કરો કે તેમ કરો, ખર્ચ ઓછો કરો, કશું જ નહિ. કોઈ જાતની સૂચના નહિ. કોઈ જાતનો આદેશ નહિ, પણ એમના સ્થૂળ સંબંધથી ધીમે ધીમે શ્રીનંદુભાઈમાં પરિવર્તન આવતું ગયું.

અનેક ભક્તોએ ‘મો સમ કૌન કુટિલ ખલ કામી !’ એમ ગાયું છે. ત્યારે શું ખરેખર તે અત્યંત ‘કામી અને ખલ’ હતા કે ? તેમના જીવનની જીવપ્રકારની તલ જેટલી ક્ષતિ તેમને અત્યંત વેદનાથી ભરપૂર કરી મૂકે છે અને પોતાનો તલ જેટલો દોષ જરા પણ સહન થઈ શકતો નથી. તે માટેની તેમની વ્યાકુળતા એટલી બધી પ્રગટે છે કે તે ભગવાનને આર્તનાદે પોકારે છે અને તેથી ભાવની ઉત્કટતામાં તેઓ, તેવો પોકાર ગીતમાં પણ પાડે છે. એટલે આપણે તેમને સમજવામાં કદી પણ ભૂલ ના કરવી જોઈએ. આ જ રીતે અહીં શ્રી નંદુભાઈએ જે નિખાલસ એકરાર કર્યો છે તેમાં તેમના જરા જેટલા દોષોને અનેકગણા મોટા કરીને વ્યક્ત કર્યા છે.

શ્રી નંદુભાઈએ ‘શ્રીમોટાની મહત્તા’ પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે ‘શરૂઆતમાં (પરિવર્તનની) ઝડપ ઓછી હતી. એ વખતે મારામાં

કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, મત્સર, રાગદ્વેષ બધું હતું. કોઈને દાન આપવું હોય તો ચાર જણ જાણે એવી મારી ઈચ્છા હતી. મનમાં ફુલાતો. એક બાજુ ગાંધીજીનું સાહિત્ય, ‘નવજીવન’, ‘હરિજન બંધુ’ વાંચતો. સમજણ પડે પણ આચરવાનું બહુ મુશ્કેલ લાગતું. એટલે આવી બધી વૃત્તિઓ ઉપર તરી આવતી. માઠું લાગે. આશ્રમમાં આઈસક્રીમની પાર્ટીમાં બધાંને બોલાવે અને મને ના નોતર્યો હોય તો મને મનમાં ઓછું આવે. એમ લાગે કે જોયું, મને બાજુ ઉપર રાખ્યો. આવું બધું સામાન્ય માણસને થાય તેવું બધું મને થતું ખરું. ગાંધીજીનું બધું વાંચેલું ખરું, પણ વર્તનમાં કશું આવેલું નહિ. સમજાય ખરું, પણ વર્તી શકાય નહિ. મનના વેગો અટકાવી શકાય નહિ. જેમ જેમ વર્ષો વીત્યાં તેમ તેમ એ બધાંમાં સૂક્ષ્મ ફેરફાર થતો ગયો.’

પ્રકૃતિની શુદ્ધિ

એકવાર ગુરુદયાલ મલ્લિકજી જેમને બધાં ચાચાજી કહેતાં તેમણે શ્રી નંદુભાઈને પૂછ્યું કે ‘નંદુભાઈ, તમે મોટામાં એવું શું જોયું કે તમે પોંડિચેરી જવાનું માંડી વાળ્યું અને એમના પ્રત્યે આટલો બધો લગાવ થયો ? કંઈ ચમત્કાર ?’ શ્રી નંદુભાઈ કહે, ‘ચાચાજી તમે તો બધું સમજો છો. તમે તો મને પૂછવા ખાતર પૂછો છો. મને એવો ખાસ કોઈ ચમત્કાર નથી થયો. માત્ર, દીક્ષાના દિવસે થયું તે. પણ એ બધા ક્ષુલ્લક. મારે મન ચમત્કારનું પહેલેથી મહત્ત્વ ન હતું. કોઈ બાવો પથ્થર કે માટીની સાંકળ કરી આપે. એવું બધું કરે એવી કોઈ ઈંતેજારી થતી નહિ કે કુતૂહલ થતું નહિ. એની પાસે જવાનું મન પણ ના થતું. હું મારી પ્રકૃતિમાં રૂપાંતર અનુભવું છું. જે પાયાના નવ વિષયો છે, એ નવ વિષયોમાં ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં હું સખત ફેરફાર જોઉં છું. એ મને ચિટકાવી રાખે છે.’ આ સાંભળીને ચાચાજી રાજી થયા.

ગુરુ સાથે એકરૂપતા

શ્રી નંદુભાઈ એક જગ્યાએ નોંધે છે કે ‘સાધારણ રીતે જ્યારે શિષ્યનો ગુરુ પ્રત્યે ભાવ જાગે છે ત્યારે ગુરુના વર્તનની પણ થોડીઘણી અસર થતી હોય છે. એટલે મને થતું કે શા માટે હું આ ધોતિયું અને ઝભ્ભો કે લાંબું પહેરણ અને એના ઉપર પાછું જાકીટ પહેરું ? હું પણ એમની માફક લુંગી જ પહેરતો. મનમાં સંકોચ થાય કે લોકો શું કહેશે ? શહેરમાં જવાનું અને પોળમાં જવાનું એટલે આપણો એ સંકોચ ટળશે. એ પ્રમાણે શરૂ કર્યું. જાકીટ તો નીકળી જ ગયું. લુંગી પહેરતો અને શરીર ઉપર ઓઢી લેતો. એટલે બધાં મને પોળમાં ‘બાવો’ કહે. છોકરાંઓ કહે બાવો આવ્યો અને રસ પડવા લાગ્યો.

કોધ

હું ઘણો શોર્ટ ટેમ્પરવાળો હતો. મારી ઈચ્છા મુજબ જો ના થાય તો એકદમ ઓફિસમાં કે ઘરમાં તાડૂકી ઊઠું. મારામાં સહનશીલતા બહુ ઓછી. શ્રીમોટાના સંપર્કમાં આવ્યા પછી ધીમે ધીમે એમાં ઘણો ફરક પડ્યો. હવે તો બગડી જાય, તૂટી જાય, ફૂટી જાય, નુકસાન થાય તોય મન મોટે ભાગે હાલે નહિ. કોઈને વઢવાનું મન ના થાય. સામાનો વિચાર જાગે. એ સ્થિતિ શ્રીમોટાના સહવાસમાં આવ્યા પછી થઈ. એમણે એ બાબતમાં અમને કશો ઉપદેશ આપ્યો નથી. કદી ઈશારો પણ કર્યો નથી, કહ્યું પણ નથી.

એમની સાથેના સંપર્કથી આપોઆપ મારામાં ધીરજ આવી, સહિષ્ણુતા આવી. સામાનો વિચાર કરતો થયો કે ‘શા કારણથી બન્યું ?’ શા કારણથી આમ કહે છે ?’ એને કારણે ઘણી સરળતા થતી. હવે તો અકળાઈને-ચિડાઈને બોલવાનું લગભગ નહિ જેવું રહ્યું છે.

ગુરુના અક્ષરદેહનું મહત્ત્વ

ગુરુ સાથેના સત્સંગમાં બે આવશ્યક તત્ત્વો. એક ફિઝિકલ એટલે કે દેહનો, પણ દેહનો સંગ જોઈએ જ એવું નથી. બીજું એમના સાહિત્યનું વાંચન, મનન અને એના અંગેનું ચિંતન. એ પણ ઘણો ભાગ ભજવે છે. બધાંને તો ગુરુનાં સ્થૂળ દેહનો ક્યાંથી લાભ મળે ? પણ જેમ સ્થૂળદેહ, શરીરદેહ છે તેમ અક્ષરદેહ પણ તેટલો જ અગત્યનો છે, પણ એનામય થવું જોઈએ. એના માટે લગાતાર ભાવ જાગવો જોઈએ. તો એ અક્ષરો, એ શબ્દો, એ વાક્યો, એ લખાણ આપણા ઉપર ભારે અસર કરે છે. એ મારો અને મારી સાથેના રહેનારનો પણ અનુભવ છે.

લોભ

મને પૈસા ભેગા કરવાનો લોભ ખરો અને ભેગા કરીને એ પૈસા પાછા ગરીબોને આપવાનો લોભ ખરો. આ એક જાતનો લોભ જ કહેવાય. તે પહેલેથી હતો. એમાં પણ ફેર પડ્યો. મારી પૈસાની કરકસરની ગ્રંથિ હતી. એ ગાંધીજીને કારણે વણાઈ ગયેલી. મારો બચતનો હેતુ ગરીબોને આપવા માટેનો. મારા પોતાને માટે સંગ્રહ કરવાનો ન હતો. આ શ્રીમોટા જાણતા હતા. શ્રીમોટા કહે, ‘આ કરકસરનો તમારો ગુણ બરાબર છે, પણ કરકસરને અમુક મર્યાદા છે. જરૂર પડે તો ૧૦૦ રૂપિયા ખર્ચતાં પણ સગડગ થવી ના જોઈએ ! દસ હજાર ખર્ચતાં પણ વિચાર ના આવવો જોઈએ. ગાંધીજી કરકસર કરતા, પણ જરૂર પડે તે વેળાના રૂ.૩૫/- નો તાર પણ એમણે કર્યો છે. ટૂંકમાં આપણી ગ્રંથિ તૂટવી જોઈએ.’

શૂન્ય થતાં પણ આવડવું જોઈએ

સમયની ખેંચ, એ પણ જવી જોઈએ. કશા જ કામ વગર આરામથી બેસીને લહેર કરતાં પણ તમને આવડવું જોઈએ. એની

પાછળનો ધક્કો ના રહેવો જોઈએ. કામ એ મુખ્ય નથી. કામનો ભાર પણ જવો જોઈએ અને એટલે જ એમણે મને સાધના કરવા માટે કુંભકોશમાં મૌનમાં બેસાડ્યો. કામ નહિ કરવાનું અને જરૂર પડી ત્યારે મુંબઈ બોલાવ્યો પણ ખરો અને કામ પણ સોંપ્યું. ‘તમારે આખો દિવસ આ જ કરવાનું છે’. જોયું કે હવે ઘડો પાકો થયો છે. થવા દો. એટલે હરિ:ૐ આશ્રમમાં મારે ભાગે તો કામ જ કરવાનું. વહીવટ કરવાનો.

ગ્રંથિઓ તોડો

શ્રી હેમંતભાઈ, શ્રીમોટા અને હું - અમે ત્રિચિનાપલ્લી સાથે ગયા. સાંજે ફરવા નીકળીએ. શ્રીમોટા એક દિવસ મને કહે, ‘તમે સિગારેટનું બોક્સ મંગાવી રાખજો. સાથે દીવાસળી પણ લાવજો. સાંજે ફરવા જઈએ ત્યારે સાથે રાખજો. અમે ફરવા ગયા. ટેકરી ઉપર બેઠા. શ્રીમોટા કહે, ‘પેલું બોક્સ કાઢો. સિગારેટ સળગાવો.’ પહેલાં પોતે સળગાવી, દમ ખેંચ્યો. પછી નાકમાંથી ધૂણીઓ કાઢી. જૂનો મહાવરો હોય તેમ. પોતે પીને મને આપી અને કહ્યું, ‘હવે તમે એનો ટેસ્ટ કરો.’ મેં કહ્યું, ‘હું નહિ કરું. મેં જિંદગીમાં કોઈ દિવસ પીધી નથી.’ એટલે કહે, ‘તમારા બધા આગ્રહો છોડો. હું તો બીડી પીતો નથી. જિંદગીમાં મેં બીડી પીધી નથી એ કહેવાનો તમને શોખ છે. તમારી તુમાખી છોડો અને પીવો.’

ગુરુએ આજ્ઞા કરી એટલે મેં પીધી. એની ધૂણી મને ગળામાં એવી પેસી ગઈ કે હું હેરાન થઈ ગયો. હું ચા પીતો ન હતો. કહે, ‘ચા પીવો, દૂધ નહિ.’ એટલે ચા પીતો પણ કરી નાખ્યો. તમે ગુમાનથી કહેશો કે, ‘ચાબીડી મેં કોઈ દિવસ પીધી નથી તે કહેવાનું છોડો.’ એવી એવી જીવનમાંની ઝીણી ઝીણી ગ્રંથિઓ છોડાવી.

નવીનતાની ટેવ (૧૯૪૭માં વ્યાસબેટમાં એકરાર)

નાનપણથી મનને કંઈક ને કંઈક ‘ઉત્તેજના’ની ટેવ પડી ગઈ લાગે છે. રોજ ઊઠતો (નાનો હતો ત્યારે) ત્યારે પહેલો વિચાર એ આવતો કે આજે શું ? કંઈક નવીનતા તે દિને હોય. ક્રિકેટની મેચ કે જમણ કે ક્યાંક ભ્રમણ કે કોઈકનું આગમન કે કોઈ રમત કે કોઈ નવા સમાચાર યા તેવું હોય તો તે દિન ઉમંગથી શરૂ થતો. નહિતર નિરુત્સાહમાં જતો. તેવું જ મોટપણે પણ પછી રહેલું. જીવનમાં કંઈક ને કંઈક ‘ઉત્તેજના’ આગળ ધકેલ્યા જતી. stimulus (ઉત્તેજના પ્રેરક) જેને કહેવાય છે. જેમ યુરોપીય સમાજને કંઈક ને કંઈક ઉત્તેજના રોજ જીવનમાં જોઈએ છે તેમ. મારું પણ આવું જ રહ્યા કરેલું છે. આ પણ મારી એક મુશ્કેલી છે. નાનપણમાં શિક્ષણ-અભ્યાસ બાદ વેપાર પણ એવો જ યુરોપ અને હિંદમાં મળ્યો કે રોજ નવું નવું stimulus ઉત્તેજના મળતી જ રહે. નવા નવા ઘરાકો સાથે સોદા-વેપાર-વાતો ને સોદાઓ કરવાની ઉત્તેજના, આ બધાં કારણોથી ઠેઠ લગી એ લઢણ લાગુ રહી ગઈ એટલે જ એક જ સ્થળે અડધો કલાક એમ ને એમ બેસવું તે મારે માટે અશક્ય કોઈ માનતું ને મને પોતાને પણ અશક્ય લાગતું.

લખવાની ના જવું

લખવા માટે હું સાદું હોલર વાપરતો અને સાથે ખડિયો રાખીને લખવાનું હોય. શ્રીમોટાને કાગળો લખું તે એનાથી લખતો. એમણે બે ત્રણ વખત જોયા કર્યું. શાહીમાં બોળવું પડે, ડાઘા પડે, બ્લોટિંગ જોઈએ. ઘણી મુશ્કેલી પડે. ઘણાં બધાં એવી પેનો વાપરતાં. બબ્બે કે ત્રણ ત્રણ રૂપિયાની પેનો આવતી. એમણે મને ઊંચામાંની પાર્કરની પેન ભેટ આપી અને કહે, ‘હવે, આનો

ઉપયોગ કરો.’ મેં કહ્યું, ‘મોટા, મારે તમને આપવાનું હોય, તમારે મને નહિ.’ તો કહે, ‘મને મન થયું.’ કોઈકે એમને ભેટ આપેલી. આ પેન મને ખૂબ ફાવી ગઈ. બાર મહિના પછી એની Nib-નિબ તૂટી ગઈ કે લખતાં લખતાં ઘસાઈ ગઈ, પણ એ પેનનો એવો ચસકો લાગી ગયો કે એ સમયના રૂ. ૪૦/-ની નિબ લાવીને લખવાનું ચાલુ રાખ્યું. પછી એ નિબ પણ તૂટી ગઈ. શ્રીમોટા કહે, ‘હવે બસ. આવી જાવ તમારા હોલ્ડર ઉપર. તમારી ગ્રંથિ તૂટી.’

અપરિશ્રહનું અહમ્

કુંભકોણમ્માં પેઢીમાં રહેતો હતો ત્યારે મુંબઈ અવારનવાર જવાનું થતું. ત્યાં મુંબઈમાં મિત્ર વેપારીને ત્યાં ઊતરવાનું થતું. એ લોકો ઘણા શ્રીમંત અને તેઓ રેશમી કપડાં પહેરતાં હતાં. મને પણ એવાં રેશમી કપડાં પહેરવાનો મોહ થયો. મુંબઈથી રેશમી કાપડ લઈ કુંભકોણમ્માં કબજો અને શર્ટ, પહેરણ સિવડાવ્યાં. દિવાળી આવી એટલે ૧૨ વર્ષના હસમુખભાઈને કહ્યું, ‘ચાલ તને નવું કપડું લઈ આપું.’ હસમુખભાઈ કહે, ‘મારે તો તમે પહેરો એવાં રેશમી કપડાં જોઈએ. તમે રેશમી સિવડાવ્યાં તો મને કેમ નહિ?’ તે દિવસે મેં કહ્યું, ‘હવે, જિંદગીમાં આપણે રેશમી કપડાં પહેરવાં નથી.’ જે સિવડાવેલાં એ બીજાને આપી દીધાં. આ વાત મેં શ્રીમોટાને તુમાખીથી કહેલી. એટલે શ્રીમોટાએ કહ્યું, ‘નંદુભાઈ, મને રેશમી કપડાં પહેરવાનો શોખ થયો છે. રેશમી પહેરણ અને રેશમી સુરવાલ.’ એમણે તો સિવડાવ્યાં. મને પણ કહ્યું, ‘હવે તમારે પણ ધ્યાન કરતી વખતે રેશમી પહેરણ અને રેશમી સુરવાલ પહેરવાનો છે.’ મેં કહ્યું, ‘મોટા આવું કેમ?’ શ્રીમોટા કહે, ‘કંઈ ચાલે નહિ. સાધના કરવી હોય તો મેં કહ્યું તેમ કરો.’ આમ, શ્રીમોટાએ

મારી ગ્રંથિ તોડાવવા રેશમી કપડાં પહેરાવ્યાં. આવા બધા જે સૂક્ષ્મ આગ્રહો હતા, અહમ્ના ફાંકા તોડવામાં એમણે ઘણો ભાગ ભજવ્યો.

લોકોની ટીકાનો ભય

એક વખત ગાંધી આશ્રમમાં મેં કહ્યું, ‘મોટા, તમારાં કપડાં ઉપર ડાઘા પડી ગયા છે.’ શ્રીમોટા કહે, ‘જુઓ, અમારો મૂળ ધંધો તો રંગારાનો-રંગવાનો. ભાવસારનો મૂળ ધંધો કપડાં રંગવાનો. એમાં રંગના છાંટા ઊડે તો અમને કાંઈ વાંધો ના આવે.’ મેં કહ્યું, ‘તમને તો બરાબર છે, પણ બધાં મને જાણે કે નંદુભાઈ તમારાં કપડાં ધોવે છે, તે આવા રંગના ડાઘા રહેવા દે છે ? આવું બેકાળજીભર્યું ધોવે છે ?’ શ્રીમોટા કહે, ‘તમે તમારો વિચાર કરો છો, તમે મારી સરળતા જુઓને ! તમને લોકો કેવું માનશે અને કેવું વિચારશે એના કેમ વિચારો આવે છે ? લોકો ભલે ગેરસમજ કરે. તમારામાં હિંમત હોવી જોઈએ કે જેની સેવા આપણે કરીએ છીએ એની સેવામાં આપણને કોઈ ખોટી રીતે સમજવાનું કરે તો તેમ થવા દેવું. એમાં કંઈ નુકસાન નથી થતું, ઊલટો ફાયદો છે. જેમ ચાલે તેમ ચાલવા દેવું.’

મારામાં મદ પણ ખરો. અભિમાન પણ ખરું. ઘણું અભિમાન. ઈચ્છા અને ક્રોધની જોડે અહમ્-અભિમાન તો આવી જ જાય. મત્સર, દ્વેષ પણ ખરો.

નિરાગ્રહ

કુંભાર માટીમાંથી સર્વ આકાર બનાવે છે, પરંતુ કોરી માટીમાંથી તે આકાર બનાવી શકાય નહિ. આકારમાં પરિણામ પામવા માટે માટીને ભીનું થવું પડે છે. અંદરથી કાંકરા કે કસ્તર વગેરે દૂર કરવા પડે છે. એટલું જ નહિ, પણ તેને ખૂબ ગૂંદાવું પડે છે. લોંદા જેવા બનવું પડે છે. જેમ વાળવી હોય તેમ વળાય

એવું બનવું પડે છે. ત્યાર પછી એને ગતિમાં આવવું પડે છે. એટલી બધી ગતિમાં તે આવી જાય કે જાણે તે સ્થિર હોય. આવી સ્થિતિમાં આવ્યા પછીથી જ કારીગરને હાથે તેમાંથી આકાર નિપજાવી શકાય છે એવું જ આપણી બાબતમાં પણ છે. સોનું ભલે કઠણ હોય પણ જો એ એના કઠણપણાનો આગ્રહ રાખે તો પછી સોનીના હથોડા પડવા છતાં એ આકાર બદલે જ નહિ અને ઘાટ ઘડાય પણ નહિ. તેવી રીતે આપણે આપણા આગ્રહો, મંતવ્યો છોડતાં જવાનું છે.

અહમ્ને ટાળવાને માટે સર્વ પ્રકારના આગ્રહો ટળી જાય તે જરૂરનું છે. નિરાગ્રહ પ્રગટતાં પ્રગટતાં સર્વ પ્રકારની મડાગાંઠો ઓગળવાની છે. આગ્રહપણાને લીધે જ તે પ્રકારની સમજણ વળગીને ચોંટી રહે છે. આગ્રહને લીધે તેમાંથી મુક્ત થવાતું નથી. આગ્રહ છૂટે, તો સાચી સમજણ પ્રકટે.

પાનની પિચકારી

શ્રીમોટા સાબરમતી આવે ત્યારે શ્રી નંદુભાઈને ઘેર રહેતા. શ્રીમોટાને પાન ખાવાની આદત હતી. શ્રી નંદુભાઈને પાનની ચીડ. શ્રીમોટા હીંચકે બેસીને તમાકુવાળું પાન ખાય અને જમીન ઉપર પિચકારી મારે. જમીન ગંદી થાય. શ્રી નંદુભાઈ રોજ માટી નાખી દે. એ કોઈ જાણે નહિ. એટલે ખરાબ દેખાય નહિ. એક દિવસ શ્રી નંદુભાઈએ શ્રીમોટાને આમ ના કરવાને કહ્યું. તો શ્રીમોટા કહે, ‘તમારે એમાં શું ? માટી નાખવી હોય તો નાખજો નહિતર ના નાખશો. હું તો મારી મેળે એમ જ કરતો રહેવાનો.’

નાહવાની આદત

શ્રી નંદુભાઈને દિવસમાં ઓછામાં ઓછું બે વખત નાહવાની ટેવ. ઉનાળો હોય તો ત્રણ વખત પણ નાહવાનું. કપડાં રોજ

ચોખ્ખાં અને સફેદ પહેરવાની આદત. એક દિવસ શ્રીમોટા કહે, ‘તમારે અઠવાડિયું નાહવાનું નથી. કપડાં બદલજો, પણ નાહવાનું નથી.’ એ તો બહુ આકરું ના લાગ્યું. પંદર દિવસ પછી કહે, ‘તમારે કપડાં બદલવાનાં નથી. એ જ લેંઘો અને એ જ પહેરણ પહેરીને તમારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જવાનું, ઘરમાં રહેવાનું, રાત્રે સૂવાનું, ખાવાનું, પીવાનું-બધું એ જ કપડે.’ શ્રી નંદુભાઈ કહે, ‘મોટા, એ તો બહુ ભારે ગંદું થઈ જાય. પસીનો વળે. જોકે પસીનો બહુ ઓછો વળતો તોપણ કહ્યું.’ શ્રીમોટા કહે, ‘એ જે છે તે. પાળવું હોય તો પાળો, ના પાળવું હોય તો ના પાળો.’ શ્રી નંદુભાઈએ મને કમને પાળ્યું, પણ પછી ટેવ પડી ગઈ. જૂનાં કપડાં હોય તોય વાંધો નહિ. સમાજનો ડર ના રાખવો. લોકભય કાઢવાનો એટલે કે સમાજનો ડર કાઢવો. લોકો તમને શું કહેશે ? ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરતા શીખવું પડેને ! એટલા માટે આ સૂક્ષ્મ સૂચન હતું. કોઈ દિવસ એમણે ખુલાસો કર્યો નહિ અને શ્રી નંદુભાઈએ પૂછ્યું નહિ.

એક વખત શ્રીમોટાએ નંદુભાઈને કહી દીધેલું ‘સાધના વિશે તમારે મને પૂછવું હોય તો પૂછજો. બીજી બાબતનો ખુલાસો મારી પાસે ના માગશો. તમને જે સમજાય તે સમજો, બાકીનું જવા દેવું.’

શ્રી નંદુભાઈ કહે, ‘મને તો ઘણું સમજાતું નથી.’ તો શ્રીમોટા કહે, ‘કંઈ વાંધો નહિ. વખત આવ્યે સમજાશે. સમજાવ્યાથી કશી સમજણ પડતી નથી અને સમજ પડે તો ટકતી નથી. કોઈના સમજાવ્યાથી કોઈ સમજતું નથી. અનુભવથી સમજાય છે.’

બીજાને કામ સોંપ્યા પછી

સને ૧૯૩૮થી શ્રીમોટાના પરિચયમાં આવેલા અને અમદાવાદ નગરપાલિકામાં ઓક્ટ્રોય વિભાગમાં સેવા આપતા

શ્રી રમાકાંત જોષી, શ્રી નંદુભાઈ સાબરમતી આશ્રમમાં રહેતા ત્યારે એમની ઘણી વસ્તુઓ ખરીદી લાવે. શ્રીમોટા તે સમયે શ્રી નંદુભાઈને ત્યાં રહેતા હતા. એક વખત રમાકાંતભાઈ સાથે એક ડઝન થાનના દેશી કપ રકાબી મંગાવ્યા. કપમાં તળિયે સાફ કરતી વખતે વાગે એવી અણીદાર કણીઓ રહી ગયેલી. શ્રી નંદુભાઈ કહે આ બરાબર નથી એટલે બદલાવી આવજો. આ સાંભળીને શ્રીમોટાએ નંદુભાઈને ગુસ્સે થઈને કહ્યું, ‘બરાબર નથી તો જાતે લઈ આવો. એને સોંપ્યા પછી તે જે લાવ્યો તે તદ્દન બરાબર છે. કશું બદલવાનું નથી. ફેંકી દો, જો ના વાપરવાના હોય તો. કોઈને કામ બતાવ્યા પછી વચ્ચે દબલગીરી ના કરવી. તમારી ઈચ્છા મુજબ જ થવું જોઈએ, એ બરાબર નથી. તમારા વતી તમે એને મોકલ્યો. એ માણસ એની બુદ્ધિ પ્રમાણે એની સમજણ પ્રમાણે લાવ્યો. એણે ના જોયું એ એની ભૂલ કબૂલ, પણ એથી કરીને બદલાવવા માટે ના મોકલાય. તમારો નોકર છે ? નોકરને પણ આવું ના કરાય.’

આ પ્રસંગ પછી શ્રી નંદુભાઈએ કોઈ દિવસ બજારમાંથી કોઈ વસ્તુ આવી હોય અને મનથી ના ગમતી હોય તોપણ પાછી મોકલી નહિ. નુકસાન થાય, ના ફાવે, ના કામમાં આવે તોપણ ચલાવી લીધું કેમ કે આ રીતે ઈશ્વરે મોકલ્યું કહેવાય.

શ્રી નંદુભાઈને શ્રીમોટાનો પરિચય જેમ જેમ વધતો ગયો તેમ તેમ સમજાતું ગયું કે ઘડવાની એમની આ રીત હતી. તમારી બધી આદતો નીકળી જવી જોઈએ. વળ જેટલો વીંટળાયો હોય તે વળને પાછો કરવાનો. ગંદામાં ગંદા સ્થળે તમને રહેતા આવડવું જોઈએ. શુદ્ધમાં શુદ્ધ ને ચોખ્ખામાં ચોખ્ખા સ્થળે પણ રહેવાનો તમને આનંદ આવવો જોઈએ. મહેલમાં જાવ તોપણ અંજાવાનું ના બને,

ગરીબના ઝૂંપડામાં જાવ તોપણ આનંદથી રહી શકો એ જાતનો તેમની ઊલટસૂલટ સ્થિતિનો અનુભવ કરાવડાવે. આ બધું પ્રત્યક્ષ વર્તનથી સમજાવે.

દાનવૃત્તિ

દાનવૃત્તિનો ગુણ શ્રી નંદુભાઈને એમના પિતાશ્રી તરફથી વારસામાં આવ્યો હતો. શ્રી નંદુભાઈએ દાનપ્રવૃત્તિ એમના શરીરના અંત સુધી ચાલુ રાખી હતી. એમની કરકસરની વૃત્તિ પાછળનો હેતુ દાન કરવાનો જ હતો. શ્રી નંદુભાઈનું જીવન દરિદ્રનારાયણ હિતાર્થે જ વ્યતીત થયું હતું. એમનો અપરિગ્રહ અનુપમ હતો. એમણે જીવનમાં પોતાની માલિકીનું કહી શકાય એવું કંઈ જ રાખ્યું ન હતું.

શ્રીમોટાને મળ્યા હતા તે પહેલાંથી ગરીબોને કંઈક આપવાનો શ્રી નંદુભાઈને ઉમંગ હતો. સાબરમતી આશ્રમમાં પણ ધોતિયાં, સાડી એવું લાવી રાખતા અને અપંગો આવે એમને આપતા. ખાસ કરીને રક્તપિત્તિયાંને વિશેષ આપતા. ઘરના બારણે મોટાં ટોળાં થવા લાગ્યાં અને કોલાહલ થવાથી કંટાળાજનક સ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ. પાડોશીઓએ વાંધો ઉઠાવ્યો. શ્રી નંદુભાઈ કહે, ‘અલ્યા ભાઈ, ગરીબોનું કામ થાય છે. તમે શું કામ વાંધો લો છો?’ પછી શ્રી નંદુભાઈને થયું કે આ તો nuisance-કંટાળાજનક છે કે તેને પહોંચી વળાય નહિ. એટલે આપોઆપ બંધ કર્યું. શ્રીમોટાએ તો પહેલેથી કહ્યું હતું, ‘આવું બધું કરવાથી કંઈ તમારી દાનની વૃત્તિ ખીલવાની નથી. આમાં તો તમને એક જાતનો મોહ છે કે ચાલો હું કંઈક કરું છું. સંતોષાઈ જવાપણું છે. આનાથી બહુ આગળ કરવાનું છે. આવું બધું ઠીક નથી.’ આમ છતાં શ્રીમોટા થવા દેતા, કેમ કે જાતે અનુભવથી શીખવા દે. શ્રી નંદુભાઈને ઘણી વખત થતું કે ‘શ્રીમોટા

કેટલા સખત દિલના છે ! આમ, ગરીબોની વાતો કરે છે અને મને અમુક રીતે જ વર્તવાનું કહે છે.’

પત્ની સાથે વર્તન

કાંતાને સ્વાદિષ્ટ રસોઈ બનાવવાનું શ્રીમોટાએ શીખવ્યું. બાકી હું તો બાફેલું પણ ખાઈ લેતો. ગૃહસ્થજીવન કેવી રીતે પાળવું અને સંસારમાં કેમ રહેવું એ અમને શ્રીમોટાએ શીખવ્યું.

મેં મારા સેક્સનો પ્રશ્ન ક્યારેય એમની પાસે છેડ્યો ન હતો. તેમ છતાં બધી રીતે એમણે મને સુધાર્યો છે. મારે પત્ની સાથે કેવી રીતે વર્તવું એ પણ એમણે મને શીખવ્યું છે. પત્ની પ્રત્યેનું મારું વલણ જોહુકમીભર્યું હતું તેમ કહેવાય. એ વલણ પણ તદ્દન બદલાઈ ગયું. ઘર બાવાના જંગલ જેવું લાગતું એ બધું ધીમે ધીમે નીકળી ગયું અને સમજાવા માંડ્યું કે ઘર તો ગૃહિણીનું છે, એની ઈચ્છા મુજબ ઘર ગોઠવાય. એ આપણી સાથે છે ત્યાં સુધી આપણે દેખભાળ રાખવાની છે. તો એની ઈચ્છાને શા માટે સંતોષવી નહિ ? એટલે ધીમે ધીમે ઘરમાં ફર્નિચર આવ્યું. ઘડિયાળો આવી, પાટો આવી. એટલે પત્નીને તો સંતોષ થાય કે ચાલો આ તો સારું થયું. એટલે એની ઈચ્છા મુજબ આપણે કરતાં થયા. ઘરમાં શું ખાવું ને શું ના ખાવું, શું કરવું ને શું ના કરવું એ બધું એની ઈચ્છા મુજબ થવા દેવું. એમ કરતાં કરતાં સમય વીતવા લાગ્યો. ઘરમાં બધું એની ઈચ્છા મુજબ થવા લાગ્યું, એટલે પત્નીને થવા લાગ્યું કે આ રસ્તો સારો છે. હવે તો મને એવું કશું જ નથી થતું. કશું બોલ્યા કે માગ્યા વિના રહી શકાય એવી સ્થિતિ પણ રહે છે. જે તે કંઈ બને છે કે આવી મળે છે એ બધું જ કલ્યાણકારી છે એ વાત મને દૃઢ થઈ ગઈ છે.

માતૃભક્તિ

મારે કહેવું જોઈએ કે મારામાં મા તરફની બિલકુલ ભક્તિ નહિ. શ્રીમોટા કહેતા કે ‘માની ઈચ્છાને આપણે એના હુકમ તરીકે સ્વીકારવી ને પૂરી કરવા મથવું જોઈએ. જેની આપણે ભક્તિ કરતાં હોઈએ એની ઈચ્છા એ આપણે માટે ઓર્ડર-આજ્ઞા છે. એણે આજ્ઞા કરવાની હોય નહિ. એ તો એની ઈચ્છા વ્યક્ત કરે.’ આ વાત શ્રીમોટાની પાસેથી શીખ્યો. આપણને ગમે કે ના ગમે, પણ માની ઈચ્છાને પૂર્ણ કરવા તત્પર થવું જ જોઈએ. શ્રીમોટાએ એને માટે પણ કઠી મને ઉપદેશ આપ્યો નથી. બીજા કોઈને કહીને પણ આડકતરો ઉપદેશ પણ મારા કાને નાખ્યો નથી. શ્રીમોટા મને કહેતા, ‘તમારામાં માતૃભક્તિ ન જાગે તો તમે સાધના શું કરવાના છો?’ પોતાનો દાખલો આપી શ્રીમોટાએ કહ્યું, ‘હું મારી બાના એક શબ્દ પર પરણ્યો ને મેં મારું જીવન હોડમાં મૂક્યું તો હિમાલયની યાત્રા કરવાની બાની ઈચ્છાને પૂરી કરવા માટે ખર્ચ કરવો એ તો ક્ષુલ્લક બાબત હતી.’ પછીથી મા પ્રત્યેની ભક્તિ જાગી અને ભક્તિ એવી જાગી કે એનો પાયો પાકો થઈ ગયો. એ એમના સંપર્કને લીધે.

બામાં પરિવર્તન

શ્રી નંદુભાઈનાં બા મરજાદી ન હતાં પણ ચુસ્ત વૈષ્ણવ હતાં. (એમનાં બા અમદાવાદમાં વાડીભાઈ સાથે રહેતાં.) શ્રી નંદુભાઈ, ગાંધી આશ્રમમાં રહે એટલે પાણીની ગોળીને અડવાની મનાઈ હતી. રસોડામાં બેસવાનું નહિ. જમવાનું બહાર પીરસે. ધીમે ધીમે સાઠમે વર્ષે શ્રીમોટા સાથેના સત્સંગથી કંઈક સમજતાં થયાં. જપ કરતાં થયાં. શ્રીમોટાએ કહ્યું, ‘બા, તારે તો ‘શ્રીકૃષ્ણ શરણમ્ મમ’ મંત્ર રટવો. તારો જે જપ છે તે જ તારે માટે યોગ્ય છે.’ પછી તો લાંબા ગાળા પછી બા કહે, ‘મને હરિ:ૐ ટૂંકું લાગે છે.

આ લાંબું પડે છે.’ બા પછીથી મુસ્લિમ, પારસીના ઘરનું પણ ખાતી થઈ ગઈ ! પરદેશ જઈ આવી. જાવા-સુમાત્રા વગેરે સ્થળોએ ફરી આવી અને સમજી કે આ બધા આચાર તો કોટલાં છે. આ ખાવું, આ ના ખાવું અને આને અડવું, આને ના અડવું તે બધું કોટલાં છે. એ બધાં બાહ્ય આવરણો છે. અંદર બેઠેલો દેવ એ જ ખરો છે અને વર્તન એ જ સાચું છે. બાને લખતાં આવડતું નહિ. એટલે લખતાં શીખ્યાં. સાઠમે વર્ષે હિંદી શીખ્યાં. બા કહે, ‘મારે શ્રીમોટાને કાગળ લખવો હોય તો તારી પાસે શું કરવા લખાવવો પડે ? મારે અંગત લખવો હોય તો !’

‘કેવો શ્રીમોટાનો પ્રેમ ! જે પુત્રો ના કરી શક્યા તે એમના પ્રેમભાવે કર્યું. પ્રેમભાવે એમને જીત્યાં અને એમનું આખું જીવન સુધરી ગયું. !

શ્રીમોટા કહેતા, ‘જ્યાં સુધી માની ભક્તિ ના જાગે ત્યાં સુધી તમારી સાધના અધૂરી રહેવાની. માની ભક્તિ અવશ્ય રાખવી.’

રાગ

એક બાજુ સાત્વિકતા પણ ખરી, પણ એ બધી જડ સાત્વિકતા હતી અને વૃત્તિઓનો ગુલામ તો ખરો જ. રાગ અને દ્વેષ, રાગ પણ એટલો જ. ઘણી વસ્તુમાં રાગ હતો. મારી પ્રણાલિકાઓમાં, કમાવાની રીતમાં, પૈસા ખર્ચવાની રીતમાં, જીવવાની રીતમાં. દરેકમાં રાગ અને હું જે કંઈ કરું તે જ મને સાચું લાગે. એ બધું જ ક્રમશઃ ધીમે ધીમે ઓસરી ગયું. આવા સુખદ ફેરફારો મારી પ્રકૃતિમાં થતા ગયા એને લીધે મને આકર્ષી રાખ્યો. એ શ્રીમોટાનો પ્રતાપ.

(આ પ્રકરણ ‘શ્રીમોટાની મહત્તા’ પુસ્તકમાંથી ટૂંકાવીને લેવામાં આવ્યું છે. - સં.)

૧૯. ઉત્તરદાયિત્વ

૧૯, જુલાઈ, ૧૯૭૬ને દિવસે નડિયાદ આશ્રમમાં પૂજ્ય શ્રીમોટાએ લખેલ પત્રમાં આદેશ હતો ‘.....મારા નામનું ઈંટ-ચૂનાનું કોઈ સ્મારક કરવું નહિ. મારા મૃત્યુ નિમિત્તે જે કંઈ નાણાભંડોળ ભેગું થાય, તેનો ઉપયોગ ગામડાંમાં શાળાના ઓરડા બાંધવામાં કરવો.’

પૂજ્યશ્રીના દેહવિલય પછી એમના આખરી આદેશને માન આપી જે કંઈ રકમ એમના મૃત્યુ નિમિત્તે એકત્રિત થાય તે તદ્દન નાનાં ગામડાંની પ્રાથમિક શાળાના ઓરડાઓ બાંધવામાં જ વાપરવાનો નિર્ણય હરિ:ૐ આશ્રમે કર્યો. શરૂઆતમાં તો એમ વિચાર્યું હતું કે બાર તેર દિવસમાં જે કંઈ રકમ આવશે તે આ રીતે ફાળવી દઈશું, પરંતુ શ્રી ઈંદ્રવદન શેરદલાલને સ્વયં સ્ફુરિત પ્રેરણા થઈ કે પૂજ્ય શ્રીમોટાની ઈચ્છા આયોજનપૂર્વક પાર પાડવી. અમદાવાદના હરિ:ૐ સત્સંગ મંડળનાં સ્વજનોએ શ્રી ઈંદ્રવદન શેરદલાલની એ પ્રેરણાને મૂર્તસ્વરૂપ આપવા તેમની તથા શ્રી લક્ષ્મીપ્રસાદ અમીનની દોરવણી હેઠળ આયોજનપૂર્વક એક વિશિષ્ટ આંદોલન ઉપાડ્યું અને ઘણી સારી રકમ એકત્રિત કરી. એમાંથી જે પ્રેરણા સ્ફુલિંગો જન્મ્યાં તેને કારણે આણંદમાં, ખેડા જિલ્લાનાં એક-બે ગામોમાં, વડોદરા, સુરત અને મુંબઈ વગેરે સ્થળોએ સ્વજનોએ એ કામ ઉપાડી લીધું. આ પ્રવૃત્તિ આઠેક મહિના ખૂબ વેગથી ચાલી. પછીથી વિસ્મયકારક રીતે દાનનો પ્રવાહ ચાલુ જ રહ્યો છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાના શબ્દો કર્ણપટ પર ગુંજારવ કરતા સંભળાય છે. ‘જો જોને ! મારું શરીર ગયા બાદ આશ્રમને દરવાજે પૈસાનો ઢગ થઈ જશે.’

આંખ મીંચાય ત્યારે પૂજ્ય શ્રીમોટાનો આદેશ

પૂજ્ય શ્રીમોટાના શરીરના અંત પછી લોકો એમની સ્થૂળ સ્મૃતિને મહત્વ આપવા ન પ્રેરાય એ માટે એમણે પોતાનું નીચે પ્રમાણેનું મંતવ્ય જણાવી દીધું હતું :

‘મોટાના શરીરની હસ્તી ના હોય ત્યારે મોટાના સ્મરણમાં- આ શરીર સાથે સંકળાયેલ બધાં મિત્રોને-પ્રશંસકોને આ શરીર પડે કે તરત કંઈક ને કંઈક રકમ પ્રેમભાવે મોકલી આપવાનું લખવું. આ રીતે જે રકમ મળે, તે બધી ‘મોટા સ્મારક ફાળા ખાતું’ શરૂ કરીને તે ખાતે જમા કરવી. તે રકમનો વહીવટ શ્રી નંદલાલ ભોગીલાલ શાહ કરશે. તે અંગેનો ઠરાવ ટ્રસ્ટીમંડળ કરી લઈ શકે છે.

વળી, મારી એવી પણ સલાહ છે કે હરિ:ૐ આશ્રમમાં કે ક્યાંયે ઈંટ-ચૂનામાં, તુલસી ક્યારામાં, બાવલાં-પૂતળાંમાં કે એ રીતે કંઈ પણ સ્થૂળ સ્મારક ના કરવું. તેમાં નાણાંનો વ્યય ના કરવો, પણ જે રકમ ઉપરના ખાતામાં ભેગી થઈ હોય તેનું કોઈ સારું રચનાત્મક કાર્ય કરવાનું રાખવું. સાચું સ્મારક કરવું જ હોય તો સમાજમાં ગુણ ને ભાવ પ્રકટે તેવું કરવું, તે સાચું સ્મારક છે.’

પૂજ્ય શ્રીમોટાના દેહત્યાગ પછી શ્રી નંદુભાઈ વિશેષ કામમાં ગૂંથાયેલા રહેતા. રાજ્યના ૧૮૨ તાલુકાઓમાંથી શાળાના ઓરડાઓની માગણીઓ આવતી. તાલુકા અને જિલ્લાના અધિકારીઓ સાથે રૂબરૂ મુલાકાતો માટે પણ શ્રી નંદુભાઈને સમય કાઢવો પડતો.

શ્રી નંદુભાઈની દિનચર્યા

સવારે ૩.૩૦ વાગ્યે ઊઠવાનું, પછી નિત્યકર્મ અને ઠંડા પાણીથી સ્નાન - શિયાળામાં પણ.

૪.૧૫ થી ૫.૪૫ : કસરત, થોડું દોડવું, યોગાસન, દાઢી કરવી, શરીરે તેલ યોળવું.

૫.૪૫ થી ૬.૦૦ : ટેબલ સાફ કરવું, પેપરો વ્યવસ્થિત ગોઠવવા, પરચૂરણ કામ.

૬.૦૦ થી ૭.૦૦ : પત્રોનું વાંચન, જવાબ લેખન.

૭.૦૦ થી ૮.૩૦ : પેપર વાંચન, પુસ્તકોનું વાંચન - સદ્વાંચન.

૮.૩૦ થી ૯.૪૫ : પત્રલેખન

૯.૪૫ થી ૧૦.૦૦ : સ્નાન ઠંડા પાણીથી.

૧૦.૦૦ થી ૧૦.૧૫ : દૂધ કેળાંનો નાસ્તો, સવારનું ભોજન.

૧૦.૧૫ થી ૪.૩૦ : આશ્રમનું કાર્ય, બપોરે સૂવાનું નહિ.

૪.૩૦ થી ૫.૦૦ : શૌચ, ઠંડા પાણીથી સ્નાન.

૫.૦૦ થી ૫.૩૦ : ભોજન ફક્ત શાક (ભાખરી નહિ).

૫.૩૦ થી ૯.૩૦ : આશ્રમ પત્રલેખન, અંગત પત્રવહેવાર.

૯.૪૫ : સૂઈ જવાનું અને સવારે ૩.૩૦ વાગ્યે ઊઠવાનું.

બહારથી મળવા આવે તેની સાથે વાતચીતમાં પણ રોજ કલાક-દોઢ કલાક જાય ખરો. કદીક બે-અઢી કલાક. સ્ટૂલ ઉપર ટટ્ટાર બેસીને આ બધું કામ થાય. સૂવાનું રોજ આકાશ તળે ખુલ્લામાં પાટ ઉપર, ગાદલું નહિ, શેતરંજી ઉપર જ. વર્ષોનાં વર્ષો સુધી આમ જ નાનપણમાં પણ તેમ જ હતું. દર રવિવારે તેઓ ઉપવાસ રાખતા. સવારે ગરમ પાણી કરાવી બે કલાક તેલમાલિશ કરાવતા અને પછી ગરમ પાણીથી સ્નાન કરતા. માલિશ કરનારને તેનું મહેનતાણું ચૂકવી દેતા. કોઈનું ઋણ ચડવા દેતા ન હતા. તેઓ સાબુનો ઉપયોગ કદી પણ કરતા નહિ.

તેમનો એક વિશિષ્ટ ગુણ કદર કરવાનો હતો. કોઈ કામ કરે તો તેને અચૂક નાનીમોટી ભેટ આપતા. કેળાં, સફરજન, સુખડી જેવી ભેટ આપતા. ટપાલી ટપાલ આપવા આશ્રમ આવે તેને પણ કેળાં કાગળમાં લપેટીને આપતા.

શ્રી નંદુભાઈએ પૂજ્ય શ્રીમોટાના દેહત્યાગ પછી ૨૦૦૪ સુધી અનેક સ્વજનોને ગૂંચ-મુશ્કેલીઓ તથા સાધનામાર્ગમાં યોગ્ય માર્ગદર્શન પૂરું પાડ્યું હતું.

શ્રી નંદુભાઈ સાથે મતભેદ ધરાવતી વ્યક્તિઓને પણ તેઓએ પ્રેમભાવથી નિહાળ્યા છે. તેમની સામે કાદવ ઉછાળનારાંઓને પણ માફ કરી તેમની સાથે પ્રેમભર્યો સંબંધ જાળવ્યો હતો.

તેઓ જાતિ-જ્ઞાતિ-ભેદથી પર હતા. હરિ:ૐ આશ્રમના કેટલાક કર્મચારીઓ હરિજન હોવા છતાં તેમને રસોઈનાં કામો સોંપેલાં. એકવાર સિદ્ધપુરના એક મુસ્લિમ યુવાને હિંદુધર્મ સ્વીકારેલો, પરંતુ હિંદુઓએ તેને હિંદુ તરીકે ન સ્વીકારતાં તેને શ્રી નંદુભાઈએ હરિ:ૐ આશ્રમમાં રાખેલો.

શ્રી નંદુભાઈએ કેટલાયે હરિજન વિદ્યાર્થીઓને ભણવા આર્થિક સહાય કરી હતી અને લોન પણ આપી હતી. તેમ જ મધ્યમવર્ગનાં સ્વજનોને પણ ખાનગીમાં ઘણી આર્થિક મદદો કરી હતી. આ ઉપરાંત, જેઠીબા ટ્રસ્ટમાંથી આર્થિક રીતે ખરાબ સ્થિતિમાં હોય તેવી સંસ્થાઓને પણ ભરપૂર સહાયો કરી છે.

આશ્રમે આવતાં સ્વજનોને પ્રેમભાવથી નાનાંમોટાંને આવકારતા - કૌટુંબિક ખબર અંતર પૂછતા અને મોટાંઓને પોતાની જોડે બેસાડતા અને પોતાની બરાબરીનો ભાવ રાખતા. શ્રી નંદુભાઈ જેટલાં સ્વજનો આશ્રમે આવતાં તેમનાં સ્વાગત માટે પોતાના ખર્ચે

નાસ્તો, ચાપાણી કરાવતા અને જતી વખતે દરેક સ્વજનને એક પુસ્તક તેમની ઉંમર પ્રમાણે ભેટ આપતા, બાળકોને ખાસ. સમાજમાં વાંચન દ્વારા ગુણભાવના વિકાસના હેતુસર પૂજ્ય શ્રીમોટા સિવાયના અન્ય લેખકોના સાહિત્યમાંથી પસંદ કરી પુસ્તકોનું પ્રકાશન કે સંકલન વગેરે કરાવી પ્રસાદીરૂપે સ્વજનોમાં વહેંચતા. ઘણાં પુસ્તકો અંગત ખર્ચે છપાવતાં યા ખરીદી લેતાં તથા હરિ:ૐ આશ્રમ દ્વારા પણ છપાવતાં.

પુસ્તક પ્રસાદીનાં થોડાં નામો :

૧. રવીન્દ્રનાથનો સાહિત્ય વારસો
૨. ટાગોર-શ્રેષ્ઠ દસ નવલિકાઓ
૩. શરદ ગ્રંથાવલિનો સેટ
૪. શરદબાબુની વાર્તાઓ
૫. ઝવેરચંદ મેઘાણીનું સાહિત્ય-માણસાઈના દીવા, સૌરાષ્ટ્રની રસધાર
૬. મહાભારતનાં પાત્રો
૭. રામાયણનાં પાત્રો
૮. ચંદનનાં ઝાડ
૯. ચંદનને પત્રો
૧૦. પારસમણિના સ્પર્શ, બિરબલની વાતો-અન્ય બાળસાહિત્ય
૧૧. જીવનચરિત્રો જેવાં કે વિક્રમ સારાભાઈ, જ્યોર્જ વૉશિંગ્ટન કાર્વર, પ્રતિમાની પ્રતિભા (પ્રભાશંકર પટણી), અબ્રાહમ લિંકન, વૉશિંગ્ટન બુકર, શ્રીમદ રાજચંદ્ર, મહાત્મા ગાંધીજીનાં પુસ્તકો.
૧૨. ફૂલની ફોરમ

૧૩. માનવ મહેરામણનાં મોતી
૧૪. સબ સે ઊંચી પ્રેમસગાઈ
૧૫. પ્રેરણા મંગલ
૧૬. સુવાસિત જીવનકળી
૧૭. અમાસના તારા
૧૮. ધરતીની આરતી
૧૯. કિશોર - કિશોરીઓ માટે બોર્નવિટાના જનરલ નોલેજના અંકો
૨૦. કિશોરીઓ માટે - મુગ્ધાવસ્થાના ઊંબરે
૨૧. કિશોરો માટે સાહસકથાઓ
૨૨. ઊજળા પડછાયા, કાળી ભોંય
૨૩. અત્તરનાં પૂમડાં
૨૪. રાણી રાસમણિ
૨૫. વીણેલાં ફૂલ પુસ્તકોનો સેટ

તેમનો પરિવાર આશ્રમ આવ્યો હોય ત્યારે શ્રી કાંતાબાની પૂરી કાળજી રાખતા. તેમનો પરિવાર જેટલા દિવસ રહે તેટલી આશ્રમમાં રકમ ભરીને પહોંચ લેતા.

શ્રી નંદુભાઈ સંપૂર્ણપણે નિરાસક્ત થયા હતા. ડિસેમ્બર, ૧૯૮૫માં જેઠીબા ગુજરી ગયાં ત્યારે તથા એમના મોટા ભાઈ વાડીભાઈ તથા પત્ની કાંતાબાના અવસાન સમયે પણ તેઓ તેમની અંત્યેષ્ટિમાં ગયા ન હતા કે કોઈ પણ જાતનો શોક પ્રદર્શિત કર્યો ન હતો.

તેઓ સુરત અને નડિયાદ બન્ને આશ્રમોના મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી હતા. બન્ને આશ્રમો ખૂબ જ કરકસરથી ચલાવતા. શાક પણ મોંઘા ભાવવાળું ખરીદવાનું નહિ. આશ્રમનાં પુસ્તકો છપાવવા બાબતે પણ ભાવતાલ, છપાઈ વગેરેમાં કરકસર કરીને કામ લેતા.

દર અઠવાડિયે મૌનરૂમોની બરાબર સફાઈ થાય, ગાદલાં-તકિયા-રજાઈ વગેરે તડકામાં તપાવાય તેનું બરાબર ધ્યાન રાખતા. આશ્રમની ફિક્સ ડિપોઝિટોની પૂરેપૂરી વિગતોનો ખ્યાલ રાખી એક પણ દિવસના વ્યાજની આશ્રમને ખોટ ન જાય તેની તકેદારી રાખતા. આ માટે બધાં કામોની યાદી તેઓ બનાવતા. તમામ સ્વજનોની નામાવલિની અનુક્રમણિકા તેઓ જાળવતા.

આટલાં બધાં કામના બોજા હેઠળ પણ તેમની વિનોદવૃત્તિ કાયમ રહેતી. સૌની સાથે જમતી વખતે પણ હાસ્યવિનોદ કરતા રહેતા. જમવામાં તેઓ ફક્ત દાળ-શાક અને કચુંબર જેવું હોય તો તે અને સાંજે ફક્ત શાક એક વાડકામાં લઈ ચમચીથી ધીરે ધીરે ખાતા. કોઈ વાર બધા છોકરાઓ સાથે વાસણો પણ સાફ કરવા લાગતા, એવી એમની નમ્રતા હતી.

તેઓ સુરત અને નડિયાદ આશ્રમો માટે અલગ અલગ થેલા લટકાવી રાખતા. જે જે વસ્તુ જ્યાં લઈ જવાની હોય તે તે વસ્તુ તેના તેના થેલામાં મૂકતા. એટલે જ્યારે સુરતથી નડિયાદ જવાનું થાય ત્યારે સામાન-પુસ્તકો-ફાઈલો બરાબર ગોઠવાઈ જાય. અગાઉથી નડિયાદ લઈ જવાની વસ્તુઓ થેલામાં મૂકેલી હોય જ એટલે જતી વેળા કંઈ જ ધાંધલ-ધમાલ થાય નહિ અને કોઈ વસ્તુ રહી ગઈ તેવું બને નહિ. જ્યારે જેની સાથે વાત થઈ હોય અને તેમને જે તે તારીખે કંઈ આપવું કે માગવાનું હોય તે તારીખના પાના ઉપર તેની નોંધ થઈ જાય. એટલે ભૂલી જવાનો પ્રશ્ન ન થાય.

(‘સમર્થના સથવારે’ની નોંધમાંથી ટૂંકાવીને - સં.)

૨૦. ઋણાનુબંધ

(અનુષ્ટુપ)

સદ્ગુરુમાં ગળે પૂર્ણ તેનું તો સર્વ તે કરે,
તેનો પ્રેમથી સૌ ભાર, સદ્ગુરુ તો ઉપાડશે.

(‘શ્રીસદ્ગુરુ’, ત્રીજી આ., પૃ. પૃ.૧૬૩)

સૌ કોઈને શરીરની વૃદ્ધાવસ્થામાંથી પસાર થવું પડે છે. શરીર વૃદ્ધ થતાં, એને સેવાની જરૂર ઊભી થાય છે. શ્રી નંદુભાઈનું શરીર પણ એમાં અપવાદ ન હતું. અથાગ પરિશ્રમના કારણે તેમનું શરીર પણ ક્ષીણ થતું ચાલ્યું હતું. ભગવાન કે સદ્ગુરુ એના ભક્તનો ભાર વહન કરતો જ હોય છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ પણ શ્રી નંદુભાઈના જીવનનાં અંતિમ વર્ષોમાં ઊભી થનારી સેવાકીય જરૂરિયાત માટે કૃપા કરીને વ્યવસ્થા કરી રાખી હતી. પૂજ્ય ચંદનબહેન એમાં નિમિત્ત બન્યાં હતાં. પૂજ્ય ચંદનબહેને પૂર્વના ઋણાનુબંધને કારણે પોતાનું સમગ્ર જીવન પૂજ્ય શ્રીમોટા અને તેમના દેહત્યાગ બાદ સવિશેષ શ્રી નંદુભાઈનાં ચરણોમાં સમર્પિત કર્યું હતું. પૂજ્ય ચંદનબહેને એવું જીવન જીવી બતાવી પોતાના નામને સાર્થક કર્યું, શું કુટુંબમાં કે શું ભાવનાના પ્રદેશમાં !

એમનું આ સમર્પણ અદ્વિતીય છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ પૂજ્ય ચંદનબહેનના ભાઈઓ અને બહેનોનું આખું કુટુંબ શ્રી નંદુભાઈને સમર્પિત થઈને રહ્યું હતું, જે બેમિસાલ છે.

‘નંદુભાઈ, ડાયરીમાં નોંધી લો, આપણે વિદ્યાનગર જવાનું છે.’

પૂજ્ય ચંદનબહેનના કુટુંબ સાથે સંબંધ

આમ તો પૂજ્ય ચંદનબહેનના પિતાશ્રીનું ગામ કરમસદ હતું. પૂજ્ય ચંદનબહેનના ભાઈઓ ૧૯૭૨-૭૩માં આફ્રિકાથી વિદ્યાનગર આવી વસ્યા હતા. ત્યાંથી આવીને વિદ્યાનગરમાં ‘ગંગાબા ભવન’ નામનો બંગલો ખરીદ્યો. આ બંગલાની ઉપર ખુલ્લી અગાસી હતી. એ સમયે ચારેબાજુ ખુલ્લાં ખેતરો, લીમડાનાં ઝાડ, આંબાનું ઝાડ, જાંબુનું ઝાડ અને ફૂલછોડો આવેલાં હતાં. આસપાસ બીજાં વધારે મકાનો પણ ન હતાં. આ બંગલાનું નામ ૧૯૭૮ના પૂજ્ય શ્રીમોટાના જન્મદિન ઉત્સવ સમયે ‘આશીર્વાદ’ રાખવામાં આવ્યું અને તેના નામકરણની તકતી શ્રી નંદુભાઈના હાથે લગાવડાવવામાં આવી. આ એમની શ્રી નંદુભાઈ પ્રત્યેની ભાવભક્તિનું ઘોતક છે.

પૂજ્ય ચંદનબહેનના મોટા ભાઈ કીકાભાઈ, મણિનગર રહેતા હતા. ત્યાં તેમને શ્રીમોટા સાથે સંકળાયેલા શ્રી જશુભાઈ, શ્રી સુરેશભાઈ સંત સાહેબ અને શ્રી ઈંદુકુમાર દેસાઈ સાથે પરિચય હતો. એમની સાથે શ્રી કીકાભાઈ ૧૯૭૫થી દર શનિવારે નડિયાદ, હરિ:ૐ આશ્રમ આવતા અને ત્યાંથી વિદ્યાનગરના ઘેર જતા. તે સમયે તેમનાં પૂજ્ય માતુશ્રી પણ હયાત હતાં. વિદ્યાનગર ઘરના બધા સભ્યો રાત્રે સાથે બેસી પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં પુસ્તકોનું વાંચન કરતાં. ક્યારેક તો રાતના બે વાગી જતા. આમ, આખું કુટુંબ શ્રીમોટાનું ભક્ત બની ગયું હતું. શ્રી કીકાભાઈ ખૂબ જ શાંત સ્વભાવના અને ખૂબ જ અંતર્મુખી હતા. એક દિવસ નડિયાદ આશ્રમે પૂજ્ય શ્રીમોટાએ પૂછ્યું કે આ છોકરો ક્યાંથી આવે છે ? કોઈ મિલમાલિકનો દીકરો છે કે ? પછી શ્રી કીકાભાઈને શ્રીમોટાએ મળવા બોલાવ્યા અને બધું પૂછ્યું ક્યાં રહો છો ? વિદ્યાનગર કેમ

જાઓ છો ? વગેરે. આમ, મોટા ભાઈ શ્રી કીકાભાઈના નિમિત્તે ચંદનબહેનનો પરિવાર પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે જોડાયો.

૧૯૭૬માં પૂજ્ય શ્રીમોટાના દેહત્યાગના થોડા મહિના પહેલાં, બન્ને ભાઈઓ પૂજ્ય શ્રીમોટાને તેમને ઘેર પધારવા આમંત્રણ આપવા ગયા હતા. તે વખતે પૂજ્ય શ્રીમોટા બોલ્યા, ‘હા, જરૂર આવીશું.’ પછી શ્રી નંદુભાઈને મોટા અવાજે કહ્યું હતું કે ‘નંદુભાઈ, ડાયરીમાં નોંધી લો, આપણે વિદ્યાનગર જવાનું છે.’ પરંતુ જુલાઈ, ૧૯૭૬માં દેહત્યાગ કરી દેવાથી આ શક્ય બન્યું ન હતું.

૧૯૭૮ પૂજ્ય શ્રીમોટાનો જન્મદિન ઉત્સવ વિદ્યાનગરમાં

આ ઉત્સવનાં યજમાન પૂજ્ય ચંદનબહેન, તેમના ભાઈઓ શ્રી કીકાભાઈ (હાલ સદ્ગત) અને શ્રી બચુભાઈ (હાલ સદ્ગત) હતાં. પૂજ્ય ચંદનબહેને આ ઉત્સવની પૂર્વભૂમિકા નીચે મુજબ વર્ણવી છે.

‘૧૯૭૬ કે ૧૯૭૭માં બન્ને ભાઈઓ ફરીથી પૂજ્ય ભાઈ પાસે હરિ:ૐ આશ્રમ (નડિયાદ) ગયા. વિદ્યાનગરમાં અમારા પરિવાર તરફથી પૂજ્ય શ્રીમોટાના જન્મદિન ઉજવણી અંગે પ્રસ્તાવ મૂક્યો તથા વિનંતીસહ પૂજ્ય ભાઈની સંમતિ માગી. પૂજ્ય ભાઈએ જણાવ્યું કે હવે પછીનો આવતો ઉત્સવ અમદાવાદ, સત્સંગ મંડળ ઊજવવાનો હોઈ તમે તે અંગે ત્યાં પુછાવો અને હું પણ વાત કરીશ. સત્સંગ મંડળે ખૂબ ભાવથી અમારી વિનંતી સ્વીકારી લીધી અને પૂજ્ય શ્રીમોટાનો જન્મદિન મહોત્સવ ઉજવણીનો લાભ મળ્યો. પૂજ્ય શ્રીમોટાની અત્યંત કૃપા થઈ ! તા. ૨૪-૯-૧૯૭૮નો શુભ દિન નક્કી થયો.

તા. ૨૩-૯-૧૯૭૮ના રોજ પૂજ્ય ભાઈ તથા સ્વ. ઈંદુકુમાર દેસાઈ અમારા નિવાસે પધાર્યા. એ શુભ ઘડીથી અમારો પરિવાર

પૂજ્ય શ્રીમોટાની સાથે સાથે પૂજ્ય ભાઈની સાથે પણ ભાવથી જોડાઈ ગયો. આ ઉત્સવ દરમિયાન આગળના દિને આવનાર સ્વજનોને પૂજ્ય ભાઈને મળવાનો લાભ મળી રહે તથા પૂજ્ય ભાઈને આશ્રમના કામમાં ખલેલ ન પડે તે હેતુથી પરિવારમાંથી કોઈ પણ સભ્ય દિવસ દરમિયાન પૂજ્ય ભાઈ પાસે બેઠેલ નહિ. પૂજ્ય ભાઈએ રાતે નવના સમયે અમો સૌને તેમની પાસે મળવા બોલાવ્યા. લગભગ ૧૦ મિનિટ પૂજ્ય ભાઈ પાસે અમે સૌ બેઠાં, પછી પ્રણામ કરી વિદાય લીધી.

તા. ૨૪મીની સવારે મિલન સમારંભ શરૂ થયો. પૂજ્ય શ્રીમોટા હાજરાહજૂર હતા. જેનો અંગત અનુભવ અમો સૌને થયો જે અત્રે રજૂ કરાયો નથી. પરિવારમાં અમો સૌ પૂજ્ય શ્રીમોટાના સ્થૂળ પરિચયમાં ન હતા, પણ પૂજ્ય ભાઈનાં દર્શનનો ખૂબ આનંદ અનુભવાયો. પૂજ્ય ભાઈ અમારા માટે પૂજ્ય શ્રીમોટાનું બીજું સ્વરૂપ હતા. હરિ:ૐ'

- ચંદનબહેન

પૂજ્ય ચંદનબહેન, ૧૯૭૮માં વિદ્યાનગરમાં એમના ભાઈઓ દ્વારા ઊજવાયેલા પૂજ્ય શ્રીમોટાના જન્મદિન ઉત્સવ પછી હરિ:ૐ આશ્રમ અને શ્રી નંદુભાઈ સાથે વધારે ગાઢ રીતે સંકળાયાં હતાં. તેઓ કોલેજમાં નોકરી કરતાં અને દર શનિવાર-રવિવાર નડિયાદ આશ્રમ વિદ્યાનગરથી બસ દ્વારા જતાં. ત્યાં આશ્રમના નાનાંમોટાં કામો કરી સેવા આપતાં. વેકેશન કે રજાઓમાં તેઓ મૌનમાં પણ બેસતાં. તેમના ભાઈઓ કીકાભાઈ અને બચુભાઈને પૂજ્ય શ્રીમોટામાં ખૂબ જ શ્રદ્ધા હતી. શ્રીમોટા કરતાં તેમનો વધારે પરિચય શ્રી નંદુભાઈ સાથે થયો હતો. ધીરે ધીરે શ્રી નંદુભાઈમાં તેમનો વિશ્વાસ દઢ થતો ગયો હતો. પૂજ્ય ચંદનબહેનના મોટા ભાઈ શ્રી કીકાભાઈ કહેતા કે 'ભાઈ અને મોટા એક જ છે.' પૂજ્ય

ચંદનબહેન અને તેમનું આખું કુટુંબ શ્રી નંદુભાઈ સાથે હૃદયના તાંતણે જોડાઈ ગયું હતું. પૂજ્ય ચંદનબહેન રજાના દિવસોમાં શ્રી નંદુભાઈ સાથે સુરત આશ્રમ, ફાજલપુર શ્રી રમણભાઈને ત્યાં એમની અંગત સેવામાં જતાં. તેઓ શ્રી નંદુભાઈની આશ્રમની ઓફિસમાં મદદરૂપ થતાં. પૂજ્ય ચંદનબહેન પણ આશ્રમનું જ એક અંગ બની ગયાં હતાં.

પૂજ્ય શ્રી નંદુભાઈએ પોતાને લખેલા

પત્રો વિશે પૂજ્ય ચંદનબહેન

‘પૂજ્ય ભાઈના મારી સાથેના પત્રવહેવારમાં તેમની નમ્રતા તથા મહાનતાનાં દર્શન થાય છે. પૂજ્ય ભાઈનાં અંગત તથા આશ્રમને લગતાં તેમનાં કામોમાં મારા ઉપયોગી થવાથી જે સુવિધાઓ, સરળતાઓ પૂજ્ય ભાઈને મળતી તેમાં તેમને પૂજ્ય શ્રીમોટાની તીવ્રપણે સ્મૃતિ જાગતી અને હંમેશાં તેમને હૃદયથી ડંખતું અને અનુભવતાં કે ‘ચંદન ! પૂજ્ય શ્રીમોટાને કેમ ન મળી ! પ્રભુ ! ચંદન વહેલી કેમ ન આવી ?’ પૂજ્ય ભાઈ પત્રોમાં તેવી ભાવના વ્યક્ત કરતા. પ્રત્યક્ષ રૂબરૂમાં પણ ઘણી વખત આવી લાગણી વ્યક્ત કરતા. આ પત્રોમાં પૂજ્ય ભાઈ કેટલા મોટામય હતા તેનાં દર્શન થાય છે. પોતાને જે સરળતા મળે છે તે પોતાની પ્રિય વ્યક્તિને કેમ ન મળી ? પોતાને જે મળી રહ્યું છે તે પૂજ્ય શ્રીમોટાને મળ્યું હોત તો તેમાં તેમનો રાજીવો વધુ હોત. કેટલી ઊંડી ભાવના ! આ લાગણી મારી પાસે સહજપણે વ્યક્ત પણ કરતા. આમ, જીવનવિકાસના ઉચ્ચ શિખરે બિરાજેલા હોવા છતાં મારા જેવી સામાન્ય વ્યક્તિ માટે તેઓશ્રી નમ્રતાસહ પોતાની લાગણી-ભાવ સહજ રીતે વ્યક્ત કરી આત્મિયતાનો સ્પર્શ કરાવે છે ! તેઓ તાદાત્મ્યતાનો અનુભવ કરાવતા. તેમના પત્રમાં

લખે છે કે ‘ચંદન, મારા જીવનમાં મળી તે માટે પૂજ્ય શ્રીમોટાનો ‘કેટલો ને કેવો પાડ માનું?’ પાડ તો મારે પૂજ્ય શ્રીમોટાનો -
 एनो मानवानो रघो !

પૂજ્ય શ્રીમોટા પાસે પ્રાર્થનાભાવે વ્યક્ત કરતાં મને લખે છે
 ‘આપણે હળી, મળી, ભળી, ગળી જઈ પ્રકૃતિ પલટાવીને
 स्वायत्तपणे अझाट व्योमમાં वियरीએ ...वगेरे वगेरे’.

પોતે સામી વ્યક્તિને ઊંચે ઉઠાવવા, વિકાસના પંથે પગથિયાં
 ચઢાવવા કેટલા શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુને વીનવે છે ! જે કંઈ મને મળ્યું
 તેમાં મારું કશું નથી. પૂજ્ય ભાઈએ જે ભાવના-ઈચ્છા, વિશેષણો
 વ્યક્ત કર્યાં છે, તે તેમનાં જ ચરણોમાં અર્પણ કરી પૂજ્ય શ્રીમોટાને
 સમર્પિત કરું છું. જય ગુરુદેવ - હરિ:ૐ

- ચંદનબહેન

શ્રી નંદુભાઈએ પૂજ્ય ચંદનબહેનને લખેલા પત્રો

(૧)

હરિ:ૐ

તા. ૬-૫-૧૯૮૩

સાંજે ૬૥ વાગ્યે પોસ્ટ કર્યાં ૭-૫, શનિવાર

ચિ. બહેન ચંદન,

તું પૂજ્ય શ્રીમોટાને જો વહેલી મળી હોત-મળવાનું થયું હોત
 તો તારા જેવી પરિચારિકાની તેમને ખાસ જરૂર હતી. તેમની
 શિષ્યા આદર્શ શિષ્યા તું બની રહી હોત. તેઓ તારા પર ખૂબ
 પ્રસન્ન હોત. તારામાં જે સાત્ત્વિક શરણાગતિનો ભાવ છે તેનો
 મહત્ત્વનો તને પૂરો ખ્યાલ નથી. પૂજ્ય અનેક બહેનોના સંપર્કમાં
 આવ્યા, ઘણી બહેનોએ અપાર ભાવ પણ અર્પ્યો હતો, છતાં તે

ભાવમાં મર્યાદા હતી. તેમને તેમના સંસારનાં બંધનો હતાં-અન્ય ખેંચાણો હતાં. પૂરાં તન-મન-ધનથી કોઈ તેમની શારીરિક સેવા કરનાર આગળ આવી શક્યું ન હતું. આ ક્ષેત્ર બહેનોનું હોઈ બહેન જ તેમાં વધુ ઉપયોગી બની રહે. તું જો તેમની સાથે હોત તો તારાં ભક્તિ-સેવા પરાયણતા-સર્વસ્વ ન્યોછાવર કરવાની તારી શક્તિ અનુભવીને તેઓ રાજીના રેડ થઈ ગયા હોત !

મારી એ ભાવના હતી ખરી જ્યારે હું તેમની સાથે ૧૯૬૦માં - આશ્રમમાં તેમના ‘ગૃહ’માં જોડાયો (તે પહેલાં તેઓ મારા ગૃહે આવતા, રહેતા અને તેમાં ને તેમના ગૃહમાં મારા રહેવામાં બહુ મોટો તફાવત છે) ત્યારે મારી ઉમેદ તેમના અંગત કામમાં-સેવામાં રહેવાની હતી. અંગત સેવા કરવી મને ખૂબ ભાવતી-ગમતી. તે દ્વારા ગુરુની વધુ નજીક અવાય છે. ગુરુની શારીરિક સેવા-ગુરુનો ભાવ-પ્રેમ-વહાલ બધું મેળવવાનું મોટામાં મોટું સાધન છે, પણ મારા ભાગ્યમાં તે નિર્માણ નહિ હોય. આશ્રમનો પત્રવહેવાર, નાણાવહેવાર જેમ જેમ વિકસતો ગયો તેમ તેમ હું તેમની પ્રત્યક્ષ શારીરિક સેવાથી દૂર થતો ગયો તેમ થવું પડ્યું. એમણે જ બીજાની સેવા લેવાનું નક્કી કર્યું, કારણ વિકસતાં જતાં આશ્રમનાં કામો કરવાને અન્ય કોઈ તેમની કને ન હતું. મારા ઉપર તે વધુ ને વધુ કામ આવતું ગયું.

પહેલાં હું ૧૯૬૦માં આવ્યો ત્યારે તેમની પથારી પાથરવી, તેમનાં કપડાં ધોવાં-ગોઠવવાં, પાણીની માટલી ગાળવી, ઓરડો સાફ કરવો, પેશાબ પોટ સાફ કરવો, સવારે જાગે ને સૂવા (રાત્રે) આવે તે પહેલાં રૂમમાં અગરબત્તી સળગાવી રાખવી, ઊઠે કે તરત આંખો પાણીમાં બોળાવવી, વળી જમ્યા પછીના અને

દિવસના ભાગમાં પાંચ છ પાન લેતા તે કરી રાખવાં, પાનની નસો કાઢીને સ્વચ્છ કરીને પાન તૈયાર કરી રાખવાં, વીજળી રિસાઈ હોય તો હાથપંખાથી તે વેળા-સૂતી વેળા ને પછી વીંઝણો નાખવો પવન ઢોળવો, સવારે તેલ આખા શરીરે માલિશ કરવું, સ્નાનની તૈયારી કરવી, તેઓ જમ્યા બાદ ઊંઘી જાય - તે વેળાએ ટપાલ વાંચી લેવી ને તેમને વંચાવવા માટે તૈયાર રાખવી, ઊઠ્યા બાદ તેઓ પત્રો લખાવે તે લખવા, રોજ સાંજે નિવિયા કીમથી પગનાં તળિયાં ઘસવાં, એમ સવારથી સાંજ, રાત્રિ સુધી તેમની નાનીમોટી જરૂરિયાતો યાદ રાખવી સમય સમયે આપવી, કાનમાં અત્તરનાં પૂમડાં તેઓ તે વેળા રાખતા તે તૈયાર રાખવાં. એમ નાનાં મોટાં કામો કરવાનો લહાવો આનંદ અનેરો મળતો હતો.

તે કાળે પત્રો બેચાર હોય તો તે પત્રોનું કામ ઝટ પતી જતું. આવાં સેવાનાં કામોથી ખૂબ નિકટતા અનુભવાતી-આનંદ રહેતો, રોજ સાંજે પૂજ્યશ્રીનાં ચરણોને કીમ લગાડ્યા બાદ પગચંપી તળિયાંની ચંપી પણ કરતો. ટૂંકમાં, એક પત્ની તેના પતિની જે શારીરિક સેવા કરી શકે - કરે તે સર્વ શરૂ શરૂમાં કરતો હતો, ખૂબ આનંદ રહેતો.

ખૂબી ને નવાઈની વાત તો એ છે કે ૧૯૪૦થી ૧૯૬૦ સુધી મારા ગૃહે રહીને સાધના કરી-તેમણે કરાવી તે વેળા આ ૨૦ વર્ષમાં કશી જ અંગત સેવા તેઓશ્રીના શરીરની કરી ન હતી. તે વેળા કાંતા આ બધું કરતી હતી, હું તો ઉપરછલ્લું થોડુંક કરતો, પણ ૧૯૬૦ના માર્ચની ૧૩મીએ નડિયાદ આશ્રમે કાયમી આશ્રમવાસી થઈ રહેવા આવ્યો ત્યારથી એક પત્નીના સ્વરૂપે સેવા કરી તેથી ખૂબ ભાવ જન્મ્યો ને પામ્યો.

પછી ક્રમશઃ બીજાઓ તેમના જીવનમાં આવ્યા-આવવા લાગ્યા. આશ્રમનું વહીવટી કાર્ય વધવા લાગ્યું. તેમ તેમ મારે તે ઉપાડવાનું શિરે આવ્યું અને પ્રત્યક્ષ સેવા ઘટતી ગઈ. છેલ્લે છેલ્લે તો દિવસમાં એકવાર જ ૦૮ કલાક તેમની કને જવાનું બનતું ને દિવસભરનું ૨૪ કલાકમાં જે જે નાનીમોટી ઘટનાઓ આશ્રમમાં થઈ હોય, આવ્યું ગયું જે જે હોય, નાણાકીય વહેવાર જે જે થયો હોય તે બધું દિવસભર તે તે વેળા ટપકાવી લઈને તે બધો રિપોર્ટ ૦૮ કલાકમાં કોઈ ત્રીજી વ્યક્તિ જ્યારે તેઓ કને ન હોય ત્યારે તે તકનો લાભ લઈને આ બધું રિપોર્ટિંગ કરી લેવાનું ને પાછું બીજે દિને તે જ પ્રમાણે.

ગૃહિણીના રોલમાંથી ઓફિસ સેક્રેટરીનો રોલ પરિણમતો ગયો. તેઓશ્રી માનતા કે તેમની personal સેવા કરનાર તો મળી આવશે. પોતે અગવડ પણ તેથી વેઠતા હતા. વળી, કારણ સ્થળે સ્થળે વ્યક્તિ સેવા કરનારા બદલાય. સુરત બીજું કોઈ, નડિયાદ બીજું કોઈ, અમદાવાદ જઈએ ત્યારે ત્રીજું કોઈ, ઉનાળામાં બહારગામ જઈએ ત્યારે વળી અન્ય કોઈ અને આ બધાંને પણ પોતપોતાનાં વર્તુળો હોઈ તેમના પોતાના વર્તુળનું કામ આવતાં આ કામ છોડી પણ જતાં. ત્યારે that between કદીક મારે ભાગે તે કામ આવતું પણ ટૂંક સમય માટે જ અને પછી તો બન્ને આશ્રમોની ધુરા મારી પર આવી ગઈ. તેઓશ્રી સાવ મુક્ત આશ્રમ કામ અંગેથી થઈ ગયા તે એટલે સુધી કે તેમના પર તેમને ઉદ્દેશીને લખાઈ આવતા કાગળો પણ તેઓ ન તો વાંચતા, ન તો સાંભળતા, ન તો લખાવતા. તેઓના નામથી તેમની સહી મારે જ કરીને તેઓ જ જાણે જવાબ લખાવે છે તેમ મારે તેમના વતી તેમના નામથી લખવાનું ને તેની જાણ પત્ર મેળવનાર વ્યક્તિને તો થાય

જ કેવી રીતે ! તેઓ તો સમજે કે પૂજ્ય શ્રીમોટાએ લખાવેલ છે. દોઢ બે વર્ષ આમ ચાલ્યું અંત સુધી. ધીમે ધીમે imperceptibly (ખ્યાલ પણ ના આવે તે રીતે) પૂજ્યે મને તેમના સ્થાને ગોઠવી દઈને પોતે નિવૃત્ત થઈ ગયા. તદ્દન નિર્લેપ, તદ્દન નિવૃત્ત. આશ્રમના કામકાજની વિગત પણ પછીથી સાંભળવાને જાણવાને રાજી ન હતા. તેઓ કહેતા, ‘મને હવે કશું જાણવાની ઈચ્છા નથી.’ - હરિ:ૐ

તારા આજે મળેલા પત્રથી આ બધું લખવાને પ્રેર્યો. ચંદન તું થોડાંક વર્ષ વહેલી તેમની (શ્રીમોટાની) હયાતીમાં તેમની બની રહી શકી હોત તેવી તકો તને મળી રહેત. તારામાં બધા પ્રકારની તેવી લાયકાત છે. ગૃહનું તેમ જ બહારનું કામ પણ તું કરી લઈ શકે તેમ છે. ને તે તો ઠીક પણ સવિશેષ તો તારી જ્ઞાનપૂર્વકની શરણાગતિ-પ્રિય સ્વજન થઈ રહેવા મથતી-ઈચ્છતી તારાં વૃત્તિઓ, વલણો અને વર્તનો તને ખૂબ ખૂબ તેમની પ્રિય વ્યક્તિ બનાવી દઈ શકે તેમ હતું.

તને લાગશે કે હું તારાં વખાણ વધુ પડતાં કરી રહ્યો છું, પણ ના તેમ નથી. ઘણી બધી વ્યક્તિઓના પરિચયમાં આવ્યા પછી તટસ્થવૃત્તિથી આ રીતે તને બિરદાવું છું. એકાદ ગામડામાં બેસી જઈને તેઓની સેવા કરવાનું તને દિલ થઈ આવ્યું, કોકનું સ્વપ્ન સાકાર કરવાનું તને મન થઈ આવ્યું. કેટલી બધી મોટી વાત ! ભલે તે આ જન્મે તેમ ના થઈ શકે, પરંતુ તારો મનોરથ તો એકવાર થઈ ચૂક્યો તેવો-વિચારમાં તો તે વાત બની ચૂકી. બીજ વવાઈ ગયું, બહુ મોટી વાત થઈ.

ચંદન ! ચંદન તારી ફોઈએ કે જેણે તારું નામ પસંદ કર્યું હોય તેને ધન્યવાદ છે. ઘસાઈને સુવાસ ફેલાવનાર ચંદન-ચંદન બની છે. જીવન સાર્થકપણે નામના ગુણો પ્રમાણે તું હાલ પણ જીવી રહી છે. તારામાં માતાનું વાત્સલ્ય છે, સખીનું હેત છે, બિરાદરી છે. કોકની પત્ની બની હોત તો તે role પણ ખૂબ જ સફળપણે બજાવી શકી હોત. ભાઈની સાચી સહોદર છે, બહેનોની સહોદર છે, તારામાં પ્રેમ છે, ભાવ છે, વહાલ છે, વાત્સલ્ય છે, વફાદારી છે, હૃદયની વિશાળતા છે, સાતત્ય છે !

આ પત્ર કકડે કકડે લખાયો છે. હમણાં રાત્રિના ૧૦ વાગ્યા છે. આગંતુકોના કારણે તૂટક તૂટક લખવાનું બન્યું છે.

તારો આજનો મળેલો પત્ર ખૂબ ખૂબ ભાવપ્રેરક છે. તે વાંચીને પ્રથમ વિચાર એ આવ્યો કે તને પ્રભુએ વહેલી વહેલી પૂજ્યશ્રી સાથે કેમ ના ભેટાવી ? પણ ‘એ’ જે કરે છે ને કરતો હશે ને કરશે તે સહેતુક હોય. કશું મોડું નથી, કશું વહેલું નથી. બધું યથાકાળે ને યથાસ્થાને છે.

મારા વિચારોને જીવનમાં વણી લઈને તું તેને આચરણમાં મૂકવા મથે છે-ઈચ્છે છે તે મોટી સેવા જરૂર છે. જે કાર્ય કરવાથી ભાવ વધે, શુદ્ધ પ્રેમભાવ વધે, ઉત્સાહ ઉમંગ વધે, ચિત્તશુદ્ધિ વધે, જીવન ભર્યું ભર્યું લાગે તે બધું જ કરજે, તેવું ના થાય તો તે ત્યજજે - આ તેનો માપદંડ !

ચાલો હવે હજી થોડું આશ્રમનું પત્રવહેવારનું કામ બાકી છે, તે પૂરું કરવાનો પ્રયાસ કરી પછી ૧૧ વાગ્યે સૂઈ જઈશ.

આનંદ છે. તું આનંદમાં રહેજે.

- ભાઈનાં ભાવભર્યાં વહાલ

(૨)

હરિ:ૐ હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત

તા. ૨૭-૯-૧૯૮૭

આસો સુદ પાંચમ, ૮ વાગ્યે

ચિ. ચંદન !

તારો ફોલ્ડર ગઈ કાલે શનિવારે મળ્યો છે. એટલે ૨૫ ટકા આશા જ તારી ગઈ સાંજે આવવાની હતી. તારી તબિયત આવી હોવા છતાં તું મને મળવા આજના વિશિષ્ટ દિને મારા સાથે રહેવા તું બળપૂર્વક શરીરને ખેંચીને પણ આવશે-૧૨ વાગ્યે-આ અંગે શું લખું ? તું વધુ ને વધુ તારા પ્રતિ મને આકર્ષી રહી છે. તારાં ભાવ-વહાલ-ને મારા સ્વાસ્થ્યની કાળજી માટે તું તારી જાત ઉપર ગમે તેટલું દબાણ કરવા ખુશી રહે છે ! તારી તબિયત સારી નહિ જ હોય, છતાં તું આવશે.

તારા હૃદયનો ઉદાત્ત ભાવ મારા માટે બીજો વિચાર જ નથી આવવા દેતો, તે જ મહત્તા તારા ભાવની છે. વ્યક્ત કે અવ્યક્ત બધી રીતે તું તારા ભાવથી જ મને નિહાળે છે ને મૂલવે છે તે આનંદની વાત છે. આવી ઉદાત્ત ભાવની તને અનુભવીને મને એટલો બધો આનંદ થાય છે કે તે કેવી રીતે વ્યક્ત કરું ? જે બધાં કંઈક પરિચયમાં આવ્યાં છે તે બધાંમાં તારું વ્યક્તિત્વ અનોખું છે. તું કંઈ જુદી જ માટીની છે. તે પ્રતિદિન પુરવાર થતું આવે છે.

તને યાદ તો કરું જને ! આટલાં બધાં વર્ષોમાં પ્રથમ વાર મને મારા જન્મદિનની કંઈક પણ વિશેષતા લાગી છે. ને તે તારા ભાવને કારણે. આજ સુધી આ દિન અનેક દિનોના જેવો જ મારે મન હતો ને રહેતો. જે કંઈ થઈ શકવું શક્ય હશે તે કર્યું છે યથા મતિ-ભક્તિ અનુસાર જીવનમાં મારા હાથે સારુંથે થયું હશે ને

ખોટું, તે પણ ભૂલો વિના માનવી શીખી શકતો નથી-સંભવ છે કે ભૂલોમાંથી જ કદાચ નવું પ્રાપ્ત થવાનું હશે, એટલે ભૂલો થઈ-પ્રકૃતિવશ થઈ કે સહજપણે ? પ્રભુ જાણે.

આશ્રમનાં કાર્યો, પરોપકારનાં કાર્યો, જનકલ્યાણનાં કામો, દાનનાં કામો - આ કશામાં હવે રસ નથી. મારી પ્રગતિમાં આ બધાંને સ્થાન જરૂર હશે પણ તે કાર્ય ને હેતુ પૂરો થઈ જતાં હવે તે રસ્તો મારા માટે નથી રહી શકતો. હવે તો ‘સ્વ’માં જ રત રહેવાય તો સારું. જે કરવાનું છે તે જ માત્ર થઈ રહે, બની રહે તે ઉત્તમ. સંસારમાંથી તદ્દન વિમુખ થઈ શકવાનાં પૂરાં શક્યતા ને સંજોગો હતાં, તે વેળા આશ્રમમાં આવવાનું બન્યું. ૧૯૪૦ થી ૬૦ વીસ વર્ષ એકાંત સેવન થયું ને પાછો પ્રવૃત્તિમાં પડ્યો. પૂજ્યશ્રીના આકર્ષણે ને તેનો (પ્રવૃત્તિનો) ક્યવાટ ના હોય. (૧૯૬૦થી ૧૯૮૭, ૨૭ વર્ષની આ તાલીમ પ્રવૃત્તિએ પણ લાભ જ કર્યો છે. જો તેમ ના થયું હોત તો જીવનનાં અમુક પાસાં અધૂરાં ટિપાયાં-ઘડાયાં વિનાનાં રહેત.

જે થયું તે ઠીક જ છે. હવે આપણે સાથે ઊઠીએ, ઊડીએ ને અફાટ વ્યોમમાં મુક્તપણે ‘સ્વાયત્ત’ બનીને વિહરીએ એ ભાવના છે, સ્વાયત્ત એટલે પ્રકૃતિથી પર બની રહીને. પ્રકૃતિ પલટાવીને મળી, ગળી, ભળી જઈએ. આવું આપણું બની રહ્યો તે આજની પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં પાદપદ્મે પ્રાર્થના છે-માગણી છે. તારો સાથ મને જરૂર મળશે તેની ખાતરી છે અને મારો સાથ તને ઊંચે ઉઠાવવા માટે બની રહ્યો, તારો સાથ મને વધુ ને વધુ વિકાસ સાધવામાં પૂરક સહાયરૂપ બની રહ્યો તે ભાવના છે.

પ્રભુ આપણો સાથ અખંડ રખાવો.

- ભાઈનાં વહાલ

આશ્રમ છોડવાનો નિર્ણય

શ્રી નંદુભાઈને હવે ૮૪ વર્ષ થવા આવ્યાં હતાં. પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે જોડાયા બાદ દાયકાઓના અવિરત પરિશ્રમથી શરીરને હવે આરામની જરૂર હતી. વળી, તેઓએ શ્રીમોટાને તેમની અંતિમ ઘડીઓમાં કહ્યું હતું કે ‘મોટા, કુંભકોણમ્ આશ્રમે નહિ જઉં અને મારી શક્તિ હશે ત્યાં સુધી હું, ગુજરાતમાં આશ્રમમાં રહીને સેવા કરીશ.’ શ્રી નંદુભાઈની પ્રકૃતિમાં પહેલેથી આશ્રમો ચલાવવાનું ન હતું, પરંતુ શ્રીમોટાએ એમની પ્રકૃતિની ઉપરવટ જવા માટે જ આશ્રમો ચલાવવાના અને બીજી જાહેર પ્રવૃત્તિઓ અને લોકસંપર્કના સંજોગો ઊભાં કર્યાં હતાં. શ્રી નંદુભાઈ પહેલેથી જરૂર પૂરતું બોલવાવાળા અને સમયની હરપળનો સદુપયોગ કરવાવાળા હતા. આમ, પ્રકૃતિથી ઊલટું કર્મ કરવાનું શ્રીમોટાએ ગોઠવી આપ્યું હતું. આજ નહિ તો કાલ, એક સમયે તો શ્રી નંદુભાઈના શરીરના અંત પછી તેમના અનુગામીએ આશ્રમ સંચાલનમાં જોડાવાનું જ હોયને ? ૮૪ વર્ષની જઈફ ઉંમરે નિવૃત્ત થવું એ તો અપવાદરૂપ હતું. સામાન્ય રીતે નિવૃત્ત થવા માટે આ તો ઘણી મોટી ઉંમર ગણાય.

શ્રી નંદુભાઈને હવે એમની સાધના માટે એકાંતની જરૂર હતી. તેઓ કહેતા કે ‘લોકસંપર્ક હવે ક્યાં સુધી ? બહુ બોલ્યા ને બહુ મળ્યા !’ તેને પણ પૂર્ણવિરામ આવવું જોઈએ. વળી, શરીરની છેલ્લી અવસ્થામાં આશ્રમને બોજારૂપ ન થવું જોઈએ. આશ્રમ એક જાહેર સંસ્થા છે. એની પાસેથી અંગત સેવા ન લેવાય. આશ્રમમાં પથારીવશ થવાય તો સેવા પણ કોની લેવી ? આવા વિચારો તેમના મનમાં સ્ફુર્ચા.

તા.૨૭-૯-૧૯૮૭ના પત્રમાં શ્રી નંદુભાઈએ ઉલ્લેખ કર્યો છે કે 'આશ્રમનાં કાર્યો, પરોપકારનાં કાર્યો, જનકલ્યાણનાં કામો, દાનનાં કામો - આ કશામાં રસ નથી હવે. મારી પ્રગતિમાં આ બધાંને સ્થાન જરૂર હશે પણ તે કાર્ય ને હેતુ પૂરો થઈ જતાં હવે તે રસ્તો મારા માટે નથી રહી શકતો, હવે 'સ્વ'માં જ રત રહેવાય તો સારું. જે કરવાનું છે તે જ માત્ર થઈ શકે - બની રહે તે ઉત્તમ.'

તદન વિમુખ સંસારમાંથી થઈ શકવાની પૂરી શક્યતા ને સંજોગો હતાં, તે વેળા આશ્રમમાં આવવાનું બન્યું. ૧૯૪૦ થી ૧૯૬૦ - ૨૦ વર્ષ એકાંત સેવન થયું ને પાછો પ્રવૃત્તિમાં પડ્યો. પૂજ્યશ્રીના આકર્ષણે ને પ્રવૃત્તિનો પણ ક્યવાટ ના હોય. (૧૯૬૦ થી ૧૯૮૭ - ૨૭ વર્ષની આ તાલીમ પ્રવૃત્તિએ પણ લાભ જ કર્યા છે. જો તેમ ના થયું હોત તો જીવનનાં અમુક પાસાં અધૂરાં ટીપાયાં-ઘડાયાં વિનાનાં રહેત. જે થયું તે ઠીક જ છે.

આમ વિચારી શ્રી નંદુભાઈએ આશ્રમો છોડી કોઈ એકાંત સ્થળે રહેવા જવાનું વિચારી રાખ્યું. એવી ત્રણ જગ્યા એમના ધ્યાનમાં હતી. એક કુંભકોણમ્ આશ્રમ, બીજી શ્રી રમણભાઈ અમીનના ફાજલપુર સ્થિત ફાર્મહાઉસ અને ત્રીજી વિદ્યાનગર શ્રી કીકાભાઈના ઘેર.

આ અરસામાં એક વખત પૂજ્ય ચંદનબહેનને મૌનમાં બેસવાનું હતું. તે માટે પૂજ્ય ચંદનબહેન મૌનમાં બેસવા નડિયાદ આશ્રમ પહોંચ્યાં હતાં. તે સમયે શ્રી નંદુભાઈએ કહ્યું, 'ચંદન, તારાથી વિદ્યાનગર પાછાં જવાશે ? મારે કીકાભાઈ અને બચુભાઈને મળવું છે. એમનાથી અહીં અવાશે ?' પૂજ્ય ચંદનબહેન

બસમાં પાછાં વિદ્યાનગર ગયાં. બન્ને ભાઈઓ ચંદનબહેન સાથે આશ્રમ આવ્યા. શ્રી નંદુભાઈએ બન્ને ભાઈઓને પોતાની આશ્રમ છોડીને વિદ્યાનગર એમને ઘેર કાયમને માટે સ્થાયી થવાની ઈચ્છા જણાવી. કીકાભાઈએ કહ્યું, ‘આપ અમારે ત્યાં રહેવા આવો એનાથી વધારે ખુશીની વાત કઈ હોઈ શકે ? જરૂર આવો, આ તમારું જ ઘર છે. વળી, કદાચ તમે આ તમારો નિર્ણય બદલી નાખો તોપણ અમે નહિ પૂછીએ કે તમે કેમ નિર્ણય બદલ્યો ! તમને પૂરી સ્વતંત્રતા છે. તમારી ઈચ્છા, એ અમારા માટે હુકમ છે.’ પૂજ્ય ભાઈએ કહ્યું, ‘મેં તમારી પાસે આવી જ આશા રાખી હતી.’ બન્ને ભાઈઓ હસતાં હસતાં બોલ્યા, ‘આજથી અમે તમારા ઘરમાં રહીશું !!’ પૂજ્ય ચંદનબહેન તો પછી મૌનમાં બેસી ગયાં હતાં.

શ્રી નંદુભાઈએ પત્ર લખી પોતાની આશ્રમ છોડી જ્યાં જઈ શકાય એ ત્રણ જગ્યાઓની વાત કુંભકોણમ્ શ્રી હસમુખભાઈ અને શ્રી હરિભાઈને જણાવી. શ્રી હરિભાઈએ પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે ‘અહીં આવશો તો આનંદ થશે. આ પણ તમારું જ ઘર છે અને ચંદનબહેનની પણ અહીં તમારી સેવામાં રહેવાની વ્યવસ્થા થઈ જશે, પરંતુ વિદ્યાનગરમાં જે તમારું સચવાશે અને બધી રીતે અનુકૂળતા રહેશે તે અહીંયાં નહિ રહે. અમે બહુ જ રાજી છીએ તમે વિદ્યાનગર જાઓ તોપણ.’

શ્રી નંદુભાઈએ કાંતાબા અને સિદ્ધાર્થભાઈને બોલાવી વિદ્યાનગર રહેવા જવાની વાત કરી. પૂજ્ય શ્રી કાંતાબાએ પણ સંમતિ દર્શાવી અને કહ્યું કે ‘બરાબર છે, ચંદન છે એટલે વિદ્યાનગર તમારી સારી સંભાળ લેવાશે એટલે કુંભકોણમ્ કરતાં અહીં જ રહો.’

શ્રી રમણભાઈ અમીન અને શ્રી નંદુભાઈ તો એકબીજામાં હળી, મળી ભળી, ગળી ગયા હતા. એકબીજાને સંમતિ લેવા શબ્દોની જરૂર ન હતી.

આ ઉપરાંત, આશ્રમના ટ્રસ્ટીઓએ પણ સૂચવ્યું હતું કે આશ્રમની બાજુની સોમાકાકાવાળી જગ્યામાં રહેવાની બધી સગવડ થઈ રહેશે. શ્રી નંદુભાઈએ કહ્યું, ‘અહીં રહેવાથી મારા અનુગામીની અસર નહિ રહે. લોકો મારી પાસે જ આવશે અને મારી નિવૃત્તિનો કોઈ અર્થ રહેશે નહિ. બીજું મારાથી આશ્રમના સેવકોની સેવા લઈ ન શકાય.’

વાડીલાલ આઈસકીમવાળા શ્રી બચુભાઈએ પણ તેમના ફાર્મહાઉસમાં જોઈએ તેવી બધી સગવડ કરી આપવાનું કહ્યું હતું, પરંતુ આ બધાં કરતાં વિદ્યાનગર સૌથી અનુકૂળ હતું એટલે ત્યાં જ જવાનો આખરી નિર્ણય લીધો.

શ્રી નંદુભાઈએ પોતાની એક બાથરૂમ સાથેના એક નાના રૂમની જરૂરિયાતની વાત શ્રી કીકાભાઈને કરી રાખી. તે મુજબ અગાસીમાં બાથરૂમ ટોઈલેટ સાથેનો એક રૂમ, આગળ લોખંડની જાળીવાળો વરંડો અને તેની બાજુમાં નાનું ગેસના ચૂલાવાળું રસોડું તાત્કાલિક બનાવી દીધું. પૂજ્ય ચંદનબહેન મૌનમાંથી બહાર નીકળ્યાં ત્યારે શ્રી નંદુભાઈના રૂમમાં રાખવાના ફર્નિચરની ચર્ચા કરી. પાટો, ટેબલ અને ખુરશીના માપ આશ્રમની ઓફિસમાં હતાં તે પ્રમાણે લઈને એક કોરા કાગળ ઉપર દોરી લીધાં. શ્રી નંદુભાઈને સૂવાની પાટ સાબરમતી આશ્રમ સમયની હતી તે વિદ્યાનગર લઈ જવાની હતી. શ્રી નંદુભાઈ કાયમ તે પાટમાં ખુલ્લામાં સૂતા. જે સ્ટૂલ ઉપર શ્રી નંદુભાઈ પગ રાખી બેસતા એ કુંભકોણમ્ વખતનું હતું. આમ, માપ પ્રમાણે બધું ફર્નિચર બનાવડાવ્યું.

આશ્રમથી વિદાય અને ‘આશીર્વાદ’માં નિવાસ

અનુકૂળ દિવસે શ્રીમોટાનાં સર્વ સ્વજનોને અંગત રીતે જણાવી દેવાયું કે ૧૬મી એપ્રિલ, ૧૯૮૮ પછી શ્રી નંદુભાઈ ત્રણ વર્ષ માટે એકાંતમાં ચાલ્યા જવાના છે, માટે કોઈએ મળવા આવવું નહિ. ત્રણ વર્ષનો સમય એટલે રાખ્યો હતો કે સ્વજનોને આંચકો લાગે નહિ.

૧૬ એપ્રિલ થી ૨૦ એપ્રિલ - આમ ચાર દિવસ શ્રી નંદુભાઈ શ્રી સી.ડી.શાહ સાહેબ, શ્રી હરીશભાઈ, શ્રી મણિકાકા અને આશ્રમના સર્વ સેવકો સાથે રહ્યા. બધા સાથે ગમ્મત કરતા, ભોજન પણ સાથે લેતા. બહારના માણસોની અવરજવર બંધ કરાવી હતી.

તા. ૨૦ એપ્રિલ, ૧૯૮૮ના દિવસે શ્રી નંદુભાઈએ હરિઃૐ આશ્રમોની વિદાય લીધી. શ્રી સન્તભાઈ એમની કારમાં વિદ્યાનગર મૂકવા ગયા હતા.

ત્રણ વર્ષ સુધી સ્વજનોએ સારો સહકાર આપ્યો હતો. વિદ્યાનગરમાં ‘આશીર્વાદ’ બંગલાની આજુબાજુ શરૂઆતમાં બાંધકામ ન હતું, વાતાવરણ ખુલ્લું અને શાંત હતું. અહીં શરૂઆતમાં શ્રી નંદુભાઈ પોતાની વર્ષો જૂની પાટ ઉપર અગાસીમાં જ સૂતા હતા. અગાસીમાં સવાર સાંજ આંટા પણ મારતા. અગાસીમાં પૂજ્ય ચંદનબહેને કૂંડામાં વાવેલા છોડવાઓને પાણી પણ પાતા.

અહીં શ્રી નંદુભાઈ સવારે ત્રણ વાગ્યે ઊઠી જતા. પૂજ્ય ચંદનબહેન સવારે ચાર વાગ્યે તેમના માટે સૂંઠવાળું ગરમ પાણી બનાવી આપતાં. સૂંઠ ગોળની ગોળીઓ પણ ખાતા. આઠ વાગ્યે ગરમ પાણીમાં લીંબુ નીચોવીને પીતા. શ્રી નંદુભાઈ ચા પીતા નહિ. શ્રી નંદુભાઈ સવારમાં જાતે તેલ માલિશ, હળવી કસરતો, સ્નાન-શૌચ વગેરે પતાવી ધ્યાન વગેરે સાધના કરતા. રાત્રે સૂતી વખતે ઈસબગુલ નિયમિત લેતા. પૂજ્ય ચંદનબહેન, શ્રી નંદુભાઈના

રૂમ, ટોઈલેટ, કપડાં-વાસણ વગેરેનું કામ કરી અને પોતાનો નિત્ય ક્રમ પતાવી દસ વાગ્યે કોલેજ જતાં અને સાંજે પાંચ વાગ્યે ઘેર આવતાં. આ સમય દરમિયાન બપોરે બાર વાગ્યે શ્રી નંદુભાઈના રૂમના દરવાજા પાસે તેમના માટે દાળ, શાક, સલાડ, દૂધ, કેળું, ખજૂરની થાળી બહાર મૂકી દેવામાં આવતી. સાંજે પૂજ્ય ચંદનબહેન ઘેર આવે પછી પૂજ્ય ભાઈ સાથે અગાસીમાં આંટા મારતાં, આંટા મારતાં હોય ત્યારે ઘરની કોઈ પણ વ્યક્તિ નીચે ફળિયામાં પણ બહાર નીકળતી નહિ. પછી થોડી વાર પુસ્તક વાંચન અને સત્સંગની વાતો કરતાં. બહાર હીંચકો આવ્યા પછી હીંચકા ઉપર બેસતાં. ચંદનબહેન ખુરશી ઉપર બેસતાં. પછી સાંજના ભોજનમાં ફક્ત સૂપ, બાફેલા મગ, દૂધ, કેળું વગેરે લેતા. પૂજ્ય ચંદનબહેનના ઘરની રસોઈમાં મરચું બહુ ઓછું વાપરવામાં આવતું જે શ્રી નંદુભાઈને માફક આવતું હતું. શ્રી નંદુભાઈને, પૂજ્ય શ્રીમોટાની જેમ ભજિયાં પણ ભાવતાં. ક્યારેક ઘરમાં ભજિયાં બનાવ્યાં હોય તો અલ્પ પ્રમાણમાં ખાઈ લેતાં. જીવનની છેક છેલ્લી પળો સુધી શ્રી નંદુભાઈની કુદરતી હાજતો એકદમ સ્વસ્થ મનુષ્ય જેવી રહી હતી. તેમના નાડીના ધબકારા અને લોહીનું દબાણ એકદમ યુવાન પુરુષ જેવાં રહેતાં.

દિવસનો મોટો ભાગ એકાંતમાં અને સાધનામાં જ વ્યતીત થતો હતો. અહીં પત્રવહેવાર કે ફોન પણ ન હતો કે કોઈ લોકસંપર્ક ન હતો. એટલે સંપૂર્ણ સમય સાધનામાં જ વ્યતીત થતો હતો. અહીં આવ્યા પછી શ્રી નંદુભાઈની સાધનાને વેગ મળ્યો હતો. તેમની સાધના અહીં આવ્યા પછી ચરમ સીમાએ પહોંચી હતી. પૂજ્ય ચંદનબહેન અને તેમના ભાઈઓનું બૃહદ કુટુંબ શ્રી નંદુભાઈની સેવામાં દિવસ રાત ઓતપ્રોત થઈ ગયું હતું. પછીનાં વર્ષોમાં પણ શ્રી નંદુભાઈને મળવા આવનાર અનેક સ્વજનો, સંતોની આગતા

સ્વાગતામાં હસતા મોંએ સમર્પિત થઈ રહ્યું હતું. ઘરનાં નાનાંમોટાં, બધાં જ સભ્યો શ્રી નંદુભાઈને પૂજ્ય શ્રીમોટાના સ્વરૂપમાં સ્વીકારી, હળી, મળી, ભળી ગયાં હતાં.

ત્રણ વર્ષ પૂરાં થયાં પછી ઘણાં સ્વજનો દર્શન કરવાં દેવા, રડતાં રડતાં વિનંતી કરતાં આવતાં. શ્રી નંદુભાઈ, વિદ્યાનગર આવતાં સ્વજનોને સાંજે પાંચ વાગ્યા પછી જ મળતા, કારણ કે પૂજ્ય ચંદનબહેન કોલેજથી તે સમયે આવી જતાં હતાં. મળવા આવનાર સ્વજનો સાથે વધારે વાતચીત ન કરતાં. અડધો એક કલાક શાંતિથી બેસતાં. એક દિવસ શ્રી સી.ડી. શાહ સાહેબ અને મણિકાકા વિદ્યાનગર આવ્યા અને બોલ્યા, ‘અમને તો આશ્રમનો પ્રાણ ચાલી ગયો હોય એવું લાગે છે. માટે મળી શકાય એવો કાંઈક રસ્તો કાઢો.’ શ્રી નંદુભાઈ કહે, ‘આશ્રમની કોઈ વાત ન કરતા. તમારે જ બધા નિર્ણયો લેવાના હોય,’ છેવટે નક્કી થયું કે વર્ષમાં એક વખત ત્રણચાર દિવસ સુરત અને નડિયાદ બન્ને આશ્રમોમાં અને ફાજલપુર જવાનું રાખવું. આમ, પછીનાં ત્રણ વર્ષ ૧૯૯૪ સુધી આ કાર્યક્રમ ચાલુ રહ્યો. શ્રી નંદુભાઈની લોકચાહના એટલી હતી કે તેઓ જ્યારે સુરત અને નડિયાદ આશ્રમે જતા ત્યારે વહેલી સવારથી દર્શનાર્થીઓની લાઈન લાગી જતી. જુદી જુદી વ્યક્તિઓ જેવી કે પૂ. સરોજબહેન કાંટાવાળા, શ્રી જયંતીભાઈ દલાલ, શ્રી ચંદુકાકા અને ચંદ્રમણિબહેન વગેરેએ જ્યારે શ્રીમોટાને પૂછ્યું હતું કે તમે નહિ હો ત્યારે અમે કોની પાસે જઈશું ? ત્યારે શ્રીમોટા કહેતા, ‘ભાઈ છેને !’

૧૯૯૨માં ૮૮ વર્ષની ઉંમરે તેઓ શ્રી ઝીણાકાકાના જન્મદિન ઉત્સવમાં લવાણા ગામ પણ આવ્યા હતા. આ એક અપવાદરૂપ પ્રસંગ હતો. પૂ. ઝીણાકાકા માટે તેમને અનન્ય પ્રેમ હતો.

અનાસક્ત શ્રી નંદુભાઈ

પૂજ્યશ્રી જેઠીબાના અવસાન સમયે

પૂજ્યશ્રી જેઠીબા તેમનાં અંતિમ વર્ષોમાં શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ સાથે ત્રિયિમાં રહેતાં હતાં. તેમના અવસાનના દિવસે જ ચિન્મયી મિશનના સ્વામી શ્રી ચિન્મયાનંદ શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈને ત્યાં પધાર્યા હતા. તા. ૨૧-૧૨-૧૯૮૧ની સાંજે ૬.૪૫ વાગ્યે પૂજ્યશ્રી જેઠીબાએ દેહ છોડ્યો. એ સમયે શ્રી નંદુભાઈ સુરત હરિ:ૐ આશ્રમમાં હતા. તેમના ઉપર ત્રિયિથી લાઈટનિંગ કોલ આવ્યો હતો. તા. ૨૬-૧૨-૧૯૮૧ના રોજ સેલમમાં શ્રી બાલાભાઈને ત્યાં લગ્નનું રિસેપ્શન હતું. શ્રી નંદુભાઈએ ત્રિયિ તાર કરી જણાવ્યું કે ‘આનંદ મંગલ માણજો. ફેમિલી ફેસ્ટિવલ ગણજો ને તે રીતે ઊજવજો. સેલમ પણ તાર કરી જણાવ્યું કે લગ્ન આનંદથી ઊજવજો. ૨૬મીએ રાખજો જ. પ્રભુની કરુણા, કૃપા છે.’

પૂજ્યશ્રી કાંતાબાની ચિરવિદાય

શ્રી કાંતાબાએ ૧૯૪૨માં કિરાપટ્ટીથી મૌન સાધનાની શરૂઆત કરી હતી. સુરત અને નડિયાદ આશ્રમમાં ૪૨ દિવસ સુધીનાં મૌન પણ લીધાં હતાં. નડિયાદ આશ્રમમાં આવા જ એક મૌન સમયે પૂજ્ય કાંતાબાને ચક્કર આવવા લાગ્યા હતા. તે સમયે પૂજ્ય શ્રીમોટા હાજર હતા. શ્રી નંદુભાઈએ તેમની ડોક્ટર પાસે તપાસ કરાવડાવી ત્યારે ડાયાબિટીસ અને બ્લડપ્રેશર હોવાનું નિદાન થયું. એ પછી એક વખત એક મહિના સુધી હોસ્પિટલમાં પણ રહેવું પડ્યું હતું. ૧૯૭૬માં પૂજ્ય શ્રીમોટા દેહત્યાગ કરતાં પહેલાં સુરત આશ્રમથી વિદાય લેવાના હતા ત્યારે શ્રીમોટાએ વિદાય લેતા પહેલાં મૌનમાં બેઠેલાં કાંતાબાને મૌનરૂમમાંથી બહાર બોલાવી છેલ્લાં દર્શન આપ્યાં હતાં.

શ્રી કાંતાબાને આમ તો અવારનવાર પેશાબમાં ઈન્ફેક્શન થઈ આવતું. તે ઉપરાંત, કમરનો દુખાવો પણ વધારે પ્રમાણમાં શ્રમ કરવાથી થઈ આવતો. મે-જૂન, ૧૯૬૪માં શ્રી નંદુભાઈ, શ્રી કાંતાબા અને પૂજ્ય શ્રીમોટા કોડાઈકેનાલ ગયાં હતાં. ત્યાં શ્રી કાંતાબાને અચાનક મણકાનો દુખાવો થઈ આવતાં પૂજ્ય શ્રીમોટાએ તાત્કાલિક શ્રી નંદુભાઈને શ્રી કાંતાબા સાથે ડોક્ટરને બતાવવા માટે કુંભકોણમ્ મોકલી આપ્યા હતા. કુંભકોણમ્માં શ્રી નંદુભાઈએ બે મહિના શ્રી કાંતાબાની સેવા કરી હતી.

તે પછી ૧૯૬૬માં મણકાની તકલીફ અસહ્ય થવાથી મુંબઈ ડૉ. ધોળકિયા પાસે ઓપરેશન કરાવ્યું હતું. ત્યારે પણ શ્રી નંદુભાઈ એમની સેવામાં રહ્યા હતા. તેમની સાથે નવોડા સિદ્ધાર્થભાઈનાં પત્ની ઈલાબહેન પણ એક મહિનો હોસ્પિટલમાં રહ્યાં હતાં.

અંતિમ વર્ષોમાં તેમને બ્લડપ્રેશરની બીમારીને કારણે તેમને ૧૯૯૬માં પક્ષાઘાત (લકવો) થયો હતો. છેલ્લાં બે વર્ષ તેઓ પથારીવશ રહ્યાં હતાં. ઘરમાં વ્હીલચેરમાં ફરી શકતાં હતાં.

તા. ૫ જાન્યુઆરી, ૧૯૯૮ના દિવસે પક્ષાઘાતની સ્થિતિમાં પેશાબના ઈન્ફેક્શનને કારણે પૂજ્ય શ્રીમોટાની કૃપાથી શ્રી કાંતાબાનું શાંતિપૂર્ણ અવસાન થયું.

આ રીતે એક આદર્શ સાસુ, બાળકોની આદર્શ દાદી અને અનેક સ્વજનોનાં પ્રિય અને સદાય હસતાં રહેતાં શ્રી કાંતાબાએ હંમેશને માટે વિદાય લીધી. પૂજ્ય શ્રી નંદુભાઈ, પૂજ્ય શ્રી કાંતાબાની અંતિમ ક્રિયામાં પણ ગયા ન હતા, તે એમની અનાસક્તિ દર્શાવે છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટા

श्री कान्ताबा

श्री नंदुभाई रामनवमीना उत्सवमां

શ્રી નંદુભાઈ

શ્રી નંદુભાઈ

श्री नंदुभाई

श्री नंदुभाईनुं अंतिम निवासस्थान, विद्यानगर

શ્રી નંદુભાઈનાં ચરણો

૨૧. સંતોના પ્રિય

શ્રીદાસાનુદાસજી

વિદ્યાનગર નિવાસનાં છેલ્લાં વર્ષોમાં શ્રી નંદુભાઈને મળવા જુદા જુદા સંતો આવતા રહેતા. શ્રીદાસાનુદાસજી એમના ભક્તવર્તુળમાં બાપજી તરીકે ઓળખાતા હતા. બાપજી શ્રીમોટાનાં દર્શને સાબરમતી આશ્રમે શ્રી નંદુભાઈને ઘેર આવતા. બાપજી અમદાવાદ સ્ટેશન ઊતરીને ઉઘાડા પગે ચાલતા આવતા. એ વખતની બાપજીની ચાલવાની ઝડપ જોવા તો ગાંધીમાર્ગ પરની દુકાનોના વેપારીઓ બહાર નીકળી પડતા. બાપજી જાણે હવામાં ઊડતા હોય એટલી ઝડપથી આગળ વધતા. બાપજી જ્યારે શ્રીમોટા પાસે જતા ત્યારે માત્ર ચા પીને પાછા ફરતા હતા. એ વખતે શ્રીમોટાએ શ્રી નંદુભાઈને ઓળખાણ આપતાં કહેલું કે ‘આ મસ્તરામને ઓળખી લેજો.’

બાપજી, વિદ્યાનગર શ્રી નંદુભાઈને મળવા ત્રણેક વખત આવ્યા હતા. બેએક વાર તેઓ વડોદરા તેમના ભક્તોને ત્યાં ગયા હોય ત્યારે આવ્યા હતા. તેઓએ પાટડીમાં એક મૌનરૂમ અને નાનું મંદિર બનાવ્યું હતું. ત્યારે તેનું દીપપ્રાગટ્ય કરી ઉદ્ઘાટન કરવા શ્રી નંદુભાઈને કહ્યું હતું, પરંતુ શ્રી નંદુભાઈએ નમ્રતાપૂર્વક બે હાથ જોડી મૌનની ભાષામાં ના પાડી હતી.

છેલ્લે જ્યારે તેઓ દેહ છોડવાના હતા તેના પંદર દિવસ અગાઉ પધાર્યા હતા. તે વખતે તેમની તબિયત બરાબર રહેતી ન હતી. શ્વાસની તકલીફને લીધે નાનો ઓક્સિજનનો બાટલો સાથે રાખવો પડતો હતો. બાપજીએ શ્રી રમેશભાઈ ભટ્ટ દ્વારા પુછાવ્યું

કે ક્યારે મળવા આવી શકાશે ? તેઓ જાતે જ ઉપર પગથિયાં ચડીને શ્રી નંદુભાઈને મળશે એમ જણાવ્યું. શ્રી નંદુભાઈએ કહ્યું, ‘બાપજીને સમય માટે પુછાવવાનું ના હોય, ગમે ત્યારે આવી શકો છો અને તેમને મળવા હું નીચે આવીશ. તેમને ઉપર આવવાની જરૂર નથી.’

આમ, બાપજી અંતિમ વખત શ્રી રમેશભાઈ ભટ્ટ સાથે આવ્યા. બધાંએ સાથે જ પ્રસાદ લીધો. તે દિવસે ચારપાંચ કલાક રોકાયા. શ્રી નંદુભાઈએ ચંદનબહેનને કહ્યું, ‘તું બાપજી પાસે બેસજે અને પૂછવું હોય તે પૂછજે. પૂજ્ય ચંદનબહેન બાપજી પાસે બેઠાં પણ કંઈ પૂછ્યું નહિ એટલે બાપજી બોલ્યા, ‘બરાબર છે, નંદુભાઈ સાથે રહ્યા હોય એને પૂછવાની જરૂર ન હોય !’

જતાં જતાં બાપજી બોલ્યા, ‘નંદુભાઈ તમે તો શ્રીબાળયોગી, શ્રીમોટા અને શ્રીઉપાસનીબાબાને તમારી અંદર સમાવીને બેઠા છો !’

સ્વામી શ્રીકૃષ્ણાનંદજી

ભાદરણવાળા સ્વામી શ્રીકૃષ્ણાનંદજી વિદ્યાનગર ૧૯૭૮ના શ્રીમોટાના જન્મદિન ઉત્સવમાં પધાર્યા હતા. તેઓ નડિયાદ આશ્રમ પણ શ્રી નંદુભાઈને મળવા જતા. શ્રી નંદુભાઈ વિદ્યાનગર રહેવા આવ્યા તે પછી કોઈ પુસ્તક કે પત્ર, અરવિંદભાઈ નામના એક બોમ્બે ડાઈગની દુકાન ચલાવતા તેમના ભક્ત સાથે મોકલતા. તેઓ કહેતા કે ‘શ્રીમોટાને એક શિષ્ય મળ્યો પણ બહુ સરસ શિષ્ય મળ્યો. નંદુભાઈ જેવો કોઈ ન મળે. આટલા સુખમાંથી બધું ત્યાગી દીધું હોય એવો મારી જાણમાં નથી.’

શ્રી નંદુભાઈ વિશે

ઝવેરી ધંધાર્થે ખુદ બની ગયા મૌક્તિક સમા
ગુમાને ના જેની શીતળ ત્વચા કોદી ચળકતી,
પડો આઝાદીનો સુણી અવગણી વૈભવ ઊઠ્યા
નિજાત્માની મુક્તિ પણ ચહી, ત્યજી મોહ - મમતા.

ગુરુની આજ્ઞાથી સકળ સ્થળ યાત્રા પણ કરી,
અને જે ઊર્મિઓ નડતી રહી અધ્યાત્મ પથમાં
બધીયે ઓગાળી શરણ પથદર્શી પરમનું
સ્વીકાર્યું ને સેવી ગુરુચરણ કાર્યાન્વિત રહ્યા.

ઘણું શીખ્યા, લાધ્યા અનુભવ ઘણા અર્થસભર,
અધૂરા જ્ઞાની શી કરી દલીલ ના તર્કવિહીન,
સદા આંતર્દષ્ટિ, રગ રગ રહી નમ્ર પ્રતિભા,
સ્વભાવે આનંદી, વિનીત ધરી સૌ આદત વળી.

ખીલી જેની શોભા શત શત દલે સ્વાર્પણતણી,
ટળે ના શું તેની વિપદ પછી આવાગમનની ?

- સ્વામી કૃષ્ણાનંદ

ખંડવાવાળા શ્રીકેવલાનંદબાબા

પૂજ્ય શ્રીકેવલાનંદબાબા, શ્રીમોટાના ગુરુભાઈ હતા. તેઓ
પહેલાં નારેશ્વરમાં અવધૂત દશામાં વિચરણ કરતા. મેલાં ઘેલાં
ટૂંકી ચઢી અને પહેરણ પહેર્યું હોય, વાળ પણ વધેલા અને મેલા
અસ્તવ્યસ્ત હોય, હાથમાં એક ઝાડની સૂકી ડાળીની લાકડી રાખતા.
રોડ ઉપર એક ગોપાલ ચા-નાસ્તાની છાપરાવાળી હોટેલ હતી તેની
બાજુમાં એ હોટેલ માલિકે બેસવા માટે કંતાન બાંધેલી જગ્યા બનાવી

આપી હતી. ત્યાં ઉભડક પગે બેસતા અને હોટેલવાળાના નાના બાળકની સાથે મસ્તી પણ કરતા. કોઈ આગંતુકને નજીક આવવા દેતા નહિ. કોઈ આવે તો મોટેથી રાડ પાડી તેને તગેડી મૂકતા.

તેઓ એવું કહેતા — ‘ગુજરાત મેં ત્રીન સંત હો ગયે. યોગી, અવધૂત ઔર મોટા. દૂસરા કોઈ નહીં.’ (શ્રીયોગી બાપા, શ્રીરંગ અવધૂત અને શ્રીમોટા)

અમુક વર્ષો પછી તેઓ વડોદરા ચાલ્યા ગયા હતા. ત્યાર પછી તેમની અવસ્થા બદલાઈ હતી. પછીથી તેઓ ભક્તની ઘરે પધરામણી કરતા અને સત્સંગ કરી ભક્તોને દર્શનનો લાભ આપતા. એમના શરીરની છેલ્લી અવસ્થામાં પૂ. શ્રી રમણભાઈ અમીનની ભાઈલાલ અમીન હોસ્પિટલમાં અગાસી ઉપર ખાસ સુવિધાઓ બનાવીને તેમનું રહેવાનું કર્યું હતું.

આવા અવધૂત બાબા મહિને દોઢ મહિને વિદ્યાનગર શ્રી નંદુભાઈને મળવા પહોંચી જતા. ‘આશીર્વાદ’ બંગલાના દરવાજામાં દાખલ થતી વખતે જ મોટેથી મસ્તીમાં બૂમો પાડતાં પાડતાં બોલતા કે ‘મોટા સે મોટા કોઈ નહીં. મોટા સબ સે મોટા. મોટા સે પહલે મોટા હો ગયે હોંગે. મોટા કે બાદ કોઈ મોટા હુઆ નહીં.’ તેઓ ચંદનબહેનને કહેતા કે ચંદન ! તુમ બહુત નસીબવાલી હો કે તુમહેં નંદુ મિલા !! એક વખત શ્રીમતી શ્રેયાબહેન અમીન સાથે આવ્યા હતા. ત્યારે શ્રી નંદુભાઈએ, શ્રેયાબહેનને પૂછ્યું કે બાબાનું નાહવાનું થઈ ગયું ? એ સમયે બાબા વર્ષમાં એકાદ વાર જ નાહતા. આ વાત બાબા સાંભળી ગયા એટલે તેઓ બોલ્યા, ‘આજ યહાં આ ગયે હૈ, અબ નાહને કી જરૂરત નહીં હૈ !’ નંદુ બહુત બડા તીર્થ હૈ ! ઈસ બાર યહ તીર્થ મેં મૈને સ્નાન કર લિયા અબ

નાહને કી જરૂરત નહીં !’ એક વખત શ્રી નંદુભાઈ તરફ આંગળી ચીંધીને બોલ્યા હતા કે ‘મોટા કહાં ગયા હૈ ? મોટા યહીં હૈ.’ શ્રી નંદુભાઈ તેઓ આવે ત્યારે મૌન બેસી રહેતા. બાબા પણ વધારે કંઈ બોલતા નહિ. તેઓ બન્ને મૌનની ભાષામાં વાતચીત કરી લેતા હશે ! છેલ્લે શ્રી નંદુભાઈના દેહત્યાગ પહેલાં આવ્યા ત્યારે બોલેલા કે ‘નંદુ કો તકલીફ નહીં હોને દેંગે. નંદુ કો તકલીફ હો તો હમેં ઉપર જવાબ દેના પડેગા.’ ‘નંદુ તો સચ્ચે મેં હીરા હૈ, હીરા ક્યા બહુત બડા રત્ન હૈ ! મોટા કો ભગવાન કી ભેટ હૈ.’ ‘નંદના ફંદ (કર્મ) તો ગોવિંદ જ જાણે, સંસારી જીવ નહિ જાણી શકે.’ આવું ઘણું ઘણું બોલતા.

શ્રીનારાયણ સ્વામી

શ્રીનારાયણ સ્વામીનો હિમાલયમાં આશ્રમ છે. તેઓનું એક ભક્ત કુટુંબ મદ્રાસમાં રહેતું હતું. મદ્રાસના શ્રી બાબુ સરકાર જે શ્રીમોટાનાં સ્વજન છે, તેમના મોટાભાઈ શ્રી હરિલાલ બારાઈના આ નારાયણ સ્વામી ગુરુ થાય. તેઓ મદ્રાસ આવે ત્યારે શ્રી બાબુ સરકારને ત્યાં ઊતરતા. એક વખત સુરતમાં હરિ:ૐ આશ્રમ બની રહ્યો હતો ત્યારે ત્યારના રૂમ નંબર બેમાં (હાલનો રૂમ નંબર ચાર) ભજન ગાવા પધાર્યા હતા. આશ્રમ હજુ શરૂ થયો ન હતો. તેઓ ભજનમાં એટલા લીન થઈ જતા કે તેમને સમયનું ભાન ન રહેતું. આથી, તેઓને બીજે ક્યાંય જવાનું હોય તો સમયસર પહોંચી શકાતું નહિ.

એક વખત તેઓએ પૂજ્ય શ્રીમોટાને તિરુમાલામાં બાલાજી મંદિરે દર્શન કરવાં જવા આગ્રહ કર્યો હતો. શ્રીમોટાને તો જવું ન

હતું. તિરુમાલામાં એ બન્ને ભજન ગાતાં ગાતાં ગયા ત્યારે તેમને કોઈએ રોક્યાં નહિ. ભજન કરતાં કરતાં ગયા અને છેક મૂર્તિની પાસે જઈને ઊભા રહ્યાં. તેઓ બન્નેને ભાવસમાધિ થઈ ગયેલી. મંદિરના ઈતિહાસમાં તે દિવસે તિરૂપતિ બાલાજીનું મંદિર મોડામાં મોડું બંધ થયેલું.

શ્રી નંદુભાઈ ૧૯૫૧માં કુંભકોણમ્ આશ્રમ બન્યા પછી, ત્યાં મૌનમાં સાધનાર્થે બેસતા. એક વખત શ્રીનારાયણ સ્વામી દક્ષિણમાં હશે ત્યારે કુંભકોણમ્ આશ્રમ પધાર્યા હતા. તે સમયે તેઓએ શ્રી નંદુભાઈને અખરોટના લાકડાની કરતાલ ભેટ આપી હતી. એ કરતાલ શ્રી નંદુભાઈ ભજન કીર્તન વખતે વાપરતા હતા.

સંતોનાં દર્શનનો લાભ

આ ઉપરાંત, શ્રી નંદુભાઈના જીવનકાળમાં અનેક બીજા સંતોનાં દર્શનનો લાભ એમને મળ્યો હતો. જેમ કે શ્રીઅરવિંદ, શ્રીમાતાજી (પોંડિચેરી), શ્રીરમણ મહર્ષિ, પપ્પા સ્વામી શ્રીરામદાસ અને શ્રીકૃષ્ણાબાઈ, શ્રીઉપાસની બાબા અને શ્રીગોદાવરી માતા, શ્રીમહેરબાબા, શ્રીઈંદિરાદેવી, શ્રીગોદડિયા મહારાજ, શ્રીરંગ અવધૂત મહારાજ, શ્રી ચિન્મયાનંદજી, શ્રીયોગીબાપા, શ્રીઆનંદમયીમા, મહાત્મા ગાંધીજી, શ્રીગુરુદયાલ મલ્લિકજી, શ્રી વિમલાતાઈ, શ્રી દિલીપકુમાર રોય વગેરે.

(‘સમર્થના સથવારે’ની નોંધને આધારે - સં.)

૨૨. અંતિમ દિવસો

પૂજ્ય ભાઈની અંતિમ સ્થૂળ વિદાય સુધી ‘ભાઈ’ અમારા પરીવારમાં પૂજ્ય શ્રીમોટાની - પ્રભુની કૃપાથી ‘પૂ. ભાઈ’ બનીને રહ્યા. પરિવારમાં નાનાંમોટાં સૌને તેમનું કામ કરવામાં પૂજ્ય શ્રીમોટાનું કામ કરતા હોય તેવો ઉત્સાહ-આનંદ અનુભવાતો. બાળકો તો આપોઆપ જ ભાઈને સ્થાને ‘મોટા’ કહીને જ સંબોધતાં. પ્રભુના - પૂજ્ય શ્રીમોટાના અમે ખૂબ ખૂબ ઋણી છીએ. ક્યા શબ્દોમાં વ્યક્ત કરવું ?

વલ્લભ વિદ્યાનગરના નિવાસ દરમિયાન પૂ. ભાઈ ૧૯૯૭ સુધી સાધનાની સાથે સાથે સમાજકલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહિત કરવા કાર્યરત રહેતા. થઈ શકે ત્યાં સુધી બીજાઓને ઓછી તકલીફ આપતા. નાનામાં નાની બાબતોની ખૂબ ચીવટ રાખતા. દરેક ક્રિયા તથા વહેવાર તદ્દન વ્યવસ્થિતપણે થતો. તેઓ દૃઢ મનોબળ ધરાવતા તેથી ૧૦૦ વર્ષની ઉંમર થતાં પણ શારીરિક ક્રિયાઓ સમય પ્રમાણે જ થતી. કશું જ યદ્વાતદ્વા નહિ. પેશાબ, શૌચ, સૂવાનું વગેરે એકદમ નિશ્ચિત સમયે થતું. છેવટ સુધી સભાન હતા. શારીરિક શક્તિ પણ ઉંમરના પ્રમાણમાં ઠીક જળવાઈ હતી. ઊઠતાંબેસતાં તથા સૂતી વખતે બીજી વ્યક્તિની સહાય લેતાં, પણ સાથે તેઓ પણ પ્રયત્નશીલ રહી સહકાર આપતા, જેથી સામેની વ્યક્તિને તકલીફ પડે નહિ. છેવટ સુધી સહજતાથી અનુકૂળ થઈને રહ્યા. ક્યારેય કોઈ ઈચ્છા નહિ કે કોઈ ફરિયાદ નહિ. ઊલટપક્ષે વારંવાર અમને કહેતા, ‘તમે સૌ મારી કેટલી બધી સંભાળ રાખો છો ?’ અમે હસીને કહેતા, ‘ભાઈ, તમે કે અમે ?’

૧૯૯૭ પછી વલ્લભ વિદ્યાનગરમાં લખવા-વાંચવાનું કામ ધીરે ધીરે ઓછું કરતા ગયા. આંખોની ઝાંખપ તથા અંતરના ઊંડાણમાં ઊતરી જવાનું બનતાં લોકો સાથેનો સંસર્ગ ઓછો કરવાનું બનતું ગયું. દિવસે ૧૧થી ૫ મારે કોલેજનું કામકાજ, ઘરે આવ્યા બાદ સ્વજનોને આવકારવાનું. તેથી પૂ. ભાઈના અંગત કામકાજમાં ઢીલ થતી, જેથી પૂ. ભાઈએ ધીરે ધીરે પત્રવહેવાર તદ્દન બંધ કરવાનો નિર્ણય લીધો. સ્વજનોને મળવું નહિ તેમ પણ વિચારતા પરંતુ સ્વજનો તરફથી વિનંતી થતાં, કોઈના પણ દિલને ઠેસ ન પહોંચે તે હેતુથી શારીરિક શ્રમ પડવા છતાં જે સ્વજનો આવે તેમને મળતા. પોતે પોતાનામાં જ રત રહી દિવ્ય આનંદમાં રહેતા. તેઓ વારંવાર કહેતા, ‘હવે મને કોઈનેય મળવામાં રસ નથી.’ સવારથી રાત્રિએ સૂતા સુધીમાં ભાગ્યે જ બેત્રણ વાક્યો બોલતા. ઈશારાથી કામ ચાલે તો શબ્દનો ઉપયોગ ટાળતા. ઘણાં વર્ષોથી તેમના સાંનિધ્યમાં રહેવાથી તેમની દૈનિક જરૂરિયાત, તેઓ શું કહેવા માગે છે ? ક્યારે શાની જરૂર પડશે ? વગેરેનો ખ્યાલ હતો જ, તેથી જેમ બને તેમ પૂ. ભાઈને બોલવું ન પડે તેની કાળજી લેવાતી.

મહાપ્રયાણ

કોઈ મને પૂછે કે મૃત્યુ ટાણે તમોને શી ઈચ્છા છે ? તો શી ઈચ્છા જણાવો. મારો જવાબ : ‘હે પ્રભો ! મૃત્યુ ટાણે એકમાત્ર તારી જ યાદ ભાવભરી રહો ને જો બીજો જન્મ હોય તો તે જન્મમાં બચપણથી જ તારી નિરંતર અહેતુકી ભક્તિ, ગમે તેવા સંજોગોમાં ટકે તેવી ને તારા યંત્ર થવાની સિદ્ધિ આપજો.’ આ મારી છેલ્લી ઈચ્છા કે પ્રાર્થના રહે.

- નંદુભાઈ

અંતિમ વિદાયના ૩ દિવસ પહેલાં તા. ૧૭-૧૦-૨૦૦૪ના રોજ શારીરિક રીતે થોડા નરમ થયેલ. આસો સુદ પાંચમ (પાંચમું નોરતું) દેશી તિથિ પ્રમાણે તેમનો જન્મદિન હોઈ, (ગયા વર્ષે) આ તિથિ ૧૮ ઓક્ટોબરના દિને હતી. ૧૮ ઓક્ટોબરના બે દિવસ પહેલાં સાધારણ કફની શરૂઆત થયેલ. શ્રીઅરવિંદના પરમ ભક્ત ડૉ. ભાલેન્દુભાઈ વૈષ્ણવ જેમને પૂજ્ય ભાઈ પ્રતિ અનન્ય ભાવ હતો તે અવારનવાર ચેક અપ કરી જતા. ડૉક્ટર સાહેબે કફની દવા શરૂ કરી હતી અને તેનાથી રાહત થતી આવતી હતી.

તા. ૧૯-૧૦-૨૦૦૪ના દિવસે પૂજ્ય ચંદનબહેને તેમના ભાઈઓને પોતાને ઉપર લઈ જવાનું કહ્યું. તે મુજબ ઉપર લઈ ગયાં અને પૂજ્ય ભાઈની પથારીની બાજુમાં ખુરશીમાં પૂજ્ય ચંદનબહેન બેઠાં અને ‘હરિને ભજતાં...’ ભજન ગાવાં લાગ્યાં. આ સાંભળી શ્રી નંદુભાઈ પણ સાથે સાથે ભજન ગાવા લાગ્યા. રૂમમાં એક ટેપ રેકોર્ડર હતું, પરંતુ દૂર હતું. પૂજ્ય ચંદનબહેનથી ઊભા થઈ શકાતું ન હતું. એટલે પૂજ્ય નંદુભાઈના અવાજમાં ભજન રેકોર્ડ કરી શકાયું નહિ. આવી સુંદર તક જતી કરવી પડી. જેવી ઈશ્વરની ઈચ્છા એમ માની પૂજ્ય ચંદનબહેને મન મનાવ્યું ! શ્રી નંદુભાઈ સામાન્ય રીતે ધૂન કે ભજન ગાતાં જોવા મળતાં નહિ. એમનું વ્યક્તિત્વ યોગી પુરુષ જેવું હતું. સંગીત અને ભજન તેઓને પ્રિય હતાં, પરંતુ તેમને ભજન ગાતાં સાંભળવા એ એક અપવાદરૂપ લલાવો હતો.

તા. ૨૦-૧૦-૨૦૦૪ શતાયુ નિમિત્તે અમુક સ્વજનો બહારગામથી તથા વિદ્યાનગર-આણંદનાં સ્વજનો પૂજ્ય ભાઈને પ્રણામ કરવા આવેલાં. તેઓના ગયા બાદ પૂજ્ય ભાઈએ પૂછ્યું,

‘આ બધાં કેમ આવે છે ?’ અમે કહ્યું, ‘તમારા શતાયુ થવાના નિમિત્તે તમારાં દર્શને આવેલાં.’ પૂછતાં થોડું મગનું તથા ખજૂરનું પાણી પીધું. બપોરે ૩.૩૦ના સમયે ચંદન..ચંદન..ચંદન ત્રણ વખત મોટેથી બૂમ મારી. બન્ને પગના ફેકચરના કારણે હું પોતાની જાતે ઊઠીને જઈ શકતી ન હતી. મેં મારા ભાઈને કહ્યું, ‘પૂજ્ય ભાઈ બૂમ કેમ મારે છે ?’ મારા ભાઈ કહે, ‘અમે ઉપર જ હતા. પૂજ્ય ભાઈ સૂઈ રહ્યા છે. હમણાં જ મગનું પાણી વગેરે આપીને નીચે આવતો હતો ને ભાઈએ બૂમ મારી.’ સૌ ઉપર દોડીને ગયા. ભાઈ તો સ્વસ્થ હતા. આરામ કરતા હતા. ત્યાર બાદ થોડી વાતચીત કરી. સાંજે ૪.૩૦ના સમયે થોડી ચાનું પૂછતાં હા પાડી. (જે ક્યારેય લેતા નહિ). ખુરશીમાં બેસાડ્યા, ચા પીધી. વ્હીલચેરમાં બેસાડી અગાશીમાં થોડા આંટા મરાવી ફેરવ્યા. પૂજ્ય ભાઈએ કહ્યું, ‘હવે મને અંદર લઈ જાઓ.’ રૂમમાં આવી તેમના કહેવાથી સુવાડી દીધા પછી બોલ્યા, ‘હવે મને ડિસ્ટર્બ ન કરશો.’ હું નીચે હતી. ૫.૩૦ના સમયે મને નીચે સંદેશો મળ્યો, મને ઉપર લઈ જવા માટે હું પૂજ્ય શ્રીમોટાના ફોટા સામે બેઠી હતી. તરત જ બોલાઈ ગયું, ‘પ્લીઝ, મોટા મને જલદી ઉપર પૂજ્ય ભાઈ પાસે પહોંચાડો.’ હું કેવી રીતે જલદી જઈશ ? બાજુમાંથી ચાર સશક્ત ભાઈઓ સંદેશો મળતાં આવી પહોંચ્યા-ખુરશીમાં બેસાડી-ખુરશી અધ્ધર કરી બેત્રણ મિનિટમાં મને (પ્લેનમાં ઊડતી હોઉં તેવો અનુભવ થયેલ) ઉપર પૂજ્ય ભાઈ પાસે લઈ ગયા. પૂજ્ય ભાઈના ઓશીકા પાસે ખુરશી મુકાઈ. તેમનો ડાબો હાથ ઓશીકાની બાજુમાં હતો. મેં તે હાથમાં મારો ડાબો હાથ મૂક્યો. જમણો હાથ તેમના કપાળે મૂકી હરિ:ૐ બોલી, તરત જ મારી તરફ સહેજ ડોક તથા નજર ફેરવી. આંખના ઈશારાથી પ્રતિભાવ આપી ધીરેથી શ્વાસ

મૂકી દીધો. ડૉક્ટર સાહેબ તે દરમિયાન ફોન પહોંચતાં આવી ગયા. ચેક અપ કરી અમને ઈશારો જણાવી દીધો. અંતિમ ઘડી સુધી પૂજ્ય ભાઈ સભાન હતા.

શરૂઆતના મૌનમાંથી બહાર આવ્યા બાદ મને તેમની રૂમમાં એ વખતે કહેલું, ‘મારો છેલ્લો શ્વાસ તારી હાજરીમાં જશે, તું મારી બાજુમાં હોઈશ. તેમની વાણીમાં કેટલું ને કેવું સામર્થ્ય !!

આ ઘટના બનતાં પહેલાં છેલ્લા એક વર્ષથી માનસિકપણે મને તૈયાર કરતા જ હતા. તેમના ગયા બાદ કોઈ પણ લૌકિક ક્રિયા ન કરવી, જેમ બને તેમ જલદી ક્રિયા કરાવી દેવી, કોઈ ભીડ કે મેળાવડો વિદ્યાનગરમાં ન કરવો તેવી સ્પષ્ટ સૂચના મૌખિક તથા લખાણ કરી વીલ પણ કરેલું. (પૂજ્ય ચંદનબહેનના પત્રમાંથી સાભાર)

પૂજ્ય ભાઈનું શરીર મેઈન બેઠકરૂમમાં સુવડાવવામાં આવ્યું. ત્યાં શ્રી જયંતીભાઈ અને શ્રી પ્રભુદાસ જાની, પૂજ્ય ભાઈના દીકરા શ્રી સિદ્ધાર્થભાઈ અને તેમનાં પત્ની શ્રીમતી ઈલાબહેન, બીજી એકાદ બે વ્યક્તિ અને પૂજ્ય ચંદનબહેનનાં પરિવારના સભ્યો હાજર હતાં. શ્રી જયંતીભાઈ જાનીએ હરિ:કૉંની ધૂન ભાવપૂર્વક કરાવી અને પૂજ્ય ભાઈના દેહને ધૂનની સાથે સાથે એમ્બુલન્સમાં કરમસદ ગામ પાછળના સ્મશાને લઈ જવામાં આવ્યો. શ્રી રાજેશભાઈ અને શ્રી સુભાષભાઈ પણ સ્મશાને પહોંચ્યા હતા. અમદાવાદથી લેખડિયા પરિવારના અજાતશત્રુ એવા આદરણીય શ્રી અતુલભાઈ લેખડિયા, શ્રી રમેશ પટેલ અને શ્રી હસમુખભાઈ પણ સ્મશાને આવી પહોંચ્યા હતા.

અંત્યેષ્ટિ માટે લાકડાંની હાથોહાથ ગોઠવણ કરી પૂજ્ય ભાઈનો દેહ તેના ઉપર સુવડાવ્યો. પૂજ્ય ભાઈના પરિવારના દીકરાઓએ

અગ્નિસંસ્કારની વિધિ મુજબ ક્રિયા કરી અગ્નિ મૂક્યો. શ્રી જયંતીભાઈ જાનીએ ધીમે અવાજે સ્મશાનમાં હરિ:ૐની ધૂન ભાવપૂર્વક ચાલુ રાખી. ત્યાં હાજર રહેલાં સર્વે પણ ધૂનમાં જોડાયાં. પૂજ્ય ભાઈનો દેહ અગ્નિદેવની સવારીમાં સવાર થઈ અનંત બ્રહ્માંડમાં વ્યાપેલા ચેતનમાં એકરૂપ થઈ ગયો. સ્મશાનમાં અગ્નિદેવ પણ પૂજ્ય ભાઈની રજા-મંજૂરી લઈને આવ્યા હોય તેવી ત્યાં સહજતા - હળવાશ લાગી.

આજે ઉષાના આગમન સાથે સૂર્યનારાયણ ભગવાને પણ પોતાનું દિવ્ય વાત્સલ્ય પ્રગટાવ્યું. જેને સ્વીકારતાં અગ્નિદેવે પણ આ મહાપ્રયાણના યોગીને પોતાનામાં સમાવી લીધા. સમીરના (સૂર્યના) આહ્લાદક સ્પર્શે હાજર રહેલાં સૌને, પ્રસંગને ઉચિત સ્વસ્થતા અને શક્તિ પ્રદાન કરી. સૂરજદાદાની સાક્ષીએ અગમ પ્રદેશના અનંતયાત્રીને સૌએ હૃદયપૂર્વક, ભાવભક્તિપૂર્વક મનોમન વંદન કર્યાં. પૂજ્ય ભાઈના સ્થૂળ દેહને ચેતનના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપમાં એકાકાર થતો સૌએ અનુભવ્યો અને સૌમ્યતાપૂર્વક ઘટના - પ્રસંગનો સહજતાથી સ્વીકાર કરી એકબીજાને હરિ:ૐ કહી સૌએ વિદાય લીધી. (શ્રી સમીરભાઈના પત્રમાંથી)

૨૩. પૂજ્ય શ્રીમોટાના સાહિત્યનું સંપાદન અને પ્રકીર્ણ લેખો

પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં પુસ્તકોનું આયોજન

પૂજ્ય શ્રીમોટાનો પત્ર

હરિ:ૐ

તા. ૨૯-૧૨-૧૯૪૮

કુંભકોણમ્-ઈંદુબાનું ઘર

પ્રિય ભાઈ,

આ વખતે આ દક્ષિણમાં આવી ગયાનું થયું. ભવિષ્યમાં તો કોઈના બોલાવ્યા વિના મારે જવાનું નથી. ને મૌનને વિશે પણ કોઈના જણાવ્યા વિના કશી પ્રવૃત્તિ નથી. તેથી, આ બાજુથી નીકળ્યા બાદ ક્યાં રહેવું ? તમારે ત્યાં રહીને મારે હેમંતભાઈ કને ત્રણ ચાર ચોપડીઓ છપાય તેટલું લખાણ તૈયાર કરાવવું છે. હવે તો પહેલું હેમંતભાઈના કાગળોમાંથી જેટલું થાય તેટલું પૂરું કરી લેવું ને તે પછી તમારા ને કાંતાના કાગળો પૂરા કરી દેવા ને તે પછી બાકી બધાંના કાગળમાંથી. આમ છ એક ચોપડીઓનું લખાણ તૈયાર કરાવી દેવું છે. એને માટે ઓછામાં ઓછા છ માસ તો જોઈએ જ, વધારે ગણીએ તો નવ માસ. હવે તેટલો લાંબો ગાળો તમારી સાથે રહેવાનું થતાં આપણે બધાં પરસ્પર પ્રેમભાવથી, સુમેળભાવથી ને આનંદભાવે રહી શકીએ એવું માગી લઉં છું. હું પોતે અમુક રીતે જ વર્તી શકીશ એમ તો કેમ કરીને કહી શકું, પણ મારાં લીધેલાં કામમાં પરોવાયેલ હોઈશ એટલે કશો વાંધો તો નહિ આવે ને ખાવાની બાબતમાં તો કાંતુને તકલીફ આપવાનું થવાનું, પણ એટલો મોટો ગાળો રહેવાનું થતાં - થોડો સમય કાશીબાને ત્યાં પણ જમવાનું કરીશ જ ને વજુનો કાગળ પરમ દિવસે જ એને

ત્યાં જવાનો આવ્યો છે એટલે બે એક માસ તો એને ત્યાં પ્રિય(હેમંતભાઈ)ને હું જઈને રહેવાનો. આવો હાલમાં તો આ બાજુથી નીકળ્યા બાદનો ત્યાં આવ્યા કેડેનો કાર્યક્રમ છે.

બધા કાગળો લખાઈ ગયા કેડે તે તે બધું ગંગાજીમાં મારે પધરાવી દેવું છે. જે જે કાંઈ છે તે બધું છપાઈ જાય તેની વ્યવસ્થા હમણાં કરવાની નથી, પણ ચોપડી છપાવવા કાજેનું મેટર હમણાં છ ચોપડી જેટલું અથવા તેટલું તો તૈયાર કરી લેવું જ છે. જોકે હેમંતભાઈની સંમતિ આ કામમાં મેં લીધી નથી પણ તે મને મળશે એવી આશા છે. તે ધારો કે સંમતિ નહિ આપે તોપણ તે કામ કરવું છે તેટલું તો ચોક્કસ. જેટલાં થોથારિયાં પડ્યા છે તે ખલાસ કરી દઈને તેમને સ્વાહા કરી દેવા છે. તે કામમાં કદાચ વર્ષ જાય તોય ભલે. આ કામ માટે તમારા હૃદયની સહાનુભૂતિ ને હૃદયનો ઉમળકાભર્યો સહકાર મળી રહેશે એવો મને વિશ્વાસ છે ને આ કામ હાથ લેતાં જે જે કોઈનો મને તેમને ત્યાં બોલાવવાનો કાગળ આવશે તો એક પ્રશ્ન રહેશે કે મારે સાથે હેમંતભાઈને લઈ જવા પડશે. તો તેમનું ભાડું મારે આપવાનું રહે. તેમને અડધું ભાડું આપણા સાહિત્ય પ્રકાશન ફાળામાંથી આપીએ, પા ભાગ પોતે આપે ને પા ભાગ જેઓ મને બોલાવે તેઓ આપે. આવું હાલ તો નક્કી કરવાનું. તમારી પોતાની મંજૂરી તે બાબતમાં મળી ગયા બાદ હેમંતભાઈને તે બાબતમાં લખવાનો છું. તમે કહેશો કે ‘તે બાબતમાં તમે પોતે સર્વ વાતે જે કરો તે કરી શકો છો, તેમાં મારી મંજૂરીની વાત યથાયોગ્યપણે નથી.’ મારાં એ કામમાં તમારો હાથ છે, તમે પોતે જ તેમાં નિમિત્તરૂપે છો. તમે તે કામ ન ઉદ્ભવવાનું કર્યું હોત તો તે આટલું થયું જ ના હોત, ને પુસ્તકો

છપાવવાની યોજનાનું મૌલિકપણું પણ તમારું જ હતું ને તે કાજેના ફાળાની યોજના પણ તમારી જ હતી. હું તો માત્ર વાણોતર છું. મારું કશું નથી. ને આ કામમાં માત્ર તમને રસ લેતા કરવાને ખાતર આવું લખું છું તેવું પણ નથી. તમારા હૃદયના પ્રેમાળ ઉત્સાહ વિના મારા પગમાં જોમ પ્રકટી શકવાનું નથી, તે મારે મન નક્કર હકીકત છે, તે જાણશોજી. માટે, મને તમારો જવાબ નિરાંતે આપશોજી.

ત્રિચિ તા. ૩૧-૧૨-૧૯૪૮ના રોજ બપોરે પહોંચી જઈશ. જો તમારાં સંમતિ ને આશીર્વાદ (આ શબ્દ તમને કદાચ ભારે પડતો લાગે પણ કામને માટે તે શબ્દની ભાવના હોવી તેમાં કશું અજુગતું નથી) મળે તો પછી હેમંતભાઈના મૂળથી બધા કાગળો ને તે અંગેની તમે તૈયાર કરાવેલી નોટો - તેમના જ કાગળો જેમાં ઉતારેલા હોય - તે બધા સાથે હેમંતભાઈને હું મારી કને બોલાવી લઉં. આ અંગે પહેલાં તમારો જવાબ મને મળી જવો ઘટે.

એ જ લિ. તમારા ભાઈના સપ્રેમ ઘણા ઘણા રામ રામ
પૂજ્ય શ્રીમોટાના સાહિત્ય પ્રકાશનમાં ફરીથી રસ લીધો
શ્રી નંદુભાઈના પત્રો

હરિ:ૐ

તા. ૫-૮-૧૯૪૯

પૂજ્ય પ્રિય,

૧૯૪૧ના ઓગસ્ટની અંતમાં કે સપ્ટેમ્બરની શરૂમાં રેલવે કોલોની તરફ ફરવા જતાં થયેલ વાતો ને વિચારોનો મને બરાબર ખ્યાલ છે. મારી જ તે દરખાસ્ત હતી. જ્યાં સુધી અમો માત્ર માનવી છીએ ત્યાં સુધી મનના માલિક ના હોવાના કારણે અવચેતનાના થરો પણ ડોકિયાં કરી જાય છે. પરિણામ ઉપર દુન્યવી

મને (Mind) મદાર રાખ્યો, પુસ્તક પ્રકાશન બાબતમાં તેનો ઉપાડ-માગ ઉપર જ મને (Mind) મદાર રાખ્યો. કારણ કે તે પ્રવૃત્તિ મને (Mind) પોતાના જ માત્ર વિકાસાર્થે નહિ યોજેલી. નહિતર સામાની સામું ન જુઅત. ત્યારે જે યોજના વિચારાયેલી તે વેળા એવો ખ્યાલ હતો કે જનતા આવા સાહિત્યને ખૂબ વધાવી લેશે ને તેવા જ કંઈક ખ્યાલે તે વિચારાયેલ, પરંતુ ત્યાર બાદ સાધક તરીકે ખરી રીતે ખ્યાલ મને પોતાને લાભ થાય છે કે નહિ તે જ રાખવો ઘટતો હતો. જનતા સામું જોવું જોઈતું ન હતું ને તેથીયે વિશેષ તો તમો જે કામ બતાવો કે કરાવા ઈચ્છો તે જ કામ મારે સૌથી ઈષ્ટ અને મિષ્ટ તથા શ્રેષ્ઠ ગણીને તે વધાવી લેવું ઘટતું હતું. કિંતુ તેમાંથી ચૂક્યો છું, તો ભૂલ્યા ત્યારથી સવાર ગણીને તે અંગે નવેસરથી હું તમોને ખાતરી આપું છું કે તે કાર્ય હું ગુરુકાર્ય સમજીને પ્રથમ પસંદગી તેને આપીશ. તે કામથી મને પોતાને લાભ છે એ જ મારે માટે પૂરતું હોવું ઘટે. બહારનાં પરિણામનો ખ્યાલ હવે નહિ રખાય ને તે કાર્ય જરૂર મને સોંપશો એ વિનંતી છે. થઈ ગયેલ તબક્કા પૂરતી એટલી ખાતરી આપું છું કે તેમાં રસ ઘટેલ હોવા છતાં તેમાં યદ્વાતદ્વાપણે કશું કર્યું નથી. જોકે તેમાં યશ મને નથી. મારી પ્રકૃતિ તેમ કરવા દે તેમ પણ નથી. એટલે જેટલું કર્યું છે, કમને પણ કર્યું છે તે પણ યોગ્યપણે તો થયું જ હશે તેની ખાતરી રાખશોજી. પ્રૂફ તપાસવાનું મને આવડતું-ફાવતું ન હતું, પણ તે નવજીવનમાં થોડા દિન જઈને શીખી આવવાની તત્પરતા મેં દાખવી હતી. ને તમોને તે જણાવ્યું પણ હતું. ને ‘પ્રેમગાથા’નું પ્રૂફ તપાસવાનું આવતાં પ્રતાપભાઈને મળીને તેમની સાથે રહીને તે તપાસવાનું સૂચવાયેલું, પણ

પ્રભુકૃપાથી-તમ કૃપાથી તેમની સાથે એક બે વખત તપાસ્યા બાદ તો તે કામ, એકલા હાથે સારી રીતે થઈ શકવાની શક્યતા લાગી અને થઈ શકેલું ને ત્યારથી પ્રૂફ રીડિંગમાં રસ પણ જાગ્યો અને તે પછીનાં બધાં પ્રકાશનોનાં પ્રૂફ સરસ અને આનંદથી જ તપાસ્યાં છે તેની મને ખાતરી છે. તેમાં કંટાળો આવ્યો નથી. લેખન કાર્ય મને ગમે છે ને ગમશે. નકલો ઉતારવી પણ ગમે છે, પ્રૂફ તપાસવી પણ ગમે છે, ને પુસ્તકોની વ્યવસ્થા-તે વ્યવસ્થાકાર્ય પણ મને ગમે છે અને હવે જનતા સામે નજર નહિ રહે તેની ખાતરી માનશો. ભલેને એક પણ પુસ્તક ન ખપે અથવા ખપે તોય ભલે ને ન ખપે તોય ભલે. આ વાક્ય મને ઉત્સાહ પ્રેરવા સારુ બસ છે. આ બધું ભાવુક ભાવદશાને લીધે નથી લખતો પણ સમજી વિચારીને ને તેની જવાબદારી સમજીને લખું છું. તો કૃપા કરીને તે બાબતમાં પણ હવે હું તમારો જ છું તેમ ગણશોજી ને અમારાં તન, મન અને ધન - ત્રણે તે અંગે તમારાં ગણશોજી. તન અને મન જો તમોને સોંપી શકું તો ધન તો એની મેળે આવી જ જશે. તન સોંપવું સહેલું છે, મન સોંપ્યું સોંપી શકાતું નથી. હા, જો કોઈ તેને રજિસ્ટર્ડ કરાવી આપી શકે તો તમોને મન વેચાણ કરી દેવા તત્પર છું, પણ મન મારા તાબાની વસ્તુ નથી. આજે જે દશા પ્રવર્તતી હોય તે કાલે તેવી જ રીતે ને તેટલા જ ભાવમાં પ્રવર્તશે તેની ખાતરી પામર માનવી મન કેવી રીતે દઈ શકે ? બહુ બહુ તો તેના ઉધામાને વશ ન થવાને તન ને મનતોડ પ્રયત્ન કરે, મચક ન આપે, યુદ્ધ આપે ને તેની અસર બાહ્ય વર્તનમાં આવવા ના દે. તેથી વિશેષ શું કરી શકું ? એક પણ અનિષ્ટ વિચાર હવે નહિ આવવા દઉં એવી ખાતરી આજે આપું, પણ મનનો માલિક

ના હોવાના કારણે વાતાવરણમાંથી પણ ગમે ત્યારે અનિષ્ટ તત્ત્વ આવી જવાનો સંભવ રહે છે. તે જૂના સંસ્કારો પણ હોય. ત્યાં કેવી રીતે હું મનની ખાતરી આપું ? બાકી, તમારી શરતે મારા મન ને તનને હું તેઓને તમારી સેવામાં અર્પવા તદ્દન ખુશી છું, તે પ્રામાણિકપણે હું તેઓને (મનાદિકરણને) યુદ્ધ આપીશ - જરૂર પડ્યે.

કિરાપટ્ટીમાં શરૂઆત

કાવ્યો અને છંદ રચનામાં રસની શરૂઆત

હરિ:ૐ

તા. ૧૩-૮-૧૯૪૯

કાવ્યોના છંદ વગેરે મને ‘પ્રેમ’માંથી મળ્યા છે. ૧૯૪૨માં તમો પ્રભાબાને કાવ્યો મારી પાસે લખાવતા ત્યારે હ્રસ્વ-દીર્ઘઈ તથા કાવ્યોના શબ્દો હું ઝડપી શકતો ન હતો. ને તેમાં રસ પણ આવતો ન હતો, પણ પછી તો તમારાં લખાણો ઉતારવાનું થતાં ઊંડાણમાં જવાનું થતાં તેમાં રસ જામ્યો અને તે કાળે તમારી લેખન પ્રવૃત્તિ કાવ્યમાં મુખ્યત્વે ઘણી રહેતી. તેથી મને થયેલું કે મારે જો આ સાહિત્યને ઉપયોગી થવું હોય તો કાવ્યમાં રસ પ્રગટવો જોઈએ અને તે તમોને ઉપયોગી થઈ પડવાના અસ્પષ્ટ કે સ્પષ્ટ ખ્યાલે ને પ્રેમના ખેંચાણે તે દિશામાં પણ આપમેળે પ્રગતિ થઈ. તો જો આવી સ્થૂળ વસ્તુમાં પણ પ્રેમનું આકર્ષણ, તેનો રંગ ને પ્રાસ બેસાડી શકે છે, તે તરફ અણગમો હોવા છતાં તો સૂક્ષ્મ ચેતનાનો પ્રાસ પણ તે પ્રેમ વધતાં જરૂર બેસે જ બેસે. જેમ તમોએ લખ્યું છે કે, ‘તેથી જાગતા નરના સંપર્કમાં આપણાં મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ, ચિત્ત, અહમ્ -હૃદય આદિ જેટલાં પ્રેમભક્તિ જ્ઞાનયુક્ત હોય તેટલું તે દિશામાં તે ખરું કમાઈ શકે. તેમ છતાં પણ કોઈ શંકાવાળો કોઈ ગમે તેવો પણ જે જાગતા નરના સંપર્કમાં ઘણાં

વધારે વર્ષો જો રહી શક્યો હશે તો તેવાને પણ તે ઠેકાણેથી પેલા જાગતા નરનો સ્પર્શ કે સંપર્ક ઊંચે તાર્યા વિના રહી શકવાનો નથી, એ નક્કર હકીકત છે. (તા. ૪-૮-૧૯૪૯નો પત્ર)

તો જેમ કાવ્યનું મારું બન્યું તેમ ચેતનાના સંપર્ક વિશે પણ પ્રાસ જરૂર બેસવાનો જ છે એ સમજાયું - એ રીતે.

મારો પોતાનો રસ તો તમારાં કાવ્યો સમજતો થાઉં, તેને બરાબર ઉતારી શકતો થાઉં તે મુખ્યત્વપણે હતો ને તેવું હોઈ તેટલું મેળવ્યું ને તેથી આપમેળે જે કંઈ મનમાં ગણગણાટ તરવરે તે ઉતારી લઉં, બાકી, હજી કાવ્યોનું સાહિત્ય માસિકોમાં આવતું હું ભાગ્યે જ વાંચું છું. એટલે તેમાં મારો ખરો રસ જાગૃત નથી જ થયો એમ મને લાગે છે.

‘પ્રણામ પ્રલાપ’ પુસ્તકમાં મથાળાં મેં વ્યાસમાં કરેલાં

‘પ્રણામ પ્રલાપ’માં જીવન સ્વાર્થ ને જીવન સ્વાદ (મથાળું મારું કરેલું છે) નામનું કાવ્ય—ગઝલ છે. આમાં જીવન અસ્તિત્વનું ચિંતવન આખરે આવશ્યક ગણાયું છે. તે વાંચીને ખૂબ આનંદ થયો હતો. એવા ચિંતવને મારામાં અનેક વાર પ્રાણ પૂર્યા છે ને ઉત્સાહિત કર્યો છે.

સૂચિકાર્યની શરૂઆત કિરાપટ્ટીથી

હરિ:ૐ

તા. ૭-૫-૧૯૫૦

જે સૂચિકાર્ય હું કરી રહ્યો છું તેવું નાના પાયા ઉપર કિરાપટ્ટીમાં મારી ઉતારેલ નોટોમાં, નોટોના છોડે બે નોટોમાં, તેવું કરવાનો પ્રયાસ પણ કરેલો ને તે પછી અધૂરું રહેલું તે આમ પરિપૂર્ણ થાય છે. આદરેલ કાર્ય પૂર્ણ થાય છે, તે પણ એક આનંદનો વિષય છે. આમ, આવી નાની ઈચ્છાઓ આપમેળે સ્વતઃપણે પૂરી પડે છે.

પણ મહદ ઈચ્છા ક્યારે પૂરી પડવાની ? કદાચ એ મહદ ઈચ્છા ખરેખર તીવ્ર ઈચ્છાના રૂપમાં હજુ જામી જ નથી.

હરિ:ૐ

તા. ૨૧-૩-૧૯૫૦

તમારાં કાવ્યોનો અભ્યાસ કરતાં ઊંડાણમાં તેમાં ઊતરવાનું થતાં એક જાતનો આનંદ આવે છે. ૧૯૪૨માં તમારાં કાવ્યો કિરાપટ્ટીમાં, અને સાહિત્ય ઉતારવાનું કરતાં જે આનંદ ને જ્ઞાન, સમજ અને ભક્તિ પ્રેમ વધ્યાં હતાં, તે તેવાં ઊંડાણમાં જવાના કારણે-સમજવાના કારણે થયેલું. કશાનોયે અભ્યાસ કરવાનું થતાં બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા વધતી જોઈ છે ને તે તરફ પ્રેમ, ભક્તિ પણ ઉદ્ભવી દૃઢતર થાય છે.

એકનું એક પુસ્તક બધી બાજુએથી જુદી જુદી બાજુએથી જોવાનું થતાં, તેનું મનન થતાં, તેની જે બુદ્ધિ તે વિષયમાં કુશાગ્ર થાય છે, તેવું યદ્વાતદ્વા કે ઉપરચોટિયાપણે અનેક પુસ્તકો સમય ગાળવાના હેતુથી બીજી રીતે વાંચવાનું થતાં લાભ થતો નથી. વસ્તુના હાર્દમાં જવું જોઈએ ને એકાગ્રતાના આશ્રયથી બુદ્ધિની તેજસ્વિતા જરૂર થાય છે. તેવું તમારા સાહિત્યનું પણ છે. કાવ્યોમાં આનંદ આવે તેવું છે.

હમણાંની ગતિ ખૂબ ધીમી છે, તેમાં કલાકનાં ૬ પાનાં ઉપર ગતિ આવી છે ને આજે તો પાંચ પાનાં જ કલાકનાં થયાં. કદીક તેવાં કાવ્યો આવતાં ગતિ તે પૂરતી ધીમી થાય છે. અનેક રીતે તેનો અર્થ ઘટાવવામાં જુદી જુદી રીતે નોંધવામાં ને સમજવામાં, અભ્યાસ કરવામાં સમય જતાં ગતિ ઠીક ધીમી થાય છે. અનેક લાભ થતા જોઈ રહ્યો છું.

હરિ:ૐ

તા. ૯-૩-૧૯૫૦

‘કેશવ ચરણકમળે’ની સૂચિ આજે થતી હતી (ગઈ કાલની તે પુસ્તકની (સૂચિ) શરૂ થઈ છે) ને મૂળજીભાઈ આવ્યા. યોગાનુયોગ આ પુસ્તકમાં સંપાદકના બે બોલ જે તમોએ લખેલ છે તે સ-રસ છે. આ પુસ્તિકા મેં વાંચેલી નહિ. ભજનો ને ગઝલો વગેરે તે આ વખત વંચાશે. ભજનો વાંચવા તરફ મને એક જાતનો અણગમો કે કંટાળો રહેતો, તે કંઈક દૂર થયો લાગ્યો. આમાં ગઝલો ને શાર્દૂલના છંદો પણ છે. તેથી તો હું અજ્ઞાન જ હતો. તમારી ૧૯૨૬-૨૭ના ગાળામાંની દશાનો ઠીક અચ્છો ચિતાર તેમાં આવે છે. પુરુષાર્થ, તમન્ના, લગની પોતાની જાતને પોતાની ગોદાટી શરણભાવની યાચના વગેરેની ઠીક ઝાંખી થાય છે.

હરિ:ૐ

તા. ૧૫-૩-૧૯૫૦

સૂચિ અંગે તમોએ કશું જણાવ્યું નથી. તો તે બરાબર હશે યા બરાબર નહિ હોય તે સમજાયું નથી. કદાચ બરાબર હશે એટલે જણાવ્યું નહિ હોય. રોજનાં ૧૨ પાનાં મિનિમમ થયે જાય છે. ૧૨ થી ૧૫. ગતિ ધીમી રહી છે, તેની ચિંતા નથી કરી. ભલે કામ ધીમું થાય, પણ સંગીન થાય તે હેતુ છે. પ્રત્યેક કડી કયા વર્ગીકરણમાં જાય છે, કડીઓનું હાર્દ શું છે વગેરે સમજવાનું પણ કરવાનું રહે છે. એક અભ્યાસપૂર્ણ વાંચન કરવાનું હોવાથી પણ થોડાં પાન થાય તે સ્વાભાવિક છે. આ ગતિએ ૮૦ દિનમાં ૧૧ પુસ્તકો થઈ શકશે ખરાં. ‘જીવનસંદેશ’ અને ‘જીવનપ્રેરણા’ બાકી કદાચ રહેશે. ‘જીવનપ્રેરણા’ની સૂચિ કરી છે, છતાં આ નવી દૃષ્ટિથી આપણા પોતાના વિષયોની દૃષ્ટિએ નવેસરથી કરવાની રહેશે, તે સહેજ.

હરિ:ૐ

તા. ૧૮-૪-૧૯૫૦

‘પ્રેમગાથા’ (પુનિત પ્રેમગાથા) આજે પૂરી થઈ. ધાર્યા કરતાં વહેલી, કારણ સ્પેસ ઘણી ઉપરનીયે પાનાંઓમાં મુકાયેલી છે. ને જુદા જુદા છંદો હોવા છતાં પણ લખાણમાં હળવાશ છે. શરૂમાં આ નવ પુસ્તકો પૂરાં કરી શકાય તોયે ઘણું છે. કાવ્યોનાં પુસ્તકોને તેમ હતું પણ હવે આશા પડે છે કે કદાચ ‘જીવનસંદેશ’ અને ‘જીવનપાથેય’ પૂર્ણ પૂરાં કરી શકાય તો કરી શકાય. હવે ગદ્યલખાણ શરૂ થાય છે.

હરિ:ૐ

તા. ૧૭-૪-૧૯૫૦

મારામાં કંઈક એવું self correcting element સ્થૂળ બાબતોનું છે કે કશુંક કર્યું હોય તો તેમાં કંઈ ઊણપ રહી ગઈ હોય, બાકી રહી ગયું હોય, બરાબર ના થયું હોય તો તરત સાધરણતઃ યાદ આવે. ત્યારે યાદ ન આવ્યું હોય તો પછીથી બેત્રણ કલાકે યાદ આવે ને ઘણીવાર દિવસો પછી પણ વિના ચિંતવ્યે તે યાદ આવી ગયું હોય એવું એક કાવ્ય વર્ગીકરણમાં અનેક વાર અનુભવ્યું. કોઈક કડીનું એક રીતે વર્ગીકરણ થયું હોય, કર્યું હોય પણ બીજી રીતે પણ બીજી જગ્યાએ પણ તે મૂકવા જેવી હોય તો કલાકો પછી તે યાદ આવે. કોઈક કડીનું રહી જ ગયું હોય તો તરત પાછળથી યાદ આવે. એવું ઘણી વાર બનતું અનુભવ્યું છે.

હરિ:ૐ

તા. ૬-૫-૧૯૫૦

કશાકમાં પ્રવેશતાં જેમ જેમ ઊંડા ઊતરીએ તેમ તેની ખૂબીઓ અને સૂઝ આવતી જાય તેમ આ સૂચિકાર્યમાં પણ તમોએ જે જોયેલું ને હાલ તે થઈ રહેલ છે તેમાં ઘણો ફેરફાર થયો છે. હવે તે સૂચિ કામની નથી રહી પણ ટૂંકું ટીપ્પણું જ થાય છે. આખાં લખાણનો

સાર લગભગ થોડીક મિતાક્ષરી શબ્દોમાં ઉતારવાનું બને છે. શરૂમાં ‘જીવનપ્રેરણા’ની સૂચિના ધોરણે ટૂંકમાં મથાળાં ને સામે પાનાંનો નંબર, એમ ચારેક પુસ્તકોનું નોંધાયેલું. ‘કર્મગાથા’થી વિગતવાર કરવાનું સૂઝ્યું ને તેમ થતું આવ્યું છે. એમ આમ થવાથી લખાણનું હાર્દ પહેલાં મારે સમજવાનું રહે છે. વાંચન એ પણ એક કળા છે. ત્વરાથી સામાનાં લખાણનું હાર્દ સમજવું તે આવા અભ્યાસથી જ શક્ય બને. શાળા કોલેજોમાં આવી તાલીમ અમારા સમયમાં અપાતી નથી. કશાનો અભ્યાસ વિના હાર્દ ના પમાય. ભક્તિ અને અભ્યાસ બન્ને જરૂરી રહે છે હાર્દ સમજવા સારુ.

ત્યાર બાદ અનેક પાનાં વચ્ચે વચ્ચે ઉમેરવાં પડ્યાં છે. એક જ અર્થ ભાવાર્થનું લખાણ હોય પણ મથાળાં શબ્દો ફેરફાર હોતાં તેને બધું પણ નોંધ્યું છે. તમે એક વખત કહેલું કે કોઈએ તમારાં લખાણોનો અભ્યાસ જ કર્યો નથી. અભ્યાસની દૃષ્ટિએ પણ. મને લાગે છે કે પ્રભુકૃપાથી તે કાર્ય આ થયું છે. ને મને તો લાગે છે કે ઠીક અભ્યાસ થયો. તે થઈ શક્યો તમારી પ્રેરણાથી જ ને એ બધું સળંગપણે એક જ વાતાવરણમાં સ્થિરતાથી. આવા ગાળામાં જ શક્ય બને ને આ ગાળામાં જે રીતે તે થઈ શક્યું છે, તે બહાર ના થઈ શકત કદાચ એમ પણ મને લાગે છે. આ પાનાં જો કોઈ ઊથલાવી જાય, નોંધ જ માત્ર વાંચે ને સમજે તો તમારાં તત્વદર્શનનો સારભાગ તે જરૂર ગ્રહી શકે ને બાઈબલના સારરૂપ Thomas Kempisનું લખેલ પુસ્તક Imitation Of Christ જેમ છે તેમ આ મથાળાં તેવું કંઈક સાહિત્ય - આધ્યાત્મિક પૂરું પાડી શકે એમ લાગે છે. શરૂમાં જે નોંધ ટૂંક મથાળાંમાં લીધી છે

તે બધી જોઈ જઈને ત્યાં વધારો પાછળનાંને અનુરૂપ થવા કરવાનો રહેશે, પણ એ બધું તો બહાર પણ થઈ શકશે. એક વખત યોગ્ય વર્ગીકરણ પાનાં વાર ખતવાઈ ગયા પછી તેનો સ્ક્રીટ કરવો સુલભ છે ને થોડું re-touch જેવું પણ જરૂરી છે. તે બધું હવે બહાર કરીશ. દળદાર સૂચિ થઈ છે, તે તમોને સમર્પણ છે. તમારી પ્રેરણા ને તમારા પ્રોત્સાહન વિના તે શક્ય ન હતું ને ગદ્ય પુસ્તકોનાં પાનાં તો લાલ-લીલા-વાદળી-કાળી લીટીઓ ને ચિહ્નોથી ભરચક બન્યાં છે ને જેમ જેમ કામ આગળ ધપતું ગયું તેમ તેમ નવું નવું સૂઝતું ગયું ને સૂઝતું જાય છે. હજી આવી જાતનું કામ પહેલી વાર જ જીવનમાં કર્યું એ પણ સમજાયું. કશાયે ગમે તે ક્ષેત્રમાં એક કામ તે પ્રકારનું કર્યું હોય છે તો બીજા ક્ષેત્રમાં તે ઉપયોગમાં આવે છે જ. એકનો લાભ બીજામાં મળે જ. તેમ આમાં પણ બન્યું છે. ઝીણવટથી ઊંડા ઊતરતાં સર્વ કંઈ શક્ય બને છે. (માત્ર નથી બન્યું ને નથી બની શકતું એ લાચારી જ છે, મારી નબળાઈ જ છે) એક આધ્યાત્મિક પથમાં કે જ્યાં most needed છે, જ્યાં પરમ આવશ્યકતા છે, એવી જીવનની લાચારી છે.

શ્રી નંદુભાઈએ સંપાદન કરેલાં પુસ્તકો

૧. જીવનસંદેશ	તા. ૨૭-૬-૧૯૪૮
જીવનપાથેય	૧૯૪૯
૩. જીવનપ્રેરણા	તા. ૯-૨-૧૯૫૦
૪. જીવનપગરણ	તા. ૯-૨-૧૯૫૧
૫. જીવનપગથી	દશેરા ૧૯૫૧
૬. જીવનસોપાન	તા. ૧૬-૧૧-૧૯૫૨

૭. જીવનમંડાણ	૧૯૫૨
૮. જીવનપ્રવેશ	તા. ૧૮-૨-૧૯૫૩
૯. જીવનપોકાર	તા. ૮-૨-૧૯૫૪
૧૦. હરિજન સંતો	તા. ૧૨-૨-૧૯૫૪
૧૧. જીવનમંથન	૧૯૫૬
૧૨. જીવનસંશોધન	તા. ૫-૩-૧૯૫૭
૧૩. જીવનદર્શન	તા. ૧૩-૧૨-૧૯૫૯
૧૪. જીવનપરાગ	તા. ૧-૬-૧૯૬૩
૧૫. આશ્રમની અટારીએથી	તા. ૨૭-૧૦-૧૯૮૧
૧૬. માનવ મહેરામણનાં મોતી	તા. ૧-૧-૧૯૬૯
૧૭. શ્રીમોટાની મહત્તા	૧૯૯૫

શ્રી નંદુભાઈની લેખનશૈલી સરળ અને પ્રવાહી હોય છે. તેમણે પુસ્તકોનું સંપાદન પૂજ્ય શ્રીમોટા અને શ્રી હેમંતદાદા સાથે રહીને કર્યું હતું. આ ઉપરાંત, તેમણે ઘણાં પ્રવાસ વર્ણનો પણ લખ્યાં છે.

‘જીવન અને કાર્ય’ના સંપાદકોએ લખ્યું છે કે ‘જે સાહિત્યમાંથી અમે સંપાદન કર્યું છે, તે શ્રીમોટાના અંતેવાસી પૂજ્ય શ્રી નંદુભાઈએ પરિશ્રમ લઈને પૂરું પાડ્યું છે. એ જ ખરી રીતે સંપાદનના મુખ્ય સ્થાને છે, પરંતુ તે શ્રીમોટાનાં અભિન્ન અંગ જેવાં બની ગયાં છે, એટલે તેના કર્તૃત્વથી દૂર રહીને અમને આગળ ક્યાં છે.’ આવી હતી શ્રી નંદુભાઈની નમ્રતા.

૧૯૯૫માં શ્રી નંદુભાઈએ સ્વજનોને સંબોધીને નીચે મુજબની એક ગઝલ લખી હતી.

ન આંસુ સારશો કોઈ

નદીનાં કાષ્ઠ બે પાસે પડેલાં તે પડે છૂટાં,
સમાગમ આપણો એવો, વિયોગે કષ્ટ કાં પામો ?

ઘણું વાંચ્યું, વિચાર્યું ને લખ્યું સંતોષપૂર્વક મેં,
હવે કરવાપણું કાંઈ નથી બાકી, નથી બાકી.

થયાં એકાણું વર્ષો ને બધાં કર્તવ્ય કીધાં છે,
હવે મૃત્યુ ભલે આવે, નહિ તે આકરું લાગે.

દીઠાં પેરીસ લંડન ને જીનીવા શહેર કેવાં તે
હવે પરલોક જોવું છે, જીવનનો અંત પાસે છે.

હશે પરલોક એ સાચું કે બધી એ કલ્પના ખોટી ?
ન જાણું સાચું ખોટું શું , જીવનનું ધ્યેય શોધું હું.

‘જીવન શાને ?’ વિચારું હું, અનોખું કેંક ધારું છું,
નથી સુખ ધ્યેય જીવનનું હવે હું સ્પષ્ટ માનું છું.

પરાર્થે કાર્ય કીધાં જે, સહન જે જે કર્યું તે તે,
જીવન સાર્થક બનાવે છે, હવે એ સ્પષ્ટ ભાસે છે.

લખ્યાં છે પુસ્તકો તેની બધી કીર્તિ અતિ થોડી,
કર્યાં સત્કાર્ય છે તેની સુગંધી ઈશને પ્યારી.

પ્રભુ બોલાવશે ત્યારે જવાની સર્વ તૈયારી
મળી છે ચિત્તની શાંતિ પ્રભો ! તું રાખજે જારી.

અને તે મૃત્યુ વેળાએ, બધાંને પ્રાર્થના મારી,
ન આંસુ સારશો કોઈ, બતાવો સ્વસ્થતા રાખી.

— શ્રી નંદુભાઈ

૨૪. પૂજ્ય ભાઈ જેવા જોયા અને જાણ્યા - પૂજ્ય ચંદનબહેન

પૂજ્યશ્રી ભાઈની વિશેષતાઓ

સાદગીના ચાહક, સમજણથી ગરીબાઈની રેખાએ સ્વીકારેલી જીવનશૈલી, પોતે ત્યાગની ભાવનાથી કરકસરયુક્ત જીવન જીવતા, પરંતુ બીજાઓ માટે ખૂબ ઉદાર વલણ, પૈસાની પકડ નહિ. ગાંધી મૂલ્યોનું આચરણ, પણ કશાનો હઠાગ્રહ નહિ. જરૂર પડ્યે flexible - very cooperative - ખૂબ પ્રેમાળ, કોમળ, ઋજુતા, બીજાઓનાં દુઃખે દ્રવી જાય, ગરીબ, તવંગર, ભણેલાં - ન ભણેલાં સૌ સાથે ખૂબ આત્મિયતાભર્યો વહેવાર. વ્યક્તિને માણસ તરીકે ખૂબ માન આપે (નાનાં કે મોટાં) વંચિતોની ખૂબ કાળજી રાખે.

પોસ્ટમેનની ખૂબ કદર કરે. હાથલારી ફેરવતા ફેરિયાઓ કે શાકભાજી વેચનારની ફિકર કરે. કહે, ‘આ લાકોને ક્યાં પેન્શન મળવાનું છે ?’ નાના ફેરિયાઓ સાથે પૈસાની રકઝક ન કરવી તેમ માનતા. Consideration for others - sense of gratitude - બીજાઓની લાગણીઓના વિચાર સાથે કૃતજ્ઞ થવાની (આભાર માનવાની) ભાવના દાદ માગી લે તેવાં. ગરીબોના ધોરણે પોતે સ્વૈચ્છિક રીતે રહેતા. મોંઘાં ફળો કે મોંઘી કોઈ ચીજનો ઉપયોગ ન કરતા.

આર્થિક તથા માનસિક ઉદારતા માટે તો શું કહેવું ? ને કેવું લખવું ? ઊંડાણના વંચિતો માટે હંમેશાં ચિંતિત ! સંસ્થાઓ સાથે સંપર્કમાં રહી નાનીમોટી તમામ પ્રકારની જરૂરિયાતો પહોંચાડવા સહભાગી થતા. પરિવાર માટે પહેલેથી યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી બાકીની પોતાની તમામ મિલકત સમાજચરણે સમર્પિત કરી દાનનો પ્રવાહ ઊંડાણનાં ગામડાંઓ તરફ વહેવડાવ્યો.

તેમની ૯૭ વર્ષની ઉંમર સુધી રોજના ૮થી ૧૦ કલાક ટેબલ પાસે બેસી સતત કામ કરતા રહ્યા. સવારે ૪ વાગ્યે ઊઠી કસરત-પ્રાર્થના-ધ્યાન-સ્નાન વગેરે પતાવી સમયસર ૧૦ વાગ્યે ટેબલ પાસે ગોઠવાતા. બપોરના એકાદ કલાક શરીરને લંબાવતા.

હિસાબમાં ખૂબ પાવરધા-કેલ્ક્યુલેટરથી પણ ઝડપી, તેમ અનુભવાય. Very sharp.

પૂજ્ય શ્રીમોટાને કેંદ્રમાં રાખી અંતઃકરણથી જોડાયેલા રહી સમાજ કલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓ યુપયાપ સમર્પિત ભાવે થતી રહેતી.
— સમર્પણની પરાકાષ્ઠા !

ભાષા અંગે ઘણી ઝીણવટ, ગુજરાતી-અંગ્રેજી ભાષા ઘણી સારી, તામિલના જાણકાર, ફ્રેંચ ભાષા વાંચી, બોલી, લખી શકતા. વાંચનના તથા વંચાવવાનો ઘણો રસ. સમાજને માત્ર આર્થિક સહયોગ દાનરૂપે આપી અટકે નહિ પણ હરિઃૐ આશ્રમમાં દર વર્ષે પોતાના ખર્ચે ૧૫થી ૨૦ હજારનાં પુસ્તકો છપાવે, ખરીદે ને સ્વજનોમાં વહેંચે. બાળકો, બહેનો, યુવાવર્ગને અલગ અલગ રસનાં પ્રેરણાદાયી પુસ્તકો ભેટરૂપે વહેંચે. આશ્રમની પ્રસાદીરૂપે ઉત્તમ સાહિત્ય વહેંચતા. સારી પ્રેરણાદાયી વાર્તાઓનું સંપાદન કરી છપાવે, ઘણાં ઉત્કૃષ્ટ સામયિકોનું લવાજમ ભરે-સ્વજનોને પણ ભેટરૂપે (લવાજમ પોતાના ખર્ચે ભરી) સામયિકો મોકલે. ઉત્કૃષ્ટ વાંચનની વહેંચણી-ફેલાવો તે પણ સમાજની સેવા ગણતા. વિદ્યાનગરના વસવાટ દરમિયાન પણ પુસ્તકરૂપે ભેટની વહેંચણી ચાલુ હતી.

વહીવટકર્તા તરીકે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિકોણ અપનાવી, પારદર્શક ખૂબ વ્યવસ્થિત સંચાલન કર્યું. સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીના

ઈ.સ.૨૦૦૦ના દાયકા સુધીના અધિકારીઓ કહેતા કે ‘કુશળ વહીવટ, સુચારુ મેનેજમેન્ટ તો હરિ:ૐ આશ્રમના શ્રી નંદુભાઈનો કહેવાય. મેનેજમેન્ટની કોલેજોએ તો શ્રી નંદુભાઈ પાસેથી વહીવટ વિશે શીખવા જેવું !’

ગુજરાતના ઘણા સંતો, પોંડિચેરી શ્રીઅરવિંદ આશ્રમ, લોકકલ્યાણનાં કામ કરતી જાણીતી સંસ્થાઓ, અમુક યુનિવર્સિટીઓ વગેરેમાં પૂજ્ય ભાઈનો આગવો ચાહક વર્ગ હતો, જે ભાઈની કાર્યપદ્ધતિ, ભક્તિ તથા સમર્પિત સેવાઓને બિરદાવતી. પૂજ્ય ભાઈ તરફ અલગ પ્રકારનું ખેંચાણ હતું.

એક વખતના હીરાના વેપારીએ પોતાને અમૂલ્ય હીરો પુરવાર કર્યો. અજોડ શારીરિક અને માનસિક સહનશક્તિ ધરાવતા. ક્યારેય કશાની ફરિયાદ નહિ. જીવનમાં જે કંઈ પણ ઘટે તે પ્રભુપ્રસાદી ગણી સ્વીકારતા. મનથી પણ કોઈ વિશે અભાવ નહિ. ગોપનીય-પોતામાં જે શક્તિઓ વિકસેલી તેનો ક્યારેય વાણીથી ઉલ્લેખ નહિ. આપણને જે સમજાય તે ખરું. નાનામોટા પ્રસંગોમાં અનુભવાય. કોઈ વ્યક્તિની કદરદાની કરવાની રીત તો તેમની પાસેથી જ શીખવા મળે. કારીગર હોય કે લેખક, આર્ટિસ્ટ, વિદ્યાર્થી, ગૃહિણી, નોકરવર્ગ કે સમાજના અન્ય વર્ગના સૌને વ્યક્તિગત પત્રરૂપે, ભેટરૂપે કે આર્થિક સહયોગ આપી વિવિધ રીતે કદરદાની કરવી ચૂકે નહિ.

સમાજના કલ્યાણકારી કાર્યમાં જીવન સમર્પિત કરનાર સેવકોના ભાવિ માટે સજાગ. સંપત્તિવાન દાતાઓએ આ સેવકોને તેમના મુશ્કેલ સમય માટે યા જરૂરિયાત માટે ખાસ નાણાંની રકમ ફાળવવી જોઈએ, મદદરૂપ થવા તૈયાર રહેવું જોઈએ તેમ

અંગતપણે તેમની માન્યતા હતી. તેઓ આ રીતે અમુક કાર્યકરોને મદદરૂપ થયા હતા.

કરુણાસભર પ્રેમથી છલોછલ ભરેલું કૂણું હૃદય ! અંગતપણે વ્યક્તિની કાળજી કરે પછી તે નોકર હોય, સેવક, મિત્ર કે મહેમાન હોય !

આર્થિક સહયોગ આપવામાં કોઈ વખત સંચાલકનો નેગેટિવ અનુભવ પણ થાય, પણ દાન આપવું એકદમ બંધ ન કરે, તે પ્રતિ સંચાલકનું ધ્યાન દોરે-સ્પષ્ટતા કરે, તેને તક આપે. સુધારો ના થાય તો રકમ આપવી બંધ કરે. સંચાલન કેવી રીતે થાય, ક્યાં સુધારો જરૂરી તે વિશે સમજાવે પણ ખરા.

સ્વજનો દ્વારા ઘણી મોટી રકમો દાનપ્રવાહરૂપે (વિદ્યાનગર નિવાસસ્થાને) ચાલુ જ હતી, જેનો ખૂબ ચીવટપૂર્વક વહીવટ થતો. પાછળથી સ્વજનોને તે ફંડ ડાયરેક્ટ સંસ્થાઓને તેમના સરનામે મોકલવા સૂચવેલ. આજે પણ અમુક સ્વજનો તે સંસ્થાઓને દાનની રકમ મોકલે છે. આ છે સ્વજનોની પૂજ્ય ભાઈ પ્રત્યેની અતૂટ શ્રદ્ધા !

પૂજ્ય શ્રીમોટાચરણે જીવન સમર્પિત કરી જીવનના અંતિમ તબક્કા સુધી વંચિતોના જીવનધોરણે પોતાનું જીવનધોરણ રાખી સમાજોપયોગી પ્રવૃત્તિઓ માટે સક્રિય પણ અકર્તા રહી ઈશ્વરસ્મરણ સાથે સાધનાનાં ઉચ્ચ શિખરે ગોપનીય સ્થિતિમાં રહેતા.

પૂજ્ય શ્રીમોટાની કોઈ પણ ઈચ્છાને તેઓ order ગણી ૧૦૦ ટકા શુદ્ધ ભાવથી-હૃદયથી સંપૂર્ણ ભાવથી પ્રામાણિકપણે કાર્યરત રહેતા. પૂજ્ય શ્રીમોટા કેવું વલણ અપનાવશે તે રીતથી જ તેઓનું વલણ રહેતું. તેમનાં વિચારોમાં, કાર્યપદ્ધતિમાં, વહેવારમાં,

વાણીમાં પૂજ્ય શ્રીમોટા જ મોખરે હોય છે. પૂજ્ય શ્રીમોટા ને પૂજ્ય ભાઈ એકરૂપ હતા. તેઓ મૂકપણે સમર્પિત રહેતા. તેમનાં દરેક વિચાર, લાગણી, ભાવ પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં બની રહેતાં.

પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં ઘણાં જૂનાં સ્વજનોનાં સ્વમુખેથી વ્યક્ત થયેલ છે કે અમારી કોઈ મૂંઝવણ પૂજ્ય શ્રીમોટાને જણાવતાં તો પૂજ્ય શ્રીમોટા સાંભળીને જવાબ ન આપતા, પણ તેમની પાસેથી છૂટાં પડતી વખતે જણાવતાં કે, ‘ભાઈ’ને મળીને જજો. પૂજ્ય ભાઈ પાસે મળવા જતાં પૂજ્ય શ્રીમોટાને પૂછેલ પ્રશ્નનો જવાબ પૂજ્ય ભાઈ દ્વારા મળી જતો. કેવી તાદાત્મ્યતા !! પરસ્પરમાં હળી, મળી, ભળી, ગળી ગયા હતા. બે શરીર એક આત્મા !!

સ્વજનો વારંવાર પૂજ્ય ભાઈનું પુસ્તક લખાવાની ઈચ્છા પ્રગટ કરતાં. પૂજ્ય ભાઈનો એક જ જવાબ રહેતો ‘પૂજ્ય શ્રીમોટામાં મારું બધું જ આવી ગયું.’ પૂજ્ય ભાઈએ તેમના જીવનમાં જે રીતે પૂજ્ય શ્રીમોટાને સમાવી દીધા હતા, તે હું સતત અનુભવતી. એકતારરૂપે બન્ને એકબીજામાં સમાયેલા હતા.

છેલ્લે ૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય પૂરું કરી દૃઢ સંકલ્પ સહિત પોતાની મંજિલ પકડી લીધી !

શતાયુ - દૃઢ મનોબળ

ઘણાં વર્ષો પહેલાં શરૂઆતમાં મૌનરૂમમાંથી મારા બહાર આવ્યા બાદ આશરે ૧૯૮૦માં તેઓએ એક દિવસ જણાવ્યું કે ‘જરૂર પડશે તો મારું આયુષ્ય લંબાવીશ.’ નડિયાદનાં અમુક સ્વજનો સાથે સવારના પૂજ્ય ભાઈ સાથે ખુલ્લી હવામાં અમે સૌ મોર્નિંગ વોક માટે ગયાં હતાં ત્યારે ડૉ. મુક્તાબહેને (ડૉ. વિનોદભાઈ અમીનનાં પત્ની) પૂજ્ય ભાઈને આધ્યાત્મિક ગોષ્ઠી

દરમિયાન પૂછેલું કે ‘ભાઈ, વ્યક્તિ આયુષ્ય લંબાવી શકે ?’ પૂજ્ય ભાઈએ જવાબમાં કહ્યું, ‘હા’. પછી માર્મિક હસેલા ને બોલ્યા હતા કે દૃઢ મનોબળથી, શક્તિથી તેમ શક્ય છે.

વિદ્યાનગર વસવાટ દરમિયાન દર પાંચ વર્ષે તેઓ આયુષ્ય લંબાવતા. પોતે પાછળથી ૧૦૦ વર્ષ પૂરાં કરશે તેમ અમુક સ્વજનોને પણ જણાવેલ. જન્મદિન (આસો સુદ પાંચમ)ના છેલ્લા વર્ષે (શતાયુ વર્ષે) તેઓ કહેતા કે ૧૦૦ વર્ષ પૂરાં કરી બધું સંકેલી લઈશ ! શતાયુ પૂર્ણ થવાના દિવસે મને જણાવ્યું કે બે (બે આંગળીથી ઈશારો કરી) દિવસ પછી ‘રામ બોલો ભાઈ રામ.’

‘વ્યવસ્થિત જીવનશૈલી, તેવી જ વ્યવસ્થિત મૃત્યુની ઘટના’- હું સાક્ષીભાવે મૂકપણે જોતી રહી, કેવું અડગ મનોબળ !!

શતાયુ થવાની પાછળ-૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય પ્રાપ્ત કરવા પાછળ તેમની પોતાની શરીર પ્રત્યેની વફાદારીનો પણ રોલ હતો. શરીરને તેઓ ઈશ્વર તરફથી મળેલ અમૂલ્ય ભેટ તરીકે મંદિરરૂપે સ્વીકારી યોગ્ય કાળજી રાખતા. લાલનપાલન નહિ પણ તેની યોગ્ય સંભાળ રાખવી તે આપણી નૈતિક ફરજ છે તેમ માનતા. જેમ તેમ યદ્વાતદ્વા જીવન (શરીરનો) ઉપયોગ ન કરાય. શરીર સંભાળ માટે ૯૬-૯૭ વર્ષ સુધી નિયમિત હળવી કસરત, સૂવા, ઊઠવાનું નિયમિત (સવારે ૩.૩૦ વાગ્યે ઊઠી જવાનું, સૂવાના સમયમાં અપવાદરૂપે કામના કારણે થોડો ફેરફાર થયો) આહાર પ્રતિ સભાનતા, સમજણથી પોષક આહાર-શરીરને જરૂર પૂરતો આહાર લેતા. કોઈ પ્રકારનો હઠાગ્રહ નહિ. છતાં સંયમી. જરૂર પડ્યે કોઈ પણ વાત સ્વીકારી લેતા-જરૂર પડ્યે આસાનીથી છોડી શકતા. ક્યારેય ગુસ્સો નહિ. નકારાત્મક વલણ નહિ, ખાદ્યપદાર્થો ખૂબ

ચાવીને એકરસ બનાવી ઉતારતા. ખોરાકમાં ખજૂર, સૂંઠ, ગોળ, અજમો, લીંબુ, કેળાં, પપૈયું - જેવાં ફળફળાદિ, દહીં, ઘાશ, ક્યુંબર વગેરેનો સમાવેશ, મગનું પાણી - સૂપ વગેરે પણ લેતા.

જીવનના અંતિમ સમય સુધી નાડી, બ્લડપ્રેશર, હૃદયના ધબકારા વગેરે એકદમ નોર્મલ. કોઈ વધઘટ કે ફેરફાર નહિ. નિયમિત મપાવતા. શરીર પ્રત્યેની વફાદારી તેમની દૃષ્ટિએ મહત્વની બાબત હતી.

દૃઢ મનોબળ તથા યોગ્ય કાળજી, નિયમિતતા વગેરેના કારણે આસાનીથી શારીરિક તકલીફો વગર શતાયુ થઈ શક્યા.

નવરાત્રિના શુભદિનોમાં પૂજ્ય ભાઈની ભાવસભર સ્મૃતિ-સ્મરણ સાથે મારાં બધાં જ ભાવો-લાગણી વગેરે પૂજ્ય શ્રીમોટા ચરણે સમર્પિત !! પૂજ્ય શ્રીમોટા ! પૂજ્ય ભાઈ વધુ ને વધુ શક્તિ અર્પી તેઓને લાયક બનાવે એ પ્રાર્થના ! હરિ:ૐ ! જય ગુરુદેવ !!

પૂજ્યશ્રી ભાઈના સાંનિધ્યથી શીખ

પૂજ્ય ભાઈના સાંનિધ્યમાં ૨૫ વર્ષ - ૧૯૭૮ થી ૨૦૦૪ સુધી રહેવાનું થયું. તેઓશ્રી બોધ કે પ્રવચન આપતા ખાસ અનુભવાયા નથી, પરંતુ તેમનાં દિવ્ય આચરણ દ્વારા જ જીવનવિકાસની કેડી-દિશા મળતી-શીખ મળતી.

- ઈશ્વરના માર્ગે જવા ‘એ’નામાં શ્રદ્ધા રાખી સારા માણસ બનવાની કોશિશ કરી સારું વ્યક્તિત્વ ખીલવવું. ઈશ્વર પામવાની વાત તો દૂર રહી પ્રથમ સારા વ્યક્તિ બનો.

- સ્વદોષ જોવાની ટેવ કેળવો. કોઈ પણ ઘટનામાં બીજાના દોષ ન જોવા. ‘સ્વ’ને સુધારો. સ્વ-સુધારણા એ પણ પ્રભુની સેવા છે. જીવનવિકાસમાં સેલ્ફ એનાલિસિસ (જાતનું પૃથક્કરણ) ખૂબ મહત્વનું પાસું ગણી શકાય.

- બને તેટલા રચનાત્મક વિચારમાં રહેવું. પૂજ્ય શ્રીમોટાને શું ગમે ? શું ગમશે ? તે અનુસરવા પ્રયત્ન કરવો.

- પૂજ્ય શ્રીમોટા હરપળે આપણી સાથે છે. લોકો શું કહેશે, દુનિયાને શું ગમશે તેવી વિચારસરણી વર્તનથી લોકોને ખુશ રાખી શકીશું. આપણે તો આપણા વર્તનથી પૂજ્ય શ્રીમોટાને રાજી રાખવાના છે. તે તેમના પ્રત્યેની સાચી ભક્તિ છે.

- આપણી નિર્બળતાઓના કારણે ખોટી પંચાતોમાં પોતાને સંડોવીને ‘હા’માં હા ને ‘ના’માં ના કરવાની ટેવના કારણે આપણી બુદ્ધિ પ્રમાણે સામાને ન્યાય આપવાની ભૂલ કરીએ છીએ. ન્યાય કરવો હોય તો પોતાનો ન્યાય કરો. પૂજ્ય ભાઈ તો કહેતા, ‘સામી વ્યક્તિ પણ સાચી હોઈ શકે છે.’ બને તેટલું રચનાત્મક વલણ અપનાવવું.

- બીજાને સમજવામાં માનસિક ઉદારતા રાખવી. આપણી જ સમજણ પ્રમાણે ગ્રહી લીધેલ ગ્રંથિઓથી સામી વ્યક્તિને સમજવામાં અન્યાય ન કરવો. આ ઊંડાણથી સમજવાની વાત છે. મોટા ભાગે ગેરસમજના કારણે બીજા વિશે અભિપ્રાયો બાંધી સંબંધોમાં તિરાડ ઊભી થાય છે. ઉપરનો સંબંધ રહે કે ન રહે પરંતુ માનસિક ઉદારતા રાખી આપણા હૃદયમાં તેના માટે અણગમો કે તિરસ્કાર ન થવા દેવો. પ્રામાણિકપણે આપણે હૃદયથી વિશુદ્ધ પ્રેમ કેળવવા પ્રયત્ન કરવો. આપણા મનનાં શાંતિ, આનંદ-પ્રસન્નતા જળવાશે તે મોટો લાભ.

- પૂજ્ય ભાઈ સૌ પ્રત્યે નિર્મળ પ્રેમ વહાવતા, સૌને મમતા-વાત્સલ્યથી આવકારતા-હૃદયથી ચાહતા.

- નાનું કે મોટું કામ ખૂબ ચીવટથી, પ્રામાણિકતાથી અને પ્રસન્નતાથી કરવું. ક્રમશઃ ટેવ પાડવાથી સૂક્ષ્મ અહમ્ ઘટતો જશે. કાર્ય કરવામાં પ્રભુની શક્તિ કરાવે છે તેવી ભાવનાથી, વિચારથી ધીમે ધીમે અહમ્ ઘટતો જાય.

- દરેક નાનીમોટી ઘટનામાંથી કંઈક શીખી લેવાની ટેવ પાડવી.

- ગુણગ્રાહી રહી મૈત્રીભાવ રાખવો.

- વાંચન કર્યા બાદ મનન ચિંતનની ટેવ પાડવી ખૂબ જરૂરી. મનન ચિંતન કરવાથી ઊંડાણથી સમજવાની ગ્રાહ્ય કરવાની સ્થિતિ સર્જાય. લાંબા સમય સુધી યાદ રાખવાની શક્તિ વધે.

- કોઈની પણ નાનાંમોટાં કામ પાછળની શક્તિને બિરદાવવી. વિવિધ પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહિત કરી તે પાછળની શક્તિને વિકસાવવામાં આપણે ફાળો આપવો. પૂજ્ય શ્રીમોટા કલાકારોને, તેમની કલા અદાકારીને બિરદાવતા.

- પૂજ્ય ભાઈ દેવપણે માનતા ‘કેડિટની ચોરી કરનાર આર્થિક-ધનની ચોરી’ કરનાર જેવો જ ગુનેગાર ગણી શકાય. બલકે વધુ ગંભીર ગુનો ગણી શકાય. ઘણા પ્રસંગોમાં કામ કરનાર વ્યક્તિને પડદા પાછળ રાખી પોતે કામની ‘કેડિટ’ લેનાર વ્યક્તિઓ સમાજમાં હોય છે, આ કેડિટની ચોરી ગણાય.

- જીવનવિકાસ માટે દેહ મનોબળ-વ્યવસ્થિતિ તથા રચનાત્મક વિચારસરણી ખૂબ અગત્યનાં. આ માટે મન ઉપરનો કંટ્રોલ કેળવવાની ટેવ પાડવી. ધીમે ધીમે ફાવટ આવતી જાય. શરૂઆત નાની બાબતથી કરવી.

૨૫. સમાપન

ત્યાગમૂર્તિ શ્રી નંદુભાઈ - અંતિમ શ્વાસ સુધી

સમાજને બેઠો કરવાની પ્રવૃત્તિ

પૂજ્ય શ્રી નંદુભાઈનું જીવન ત્યાગ, અપરિગ્રહ અને પરમાર્થનું અજોડ ઉદાહરણ છે.

અપરિગ્રહનો એક ઉત્તમ અર્થ મનમાં કોઈ પણ વાતને, અભિપ્રાયને-મંતવ્યને જકડીને સંગ્રહી ન રાખવો એ પણ છે. આપણા વાતાવરણને લીધે, જે કાર્યક્ષેત્રમાં કામ કરતા હોઈએ તેની કાર્યપદ્ધતિ અને વિચારના સંસર્ગના પ્રભાવે, સંસ્કારના પ્રતાપે, માતાપિતા વગેરે તરફથી મળેલા વારસાને લીધે, આપણી ઐહિક કેળવણીથી, જગત સાથેના વહેવાર સંબંધથી અને પરિચયથી, કર્ણપરંપરાગત મળેલી સમજણથી, વડીલો અને પૂજ્ય જનોના વર્તનથી, એવાં એવાં અનેક કારણોને લીધે અનેક પ્રકારનાં માન્યતાઓ, ખ્યાલો, આગ્રહો આપણામાં પડેલાં હોય છે. એ આપણને એક યા બીજી રીતે દોરવવાને છૂપાં છૂપાં મથ્યા કરતા હોય છે, એ એક ભારે મડાગાંઠ કે નાગચૂડ છે. એમાંથી છૂટવું એ કંઈ સહેલ વાત નથી. માત્ર ભગવાનની કૃપા જ એમાંથી આપણને ઉગારે છે.

આપણાથી હજી પૈસાનો ત્યાગ થઈ શકે, કીર્તિનો ત્યાગ થઈ શકે, સગાંવહાલાંનોય કદાચ થઈ શકે, પરંતુ ‘આપણા’ માની લીધેલાં, આત્મસાત્ કરી લીધેલાં એવાં મંતવ્યો, ટેવો, ગણતરીઓ, સમજણો, મૂલ્યાંકનો વગેરેનો ત્યાગ થવો ઘણો મુશ્કેલ છે અને તે તો જ થઈ શકે કે જો આપણે સતત જાગૃતિ રાખીને જ્ઞાનભાનપૂર્વક પ્રત્યેક પ્રસંગે સત્યને અનંત પાસાં છે એમ ખ્યાલમાં રાખી એ

સત્યને દિલમાં દઢાવીને અને નિરાગ્રહની ભાવના કેળવીને વર્તી શકીએ ત્યારે. (‘જીવન પગરણ’, ચોથી આ., પૃ. ૧૪૬)

પૂજ્ય શ્રીમોટાની આ વાત શ્રી નંદુભાઈ માટે કેટલી સત્ય છે ! તેઓ શરૂઆતમાં અનેક આગ્રહો, મંતવ્યો, માન્યતાઓ, ખ્યાલોથી લિપ્ત હતા ! એમણે ભૌતિક વસ્તુઓનો ત્યાગ તો સહજ રીતે કરી દીધો હતો, પરંતુ જે આગ્રહો, મંતવ્યો, માન્યતાઓ વગેરેથી મુક્ત થવામાં અનેક જન્મો પસાર થઈ જાય, તે બધાંથી તેઓ પૂજ્ય શ્રીમોટાની કૃપાથી કાળના બહુ જ ટૂંકા ગાળામાં મુક્ત થયા અને અહંમુક્ત થઈ શ્રીસદ્ગુરુ પૂજ્ય શ્રીમોટામાં હળી, મળી, ભળી, ગળી ગયા ! એટલે જ તેઓ કહેતા કે ‘પૂજ્ય શ્રીમોટામાં બધું જ આવી ગયું, મારી મોટાઈ શૂન્ય છે. મોટાઈ છે તે, મને ઘડનારાંઓની છે.’ શ્રી નંદુભાઈએ શૂન્યથી સાધનાની શરૂઆત કરી હતી એમ કહીએ તો ચાલે. શ્રીમોટાએ નંદુભાઈની સાધનાની શરૂઆતમાં તેમના ઉપર પત્રો લખ્યા હતા તે ‘જીવન પગરણ’ પુસ્તકમાં પ્રગટ થયા છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ‘જીવન પગરણ’ પુસ્તકમાં લેખકના બે બોલમાં લખ્યું છે કે ‘આ લખાણમાંના કાગળો છેક તદ્દન માંડમાંડ પગલાં માંડવાનું શીખનારને લખાયેલા છે.’ શ્રી નંદુભાઈ, આવી રીતે સાધનામાર્ગે પા પા પગલી પાડતાં પાડતાં, પૂજ્ય શ્રીમોટાની કૃપાથી છેક તળેટીથી હનુમાન કૂદકો લગાવી સાધનાના સર્વોચ્ચ શિખરે આરૂઢ થયા હતા !

તેઓએ પોતાના જીવનને અંતિમ શ્વાસ સુધી સમાજનાં ચરણોમાં સમર્પિત કરી દીધું હતું. યુવાવસ્થામાં જ દેશ માટે પોતાના વૈભવી જીવનને ન્યોછાવર કર્યું, નિમિત્ત યોગે શ્રીસદ્ગુરુના માર્ગદર્શન હેઠળ સાધનાનાં શિખરો સર કર્યાં અને નિવૃત્તિ બાદ અંતિમ વર્ષોમાં પોતાનું સર્વસ્વ સમાજને કાજે પારમાર્થિક પ્રવૃત્તિઓમાં અર્પણ કરી દીધું. આમ આજીવન ફકીર થઈને જીવ્યા.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ કહ્યું છે કે ‘આપણે ધર્મ સમજવો જોઈએ.’ ધર્મ એટલે શું ? અને આધ્યાત્મિક જ્ઞાનના પાયામાં ધર્મ રહેલો છે. ધર્મ આચરાયા વિના અને તે પણ સંપૂર્ણ ભાવથી આચરાયા વિના આધ્યાત્મિક જ્ઞાન કોઈને ફલિત ના થાય અથવા તો આધ્યાત્મિક જ્ઞાનમાં સાધના શરૂ કરતાં કરતાં એનામાં ધર્મનો ભાવ જાગ્રત થઈ જાય છે. ત્યારે ધર્મ એટલે જીવનમાં ઉચ્ચ પ્રકારના ગુણો. ધર્મ પાળનારને હું તો સરળમાં સરળ સીધી વ્યાખ્યા, બધાંને સમજણ પડે એમ કહું છું. ત્યારે ધર્મ પાળનાર માણસમાં ‘ત્યાગ’ અને ‘પરમાર્થ’ મોખરે હોય, એને સ્વાર્થ હોય તો ખરો, એને ઘરબાર, વેપાર-ધંધો, ખેતી, ઈયાંઈકરાં બધું હોય છે. આ બધાંની એને જવાબદારી છે, પણ બધું કરતાં જેટલું મળે છે એ મારા બાપનું એમ નથી. ધર્મમાં ત્યાગ અને પરમાર્થ - બે મોખરે. ધર્મ પાળનાર માણસ અને જે ધર્મ સતત પાળતો રહે છે, એનામાંથી સ્વાર્થ ઓછો થવો જોઈએ. એ સંસારવહેવાર બધું ભોગવતો હોવા છતાં એ મોહ ભૂલી જાય છે. એ બધું કર્મ કરે ખરો - સંસારનું, વહેવારનું, વેપારનું, ધંધાનું તેમ છતાં ખરેખરી ભાવનાથી એ ધર્મ પાળતો હોય તો સંસાર પરત્વેનો એનો મોહ ઘટે, કામ ક્રોધાદિક પણ ઘટે. માત્ર શાસ્ત્રો વાંચ્યાં કર્યાં કરે, કે ‘ગીતાનો અધ્યાય કર્યા વગર હું જમું જ નહિ’ - એમ ભલે કહેતો હોય. ક્રિયાકાંડને પણ હું ધર્મની દૃષ્ટિ વડે ના પાડું છું. ધર્મ તો આપણા જીવનના તાણાવાણામાં ઊતરી જાય. આચરણ થાય ત્યારે - ત્યાગ અને પરમાર્થ બે મોખરે હોય ત્યારે - આપણે ધર્મનું પાલન કરીએ છીએ એમ સમજવું.

વળી, આપણે ધર્મ ખરેખર પાળતાં હોઈએ તો આપણામાં ઉત્તમ ગુણોનો ઉદય થતો જાય-વિકાસ થાય. ગુણોનો વિકાસ થાય.

સાહસ, હિંમત, ધીરજ, સહનશક્તિ, ત્યાગ, ઉદારતા, વિશાળતા, બીજાને માટે ખપમાં આવવું, આપણે જાતે પ્રેમપૂર્વક ઘસાવું બીજાને માટે - આવા કેટલાય ગુણોનો વિકાસ થાય છે. ઉત્તમ પ્રકારના ગુણ હોય તો જ આપણી માનવતા કહેવાય, નહિતર માનવતા નહિ. ધર્મનું પાલન કરતાં કરતાં આવી માનવતાની ભાવના પણ જાગે છે. બીજું, ધર્મનું પાલન કરતાં કરતાં એક કદરભાવના જાગે છે. સમાજમાં જે ઉત્તમ પ્રકારનું સર્જન થતું હોય તેની કદર કર્યા વિના ધર્મનો માણસ કદી રહી શકે નહિ. સમાજનું ઉત્થાન થાય, સમાજની બઢતી થાય, સમાજ અનેક ક્ષેત્રે સમૃદ્ધ થાય તેમાં એ ભાગ આપે છે પ્રેમથી, ઉમળકાથી, મસ્તીથી, એટલું જ નહિ પણ પોતે કાંઈ ધંધો કરતો હોય, એ ધંધાની સાથે કારકુનો પણ છે, બીજા બધા માણસો છે, ખેતીવાળાઓ છે, ત્યાં દારિયા છે, મજૂરો છે, મિલવાળા મિલ ચલાવતા હોય તો મજૂરો છે. એ તો બધા આપણા હાથપગ છે. એના વડે આપણે કમાઈએ છીએ, તો એનું હિત કેમ થાય, એનું સતત આપણને ભાન રહેવું જોઈએ. ધર્મ જે પાળતો હોય તે આ સમાજ સાથે કેટલો બધો સંકળાયેલો છે એ હું તમને કહેવા માગું છું, બિલકુલ અતિશયોક્તિ કર્યા વગર અને ખરેખર ધર્મની ભાવના આપણા જીવનમાં જ્યારે ઉદય થાય છે ત્યારે એ વહેંચીને ખાય છે, સાહેબ.

આવી રીતે ધર્મને કેટલા સમજતા હશે તે ભગવાન જાણે, પણ ધર્મ પાળનાર ખરેખરો પોતાના હૃદયથી એ ભાવનાથી ધર્મનું જે પાલન કરે છે તે કદી એકલપેટો હોતો નથી, તે કદી એમ માનતો નથી કે આ બધું મારું છે, એનું મમત્વ ઘટે છે, મોહમાયા ઘટે છે. ધીરે ધીરે જેમ જેમ એ ધર્મના પાલનમાં ઉચ્ચતર ક્ષેત્રમાં

પ્રવેશતો જાય છે તેમ તેમ એને ભગવાન પરત્વેની એની અભિમુખતા જાગે છે અને ભગવાન કાંઈ ઉપર - ગગનમાં વસતો નથી, ભગવાન તો બધાંમાં વસી રહેલો છે. ભગવાનનું ઋણ એને એટલું બધું લાગે છે કે અહોહો !

ધર્મ પાળનાર માણસનાં માયા-મમતા, અહંકાર આ બધું ઘટતું જાય છે. કામક્રોધાદિ પણ ઘટતા જાય છે અને રાગદ્વેષ ઘટતા જાય છે. એ અન્યાય કરનાર માણસને પણ ચાહે, પ્રેમથી ચાહે, એના દિલથી એને વહાલ કરે, એના પરત્વે એને પૂર્વગ્રહ ના હોય, એને એના પરત્વે અણગમો ના હોય, ઈર્ષ્યા ના હોય, અદેખાઈ ના હોય, વેર તો હોય જ નહિ. બધાંને માટે એને પ્રેમ હોય, સદ્ભાવ હોય.

ધર્મનું પાલન કરે છે તે માણસ હંમેશાં સજાગ છે. ધર્મનું પાલન કરનાર માણસ પ્રેમભક્તિપૂર્વક જ્ઞાનથી એ મોહમાં ફસાય નહિ. એ મોહમાં તો રહે છે. મોહના વાતાવરણમાં પણ છે, લોભના વાતાવરણમાં પણ છે, એને વેપાર કરવાનો છે. ખેતી કરવાની છે. બીજા ઉઘોગો કરવાના છે તે કરે છે, પણ જે ધર્મનું પાલન કરે છે તેની બુદ્ધિ શુદ્ધ થતી જાય છે. એનાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ એ બધાં શુદ્ધ થતાં જાય છે. એટલે કે ‘જીવદશા’વાળાં રહેતાં નથી. આવી રીતે ધર્મનું પાલન કરે છે - એને પ્રત્યેક કર્મની, પ્રત્યેક કર્મનાં પ્રત્યેક પાસાંની એને સભાનતા રહે છે. પોતાની ફરજના ભાનની પણ એને સભાનતા રહે છે, પણ એ સભાનતા માત્ર મગજમાં બેસી નથી રહેતી, સક્રિય બને છે. જે સમજણ કર્મમાં આકાર ન લે એને હું સમજણ કહેતો નથી.

‘જ્યારે ધર્મની ભાવના જાગે છે ત્યારે પોતાનાં અનંત પ્રકારનાં આ જે ઋણ છે, એ અદા કરવાનું એને બહુ સરળતાથી સૂઝે છે અને અદા કરે છે. એટલે પ્રત્યક્ષ આચરે છે. એટલે સમાજની સાથે જેણે ધર્મ જાળવ્યો છે, એને તો દેશસેવાની જરૂર નહિ પડે. તે તો સમાજની સાથે અનેક રીતે સંકળાયેલો છે.’ (‘શ્રીમોટાવાણી’, ભાગ-૧૪, આ. બીજી, પૃ.૪૪-૫૦)

આ બધા ગુણો શ્રી નંદુભાઈના જીવનમાં જોવા મળે છે.

શ્રી નંદુભાઈએ સાબરમતી આશ્રમ જીવનથી જ પરમાર્થની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી દીધી હતી. પરમાર્થના અગણ્ય કિસ્સા એમના જીવનમાં વણાયેલા હશે. તેઓએ પોતાની પરમાર્થની પ્રવૃત્તિ ખૂબ જ ગુપ્ત રીતે કરી હતી. કવિ શ્રી કરસનદાસ માણેક, પૂજ્ય શ્રીમોટા હીરકમહોત્સવ સ્મૃતિગ્રંથમાં લખે છે કે ‘પરોક્ષ રીતે જેમનો પરિચય થતો તે નંદુભાઈ. ૧૯૫૩માં મેં ‘નચિકેતા’ માસિક શરૂ કર્યું. તે વખતે નંદુભાઈ મદ્રાસ બાજુ હતા. ‘નચિકેતા’ની શરૂઆતથી જ તેમની હૂંફ મને મળવા માંડી.’

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ એક ઉત્સવ પ્રવચનમાં કહ્યું હતું કે ‘ત્યારે ફરીથી તમને બધાંને પ્રાર્થના છે કે હવે તો આ શરીર પડે છે, પડવાનું છે તે વેળાનો આ સંકલ્પ છે. મારું શરીર નહિ હોય તો મને ખાતરી છે કે મારો આ નંદુ છે તે કામ કરશે અને એ મારો સંકલ્પ ફળાવશે. એ મળ્યો છે. બાર બાર-એકેક વાગ્યા સુધી કામ કરે છે. કાલે અઢી વાગ્યે સૂતો હતો એ. એટલું કામ કરે છે સાહેબ કે, એણે અને મને તદ્દન છૂટો મૂક્યો છે. મેં પણ ચાર વર્ષમાં પંદર ચોપડીઓ લખી નાખી છે અને એ પણ મૌલિક સાહેબ ! આ, જે કોઈ વાંચશે ત્યારે સો વર્ષ પછી એની કદર કરશે.’

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ઉપર જેમ કહ્યું છે તેવું જીવન પૂજ્ય શ્રી નંદુભાઈ જીવ્યા અને જીવનને સમાજ માટે ન્યોછાવર કર્યું. સમાજની અનેક સંસ્થાઓને અનેક રીતે સહાયભૂત થયા અને સાચા અર્થમાં પૂજ્ય શ્રીમોટાની સમાજોત્થાનની પ્રવૃત્તિઓને જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી ગુપ્ત રીતે આગળ ધપાવતા રહ્યા.

શ્રી નંદુભાઈએ પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં કાર્યમાં દિવસ રાત જોયા વગર પોતાની જાતને ગાળી નાખી હતી. જે નંદુભાઈ એક સમયે શ્રીમોટાને શંકાની નજરે જોતા અને ગુરુ તરીકે સ્વીકારવા ખચકાતા હતા, એ જ નંદુભાઈએ પોતાનું સંપૂર્ણ જીવન શ્રીમોટાને અને તેમની કાર્યપ્રણાલીને સમર્પણ કરી દીધું !

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ તો પ્રત્યક્ષ પરિચય પહેલાં જ શ્રી નંદુભાઈને ઓળખી લીધા હતા. તા. ૬-૯-૧૯૩૯ના દિવસે સાબરમતી આશ્રમમાંથી વિદાય લઈ કરાંચી જવા નીકળ્યા. તે સમયે શ્રીમોટા અને નંદુભાઈ વચ્ચે સંબંધ ન હતો. શ્રી હેમંતભાઈએ, શ્રીમોટાની વિદાયથી લાગણીમાં આવી જઈ શ્રીમોટાને પૂછ્યું કે ‘હું હવે કોની સાથે વાત કરીશ ?’ શ્રીમોટાએ નંદુભાઈને બતાવીને સૂચવેલું કે ‘એમની સાથે સંબંધ બાંધજો.’ આમ, શ્રીમોટાએ વગર સંબંધે શ્રી નંદુભાઈને જોઈ લીધા હતા. આમ, શ્રીમોટા અને શ્રી નંદુભાઈ બન્નેનો સંબંધ અનેક જન્મો પુરાણો હતો. તા. ૭-૩-૧૯૪૦ના એક પત્રમાં શ્રીમોટાએ શ્રી નંદુભાઈ વિશે લખ્યું છે કે, ‘પણ તમે મને ભગવાનના આપ્યા છો. તમને જો આ માર્ગમાં સાચી રઠ (લગની) લાગી જાય તો તો મારા આનંદનો પાર ન રહે, ને પછીથી તો ભગવાનના ગુણ હું નાયતો નાયતો બધે ગાવું.’ આ ઉપરથી કહી શકાય કે શ્રીમોટાએ શરૂઆતથી જ પોતાના જીવનમાં શ્રી નંદુભાઈની ભવિષ્યની ભૂમિકા જોઈ લીધી હતી.

પૂજ્ય શ્રીમોટાના મુખેથી જ્યારે ‘મારો નંદુ’ શબ્દ નીકળ્યો હશે ત્યારે એમાં કેટલું વહાલપ અનુભવાયું હશે ! આવા સમર્થોમાં શિરોમણિ એવા પૂજ્ય શ્રીમોટાના હૃદયોદ્ગાર માત્ર જ શ્રી નંદુભાઈને કૃપાપાત્ર બનાવવા સમર્થ છે ! જેના ઉપર આવા સંતની પ્રીતિ હોય એને બીજું શું કરવાપણું રહે છે ? આથી મોટી જીવનની કમાણી કઈ હોઈ શકે ?

શાસ્ત્રોત્સાહાં અધ્યયનો થકી જે,
ને જ્ઞાનચર્યા કરવા થકીયે,
કઠી નથી પ્રાપ્ત કરી શકાતું,
તે સંતની આશિષથી પમાતું.

(‘શ્રીમોટા ચરણે’, કડી ૧૪)

તવારીખ

જન્મ : ૧૩ ઓક્ટોબર ઈ.સ. ૧૯૦૪, આસો સુદ પાંચમ, પાંચમું
નોરતું, સંવત ૧૯૬૧

સ્થળ : વાઘજીની પોળ, મહેમદાવાદ, જિ. ખેડા

પિતાશ્રી : શ્રી ભોગીલાલ ત્રિભોવનદાસ શાહ

માતૃશ્રી : પૂજ્ય જેઠીબા

ભાઈઓ : શ્રી વાડીલાલ, શ્રી બંસીલાલ, શ્રી ચંદ્રકાંત, શ્રી
બાલમુકુંદભાઈ (બાલાભાઈ)

જ્ઞાતિ : દશાનાગર વૈષ્ણવ વણિક

બચપણ : ધોળકામાં ૧૯૦૪ થી ૧૯૧૩, ચાર ધોરણ સુધી
અભ્યાસ. ૧૯૧૩ આખરમાં અમદાવાદ મોતીભાઈની ખડકી-
માંડવીની પોળમાં ઘર

૧૯૧૫ : અંગ્રેજી પ્રથમ ધોરણ ટ્યુટોરિયલ હાઈસ્કૂલમાંથી પાસ,
ધોરણ ત્રણથી ધોરણ સાત સુધી વર્ગ મોનિટર, ક્રિકેટ ટીમના
કેપ્ટન, ક્રિકેટમાં બૉલર, બેટ્સમેન, ફિલ્ડર-ઓલરાઉન્ડર,
ગિલ્લીદંડા, પતંગ આદિ રમતગમત, નાટકમાં સુંદર
અભિનય, બુલંદ અવાજ, ઉત્સવ, જ્ઞાતિના મેળાવડાની
ઉજવણીમાં આગળ પડતો ભાગ, હાજરજવાબીપણું,
ઘરકામમાં પારંગત

૧૯૨૧ : શ્રી વાડીભાઈને જીવલેણ સંગ્રહણીનો રોગ થયો ત્યારે
પ્રથમ વાર આર્તભાવે પ્રાર્થના.

૧૯૨૨ : મેટ્રિક પાસ - ખાનગી ટ્યૂશનો કરી અભ્યાસ કર્યો

૧૯૨૩ : પ્રિવિયસ પાસ.

૧૯૨૩ : મુંબઈ ઝવેરી બજારમાં નોકરી, ત્યાં સૌના પ્રીતિપાત્ર.
તા. ૧૯-૭-૧૯૨૪:ના દિવસે પેરીસ(ફ્રાંસ)માં પગ મૂક્યો.

૧૯૨૬ : સ્વદેશ પાછા ફર્યા, ખૂબ પૈસા કમાઈને પિતાશ્રીને આપ્યા.

૧-૬-૧૯૨૬ : માનવ મૃત્યુ વિશે પ્રથમ અનુભવ અને ચિંતન
૮-૫-૧૯૨૭ : પિતાશ્રીનું અવસાન : જેઠ સુદ સાતમ (તા.

૧૨-૬-૧૯૫૧માં ૨૪મી પુણ્યતિથિ).

૧૯૨૭ : ફરીથી પેરીસ ગયા.

૧૯૨૮ : પેરીસમાં બારડોલી સત્યાગ્રહ વિશે જાણ્યા પછી
દેશસેવાની ઝંખના જાગી. પૂજ્ય ગાંધીજીને ગુરુ તરીકે
સ્વીકાર્યા અને ગાંધીવાદી વિચારસરણી અપનાવી. વિવાહ
થયો, દેશસેવા અર્થે વિવાહ તોડવાની નિષ્ફળ કોશિશ

તા. ૧-૨ જાન્યુઆરી, ૧૯૨૯ સ્વદેશાગમન.

૧૯૨૯ : એચ. નંદલાલ એન્ડ કંપની સ્થાપી, પછી તેનું નામ
‘એન.ગોપાલદાસ એન્ડ કંપની’ થયું.

૧૯૨૯માં મહાત્મા ગાંધીજી સાથે જોડાઈ જવાની ઈચ્છા, મામાને
રાજીનામું આપી દીધું હતું.

૧૯૩૦ : દાંડીકૂચમાં જોડાયા (તા.૧૨-૩-૧૯૩૦ થી તા.૬-૪-
૧૯૩૦)

તા. ૧૭-૫-૧૯૩૦ : લગ્ન : અમદાવાદની હરકિશનદાસની પોળ
માતાવાળા ખાંચામાં રહેતાં કાંતાબહેન ચીમનભાઈ ન્યાયા
સાથે અમદાવાદમાં લગ્ન, કાંતાબહેનની ઉંમર ૧૬ વર્ષ,
લગ્નનાં ત્રણ વર્ષ પછી ૧૯૩૩માં કાંતાબહેન સાસરે આવ્યાં.

૧૯૩૧ : ચળવળમાં ભાગ લેવા કાંતાબહેન સાથે અમદાવાદ
આવી ગયા હતા, પરંતુ પાછા જવું પડ્યું અને વેપારમાં
ધ્યાન કેંદ્રિત કર્યું.

૧૯૩૦ થી ૧૯૩૩ : અથાગ ઉદ્યમથી પેઢીને સધ્ધર કરી.

૧૯૩૩ : કાંતાબહેન સાથે ઘણા એશિયાઈ દેશોનો પ્રવાસ

૧૯૩૬ : ડિસેમ્બરમાં ૨૨ દિવસના ઉપવાસ છોડ્યા પછી જમતા પહેલાં બન્ને વખત સમૂહમાં ‘આશ્રમ ભજનાવલિ’માંથી શ્લોકો અને ભજન ગાવાનો શિરસ્તો શરૂ કર્યો.

૧૯૩૭ : કાંતાબહેન સાથે ભારત ભ્રમણ.

૧૯૩૮ : છેલ્લી વાર ધુળેટી રમ્યા.

તા.૫-૩-૧૯૩૯ : હોળીના આગલે દિવસે વર્ધા જવા નીકળ્યા. પછી મુંબઈ ગયા.

તા.૨-૪-૧૯૩૯ : હરિજન આશ્રમ સાબરમતીમાં ‘નંદિની’માં એક ઓરડીમાં નિવાસ.

તા.૬-૯-૧૯૩૯ : પૂજ્ય શ્રીમોટાએ સાબરમતી આશ્રમમાંથી વિદાય લીધી. શ્રીમોટાએ શ્રી હેમંતભાઈને શ્રી નંદુભાઈ સાથે દોસ્તી કરવાનું કહ્યું. ત્યારે શ્રી નંદુભાઈને પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે સ્થૂળ પરિચય ન હતો, પરંતુ શ્રીમોટાએ શ્રી નંદુભાઈને પૂર્વજન્મના કારણ નિમિત્ત હોવાનું જાણી લીધું હતું.

૧૯૩૯, નવેમ્બર : શ્રી હેમંતભાઈને સાથે આપવા પોંડિચેરી ગયા. ૧૯૩૪ થી શ્રી નંદુભાઈને શ્રીઅરવિંદ પ્રતિ અવમાનના હતી. પોંડિચેરીમાં શ્રીઅરવિંદનાં દર્શન સમય પહેલાં અદ્ભુત અનુભવ અને જીવનવહેણ બદલાયું. દેશસેવાનો માર્ગ છોડી આધ્યાત્મિક રસ્તે જવાની તમન્ના જાગી ઊઠી.

તા. ૩૦-૧૨-૧૯૩૯ : પ્રથમ અને એકમાત્ર સંતાન સિદ્ધાર્થનો જન્મ કુંભકોણમ્ મુકામે થયો. સાધના માર્ગદર્શન માટે શ્રીમોટા સાથે પત્રવહેવાર શરૂ.

તા. ૯-૨-૧૯૪૦ : પૂજ્ય શ્રીમોટાએ દીક્ષા આપી.

૧૯૪૧ : ફરી દેશસેવાની ધૂન અને ૮૦ દિવસની યરવડા જેલયાત્રા.

તા. ૨-૮-૧૯૪૧ : જેલમાંથી મુક્તિ.

તા. ૨૫-૮-૧૯૪૧ : શ્રીમોટા પ્રથમ વાર દક્ષિણ ભારતમાં-શ્રી નંદુભાઈ અને વજુભાઈ જાની સાથે.

તા. ૨૪-૯-૪૧ : શ્રીમોટા, શ્રી નંદુભાઈ અને કાંતાબહેન કન્યાકુમારી ગયાં.

૧૯૪૨ : અમદાવાદમાં શ્રીઆનંદમયી માનાં દર્શનનો લાભ.

તા. ૭-૩-૧૯૪૨ : બીજા વિશ્વયુદ્ધ સમયે ત્રિચિ અને કુંભકોણમ્ની પેઢીઓ સંભાળવા શ્રીમોટાએ મોકલ્યા.

૧૯૪૨ : કિરાપટ્ટીમાં નિવાસ અને મૌન સાધનાની શરૂઆત. કાંતાબહેનનું ૨૧ દિવસનું ઉજાગરાવાળું મૌન.

૧૯૪૩ : પોંડિચેરી શ્રીઅરવિંદ આશ્રમ જોડાવાની ઈચ્છા.

૧૯૪૩ : શ્રી હેમંતભાઈનાં બહેન સુવર્ણકાંતિ અને બનેવી શ્રી પ્રતાપરાય દેસાઈ સાથે પોંડિચેરી સિદ્ધાર્થને લઈને શ્રીઅરવિંદનાં દર્શને. સિદ્ધાર્થને દર્શનની અનુમતિ મળી એ પછી બાળકોને શ્રીઅરવિંદનાં દર્શનની અનુમતિ શરૂ થઈ. તિરુવન્નમલઈ શ્રીરમણ મહર્ષિનાં દર્શને.

૧૯૪૪ : અમદાવાદ ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં મોન્ટેસોરીનો ૩ મહિનાનો અભ્યાસ.

૧૯૪૫, એપ્રિલ : બાવન દિવસની હિમાલય-ચારધામયાત્રા.

૧૯૪૫, નવેમ્બર-જાન્યુઆરી : શ્રીમોટા સાથે દક્ષિણમાં શ્રીલંકા સુધી હરિજન આશ્રમની બાળાઓ માટે ફાળો.

૧૯૪૬, જાન્યુઆરી : ૧૦ દિવસ પૂજ્ય ગાંધીજીના સાંનિધ્યમાં કાંતાબહેન, સિદ્ધાર્થને લઈને મદ્રાસ, મદુરા, પલનીમાં.

તા. ૨-૩-૧૯૪૬ : કિરાપટ્ટીમાં ૨૧ દિવસના મૌન સમયે ટ્રાન્સ

(ભાવાવસ્થા)નો અનુભવ અને પોતાનું સર્વસ્વ શ્રીમોટાને સમર્પણ કરવાની ઈચ્છા.

તા. ૨૦-૩-૧૯૪૬ થી તા. ૨૮-૩-૧૯૪૬ : કોડાઈકેનાલ શ્રી હસમુખભાઈ-(લાલાજી) અને તેમનાં પત્ની પ્રમીલા અને કાંતાબહેન અને સિદ્ધાર્થ સાથે.

૧૯૪૬, એપ્રિલ : સુધી સાડા ત્રણ વર્ષ કિરાપટ્ટીમાં એકાંતવાસ.

૧૯૪૬, મે : હરિજન આશ્રમ સાબરમતીમાં ફરીથી નિવાસ અને દર વર્ષે મીરાંકુટિરમાં મૌન સાધનાની શરૂઆત.

૧૯૪૬, જુલાઈ : એક વર્ષ માટે શ્રીમોટાથી સ્વતંત્રપણે રહેવાનો નિર્ણય.

૧૯૪૭, માર્ચ : નિરાશાનું મોજું.

તા. ૧૬-૫-૧૯૪૭ થી તા. ૩૧-૫-૧૯૪૭ : વ્યાસબેટમાં મૌન-અનુષ્ઠાન

૧૯૪૭ : શ્રી ચીમનભાઈ મહાજનનો પરિચય અને ગાઢ સંબંધ. પુસ્તકોનું સંકલન અને સૂચિ કાર્ય શ્રી હેમંતભાઈ અને શ્રી રમાકાંત જોષી સાથે. શ્રીમોટા સાથેના નિરાગ્રહ કેળવણીના પ્રસંગો.

૩૦-૧-૧૯૪૮ : શ્રી નંદુભાઈના એક સમયના ગુરુ પૂજ્ય ગાંધીજીનું અવસાન અને તેમનાં અસ્થિ વિશેના પ્રસંગો.

૧૯૪૮, ફેબ્રુઆરી : પોંડિચેરી શ્રીઅરવિંદ આશ્રમમાં સ્થાયી થવાનો નિર્ણય, સિદ્ધાર્થની સ્કૂલ એડ્મિશનની તૈયારી અને ૧૯૪૯નું મૌન પૂરું કરીને પોંડિચેરી જવાનો નિર્ણય.

તા. ૧૦-૭-૧૯૪૯ થી તા. ૨૬-૯-૧૯૪૯ : મૌનઅનુષ્ઠાન, છેલ્લા દિવસોમાં પરિવર્તન અને ‘હવે ક્યાંય જવું નથી’નો

- નિર્ણય. ૨૯-૭-૧૯૪૯ - પપ્પા સ્વામી રામદાસ અને ક્રિષ્ણાબાઈ દર્શન આપવાં મૌનરૂમમાં પધાર્યાં.
- તા. ૧૦-૨-૧૯૫૦ થી તા. ૧૨-૫-૧૯૫૦ : મીરાંકુટિરમાં ૯૧ દિવસનું મૌન.
- ૧૯૫૧ : કુંભકોણમ્ હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના, ૪ મહિના સાબરમતી આશ્રમ અને ૮ મહિના કુંભકોણમ્ આશ્રમ રહેવાનો શ્રીમોટાનો હુકમ.
- તા. ૧૯-૩-૧૯૫૧ થી તા. ૧૭-૬-૧૯૫૧ : કુંભકોણમ્માં મૌન-અનુષ્ઠાન.
- તા. ૨૯-૪-૧૯૫૧ : શ્રીનારાયણ સ્વામી મૌનરૂમમાં દર્શન આપવા પધાર્યાં. શ્રીમોટાએ શ્રી નંદુભાઈ ઉપર હાથ મૂકી આશીર્વાદ આપ્યા.
- તા. ૨૨-૨-૧૯૫૨ : ડાકોર દર્શને પૂજ્ય જેઠીબા, કાંતાબહેન સાથે.
- તા. ૪-૩-૧૯૫૨ : તિરુવન્નમલઈ .
- તા. ૮-૩-૧૯૫૨ : પોંડિચેરી શ્રીઅરવિંદ આશ્રમ.
- તા. ૫-૪-૧૯૫૩ થી તા. ૧-૭-૧૯૫૩ : કુંભકોણમ્માં મૌનઅનુષ્ઠાન.
- ૧૯૫૫-૧૯૫૬ : સિદ્ધાર્થની મેટ્રિક અભ્યાસની કાળજી લેવા સાબરમતી આશ્રમમાં.
- તા. ૧૩-૪-૧૯૫૬ : પોંડિચેરી આશ્રમ.
- ૧૯૫૬ : મૌનઅનુષ્ઠાન.
- ૧૯૫૬-૧૯૫૭ : સાબરમતી આશ્રમમાં સિદ્ધાર્થના કોલેજ અભ્યાસની કાળજી.

તા. ૨૨-૧૨-૧૯૫૬ થી તા. ૪-૧-૧૯૫૭ : નડિયાદ આશ્રમ
એકલા હાથે સંભાળવા રહ્યા.

૧૯૫૭ : સિદ્ધાર્થનો અભ્યાસ પૂરો અને કુંભકોશમ્ પેઢીમાં અને
ત્યાર પછી ત્રિચિ પેઢીમાં.

૧૯૫૯ : શ્રીમોટાની સેવામાં ૩ મહિના.

તા. ૧૩-૩-૧૯૬૦ : કાયમ માટે પૂજ્ય શ્રીમોટાની અવિરત સેવા.

તા. ૨૪-૧-૧૯૬૬ : સિદ્ધાર્થની સગાઈ.

તા. ૧-૨-૧૯૬૬ : સિદ્ધાર્થનાં લગ્ન.

સાબરમતી આશ્રમમાં બે દીકરીઓના જન્મ.

૧૯૭૦ : સાબરમતી આશ્રમનું ઘર ખાલી કર્યું. કાંતાબહેન અને
સિદ્ધાર્થભાઈ એમનાં પત્ની ઈલાબહેન અને બે દીકરીઓ સાથે
ગુલબાઈ ટેકરા રહેવાં ગયાં.

૧૯૭૬ : પૂજ્ય શ્રીમોટાનો દેહત્યાગ, બન્ને આશ્રમોનો વહીવટ
શ્રી નંદુભાઈ દ્વારા.*

૧૯૬૦-૧૯૮૮ : અથાગ પરિશ્રમ.

૧૯૮૮ : આશ્રમ ત્યાગ અને વલ્લભ વિદ્યાનગરમાં એકાંતવાસ,
સમાજસેવાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખી. સ્વામી કિષ્કાનંદ, પૂજ્ય
કેવલાનંદ મહારાજ, પૂજ્ય દાસાનુદાસજી, શ્રી નંદુભાઈને
મળવા આવતા.

તા. ૨૧-૧૨-૧૯૮૧ : સાંજે ૬.૪૫ વાગ્યે પૂજ્ય જેઠીબાનું
અવસાન - ત્રિચિ મુકામે.

તા. ૫-૧-૧૯૯૮ : પૂજ્ય કાંતાબહેનનું અવસાન : ગુલબાઈ
ટેકરા, અમદાવાદ.

* સુરત આશ્રમના વ્યવસ્થાપક ટ્રસ્ટી શ્રી ભીખુભાઈ હરિભાઈ પટેલના
દેહાવસાન ઓગસ્ટ, ૧૯૭૭ બાદ શ્રી નંદુભાઈ વ્યવસ્થાપક ટ્રસ્ટી બન્યા.

તા. ૨૦-૧૦-૨૦૦૪ : ૧૦૦ વર્ષની ઉંમરે મહાપ્રયાણ.

આર્થિક સહયોગની લાભાર્થી સંસ્થાઓ-વ્યક્તિઓ

૧. અંધ કલ્યાણ કેંદ્ર
૨. આદિવાસી સમિતિ, શામળાજી
૩. અંધશાળા, ગાંધીનગર
૪. ઓખામંડળ, ઓખા
૫. અંજઈલ, રણાસણ
૬. આર્ય-માંગરોળ (રાજપીપળા)
૭. આંખની હોસ્પિટલ, ચીખોદરા
૮. કરુણા ટ્રસ્ટ (પાલિયા), અમદાવાદ
૯. કસાણા, મેઘરજ
૧૦. કસ્તૂરબા કન્યા ગુરુકુળ, વેદારણ્યમ્
૧૧. કરુણાસેતુ ટ્રસ્ટ, વડનગર, ડૉ.વસંત પરીખ, રતનપ્રભાબહેન પરીખ
૧૧. ખેડબ્રહ્મા-નંદુભાઈ પટેલ
૧૨. ગાયત્રી વિકાસ મંડળ-આદિવાસી સંસ્થા-માંડવા-અંકલેશ્વર.
૧૩. ગોકુળ ગોસદન, અરણી-ઉપલેટા
૧૪. ગંગાજળા, અલીયાબાગ
૧૫. ગ્રામસેવા, માંગરોળ
૧૬. ગ્રામભારતી
૧૭. ચિંચણી. મણિભાઈ પટેલ
૧૮. ચંદ્રકાંત ઠક્કર, ફતેપુર
૧૯. જીવનશાળા, ગઢડા
૨૦. જાદવપુરા, જયંતીભાઈ ઠક્કર

૨૧. 'જતન', કપિલભાઈ શાહ-વડોદરા
૨૨. દિવ્યજ્યોતિ આશ્રમ-સિસોદરા
૨૩. દર્દીઓનું રાહતફંડ-અમદાવાદ-શ્રી નગીનભાઈ શાહ
૨૪. નીલપર-કચ્છ, મણિભાઈ સંઘવી
૨૫. નંદીશાળા-વાયા વિરમગામ
૨૬. નિસર્ગોપચાર-અમદાવાદ
૨૭. નચિકેતા-કરમસદ
૨૮. પીડવળ-ધરમપુર-કાંતાબહેન, હરવિલાસબહેન
૨૯. પાગબોન હોસ્પિટલ-પોરબંદર
૩૦. બાલ્કનજી બારી-નડિયાદ.
૩૧. બ્લાઈન્ડ સર્વિસીસ એસોસિયેશન-ગાંધીનગર
૩૨. મુનિ સેવાશ્રમ-ગોરજ જિ. વડોદરા
૩૩. મડાણા ગઢ-રામજીભાઈ વોરા
૩૪. મંથન-અપંગ કન્યા વિદ્યાલય-કડી (હાજીપુરા)
૩૫. મમતા કેંદ્ર-નાની કડી-દેવચંદ યોગી
૩૬. યોગાંજલિ, સિદ્ધપુર
૩૭. રતાડિયા-કચ્છ
૩૮. રક્તપિત્ત-સિંધરોટ-વડોદરા
૩૯. રામકૃષ્ણ મિશન-ભૂકંપ વખતે
૪૦. રામરંગ સેવા ટ્રસ્ટ-લોદરા
૪૧. લોકભારતી, સણોસરા
૪૨. લોકસેવા-રતનપુર-હરિસિંહ ચાવડા
૪૩. લોમિત્રા
૪૪. લોકકલ્યાણ પ્રવૃત્તિ માટે, રાજપીપળા-ચંપકભાઈ સુખડિયા.
૪૫. વાલુકુંડ-નાનુભાઈ
૪૬. વનવાસી કેંદ્ર, વાલિયા

૪૭. વેલોર હોસ્પિટલ-વેલોર-મદ્રાસ.
૪૮. વિશ્વમંગલમ્ -અનેરા
૪૯. સહયોગ કુષ્ટયજ્ઞ, રોજેન્દ્ર ચોકડી, હિંમતનગર-સુરેશભાઈ સોની
૫૦. સદ્વિચાર પરિવાર
૫૧. સાકવા-ધીરેન્દ્ર સોનીજી
૫૨. શાંતિધામ કોટડા
૫૩. સન્મુખાનંદ આશ્રમ-કુંભકોણમ્
૫૪. સેકેડ હોસ્પિટલ-કુંભકોણમ્
૫૫. સેવાસંગમ-ત્રિચિ
૫૬. સુમંગલમ્ ટ્રસ્ટ-ચિંચવાડા
૫૭. સેવા રૂરલ, ઝઘડિયા
૫૮. શિવાનંદ મિશન-અમદાવાદ
૫૯. સદાના મુવાડા-શિશુવિહાર-ભાવનગર-માનભાઈ ભટ્ટ-પુત્રી ઈંદ્રાબહેન ભટ્ટ
૬૦. સુરેન્દ્રનગર-નાગજીભાઈ દેસાઈ
૬૧. સર્વોદય આરોગ્યનિધિ-રાધનપુર
૬૨. શાંતિધામ, કોરડા
૬૩. સંસ્કારતીર્થ-માનપુર
૬૪. સમાજ કલ્યાણનાં કામો માટે-ખેડા-શંકરભાઈ માસ્તર
૬૫. સ્વામી વિવેકાનંદ વિદ્યાલય-ઈસરી-કડોદ
૬૬. સિસ્ટર નિવેદિતા શૈક્ષણિક સંકુલ-રાજકોટ-
શ્રીમતી ઉષાબહેન જાની-શ્રી ગુલાબભાઈ જાની
૬૬. હરિજન સેવક સંઘ-બાલાશિનોર-ઘનશ્યામભાઈ ત્રિવેદી
૬૮. ક્ષયનિવારણ કેંદ્ર, આણંદ

શ્રી નંદુભાઈના જીવનમાં સંતોનાં દર્શન-સાંનિધ્ય

૧. મહર્ષિ શ્રીઅરવિંદ (પોંડિચેરી)
૨. પૂજ્ય માતાજી (પોંડિચેરી)
૩. શ્રીરમણ મહર્ષિ (તિરુવન્નમલઈ-તામિલનાડુ)
૪. શ્રી પપ્પા સ્વામી રામદાસ (કન્હનગઢ)
૫. પૂજ્ય કિષ્ણાબાઈ (કન્હનગઢ-કેરળ)
૬. પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજી (અમદાવાદ)
૭. મા આનંદમયી (અમદાવાદ-દક્ષીકેશ)
૮. શ્રીનારાયણ સ્વામી (હિમાચલ પ્રદેશ)
૯. સ્વામી શ્રીપ્રકાશાનંદજી (ગોદડિયા મહારાજ)
૧૦. શ્રીરંગ અવધૂત મહારાજ (નારેશ્વર)
૧૧. પૂજ્ય ખંડવાવાળા બાબા (શ્રીકેવલાનંદજી-પૂજ્ય શ્રીમોટાના ગુરુભાઈ) વડોદરા
૧૨. સ્વામી શ્રી કૃષ્ણાનંદજી (ભાદરણ)
૧૩. પૂજ્ય શ્રીદાસાનુદાસજી (પાટડી)
૧૪. પૂજ્ય શ્રીયોગીબાપા (સ્વામીનારાયણ)
૧૫. શ્રીઉપાસની બાબા (સાકુરી)
૧૬. પૂજ્ય ગોદાવરી મા (સાકુરી)
૧૭. મહેરબાબા (પારસી સંત) (શ્રીઉપાસની બાબાના શિષ્ય)
૧૮. ઈંદિરાદેવી (પૂના)
૧૯. શ્રી ચિન્મયાનંદજી (એર્નાકુલમ-કેરળ)
૨૦. શ્રી ગુરુદયાળ મલ્લિકજી-ચાચાજી
૨૧. શ્રીમુક્તાનંદબાબા (ગણેશપુરી, મહારાષ્ટ્ર)
૨૨. શ્રીમૌની બાપુ (વાઘેચા, તા. બારડોલી, જિ. સુરત)

॥ હરિઃૐ ॥

સંદર્ભ ગ્રંથોની સૂચિ

ક્રમ	સંદર્ભ ગ્રંથ	આવૃત્તિ
૧.	શ્રીમોટાની મહત્તા	ચોથી
૨.	શ્રીમોટા સાથે હિમાલયયાત્રા	પહેલી
૩.	જીવનમંથન	પાંચમી
૪.	જીવનસોપાન	પાંચમી
૫.	જીવનસંદેશ	સાતમી
૬.	જીવનપ્રેરણા	ચોથી
૭.	જીવનપગરણ	ચોથી
૮.	જીવનમંડાણ	પાંચમી
૯.	જીવનપ્રવેશ	ચોથી
૧૦.	જીવનપગથી	પાંચમી
૧૧.	જીવનપોકાર	છઠ્ઠી
૧૨.	જીવનદર્શન	આઠમી
૧૩.	જીવનસંશોધન	ચોથી
૧૪.	શ્રીસદ્ગુરુ	ત્રીજી
૧૫.	નિમિત્ત	ત્રીજી
૧૬.	મોહ	પહેલી
૧૭.	પુનિત પ્રેમગાથા	ચોથી
૧૮.	જીવન સ્ફુલિંગ	પહેલી
૧૯.	જીવતા નર સેવીએ	ત્રીજી
૨૦.	આશ્રમની અટારીએથી	પહેલી
૨૧.	શ્રીમોટા સાથે વાર્તાલાપ	આઠમી
૨૨.	હરિ:ૐ આશ્રમ	ત્રીજી
૨૩.	ચિદાકાશ	પહેલી
૨૪.	શ્રીમોટાવાણી ૮-૯	બીજી
૨૫.	શ્રીમોટાવાણી ૧૩-૧૪	બીજી
૨૬.	જીવન અનુભવ ગીત	ત્રીજી

॥ હરિ:ૐ ॥

આરતી

ૐ શરણચરણ લેજો, પ્રભુ શરણચરણ લેજો,
પતિત ઉગારી લેજો (૨) કર ગ્રહી ઉર લેજો. ...ૐ શરણ.

મનવાણીના ભાવો, કર્મ વિષે ઊતરો, પ્રભુ (૨)
મન, વાણી ને દિલને (૨) કૃપાથી એક કરો. ...ૐ શરણ.

સર્વ મળેલાં સાથે, દિલ સદ્ભાવ ઊગો, પ્રભુ (૨)
છો અપમાન થયાં હો (૨) ત્યાંયે ભાવ બઢો. ...ૐ શરણ.

નિમ્ન પ્રકારની વૃત્તિ, ઊર્ધ્વગમન કરવા, પ્રભુ (૨)
પ્રભુકૃપાથી મથાજો (૨) ચરણશરણ ગ્રહવા. ...ૐ શરણ.

મનના સકળ વિચારો, પ્રાણતણી વૃત્તિ, પ્રભુ (૨)
બુદ્ધિતણી સૌ શંકા (૨) ચરણકમળ ગળજો. ...ૐ શરણ.

જેવા દિલ હોઈએ પ્રભુ, તેવા દેખાવા, પ્રભુ (૨)
મતિ મુજ ખુલ્લી રે'જો (૨) સ્પષ્ટ જ પરખાવા. ...ૐ શરણ.

દિલમાં કંઈક ભર્યું હો, તે થકી બીજું ઊલટું, પ્રભુ (૨)
કદી પણ મુજથી ન બનજો (૨) એવી મતિ દેજો. ...ૐ શરણ.

જ્યાં જ્યાં ગુણ ને ભાવ, દિલ ત્યાં મુજ ઠરજો, પ્રભુ (૨)
ગુણ ને ભાવની ભક્તિ (૨) દિલ મુજ સંચરજો. ...ૐ શરણ.

મન, મતિ, પ્રાણ પ્રભુ ! તુજ ભાવ થકી ગળજો, પ્રભુ (૨)
દિલમાં તુજ ભક્તિની (૨) છોળો ઊછળજો. ...ૐ શરણ.

-શ્રીમોટા

॥ હરિ:ૐ ॥

પૂજ્ય શ્રીમોટાના જીવનની મહત્વની તવારીખ

જન્મ : તા. ૪-૯-૧૮૯૮, ભાદરવા વદ ચોથ, સંવત ૧૯૫૪

સ્થળ : સાવલી, જિ. વડોદરા, નામ : યૂનીલાલ,

માતા : સૂરજબા, પિતા: આશારામ, અટક : ભાવસાર.

૧૯૧૬ : પિતાનું અવસાન

૧૯૦૫ થી ૧૯૧૮ : તૂટક અભ્યાસ-સાથે આકરી મજૂરી.

૧૯૧૯ : મેટ્રિક પાસ

૧૯૧૯-૨૦: વડોદરા કોલેજમાં.

તા. ૬-૪-૧૯૨૧: કોલેજ ત્યાગ.

૧૯૨૧ : ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ.

૧૯૨૧ : વિદ્યાપીઠનો ત્યાગ. હરિજન સેવાનો આરંભ.

૧૯૨૨ : ફેફરુંના રોગથી કંટાળીને ગરુડેશ્વરની ભેખડ ઉપરથી આત્મહત્યાનો પ્રયાસ,
દેવી બચાવ, 'હરિ:ૐ' જપથી રોગ મટાડવાનો સફળ પ્રયોગ.

૧૯૨૩ : 'તુજ ચરણે' તથા 'મનને'ની રચના.

૧૯૨૩ : વસંતપંચમીએ પૂ. શ્રીબાળયોગીજી દ્વારા દીક્ષા. શ્રીકેશવાનંદ ધૂણીવાળા
દાદાનાં દર્શને - સાંઈખેડા ગયા. રાત્રે સ્મશાનમાં સાધના અને દિવસભર
પ્રભુપ્રીત્યર્થે હરિજન સેવા.

૧૯૨૬ : લગ્ન-હસ્તમેળાપ વખતે સમાધિનો અનુભવ.

૧૯૨૭ : હરિજન આશ્રમ, બોદાલમાં સર્પદંશ-પરિણામે 'હરિ:ૐ' જપ અખંડ થયો.

૧૯૨૮ : 'તુજ ચરણે' ની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન.

૧૯૨૮ : પહેલી હિમાલયયાત્રા.

૧૯૨૮ : સાકુરીના પૂ. શ્રીઉપાસની બાબાનું નડિયાદમાં આગમન, એમના આદેશ મુજબ
સાકુરી જવું-ત્યાં મળમૂત્રની પથારીમાં સાત દિવસ.

૧૯૩૦ : મનની નીરવતાનો સાક્ષાત્કાર.

૧૯૩૦ થી '૩૨ દરમિયાન સાબરમતી, વીસાપુર, નાસિક અને યરવડા જેલમાં. હેતુ-
દેશસેવાનો નહિ, સાધનાનો. સખત પરિશ્રમ અને લાઠીમાર દરમિયાન
પ્રભુસ્મરણ-મૌન. વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવા વીસાપુર જેલમાં સરળ ભાષામાં
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનું વિવરણ લખ્યું- 'જીવનગીતા'

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ (ઉત્તરાર્ધ) □ ૪૧૫

૧૯૩૪ : સગુણ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર.

૧૯૩૪થી ૧૯૩૯ દરમિયાન હિમાલયમાં અઘોરી બાવા પાસે જવાનું બન્યું, ધુંવાધારના ધોધની પાછળની ગુફામાં સાધના. ચૈત્ર માસમાં ૨૧ છાણાંની ૨૧ ધૂણી ધખાવી નર્મદાકિનારે ખુલ્લામાં શિલા ઉપર નગ્ન બેસીને સાધના, શીરડીના સાંઈબાબાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન-આદેશ-સાધનાના અંતિમ તબક્કાનું માર્ગદર્શન.

૧૯૩૯ : તા. ૨૯-૩-૧૯૩૯ : રામનવમી, સંવત : ૧૯૯૫ કાશીમાં નિર્ગુણ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર. હરિજન સેવક સંઘમાંથી રાજનામું. 'મનને'ની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન

૧૯૪૦ : (તા. ૯-૯-૧૯૪૦) વિમાનમાર્ગે અમદાવાદથી કરાંચી જવાનો ગૂઢ હુકમ.

૧૯૪૧ : માતાનું અવસાન

૧૯૪૨ : હરિજન સેવક સંઘમાંથી છૂટા થયેલા, છતાં હરિજન કન્યાછાત્રાલય માટે મુંબઈમાં ફાળો ઉઘરાવ્યો. બે વખત સખત પોલીસમાર-દેહાતીત અવસ્થાના પુરાવા.

૧૯૪૩ : ૨૪, ફેબ્રુઆરીમાં ગાંધીજીના પેશાબના ઝેરી જંતુઓનું પોતાના પેશાબમાં દર્શન. નૈમિત્તિક તાદાત્મ્યનો અનુભવ.

૧૯૪૫ : હિમાલયની યાત્રા-અદ્ભુત અનુભવો.

૧૯૪૬ : હરિજન આશ્રમ, અમદાવાદ મીરાંકુટિરમાં મૌન એકાંતનો આરંભ.

૧૯૫૦ : દક્ષિણભારતના કુંભકોણમ્માં કાવેરી નદીને કિનારે હરિ: ઝંઝં આશ્રમની સ્થાપના.

૧૯૫૪ થી સુરતના કુરુક્ષેત્રમાં એક ઓરડીમાં મૌન એકાંતનો આરંભ.

૧૯૫૫ : (તા. ૨૯-૫-૧૯૫૫) નડિયાદ, શેઢી નદીને કિનારે હરિ: ઝંઝં આશ્રમની સ્થાપના.

૧૯૫૬ : (તા. ૨૩-૪-૧૯૫૬) સુરત, કુરુક્ષેત્રમાં હરિ: ઝંઝં આશ્રમની સ્થાપના.

૧૯૬૨ થી ૧૯૭૫ : શરીરના અનેક રોગો-સતત પ્રવાસ સાથે ૩૬ અધ્યાત્મ અનુભવ ગ્રંથોનું લેખન-પ્રકાશન.

૧૯૭૬ : ફાજલપુર-મહીનદીના કિનારે શ્રી રમણભાઈ અમીનના ફાર્મ હાઉસમાં તા. ૨૩-૭-૧૯૭૬ના રોજ માત્ર છ જણની હાજરીમાં આનંદપૂર્વક દેહત્યાગ. પોતાનું 'ઈટ-ચૂનાનું સ્મારક ન કરવાનો આદેશ' અને આ નિમિત્તે મળેલી રકમનો ઉપયોગ દૂર ગુજરાતનાં પછાત ગામોમાં પ્રાથમિક શાળાના ઓરડાઓ બંધાવવાના લોકફાળામાં કરવાની સૂચના.

॥ હરિ: ઝંઝં ॥

જીવન સાર્થકતાની કેડીએ (ઉત્તરાર્ધ) ◻ ૪૧૬

આશ્રમમાં ઉપલબ્ધ પુસ્તકોની યાદી

નંબર	પુસ્તકોના વિભાગ	ટોટલ પુસ્તકો
૧.	ગદ્ય પુસ્તકો	૧૪
૨.	પદ્ય પુસ્તકો	૫૧
૩.	શ્રીમોટા ટેપવાણી	૧૨
૪.	પ્રવચન વાણી	૭
૫.	સ્વજનોને પત્રો આધારિત પુસ્તકો	૯
૬.	સ્વજનોની અનુભવકથા તથા સ્મૃતિગ્રંથ	૮
૭.	સંકલિત પુસ્તકો	૨૨
૮.	જીવનકવન	૧૧
૯.	અન્ય પુસ્તકો	૧૪
૧૦.	હિંદી પુસ્તકો	૧૫
૧૧.	અંગ્રેજી પુસ્તકો	૨૨
૧૨.	કેલેન્ડર (દીવાલ અને ટેબલ)	૧

પૂજ્ય શ્રીમોટા વિરચિત ગદ્ય પુસ્તકો

નં.	પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧.	જીવનસંગ્રામ	૧૯૪૬
૨.	જીવનસંદેશ	૧૯૪૮
૩.	જીવનપાથેય	૧૯૪૯
૪.	જીવનપ્રેરણા	૧૯૫૦
૫.	જીવનપગરણ	૧૯૫૧
૬.	જીવનપગથી	૧૯૫૧
૭.	જીવનમંડાણ	૧૯૫૨
૮.	જીવનસોપાન	૧૯૫૨
૯.	જીવનપ્રવેશ	૧૯૫૩
૧૦.	જીવનપોકાર	૧૯૫૪
૧૧.	હરિજન સંતો	૧૯૫૪
૧૨.	જીવનમંથન	૧૯૫૬
૧૩.	જીવનસંશોધન	૧૯૫૭

૧૪. જીવનદર્શન ૧૯૫૯

પૂજ્ય શ્રીમોટા વિરચિત પદ્ય પુસ્તકો

નં.	પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧.	મનને	૧૯૨૨
૨.	તુજ ચરણે	૧૯૨૩
૩.	નર્મદાપદે	૧૯૨૭
૪.	જીવનગીતા (નાની)	૧૯૩૨
૫.	હૃદયપોકાર	૧૯૪૪
૬.	જીવનપગલે	૧૯૪૪
૭.	શ્રીગંગાચરણે	૧૯૪૫
૮.	કેશવ ચરણ કમળે	૧૯૪૬
૯.	કર્મગાથા	૧૯૪૬
૧૦.	પ્રણામ પ્રલાપ	૧૯૪૭
૧૧.	પુનિત પ્રેમગાથા	૧૯૪૭
૧૨.	જીવનગીતા (મોટી)	૧૯૫૩

૧૩. આર્તપોકાર	૧૯૫૪
૧૪. અભ્યાસીને	૧૯૬૭
૧૫. જિજ્ઞાસા	૧૯૭૦
૧૬. ભાવ	૧૯૭૧
૧૭. જીવનઝલક	૧૯૭૧
૧૮. જીવનસૌરભ	૧૯૭૧
૧૯. જીવનઅનુભવગીત	૧૯૭૧
૨૦. જીવનસ્મરણ	૧૯૭૧
૨૧. શ્રદ્ધા	૧૯૭૧
૨૨. જીવનલહરી	૧૯૭૧
૨૩. જીવનતપ	૧૯૭૨
૨૪. જીવનરસાયણ	૧૯૭૨
૨૫. જીવનઆહ્લાદ	૧૯૭૨
૨૬. રાગદ્વેષ	૧૯૭૨
૨૭. નિમિત્ત	૧૯૭૨
૨૮. ગુણવિમર્શ	૧૯૭૨
૨૯. જીવનસ્પંદન	૧૯૭૩
૩૦. જીવનરંગત	૧૯૭૩
૩૧. જીવનકથની	૧૯૭૩
૩૨. જીવનસ્મરણસાધના	૧૯૭૩
૩૩. જીવનમથામણ	૧૯૭૩
૩૪. પ્રેમ	૧૯૭૩
૩૫. મોહ	૧૯૭૩
૩૬. કૃપા	૧૯૭૩
૩૭. સ્વાર્થ	૧૯૭૩
૩૮. શ્રીસદ્ગુરુ	૧૯૭૩
૩૯. કર્મઉપાસના	૧૯૭૩
૪૦. જીવનચણતર	૧૯૭૪
૪૧. જીવનઘડતર	૧૯૭૪

૪૨. જીવનપગદંડી	૧૯૭૪
૪૩. જીવનકેડી	૧૯૭૪
૪૪. ભાવકણિકા	૧૯૭૪
૪૫. ભાવરેણુ	૧૯૭૪
૪૬. ભાવજ્યોતિ	૧૯૭૪
૪૭. ભાવપુષ્પ	૧૯૭૪
૪૮. ભાવહર્ષા	૧૯૭૫
૪૯. જીવનપ્રભાત	૧૯૭૫
૫૦. જીવનપ્રવાહ	૧૯૭૫
૫૧. મૌનાર્થીને માર્ગદર્શન	૨૦૦૩

પૂજ્ય શ્રીમોટા ટેપવાણી

નં.	પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧.	શેષ-વિશેષ	૧૯૮૯
૨.	જન્મ-પુનર્જન્મ	૧૯૮૯
૩.	તદ્રૂપ-સર્વરૂપ	૧૯૯૦
૪.	એકીકરણ-સમીકરણ	૧૯૯૦
૫.	જીવતા નર સેવીએ	૧૯૯૧
૬.	અગ્રતા-એકાગ્રતા	૧૯૯૧
૭.	જોડા-જોડ	૧૯૯૨
૮.	અન્વય-સમન્વય	૧૯૯૨
૯.	શ્રીમોટાવાણી ૧ થી ૧૪ (૭ પુસ્તકો)	થી ૧૯૯૫
૧૦.	ગ્રહ-ગ્રહણ	૧૯૯૩
૧૧.	દક્ષિણ ભારતનાં સ્વજનોને સંબોધન	૨૦૦૬
૧૨.	શ્રી ઝીણાકાકા સાથે વાર્તાલાપ	૨૦૧૫

પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં પ્રવચનનાં પુસ્તકો

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. શ્રીમોટા સાથે વાર્તાલાપ	૧૯૭૯
૨. મૌનએકાંતની કેડીએ	૧૯૮૨
૩. મૌનમંદિરનું હરિદ્વાર	૧૯૮૩
૪. મૌનમંદિરનો મર્મ	૧૯૮૪
૫. મૌનમંદિરમાં પ્રભુ	૧૯૮૫
૬. મૌનમંદિરમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા	૧૯૮૫
૭. મૌનમંદિરમાં હરિસ્મરણ	૨૦૧૫

પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં સ્વજનોને પત્રો આધારિત પુસ્તકો

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. મુક્તાત્માનો પ્રેમસ્પર્શ	૧૯૮૦
૨. દાંપત્ય ભાવના	૧૯૮૦
૩. સંતહૃદય	૧૯૮૩
૪. ધનનો યોગ	૧૯૮૪
૫. પગલે પગલે પ્રકાશ	૧૯૮૯
૬. સમય સાથે સમાધાન	૧૯૯૩
૭. શ્રીમોટા પત્રાવલિ ૧/૨	૧૯૯૫
૮. કેન્સરની સામે	૨૦૦૨
૯. હસતું મૌન	૨૦૦૪

સ્વજનોની અનુભવકથા

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. આશ્રમની અટારીએથી	૧૯૮૧
૨. શ્રીમોટાની સાથે સાથે	૧૯૯૦
૩. શ્રીમોટા સાથે હિમાલયયાત્રા	૧૯૯૪

૪. શ્રીમોટાની મહત્તા	૧૯૯૫
૫. મળાયું પણ ભળાયું નહિ	૧૯૯૫
૬. મળ્યા ફળ્યાની કેડી	૨૦૦૧
૭. મોટા - મારી મા	૨૦૦૩

સ્મૃતિગ્રંથ

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. જીવનસ્ફુલિંગ	૧૯૭૩

સંકલિત પુસ્તકો

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. જીવનપરાગ	૧૯૬૩
૨. સંતવાણીનું સ્વાગત (તમામ પુસ્તકોની પ્રસ્તાવનાનું સ્વતંત્ર પુસ્તક)	૧૯૭૭
૩. અંતિમ ઝાંખી	૧૯૭૮
૪. વિધિ-વિધાન	૧૯૮૨
૫. સુખનો માર્ગ	૧૯૮૩
૬. પ્રાર્થના	૧૯૮૪
૭. લગ્ને હજો મંગલમ્	૧૯૮૫
૮. નિરંતર વિકાસ	૧૯૮૭
૯. સમર્પણગંગા	૧૯૮૯
૧૦. જન્મમૃત્યુના રાસ	૧૯૮૯
૧૧. નામસ્મરણ	૧૯૯૨
૧૨. શ્રીમોટા અને શિક્ષણ	૧૯૯૪
૧૩. ફનાગીરીનો નિર્ધાર	૧૯૯૬
૧૪. પૂજ્ય શ્રીમોટા વચનામૃત ૧ થી ૪ (૧ પુસ્તક)	૧૯૯૬
૧૫. પ્રસન્નતા	૧૯૯૭
૧૬. ભગતમાં ભગવાન	૨૦૦૦

૧૭. દુર્લભ દેહ મનુષ્યનો	૨૦૦૭
૧૮. દૈવાસુર સંગ્રામ	૨૦૦૭
૧૯. પ્રસાદી (ગુજરાતી)	૨૦૦૮
૨૦. પૂજ્ય શ્રીમોટાના બે બોલ (તમામ પુસ્તકોમાંથી લેખકના બે બોલનું સ્વતંત્ર પુસ્તક)	૨૦૧૪

૨૧. જીવનયોગ ભાગ ૧ અને ૨	૨૦૧૬
૨૨. બુદ્ધિ	૨૦૧૭

જીવનકવન

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. જીવન અને કાર્ય ભાગ-૧, ૨	૧૯૭૫
૨. પારસલીલા	૧૯૭૫
૩. તરણામાંથી મેરુ	૧૯૭૬
૪. વિદ્યાર્થી મોટાનો પુરુષાર્થ	૧૯૮૮
૫. મહામના અબ્રાહમ લિંકન	૧૯૮૩
૬. પ્રેરક વિભૂતિ મહાત્મા ગાંધી	૧૯૮૪
૭. શ્રીકેશવાનંદજી ધૂણીવાળા દાદા	૧૯૮૬
૮. ગોધરાના બાપજીનું જીવનચરિત્ર	૧૯૮૮
૯. મારી સાધનાકથા	૨૦૦૫
૧૦. પૂજ્ય શ્રીમોટાના વહાલા ઝીણાભાઈ	૨૦૦૫

૧૧. જીવન સાર્થકતાની કેડીએ ૨૦૨૦ પૂજ્ય શ્રીમોટાના વહાલા 'ભાઈ' શ્રી નંદુભાઈની સંક્ષિપ્ત જીવનવિકાસગાથા ભાગ-૧ અને ૨	૨૦૨૦
--	------

અન્ય પુસ્તકો

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. શ્રીમોટાચરણે	૧૯૭૦
૨. બાળકોના મોટા	૧૯૮૦
૩. શ્રીમોટા ચિત્રકથા	૧૯૮૭
૪. આહુતિ મંત્ર અને આરતી	૧૯૮૫
૫. હરિ: ઝું આશ્રમ શ્રીભગવાનના અનુભવ કાજેનું સ્થળ	૧૯૮૬
૬. કૃપાયાચના શતકમ્	૧૯૮૬
૭. ધ્યેય અને ધ્યાન	૨૦૦૦
૮. ચિદાકાશ	૨૦૦૦
૯. પ્રાર્થના પોથી	૨૦૧૦
૧૦. શ્રીમોટા ઉપલબ્ધિ અને ઉપદેશ	૨૦૧૪
૧૧. શ્રીમોટા ચરણે આંતર પ્રવેશ	૨૦૧૬
૧૨. શ્રીમોટા ચરણે ત્રિભાષી (ગુ. હિં. અં.)	૨૦૧૮
૧૩. બધું આપણામાં જ છે	૨૦૧૮
૧૪. સમર્થ સદ્ગુરુ પૂજ્ય શ્રીમોટા	૨૦૧૮

हरि:ॐ आश्रम में उपलब्ध हिंदी पुस्तिका का लिस्ट

क्रम पुस्तक	प्र.आ.		
१. पूज्य श्रीमोटा एक संत	१९९७	८. श्रीमोटा के साथ वार्तालाप	२०१२
२. कैंसर का प्रतिकार	२००८	९. विवाह हो मंगलम्	२०१२
३. सुख का मार्ग	२००८	१०. बालकों के मोटा	२०१२
४. दुर्लभ मानवदेह	२००९	११. विद्यार्थी मोटा का पुरुषार्थ	२०१२
५. प्रसादी	२००९	१२. मौनमंदिर का मर्म	२०१३
६. नामस्मरण	२०१०	१३. मौनमंदिर का हरिद्वार	२०१३
७. हरि:ॐ आश्रम - श्रीभगवान		१४. मौनएकंत की पगडंडी पर	२०१३
के अनुभव का स्थान	२०१०	१५. मौनमंदिर में प्रभु	२०१४

हरि:ॐ आश्रममां उपलब्ध अंग्रेजि पुस्तिकोनी यादी. ज्ञान्युआरी - २०२०

English book available at Hariom Ashram Surat.

January - 2020

No. Book	F. E.		
1. At thy Lotus feet (Tuj Charane)	1948	14. Against cancer (Cancer ni Same)	2008
2. To the mind (Man ne)	1950	15. Faith (Shraddha)	2010
3. Life's Struggle (Jeevan Sangram)	1955	16. Shri Sadguru	2010
4. The Fragrance of a saint (Paraslila)	1982	17. Human to Divine (Bhagat ma Bhagwan)	2010
5. Vision of life - Eternal	1990	18. Prasadi	2011
6. Bhava	1991	19. Grace (Krupa)	2012
7. Nimitta	2005	20. I bow at thy feet (Tuj charane)	2013
8. Self-interest (Swarth)	2005	21. Attachment and Aversion (Raag dhwesh)	2015
9. Inquisitiveness (Jignasa)	2006	22. The Undending Odyssey - My Experience of Sadguru Sri Mota's Grace	2019
10. Shri Mota	2007		
11. Rites and Rituals (Vidhi-Vidhan)	2007		
12. Naamsmaran	2008		
13. Mota for children (Balako na Mota)	2008		

॥ हरि:ॐ ॥

ન આસું સારશો કોઈ

નદીનાં કાષ્ઠ બે પાસે પડેલાં તે પડે છૂટાં,
સમાગમ આપણો એવો, વિયોગે કષ્ટ કાં પામો ?
ઘણું વાંચ્યું, વિચાર્યું ને લખ્યું સંતોષપૂર્વક મેં,
હવે કરવાપણું કાંઈ નથી બાકી, નથી બાકી.
થયાં એકાણું વર્ષો ને બધાં કર્તવ્ય કીધાં છે,
હવે મૃત્યુ ભલે આવે, નહિ તે આકરું લાગે.
દીઠાં પેરીસ, લંડન ને જીનીવા શહેર કેવાં તે,
હવે પરલોક જોવું છે, જીવનનો અંત પાસે છે.
હશે પરલોક એ સાચું કે બધી એ કલ્પના ખોટી ?
ન જાણું સાચું ખોટું શું, જીવનનું ધ્યેય શોધું હું.
'જીવન શાને ?' વિચારું હું, અનોખું કેંક ધારું છું,
નથી સુખ ધ્યેય જીવનનું હવે હું સ્પષ્ટ માનું છું.
પરાર્થે કાર્ય કીધાં જે, સહન જે જે કર્યું તે તે,
જીવન સાર્થક બનાવે છે, હવે એ સ્પષ્ટ ભાસે છે.
લખ્યાં છે પુસ્તકો તેની બધી કીર્તિ અતિ થોડી,
કર્યાં સત્કાર્ય છે તેની સુગંધી ઈશને પ્યારી.
પ્રભુ બોલાવશે ત્યારે જવાની સર્વ તૈયારી,
મળી છે ચિત્તની શાંતિ પ્રભો ! તું રાખજે જારી.
અને તે મૃત્યુ વેળાએ, બધાંને પ્રાર્થના મારી,
ન આંસુ સારશો કોઈ, બતાવો સ્વસ્થતા રાખી.

‘જીવન સાર્થકતાની કેડીએ’,
ભાગ-૨ (ઉત્તરાર્ધ) પ્ર. આ., પૃ. ૩૮૪

- શ્રી નંદુભાઈ